Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 1

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка

СПАДЩИНА

Літературне джерелознавство
Текстологія

Том 5

Київ
ВД «Стилос»
2010

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 2

ББК 83.00(4УКР)
С 71

Засновник видання:
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка
Національної академії наук України

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 13456–2340Р

Редакційна колегія:
д. і. н. Сергій Білокінь, д. ф. н. Валерія Смілянська,
к. ф. н. Галина Бурлака, к. ф. н. Сергій Гальченко,
д. ф. н. Мирослава Гнатюк, к. ф. н. Віктор Дудко, д. ф. н.,
академік НАН України Микола Жулинський (голова),
д. і. н. Надія Миронець, д. ф. н. Володимир Панченко,
д. ф. н. Елеонора Соловей

Відповідальний редактор
к. ф. н. Галина Бурлака

Рецензенти:
д. ф. н. С.С. Кіраль, д. ф. н. Л.З. Мороз

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України
(протокол № 10 від 26 жовтня 2010 р.)

Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія /
С 71 Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – К.: ВД «Стилос», 2010. – Т. 5. – 576 с.

Черговий п'ятий том щорічника публікує низку джерелознавчих і текстологічних досліджень з питань української літератури XIX–XX століть. Розділ «Публікації» вводить до наукового обігу невідомі раніше тексти, які додають нові інформації з культурологічної сфери різного часу. Публікуємо також анотації п'яти фондів, нещодавно опрацьованих у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

ББК 83.00(4УКР)

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 3

ЗМІСТ

Статті

Мирослава Гнатюк. Все зроблене лишається...
Незгасне світло душі Тетяни Маслянчук.....7
Наталія Граб. Проза Володимира Винниченка
крізь призму текстології 22
Галина Бурлака, Ігор Гирич. Франко і Грушевський:
спроба об'єктивної характеристики 27
Віктор Дудко. Чи з'ясовано авторство нотатки
«До біографії Свидницького»? 67
Надія Гаврилюк. Історія експромту Лесі Українки 81

Публікації

Із листування Олександра і Осипа Барвінських (1870 рік).
Вступна стаття, підготовка тексту,
коментарі Альбіни Шацької 99
Алла Швець. Із секретів «сімейного огнища» Івана Франка:
мемуарні одкровення Марії Грінченко 181
Марія Грінченко. Спогади про Івана Франка
та про його семйове огнище. *Підготовка*
тексту, коментарі Алли Швець 190
Ярина Цимбал. «Мозаїка» Юрія Смолича
як джерело до історії літературного побуту
1920–1930-х років 228
Юрій Смолич. Мозаїка. З тих років (курйози).
Підготовка тексту, коментарі
Ярини Цимбал.....239

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 4

Надія Баштова. Юрій Шевельов і Григорій Костюк:
«...на старості літ починаємо листуватися...» 352
Листування Юрія Шевельова і Григорія Костюка.
Підготовка тексту, коментарі
Надії Баштової 365

Анотації фондів

Григорій Епік. *Дмитро Єсипенко* 505
Михайло Орест. *Алла Ріпенко* 515
Юрій Лавріненко. *Світлана Лущій, Дмитро Єсипенко* 528
Борис Антоненко-Давидович. *Михайлина Коцюбинська,*
Алла Ріпенко 538
Володимир Дрозд. *Михайлина Коцюбинська,*
Алла Ріпенко 540

Покажчик імен 549
Список скорочень 575

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 5

Cmammi

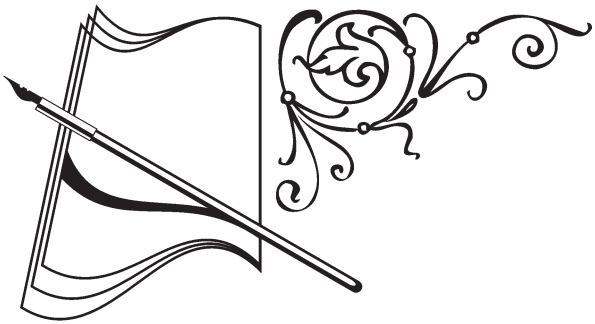

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 6

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 7

Мирослава Гнатюк

Все зроблене лишається... Незгасне світло душі Тетяни Маслянчук

У статті, присвяченій пам'яті Т. Маслянчук, яка передчасно пішла з життя, окреслено професійні досягнення молодого науковця в галузі текстології. Також ідеться про її високі людські якості.

Ключові слова: *текстологія творчості В. Винниченка, наукова біографія.*

Myroslava Hnatiuk. Everything Done Remains... Inextinguishable Light of Soul of Tetyana Maslyanchuk

The article devoted to memory of talented textual critic Tetyana Maslyanchuk, who tragically perished, outlines professional achievements of young researcher and reveres her high spiritual traits.

Key words: *textual studies of V. Vynnychenko's works, critical biography.*

Вона була особливою... Але, незбагненно-трагічне «була» ніколи не узгодиться з нашою пам'яттю. Для мене, її рідних, друзів, колег вона була, є й завжди буде зі своїм непомеркним світлом і теплом сонячної душі, лагідним, проникливим поглядом, ніжною, доброю усмішкою. Такою запам'ятала я Таню студенткою філологічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, такою знала її упродовж наступних, катастрофічно коротких років, відведених їй долею. Сталося непоправне, й у душі раптово обірвалася ніжна струна під ненависний скрегіт автомобільних гальм.

Вона стояла ще тільки на початку свого яскравого життєвого шляху, який навально обірвала трагічна випадковість.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 8

Знаючи її невичерпну енергію й невтомне працелюбство, виразно уявляю скільки цікавого, корисного могла принести людям і що назавжди заховали сутінки промерзлого осіннього вечора...

Вона жила успіхами улюбленого синочка й коханого чоловіка, турботами матері та спільними планами, творчими задумами колег. Мала свої мрії і сподівання, які прагнула втілювати в життя. Її внутрішній силі й цільності характеру міг позаздрити будь-хто, хоча сама була ніжна, тендітна, гнучка, наче вербова гілка. У неї була поетична душа, яка народжувала прекрасні вірші, тонкий і проникливий розум, здатний виявляти суттєве, оминаючи дріб'язкове. Незважаючи на свою молодість, Таня багато встигла зробити. Як викладач, я щиро раділа її успіхам, захоплювалася жагою знань, вітала вступ до аспірантури Інституту літератури імені Тараса Шевченка зі спеціальності «літературне джерелознавство і текстологія», котрі тривалий час викладаю в Шевченковому університеті. Я пишалася, що саме текстологія заполонила її душу, адже це, радше, покликання, а не професія. Не раз повторюючи на лекціях, що ця робота вимагає особливої організації, наполегливості, посидючості, вміння докопуватися до істини, бачила, що Таня це добре усвідомлює. Вона була готова проводити над рукописами не дні, а роки, розуміючи ціну такої праці, оскільки вміла й хотіла працювати, натхненно змагала обраний шлях. Не дивно, що перші успіхи не забарилися. З'явилися її цікаві наукові студії, виступи на конференціях, завдяки старанням її як упорядника побачив світ прекрасний альбом малярської спадщини Володимира Винниченка, а перед тим була успішно захищена кандидатська дисертація на тему: «Проза В. Винниченка: проблеми текстології» (2003 р.). Я мала щастя (для викладача це справді більше, аніж приємність) виступати на захисті офіційним опонентом і вітати в цей день народження Тані Маслянчук як справжнього науковця-текстолога. Її дослідження – це ще одна вагома цеглинка у підмурівку нового пріоритетного наукового

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 9

напрямку – текстології української новітньої літератури, школу якої заклав академік НАН України, директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка й тривалий час завідувач відділу рукописних фондів і текстології Микола Григорович Жулинський. З його легкої руки колись і я наважилася написати, а згодом успішно захистити першу кандидатську дисертацію на матеріалі «табуйованої» української літератури XX ст. (текстологія творів Івана Сенченка) – літератури, що вимагала сучасного, наукового, об'єктивного аналізу й осмислення потужного духовно-естетичного потенціалу, без ідеологічних кліше і препарацій, радянських приписів та догм. Так поверталися із забуття митці, постаті яких штучно вилучалися з літературного процесу й без творчості яких наша література була б неповною, з архівів знімалися ганебні позначки «спецфонд», матеріали яких суттєво уточнювали, доповнювали теорію й історію літератури.

І зараз на цьому шляху належить ще багато зробити, але вже зроблене відкрило перспективу поступу. Своєю наполегливою працею її щоденно втілювала в життя і Таня Маслянчук. Все нею зроблене лишається... Її світлий образ і самовідданість обраній справі, сім'ї житимуть в пам'яті сина, родини, колег, у монографії «Проза Володимира Винниченка: проблеми текстології» (К., 2008), яка постала на основі кандидатської дисертації. Згадуючи знову цей знаменний день захисту, я мимоволі проектую його на нашу останню зустріч із Танею, незадовго перед її трагічною смертю. Я вчергове мала виступати опонентом на захисті кандидатської дисертації в Інституті літератури й традиційно забігла провідати колег із відділу рукописних фондів і текстології, де пропрацювала п'ятнадцять років. Як завжди, – радісна зустріч, обмін новинами й взаємними компліментами. Вибачаюся за поспішність, боячись запізнитися на захист та бодай у чомусь підвести дисертанта, або ж пропустити щось важливе в опонуванні. Колеги проводжають добрим напуттям, а Таня, завжди пам'ятаючи нашу плідну співпрацю,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 10

заспокійливо й щиросердно вигукнула: «Та ви ж найкращий опонент у світі!». Ми дружно засміялися, міцно обнявшись і поцілувавшись. Як згодом виявилося, це була наша остання зустріч. Так попрощатися зі мною могла тільки Таня... Незгасне світло і тепло її душі зігріватимуть мене завжди.

Тримаючи перед очима ошатну книгу з ясним і вічно молодим обличчям авторки на світлині, хочу сердечно привітати її вихід у світ тим своїм давнім, першим відгуком на працю, в яку ми вірили й котра залишить свій слід на землі, так як на небі залишається світло зорі Тетяни Маслянчук.

Відзив

офіційного опонента на дисертацію
Тетяни Володимирівни Маслянчук
«Проза В. Винниченка: проблеми текстології», подану до
захисту на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук за спеціальністю
10.01.09 – літературне джерелознавство і текстологія

У сфері філологічних досліджень текстологічне вивчення творів української новітньої літератури є, на жаль, найменш розробленою галуззю. Незаанґажований, позбавлений ідеологічних догм погляд на авторський текст став можливим лише з проведенням докорінних змін у сфері суспільної свідомості та і самого устрою, означених перебудовними процесами кінця минулого століття й проголошенням української державності. До цього безпечнішим видавалося говорити про царську цензуру, переслідування та утиски з боку Російської й Австро-Угорської імперій, ніж про ті самі рецидиви імперії радянської, тоталітарний її характер мислення та діяння. Не випадково кількість кандидатських дисертацій, присвячених вивченню текстології творів українських письменників XX ст., на сьогодні не перевищує кількох одиниць й починає свій відлік від дослідження

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 11

творчості Івана Сенченка в 1985 році, Павла Тичини в 1987, Василя Стуса в 1994 і в 1995 роках, Олександра Олеся в 2001 й, зрештою, запропоноване увазі спеціалізованої вченої ради кандидатське дослідження Тетяни Володимирівни Маслянчук «Проза В. Винниченка: проблеми текстології» (2003). Однак, зважаючи на якість цих робіт, варто зазначити, що заснована Миколою Григоровичем Жулинським текстологічна школа новітньої літератури не лише успішно розвиває традиції вітчизняної текстології, а й накреслює її нові напрямки, що потверджує діяльність відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України, а також багатолітня практика читання курсу «Текстологія» у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, вперше запровадженого до навчальних програм вищої школи за спеціальностями «літературна творчість» та «філологія». Означеність текстології як самостійної наукової дисципліни, нагальна необхідність подальшої розробки її теоретичних основ вимагає разом із узагальненням досвіду текстологічного вивчення творів української нової літератури глибшого опрацювання складних текстологічних проблем творів літератури новітньої, що є можливим і успішним за умови проведения комплексних текстологічних розробок творчості письменників новітньої доби. У зв'язку з цим усе більшого розвитку набуває як в українській, так і в інших літературах так звана персональна текстологія, де вивчається специфіка творчої манери даного письменника, своєрідність його художнього розвитку, історична доля творів, особливості рукописних документів та ін. Поява великого масиву літератури, донедавна вилученої з суспільного життя репресивними режимами, відкриття так званих «білих плям» в історико-літературному процесі радянської доби, цілого ряду раніше не відомих літературних, історичних, політичних, біографічних реалій вимагають не побіжного, часто малокваліфікованого коментаря, а насамперед – суттєвого заглиблення в текст творів, ґрунтовного дослідження творчої лабораторії митця.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 12

Дисертація Тетяни Маслянчук «Проза В. Винниченка: проблеми текстології» якраз і ставить в центр уваги всі перелічені питання, оскільки літературна спадщина одного з видатних українських письменників виразно промовляє за це. Справедливим є зауваження дослідниці, що «літературна спадщина В. Винниченка стосовно наукових проблем, які ставить перед собою текстологія, в силу багатьох обставин (серед яких великий вплив мали позалітературні чинники) майже не вивчалася. Це пояснюється, зокрема, тим, що великий літературний архів письменника, без котрого не можна розв'язати найважливіші питання як текстології, так і творчої лабораторії митця, після його смерті перейшов у розпорядження Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США і зберігається в архіві Східноєвропейської історії та культури при Колумбійському університеті (Нью-Йорк)» (с. 3). Певною мірою, цей фактор позначився й на даному дослідженні, та загалом – дисертантка успішно справилася з комплексом поставлених перед собою завдань. Як теоретичні, так і практичні їх аспекти тісно пов'язані між собою й органічно взаємодоповнюються. Порівняльно-історичний, комплексно-системний, типологічний, психологічний та частково історико-біографічний методи вивчення прози Винниченка забезпечили методологічну цілісність дисертації, єдність аналітичного та синтетичного вивчення фактів.

Важливою рисою роботи є введення в науковий обіг раніше не відомих даних з архіву письменника, зокрема – матеріалів епістолярної спадщини й щоденникових записів, науково описаних і всебічно вивчених дисертанткою. Завдяки її «першопрочитанню» уточнено ряд понять життєвої і творчої біографії митця, накреслено перспективи подальшої роботи в теоретичній та практичній сферах. Погляд на літературну спадщину письменника як важливе джерело літературознавчої, культурологічної, біографічної інформації дозволив Тетяні Маслянчук глибше проникнути в суть загальноісторичних та літературних процесів в Україні й за її межами початку XX ст. Спираючись на

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 13

праці своїх попередників, значні досягнення винниченкознавців останніх десятиліть, а також докладне вивчення літературних джерел, дисертантка зробила свій внесок у розробку методологічних принципів сучасного літературного джерелознавства й текстології, збагачення їх теоретико-методологічної бази.

Дисертація Т. Маслянчук складається зі «Вступу», двох розділів і «Висновків», в яких сформульовані результати дослідження. Завершується робота списком використаних джерел та переліком архівних матеріалів, опрацьованих дослідницею. В додатку подана таблиця, де вказані багатотомні видання творів В.Винниченка, здійснені українськими видавництвами «РУХ» та «Книгоспілка» упродовж 1923–1930-х років.

У змістовному й сконцентрованому «Вступі» подано огляд літератури з наукової проблеми, викладені методологічні принципи роботи, обґрунтована актуальність теми дослідження, сформульовані його мета, завдання, показана наукова новизна отриманих результатів.

Справедливо наголошуючи на основному завданні, яке стоїть перед дослідниками творчості В. Винниченка – дати вивірені авторські тексти, дисертантка окреслює основні підходи до вирішення цієї проблеми, зокрема, через залучення й всебічне вивчення джерельної бази, що на сьогодні є досить розпорошеною, публікацію архівних матеріалів, які містять допоміжні та основні джерела тексту. Зроблений Т. Маслянчук стислий огляд архіву письменника, який сформовано у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури, як і представлення окремих матеріалів із фонду одного з найґрунтовніших дослідників його творчості – Григорія Костюка, на жаль, не виявляє повнотою тих основних джерел тексту, які могли б залучитися сьогодні до вирішення цієї проблеми. Зокрема, в першому розділі фондоутворювача – «Художні твори», серед найважливіших джерел тексту представлені уривки рукописного роману «Слово за тобою, Сталіне!» та ксерокопія машинопису з авторськими правками роману «Лепрозорій». Зрозумілим за

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 14

таких обставин є перенесення уваги дисертантки на друковані художні тексти, точніше: українські видання творів Винниченка, здійснені упродовж 20–30-х років ХХ ст., а також щоденникові записи, епістолярну спадщину та мемуари сучасників як допоміжні джерела тексту, що виявляють характерні особливості творчого процесу письменника. Звідси й своєрідність окресленого в роботі завдання: «Основну увагу зосереджуємо на висвітленні історії видання 23-томного та незавершеного 12-томного зібрання творів В. Винниченка в Україні в 20–30-х роках, історії написання та видання шести еміграційних романів: "Сонячна машина", "Поклади золота", "Нова заповідь", "Вічний імператив", "Лепрозорій" ("Прокажельня"), "Слово за тобою, Сталіне!", а також збірки дитячих оповідань "Намисто"» (с. 12). У проекції на тему кандидатського дослідження: «Проза В. Винниченка: проблеми текстології» це, як видається, більшою мірою джерелознавчий, аніж текстологічний план. Разом із тим, важливий уточнюючий момент із приводу того, що «хронологічні рамки дослідження обмежено серединою 20-х – кінцем 40-х рр. ХХ століття (час останньої – третьої еміграції письменника), оскільки цей період на сьогодні є найменш вивченим» (с. 12), також видає прямий стосунок до надто широко окресленої теми роботи, де, можливо, варто було б відразу закцентувати прозу В. Винниченка періоду третьої еміграції. Однак, стратегія дослідження, визначивши таке русло, спонукала дисертантку сумлінно застерігати ці моменти у тексті дисертації. Окрім зазначеного, вказуючи об'єкт дослідження – «комплекс архівних матеріалів (щоденники, листи, документи біографічного характеру та ін.), які окреслюють творчу особистість В. Винниченка» (с. 14) та предмет – «історія написання та видання творів В.Винниченка означеного періоду» (с. 14) відсунув на другий план сам текст як основний предмет текстологічних досліджень та художній твір (чи, власне, прозові твори В. Винниченка) як головний об'єкт. Звідси, характеризуючи наукову новизну отриманих результатів, варто було б уникнути

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 15

узагальнюючого висновку, що у роботі «вперше цілісно й багатоаспектно розглянуто текстологічні питання творчості В. Винниченка» (с. 15), оскільки це входить у деяку суперечність із твердженням: «У межах одного дисертаційного дослідження просто неможливо було б розглянути весь комплекс текстологічних та джерелознавчих проблем, пов'язаних із творчістю В. Винниченка» (с. 12), й додамо, враховуючи при цьому авантекст.

У ***першому розділі*** дисертації – «Видання творів В. Винниченка в Україні (20–30-ті рр. XX століття)» Т. Маслянчук звертається до основ літературного джерелознавства, детально простежуючи видавничу історію багатотомного зібрання творів В. Винниченка в Україні вказаного періоду, побутування їх у читацькому середовищі, аспекти співпраці автора та видавництва. Не лишається поза її увагою критичний дискурс цих творів у Росії та в Україні. На підставі детальних спостережень висновок про те, що на той час В. Винниченко був «найбільш читаний і масово шанований прозаїк» (с. 24), особливо популярний серед молоді, є абсолютно справедливим.

Дисертантка виявляє й таку характерну особливість творчого процесу митця як органічне «входження» видавничої історії текстів у силове поле творочої історії, оскільки Винниченко надзвичайно відповідально ставився до редагування своїх творів, які незрідка виявляли сліди саморедагування. Обґрунтовано й переконливо демонструє ці приклади дослідниця, зіставляючи уривки окремих творів, видрукованих видавництвом «Рух» у проміжку не більше одного-двох років. Правда, тут варто застерегти, що на підставі зіставлення лише кількох оповідань у двох друкованих джерелах, без аналізу авантексту та інших прижиттєвих видань письменника, робити узагальнюючі висновки про проблематику основного тексту творів є передчасним, як і виносити це означення в назву першого підрозділу. Зрештою, як знову ж сумлінно констатує дисертантка: «комплекс змін, внесених автором у тексти творів, здебільшого не мав

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 16

концептуального характеру» (с. 73) й наголошує, що «питання основного тексту для ранніх прозових творів письменника вимагатиме подальших текстологічних досліджень» (с. 74), варто додати – пізніших творів також.

У другому й третьому підрозділах першого розділу розглянуто історію написання й видання в Україні еміграційних творів В. Винниченка – «Сонячна машина», збірки оповідань «Намисто», а також розкрито історію нездійснених публікацій. Оскільки за відсутності основних джерел тексту історія написання цих творів аналізується крізь призму щоденникових записів то, очевидно, цю особливість також варта було застерегти в назві другого підрозділу, хоча б у дужках.

Безумовною заслугою дисертантки є виявлені й на цьому комплексі архівних та друкованих матеріалів цікаві спостереження про визрівання і становлення творчих задумів письменника, прийоми та способи його письма, специфіку творчого процесу. Зупиняючись на історії написання та видання «Сонячної машини», додатковий інтерес викликає таке зауваження: «Про складну роботу письменника над цим твором (як ні над жодним з інших творів) свідчать декілька варіантів роману «Сонячна машина», що зберігаються в УВАН у США» (с. 83). Здається, за сьогоднішньої практики спілкування з різними українськими установами в діаспорі, неодноразовими відвідинами їх вітчизняними дослідниками, зокрема й УВАН, можна було б доправити до України хоча б ксерокопії цих матеріалів, аби залучити до наукового дискурсу як у даному випадку, так і при подальшому дослідженні проблем авторського тексту, творчої волі митця, формуванні корпусу наступних перевидань.

Ґрунтовно досліджуючи видавничу історію роману «Сонячна машина» як в Україні, так і за рубежем, Т. Маслянчук доходить слушного висновку про загалом «формальний підхід до вирішення складних едиційно-текстологічних проблем» (с. 87) цього твору, а відтак – «на часі перевірка і ретельне опрацювання тексту роману “Сонячна машина” на основі рукописних джерел».

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 17

Характеризуючи історію написання та видання оповідань збірки «Намисто», дослідниця вдало «розшифровує» таке винниченківське поняття як «якість праці», відкриваючи за ним надзвичайну самовимогливість й особливу відповідальність митця перед читачами, особливо дитячого віку.

У третьому підрозділі першого розділу, розглядаючи проблеми творчої волі автора і радянську цензуру, дисертантка всебічно й об'єктивно характеризує ті чинники, які впливали на заборону публікації чи викривлення текстів Винниченка, вироблення певних компромісів, або ж відмову від них. Наголошуючи на прагненні вияву творчої волі митця, дослідниця вводить у текст безпосередні його свідчення, почерпнуті з не публікованих раніше щоденникових записів, які потверджують драматизм і складність означеної проблеми в умовах тоталітарного суспільства. Аналізуючи поняття творчої волі автора в контексті історії української радянської літератури, тодішньої політичної ситуації, Т. Маслянчук справедливо виокремлює як найскладніші для вирішення питання цензури та автоцензури, встановлення між ними тієї «видимої» межі, яка б дозволила увиразнити характер різнопланових змін тексту.

В ***другому розділі*** дисертації – «Відображення особливостей творчого процесу В. Винниченка в його щоденникових записах та мемуарах сучасників» справедливо наголошено на актуалізації уваги до цих матеріалів у сучасному літературознавстві, переконливо вмотивовано процес поглиблення ідейно-художньої концепції митця, зокрема, й через аналіз історії написання еміграційних романів.

У першому підрозділі дослідниця доречно розглядає історію щоденника як літературно-побутового, мемуарно-автобіографічного жанру, підкреслюючи його унікальність як допоміжного джерела тексту. Саме в щоденникових записах якнайвиразніше реалізовано принцип Винниченка «чесності з собою», яскраво виявлено складові психології його творчості. Т. Маслянчук уміло структуризує й детально характеризує різні

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 18

«групи» записів письменника, зокрема – свідчення про еволюцію творчих задумів, умови та характер літературної праці, світоглядні та психологічні чинники творчої діяльності. Крізь призму вже опублікованих щоденникових записів вона проводить порівняльний аналіз деяких занотованих тут уривків тексту з тим, що згодом майже без змін було перенесено автором до друкованих видань. Наголошуючи на контекстуальності щоденникових записів письменника, дисертантка окреслює коло його літературного оточення, сферу творчих та наукових зацікавлень, вводить до наукового обігу ряд невідомих раніше реалій з цього унікального джерела. Вона виявляє добру обізнаність з матеріалом, вміння аналітично мислити. Захоплює наукова етика й логічна вмотивованість спостережень Т. Маслянчук.

У другому підрозділі дослідниця ставить завдання проаналізувати творчу історію еміграційних романів В. Винниченка: «Вічний імператив», «Лепрозорій» («Прокажельня»), «Нова заповідь» (друга редакція), «Слово за тобою, Сталіне!». Якщо зважити на те, що саме поняття «творчої історії» досить містке й пов'язане з широким колом питань, породжених історією кожного окремого задуму, до яких дисертантка справедливо зараховує: «вивчення явищ дійсності, що вплинули на виникнення твору, реального матеріалу, що був покладений в основу авторської праці, ідейних позицій автора, його естетичних настанов тощо» (с. 141), то вже сам перелік таких значних і за об'ємом, і за змістом творів дещо насторожує. Беручи до уваги складові творчої історії, кожен із названих творів міг би стати темою окремого дослідження. Так, відома книга М.К. Піксанова «Творча історія "Горя з розуму"» нараховує 400 сторінок. Виданий за редакцією вченого бібліографічний покажчик «Творча історія творів російських і радянських письменників» (1968) виявляє ряд подібних прикладів, та й в українській практиці творча історія лише одного «червоноградського циклу» Івана Сенченка стала предметом кандидатського дослідження. Межі підрозділу, де розглядаються романи В. Винниченка

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 19

з поля зору означеної проблеми, виразно замалі. Маємо той випадок, коли якість входить у пряму залежність від кількості (чи навпаки). Безперечно, в ці рамки трудно вмістити необхідний для розкриття творчої історії аналіз усього комплексу архівних документів, пов'язаних із творчою біографією, історією написання та становлення творів, специфікою естетичних, світоглядних засад митця. Як справедливо зауважив М.К. Піксанов: «Джерелами творчої історії служать матеріали "творчої лабораторії" письменника: плани, начерки, чорнові й білові автографи, списки, коректура, прижиттєві друковані видання, листи, щоденники і т. п.». Застерігаючи від вторгнення у творчий процес не творчих моментів, Д.С. Лихачов писав: «Твір немислимий поза його текстом, а текст твору не може бути вивченим поза його історією. На основі історії тексту творів будується історія творчості даного письменника й історія тексту твору (встановлюється *історичний зв'язок* між історіями текстів окремих творів), а на основі історії текстів та історії творчості письменника будується історія літератури».

Доречно закцентовуючи на тому, що еміграційні романи В. Винниченка – це художнє втілення його етико-філософської програми (конкордизму), Т. Маслянчук звертається до історії написання цих творів крізь призму допоміжних джерел, а саме – щоденникових записів митця. Вона вносить ряд істотних уточнень та доповнень до спостережень над цією проблемою одного з дослідників творчості В. Винниченка – С. Погорілого, окрім цього – детально й ґрунтовно розкриває особливості формування та становлення авторських задумів. Цікаве зауваження з приводу роману «Нова заповідь» про те, що «В. Винниченко заново редагує роман, обдумує новий варіант закінчення, дописує окремі розділи, вставляє нові шматки, в результаті чого роман збільшується в розмірі» (с. 151), на жаль, не знаходить свого розвитку через конкретний аналіз тексту, що мало б якраз пряме відношення до творчої історії, та, очевидно, на заваді стала відсутність цих матеріалів в Україні. Однак, розглядаючи

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 20

обставини роботи письменника над романом «Лепрозорій», зі сфери аналізу випадає й наявна в Україні ксерокопія машинопису з авторськими правками роману, що є однією зі складових як історії тексту, так і ширше – творчої історії. Підсумовуюче твердження дослідниці про те, що «проведене нами дослідження *історій написання еміграційних романів В. Винниченка* (курсив. – *М.Г.*) в умовах політичної і моральної ізольованості, літературна творчість і віра у свою корисність людству стали для В. Виниченка духовним порятунком, а настанова «Nulla dies sine Linea» (жодного дня без рядка (лат.) – Т.М.) стала провідним принципом всього його життя» (с. 157), справедливо закцентовує саме історію написання цих творів крізь призму щоденника митця, оскільки поняття творчої історії підрозуміває не лише названі вище чинники, а й основоположну тріаду: «авантекст – текст – твір», тобто той реальний матеріал, який лежить в основі авторської роботи.

Висновки дисертації містять основні результати дослідження, що засвідчують його новизну та актуальність. Ряд важливих спостережень і рекомендацій, висловлених дисертанткою, залучення широкого масиву раніше не відомих архівних матеріалів, безсумнівно, знайдуть своє використання в подальших наукових студіях. Важливим видається і практичне значення роботи, виявляючи перспективу нових наукових, а також академічного видання творів В. Винниченка.

Дисертація Т.В. Маслянчук «Проза В. Винниченка: проблеми текстології» апробувалася на науково-теоретичних конференціях, основні її положення викладені в ряді статей, опублікованих у журнальній періодиці, в наукових збірниках, а також в авторефераті, який достатньо відбиває зміст та структуру всієї роботи.

Таким чином, дисертація Тетяни Володимирівни Маслянчук відповідає вимогам, що ставляться до наукових праць такого типу, а її автор заслуговує присудження вченого ступеня кандидата філологічних наук.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 21

Офіційний опонент – кандидат філологічних наук, доцент старший науковий співробітник Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Гнатюк Мирослава Михайлівна.

10 листопада 2003 р.

Мирослава Гнатюк. Все, что сделано, остается… Неугасимый свет души Татьяны Маслянчук

В статье, посвященной памяти трагически ушедшей из жизни Т. Маслянчук, очерчены профессиональные достижения молодой исследовательницы в области текстологии. Также идет речь о ее высоких человеческих качествах.

***Ключевые слова**: текстология творчества В. Винниченко, научная биография.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 22

Наталія Граб

Проза Володимира Винниченка крізь призму текстології

У статті розглянуто монографію Т. Маслянчук «Проза Володимира Винниченка: проблеми текстології» (К., 2008), присвячену творчості еміграційного періоду цього письменника.

Ключові слова: *творча історія, видавнича історія, вибір основного тексту.*

Natalija Hrab. The Prose of Volodymyr Vynnychenko as Subject of Textual Analysis.

The article analyzes the study of Tetyana Maslyanchuk «The prose of Volodymyr Vynnychenko: issues of textual studies» (Kyiv, 2008) which deals with the writer's works of emigratory period.

Key words: *history of creative work, history of editions, selection of main text.*

Проблеми текстології художньої спадщини В. Винниченка досі не були достатньо висвітлені вітчизняними науковцями. За радянських часів їх принагідно розглядали лише вчені діаспори (Г. Костюк, О. Мотиль, С. Погорілий). З'ява такого актуального дослідження як «Проза Володимира Винниченка: проблеми текстології» (2008) Тетяни Маслянчук значною мірою заповнює цю прогалину. Дослідниця під текстологічним кутом зору прослідкувала історію обдумування, написання, редагування і видання його художніх текстів. Причому об'єктом її уваги стали раніше не досліджувані (як в Україні, так і за її межами) архівні матеріали. Авторка дуже ретельно вивчила ранні прозові твори письменника у світлі проблеми основного тексту, тому цілком

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 23

обґрунтовано дає конкретні пропозиції стосовно підготовки наступних багатотомних видань. Здобуття Україною незалежності уможливило їх вихід у світ, і це загострило потребу наукового підходу до питань едиційної практики. Саме тому Тетяна Маслянчук наголошує: важливими аспектами у виданні творів класиків є проблема вибору основного тексту, а також ряд інших текстологічних завдань, пов'язаних із вивченням творчої історії кожного твору та його публікації, визначення послідовності всіх етапів переробок, урахування впливу цензури та ін.

Дослідниця розглянула передумови, які покликали до видання 23-томне зібрання творів В.Винниченка (видавництво «Рух», 1923–1930 рр.), вказала на ті його особливості, котрі становлять інтерес для текстологічної теорії та практики. Зокрема, досить влучно підмічено коректорські недогляди: «старий лікар» (треба «старший лікар»), «ночувань» (треба «почувань»), «розмиру» (треба «розриву»). Також дуже детально проаналізовано зміни, внесені письменником у тексти творів під час редагування 12-томника, що планувався на початку 30-х рр. XX ст. Фахово й аргументовано пояснює Т. Маслянчук кожне Винниченкове виправлення, показує, як художньо й стилістично змінюється фрагмент у процесі редагування, наводить цілі уривки, порівнюючи тексти. Такий порівняльно-текстологічний аналіз пояснює шляхи естетичних шукань митця, а ще допомагає обрати основний текст у випадку публікацій творів В. Винниченка в наш час.

Автор монографії торкнулася також питання про місце русизмів у творчості письменника. Свого часу І. Нечуй-Левицький і М. Вороний дорікали Винниченкові за «надмірні вкраплення суржику і москалізмів» у його текстах, а ось Тетяна Маслянчук доводить, що у «її» письменника була висока лінгвістична культура, і вживав він нелітературні слова задля відтворення окремих мовленнєвих особливостей, властивих саме цьому історичному періоду. Щоб не бути голослівною, вона наводить подальші Винниченкові автоправки, наголошуючи, що усунення русизмів не

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 24

було простим перекладом їх українською мовою, а становило продовження органічного творчого процесу шліфування тексту. Справді, знявши кальки у мові автора, письменник залишив їх у мові персонажів, а в окремих випадках спеціально зробив заміни у напрямі наближення до розмовної мови. Тетяна Маслянчук вдало показує, як завдяки такому редагуванню автор «убив двох зайців»: усунення русизмів з авторської мови позитивно позначилося на художній виразності творів, а збереження слів розмовного плану в мові персонажів поглибило їх індивідуалізацію. Дослідниця цілком слушно твердить, що «письменник належав до тих митців, для яких робота над твором не закінчувалася з його публікацією, а була лише певним підсумковим етапом» (с. 40). Серед усіх Винниченкових переробок – сюжетно-композиційних, ідеологічних, стилістичних – Т. Маслянчук наголошує на важливості для автора останніх. Вона показує напружену працю митця у доборі влучніших синонімічних структур, спрямованих на увиразнення емоційно-художнього звучання твору.

Дослідниці болить те, що на даному етапі едиційні проблеми творчості В. Винниченка вирішуються зорієнтуванням виключно на перші видання творів, без належної уваги до пізніших авторських звертань до тексту, а це формує неадекватне уявлення про творчу спадщину письменника. Адже «у текстуальних змінах відбилися не лише психологічні особливості творчої праці автора, а й стиль епохи, відтак навіть незначні зміни тексту викликають історико-літературний чи лінгвістичний інтерес» (с. 72).

Монографія відкриває шляхи дослідження історії написання та видання в Україні еміграційних творів Винниченка – роману «Сонячна машина» та збірки оповідань «Намисто», подає детальний аналіз творчої історії романів «Поклади золота», «Нова заповідь», «Вічний імператив», «Лепрозорій», «Слово за тобою, Сталіне!», створених протягом останніх років життя на еміграції.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 25

Тетяна Маслянчук не оминає своєю увагою і дуже цікавої, болючої проблеми: творча воля автора та радянська цензура. Вона послідовно й уміло доводить, що питання цензури та автоцензури – найскладніші питання у вивченні історії тексту. Дослідниця постійно наголошує на тому, що у всіх випадках оперування твором потрібно користуватися лише авторським текстом, звільненим від різноманітних викривлень та сторонніх втручань. Аналізуючи необґрунтовані випади радянської критики на адресу В. Винниченка, авторка монографії показує, на які жертви йшов митець задля того, аби донести свою книгу до читачів, а де виникала загроза художній та ідейній вартості його творів, навіть хотів знищити їх, якщо знову відмовлять у виданні.

Дуже цікавим є розділ, де дослідниця аналізує щоденникові записи В. Винниченка, що виявляють початки творчого процесу, акцентує увагу на особливостях творчої лабораторії митця, без глибокого вивчення якої неможливе вирішення багатьох джерелознавчих, текстологічних та едиційних проблем. Тетяна Маслянчук наголошує на тенденції зближення текстології з психологією художньої творчості як плідному напрямі літературознавчих досліджень, на важливості розгляду «дотекстової стадії» (задумів, планів, начерків).

Вельми цінною для вивчення психології творчості письменника є інформація про виникнення та еволюцію творчого задуму, умови і характер його творчої праці, різні перипетії процесу роботи над твором. Дослідниця показала, що художня робота В. Винниченка над текстом здійснювалась у кілька етапів: виникнення задуму і період його обмірковування, процес написання, етап перечитування, редагування, перекладу іншими мовами. Попрацювавши зі щоденниками митця, Т. Маслянчук визначила, що процес обмірковування був для нього найважливішим творчим етапом. Цікаво читати про впадання автора в «гарячку писання», про його літературні взаємини з першим критиком і порадником – дружиною Розалією Яківною Ліфшиць, а також про моменти розчарування написаним, його художньою якістю.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 26

Доречним видається те, що авторка звернулася саме до щоденникових записів як до певної домінанти у вивченні творчої лабораторії письменника, адже, на відміну від автобіографій і мемуарів, щоденник, записаний по гарячих слідах подій, не містить помилок пам'яті й має велике значення для текстологічних досліджень. Подаючи власні погляди на ряд проблемних питань, вона звертається до думок інших дослідників, не боїться посперечатися з ними, чи навпаки – прийняти їхню думку. Йдеться, зокрема, про таких учених як Г. Костюк, В. Панченко, Н. Крутікова та ін.

Загалом, праця молодої дослідниці Тетяни Маслянчук, яка, на жаль, так передчасно пішла з життя, дуже своєрідна, цікава, доказова, занурена в літературно-історичні пласти життя початку-середини XX століття. Вона багата цікавим художнім і науковим матеріалом, тому читається легко і спонукає до роздумів. Висновки цієї монографії, безперечно, будуть визначальними при формуванні концептуальних засад майбутнього науково-критичного видання літературної спадщини В. Винниченка, головне – аби видавці змогли якомога повніше використати цей безцінний досвід.

Наталия Граб. Проза Владимира Винниченко сквозь призму текстологии.

В статье рассмотрена монография Т. Маслянчук «Проза Володимира Винниченка: проблеми текстології» (К., 2008), посвященная творчеству эмиграционного периода этого писателя.

Ключевые слова: *творческая история, издательская история, выбор основоного текста.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 27

Галина Бурлака, Ігор Гирич

Франко і Грушевський: спроба об'єктивної характеристики[1]

У хронологічній послідовності на підставі документів простежується історія взаємин двох славетних діячів української культури. Ціла низка фактів вводиться у науковий обіг вперше.

Ключові слова: *біографія, історія української культури кінця XIX – початку XX століть.*

Halyna Burlaka, Ihor Hyrych. Franko and Hrushevsky: an Essay of Impartial Characterization

The history of relations of two outstanding figures of Ukrainian culture is traced in chronological order on the basis of documents. A number of facts is brought into critical use for the first time.

Key words: *biography, history of Ukrainian culture of the late XIX – early XX centuries.*

Взаємини Франка з Грушевським, двох титанів української культури, впродовж тривалого часу – фактично, впродовж всього XX ст. – викликали багато протилежних тверджень. Особливо ця різновекторність оцінок виявилася після смерті Грушевського. Радянська історіографія намагалася всіляко підкреслити розбіжності між двома великими вченими: Грушевського приписати до «буржуазних націоналістів», а Франка – до «революціонерів-демократів». На межі XX–XXI ст. низка джерельних публікацій та наукових досліджень спростували

[1] Основний текст цієї статті написаний для енциклопедії «Іван Франко», т. 1, який готується до друку Львівським відділенням Інституту літератури ім.Т.Г. Шевченка НАН України.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 28

цю примітивну тезу, і зараз є можливість об'єктивно, на підставі фактів розглянути тему творчих, ідеологічних і особистих контактів Грушевського та Франка.

Франко вперше почув про Грушевського у 1885 р., коли газета «Діло» (№ 60–68) за рекомендацією І. Нечуя-Левицького вмістила його оповідання «Бех-аль-Джугур» (19-річний випускник Тифліської гімназії обрав псевдо «М. Заволока», під цим іменем з'явилася більшість нечисленних прижиттєвих публікацій художніх творів Грушевського). У наступному 1886 р. альманах «Степ» умістив оповідання Грушевського «Бідна дівчина». Рецензія Франка на цей альманах[2] містить першу публічну згадку про молодого автора. Оцінка дається досить суперечлива: спочатку в переліку «белетристичних творів, гідних уваги», критик називає оповідання (у Франка – «повість») «молодого, але незвичайно талановитого автора М. Заволоки». Через кілька абзаців, детальніше аналізуючи «Бідну дівчину», Франко пише значно стриманіше: «Задум досить звичайний, ціла річ, на мою думку, не дуже добре умотивована і недостатньо художньо змальована». Наступні міркування з'ясовують, що саме оповідання «Бех-аль-Джугур» задало високі критерії для оцінювання. «Цей дуже жваво написаний нарис засвідчував у молодому авторі незвичайний талант», однак його наступні твори «не здійснили досі цих сподівань».

Ймовірно, тоді ж (1886–1887) Франко ознайомився і з рукописом незавершеної повісті Грушевського «Свої й чужі», який з ініціативи І. Нечуя-Левицького був переданий І. Белеєві для публікації, але свого часу не друкувався. Про таку поінформованість свідчить, зокрема, лист Франка до М. Драгоманова від 9 серпня 1894: «Про Груш[евського] я не знаю багато. Він

[2] Першодрук рецензії польською мовою: Prawda. – 1887. – № 49; див. також: *Франко І.* Степ. Херсонський белетристичний збірник. Херсон, 1886. Друк. у Петербурзі, 1886 // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 27. – С. 114–116. Далі, посилаючись на це видання, подаємо у тексті том і сторінку.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 29

дебютував у нашій літературі декількома новелами з підписом «Михайло Заволока» і навіть написав був роман [насправді – повість. – Г.Б.] «Свої й чужі» – річ зовсім слабу» (т. 49, с. 508).

Не пройшли повз увагу Франка й ранні наукові праці Грушевського, який з 1888 почав публікуватися, зокрема, у львівській «Правді». Знаменно, що одна з перших рецензій Грушевського вийшла у співавторстві з Франком: Г. і Ф. [Грушевський і Франко]. Урсин. Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы. СПб., 1887 // Правда. – Львів, 1888. – Т. 1. – С. 203–208[3]. Очевидно, це сталося без відома Грушевського, тобто, Франко просто дописав дві сторінки до тексту, надісланого чи переданого з Києва у редакцію, найімовірніше, за посередництвом О. Кониського. Але таке співавторство констатувало співзвучність негативних оцінок рецензованої роботи поляка М. Здзєховського (Урсина), який заявляв, що типовими ознаками слов'янських народів є месіанство й містичний патріотизм. Грушевський зосередив свою критику на тезі про «апатію і месіанізм» творчості Т. Шевченка. Франко розвинув висловлені аргументи, підкреслив необізнаність польського літературознавця з творчістю Т. Шевченка, упередженість його теоретизувань і гостро засудив, назвавши «круглим ігнорантом і шовіністом». Предмет критики був настільки показовим, що того ж року Франко опублікував самостійну рецензію «T. Szewczenko w oświetleniu p. Ursina» (Kraj / Przegląd literacky. – 1888. – № 52. – 23. XII. – S. 12–15. Підпис – Taras)[4]; а також коротшу

[3] На жаль, не збереглися рукописні джерела цієї рецензії, однак за стилем викладу досить упевнено можна визначити, де межа тексту Грушевського, а що дописав Франко. У бібліографіях творів Франка ця публікація взагалі не фігурує, а у першій бібліографії творів Грушевського, укладеній І.Е. Левицьким, чітко вказано: «Д-р Франко написав кінець статті на стор. 207 і 208» (Реєстр наукових і літературних праць проф. Михайла Грушевського, зладив *Іван Ем. Левицький* // Науковий збірник, присвячений проф. М. Грушевському... – Львів, 1906. – С. 15).

[4] Сучасна публікація в українському перекладі: Тарас Шевченко в освітленні пана Урсина // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – К., 1980. – Т. 27. – С. 238–243.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 30

бібліографічну звістку також польською мовою (Kwartalnyk Historychny. – 1888. – № 2. – S. 273–274)[5].

Відомою Франкові була й дипломна робота Грушевського «Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия» (К., 1891), удостоєна золотої медалі. У листі до М. Драгоманова від 14 січня 1893 з приводу першого тому Записок НТШ Франко писав: «Кандидат на кафедру руської історії у Львові Грушевський переповів (закрившися псевдонімом [М. Сергієнко. – *Г.Б.*]) головну главу із своєї книжки про історію Київської землі» (т. 49, с. 376). Приблизно тоді ж – на початку 1893 року – Франко з'ясував для себе, що М. Заволока, М. Сергієнко і М. Грушевський – та сама особа; ще в кінці 1892 р. він не знав цього, адже у статті «Наше літературне життя в 1892 році» (Зоря, 1893, № 1, 2) писав таке: «Затих якось і молодий автор прекрасної повістки «Бех-аль-Джугур», друкованої колись у фейлетоні «Діла», письменник, на котрого ми тоді великі покладали надії; правда, його пізніша, трохи більша повість «Свої і чужі», котру я читав у рукописі, значно ослаблювала ті надії. До київської групи укр[аїнських] письменників треба зачислити й обох авторів статей, надрукованих в першому томі «Записок Тов[ариства] ім. Шевченка»: М. Сергієнка і Тадея Рильського» (т. 29, с. 12).

Основною причиною підвищеного інтересу галицької інтелігенції до Грушевського у 1893–1894 було те, що саме його кандидатура за наполяганням В. Антоновича та О. Кониського висувалася, а згодом (11 квітня 1894 р.) була затверджена на посаді «ординарного професора кафедри всесвітньої історії з окремим узгляднення історії Східної Європи» Львівського університету. Створення цієї кафедри було одним з досягнень політики «нової ери», головним чином, О. Барвінського. 2 жовтня н. ст.

[5] Сучасна публікація в українському перекладі: Урсин. Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы. СПб., 1887 // *Франко І.* Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К., 2008. – Т. 53. – С. 205–206.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 31

1894 р. Грушевський прибув до Львова, 12 жовтня прочитав вступну лекцію до нового курсу історії України. Вона пройшла успішно при численній аудиторії, де, крім студентів, було чимало старших слухачів. Текст лекції було опубліковано[6], також і звіт про цю подію – див. Правда. – 1894. – № 10; Діло. – 1894. – № 220.

У цей час відбулося й особисте знайомство Франка з Грушевським. Природньо, що спочатку вони приглядались, вивчали один одного. Як показали подальші події, обоє оцінювали людей не за слова, а за конкретні справи. Крім інформації про Франка як письменника, науковця, публіциста, здобутої з друкованих джерел, Грушевський мав змогу почути про цю людину чимало відгуків від київських старогромадівців, знайомих з ним особисто. Здається, найбільше застерігав від співпраці з Франком О. Кониський, повторюючи навіть у листах, що «у Рижого [так він називав Франка після 1888. – *Г.Б.*] і на макове зерно нема щирости»[7].

Точна дата особистого знайомства невідома, однак у листі до О. Барвінського від 23 жовтня Грушевський пише: «Пробачайте, що турбую, але я хотів як скоріше вашу думку знати щодо Франка»[8]. Навіть з цієї фрази – першої у листі – помітно, що знайомство з Франком схвилювало і дуже зацікавило молодого професора. Мабуть, спілкування їхнє не було побіжним, Грушевський побачив потужну інтелектуальну силу, шанси

[6] Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня [старого стилю. – *Г.Б.*] 1894 р. // ЗНТШ. – 1894. – Т. 4. – С. 140–150.

[7] *Кониський О.* Лист до М. Грушевського від 4 грудня 1894 р. // Листування Михайла Грушевського (Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства») / Ред. Л. Винар, упор. Г. Бурлака, Н. Лисенко. – К., Нью-Йорк, Париж, Л., Торонто, 2006. – Т. 3. – С. 86. Далі при посиланні на це видання вказуємо: Листування Михайла Грушевського, том, сторінка.

[8] «Не маю іншого інтереса більшого, як добро свого народу» [листи М. Грушевського до О. Барвінського за 1894 р.] / Передмова, публікація та примітки Л. Зашкільняка // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 80–81.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 32

конструктивної роботи, заради цього був готовий вибачити Франкові політичні «гріхи», які, зрештою, не здавались Грушевському принциповими, і тому, не чекаючи повернення Барвінського з Відня (з сесії австрійського парламенту), хотів знати його позицію. Через кілька днів він знову запитує про Франка: «Чи можна б і єму доручити укладаннє якого тома, під доглядом загального редактора, якого Товариство до видавання джерел поставить?»[9]. Однак Барвінський був непохитним: «Щодо Франка, то Ви, добродію, станули на тому становищі, на якому супроти нього я стояв в 1888 році. Ще бувши в Тернополі, я дорікав громаді львівській, що відтручує таких спосібних і рухливих людей, як Франко, Павлик і т. ін. [...] Короткий досвід показав, що не можлива спілка.»[10]

Однак Грушевський, тверезо проаналізувавши ситуацію, визначив власну, незалежну позицію. З Франком у нього швидко зав'язалися приязні стосунки, це підтверджує такий уступ з листа Франка до А. Кримського від 21 грудня 1894 р.: «...тут екземпляр [видання творів Сковороди. – *Г.Б.*] є у проф. Грушевського; значить, від нього можу мати, коли мені буде треба» (т. 49, с. 529).

28 жовтня 1894 помер О.Огоновський, і звільнилося місце професора української мови й літератури у Львівському університеті. Франко робить спробу здобути доцентуру, його справу розглядає, зокрема, університетська комісія, а одним з її членів призначено Грушевського. У листі до М. Драгоманова від 14 листопада 1894 Франко інформував: «З моєю доцентурою діло стоїть так, що вибрано комісію з трьох референтів: Каліна, Пілят і Грушевський. Розказували мені, що на конференції професорів при виборі тої комісії всі професори поляки були за тим,

[9] *Грушевський М.* Лист без дати до О. Барвінського. – ЛНБ ім. В. Стефаника. – Барв. 1026/77. – Арк. 35.

[10] Цит. за: *Возняк М.* Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті // *Іван Франко.* Статті і матеріали. – Зб. 1. – Л., 1948. – С. 61.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 33

щоб допустити мене, а з русинів Шараневич не говорив нічого, а Грушевський був проти мене. Які аргументи він виводив у поле, не знаю» (т. 49, с. 528). Схоже, однак, що Франка не зовсім достовірно інформували, про що він і сам, здається, здогадувався. Згодом він сказав про це у статті «Історія моєї габілітації» (1912), стверджуючи, що місцеві професори «поводились зі мною прихильно та лояльно», «мене зовсім без перешкоди допущено до габілітації на Львівському університеті» (т. 39, с. 45).

Приблизно у цей же час (початок листопада 1894) у недатованому листі до Барвінського Грушевський скаржиться, що його членство у «Франковій комісії» спричинило неабиякий тиск з боку офіційних кіл. Молодий професор потрапив у скрутне становище, вперше йому довелося у галицьких обставинах самостійно розв'язувати проблему конфлікту між «обов'язком» і власною совістю, в той час як його голос, зрештою, небагато важив. «Себто, я маю бути козлом жертвенним в справі Франковій, а тоді поляки й без мене справу катедри порішать»[11]. Здогадуючись, що реальні дійові особи воліють залишатися за лаштунками цієї справи, він у наступному листі робить щиру, хоч досить наївну спробу вплинути на пана посла: «Також просили мене [чернівчани. – *Г.Б.*] – просити, щоби Ви Франку з габілітацією помогли» (лист від 22 листопада, там само). Як тепер відомо, Барвінський доклав певних зусиль, щоб призначення Франка не відбулося, але на той час мало хто про це знав. У листі від 14 (2) червня 1895 р. Грушевський писав Барвінському: «Перед габілітацією Франка дзвонили, що я рию під Франка, тепер, чую, Колесса годить людей, що я попираю Студинського, а п. Вахнянин противно. Можу запевнити, що ні для кого не поводжуся в своїй діяльности ані особистими преділекціями, ані анзами [?], принаймні, свідомо»[12]. Ймовірно, саме ця історія вперше показала Грушевському непрезентабельну «кух-

[11] «Не маю іншого інтереса більшого, як добро свого народу»... – С. 82.

[12] ЛНБ ім. В. Стефаника. – Барв. 1026/77. – Арк. 59–60.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 34

ню» галицьких реалій, викликавши у нього справжню огиду. Через місяць після початку викладів він готовий був просити відпустки: «Атмосфера громадська львівська так тяжка для мене, що конечне мушу виїхати, як не до Росії, то кудись на цілковиту чужину»[13].

Розглядаючи еволюцію взаємин Франка і Грушевського, неминуче приходимо до необхідності аналізу ідеологічного аспекту. Поширеним серед істориків є переконання, що у київський період Грушевський сповідував ідеологію консерваторів-народовців, тоді як Франко був драгоманівцем і радикалом. На підтвердження наводиться такий фрагмент Франкового листа до Драгоманова від 9 серпня 1894: «Щодо політичних поглядів, він, здається, барвінщанин [...], коли Барвінський їздив на Україну, щоб збирати підписи людей, похваляючих його політику, а порицаючих Романчука, в числі тих підписів був і його підпис» (т. 49, с. 508). Насправді чітко і однозначно визначати політичну позицію Грушевського на той час було б передчасним, це можна робити лише в загальних рисах. Його «Щоденник 1888–94 рр.» (К., 1997) свідчить про заглиблення у науку, релігійні й особисті переживання, про участь у громадському житті, але про політику – жодного виразного висловлювання. Тим більш некоректно говорити про партійність раннього Грушевського у сучасному розумінні. Очевидно, його тогочасні політичні симпатії були досить розпливчасті (хоча національні й громадські пріоритети якраз вже зовсім чітко визначились), як і в багатьох наддніпрянців, зокрема, через відсутність у Російській імперії повноцінного політичного життя. Факт згаданого підпису на підтримку політики Барвінського лише засвідчує несамостійність, певну залежність на той момент молодого Грушевського від своїх духовних провідників В. Антоновича й О. Кониського. Разом з тим, є свідчення, що вже тоді Грушевський схилявся до центризму, ще на початку 1894 р. робив

[13] «Не маю іншого інтереса більшого, як добро свого народу»... – С. 82.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 35

спробу переконати О. Барвінського шукати порозуміння з радикалами, зокрема, з Франком, однак той категорично відкинув цю ідею[14].

З огляду на це після переїзду до Львова Грушевському не довелося надто коригувати власні переконання, він аж тепер почав їх виразно окреслювати, і галицькі реалії примусили це зробити дуже швидко, навіть поза його бажанням. У листі від 22 листопада 1894 р. він пише Барвінському: «Мав добру суперечку з Даниловичом, котрий признав, що прилученє радикалів до народовців, яко лівиці, було б добре, і просив у Львові побалакать про довірочну організацію. Хоч я в політику не анґажуюсь, а проте раджу Вам подумати за се. Потребу лівиці, я думаю, й Ви відчуваєте, тільки лівиці союзної»[15].

Основним фактором, через який Грушевський активно увійшов у галицьку політику, була робота у Науковому товаристві імени Шевченка, а з 1897 – керівництво ним. До цього часу товариство фактично було науковим органом народовців. Між тим, здібніші науковці, передусім Франко, були, як правило, на боці молодих радикалів. Грушевський розумів необхідність залучення нових сил для наукової праці, але він також мав спочатку певну моральну залежність від політичної сили, яка заклúкала його на університетську кафедру. Незабаром Грушевському вдалося поєднати позитивні моменти обох галицьких партій, змінивши той напрям політики, який заповідали йому В. Антонович і О. Кониський. У цьому основним своїм союзником він мав Франка, котрий теж добре розумів необхідність широкої бази для розгортання національного руху. Кінець політики «нової ери» підштовхнула більшість народовців (окрім правих консерваторів на чолі з О. Барвінським) до об'єднання з радикалами. Йдеться про створення національно-демократичної

[14] Див. лист О. Барвінського до М. Грушевського від 24 лютого 1894 – ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 335. – Арк. 1–4.

[15] «Не маю іншого інтереса більшого, як добро свого народу»... – С. 82.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 36

партії. «Тут справді була на думці велика річ – витягти політичний віз галицьких українців з малого обійстя на широке поле, і коли це не вдалося, Грушевський і Франко відійшли і не взяли участі у дальшому процесі формування нової національно-демократичної партії»[16].

Грушевський обрав співпрацю з Франком у політичній, науковій, культурницькій сферах, і час показав, що це було конструктивне рішення. Багато ініціатив Грушевського стали успішними лише завдяки Франковій підтримці та його самовідданій праці. Цей творчий тандем був організаційним центром і основною науковою потугою у НТШ, відіграв провідну роль у заснуванні журналу «Літературно-науковий вісник», створенні Українсько-руської видавничої спілки та низці інших громадських починань.

Особливо багато сил вимагала розбудова НТШ. Формально ще з 1892 перетворене на наукове, це товариство лише з середини 90-х років остаточно сформувало відповідні структури, а також почало набувати ваги у науковому світі. Головна заслуга у цьому, безперечно, належить Грушевському. Він же залучив до роботи у НТШ і Франка, котрий ще у 1893 писав Драгоманову: «Щодо Тов[ариства] Шев[ченка], то я стою при своїй думці – не подаватися в його члени» (лист від 21 квітня 1893; т. 49, с. 391). Однак зміна ситуації дала змогу Франкові не просто активніше друкуватися у виданнях Товариства, а посісти одне з чільних місць у його керівництві, зокрема, він став головою філологічної секції, редактором цілої низки видань Товариства. Хоч навантаження було дуже велике, але це дало сталий заробіток, що у його обставинах, особливо після конфлікту з поляками у 1897 р., коли він втратив роботу у газеті «Kurjer Lwowski», було надто важливим.

У спогадах І. Кобилецького зафіксовано цікаве спостереження: «До цього часу [до співпраці з Грушевським. – *Г.Б.*]

[16] *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) // Спогади про Івана Франка. – Л., 1997. – С. 369.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 37

Франко стоїть на військовій стопі проти всіх і вся. По приїзді Грушевського ця боротьба припиняється, і Грушевський, здається, має на Франка рішучий вплив»[17]. Очоливши НТШ, Грушевський перебрав на себе і функцію політичного провідника, Франко ж, навпаки, здобувши в особі Грушевського протектора, відійшов від активної політики й зосередився на суто наукових і мистецьких проблемах.

Впродовж перших років після обрання Грушевського головою НТШ між ним і Франком панувала цілковита згода. «Ви занадто вже нападаєте на Франка, я з ним в Товаристві маю діло вже третій рік і ще ні разу не посварився» – писав Грушевський до О. Кониського 29 травня 1897 року[18]. У виступі на 25-літньому ювілеї літературної творчості Франка у 1898 р. Грушевський насамперед говорить про широкий діапазон інтересів ювіляра і продуктивність його праці: «Красна література і театр, публіцистика і суспільні студії, наука і популярна література, не кажу вже за політичне і суспільне життя – в усіх сферах нашого культурного життя ми бачимо ювілята, скрізь зоставляє він визначні сліди»[19].

Франко також не раз публічно висловлював свою високу оцінку діяльності Грушевського: «Хто б там не приписував собі заслугу зреформування сього товариства [йдеться про НТШ. – *Г.Б.*], се одно треба сказати, що заслуга зорганізування в ньому наукової праці вповні належить проф. М. Грушевському. Чоловік широкої освіти, незламної волі і невичерпаної енергії, він сполучає в собі серйозність і критицизм ученого-історика з молодечим запалом для справи піднесення рідного народу, з трудолюбністю і терпеливістю, які тільки той може оцінити вповні, хто знає у всій повноті той галицький шлендріян, серед якого

[17] *Кобилецький І.* Дещо про Франка // Там само. – С. 37.

[18] Листування Михайла Грушевського… – Т. 1. – С. 66.

[19] *Грушевський М.* [Промова з нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності І.Франка] // *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Л., 2005. – Т. 2. – С. 482.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 38

опинився молодий професор, прибувши з України, і з яким мусив боротися всіма способами розумної педагогії»[20]. Роблячи огляд української літератури за 1899, Франко не оминув і наукових видань. «Крім “Записок”, що виходили кожних два місяці, найвизначнішими публікаціями були: другий том “Історії України-Руси”, оригінальний твір, написаний професором М. Грушевським, призначений служити вступом до університетського курсу, що подавався не зовсім як прагматична історія України, а швидше як розгляд внутрішніх відносин у стародавній Русі з особливою увагою до спірних наукових питань, причому автор у численних відступах знайомить читача з основними дослідженнями з цих питань (т. 33, с. 17). Це “гарна, добра книжка, що заслуговує на увагу, рівних якій не має жодна стариша слов’янська література”, як твердить про неї проф. Брюкнер»[21]. Таку ж високу оцінку наукової й організаційної діяльності Грушевського Франко дав у статті «Южнорусская литература» (т. 41, с. 156, 161).

Особливо виразний аналіз діяльності Грушевського присутній у статті Франка «Українці», яка, щоправда, свого часу не мала особливого розголосу на українських теренах, тому що, написана на початку 1906, була опублікована 1911 у Будапешті угорською мовою. Характеризуючи поступ громадського життя українців, Франко схематично накреслив його так: «Потроху цей рух пустив глибокі корені, зріс його ідейний зміст, особливо під впливом трьох різних поколінь, поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-х роках XIX ст. домінував вплив Куліша, у 70-х і 80-х – Драгоманова, а в 90-х – Грушевського. З цих трьох напрямів перший можемо назвати формально національним, другий – радикально-соціальним

[20] *Франко І.* З останніх десятиліть XIX в. // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – К., 2009. – Покажчик купюр. – С. 229.

[21] *Франко І.* Українська [література за 1899 рік] // Там само. – С. 176. Перша публ. – чеською мовою у складі статті «Přegled literatur slovanských za r. 1899» // Slovanský přegled. – 1900. – № 10. – С. 475–480.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 39

і третій – національно-радикальним» (т. 41, с. 189). Далі Франко пише про Грушевського: «Йому судилося стати представником найновішої фази "українства", яка відштовхувалась від суспільних і політичних ідей драгомановського критицизму, роблячи, однак, визначальним суто національне почуття, підсилене історичними дослідженнями. Виступав Грушевський і з прозовими творами (особливо цікавий його історичний твір "Про батька козацького Богдана Хмельницького"). Але головною його працею є планована на 8 великих томів, та досі доведена лише до 5-го тому, "Історія України-Руси", в якій не лише підсумовуються й оцінюються здобутки сучасних історичних досліджень, що стосуються українських територій, а й викладаються концепції життя всього українського народу [...]. Другою заслугою Грушевського є його видатний організаторський дух, який був здатний гуртувати навколо себе однодумців з усієї України» (т. 41, с. 192).

Сфери наукових інтересів Франка і Грушевського значною мірою перетиналися, але це, як правило, не було приводом до суперництва, а навпаки, служило стимулом. У практику їхнього повсякденного спілкування у 1897–1907 увійшли читання і обговорення рукописів праць один одного – і наукових, і публіцистичних, при цьому було висловлено і враховано чимало слушних зауважень і порад. Про це є згадки у «Щоденнику» Грушевського 1904–1910 рр.[22], також виразним прикладом є слова з передмови до розвідки Франка «Святий Климент у Корсуні», написані 1906: «...Вважаю своїм милим обов'язком висловити щиру подяку всім тим добродіям, що своїми порадами та вказівками помогли мені доконати сеї праці, отже, попереду усього впов. проф. М.Грушевському за щиру участь, з якою він слідив за ходом моєї праці, і за ті критичні уваги, які уділяв мені на кожнім кроці» (т. 34, с. 8). Так само щиру подяку Грушевському висловлював Франко у передмовах до першого тому

[22] ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 25.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 40

«Апокрифів і легенд з українських рукописів» (т. 38, с. 79): «за виєднання накладу на друк книги», 1897 рік), до першого тому «Галицько-руських народних приповідок» (т. 38, с. 316): «проф. Грушевському, який своїми порадами і вказівкам був мені помічний при укладанні плану видання, а також ласкаво читав коректуру перших 200 сторін сього тому і дуже часто робив свої цінні уваги» (1905 рік).

У працях Франка є ціла низка бібліографічних покликів на «Історію України-Руси» Грушевського і як на джерело чи наукове підтвердження історичних фактів, і як на певну віху в історіографії (т. 34, с. 168, 170, 179, 214, 296, 297; т. 36, с. 417, 418; т. 37, с. 445; т. 38, с. 346, 366; т. 39, с. 70, 144, 362, 368; т. 40, с. 83, 84; т. 42, с. 8, 9, 136, 175, 176; т. 42, с. 438, 456, 464, т. 43, с. 26, 29, 33, 314 та ін.). Високо цінуючи працю свого колеги, Франко, проте, був далекий від сліпого схиляння чи фетишизування результатів цієї праці. Він їх сприймав насамперед як науковець, не раз підхоплював і розвивав ту чи іншу думку Грушевського, яскравіше й детальніше змальовуючи якийсь виразний історичний факт, або й полемізував з ним з окремих питань історичного процесу (т. 6, с. 38; т. 34, с. 304; т. 42, с. 184–185, 408, 465, 473). Про визнання за Грушевським значного наукового внеску свідчить, наприклад, така фраза з рецензії Франка на дослідження П. Владимирова «Древняя русская литература киевского периода XI–XIII веков»: «…особливо незнання праць проф. М. Грушевського помстилося на нім [на П. Владимирові. – *Г.Б.*] дуже немило» (т. 35, с. 258). Звертає на себе увагу оригінальна характеристика творчого методу Грушевського, дана Франком в одній з останніх його наукових праць – «Життя й літературна діяльність Іпатія Потія», яку дослідники датують 1914 (за життя автора не публікувалася): «П'ятий том "Історії України-Руси" проф. Грушевського присвячує Потієві не мало місця на ст. 475–617, але з самого характеру тої праці – представлення історичних подій на широкім тлі політичних та суспільних відносин – виходить, що особа,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 41

одиниця топиться, так сказати, в морі відносин, що проноситься перед нами хиткими та звичайно каламутними хвилями. Тому думаю, що моя проста характеристика Потія як чоловіка й письменника, не буде зайвою» (т. 39, с. 509). Це формулювання віддзеркалює сутність двох стилів, двох різних творчих індивідуальностей: Грушевському було важливо накреслити хід історичного розвитку українського народу в загальних рисах, а Франко більше цінував персоніфікацію цього процесу, заглиблення у тонкощі психології, хоч і не заперечував необхідність синтезувальної праці.

Тісна співпраця з Грушевським у науковій, видавничій, громадській сферах не заважали Франкові залишатися цілком самодостатньою творчою особистістю: «Про вплив Грушевського на мою літ[ературну] діяльність не можу вам нічого сказати. Ані його твори ні в чім не були для мене взірцем, ані його знання літератур не є таке, щоб я міг дечим від нього покористуватися. Чи мав я який вплив на нього, сього також не можу сказати» (лист до А. Кримського від 26 серпня 1898, т. 50, с. 113).

Грушевський потребував Франка не лише як головну літературну силу, талановитого ученого, але і як соратника в боротьбі з різноманітною опозицією в НТШ, як дорадника в культурній і громадській роботі. Він ужив усіх заходів, щоб залучити Франка до роботи у НТШ, а з 1898 – у «ЛНВ». Франко також високо цінував діяльність Грушевського, але ще й убачав у ньому людину, яка давала заробіток і можливість існувати великій Франковій родині. Проте Грушевський, користуючись фантастичною працездатністю Франка, спонукав його працювати не лише на творчій ниві, але й виконувати величезний обсяг технічної роботи: читати коректуру, правити рукописи, укладати покажчики, редагувати силу-силенну різних матеріалів, які проходили через «ЛНВ» і НТШ. Франко не міг відмовитися від низки замовних статей і рецензій, від підписування різних відозв, укладених Грушевським. Це дало привід говорити, особливо під час хвороби Франка, про експлуатацію й використання його з боку

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 42

професора. А ось як бачив це через багато років сам Грушевський: «Обставини складалися так, що на мою долю припадало більше організаційної, керівничої праці, і не раз «благоприятелі» пробували заграти на Франковій амбіції, уболіваючи і дивуючись, як се він, так старий, заслужений діяч, «слухається Грушевського», молодшого від нього на десять літ чоловіка, та й ще, так би сказати, заграничного зайди. Але я добре знав, що сі уболівання ніколи не робили бажаного ефекту. Франко цінив наше співробітництво – певну витриманість і авторитет, який приносила моя участь у роботі, не тільки в очах людей, мені прихильних, але й неприхильних, у котрих містична «рука Грушевського» часто викликала навіть малообґрунтований острах. Не раз, коли я, вважаючи певну справу, певне видавництво настільки наладженим і організованим, що воно може йти без мене, з огляду на се хотів звільнитися від нього, Франко спиняв мене і намовляв лишитись, хоч би навіть тільки "на страх ворогам". Так було, наприклад, з "Літературно-науковим вістником", [...]: мовляв, він, Франко, тоді почуватиме себе певніш і сильніш: і я мусив згодитись, хоч приходилось мені тоді дуже тяжко»[23].

Чому це відбувалося? Чому Франко був схильний коритися цьому авторитетові, йти у фарватері його настанов?

Насамперед, хоча «слово Михайла Грушевського теж мало значіння у Франка, але й за ним він не пішов би, якби був іншої від нього думки»[24]. Позиції Грушевського і Франка у багатьох питанях були схожими, і вони обоє це дуже цінували. По-друге, на кінець 1890-х років, після болючих невдач у науковій та політичній кар'єах, Франко відчував моральну втому, розчарування. Замкнута каста галицьких «ноблів» не впускала його у своє коло, хоч на словах визнавала його таланти й заслуги.

[23] *Грушевський М.* Апостолові праці // Спогади про Івана Франка. – Л., 1997. – С 215.

[24] *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) // Там само. – С. 369.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 43

Поява Грушевського і його неупереджене ставлення дали надію на достойне місце у суспільній ієрархії, що, попри всю Франкову скромність, не могло не служити певною моральною сатисфакцією. Нарешті, ще одна причина – незмінно непевне матеріальне становище Франка, необхідність пошуку засобів для утримання родини. Запросивши Франка для роботи у НТШ, Грушевський забезпечив його постійною платнею: «І тоді ми, його прихильники, поставили пунктом честі не дати йому впасти в біду і упокоритися перед людьми, які очевидно прагнули його пониження. Франко не мусив іти до них на поклін»[25]. У 1898 році, коли відзначалося 25-річчя літературної діяльності Франка, Грушевський організував збір коштів для нього. Як людина практичної вдачі, він взяв на себе піклування про фінансовий бік життя письменника й ученого.

У 1901 р. Грушевський придбав земельну ділянку на тодішній околиці Львова і запросив Франка оселитися поряд, допомагав йому матеріально. Їхні будинки споруджував той самий архітектор – Мартін Заходній. Для людини, яка б не була йому близька за характером і переконаннями, професор цього не робив би. «Поет почував себе вільно у Грушевських, бував веселий та гутірливий і любив ходити до них. Недаром присвятив він свою найкращу повість "Перехресні стежки" "Марії і Михайлові Грушевським на доказ щирої приязні"»[26]. Справді, після публікації у «ЛНВ» видання цього твору окремою книжкою (дата видання на обкладинці – 1900, на титулці – 1899) мало таку присвяту: «Високоповажаним Марії і Михайлови Грушевським на доказ щирої приязни присвячує автор».

З іншого боку, відомо, що з часом таке сусідство не було приємним для обох. Особливу роль при цьому відіграла дружина Франка Ольга Федорівна, яка з великою неприязню ставилася до подружжя Грушевських. Через це конфлікти на

[25] *Грушевський М.* Апостолові праці // Там само. – С. 213.

[26] *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) // Там само. – С. 374.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 44

побутовому рівні розпочалися ще з моменту початку зведення будинків на садибах Франка і Грушевського (див. про це, зокрема, лист Франка до Є. Трегубова від 14 листопада 1901, т. 50, с. 175).

Вже у 1903 році, як свідчать спогади, Франко так сказав про свої відносини з Грушевським у його ж помешканні: «Ми зі собою не буваємо, я лише приходжу сюди в справі товариства Шевченка»[27] – наче виправдовуючись перед сторонніми за це своє близьке сусідство. Є багато свідчень про прохолодність у взаєминах, суто діловий характер співпраці, відсутність якоїсь особливої задушевності у стосунках. Водночас відчувається респект і рівноправність сприйняття на рівні духовної творчості й громадської діяльності. Цікаво, що впродовж усього періоду взаємин, навіть найтепліших у 1897–1905 роках, Грушевський ніколи в листах не звертався до Франка зі словом «Дорогий», як, наприклад, до О. Кониського, О. Олеся, С. Єфремова, В. Доманицького та ін., а лише – «Високоповажаний пане докторе» та «Високоповажаний Добродію». Виняток – листівка з Парижа від 21 квітня 1903 р., де перша фраза: «Ну, Дорогий Доктор, от я вже й на місці»[28]. У листі, писаному «в ніч з 20 на 21 жовтня 1906», під час відомого конфлікту через Франкових псів Грушевський дозволяє собі почати розмову з такого емоційного сплеску: «Високоповажаний Пане Доктор, мій найблизший Товаришу в роботі суспільно-національній і Приятелю!»[29]. Франкова кореспонденція до Грушевського також емоційно стримана: «Високоповажаний Пане Професор», «Вельми Шановний Добродію». Єдиний лист Франка, який починається звертанням «Дорогий друже» (т. 50, с. 112), як виявилося, адресувався не Грушевському, а О. Маковеєві[30].

[27] *Застирець Й.* Зі споминів про блаженної пам'яті д-ра Івана Франка // Там само. – С. 501.

[28] Листування Михайла Грушевського… – Т. 1. – С. 90.

[29] Там само. – С. 95.

[30] Див. про це: *Бурлака Г.* Помилковий адресат одного листа Івана Франка… // Записки НТШ. – Т. CCL. – Л., 2005. – С. 776–779.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 45

Організаційна робота Грушевського у НТШ не всім припала до смаку. Почали накопичуватися претензії, про які з гіркою іронією Франко оповідав у листі до Б. Грінченка від 20 листопада 1901: «Були різні причини: одному не дано в пору задатку за будучу працю – вже йому кривда. Другому упімнено, що треба відробити взятий задаток – і сьому кривда. Третьому представлено, що коли взяв на себе обов'язок у Товаристві, то повинен сповняти його – і сей покрутив носом. [...] Звільна довкола проф. Груш[евського] лишилася тільки невеличка купка людей, що віддали цілу свою екзистенцію праці в Товаристві, посвятили йому всі свої сили, весь час» (т. 50, с. 177–178). Складається т. зв. «кліка» або «фамілія Грушевського», до якої, крім Франка, входили також В. Гнатюк, І. Труш, С. Томашівський – «А до фамілії Грушевського мене причислено, мабуть, тому, що я відчужився від усякого товариського життя, нікуди не заходжу, ні у кого не буваю, крім дому Грушевських, хоча сюди найчастіше мене ведуть справи Товариства або наукової роботи» (там само, с. 178). У НТШ розгорівся гострий конфлікт, який стривожив наддніпрянських українців. Франко у цитованому листі виразно декларує свою позицію, схвалює дії Грушевського, головною метою яких було впорядкування і розширення наукової роботи. Змальовуючи гротескну ситуацію, коли деякі члени виділу, захопившись дрібничковими інтригами, позивали Франка до мирового суду, він писав: «Я потрохи навіть тішуся з такого обороту справи, бо мені здається, що, збігаючи боковим рукавом, хвиля не буде така міцна в головній течії, зверненій проти проф. Грушевського» (там само, с. 177).

Грушевський чудово усвідомлював цінність Франка-письменника, його неперехідне значення для української культури, завжди схвально говорив про його творчість. Більшість письмових відгуків Грушевського про художні твори Франка з'явилися у «ЛНВ»: дві ширші рецензії – на повість «Для домашнього огнища» і на його поетичну збірку «Мій Ізмарагд»[31] –

[31] *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Л., 2008. – Т.11. – С. 259–265; С. 269–274.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 46

обидві у 1898 році, а також одна бібліографічна нотатка з приводу чергового (четвертого) перевидання Франкового «Лиса Микити» у 1909 році[32].

Перший же уступ рецензії на повість «Для домашнього огнища» ставить високі критерії оцінки твору: представляючи автора, критик називає його «однією з найвидатніших сил в нашій сучасній белетристці», а до майстрів вищого класу, на думку рецензента, необхідно ставити і високі вимоги, формуючи таким чином у фаховому літературознавстві та у читача певний естетичний еталон. Ця установка – виховувати свого читача якісними публікаціями – була засадничою у концепції нового журналу. Спочатку критик стисло викладає зміст аналізованого твору, окреслюючи основні сюжетні лінії та головних персонажів, потім починається власне аналіз твору за такими пунктами: наскільки вдалою є композиція; чи характери та поведінка персонажів скомпоновані достатньо органічно; чи закладена автором у повість якась ідея і чи працюють художні образи на ту єдину, загальну концепцію твору. «Починаючи з композиції повісти, – пише рецензент, – повинні ми признати, що уклад її незвичайно зручний, але заразом і дуже штучний». Автор скупчив події у часовому проміжку двох діб, фабула стрімко розвивається з наростанням психологічного напруження. Через це повість читається з захопленням, однак читач відчуває і певну неприродність такого нагромадження фактів, збігу обставин. У цьому полягає перший закид критика: «Тратиться ілюзія правдивості, правдоподібність, бо [...] штука все має виводити більш-менш типове, не виключно виїмкове». Але Грушевський при цьому не враховує, що одним із основних способів впливу мистецтва є якраз згущення фарб, ущільнення подій, конструювання письменником характерів і ситуацій, які дали б змогу донести до читача ідею твору, зрештою, згідно з приписами ще давньогрецького мистецтва, досягти катарсису. Заради цього автор до певної міри деформує природний перебіг подій, – щоб

[32] Там само. – С. 307.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 47

підкреслити, увиразнити певні людські риси чи суспільні сюжети. У даній рецензії, як і в багатьох інших, Грушевський керується позитивістичними настановами, окрім того, критик багато уваги приділив психологізмові твору. Другим серйозним недоліком повісті рецензент вважає формалізований образ Анелі Ангарович: «Вона ходить, рухається, говорить перед очима читача, але її внутрішнє життя, її характер зістається неясним, незрозумілим читачеві, а може й самому авторові». І далі Грушевський пробує відшукати ключ до трактування поведінки Анелі, пильно приглядаючись до описів її зовнішності, до діалогів за її участю, інших художніх деталей, які б її характеризували. Він хоче зрозуміти, яку психологічну еволюцію мала пережити героїня, коли наважилася зайнятися своїм злочинним бізнесом. Тут Грушевський-критик виявляє не просто інтерес до психологізму в художньому творі, він вважає психологічну умотивованість характерів конче необхідною. Автор рецензії прагне зробити свої закиди переконливішими і пробує змоделювати розвиток характеру головної героїні у заданих обставинах по-іншому. Висновок його такий: або Анеля, зламана обставинами, терпіла важкі душевні муки, або це – аморальне створіння, «безсердечна, тупа скотина». Образ, змальований Франком, не відповідає, на думку Грушевського, ні першому, ні другому варіантові. «В результаті характер Анелі стає суперечним, загадковим. Або він схиблений у автора, або автор не зумів його відповідно виставити, умотивувати вчинки, перевести психольогію». Проте – і це влучно підмітив Грушевський, – драма Анелі розкривається через сприйняття інших персонажів, насамперед капітана Ангаровича. Суть закидів критика зводиться до одного: літературний твір має підносити високоморальні ідеали

Загальний висновок рецензії Грушевського (до речі, єдиної в тогочасній пресі), цілком доброзичливий: повість написана «талановито, інтересно», «українсько-руська література в ній набуває нову гарну вкладку від автора, що дав їй уже стільки замітних утворів».

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 48

Наступна рецензія Грушевського – на збірку Франка «Мій Ізмарагд». Значну її частину займає послідовне, розділ за розділом ознайомлення читача зі змістом збірки, тобто, інформативна функція тут превалює. Звертає на себе увагу шанобливе ставлення до поета, доброзичливий оповідний тон рецензії.

Розмову про збірку критик починає не з гостроактуальних поезій першого розділу «Поклони», значною мірою детермінованих суб'єктивними чинниками, а із спокійніших розділів II–IV, тобто, з тієї частини книжки, яка безпосередньо навіяна темами старої літератури. У ході такого ознайомлення рецензент відзначає найбільш вдалі твори, стисло їх характеризує, зрідка наводить повністю. Не оминає він і прорахунків поета, звертає увагу на те, наскільки вдалою є поетична форма твору, а також на теми поезій. Грушевський називає ряд творів, які, на його думку, «не конче гармонізують з загальним тоном сеї збірочки[...], у якій панує тепле гуманітарне почуття, ідея діяльної любови і справедливости». Розмову про розділи «Паренетікон», «Притчі», «Легенди» М. Грушевський підсумовує так: «Найліпше удались ті власне, де вложена якась сучасна, суб'єктивна думка автора, або де гномічна тема вложена в якийсь поетичний образ; там, де автор передає готову, ходячу гадку, вона часом виглядає сухо, ба навіть банально».

Далі рецензент переходить до інших розділів книжки. Очевидно, перший розділ, де підряд уміщено справжні поетичні шедеври Франка – «Поет мовить», «Україна мовить», «Рефлексія», «Сідоглавому» та інші, – справив величезне враження на Грушевського. Вірш «Сідоглавому», наприклад, він подає повністю, пояснюючи обставини його створення, і називає «найліпшою і найудатнішою відповіддю автора» на нападки, яких зазнав поет за свою передмову «Дещо про себе самого» у 1897. Також критик особливо відзначає вірш «Декадент» саме за здорове, бадьоре почуття, яким перейнятий цей твір. Напрочуд вдалими вважає критик і останні два ліричні вірші розділу «Поклони», насамперед «Моїй не моїй». Так само детально і з щи-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 49

рою симпатією до автора Грушевський розглядає твори останніх двох розділів – «По селах» і «До Бразилії».

Наприкінці Грушевський пише про те, що зміст збірки надто різнорідний, щоб враження від неї обмежились почуттями вселюдської любові й ніжності, які задекларував Франко у передмові, ці враження значно багатші. Підсумок рецензії: «Книжечка навіть при деяких слабших річах становить дуже цінну вкладку автора в поетичну скарбницю нашої літератури».

Ще одна публікація – коротка бібліографічна нотатка про чергове (четверте) видання поеми «Лис Микита». Не зважаючи на специфіку цього мініатюрного жанру, Грушевському вдалось у двох коротких абзацах красномовно описати головні прикметні риси франкового твору. «Чудова поема», «високий талант», «незрівнянний гумор», «одна з найпопулярніших книжок у Галичині», «прегарна книжка для дітей, вона перечитується дозрілими людьми все з новою і новою насолодою» – такий емоційний ключ цієї інформації. Тут же автор підкреслив, що «Лис Микита» набуває все ширшої популярності за межами Галичини, «в Україні російській», а також сказав про необхідність нових, кращих ілюстрацій.

У тогочасному листувані Грушевського знаходимо кілька принагідних позитивних згадок про творчість Франка. Наприклад, у вересні 1902 подружжя Грушевських надіслало з Криворівні листівку з таким текстом: «Прочитавши і посмакувавши «Цідрім цім цім», ґратулюємо з тої причини!!!!»[33]. Йдеться про сатиричний вірш Франка «Трагедія артистки», надрукований саме тоді у свіжому числі «Літературно-наукового вісника».

Чимало подробиць до з'ясування взаємин двох великих українців додає щоденник Грушевського 1904–1910 років[34]. Красномовним є навіть той факт, що Франко у цьому записнику згадується найчастіше, біля 200 разів – більше навіть, ніж найближчі родичі Грушевського. Щоденник дає змогу відчути

[33] Листування Михайла Грушевського... – Т. 1. – С. 89.

[34] ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 25. Далі посилання на це джерело подаємо у тексті: Щоденник, номер аркуша.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 50

неймовірно напружений тогочасний ритм роботи, також тут можна спостерегти зародки кризи, яка згодом настала у їхньому спілкуванні. Грушевський не лукавив із собою, коротко записуючи події, однак, не вважаємо ці записи об'єктивними, тому використовувати їх слід по змозі паралельно з іншими документами.

Назверх, Грушевський нібито значно стриманіший і менш чутливий, аніж Франко, однак щоденник порушує цей усталене уявлення. Наприклад, на всі зміни у поведінці Франка професор реагував надзвичайно сильно і емоційно, інша справа, що його вдача не дозволяла виносити це на люди. Ось запис від 19 січня 1906 р.: «…Лукіянович оповів дику пригоду – що Вас[иль] Левицький вдарив в лице Франка. Я почув фізичний біль, почувши се!! Страшні люде! Так як би мені хтось зробив якусь болючу образу!» (Щоденник, арк. 103).

Для «розрядки» після загальних зборів НТШ 4 квітня 1904 Грушевський загітував Франка перепочити разом: «Намовив Франка і позичив йому грошей трохи, й поїхали […] по полудни до Італії». Венеція, Рим – колеги подорожували «дев'ять днів і десять ночей». Деякі незабутні фрагменти подорожі Франко описав у нарисі «Римські враження» (т. 50, с. 549–552). Верталися назад порізно: спочатку до Відня поїхав Франко, а через день – Грушевський (Щоденник, арк. 42 зв.–43 зв.).

Після повернення до Львова Франко, зокрема, редагує німецький переклад першого тому «Історії України-Руси» Грушевського, він перевантажений роботою: «За хворобою Гнатюка на моїх плечах завис увесь «Л[ітературно-науковий] вістник», зависла маса іншої коректи, та й Грушевський кричить, щоб лагодити для «Записок» статтю (про Антона Шашкевича, короля балагулів), та й рецензії […], а думок не стає за вічною коректурою» (лист до А. Кримського від 22 лютого 1904, т. 50, с. 237). Влітку того ж року Франко і Грушевський беруть участь в українознавчих курсах для наддніпрянської молоді; у вересні 1904 Франко на прохання Грушевського перекладає німецькою мовою його статтю про перше десятиріччя роботи НТШ – для публікації В. Ягичем.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 51

У листі від 23 січня 1905 до М. Зубрицького, який планував написати статтю про діяльність Грушевського, Франко звертає його увагу на необхідність підкреслити принципову вагу «того, що заініційовані проф. Грушевським взаємини між Галичиною і Україною уперве були поставлені не лише на легальній, але на офіціально санкціонованій дорозі. [...] І далі треба піднести річеву різницю праці проф. Гр[ушевського] і його попередників: Куліш – безцільне і безпрограмове дилетанство [...], Драгоманов – головно політика і вироблення критичного світогляду, Гр[ушевськ]ий – практична наукова робота, не чужа й практичних політичних питань» (т. 50, с. 261).

Несподівано на початку того ж таки 1905 виринає тема минулорічної поїздки до Італії: Франко пускає поголос, нібито вони з Грушевським їхали у вагонах різного класу. Грушевський одразу обговорив цю ситуацію з Франком при В. Гнатюкові, однак це не зупинило обивателів, ласих до пліток. Згодом до цього додались розмови про те, що Франко перебуває під постійною «пресією» професора, змушений через матеріальні причини коритися тискові й виконувати ті роботи, яких не робив би з власної волі. Ці чутки обурили Грушевського, у червні він знову почав відверту розмову у ширшому колі, і мав з неї ще більше невдоволення, тому що Франко нічого не заперечив і не сприйняв ці претензії всерйоз (Щоденник, арк. 81 зв.). Приблизно тоді ж Франко пише дружині: «Я вікт увесь дістаю від Груш[евських], снідання присилають, а обідаю і вечеряю у них» (лист з початку серпня 1905, т. 50, с. 271).

У той же час спільна робота триває. Франко, зокрема, закінчує переклад німецькою мовою «Історії» Грушевського, включається в газетну полеміку навколо справи українських приватних гімназій, слідом за Грушевським обстоюючи їхню першочерговість для громади порівняно з національним театром[35]. У НТШ

[35] Львівський театр і народна честь // ЛНВ. 1905. – Т. 29. – Кн. 2. – С. 122–132; Т. 35. – С. 337–347; До сього фактичного спростування... // ЛНВ. – 1905. – Т. 30. – Кн. 4. – С. 80–86; та ін.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 52

і «ЛНВ» Франко з Грушевським ведуть спільну лінію. Вони намагаються нейтралізувати намір деяких молодших членів Товариства вивести їх обох з управи. Також навесні 1905 на зустрічі «фамілії» було вирішено перенести ЛНВ зі структури НТШ до «Видавничої спілки» і таким чином увільнити журнал від внутрішньої цензури. Під впливом політичних змін у Росії наприкінці жовтня 1905 Грушевський вперше «висловив гадку про перенесення до Києва ЛНВ і Зап[исок], але гадку сю і Фр[анко] з Гнат[юком], і Матушевський прийняли зимно» (Щоденник, арк. 92). Фактично, впродовж всього 1906 Грушевський переконував і львівських соратників, і наддніпрянців у тому, що «ЛНВ» необхідно перенести до Києва. Франко увесь час висловлював скептицизм щодо цього проекту. Він, звичайно, розумів неможливість, у випадку таких змін, своєї подальшої широкої участі у редагуванні «ЛНВ», а це серйозно підривало його фінансове становище, тому й намагався чинити тихий спротив. Адже ще 20 листопада 1901 у листі до Б. Грінченка писав: «І так моя екзистенція висить на редакції «Вісника», за яку я одержую 100 гульденів місячно. […] «Вісник» – се головна нитка, яка в'яже мене з Товариством. Не стане його, то я буду мусив шукати собі іншого хліба, бо наукова робота давала мені досі не сповна 20 гульд. місячно» (т. 50, с. 186).

Не співчували й кияни планам Грушевського очолити всеукраїнське періодичне видання в Києві чи Петербурзі. Погано приховане бажання не допустити впливу галичан на наддніпрянське громадське життя спричинило гостру заяву, підписану членами «фамілії», в газеті «Громадська думка». Зі щоденникових записів Грушевського видно, що ні Гнатюк, ні Франко не були прихильниками радикалізму в стосунках з киянами, наполіг на цьому саме професор. Справу перенесення «ЛНВ» Грушевський поставив на розгляд управи НТШ і «Видавничої спілки» у жовтні 1906. «Франко сидів як мариновaний... І так я оден мусив сам собі давати репліки» (Щоденник, арк. 131, запис від 4.X.1906 р.).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 53

Франко зрозумів, що залишити «ЛНВ» у Львові не вдастя. Львовом знову поповзли чутки про «затирання» Франка Грушевським, про образи на професора. У листопаді 1906 Франко вирішив відсвяткувати своє 50-річчя, підготовку «комерсу» провадив В. Гнатюк в таємниці від Грушевського, аж в переддень свята йому було вручено запрошення. Грушевського це дуже зачепило, й він висловив претензії В. Гнатюкові. Той опирався, і тоді професор знову висловив «ще й деякі інші свої жалі і болісті», а потім скаржився Д. Лукіяновичу на нещирість приятелів. Д. Лукіянович доводив, що В. Гнатюк щирий, а від Франка «не можна вимагати ані консеквенції, ані міри. [...] По обіді приходив Франко і ми ще з ним поговорили на тему щирости. Хоч не змінить се сих людей, та я трохи виговорився й мені стало легше» (Щоденник, арк. 136 зв., запис від 30.XI.1906 р.). Цю ситуацію, вочевидь, можна трактувати як ще одне підтвердження відомого факту, що психічне захворювання Франка не розпочалося у нього раптово з початком 1908 року, а страшні симптоми були помітними задовго до того.

Із січня 1907 «ЛНВ» почав друкуватися у Києві. Франко цілком добре розумів, що з погляду загальноукраїнської «політичної доцільності» таке рішення було логічним. «Він [Грушевський. – *Г.Б.*] переніс друк "Літ[ературно]-наук[ового] вістника" і деяких видань Спілки до Києва головно задля того, що на наші видання, пересилані з-за границі до Росії, наложено високе мито» (лист Франка до Ю. Яворського від 9 січня 1907. – Т. 50. – С. 310).

У 1907 р. Франко продовжував виконувати інтелектуальні замовлення Грушевського у справах, що мали ключове звучання у громадському житті України. У січні цього року, у період боротьби Грушевського з наддніпрянським партикуляризмом, коли Б. Грінченко і С. Єфремов видавали у Києві на противагу «ЛНВ» свій журнал «Нова громада», Франко в оглядах літературного життя для «Ради» гостро критикував цей журнал, що стало однією з причин розриву С. Єфремова з Грушевським та з «ЛНВ». У лютому Франко захищав Грушевського як головного

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 54

редактора «ЛНВ» від нападок І. Нечуя-Левицького (його стаття «Сьогочасна правописна мова в Україні» // Україна. – 1907. – № 1. – С. 1–49) з приводу мовно-літературних вад у виданнях НТШ. Як видно з Франкового листа з лютого 1907 (т. 50, с. 319), він не вважав за потрібне втручатися в цю полеміку після вичерпної, на його думку, відповіді Грушевського («Про мову» // Рада. – 1907. – 9, 11 січня, 7 лютого, 2, 11 березня). Однак професор наполіг, і Франко довший час працює над рецензією на перший том «України», котра включила й аргументовану відповідь І. Нечуєві (т. 37, с. 242–248).

У 1907 Франко досить активно листується з Грушевським, насамперед у справах «ЛНВ» (збереглося 15 листів). Однак, обсяг цієї участі ніяк не міг зрівнятися з попередніми роками. У щоденнику Грушевського за цей самий час знаходимо чимало нарікань на індиферентне ставлення Франка до «ЛНВ»: «Закликав Франка, але він для «ЛНВ» нічого не зробив» (запис від 25.II.1907 р.); «Масу часу і ще більше уваги забирає ЛНВ, і дражнить іще повна пасивність і апатія до нього Франка – по кілька разів приходиться пригадувати про одну річ, посилати, нагадувати, і все, розуміється, в найґречнішій формі (запис від 9.III.1907 р.). Ці зусилля Грушевського, однак, увінчалися помітним для української культури результатом: Франко доопрацював і дав для публікації у «ЛНВ» свою оригінальну розвідку про Данте, «яка з волі головного редактора [Грушевського. – *Г.Б.*] одержала титул "Середні віки і їх поет"» (т. 12, с. 7), а також низку перекладених фрагментів «Божественної комедії». Ці матеріали зайняли 3–12 книги «ЛНВ» 1907 року.

Невдовзі й самі львівські редактори «ЛНВ» переконалася, що творчий осередок редакційної роботи перенісся-таки до Києва. Ані Франко, ані Гнатюк не могли через ряд причин так легко знятися і переїхати в іншу державу заради продовження роботи у ЛНВ, фінансові ж спроможності НТШ не давали змоги тримати на старому рівні оплату кадрів і одночасно підключати до роботи нових людей. Хоча Грушевський і намагався залаго-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 55

дити гостре фінансове питання, однак марно: його ідея перевести Франка на поаркушну оплату не могла задовольнити людину, яку обсідали хвороби, і яка втрачала колишню надзвичайну працездатність.

Для збереження поступального руху НТШ, яке одночасно виконувало наукову і громадсько-політичну функцію, треба було залучати нових людей, нехай і зі скромнішими, як у Франка, талантами. Грушевський змушений був іти на те, щоб поволі й обережно відсувати Франка, залучаючи до роботи М. Мочульського, І. Кревецького, І. Джиджору, М. Євшана, М. Залізняка, В. Дорошенка – вони й склали нову «фамілію» Грушевського. «Завдяки тому, що ЛНВ перенесено до Києва і цілим ділом орудує проф. Груш[евський], моє дотеперішнє редакторство (разом з пенсією по 200 корон на місяць) зробилося фікцією, і я попросив Грушевського звільнити мене з неї. Він радо згодився, і я тепер, не хотячи вішати зуби на кілок, мусив впрошуватися в співробітники "Діла"» (лист до Є. Трегубова від 30 листопада 1907, т. 50, с. 339–340). Нібито все у цьому питанні вирішено – аж ні. Ось запис Грушевського від 7 лютого 1908: «Заходив Фр[анко] і дуже здивував, сказавши, що побирав платню собі по-давньому і в сім році» (Щоденник, арк. 178 зв.).

Друга половина 1907 року була позначена для Франка гострими образами на Грушевського через невидрук «Історії української літератури», своє бачення ситуації він виклав у листах до Є. Трегубова і Ф. Вовка (т. 50, с. 337–338, 342). У щоденнику Грушевського, проте, немає ніяких особливих інформацій щодо цього, а тим більше «підступних планів»: у жовтні на засіданні філологічної секції «Франко реферував свою історію літератури», зате в середині листопада до Грушевського доходять поголоски «про розрив, що я відібрав редакцію від Франка, не хочу друкувати "Історію літератури" і показав явну неувагу при її реферуванні» (Щоденник, арк. 166 зв., запис від 21 листопада). Грушевський тут же, в присутності Франка і Томашівського укладає текст заяви, де спростовуються чутки про погіршення

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 56

стосунків між ним і Франком, про зміни у складі редакції «ЛНВ», а також говориться, що Франкова «Історія літератури» після її завершення буде друкуватися у «ЛНВ». Заява за підписом їх обох друкується у «Ділі» (1907. 5. XII. № 262. С. 2) та у «Раді» (1907. 25. XI. № 265. С. 4), а у листі від 17 грудня 1907 р. Франко виправдовується перед Ф. Вовком, нібито він підписав заяву «по своїй слабості» (т. 50, с. 342). На початку січня 1908 р. у листі до Грушевського Франко цілком розважно пише: «…моя історія літератури вимагає ще основної переробки, і до друкування її не можна буде приступити так швидко, тим більше, що я іноді дуже мучуся головними болями та нервовим подразненням і роблюся цілими тижнями нездібним до ніякої умової праці, крім хіба чисто механічної. А видання історії літератури не спішне для мене; поки не оброблю добре, не дам її з рук…» (т. 50, с. 347). Від цього часу у взаєминах Франка з Грушевським бачимо все менше творчих моментів, натомість взаємна настороженість зростає.

З часу загострення Франкової хвороби (з березня 1908 р.) у щоденнику Грушевського є записи про його відвідини хворого поета, а потім і про Франкові візити, які часто супроводжувалися його фантастичними візіями. У квітні 1908 р. після певних вагань Грушевський публікує у «ЛНВ» статтю «Недуга д-ра Івана Франка». Мабуть, не останньою спонукою цієї публікації було бажання попередити громаду про можливі проблеми у Франковій поведінці. «Я був свідком, – згадував М. Мочульський, – як одного разу на засіданні історичної секції Наукового товариства ім. Шевченка серед дискусії Франко на запит Грушевського, звідки він це зачерпнув, відповів, що дійшов до того надприродним шляхом. А так мова його була зовсім нормальна, міркування зовсім розумні й логічні, і коли б не ці хвилеві душевні провали, ніхто б і не помітив, що розмовляє з людиною, психічно надвередженою. Нічого й дивуватися, що сама вдача Франкова значно змінилася під впливом перебутої недуги. Він став якийсь дражливий, підозрілий, якийсь наче заздрісний, що відбилося

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 57

і на його відношенні до писань Грушевського. Хвороба сильно підвищила авторську амбіцію Франка, й він, колись таки скромний щодо власних заслуг, став тепер дуже чутливий на оцінку своїх творів. Можна, отже, уявити, яке в високій мірі прикре було становище Грушевського й інших членів Наукового товариства, коли доводилося оцінювати й ухвалювати до друку працю свого знаменитого співробітника, яка мала на собі виразні сліди хвороби»[36]. Не дивно, що від 1908 року Грушевський почав дуже обережно ставитися до творів Франка, адже неадекватність його поведінки не могла не позначитися на його писаннях.

У липні 1909 р. на засіданні секції НТШ Франко запропонував для друку віднайдену ним поему А. Міцкевича «Wielka Utrata». Грушевський «спитав, відки знає [що це твір Міцкевича. – *Г.Б.*], сказав, що Міцкевич сам прийшов і сказав» (Щоденник, арк. 281 зв., запис від 1 липня 1909 р.). «Михайло Грушевський був у клопоті, як повестися супроти Франка, і просив мене, щоб я переглянув рукопис і сказав йому свій осуд про нього. [...] Я прочитав скоренько [...] й написав свій осуд Грушевському, що "Wielka Utrata" – це неграмотний твір невідомого автора, а переднє слово Франка показує, що залізні обручі його логіки розхитані»[37].

Грушевський намагався уникати публічних розмов про незгоди між ним і Франком, але це не давало результатів. Франко нарікав на Грушевського багатьом людям у Львові, Києві, Петербурзі. На початку квітня 1909 Франко несподівано приїхав до Києва і справив гнітюче враження на всіх, з ким йому довелося спілкуватися. «Трегубов страшенно убитий і остерігав, що Фр[анко] не добре до мене настроєний» (Щоденник, арк. 261, запис від 4 квітня 1909). Однак вже 7 квітня «несподівано зрана прийшов Франко, дуже дружелюбний; очевидно, йому не стало

[36] *Дорошенко В.* Іван Франко в моїх спогадах // Спогади про Івана Франка. – Л., 1997. – С. 404–405.

[37] *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя... // Там само. – С. 390.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 58

грошей, поїхали з ним в контору, видали йому 150 руб., потім з ним поїхали до книгарень, [...] а потім я одвіз його до Чикаленка» (Щоденник, арк. 262, запис від 7 квітня 1909)..

Далі при такому здоров'ї працювати у керівних структурах НТШ Франко не міг, і Грушевський змушений був 1 травня 1909 вивести його з дирекції Видавничої спілки.

Попри хворобу, Франко продовжував творити, у часи полегшення робив доповіді на засіданнях секції, подавав статті й переклади до «Записок НТШ». У записах Грушевського є згадки про такі виступи у грудні 1909, а також свідчення, що Франко робить значно краще враження, лише дуже змарнів. «Зрана була секція, Фр[анко] читав свою статтю – неінтересну, але "здраву", і реферував опись Свєнціцького...» (Щоденник, арк. 316 зв., запис від 20 грудня 1909). У наступні роки, однак, ставлення Франка до Грушевського набуло, здається, незворотнього негативного розвитку.

У конфлікті в НТШ 1913, який призвів до відставки Грушевського з посади голови Товариства, Франко був на боці його супротивників, які на цей раз склали переважну більшість. «Навіть в однім з останніх своїх листів, писаних до мене [В. Дорошенка. – *Г.Б.*] 4 листопада 1915 року, не міг Франко здержатися від терпких слів на адресу Грушевського з приводу виданих «Союзом визволення України» його популярних брошур» (*Дорошенко В.* Іван Франко в моїх спогадах / Спогади про Івана Франка. Л., 1997. С. 405). Йдеться про уступ з Франкового листа, де він роздратовано говорить про «фальшиві історичні конструкції проф. Груш[евського], яких слабість та нетривкість уже тепер відчуває кождий історик» [т. 50, с. 432]. Ця фраза, цитована безліч разів, була для радянських дослідників чи не головним аргументом ворожих взаємин Франка з Грушевським.

У той же час, ніхто з фахових істориків материкової України довгий час не мав відваги об'єктивно вивчити справді цікаве питання сприйняття й оцінки Франком-науковцем основних постулатів історичної концепції Грушевського. Цю лакуну

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 59

заповнили українські діаспорні вчені, насамперед Л. Винар та О. Домбровський. З'ясовано, що Франко і Грушевський справді мали ряд розходжень у питаннях українського історичного процесу. Всі вони сформульовані Франком у дослідженні «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» [вперше частини праці публікувалися в «Ділі», «Науковому додатку до «Учителя» у 1911–1912, повністю видана окремою книгою 1912; т. 47, с. 417–548]. Це, фактично, єдина спеціальна праця Франка про доробок Грушевського-історика, рецензія-студія, автор якої зазначав: «Я також далекий від претензії дати повний розбір та оцінку сеї величезної праці нашого невтомного ученого, але в своїх критичних увагах буду зупинятися тільки на деяких точках та питаннях, де в мене власними науковими дослідами виробилися відмінні погляди, або де покажеться можність доповнити де в чім те, що зробив проф. Грушевський, або хоч би тільки зазначити недогляди в його праці» [т. 47, с. 420]. Крім того, Франко залучив до розгляду і дві інші великі праці Грушевського: «Очерк истории украинского народа» (1904) та «Ілюстровану історію України» (1912).

Назвемо основні обговорювані Франком позиції. Скіфський період історії України він вважав за потрібне подати значно ширше, ніж це зробив Грушевський. Основним джерелом свідчень про скіфів обидва учені справедливо вважали історичне оповідання Геродота. Дорікнувши Грушевському за недостатньо детальне опрацювання оповідань античного історика, Франко майстерно переклав великі за обсягом уступи, де Геродот описує скіфський етнографічний матеріал, інформацію про розселення скіфів та гідрографічні дані їхнього краю. Фактично, у розмові про скіфів, а далі й про антів, Франко не стільки полемізує, як доповнює інформації, які містяться у працях Грушевського. Жорсткішою стає наукова суперечка, коли мова заходить про легендарного князя Кия. Франко стає на шлях повної довіри до літописного оповідання про засновника Києва та його похід на Царгород, в той час як Грушевський ставить ці свідчення під сумнів.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 60

Франко був завзятим прихильником норманської теорії про походження Руси. На його переконання, вся початкова частина найстарішого літопису аж до хрещення Володимира є династичною сагою норманського походження. Грушевський же, детально розглянувши наукову літературу з цього питання, приходить до висновку, що Русь існувала задовго до часів, коли сюди прийшли норманські воїни.

Франко не погоджувався з Грушевським у питанні про час і місце хрещення князя Володимира: його версія базувалася на записці болгарського хронографа, де йшлося про те, що Володимир хрестився у Корсуні.

Цікаві зауваження Франка про генезу найстарішого українсько-руського літопису. Також він доводить, що деякі частини літопису виявляють характер віршованої форми; на доказ своєї думки Франко реконструював віршами епізод про напад печенігів на Київ 986 як зразок найстарішої української пісні.

Слушно зауважив Франко скупість відомостей у VII томі «Історії України-Руси» про козацькі походи в Молдавію другої пол. XVI ст. Цілком справедливо Франко говорить про неабияку вагу взаємин козаків з молдавськими правителями у тогочасній політиці України. Також не погоджується Франко з мотивацією Грушевським дій Б. Хмельницького під час визвольної війни. Грушевський обстоював думку, що на початку 1648 Хмельницький воював виключно в обороні приватних прав, а народ спочатку був для нього лише як знаряддя для досягнення цієї мети. Свої погляди, як пише Грушевський, гетьман змінив під впливом патріарха Паїсія та гуртка київської інтелігенції. Франко ж обстоює думку, що Хмельницький з самого початку був свідомий своєї визвольної місії.

Ще раз критично висловлюється Франко про специфіку методології наукових досліджень Грушевського: «Автор кладе головну вагу на аналізуванні історичних явищ, але не має дару групування історичних фактів, от тим-то при всій глибокій обдуманості його плану важні історичні події, а ще більше визнач-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 61

ні історичні діячі тонуть у масі подробиць та розумувань. Звертаючи більшу увагу на відносини, ніж на живі особи, автор мусить скрізь заповняти прогалини історичних відомостей своїми розумуваннями та комбінаціями, іноді не зовсім щасливими» [т. 47, с. 453–454]. Разом з тим, тонкий психолог, Франко влучно спостеріг особливості вдачі історика й пов'язав їх зі стилем його писань: «Грушевський – знаменитий організатор, а агітатором стати не позволяє йому тільки його незвичайно бистрий практичний розум, що хоронить його від усякого запалу та того, що росіяни називають "увлечение". Тій психічній вдачі нашого автора відповідає також його стиль, який можна назвати "холодною прозою"» [т. 47, с. 453].

У цілому ж, праця Франка «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» є справді глибокою науковою рецензією. Попри високу загальну оцінку доробку Грушевського-історика, вона містить низку важливих зауважень, які цілком вкладаються у рамки наукової полеміки. Метою цієї критики було – «дати імпульс до дальшої дискусії, яка може вийти на користь і самого автора, і його праці, і духового розвою всеї нашої суспільності» [т. 47, с. 455]. З приводу цієї полеміки сучасні історики констатують, що Франко у багатьох моментах, особливо в подробицях, мав рацію, але при зверненні до більших проблем і концепцій історичної науки не дорівнювався Грушевському саме через дещо іншу спрямованість свого таланту.

Крім суто наукової вартості, розвідка Франка звертає також нашу увагу ще однією властивістю: написана 1911–1912, коли психічне здоров'я Франка було підірване, вона, проте, відзначається стрункім, послідовним викладом, позбавлена суб'єктивних претензій до рецензованої праці та її автора. Викладаючи свої зауваження, Франко не скупиться також і на справедливу похвалу науковому доробку, громадській діяльності Грушевського, наголошує, що його «колосальна праця [...] побудована на таких міцних і широких основах, яким не страшна ніяка критика» [т. 47, с. 455]. Натомість, у кількох інших публікаціях

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 62

Франка приблизно того ж часу натрапляємо і на деякі надумані, дрібні причіпки і докори на адресу Грушевського, в основному з приводу некоректного, на думку Франка, редагування його текстів: наприклад, у замітці про збірку «Давнє й нове» [Неділя, 1911, № 19; т. 38, с. 488–490], у передмові до розвідки «Молитва за ворогів» [датованій автором 1912; т. 39, с. 161–162].

Не зважаючи на ці особливості останніх років життя Франка, його подвижницька праця здобула у Грушевського найвищі епітети. Зокрема, це виразно простежується у цілій низці публіцистичних виступів ученого. 1909 у газеті «Село» Грушевський розпочав серію популярних статей під назвою «Історичні портрети» саме зі статті «Іван Франко» (*Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Т. 3. – Л., 2005. – С. 288–289). Ця «українська народна ілюстрована газета для селян і робітників» виходила щотижня у Києві у 1909–1910, фактичним керівником видання був Грушевський. У названій невеличкій публікації автор, дуже коротко окресливши біографію Франка, основний акцент робить саме на його літературній спадщині: «Франко уславився насамперед як прегарний поет, автор гарних оповідань і драм з галицького життя» (там само, с. 289), тут же подається чималий перелік Франкових видань художніх творів, які можна було придбати на той час у Києві.

Красномовною є назва наступної статті Грушевського про Франка – «Сорокалітній подвиг». Крім «ЛНВ», вона була тоді ж, 1913 року, передрукована ще й у газеті «Рада» (*Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Л., 2005. – Т. 2. – С. 464–465).

Про смерть Франка Грушевський дізнався, перебуваючи на засланні у Казані. У листі до М. Мочульського від 7 червня (25 травня) 1916 він писав: «Прикра вість про смерть Франка, збентежила вона мене, хоч якою руїною був він в останніх літах!» (Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського (1901–1933) / Упор. Р.Дзюбан. Л., 2004. С. 69). Грушевський подає у журнал «Украинская жизнь» (1916. № 6. С. 12–18) статтю «Светлой памяти Ивана Франка», де підкреслює універсаль-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 63

ність Франкового таланту, його «незрівнянну різнобічність та продуктивність» (цит. за вид.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Л., 2005. – Т. 3. – С. 481).

Через десятиліття після цього, у 1926 Грушевський зініціював спеціальне число журналу «Україна», приурочене до роковин смерті Франка, помістивши там і свою статтю «Апостолові праці». Своєрідною є форма цієї статті: основний виклад присвячено громадській діяльності Франка, але текст рясніє розлогими вставками цілих його віршів та поетичних фрагментів. Вони щоразу слугують остаточним, найвиразнішим і найпереконливішим аргументом у непростих колізіях Франкової біографії. З великою прихильністю, розумінням і пієтетом говорить Грушевський про Франка, віддаючи йому належне як великому українському письменнику, науковцеві, трудівникові й громадянину. Водночас, стаття «Апостолові праці» містить низку особистих спогадів про спільну роботу, про ряд важливих і складних моментів Франкового життя, і у цьому також її чимала вартість.

Під час відзначення свого 60-річчя (1926) Грушевський закінчив промову рядками зі знаменитого прологу Франка до поеми «Мойсей». Це ще один доказ того, що глибинні, основні почуття Грушевського щодо Франка – висока оцінка його як письменника, науковця, громадського діяча, схиляння перед його талантами і працьовитістю, розуміння чільного місця Франка в українській культурі.

Серед численних свідчень сучасників про взаємини Франка з Грушевським виділяється свідчення дочки письменника Анни[38]. Згаданий кілька разів наче побіжно, Грушевський у цих спогадах постає справжнім лихим демоном Франкового життя. Не забуваймо однак, по-перше, що писалися ці спогади у 1955 році у Канаді, де Анна жила з родиною, збиралася й таки приїздила згодом до Львова, і зараз неможливо визначити, що написано

[38] *Франко-Ключко А.* Останній поцілунок // Іван Франко у спогадах сучасників. – Л., 1956. – С. 389–406.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 64

щиро, а що під тиском кон'юнктури чи органів служби безпеки. По-друге, в основному у спогадах йдеться про 1894–1907 роки, коли Анна ще була недорослою (вона народилася у 1892 році), тому це фактично ретрансляція чужих настроїв і чужого бачення, найімовірніше – відображення материного сприйняття ряду подій. Мати ж, як вже говорилося, неприязно ставилася до М. Грушевського. Низка тверджень Анни виразно несправедливі й легко спростовуються відомими фактами. Наприклад, вона пише про те, що після приїзду Грушевського до Львова саме Франко «дав йому моральну опору і допоміг зайняти місце в "Науковім тов. ім. Шевченка"»[39], в той час як Франко не був тоді ще членом цього товариства; Грушевський «жениться з донькою священика, що дало йому зв'язки і плечі» – на момент одруження з Михайлом львівська вчителька Марія Сильвестрівна Вояковська була вже сиротою. Зовсім безпідставним і примітивним виглядає твердження Анни про те, що «Грушевський в 1907 році, щоб вибити ґрунт з-під ніг тата остаточно, вимагає перенесення редакції «Літ.-наукового вістника» до Києва»[40], у той час як мотиви були значно вищі: на часі було створення загальноукраїнського культурологічного журналу, тай й «вимагати перенесення» Грушевському не було від кого, адже левову частку організаційної й менеджерської роботи, дуже непростої, він робив сам. Не вважаємо доречним саме тут детально полемізувати з текстом А. Франко-Ключко, лише хочемо підкреслити, що його відмітною рисою можна назвати послідовне зміщення акцентів і пересмикування фактів. Виразно упереджене ставлення авторки спогадів до Грушевського примушує науковців дуже обережно ставитися до цього документа.

Взаємини Франка і Грушевського мають тривалу історію, впродовж якої були періоди щирої приязні, згідної співпраці, спільних успіхів у поступу української справи – і розхолодження, знеохочення, різною мірою взаємних докорів. Усі такі пово-

[39] Там само. – С. 397.

[40] Там само. – С. 404.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 65

роти й ситуації можна і треба не просто констатувати по змозі об'єктивно, але і намагатися знайти їхні причини. Зрозуміти позицію, мотиви вчинків таких великих людей – а велич цих діячів неможливо ставити під сумнів, – означає глибше пізнати той час, відтворити ряд історичних подій і обставин, подивитися на них неупередженим зором.

Основна бібліографія теми «Іван Франко і Михайло Грушевський»

1. *Александрова Г.* Іван Франко та Михайло Грушевський: теоретичні проблеми порівняльних досліджень // Франкознавчі студії: Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Дрогобич, 2007. – С. 5–15.

2. *Антонович М.* Михайло Грушевський в листуванні Івана Франка // Український історик. – 1991–1992. – № 3–4/1–4. – С. 293–300.

3. *Винар Л.* Історичні праці Івана Франка // Збірник української літературної газети за 1956 рік. – Мюнхен, 1957. – С. 48–63.

4. *Гирич І.* Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне // Франкознавчі студії: Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Дрогобич, 2007. – С. 590–642.

5. *Гирич І., Тодійчук О.* Іван Франко на сторінках щоденника Михайла Грушевського 1904–1910 рр. // Франкознавчі студії: Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Дрогобич, 2007. – С. 643; Фрагменти «Щоденника» М. Грушевського, де згадується І. Франко. – Там само. – С. 643–674.

6. *Гирич І.Б.* М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 35–67.

7. *Денисюк І.* Фольклористичні концепції М. Грушевського й І. Франка // Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 229–234.

8. *Домбровський О.* Критичні завваги І. Франка до «Історії» М. Грушевського // Український історик. – 1970. – № 1–3. – С. 122–131.

9. *Дорошенко В.* Іван Франко і Михайло Грушевський // Сучасність. – 1962. – № 1. – С. 781–783.

10. *Калина В.* До питання про політичні й літературні стосунки І. Франка та М. Грушевського // Тези доповідей та повідомлень респ.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 66

наук. конференції «Іван Франко і національне відродження» (Кривий Ріг, 1991). – Івано-Франківськ, 1991. – С. 71–72.

11. *Квіт С.* Іван Франко і Михайло Грушевський // Слово і час. – 1991. – № 1. – С. 61–70.

12. *Корнійчук В.* «Історія України-Руси» М. Грушевського в рецензії І. Франка // Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 93–96.

13. *Стрельський Г., Трубайчук А.* Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. – К., 1996. – С. 147–149.

14. *Тельвак В.* Проблема «Франко – Грушевський» в українській історіографії // Український історик. – 2006–2007. – № 4/1–2. – С. 183–199.

15. *Франко А.* Співпраця М. Грушевського та І. Франка у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 35–38.

16. *Франко-Ключко А.* Останній поцілунок // Іван Франко у спогадах сучасників. – Л., 1956. – С. 389–406.

17. *Франко З.* Михайло Грушевський і Іван Франко // Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження М. Грушевського. – Львів, 1994. – С. 291–296.

18. *Франко З.* Михайло Грушевський і Іван Франко // Український історик. – 1991–1992. – № 3–4/1–4. – С. 278–292.

Галина Бурлака, Игорь Гирич. Франко и Грушевский: попытка объективной характеристики

История взаимоотношений двух знаменитых деятелей украинской культуры прослежена в хронологической последовательности на основании документов. Целый ряд фактов вводится в научный обиход впервые.

Ключевые слова: *биография, история украинской культуры конца XIX – начала XX веков.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 67

Віктор Дудко

Чи з'ясовано авторство нотатки «До біографії Свидницького»?

У статті розглянуто проблему авторства нотатки «До біографії Свидницького» (підпис: Я. Черниговець), опублікованої в журналі «Зоря» (1886). На підставі аналізу широкого кола джерел зроблено висновок, що традиційна атрибуція нотатки Миколі Вербицькому є помилковою. З'ясування авторства її потребує додаткових розшуків.

Ключові слова: *атрибуція, псевдонім, біографія письменника, мемуари, Микола Вербицький.*

Viktor Dudko. Is the Authorship of the Note *Towards a Biography of Svydnytsky* Really Proved?

In my article, I investigate the problem of the authorship of the note Towards a Biography of Svydnytsky *published in the* Zorya *magazine (1886) and signed Ya. Chernyhovets'. Through an analysis of a wide range of sources, I conclude that the conventional attribution of the note to Mykola Verbytsky is incorrect. The identification of its authorship requires additional search.*

Keywords: *attribution, pseudonym, writer's biography, memoirs, Mykola Verbytsky.*

Роман Анатолія Свидницького «Люборацькі», написаний на початку 1860-х рр., було вперше надруковано у 1886 р. у львівському часописі «Зоря» заходами Івана Франка. Прагнучи докладніше ознайомити читачів із біографією письменника, Франко протягом 1886 р. вмістив у «Зорі» кілька публікацій про нього.

У мемуарній нотатці «До біографії Свидницького» (підпис: Я. Черниговець) ідеться про перебування автора «Люборацьких»

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 68

на акцизній службі в Козельці[1]. Микола Зеров зазначив, що в цій публікації «знаходимо небезінтересні відомості, записані з уст козелецької обивательки, може, і непевні як фактичний матеріал, але, безперечно, цінні з погляду на те враження, яке справляв Свидницький на людність глухо провінціального міста»[2]. Валерій Шевчук, трактуючи названу замітку як «надзвичайно цікаву», цілком навів її у своїй статті про Свидницького[3].

Вважається, що досліджувану нотатку написав Микола Вербицький[4]. Проте ця узвичаєна атрибуція насправді зовсім не є переконливою і тому потребує докладного обговорення.

Розкриваючи відповідний псевдонім, Олексій Дей зазначив: «Черниговець Я. = Вербицький, Микола. «Основа», 1862; «Зоря», 1887[5]. Дж.: Тулуб»[6]. У матеріалах до словника псевдонімів українських письменників Олександра Тулуба, на які по-

[1] Див.: *Черниговець Я.* До біографії Свидницького // Зоря. – 1886. – Ч. 23. – С. 398–399.

[2] *Зеров М.* Анатоль Свидницький, його постать і твори // Твори: У 2 т. – К., 1990. – Т. 2. – С. 337. Про значення відповідної замітки для вивчення біографії письменника також див.: *Сиваченко М.Є.* Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – К., 1962. – С. 111–115.

[3] Див.: *Шевчук В.* Класик «розумного битопису» // *Свидницький А.* Люборацькі. Оповідання. Нариси та статті / Упоряд. Р. Мовчан. – К., 2006. – С. 12–14.

[4] Напр., див.: *Сиваченко М.Є.* Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – С. 112, 318; «Зоря». 1880–1897: Систематичний покажчик змісту журналу / Укл. О.Д. Кізлик. – Львів, 1988. – С. 86; *Шевчук В.* Класик «розумного битопису». – С. 12, 15, 46.

[5] Інформуючи про використання псевдоніма «Я. Черниговець» у «Зорі» за 1887 р., Дей мав на увазі опубліковану за відповідним підписом поезію «Мої бажання» (1887. – Ч. 24. – С. 410). Не знати чому він, однак, не повідомив, що псевдонім було використано і в «Зорі» за 1886 р., коли на її сторінках з'явилася нотатка «До біографії Свидницького».

[6] *Дей О.І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969. – С. 392.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 69

силається Дей, зареєстровано, однак, не названий прибраний підпис, а подібний – Черниговець[7] (ні аргументації атрибуційного висновку, ні вказівки на те, в яких виданнях використовувався псевдонім, дослідник не наводив не лише в цьому випадку, але і в усій праці[8]). Тобто назване у словнику Дея джерело розкриття псевдоніма «Я. Черниговець» насправді відповідної інформації не містить[9].

Дей також не мав рації, зазначивши, що цей псевдонім використовувався в «Основі». Насправді жодної публікації за підписом «Я. Черниговець» у часописі не з'явилося. Поезії Вербицького «Горювання» і «Додому» було вміщено у березневому числі «Основи» за 1862 р. за підписом «Черніговець Миколайчик Білокопитий»[10]. Інші п'ять його «основ'янських» публікацій (поезії

[7] *Тулуб О.* Словник псевдонімів українських письменників: (Матеріяли). – К., 1928. – С. 24. Назване видання є окремою відбиткою із «Записок історично-філологічного відділу» ВУАН (К., 1928. – Кн. XVI).

[8] Репутацію Тулубового «Словника псевдонімів українських письменників» як ненадійного джерела виразно артикульовано і в синхронних рецензіях, і в пізніших студіях. Так, Євген Кирилюк зазначив у рецензії на цю працю, що «для дослідника вона тільки сировий матеріял, що кожну його літеру він мусить приймати з великою обережністю, після власної грунтовної перевірки з перводжерел» (Червоний шлях. – 1928. – № 8 (65). – С. 209). Про значну кількість «неправдивих відомостів» у Тулубових матеріалах до словника псевдонімів писав і Юрій Меженко (див.: Життя й Революція. – 1928. – № 6. – С. 196). Як твердив Леонід Хінкулов, Тулубів «Словник псевдонімів українських письменників» «завдав більше шкоди, ніж користі, бо численні помилки цього довідника, множачись згодом по різних виданнях, і досі у своїй сукупності не спростовані» (*Хінкулов Л.* Псевдоніміка, її завдання і проблеми // Радянське літературознавство. – 1971. – № 8. – С. 31).

[9] Ненадійність Тулубових інформацій визнавав і Дей (див.: *Дей О.І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – С. 4), який, однак, широко використав їх у своїй праці. Критичний аналіз словника Дея див.: *Хінкулов Л.* Псевдоніміка, її завдання і проблеми. – С. 32–42.

[10] Принагідно слід вказати на помилковість тези про те, що Вербицький (1843–1909) був наймолодшим автором «Основи» (див.: *Бондар М.П.* Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів. – К., 1986. – С. 148).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 70

«Паняночці», «Ой квіточок під росою нагинається»[11], «Веснянка», «На спомин. (П. Пл. Чубинському)», прозова обробка фольклорного сюжету «Заклад»), як і поезію «Ось вийди послухай...» у тижневику «Черниговский листок» (1862. – № 4), було вміщено за підписом «Миколайчик Білокопитий». Варіантом узвичаєного псевдоніма Вербицького – М. Білокопитий – було підписано вміщену в «Зорі» у липні 1890 р. його поезію «Невольник»[12].

Запроваджені до наукового вжитку джерельні матеріали дають підстави твердити, що українські твори Вербицького з'являлися друком під псевдонімами «Миколайчик Білокопитий», «Черніговець Миколайчик Білокопитий», «М. Білокопитий», а на початку XX століття він підписував їх власним прізвищем[13].

Можна назвати принаймні двох молодших від нього кореспондентів часопису – Івана Новицького (1844–1890) й Івана Рудченка (1845–1905).

[11] У змісті квітневої книжки журналу за 1862 р., в якій було вміщено поезію, її названо «Шкода залицяння».

[12] Див.: Зоря. – 1890. – Ч. 17. – С. 262. Свідчення про обставини відповідної публікації подав сам Вербицький у листі до Олекси Коваленка без авторської дати (з поміткою адресата про отримання 7 грудня 1906 р.). Письменник зазначив: «[...] кілька їх [поезій] взяв у мене покійник Драгоманов і, кажуть, надруковав у якихсь русинських часописах, але я ні тих своїх віршів, ні часописів не бачив» (ЧІМ. – Інв. № Ад 2371). Інші першопублікації поетичних творів Вербицького у галицькій періодиці нині не відомі. Вміщену в «Зорі» за підписом «Я. Черниговець» поезію «Мої бажання» історики українського письменства ніколи не розглядали як твір Вербицького. (Таким чином її потрактовано – на підставі словника Дея – у вид.: «Зоря». 1880–1897: Систематичний покажчик змісту журналу. – С. 34). Ця аматорська поезія істотно поступається автентичним творам Вербицького за художньою якістю і, крім того, є цілком відмінною від них під оглядом поетичної стилістики. Покладаюся в цьому випадку не лише на власні враження, а й на усно висловлену думку такого компетентного дослідника української поезії XIX ст., як Микола Бондар. Його міркування про творчий доробок Вербицького, зокрема, див.: *Бондар М.П.* Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів. – С. 107–108, 147–148, 287, 308.

[13] Подані у словнику Дея відомості про те, що в «Основі» Вербицький також використовував підписи «М. Білокопитий», «Білокопитий Черниговець Миколайчик», не відповідають дійсності.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 71

Мало того, як можна твердити на підставі свідчення самого письменника, двічі використаний в «Основі» псевдонім «Черніговець Миколайчик Білокопитий» – не авторський, а створений у редакції за рахунок нарощення «географічної» компоненти. (Прикметно, що всі наступні публікації Вербицького в часописі її не містять. Імовірно, відповідну компоненту було вилучено із псевдонімного підпису за наполяганням автора). Лише про один уживаний у часописі його псевдонім Вербицький писав 13 квітня 1876 р. у листі до Олександра Кониського. Відповідаючи на пропозицію адресата подати твори й автобіографічні відомості для одного з українських альманахів, які Кониський на той час укладав (їх не було видано), Вербицький зазначив: «Одно меня смущает – автобиография; в "Основе" я писал под псевдонимом; мне его хотелось бы сохранить, не страха ради иудейска, а по некоторым причинам, лично для меня важным. То, что пришлю в "Пашню"[14], будет под этим псевдонимом – а уж какая у псевдонима биография?»[15]. Так само лише про один псевдонім свідчив Вербицький, висвітлюючи свою участь в «Основі», в автобіографічних листах до Семена Венгерова[16] й Коваленка[17].

[14] Іван Нечуй-Левицький, якого також було запрошено до участі в названому альманасі, критично висловився стосовно його назви. Він писав у листі до Кониського від 19 квітня 1876 р.: «Замість слова "Пашня" треба б вигадати щось трохи поетичніше, бо насмішники прикладуть до "Пашні" слово лантух et cetera…» (*Нечуй-Левицький І.* С. Зібр. тв.: У 10 т. – К., 1968. – Т. 10 / Упоряд. та приміт. В.І. Мазного, Ф.К. Сарани, Ф.Ф. Склярa. – С. 260).

[15] ІЛ. – Ф. 77. – Спр. 125. – Арк. 233 зв.

[16] ПД. – Ф. 377. – Оп. 7. – Спр. 799. – Арк. 3 зв. Лист реферовано і орієнтовно датовано на підставі змісту – не раніше 1894 р. – у вид.: Русская интеллигенция: Автобиографии и библиографические документы в собрании С.А. Венгерова: Аннотированный указатель: В 2 т. / Под ред. В.А. Мыслякова. – СПб., 2001. – Т. 1. – С. 228.

[17] Див.: ЧІМ. – Інв. № Ад 2371. У відповідному листі письменник помилково повідомив, що друкувався у петербурзькому виданні, підписуючись «Микола Білокопитий».

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 72

Не дає підстав твердити про авторство Вербицького й аналіз змісту досліджуваної замітки. Варто навести два її фрагменти, які є важливими для подальших міркувань. Автор замітки розпочав її таким повідомленням: «Прочитавши в "Зорі", що небіжчик Свидницький служив колись у Козельці, я згадав про одну свою родичку, тамошню давню обивательку, котра, думалось мені, неминуче повинна хоч небагато знати про нього. І справді, завітавши сього літа до Козельця, я почув од неї про Свидницького хоч і не широке, але, здається, доволі цікаве оповідання, яке я й подаю тут в перекладі на українську мову». Розповідаючи про «курінь», який завів Свидницький на околиці Козельця, мемуаристка свідчила: «Щодня збиралась до того куреня громада – співи, балювання не виводились. В той час, пам'ятаю, стояли в нашому Козельці землеміри – люде все молоді, веселі, занадто охочі до всяких гулянок; вони з того куреня майже не вилазили. Але, опріч наших, міських, наїжджали туди гості з Києва і Чернігова. Казали, напр., що вчащав туди п. Степан Ніс[18], а з ним деякі студенти тощо… […] Скільки там часу існував той курінь, не знаю. Коли се вийшов указ: не печатать українських книжок, не носити української одежі, не говорити по-українській. От тоді-то почався переполох у тому товаристві! […] Курінь зараз же скасували, товариство розігнали, чи, може, само воно якось розлізлося – не знаю»[19].

Як слушно зазначив Микола Сиваченко, описаний у замітці Я. Черниговця «курінь» існував у «перший рік козелецького життя» Свидницького[20]. Підстави для датування подій, які при-

[18] Докладні матеріали про харизматичну постать чернігівського літератора, фольклориста, етнографа і громадського діяча Носа подано у вид.: *Нахлік Є., Нахлік О.* Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою: Біографічно-культурологічне дослідження: З додатком невідомого листування. – Львів, 2009 (за покажчиком імен).

[19] *Черниговець Я.* До біографії Свидницького. – С. 398–399.

[20] *Сиваченко М.Є.* Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – С. 111. Як відомо, письменник служив у Козельці (куди переїхав із Миргорода) від 1 липня 1862 р. до осені

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 73

гадувала козелецька «давня обивателька», дають, приміром, згадка про Валуєвський циркуляр, що фігурує у спогадах – про це слушно писав Шевчук[21] – як указ «не печатать українських книжок» – і відомості про перебування в козелецькому «курені» Степана Носа, оскільки в липні 1863 р. його було заарештовано й ув'язнено (спершу у Чернігові, а згодом у Петропавлівській фортеці) у зв'язку із причетністю до справи діяча нелегальної організації «Земля і воля» Івана Андрущенка[22].

На мій погляд, про козелецьку службу Свидницького Вербицькому не треба було довідуватися із «Зорі»[23], оскільки він про це напевно знав ще в часи, описані в замітці Я. Черниговця. Мало того, цілком імовірно, що саме Вербицький був одним зі

1868 р. із нетривалою перервою на серпень 1864 р. – лютий 1865 р., коли перебував у Чернігові (див.: Там само. – С. 107–117).

[21] Див.: *Шевчук В.* Класик «розумного битопису». – С. 14.

[22] Див.: *Білий В.* Судова справа С.Д. Носа за матеріалами «III отделения» // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1927. – Кн. X. – С. 7–9. Доказів протиурядової діяльності Носа, однак, не було знайдено, й у травні 1864 р. він повернувся у Чернігівську губернію, де перебував під поліційним наглядом. Його повернення на батьківщину стурбувало місцеву владу, і вже у жовтні 1864 р. чернігівський жандарський штаб-офіцер інформував керівництво III відділення, що Ніс «замечен в хохломании», і оскільки «пребывание его на родине может иметь вредное влияние на молодых людей», то «перевод его на жительство в одну из великорусских губерний прекратил бы сношения его с теми, которых он может увлечь по их молодости и неопытности» (Там само. – С. 35). У грудні 1864 р. було ухвалено рішення вислати Носа до Білозерська Новгородської губернії під поліційний нагляд «за обнаружение противуправительственного направления и малороссийских тенденций» (Там само. – С. 38). Як свідчать викладені факти, Шевчук не мав рації, зазначивши, що Носа було заслано до Білозерська «за ширення українських книжок» (*Шевчук В.* Класик «розумного битопису». – С. 13).

[23] Слід пригадати, що на час публікації досліджуваної замітки в «Зорі» Вербицький викладав у Орловській гімназії, куди його було переміщено у липні 1886 р. із Рязанської гімназії. (Ці відомості запозичую з оригіналу службового атестата письменника, який зберігається у приватній збірці).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 74

студентів, які, за свідченням мемуаристки, бували в козелецькому «курені» разом із Носом. Так твердити дають підстави матеріали до біографії Вербицького початку 1860-х рр., розглянуті на тлі відомостей про, як слушно висловився Шевчук, тогочасну «наближеність»[24] Свидницького до київської і чернігівської громад.

Вербицького було зараховано до Університету св. Володимира 9 вересня 1860 р.[25], коли Свидницький ще був у Києві. Однак можливість їхнього тогочасного знайомства виглядає радше теоретичною, оскільки Вербицький щойно опановувався у новому середовищі[26], а Свидницький, не маючи змоги оплачувати університетські студії, переймався складанням іспитів для здобуття права викладати російську мову в повітовому училищі[27].

---

[24] *Шевчук В.* Класик «розумного битопису». – С. 17.

[25] Див.: *Житецький І.* Київська громада за 60-тих років // Україна. – 1928. – Кн. 1. – С. 103. Дослідник подав відповідну дату на підставі архівного джерела. Відомо, що Вербицький закінчив Чернігівську гімназію саме у 1860 р. (див.: *Тутолмин М.Т.* Столетие Черниговской гимназии. 1805–1905: Краткая историческая записка. – Чернигов, 1906. – С. 247, 487). Анатолій Погрібний не мав рації, вважаючи, що Вербицький вступив до Університету св. Володимира в Києві у 1859 р., а в 1860 р. «він уже в Петербурзі» (*Погрібний А.* Поет з суцвіття основ'ян // *Погрібний А.* Літературні явища і з'яви: Статті. Портрети. Силуети. Наближення. – [Ніжин], 2007. – С. 583).

[26] У листі до Венгерова Вербицький писав, що перший рік навчання в Університеті св. Володимира «провел на свободе от всяких влияний, ибо чувствовал себя в университетской науке и в жизни, точно в лесу, и ко всему окружавшему [...] относился тупо и неосмысленно» (ПД. – Ф. 377. – Оп. 7. – Спр. 799. – Арк. 2).

[27] Свидницький складав ці іспити наприкінці листопада і на початку грудня 1860 р. 9 грудня рада Університету св. Володимира ухвалила видати йому свідоцтво на звання учителя російської мови в повітовому училищі. 23 грудня канцелярія куратора Київського учбового округу надіслала директорові училищ Полтавської губернії повідомлення про призначення Свиднцького на відповідну посаду до Миргородського повітового училища (див.: *Сиваченко М.Є.* Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – С. 68–69).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 75

Із початком 1861/1862 навчального року Вербицький перейшов до Петербурзького університету[28], в якому, однак, перебував недовго. Вже у вересні розпочалися масові протести його вихованців (включно із Вербицьким) проти запровадження тимчасових правил, що суттєво обмежували студентське самоврядування і звужували можливості для навчання різночинців[29]. Вербицький пригадував: «Кончилось дело тем, что университет закрыли, и тех из нас, кто не пожелал взять матрикулы, разослали в страны более или менее отдаленные, кого, в том числе и меня, на места жительства»[30].

Вербицький повернувся до Києва на початку 1862 р.[31] Він писав у автобіографічному листі до Венгерова про цей період

[28] Див.: ЦДІА СПб. – Ф. 14. – Оп. 5. – Спр. 1896. – Арк. 1–7 (особова справа студента Петербурзького університету Вербицького). Позначена 27 листопада 1861 р. відповідь ректора Університету св. Володимира Миколи Бунге на запит керівництва Петербурзького університету від 28 вересня 1861 р. про те, чи немає перешкод для переведення Вербицького (див.: Там само. – Арк. 3–5), свідчить, що він залишив київський навчальний заклад із власної ініціативи; його не було виключено звідти за участь у студентському русі, як помилково вважають деякі дослідники (напр., див.: Антологія української поезії: У 6 т. – К., 1984. – Т. 3 / Упоряд. та авт. біограф. довідок М.С. Грицай, Н.Й. Жук, П.М. Сіренко. – С. 13; *Міщук Р.С.* Вербицький Микола Андрійович // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – К., 1988. – Т. 1. – С. 290; *Самойленко Г.В.* Марія Заньковецька і Поліський край. – Ніжин, 2004. – С. 10).

[29] Про ці студентські виступи, зокрема, див.: *Пантелеев Л.Ф.* Воспоминания / Вступ. статья, подгот. текста и примеч. С.А. Рейсера. – [М.], 1958. – С. 244–248, 732–734.

[30] *Рашевский И.Г.* Николай Андреевич Вербицкий-Антиохов: К 35-летию писательской деятельности // Псовая и ружейная охота. – 1904. – Кн. XI. – С. 11. Основну частину публікації становлять спогади Вербицького у запису Івана Рашевського, фрагменти їх було републіковано в журналі «Киевская старина» (1905. – Т. LXXXVIII. – Отд. II. – С. 140–145).

[31] В одній із публікацій я зазначив, що Вербицький повернувся до Києва «орієнтовно у грудні 1861 р.» (*Дудко В.* Павло Чубинський у недрукованому листі Миколи Вербицького до Степана Носа (1862 р.) // Щасливий у праці: Збірник праць і матеріалів на пошану Федора Погребенника. – К.,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 76

своєї біографії: «[…] волею начальства был перемещен в Киев, где немедленно примкнул к “хлопоманам” – малорусской “громаде”, общественные доктрины которой исповедую и поныне и надеюсь не изменить им и до самой смерти, так как считаю их глубоко честными, гуманными и для меня, как прирожденного хохла, обязательными»[32]. Розповідав Вербицький про своє тогочасне життя і Рашевському: «Три года слонялся я в Киеве в качестве вольнопрактикующего человека: в университет поступать мне не было дозволено, но посещать лекции в качестве вольнослушателя не воспрещалось […]. Эти три года были самим лучшим и самым дорогим по воспоминаниям временем моей жизни […]»[33].

Окрім сумарних спогадів Вербицького про його перебування у Києві у 1862–1864 рр., збереглися і численні конкретні свідчення. Сам письменник, зазначивши в недатованому листі до Коваленка (постав орієнтовно у грудні 1906 р.), що автором поезії «Ще не вмерла України» є Павло Чубинський, додав: «[…] моїх є там усього дві стрічки […]»[34]. Восени 1862 р. Вер-

2000. – С. 56). Нині є змога уточнити це твердження на підставі свідоцтва про звільнення Вербицького з Петербурзького університету із 20 січня 1862 р. (див.: ЦДІА СПб. – Ф. 14. – Оп. 5. – Спр. 1896. – Арк. 6–7). Вербицький пригадував: «Я до того истосковался в Петербурге по родимом юге, что, переезжая границу Черниговской губернии, выскочил из саней, сунулся носом прямо в снег и облобызал родную землю» (*Рашевский И.Г.* Николай Андреевич Вербицкий-Антиохов. – С. 12). Пор. автобіографічну поезію Вербицького «Додому» (Основа. – 1862. – Берез. (март). – С. 47–48).

[32] ПД. – Ф. 377. – Оп. 7. – Спр. 799. – Арк. 2.

[33] *Рашевский И.Г.* Николай Андреевич Вербицкий-Антиохов. – С. 12.

[34] ЧІМ. – Інв. № Ад 2372. (Автобіографічні листи Вербицького до Коваленка частково використано у публ.: Українська муза: Поетична антологія од початку до наших днів / Під ред. О. Коваленка. – К., 1908. – Ствп. 339–340; *Ісаєнко О.І., Населевець Н.Д.* Два листи українського поета М.А. Вербицького у фондах Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського // Шоста всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей та повідомлень. – Луцьк, 1993. – С. 83–84). Уже наведене свідчення самого письменника спростовує тиражовану у ряді статей Володимира Сиротенка (Вербицького-Антіоха) тезу

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 77

бицький підписав колективний лист студентів Університету св. Володимира до Миколи Костомарова із проханням прийняти пропозицію ради їхнього навчального закладу посісти кафедру російської історії[35]. У листі до Носа[36] від 5 листопада 1862 р. докладно описав, як київська громада прощалася із Чубинським напередодні його заслання до Архангельської губернії[37]. 2 листопада позначено поезію Вербицького «На спомин. (П. Пл. Чубинському)»[38]. В автобіографічному листі до Венгерова письменник подав цінне свідчення стосовно історії підготовки одного з відомих видань київської громади: «Я забыл сказать еще об участии своем в составлении книжки для народного чтения "Дещо про світ Божий", где мною было написано

про те, що авторами майбутнього національного гімну були Вербицький і Тадей Рильський, а не Чубинський (напр., див.: *Сиротенко (Вербицький-Антіох) В.* 1) Забутий автор воскреслого гімну // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4. – С. 151–157; 2) Люди і тексти // Голос України. – 2003. – 7 берез. – № 44. – С. 6). Засновані переважно на родинних переказах аматорські статті Сиротенка (Вербицького-Антіоха) містять цілу низку тез, вживаючи вислів Івана Франка, «зовсім фантастичних» і потребують докладного критичного аналізу.

[35] Див.: *Ульяновський В.* Докторський диплом Миколи Костомарова: три візії «супутніх» подій // Просемінарій: Медієвістика. Історія Церкви, науки та культури. – К., 2003. – Вип. 5. – С. 212–213, 252. Гнат Житецький датував названий колективний лист дещо інакше: кінець літа 1862 р. (див.: *Житецький І.* Київська громада за 60-тих років. – С. 102).

[36] Про товариські взаємини Вербицького з Носом на початку 1860-х рр. докладно див.: *Дудко В.* Павло Чубинський у недрукованому листі Миколи Вербицького до Степана Носа (1862 р.). – С. 57–58, 62.

[37] Див.: Там само. – С. 58–59.

[38] Першодрук див.: Основа. – 1862. – Лист. (окт.). – С. 4–5. В одній із републікацій відповідну поезію беззастережно подано в істотно скороченому вигляді, знято назву і посвяту; у змісті твір озаглавлено за початком першого рядка вміщеного у виданні тексту – «Веселий час!» (див.: Поети пошевченківської доби: Збірник / Упоряд., вст. стаття та комент. А.І. Костенка. – К., 1961. – С. 353–354, 477). Відтак відсутню у творчій спадщині Вербицького поезію «Веселий час!» названо і в енциклопедичній статті про нього (див.: *Міщук Р.С.* Вербицький Микола Андрійович. – С. 290).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 78

несколько статеек по математической и физической географии; книжка имела успех и выдержала много изданий как на малорусском, так впоследствии и в переводе на русский язык ("Свет Божий")»[39]. У 1863–1864 рр. Вербицький брав активну участь у виданні студентського рукописного журналу «Помийниця»[40].

Наведені матеріали виразно свідчать, що Вербицький був помітним членом київської громади, з якою принаймні у 1862 р. підтримував тісні зв'язки і Свидницький (як відомо з його уцілілих листів до Василя Гнилосирова і Петра Єфименка[41]). Тож знайомство автора «Люборацьких» із Вербицьким виглядає цілком імовірним. Тим паче знав Вербицький про те, що пісні «Вже більше літ двісті», «В полі доля стояла» (які популяризував і серед чернігівських приятелів) – це твори Свидницького, був інформований про долю їхнього автора, який служив у Козельці, розташованому на півдорозі з Києва до Чернігова. Варто навести свідчення Іллі Шрага, який, пригадуючи свої гімназичні роки, так писав про тогочасне знайомство із Вербицьким: «Він перебував у Києві в університеті, але часто приїздив до Чернігова, до своїх батьків. Він розповідав нам про Київ, про громаду, давав нам книжок, читали ми "Помийницю", [...], "Основу", "Записки о Южной Руси". У Вербицького в Чернігові я вперше побачив Житецького та Новицького, які приїздили гостювати до Чернігова. Тоді були популярні у нас пісні: "Ще не вмерла", "Вже більше літ двісті", "В полі доля стояла, бровоньками моргала"»[42]. З огляду на те, що Вербицькому час від часу випадало переїздити Козелець, не можна виключати його тамтешніх зустрічей зі Свидницьким (в т. ч. і в товаристві Носа)[43].

---

[39] ПД. – Ф. 377. – Оп. 7. – Спр. 799. – Арк. 3 зв. – 4.

[40] Див.: *Житецький І.* Київська громада за 60-тих років. – С. 111.

[41] Див.: *Свидницький А.* Роман. Оповідання. Нариси / Вступ. стаття П.П. Хропка; Упоряд. і приміт. Р.С. Міщука. – К., 1985. – С. 519–526.

[42] *Шраг І.Л.* Автобіографія // Наше минуле. – 1919. – № 1/2. – С. 136.

[43] Вербицький і Свидницький могли зустрічатися і згодом. Вербицький, витримавши іспит на ступінь кандидата по історико-філологічному

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 79

Сумарно оцінюючи викладені факти і міркування, слід визнати: не оперте на джерела твердження про те, що Вербицький використовував псевдонім «Я. Черниговець», – це «стабілізована помилка»[44]. Розглянута версія про авторство Вербицького – типовий зразок атрибуції «за традицією». Іноді відповідна «традиція» справді спирається на авторитетні матеріали, однак переважно вона виникає значно простіше: один дослідник, не опрацьовуючи спеціально відповідний сюжет, побіжно й без жодної аргументації висловлює атрибуційну тезу, другий солідаризується з першим, третій і наступні вважають питання з'ясованим – і невмотивована атрибуція стає узвичаєною[45].

Питання про авторство досліджуваної публікації залишається відкритим. Щоб з'ясувати його, потрібні спеціальні розшуки.

факультету Університету св. Володимира, дістав про це відповідний диплом 14 січня 1865 р. Уже 23 січня його було призначено на посаду молодшого учителя російської мови і словесності у Полтавській чоловічій гімназії. Від 29 серпня 1866 р. до середини 1875 р. він викладав російську мову і словесність у Чернігівській чоловічій гімназії. (Ці відомості запозичую зі службового атестата письменника).

[44] *Шамрай А.* Передмова // *Стороженко О.* Твори. – [К.], 1929. – Т. IV. – С. 7.

[45] Див.: *Рейсер С.А.* Основы текстологии. – Л., 1978. – С. 95–96, 101–102. Пор. заувагу Хінкулова про те, що атрибуційні «помилки, множачись з допомогою "секундарних" джерел (різних енциклопедій, довідників, монографій, підручників), набирають подекуди загрозливої популярності» (*Хінкулов Л.* Псевдоніміка, її завдання і проблеми. – С. 32).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 80

Виктор Дудко. Установлено ли авторство заметки «К биографии Свидницкого»?

В статье рассмотрена проблема авторства заметки «К биографии Свидницкого» (подпись: Я. Черниговець), опубликованной в журнале «Зоря» (1886). На основании анализа широкого круга источников сделан вывод, что традиционная атрибуция заметки Николаю Вербицкому является ошибочной. Установление ее авторства требует дополнительных разысканий.

Ключевые слова: *атрибуция, псевдоним, биография писателя, мемуары, Николай Вербицкий.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 81

Надія Гаврилюк

Історія експромту Лесі Українки

У статті розглянуто історію написання та публікації вірша Лесі Українки «Impromptu». На підставі свідчень сестри поетеси, Л.М. Старицької-Черняхівської, архівних документів і коментарів до видань творів Лесі Українки подано версії датування цієї поезії, місця та обставин її написання.

Ключові слова: *історія написання та публікації, автограф, список.*

Nadiya Gavrylyuk. History of Impromptu of Lesya Ukrainka

In the article is considered the history of writing and publication of poem of Lesya Ukrainka Impromptu. *On the basis of certificates of sister of poetess and L.M. Starickoy-Chernyakhivskoy, archival documents and commentaries on the publication writings by Lesya Ukrainka versions of dating of this poetry, place and circumstance of creation are given.*

Keywords: *history of writing and publication, autograph, duplicate.*

Вірш Лесі Українки «Impromptu» («Когда цветет никотиана») – єдиний, написаний російською мовою. Цікаві свідчення про історію його написання знайдено в архіві Анатоля Костенка, дослідника життя і творчості поетеси. В додатку до листа від 16 березня 1968 року сестра Лесі Українки Ізидора Косач, що проживала на той час в Нью-Джерсі (США), подає такі відомості: «Ось за яких обставин його написала Леся: у Колодяжному гостював рос. поет Мачтет (досить близько був знайомий з родинами Косачів, Лисенків і Старицьких). Це було 1896–1897 року (я по інших асоціаціях знаю, що то було *не пізніше* 1897 року) в другій половині літа. Він запрошував тоді Лесю до співробітництва в якомусь російському журналі, (просив дати вірш

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 82

до друку йому, а він передасть). На це Леся рішуче відмовила і сказала, що не пише віршів поросійські принципово, що нема чого збагачувати чужу, а не свою літературу, досить уже наших письменників забрала Росія. На це Мачтет жартома сказав, що певне, у Лесі не вийдуть добрі вірші, (такі, як її українські) поросійські і тому вона не хоче їх писати...

Тоді Леся відказала, – "що я можу і по російському написати непогані вірші, то я Вам зараз доведу, от візьму і напишу зараз, але друкувати їх *ніколи* не дам згоди".

Пішла до стола письмового, тут таки у "Лесиному або білому домику", що був оточений квітниками; саме тоді у вечері все повітря було насичене пахом нікоціани / білий тютюн – квітка, що особливо сильно пахне по заході сонця/. І за якийсь короткий час написала цей вірш:

Когда цветет никоциана,
Все, все тогда полно обмана,
Опасна ночи тишина;
Как то затишье роковое,
Когда коварная волна
Хранит молчание гробовое.
И если вы тогда вдвоем,
И перед вами светят очи,
Как отражение звездной ночи,
И голос милый Вам звучит,
Как-будто в тишине журчит
Струя забытого фонтана,
Бегите прочь от этих чар,
Они зажгут в душе пожар,
Когда цветет никоциана»[1].

[1] ІЛ. – Ф. 214. – Фонд А. Костенка перебуває в стані опрацювання, тому, використовуючи його матеріали, ми не маємо змоги посилатись на одиниці збереження. Авторські підкреслення передано курсивом, правопис авторки збережено.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 83

Отже, за версією Ізидори Косач, вірш «Impromptu» було написано в Колодяжному в другій половині літа 1896 або 1897 року.

Наведений текст сестра поетеси супроводжує доволі емоційним коментарем, який проливає додаткове світло на створення й публікацію вірша:

«1963 р. його надрукував М. Рильський (не знаю, звідки він його взяв?) У десятитомнику (у І томі) він надрукований, але зі змінами, а саме: п'ять рядків /2,3,4,5,6/ не Леся написала (порівняйте її текст). 8-ий рядок теж змінений, 9-ий хтось вигадав сам (у Л. його нема), у 12-му рядку замість «забытого» фонтана, написано «волшебного». І нарешті цілих 16 рядків (!) дописав хтось після кінця, що у Лесі. Хто ті зміни поробив, не знаю, в книжці (І том) у примітках не зазначено.

Вірш одразу мама переписала і у неї він був довгі роки, а мені дала його мама вже 1913 року. У нас його ніхто не переписував, а напам'ять його знали (сестра Ліля, Людмила Мих. Старицька і М. Мих. Беляєва)»[2].

Зі сказаного випливає, що 1) існувала копія вірша «Impromptu», зроблена рукою Олени Пчілки; 2) Ізидора Косач вірша напам'ять не знала, отже, подавала його за рукописним джерелом (ймовірно, саме за копією, що потрапила до неї від матері в 1913 році). Копія передбачає дослівне відтворення тексту. Можливо, саме ця обставина дала підстави Ізидорі Косач говорити про те, що автор наведеного нею тексту – Леся Українка та доволі категорично висловлювати сумнів щодо авторства тексту, вміщеного у виданні 1963 року.

Така безапеляційність виглядає досить дивно з огляду на те, що вірш «Impromptu» («Когда цветет никотиана») вперше опубліковано за шістнадцять років до київського десятитомника 1963 року. Львівське видання 1947 року, що вийшло друком у видавництві «Вільна Україна», варте пильнішої уваги, бо воно упорядковувалося Марією Деркач спільно з Ольгою Косач-

[2] Там само.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 84

Кривинюк[3], сестрою Лесі Українки, що була найближчою до поетеси духовно і за віком. Публікатор та автор коментарів Марія Деркач щодо джерела тексту зазначає: «Рукопис, чернетка олівцем зберігся в архіві Лесі Українки. Вірш цей написала Леся жартома, у відповідь на питання російського письменника Григорія Олександровича Мачтета, чи потрафила б вона писати вірші російською мовою. Згадка про це в Літературно-Науковім віснику 1913 кн. 10. С. 21., Радянське літературознавство. Ч. 2– 3. 1938 С. 114.»[4].

Порівняймо текст Лесиного автографа з текстом, який наводить Ізидора Косач у листі до Анатоля Костенка:

Лист І.П. Косач (Борисової)[5]	Автограф Лесі Українки[6]
Когда цветет никоциана, Все, все тогда полно обмана, Опасна ночи тишина; Как то затишье роковое, Когда коварная волна Хранит молчание гробовое. И если вы тогда вдвоем, И перед вами светят очи, Как отражение звездной ночи, И голос милый Вам звучит, Как-будто в тишине журчит Струя забытого фонтана, Бегите прочь от этих чар, Они зажгут в душе пожар, Когда цветет никоциана.	Когда цвѣтетъ никотіана И точно свѣтитъ из тумана, Какъ будто [въ сумракъ] падшая звѣзда, Вся блѣдная отъ тайной страсти, Все вкругъ становится тогда Покорно непонятной власти. И если вы тогда вдвоемъ, И возлѣ васъ сіяютъ очи, Горя таинственнымъ огнемъ, Какъ отраженѣе звѣздной ночи, И голосъ милый вамъ звучитъ, Как будто въ тишинѣ журчитъ Струя волшебного фонтана, Бѣгите прочь от этих чаръ, Онѣ зажгутъ въ душе пожаръ, Когда цвѣтетъ никотіана.

[3] *Савчук В.* Рукописна спадщина Лесі Українки у Львові: джерельна база // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – Вип. 14. – К., 2009. – 255 с. – С. 203.

[4] *Леся Українка*. Неопубліковані твори / Під. з рукописів Марії Деркач. – Львів, 1947. – 144 с. – С. 133–134.

[5] ІЛ. – Ф. 214.

[6] Там само. – Ф. 2. – Од. зб. 656.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 85

Лист І.П. Косач (Борисової)	Автограф Лесі Українки
	Когда цвѣтет никотіана, Все, все тогда полно обмана, Опасна ночи тишина, Как то затишье роковое, Когда коварная волна Хранит молчанье гробовое. Вот-вот нахлынет звуков рой И встрепенется мысль как птица, И вспыхнет в темнотѣ порой Воспоминанія зарница, Как будто неизвѣстный друг Страницы развернет вам вдруг Давно забытого романа, – О, если дорог вам покой, Не прикасайтесь к ним рукой, Когда цвѣтет никотіана.

У тексті автографа маємо одну правку в третьому рядку вірша: закреслено слова «в сумрак», а зверху дописано «падшая» (вилучений текст подано у квадратових дужках, дописаний – поруч. – *Н.Г.*). Бачимо невідповідність у рядках із другого до шостого, а також у восьмому й дванадцятому. У дванадцятому рядку вірша «Impromptu» як його подає Ізидора Косач, стоїть «забытого фонтана», а у тринадцятому рядку автографа Лесі Українки – «волшебного фонтана». Обсяг вірша теж неоднаковий: у листі Ізидори Косач – п'ятнадцять рядків (одна строфа), у автографі Лесі Українки – 32 рядки (дві строфи).

Якщо зіставити текст автографа Лесі Українки з текстом видання 1963 року, не беручи до уваги правописні розбіжності, знайдемо єдину текстову невідповідність:

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 86

Страницы развернет нам вдруг[7]
Страницы развернет вам вдруг[8]

Зазначимо, що цитований рядок у виданні «Леся Українка. Неопубліковані твори» (Львів, 1947) подано як «страницы развернет вам вдруг», так само його подають і московські видання 1950 і 1956 року та київські виданнях 1978, 1981, 1986 років. Тому рядок «страницы развернет нам вдруг» у київському виданні 1963 року, швидше за все, наслідок звичайного друкарського недогляду.

Ймовірно, Ізидорі Косач не було відомо про існування автографу Лесі Українки, що став джерелом тексту для публікації 1947 і 1963 років. До речі, цей автограф став джерелом тексту й для московських видань творів поетеси.

У зібранні творів Лесі Українки у трьох томах, що вийшло в Державному видавництві художньої літератури в Москві 1950 року, у коментарях значиться: «Написано Лесей Украинкой по-русски, как шуточный ответ на вызов русского писателя Г.А. Мачтета»[9]. Зауважмо, що в редакцію цього видання входили М. Рильський, Н. Браун, О. Дейч. М. Рильський був автором однієї з передмов і до московського видання 1956 року, що вийшло у тому ж таки Державному видавництві художньої літератури[10]. У світлі сказаного, питання – звідки М. Рильський узяв текст вірша для київського десятитомника 1963 року – стає риторичним.

---

[7] *Леся Українка.* Твори У 10 т. – К., 1963. – Т. 1. – 466 с. – С. 232. *Далі, посилаючись на це видання, сторінку вказуватимемо в тексті.*

[8] ІЛ. – Ф. 2. – Од. зб. 656.

[9] *Леся Украинка.* Сочинения: В 3 т. – М., 1950. – Т. 1. – С. 341.

[10] *Леся Украинка.* Полное собрание сочинений: В 4 томах. – М., 1956. – Т. 1. – 498 с. *Далі, посилаючись на це видання, сторінку вказуватимемо в тексті.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 87

Зважаючи на неповну обізнаність Ізидори Косач щодо існуючих джерел тексту та історії його публікації на момент написання листа до Анатоля Костенка, версія наймолодшої сестри поетеси щодо часу й місця написання вірша «Impromptu» («Когда цветет никотиана») потребує детальнішої перевірки, тим паче, що базується вона на дитячих спогадах і подана через багато десятиліть.

У коментарях до видання 1947 року жодних вказівок на час і місце написання твору не знайдемо, як і в московському тритомнику 1950 року. Чотиритомник 1956 року до вірша «Когда цветет никотиана» дослівно повторює коментарі видання 1950 року, додано тільки роки життя Г. Мачтета (с. 470). Автор коментарів – Олександр Дейч. Але у цьому виданні ми знаходимо орієнтовне датування вірша, подане під публікацією тексту на с. 219. – *[VI–VII. 1899 (?)]*. Чим обумовлене дане орієнтовне датування, в коментарях не уточнюється.

Зауважмо, що у «Примітках» до видання 1963 року (с. 443) зазначено: «Вперше надруковано в кн. Леся Українка. Неопубліковані твори, с. 12. Поезію написано експромтом на запитання російського письменника Григорія Мачтета, чи Леся Українка змогла б писати вірші російською мовою. Датується орієнтовно 1899 р. – роком зустрічі Лесі Українки з Мачтетом у Києві».

Отже, за версією, викладеною у примітках до видання 1963 року, вірш «Impromptu» датовано орієнтовно 1899 роком. Місце написання прямо не назване, та у підтексті звучить вказівка на Київ, де відбулася зустріч із Григорієм Мачтетом. Припускається, що саме ця зустріч супроводжувалася розмовою про те, чи зможе Леся Українка написати вірш російською, а також, що вірш був написаний тут-таки, експромтом, на що вказує відповідний заголовок французькою: «Impromptu».

Звернімося до спогадів Людмили Старицької-Черняхівської, що їх згадує Марія Деркач у примітках до львівського видання 1947 року. Ці спогади було вміщено у «Літературно-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 88

науковому віснику» за 1913 рік[11*], присвяченому пам'яті Лесі Українки. У матеріалі «Хвилини життя Лесї Українки» оповідається історія написання вірша «Impromptu»: «На прикінцї 90 років до Киïва почав наïздити наш незабутнiй друг Григорiй Олександрович Мачтет, вiн цiкавив ся i українськими справами i українською лiтературою, познайомив ся з Лесею, дуже вподобав i її i її талант. Раз для спроби попросив вiн Лесю написати йому вірш по російськи, i Леся за ради жарту подала йому російський вірш. Мачтет був у захваті від нього. Оскільки я памятаю, – починав ся той вірш так:

Когда цвѣтетъ Никоціана,
Все, все тогда полно обмана.
Опасна ночи тишина,
Какъ то затишье роковое,
Когда коварная волна
Хранитъ молчанье гробовое.
И если вы тогда вдвоемъ
И передъ вами свѣтятъ очи,
Какъ отраженье звѣздной ночи,
И голосъ милый вамъ звучитъ,
Какъ будто въ тишинѣ журчитъ
Струя забытого фонтана, –
Бѣгите прочь отъ этихъ чаръ:
Онѣ зажгутъ въ душѣ пожаръ,
Когда цвѣтетъ Никоціана!».

Зі свідчень Людмили Старицької-Черняхівської випливає, що 1) вірш було написано наприкінці 1890-х років (для дати, яку наводить Ізидора Косач, доречніше, мабуть, вжити вираз «середина 90-х років»); 2) тоді ж відбулося й особисте знайомство Григорія Мачтета і Лесі Українки; 3) ці події відбувалися

[11] *Старицька-Черняхівська Л.* Хвилини життя Лесї Українки // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Том LXIV. – Кн. X. – С. 21.

[*] Передрук цієї публікації вміщено у кн.: *Старицька-Черняхівська Л.М.* Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Вступ. стаття, упорядкув. та приміт. Ю.М. Хорунжого. – К., 2000. – С. 751.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 89

в Києві; 4) у свідченнях наведено *тільки початок вірша* 5) нема тверджень, що вірш писався експромтом.

Коли порівняти тексти, що їх наводять Л. Старицька-Черняхівська та І. Косач (Борисова), то єдину текстова відмінність знайдемо у десятому рядку: «И голос милый *нам* звучит/ И голос милый *Вам* звучит». Решта відмінностей – правописного та пунктуаційного характеру. Така подібність текстів засвідчує автентичність джерела, що його цитує у листі до Анатоля Костенка Ізидора Косач.

У такому разі вірш Лесі Українки «Impromptu» («Когда цветет никотиана») має щонайменше дві редакції тексту, він допрацьовувався поетесою. На користь цієї гіпотези свідчить список вірша невідомою рукою, що зберігається у фонді Лесі Українки[12]. Вірш подається без закінчення, під текстом – напис на три рядки тією ж рукою, що й вірш: «Далі не пам'ятаю, а вірш складався з двох куплетів». Ця приписка стала поштовхом до припущення, що список зроблено рукою Людмили Старицької-Черняхівської. З фонду Михайла Старицького було взято автограф Людмили Старицької-Черняхівської «Лист до редакції...»[13]. Звірка почерку з основного тексту листа, а також з російськомовних цитат із статті П. Руліна зі списком вірша Лесі Українки дає підстави твердити, що список зроблено рукою Людмили Старицької-Черняхівської.

Порівняємо текст, поданий у Літературно-Науковому віснику («ЛНВ») зі списком*, що зберігається в архіві Лесі Українки:

У тексті списку маємо одну правку в слові «Бѣ[ж]гите»: літеру «ж» закреслено, зверху надписано літеру «г». Текст цей

[12] ІЛ. – Ф. 2. – Од. зб. 751.

[13] Іл. – Ф. 15. – Од. зб. 159.

* До списку вірша «Impromptu» («Когда цветет никотиана»), здійсненого рукою Людмили Старицької-Черняхівської, долучено клаптик паперу. На ньому рукою невстановленої особи олівцем зазначено: «Ґенезу цього вірша близше знає Л.М. Старицька-Черняхівська». Отже, свідчення Людмили Старицької-Черняхівської стосовно виникнення твору автор записки вважає гідними довіри.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 90

Текст вірша у «ЛНВ»	Текст вірша зі списку Л. Старицької
Когда цвѣтетъ Никоціана, Все, все тогда полно обмана. Опасна ночи тишина, Какъ то затишье роковое, Когда коварная волна Хранитъ молчанье гробовое. И если вы тогда вдвоемъ И передъ вами свѣтятъ очи, Какъ отраженье звѣздной ночи, И голосъ милый вамъ звучитъ, Какъ будто въ тишинѣ журчитъ Струя забытого фонтана, – Бѣгите прочь отъ этихъ чаръ: Онѣ зажгутъ въ душѣ пожаръ, Когда цвѣтетъ Никоціана!».	Когда цвѣтеть никоціана И словно свѣтитъ изъ тумана, Как будто павшая звезда, Вся блѣдная отъ тайной страсти, Покорно все вокругъ тогда Какой-то непонятной власти... И если вы тогда вдвоемъ И передъ вами свѣтятъ очи, Какъ отраженье блѣдной ночи, И голосъ милый вамъ звучитъ, Какъ будто въ тишинѣ журчитъ Струя забытого фонтана, – Бѣ[ж]гите прочь отъ этихъ чаръ, – Онѣ зажгутъ въ душѣ пожаръ, Когда цвѣтеть никоціана. Когда цвѣтеть никоціана Все, все тогда полно обмана. Опасна ночи тишина, Какъ то затишье роковое, Какъ то затишье роковое, Когда коварная волна Хранитъ молчанье гробовое. И если вы тогда вдвоемъ...

має спільні моменти як з автографом Лесі Українки, так і з текстом, що його наводить Ізидора Косач:

• рядок 2-ий автографа звучить: «И точно свѣтит из тумана», у списку Людмили Старицької – «И словно свѣтитъ изъ тумана»; у публікації «Літературно-наукового вісника» і листі Ізидори Косач цей рядок відсутній;

• рядок 3-ій автографа звучить: «Как будто [в сумрак] падшая звѣзда», у списку Людмили Старицької – «Как будто павшая звъзда»; у публікації «Літературно-наукового вісника» і листі Ізидори Косач цей рядок відсутній;

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 91

• рядки 5–6-ий автографа звучать: «Все вкруг становится тогда / Покорно непонятной власти», у списку Людмили Старицької – «Покорно все вокругъ тогда / Какой-то непонятной власти…»; у публікації «Літературно-наукового вісника» і листі Ізидори Косач ці рядки відсутні;

• рядок 8-ий автографа звучить: «И возлѣ вас сіяют очи», у решті варіантів відповідний рядок поданий: «И передъ вами свътятъ очи»;

• рядок 10-ий автографа звучить: «Как отраженье звѣздной ночи». Так само відповідний рядок поданий у Ізидори Косач і в публікації журналу «Літературно-науковий вісник», а у списку Людмили Старицької він звучить: «Какъ отраженье блъдной ночи»;

• рядок 13-ий автографа звучить: «Струя волшебного фонтана», решта джерел подають відповідний рядок: «Струя забытого фонтана».

Рядки, що наводяться Людмилою Старицькою-Черняхівською у списку вірша «Impromptu» («Когда цвѣтет никоціана») як початок другої строфи, тотожні відповідним рядкам автографа, а у тексті, що його наводить Ізидора Косач, і у публікації журналу «Літературно-науковий вісника» – першим семи рядкам вірша.

Наявність як тотожних, так і відмінних рядків у тексті зі списку Людмили Старицької-Черняхівської та текстах, що їх наводять Людмила Старицька-Черняхівська у публікації на сторінках «ЛНВ», Ізидора Косач у листі до Анатоля Костенка, а також у тексті автографа Лесі Українки, гадаємо, свідчать про роботу поетеси над текстом вірша «Impromptu» («Когда цветет никотиана»). Припускаємо, що первісний текст був таким, як його наводить Ізидора Косач у листі до Анатоля Костенка, або ж дещо більшого обсягу, але з ідентичним початком (як про це свідчить Людмила Старицька-Черняхівська в публікації ЛНВ). Згодом лірична сценка переосмислюється за рахунок поглиблення пейзажної складової, що творить

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 92

психологічний паралелізм до настрою персонажів (список рукою Людмили Старицької-Черняхівської). Далі йде стилістична робота з текстом і її вивершення в автографі Лесі Українки (ф. 2, од. зб. 656), ідентичний список якого рукою невстановленої особи чорнилом, знаходимо там само[14].

Зауважимо, що розбіжності у датуванні вірша знаходимо й у виданнях після 1963 року. У коментарях до найповнішого на сьогодні зібрання творів поетеси (автор – Н.О. Вишневська) зазначено, що «вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 12. Автограф. – Ф. 2, № 656. Датується орієнтовно 1899 р. Подається за автографом»[15].

У чотиритомнику, що вийшов 1981 року у видавництві художньої літератури «Дніпро», коментарі текстів також належать Н.О. Вишневській, зокрема коментар (с. 521) дублює той, що вміщений у дванадцятитомному зібранні, але рядок про орієнтовне датування опущено[16].

У примітках до двотомника, що вийшов у видавництві «Наукова думка» 1986 року (автор приміток – О.Ф. Ставинський) на с. 572 значиться: «Українка Леся. Неопубліковані твори, с. 12. Автограф: ф. 2 № 656 (чорновий). Датується орієнтовно 1898 р. Подається за автографом»[17]. Отже, *знаходимо ще одну орієнтовну дату – 1898 рік.*

З опрацьованих матеріалів бачимо розбіжності щодо місця написання: Колодяжне (Ізидора Косач) і Київ (Людмила Старицька-Черняхівська, публікація в ЛНВ; київський десятитомник 1963 року) та часу написання: друга половина літа 1896–1897 (Ізидора Косач), 1898 (О.Ф. Ставицький, київський двотомник 1981 року); 1899 (київський десятитомник 1963 року; Н.О. Вишневська, дванадцятитомне зібрання 1975 року;

[14] ІЛ. – Ф. 2. – Од. зб. 750.

[15] *Леся Українка.* Зібр. творів: У 12 т. – К., 1975. – Т. 1. – С. 417.

[16] *Леся Українка.* Твори: У 4 т. – К.: Дніпро, 1981. – Т. 1. – С. 521.

[17] *Леся Українка.* Твори: У 2 т. – К., 1986. – Т. 1. – – С. 572.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 93

О. Дейч, московський чотиритомник 1956 року). Яка версія ближча до істини?

У листах Лесі Українки до брата Михайла зустрічаються згадки про перебування Григорія Мачтета у Києві[18] та про потребу перекласти деякі його твори українською[19]. Вказані листи датуються вереснем 1889 року та 8–10 грудня 1889 року відповідно. Подальших згадок Г.О. Мачтета в листуванні поетеси не знайдемо. Немає і письмових свідчень авторки про історію написання вірша «Impromptu» («Когда цветет никотіана»). Особисте знайомство письменників, за свідченням Людмили Старицької-Черняхівської, відбулося наприкінці 90-х років у Києві. З біографії Григорія Мачтета відомо, що російський письменник тривалий час проживав на Україні під негласним наглядом поліції: з березня 1887 до початку 1891 року в Одесі, а у період з 1897–1900 у Житомирі, бував у Києві.

Якщо вірш, як свідчить Л. Старицька-Черняхівська, постав після особистого знайомства письменників у Києві, то коли це могло відбутися? Леся Українка, як видно з її листування, була у Києві в періоди 9.11.1895–17.03.1896; 18.11.1896– 2.06.1897; 19.09.1898–4.01.1899; 2.10.1899–11.02.1900. *Зустріч могла мати місце у першому півріччі 1897 року; з вересня 1898 до січня 1899; з жовтня 1899 до лютого 1900.*

А як бути щодо версії про Колодяжне як місце написання твору? За датуванням листів Лесі Українки в орієнтовний період написання експромту бачимо, що 1896 року Леся Українка перебувала в Колодяжному від 28.V.–28.IX (за ст. ст.). Наступне літо минуло в Ялті, літо 1898 року проходило в Ялті, Одесі та Гадячі. У 1899 році до 1 липня поетеса перебувала в Берліні, з 9 липня по 27 серпня – в Гадячі. Як бачимо з листування, Леся Українка перебувала у Колодяжному з травня до вересня 1896 року. Другу половину літа 1896 року Ізидора Косач

[18] Леся Українка. Зібр. творів: У 12 т. – К., 1978. – Т. 10. – С. 35.
[19] Там само. – С. 42.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 94

вказує як одну з орієнтовних дат написання вірша «Impromptu». Існує низка фотографій Лесиного «біленького» будиночка у Колодяжному, перед вікнами якого – квітучий кущ нікотіани. Для прикладу, можна згадати фото, вміщене у книзі Ольги Косач-Кривинюк «Хронологія життя і творчості Лесі Українки»[20]. *Для достовірності бракує однієї суттєвої деталі – документальних свідчень щодо перебування Григорія Мачтета в Колодяжному як тоді, так і загалом.*

Коли зважати, що вірш писався експромтом у присутності російського письменника, то маємо визнати слушність «київської» версії його появи. Знаючи, яку роль у творчості Лесі Українки відігравала уява, фантазія, можна зробити цілком вірогідне припущення, що образ квітучого куща виник в уяві авторки як асоціація до художнього образу, коли Леся Українка перебувала в Києві. Адже поет не завжди пише з натури, дуже часто давно бачений у реальності (або й в уяві) образ зринає з новою силою під впливом певного емоційного відруху.

Але як тоді бути із редакціями тексту, що засвідчують роботу авторки над словом? Або редагування тексту відбувалося одразу, *експромтом,* або ж у період між приїздами Г.О. Мачтета до Києва наприкінці 90-х років XIX століття. Друге видається більш вірогідним з огляду на значу образно-семантичну зміну тексту.

Те, що рукопис «Impromptu» – документ «скоріше повторної, ніж первісної обробки», коли «твір фіксовано після утвердження (чи то в пам'яті, чи на папері) всіх його деталей аж до графічної подачі рядків і строф», припускав ще Григорій Аврахов, спираючись на результати палеографічного дослідження. На підставі цього ж дослідження вченим було встановлено однотипність палеографічних характеристик рукопису вірша «Impromptu» з автографом поезії «Як я люблю оці години

[20] *Косач-Кривинюк О.* «Хронологія життя і творчості Лесі Українки» / Репринт. вид. – Луцьк, 2006. – Вклейка між с. 880–881.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 95

праці»: «сірий шорсткий папір 22 х 17,5 см без водяних знаків чи іншої фабричної прикмети». Ця однотипність дала підстави припустити, що вірш «Impromptu» написано приблизно у той самий час, що й «Як я люблю оці години праці», датований Лесею Українкою 19 жовтня 1899 року[21].

Орієнтовне датування вірша «Impromptu», встановлене Г. Авраховим, вірогідне, адже зустріч Лесі Українки та Григорія Мачтета у Києві могла відбутися з жовтня 1899 до лютого 1900. Втім, це датування вчений не вважав остаточним. Можливо, нові штрихи до історії написання цього твору варто пошукати у російських архівах.

Надежда Гаврилюк.
История экспромта Леси Украинки

В статье рассмотрена история написания и публикации стихотворения Леси Украинки «Impromptu». На основании свидетельств сестры поэтессы, Л.М. Старицкой-Черняхивской, архивных документов и комментариев к изданиям произведений Леси Украинки представлены версии датирования этой поэзии, места и обстоятельств ее написания.

Ключевые слова: *история написания и публикации, автограф, список.*

[21] *Григорій Аврахов.* «Impromptu» Лесі Українки. Канонічний текст та хронологія // Радянське літературознавство. – 1972. – № 2. – С. 67–68.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 96

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 97

Публікації

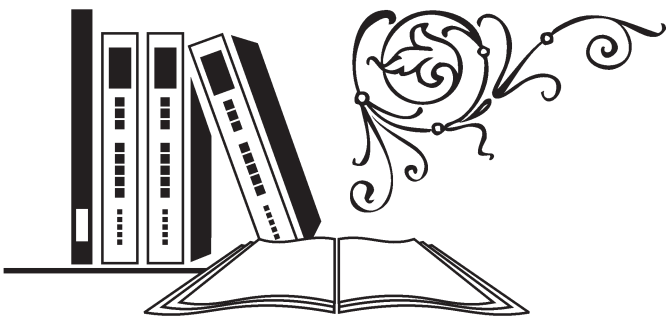

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 98

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 99

Із листування Олександра й Осипа Барвінських (1870 р.)*

Вступна стаття, підготовка тексту, коментар Альбіни Шацької

Епістолярна спадщина братів Олександра і Осипа Барвінських – важливе джерело вивчення громадського руху Галичини. У листуванні 1870 року йдеться про функціонування львівського часопису «Правда» і в зв'язку з цим взаємини з П. Кулішем, А. Вахнянином та ін., а також обговорюються родинні колізії.

Ключові слова: *український громадський рух Галичини, журнал «Правда», фінансування, передплатники, наукова біографія.*

From Correspondence of Oleksandr and Osyp Barvinsky (1870)

Introductory article, text preparation and comments by Al'bina Shats'ka

Epistolary legacy of brothers Oleksandr and Osyp Barvinsky is important source for studying public movement in Halychyna. The correspondence of 1870 deals with functioning of the Lviv magazine «Pravda» and its relation to P. Kulish, A. Vakhnyanyn and others, as well as family affairs.

Keywords: *Ukrainian public movement in Halychyna, magazine «Pravda», critical biography.*

Епістолярна спадщина братів Барвінських, публікацію якої було започатковано у третьому томі «Спадщини», є важливим

* Продовження. Перша подача листування братів Барвінських: Із листування Олександра й Осипа Барвінських (1869 р.). Вступна стаття, підготовка тексту, коментар Альбіни Шацької // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія. – Т. 3. – К., 2007. – С. 170–281. Далі, посилаючись на цю публікацію, вказуємо у тексті назву видання, том і сторінку.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 100

джерелом вивчення суспільного, політичного і культурного життя того періоду Галичини, а також неординарної окремої родини – родини Барвінських. Саме в листуванні розкривається ціла низка тогочасних обставин, взаємин, причинно-наслідкових зв'язків, які свого часу не могли бути відомими широкій громадськості. Публіковані листи додають важливі уточнення для характеристики постатей Олександра і Осипа Барвінських та їхньої доби.

Дана публікація представляє листування братів за 1870 рік, лише при датуванні двох перших листів, недатованих авторами, довелося скоригувати попередній архівний опис, і у результаті дослідницької роботи нами встановлено, що лист Осипа до Олександра, який публікуємо тут під № 1, написано 3 листопада 1868 р, а Олександра до Осипа – 1869 р. Дату написання листа № 1 встановлено за його змістом: Осип Барвінський пише, що він висилає «Руську правду» і просить повернути через 10 днів – 3 грудня. Далі він запитує Олександра Барвінського про те, чи писав він до С. Новаковича, щоб купив роман В. Джорджевича «Кочину краину», який він буде перекладати і вмістить у «3-ій рочник «Правди» («Правда» виходила з 1867 року, таким чином 3-й рочник припадав на 1869 рік. Отже, лист писався наприкінці 1868 року); в кінці листа він згадує про вечір, який відбувся «на Михаїла» в честь Куземського – це релігійне свято припадає на 21 листопада. Рік написання листа № 2 встановлено за змістом листів Олександра до Осипа за [жовтень–листопад 1869 р.], з листопада 1869 р. та Осипа до Олександра за [листопад 1869 р.] (див. «Спадщина». – Т. 3. – С. 227–231).

Не всі листи Олександра до Осипа і Осипа до Олександра збереглися у нашому архіві. Так, відсутні у ІЛ лист Осипа до Олександра від 1-го січня 1870 р. та лист Олександра до братів Осипа та Володимира від 13 березня [1870 р.]. Передруковуємо їх з книжки К. Студинського «Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр.». – Х., К., 1931 (далі на цю роботу посилаємося у тексті). Листи Осипа до Олександра від 10 березня та від

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 101

2 травня 1870 р., також уміщені у згаданій книжці, публікуємо за автографами.

Однією з головних тем епістолярного діалогу цього часу є функціонування львівського часопису «Правда». У 1870 р. часопис був у скрутному становищі, загострилися проблеми з фінансуванням, з передплатниками, з редакційними працівниками, до цього додалася відмова П. Куліша у підтримці видання та ін. У листах братів докладно розглядаються причини такої ситуації, вони активно шукають виходу з цього становища. Осип в листі до Олександра від 2 травня 1870 р. пише: «Тепер же ж роздумай сам, що і як зробити нам з «Правдою» і з її редакцією? Моя думка така: скликати громаду і там запроектувати так: віддати редакцію Олекс[андру] Барвінському, незважаючи на те, що він єсть на провинції – бо «Правда» яко місячник може мати редактора і позальвовянина (ти був би фактичним редактором) – попри сім вибрати виділ редакційний зложений найбільше з 5 членів львовянів: того виділу буде річею: 1) вести сумлінну адміністрацію, 2) зайнятися коректою, радити і помагати редакторові в таких речах, котрі єму яко чоловікові перебуваючому поза Львовом єсть неможливо зробити, так н[а]пр[иклад], укладати *вісти* і репрезентувати його перед публікою, 3) той виділ має займатися збиранєм складок на «Правду» і провадженєм докладних рахунків всяких редакційних, 4) займатися призбиранєм матеріалів і так дальше, 5) меже редак[тором] і виділом ред[акційним] немає бути ніяких тайн».

Дуже гостро, як переконуємося, стояло питання наповнення редакційного портфеля цікавим і якісним матеріалом. 10-го березня 1870 р. Осип пише Олександру «Люде домагаюцця щось доброго прочитати в «Правді», а тут нема що містити. […] Ні белетристики, ні науки, доброго нема нічого, хоть гинь, ні звідки взяти! Із сіх українських матеріалів ще світицця дещо та не надовго. Повісті нема людяної до IV числа. Поезії тож. З науки самі переклади». Тут же Осип повідомляє Олександра про

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 102

зміст листа, який він надіслав П. Кулішеві на Україну. Написаний у алегоричній формі, той лист висловлює занепокоєння і прохання про допомогу часопису. Пошук цікавих матеріалів і кореспондентів для «Правди» змушує і самих братів Барвінських писати статті, розвідки та перекладати, тому в листах багато уваги приділяється творчим задумам і втіленням їх у життя. Осип 20-го січня 1870 р. пише Олександру: «Підмогай нас також артикулами власними з літератури (подавай в якій хочеш формі), запрошуй кого знаєш, лише щоб присилали свої утвори для нас». Простежуються в листах взаємини братів з їхніми спільними знайомими: П. Кулішем, Н. Вахняниним, Г. і С. Воробкевичами, В. Навроцьким, О. Партицьким, М. Подолинським, І. Пулюєм, К. Сушкевичем, Ю. Целевичем, С. Новаковичем та ін.

У кінці 1869 – на початку 1870 рр. виникли деякі непорозуміння між братами у зв'язку з одруженням Олександра з Софією Шумпетер, і листи від 12, 16, 18 січня; 19, 26 травня; 18 червня, 4 листопада, 10, 13 грудня 1870 р. становлять епістолярний діалог з цього приводу. Однак, певне тимчасове психологічне тертя не змінило загальних пріоритетів: громадські справи залишилися на першому місці.

Усі тексти подано за автографами (крім двох листів, про які було згадано), без купюр чи стилістичного редагування. Переважно збережено правопис оригіналу. Зроблено незначні орфографічні виправлення: не відтворюємо літеру «ъ» в кінці слів; подаємо апостроф замість «ъ» на означення роздільної вимови памъять – пам'ять, имъя – ім'я, объявляє – об'являє); літеру «и» як сполучник та на початку слова заміняємо на «і» (и – і, испит – іспит, инші – інші, історія – історія, из – із); на початку слова, а також після голосної й апострофа літеру «і» замінюємо на «ї» (ii – її, ім – їм, Україні – Україні); літеру «ё» передаємо буквосполученнями «йо» або «ьо» (ёго – його, ёму – йому, запрацёваний – запрацьований). За сучасним правописом подаємо написання прийменників з іменниками та займенниками, напи-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 103

сання часток, складних прислівників (по християнськи – по-християнськи, як найскорше – якнайскорше), написання м'якого знака після приголосного в середині слова (посьмішкою – посмішкою, паньства – панства). Суфікси «ск», «цк» пишемо з м'яким знаком (росийский – російський, польскій – польський, Лужицку – Лужицьку, Сороцку – Сороцьку). Уніфікуємо непослідовно вживану форму давального відмінка у прізвищах чоловічого роду «ов» та «ев» замінюємо на «ев» (Сушкевичови – Сушкевичеві, Ганкевичови – Ганкевичеви). Залишаємо непослідовне написання іменника «весіля» та «весілля». За сучасним правописом вживаємо слова з великої літери; ставимо, де потрібно, лапки. Пунктуаційні правки вносимо згідно сучаних норм. Авторський курсив в оригінальному тексті залишаємо. Авторські скорочення розкриваються у квадратових дужках [], а такрж у квадратових дужках подаються слова, відсутні в оригіналі, але конче необхідні за змістом. Нечітко написані слова, прочитання яких сумнівне, подаємо у ламаних дужках <>.

Авторські дати подаються на тому місці, де їх поставлено у листі. Якщо дату та або місце написання встановлено упорядником, то відповідні відомості подаються у квадратових дужках і обґрунтовується в коментарях. Деякі листи братів Барвінських датуються за григоріанським календарем (наприклад, 18 л[атинського] січня), а деякі – за юліанським. Розбіжность юліанського календаря з григоріанським у XIX ст. становила 12 днів. Оскільки більшість листів друкується вперше, у коментарях це спеціально не обумовлюється. Натомість зафіксовано всі нечисленні випадки републікації листів, про які йшлося. Посилаючись на архівне джерело, зазначаємо де зберігається лист, фонд, одиницю збереження й аркуш.

Публікатор щиро дякує завідувачеві відділу нової української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України М. П. Бондареві, старшому науковому співробітникові відділу рукописних фондів і текстології Інституту Л.П. Мірошниченко за допомогу у прочитанні і перекладі німецьких

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 104

текстів, науковому співробітнику Інституту Л.Д. Канцедал за допомогу у коментуванні згаданих у листах сербських матеріалів, а також працівникам бібліотеки Інституту за сприяння в пошуках матеріалів для коментування.

ЛИСТИ

1868 р.

№ 1. Осип до Олександра.

[Львів, 23 листопада 1868 р.][1]

Братику мій любий.

Вже давно збирався я до тебе хоть що-небудь написати, хотяй у нас т[о] є[сть] в сімінищу[2] так дуже мало нового чувати окрім неустанних ремонстраций[3], які «водворились» задля лихого викту[4].

Найбільш ходить мині отсе, щоб тобі допомогчи при уложенні прелекцій[5] о устній словесності, і гадав перевести тобі у Новаковича о устній сербській літературі[6]. Однако ж годі було роздобути настільки часу, щоб тую важну річ завчасу перевести, хотяй я до «Правди» мушу приладити. Спізнившись оттак, як гадаю із своєм переводом, котрий би тобі міг багато помогчи в роскладі цілої росправи про устню словесність, гадаю я тобі сказати тут хоть коротенько, який поділ Новакович робить:

Залічає він до устної літератури і народні пісні, казки (байки), пословиці і загадки*. Загадки називає школою розума, котрими діти вже змалку обучаються і до логичного мисленя наводяться. Пословиці називає филозофиєю і почином всякої науки (<нрзб.> Wissenschaft) у первобитнім своїм ступеню, ще неусистимовані основи правд, котрі народ в житю своїм за помо-

* До казок або лучше попри казках поставити належало б і розкази історичні, домашнього житя. (Прим. автора. – *А.Ш.*).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 105

чию досвіду подоходив. Пісні же і казки суть плоди ума, де людське чутя в красоті своїй об'являє свої діла на утіху і облагородненє собі і другому, в віршах або прозою.

Пісні ділить або по содержаню, або після їх давнини. Після старовини, пісень робит 4 епохи: до 1 залічає всі, в котрих попри всіх перемінах, які крізь цілий час переходячи з уст до уст від одного до другого покоління, заховались сліди митологиі, розказів з біблиї, і стародавнього житя народа. У нас мож тут залічити всі обрядові пісні, коляди, щедрівки, весільні пісні, купальні, набожні і т[ак] д[алі].

До 2 епохи залічає пісні, що описують діла сербського народу від Неманіча[7] до борби сербів з турками[8]. У нас же припадають сюди пісні про княжів, варягів аж до козаччини. До 3 епохи – всі пісні, в котрих оспівуєтця борба сербів з турками. А у нас тут знов борба козацтва з турками і з ляхами, і пісні опришків. До 4 епохи залічає всі новійші пісні; – у нас же всі з часів панщині і рекрицькі.

Щодо содержаня, ділить на жіночі, де оспівуються діла ніжного чувства – і сі пісні співаються жінками, молодицями і дівчатами а часто навіть старими бабами. Всі ті пісні суть понайбільш малі, дрібні. Другі – суть мужичі, а ті оспівують юнацькі діла сербів – предмети з житя народного й таке інше. Загально перемагає так в жіночих, як і мужичих піснях характер епичний.

Стілько про пісні, про казки і загадки ще й не прочитав я. Може воно до чого тобі здасться. І хотяй би то набуло таке величне, що ти сього року протрадуєш, все воно багато дуже поможе молодіжи, котру треба заохочувати до ученя на пам'ять сі скарби народні, бо мож ім сказати – і меже ними єсть який талант, котрий сходив би на полю літератури чи вершом, чи прозою працювати. На вакації, або може на другий рік, попрацюємо всі три над тим важним предметом. Старайся лише, щоб тебе не взяли до войска, бо тепер кождий муситься ставити. Надрабляй як тілько можеш – бо інакше недобре б було.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 106

Згадував ти мині в попереднім листі, що будеш мині підмагати грошево що лиш зможеш. Я знаю твою щирість і описував свою нужду не на те, щоб від тебе видурити гріш гірко запрацьований але щоб ти знав, як-то у нас тепер дієся. Я тобі дякую за гріш, а допоможеш мині заразом і собі, як зложивши що гроша купиш яких книжок, котрі і тобі, і мені в великій пригоді стануть. На вільнійшім часі згадаю і про ті книжки. Як будеш відсилав записки і таке інше, розуміеся як вже тобі їх не треба буде – просить тебе Володко[9] о Webera малого том 2[10] і Bauera «Geschichte der Phylosofi»[11].

Посилаю Раковецького «Руську правду»[12] але не на довше як на *10 день*, бо се не я взяв з библиотеки, а Па<у>к, котрий мині тілько на 10 день вижичив; ста[ра]йжеся уживати сеї книжки і, відрахувавши дні посилки, задержи в себе через 10 день, т[о] є[сть] 3 грудня щоб я вже мав у себе.

Посилаю тобі також пісні, відписані з Максимовича[13] 69 сторін, гляди тілько не погуби. Пісень тих історичніх з Максимовича відписаних не міг я десь знайти, чи немає Шрам[14] у себе? Я маю о костюмах русинов в Галиції статию Головацького[15] – може тобі до чого здасться – то можу також послати як схочеш. З кацапами дуже не задирайся бо се недобре, перед ними баґателізуй[16] правопис а високо став язик народній, показуй що тобі і етимология і фонетика однаково аби тільки язик був народній. Чи писав ти до Новаковича. Купи «Кочину краину» Đorđević-а[17] – се дуже красний роман – я буду єго переводив до 3 рочника «Правди».

Бувай здоров

Іосько Барв[інський]

Кацапи виправили деклямацийний вечер на Михаіла[18] в честь Куземського[19], на котрім наші участи не хотіли брати для того, що деклямация Хомякова[20] голошена Устияновичем[21] була виголошена нашою вимовою, а наші бажали правої вимови московс[ької]. О сім деклямацийнім вечері Володко напише ще.

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2380. – Арк. 2.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 107

№ 2. Олександр до Осипа.

Бережани 20 л[атинського] лист[опада] [1869][22]

Дорогий Брате!

Осипе!

Нині вручив мині Кость[23] Твій лист і я зараз Тобі на його відписую.

Що тичитця Твоєго замислу щодо Г[елени][24] то д[орогі] родичі сю річ розбирали на всі боки, бажаючи, як знаєш, кождому з нас добра. Пані Т[еофілова] сама мамі давала се до пізнання, що рада б була щоб ти там оженився.

Мама[25] готові в тій справі поїхати до Збаража, а тато[26] мав тобі об тім написати, та знаєш від старих людей вже годі вимагати тількі [Sport]kraft[27], то й не диво, що так помало ті справи реферують.

Миня[28] не маєш чого боятися. Пані Т[еофілова] скорше буде за тобою, бо знає, що Міньо панич, що ні звідки йому догоджувати. Отже ти милишся дуже, коли думаєш, що Мініо перед тобою має war[29]!

Так думають об тім родичі, а тепер я вискажу свою думку, хоч не хочу щоб ти її прийняв за раду, бо ради в таких річах давати дуже трудно. Звісно тобі, що там у них крайна нужда, а семинаристові таки треба на роспочаттє господарства, хоч би й малого 1000 р[инських] та й і панна мусить якось прибратися. А того всього там нема, та ще й не раз наставлять руку, щоб подав книша, бо діточок на запічку доволі. Не хочу я тим сказати, щоб ти багачки шукав, бо добра жінка сама становить багацтво, однако ж се так замітив, щобись і над тим застановився. Впрочім що тичитця освідчення, то не раджу тобі уживати до того Чубатого[30], а напиши впрост до них, завідомивши вперед об тім родичів.

Шумп[етер][31] не виперався передо мною того, що запевняв тобі панну, а того виперався, що не казав, що не мислить дочки за суплента видавати, як ти міні писав.

Тепер про справи інші.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 108

Щодо редактора, то на Целєвича[32] не рахуйте, бо хто зна, чи він прийде й коли і чи схоче прийняти редакцию. А так лучче б було, що коли Сушкевич[33] не схоче прийняти, то знов нехай який академік Навроцький[34] або Січинський[35], або котрий інший. Щодо *головних помічників,* то час вже зробити зміни. Коссак[36] непотрібно фігурує. Партицького[37] й Згарського[38] і Лучаковського[39] також запитати, чи будуть що дописувати, а коли ні, то пощо будуть фігурувати?

Щодо переводу «Диму»[40] – то я готов його зробити, однако ж треба, щоб виділ редакцийний наперед уконституувався[41] і те питаннє розібрав, бо щоб надурно таку роботу велику не зачинати.

Я б думав також перевести «Борба шляхти з козаками» Куліша[42] (здаєцця мині, воно у тебе), тількі не тямлю добре, чи сей артикул виходить поза обруб «Першого периоду козацтва», т[о] є[сть] чи трактує історию другого периоду, бо як ні, то нема що. А так заступило б се 2-ий период козацтва.

Вже найдальший час, щоб громада над тими річами застановилася, вибрала виділ редакцийний і редактора (щоб ся підписував) установила і подала до полициї, а в «Правді» оголосила запросити до пронумерати.

Над альманахом[43] я нічого не роблю і думаю, що сього року запізно буде. А що ж Партицький із своім альманахом[44] і чи чути що про іх часопись[45]? Чи не вийшли ще «Дії русинов»[46]?

Подолінський до мене давно вже не писав[47]. Я нині до него вислав лист.

Бувай здоров і не забувай щирого брата.

Я нині і до Шрама пишу.

Олекса[ндр]

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2174. – Арк. 2.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 109

№ 3. Осип до Олександра.

Львів 1-го січня 1870 р.[48]

Дорогий Брате!

Може Тобі вже відомо, як закінчилась та довга коровода о редакцію «Правди»[49]. Розумієцця, що тут не обійшлося без клевет Наталевих[50], як видно з листу п[ана] Ратая[51] до Наталя адресованого. Я єго не читав, тож і говорити про його не буду, а лишу се Володкові[52], котрий лучше знає всі ті річи. Однако ж гадаю я, що треба буде с часом роз'яснитися перед Україною, а спосібність маємо при посилці звістки за Номиса[53]. Моя гадка така, щоб уже потурати Наталеві сей рік, хоть громада дуже оскорбилась через те, і дбати уже одразу щоби перенести *«Правду»* в руки лучші. Я сам писав до Ратая, так боюся, щоб часом не перехопили листу, а його не тягали задля такої дурниці, бо він і сам казав тільки о важних річах писати[54]. В пунктах присланих Наталеві стоїть, щоб «Правда» не заміщала довгих артикулів і не відповідно об'ємові «Правди» довгі повісті; для того я встримуюся з перекладом «Кочаївщини»[55], бо знаю, що ся робота сего року не печаталабся. Я гадаю лучше взятися до переробляванъ Авербахових оповідань. Хотів би я найперш переробити се оповідання, що Ратай згадував, тільки я забув титул[56]. Цілого Авербаха дістати можна у випожичальні Ріхтера[57], де складаєцця 2 fl[orin-a][58] кавциї[59] а 1 fl. місячної плати. Зараз по іспитах моїх т[о] є[сть] 26-го лютого випожичу у Ріхтера і виберу, щонайкращого та зачну перероблювати. З сербського нема що переводити, малі кусні не мають в собі того, що, н[а]пр[иклад], Марка Вовчка малі оповідання[60]; одно лише оповідання «Сердар Митар»[61], щонайкраще. «Vienac»[62] тож немає того, щоб годилося у нашу літературу. З наукових артикулів треба б тоді придбати «Библіографичний начерк галицько-руської литературы»[63] і у тім артикулі подати библіографичний спис усіх видань галицьких, додаючи при кождій книжці яко об'ясненє: з яких причин появилася та книжка, або часопис, яку ціль

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 110

поставив автор, або редактор, яку тенденцию перепроваджує, які наслідки сего видання, з яких причин перестала часопис виходити? Який смак у творах, оскільки відповідає штуці і язикові народньому? Се було б дуже добре, а Ратай власне такого артикулу хоче. Якби ти мав гроші, а спровадив собі 3-те виданє «Богдана Хмельницького» Костомарова, тоді добре б було перевести звідтам «Битва під Збаражем і Зборовом»[64].

Я ще раз вертаюся до Авербаха. Може ти маєш знакомість з яким німецьким домом в Бережанах там де вистарався Авербаха, то б дуже добре було, бо я не потребував би викидати пару ренських[65], на котрі я тепер дуже голодую.

Я зачав робити «Словар український»[66]; роз'яснюю слова латинськими і німецькими на спосіб Караджевичевого «Сербського»[67]. Трудна се дуже робота, і як я розібрав, що при сильній праці цілий словар я оден заледво по 10 роках міг би виготовити. Хотяй се така трудна праця і для мене дуже тяжка, я гадаю її не покидати і просити людей добрих о поміч.

Велику поміч мав би я і з школярів, і, здаєцця, я удамся до Вашої громади, щоб доброохотні мене помогли. Також і до Тернополя хочу написати. Уже тим помогли б міні багато, якби виписували з Номиса слова, кождий іншу букву собі узявши, принотовуючи при кожнім слові, за кожнім разом, де воно приходить хоть би й сотній раз. Напр[иклад], *вага* (23.503.1711...), сей нумір значить № приказки. Написавши слова «вага», подибає слово «вуж», нехай же зараз під «вага» пише «вуж» і додає число приказки в котрій воно приходить. Я почав з буквою «В» і перейшовши 44 сторін Номиса маю 512 слів. Сего року укінчу «В» певно.

Ти був певно вдома на свята. Що ж чувати вдома? Як там твої річи стоят? Що говорив п[ан] Ш[умпетер]? Коли там буде твоє весілля? Може б міні було можно приїхати подивитись на твоє весілля – чи може й того ні! А може там де єсть яка панна на збуттю, то б сватали мене, та же ж я такий тепер зажурений, що страх?! Коли б ви подивились, вам би самим жаль було! Та

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 111

дарма, підождемо до вакаций! Тоді вже шукайте панни, та тільки багатої, бо з бідною й не говорю! А не найдете багатої, то осяду в Бірках! Там грошей є! Хоть панна погана та ще й стара! А може мама гадають мене з байковецькою[68] подружити? Ти будеш певно і на руські свята вдома, тож подивися добре, чи не приїде Теофилова, а як приїде, то поторгуйся за мене, може б Вона хоть 500 fl. для мене дала, а втоді оженивбимся з Геленою, бо жаль міні такої дівчини; не зважав би я на те, що вона така вбога, що її родину треба б удержувати. Як ви мене не оженете, то я сам не оженюся! От що!

Желаю Тобі веселих свят і ожидаю листу уже посвятного з вістями добрими з дому, бо л[юбий] тато хоть обіцяли писати, обширний лист, так я його не діждався.

Цілую Тебе сердечно твій брат *Осип*.

N.B. Я догадуюся, що суть такі особи, котрі об мині думають, яко о залюбленім в яку львовянку. Не потребую Тобі їх по імені називати але виведи їх з блуду того грубого.

№ 4. Олексадр до Осипа.

Бережани 12 січня [1]870

Дорогий Осипе!

Дуже мене здивувало питаннє поставлене в останнім Твоїм листі, – коли буде моє весілля і чи можна буде Тобі хоч подивитися, чи може й то ні?

Хиба ж не писав я ще в листопаді, що воно буде в липцю (день ще не означений) і що я хочу власне на такий день положити, щоб оба ви могли на нім бути[69]? Хиба ж Ти думаєш, що приятно міні було б, коли б я свого брата на моїм весіллю не бачив? Та ж я сам і питався Вас обох, коли покінчите курса, щоб я знав, на коли визначити день. А Ти ще так питаєсся, як би на жарти!

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 112

Дальше дивує мене дуже, що Ти з тої женитьби так збаламутився, що й не знаєш, чого Тобі взятися? Правда, такі раптовні зміни викликують в чоловіці замішаннє. Шевченко по визволенню с крепацтва майже збожеволів. Але ж Твій стан, твоє положеннє не таке, щоб могло викликати таку замішанину в голові, такі куріозні погляди й засади, які пробиваюцця в Твоїм листі.

Пишеш, щоб шукати Тобі багатої, бо з бідною й не говориш! Хиба Ти тількі женисся, щоб грошей дістати, тоді пригадай собі слова нар[одної] пісні:

Не там щастя, не там щастя, де багаті люде,
Хто з кохання не женився, той щаслив не буде!

Великі се слова, і святі, як слова Євангелия!

Недавно писав Ти ultimates dringende Briefe etc.[70] до родичів, щоб приспособили для Тебе Геленку, а нині вже про що іншого думаєш? Що ж би було із того вийшло, коли б мама були роспочали діло, а ти опісля об тім і не подумав. Знай, що то річи чести і гонору, що такого люде не шанують, котрий нині об тій, а завтра, Бог зна про котру думає. Отже, коли що думаєш робити, то перше розбери добре, бо якщо зачнеш, то тоді вже не гарно цофатися[71], а треба довести до кінця.

Теофилової на святах у нас не було.

Питаєсся, чи мама тебе з п[анною] Бачинською женити не хоче? Мама, хоч старосвіцька женьщина, однако ж перейнялася засадами цивилизованого світа. Вже ж минули часи, де мами й тати дочкам волі не давали, а ті вже давно загули, коли то мами або тати синів женили. Єсть у Тебе розум, приїдеш на вакациї розглянесся тоді й сам розбереш, чи з тою, чи з іншою. Напомацки годі – тільки Наумович списав на сміх комедию «Сватаннє напомацки»[72]. Щодо байковецької панни, то скажу тільки, що й підросла добре, тількі заміж, і всі її красу величають, хоч я в ній не ґустую[73].

Не знаю добре, хто тебе секував[74] львовянкою, чи моя сужена, чи її мати, однако ж можу Тебе запевнити, що се був тількі

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 113

жарт, на котрім розумітися треба. Вони об тім і не думають, а раді б Тобі яку господарню і добру партию виглядіти.

Свята провів я дома весело, хоч не було нікого з чужих гостей, тільки п[ани] Ш[умпетери], на третій день їздиливмо до Байковець з п[анами] Ш[умпетерами] де були і Глинські[75] і там трохи поскакали свемо собі.

Прикро міні однако ж було читати Твій лист до д[орогих] родичів про мене писаний, де Ти мене егоїстом звеш і хочеш ставити на се великі докази. Де ж ті докази у тебе на те?! Я можу с чистим сумлінньом сказати, що немає найменшого доказу. Інакше не можу собі тлумачити сього, як так, що Ти або не розумієш що то значить егоїста, або коли розумієш, то з якоїсь невитолкованої для мене злоби мене так прозиваєш. Хиба так ти думаєш роспочинати Твою духовну карієру, щоб сіяти братню незгоду, хиба того учить Вас теологія Ваша, чи там схолястика?! Не думай, щоб я за се гнівався на Тебе, і дуже ти помилився, коли написав до д[орогих] родичів, що я за се на тебе розгнівався.

В семинарі я не учився і не видав латинських див, однако ж про те у мене душа християнська, а Христос учив прощати нас, любити й ворогів своїх. Тому я й на тебе не гніваюся, а Тобі прощаю, хоч прикрість немалу сь мині зробив.

Пишеш дальше в тім листі, щось забув вже зовсім про п[анну] З[оню][76], що з нею бувбись такий нещасливий, як Лемішковський із своєю Зонею[77]! Не тому хочу про ті слова Твої дещо сказати, що п[анна] З[оня] моя сужена, а буду говорити зовсім об'єктивно. Кожний, хто знає п[анну] З[оню] і хто б пізнав Зоню в пречені, той сказав би, що ти тяжко обидив сю дівчину. Не думай, щоб я засліплений був і яко такий думав з нею одружитися, але вір мені, що коли б вона така була, я б і не глянув на її.

Отже, коли що говориш, а тим більше, коли що пишеш (бо scripte manent[78]) застановися, бо невелика річ кого болотом обкидувати, а се не гарно і не по-християньски. Сього здаєцця міні теология Ваша не учить. Коли ж ти не пізнав добре п[анну]

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 114

З[оню] то в тім разі держися лат[инської] пословиці: Nemo teneatur malus, donec probetur[79].

Всьо то, щом сказав, прийми яко щирі слова від Твого брата, бо коли й між нами щирости не буде, тоді не буде любови і згоди.

Авербаха[80] ту не мож дістати.

На «Хмельницького»[81] тепер нема у мене фонду.

Бувай здоров і Богу милий, а до Твого щирого брата прихильний.

Олександр.
Вислано 13.I.

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2171. – Арк. 4.

№ 5. Осип до Олександра.

Твій лист, з дня 12 січня, отримав я від Володка[82], а прочитавши його зараз і одвітую, хотяй би мині на такі слова твої і не годилось відповідати, шануючи самого себе. Не думай однако ж, щоб я був такий гордий або, лучше сказати, зарозумілий на свій стан і витикав тобі, що ти не богослов, як ти міні с посмішкою викидаєш, що я не свіцький, нібито операючися на Св[яту] Євангелію і т[ак] д[алі], я тобі мушу тількі те сказати, що роз'яснить тобі мої слова послідніх моїх листів до тебе і л[юбих] родичів.

Лишаючи всі богателі[83] на конець, починаю із словом *«егоиста»*. Передовсім питаюся тебе, чи ти справді уважаєш твого брата Осипа таким дурним, щоб не знав навіть що то «егоиста»? Чи твій брат Осип справді такий злобивий, якого ти у своїм листі представив? Запитайся сам себе, чи на місце було твого брата так обидити, не бачивши тих доказів, котрі хотів поставити? Позволь я поставлю тобі оден лише доказ – а ти толкуйся. Єсли мій доказ беззасадний, тоді ти правий, єсли ж не витолкуєсся то ти *не смій* мене своїм ворогом дурним теологом називати, як се

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 115

із твого листу (13 січ[ня] 1870 висланого) виходить. Що я замишляв о пані З[оні][84] після вторічнього мого перебування в домі родичей в часі Різдва, о сім знали родичі мої, дізнався і ти як приїхав я на вакації, то з моїх поступувань, то з мови л[юбої] мами (пригадую тобі на мою мову раз в сінках при мамі, на котру ти тількі розсміявся). Я однако ж до послідньої хвилі, т[о] є[сть] до твоїх освідчин нічого не знав, що ти замишляєш про п[ану] З[оню] – свідок Бог! Ти однако ж, кажу думав про сю справу скорше ще як Райшпергер або Райтеровський і «провадив сю справу на певній підставі, то значить, що ти був певний прихильності найважнійшої в ділі особи т[о] є[сть] панни» (твій лист з 15-го жовтня 1869 р.)[85]. Будучи так певний в сій справі, а видячи і знаючи що і я стараюся там, – питаюся тебе, – чому ти міні не сказав о своїм замислі під час вакаций? Чому не оповів – хоть не потребував я виявленя усіх тайн – що ти певний прихильності найважнійшої в ділі особи? – Ти нічого міні і не згадуєш об своїм замірі, знаючи і мій, ти листовно освідчаєсся! Як же ж твоє поступування назвати? І не егоизм то? Тобі було байдуже про мене – хоть я не жадав і не жадаю, щоб ти міні в чім помагав – ти дбав тількі про себе – тобі було байдуже, що твій брат Осип надурно стратить послідні вакації, а не запевнившись нігде, утратити може першу ординацию[86], се значить: о рік пізнійше попом буде, а се дуже великої ваги особливо в теперішніх часах де за нашим роком 70 кінчить; – тобі було все байдуже, аби тількі тобі було добре.

І що ж се, як не егоизм? А як не егоизм, то злоба, злоба против рідного брата. І я, знаючи все те, не маю бути огорченним? Не має мене боліти серце, що я такого брата маю, котрому ходить тількі о те щоб йому було добре? – Отсе одно, що показує твій егоизм!

А про «духовну кариєру» не говорили, ні про учення «теологиі вашої», ні про «схолястику»! Під час вакаций в притомності[87] панства Ш[умпетер] не раз посмішкувався ти з мене виїзджаючи с такими і подібними вираженями! І як се назвати?.. Дай

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 116

спокій с тим; а може ти доганяєш[88] міні тим, що я матури[89] не маю? Може ти гордисся, що в тебе і матура є, і що ти не в попах?

Не гордись і не пишайся ні матурою, ні своїм станом, бо ще нема чим, а що більше не взносись пихою із своїм станом з ущербком стану другого; бо се дуже не по-християнськи!

Щодо Зосі і Лемішковського і пор[в]нання з NN, то не кричи наперед шче будущина покаже; хоть то правда, що в тобі щось трохи характеру Середінського! То може й погодитеся обоє.

Ще й те маю тобі сказати, що годі тобі з мене глузувати порівнуючи моє положення з положенням Шевченка по визволенню з кріпацтва; бо й ту дуже не красно представляєш себе – не тішся чужим нещастям!

Щодо багатої і убогої, то лишаю на пізнійші часи відповідати – бо се предмет обширнійший як тобі здаєцця – і треба багато писати щоб тебе з блуду вивести, щоб ти не вносив із того, так як тут в своїм поганім листі «що я тількі грошей хочу».

Конець кінцем зійшовшись разом, моєю першою річею буде твій сей лист розбирати і або погодитися, або на віки розійтися.

За сим бувай здоров та дурниць до твого брата не пиши!

Осип

Львів 16-го січня 1870

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2368. – Арк. 3.

№ 6. Олександр до Осипа.

Бережани 18 л[атинського] січня [1]870

Sina ira et odio! [90]

Дорогий Осипе!

Нині дістав я Твоє письмо і прочитавши його добре сідаю, щоб кілька слів Тобі на його відписати. Щодо факту, (котрий Ти наводиш яко доказ мого «егоїзму», «злоби проти рідного брата», яко доказ що міні ходить о те, щоб «тількі міні було добре», яко причину твого «огорчення і болю серця»), то скажу тобі, що

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 117

він завів тебе в великий блуд, ввів Тебе в стан, що граничить вже о виповідженнє[91] «casus belli»[92]. Що Ти в великий блуд з того взгляду попав, виявлю незабаром.

Про те, що Ти думав про п[анну] З[оню] дізнався я, не як думаєш, аж тоді, як Ти приїхав на вакації і з Твоєі мови з д[орогою] мамою, а знав я ще тоді, як Ти писав до д[орогих] родичів якось на Великдень про презента для панни etc.

Однако ж не менше думав і я, що ти про мою думку знаєш (хоч я Тебе про те ніколи не питав і ти міні нічого не казав), бо д[орогі] родичі казали передо мною на Великдень, що Тобі про сю справу напишуть. Дальше вносив я й з того, що ти про мою думку знаєш, щось все при мині роспочинав росправи перед мамою о тім предметі. Однако ж на тих догадках, справді, Ти не міг нічого позитивного вивідатись і так минув один місяць Твоїх вакаций. Від'їзжаючи з дому, мама мене вже як мав я на фіру сідати, питають, чи я зрікаюся тоєї кандидатури. Я на те відповів, що то залежить від панни, отже я буду дальше старатися, а йому через те не перешкоджую. В кілька днів по моїм приїзді до Бережан написав я лист до д[орогих][93] родичів і додав при кінці так: (вже дословно не можу навести, отже вибачай) «Що тичитця мене, то я Осипові не перебиваю в його справі, най він дальше старається, а доля розсудить нас». С того отже листу, (коли перше про мій замір не знав) міг Ти про все довідатися. Отже доказ Твій проти мене упадає, він «беззасадний», а я «правий». Але помимо того, хоч я витолкувався, не хочу Тебе ані моїм ворогом, ані дурним теологом називати, чого ти в противнім разі (коли б я не витолкувався) не позволяєш собі сказати, – помимо того, кажу я, називаю я Тебе все братом, котрий помилився, зблудив, назвавши свого брата гидкою назвою *егоїст,* не розважившн добре, чи має до сього розумну причину, чи ні.

Тепер же я подивлюся на Твій закид щодо п[анни] З[оні] з іншої сторони. Сердисся на мене, що я тобі нічого не сказав про мою думку, що ти через мене стратив цілі вакації, і з того Ти виводиш, що я егоїста і тільки про себе дбаю.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 118

Чи ж не був би Ти знов мене назвав заздрісним чоловіком, коли б я був сказав: «я вже ту стараюся, Ти дай спокій!» Я ж власне тому, щоб того оминути, ніколи не роспочинав дебат про мою думку. А навіть з д[орогими] родичами через цілі вакації нічого про те не говорив, бо у мене тоді о тій справі не було коли думати. Тому я й відложив освідчини на вільніший час.

Помиляєсся Ти, коли думаєш, що я був моєї справи так певний, що вже іншому не було чого там іти. Правда, що я по панні велике *сочувствіє* для себе вбачав, але ж сам писавись міні, що Ш[умпетер] говорив тобі, що за суплента зовсім не думає дати дочки[94]. Сам же знаєш, що справа моя точилася аж до листопада і аж тоді я definitive[95] був прийнятий.

Отже зовсім не можеш міні того закинути, що Ти через мене стратив вакації.

Бо вже з мого листу писаного на початку вересня до родичів[96] Ти міг о моїм замірі знати, отже більша половина вакаций була до диспозиції[97] про що іншого подумати. Як же ж би я був Тобі під час мого побуту в Шляхтинцях про мій замір сказав і про його дебатував, Ти б був взяв се яко підступ, щоб Тобі не дати свободної руки, був би в тім вбачав заздрість і назвав егоїстом in superlativo[98], коли б можна від сього сущника superlativ утвердити.

Отже причини для чого ти мене егоїстом називаєш суть зовсім безосновні і будь певний, що я з найчистіщим сумліннєм сказати можу, що я правий, а Ти мене не знати чого чіпаєш?

Кінчиш сей уступ листу: Отсе одно, що показує Твій егоїзм. Коли й інші такі докази, о чім не сумніваюся ані трохи, то не псуй собі дармо крові!

Не заперечиш Того, що Ваша теологія достарчала б гумористові материялу чимало. Однако ж хоч би хто с тих вад і сміявся, то не сміється він через те з Христової науки.

Що я не раз згадував про такі вади у п[анах] Ш[умпетерах] про те не перечу, але з Тебе я не посмішкувався і то було б grubiaństwem[99], чого мені приписати не можеш. Хиба ж ти яко теолог

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 119

думаєш сліпо боронити добрі і злі сторони вашого стану? Хиба ж сміятися з вад Твого стану, значить з Тебе сміятися? Не дорікаю я Тобі, що Ти не маєш матури і що ти попом. Свідоцтво матуральне в моїх очах нічим іншим, як пустою формою. Кілька ж людий ми маємо, що і до школи не ходили, а про те можуть нарівні стати з людьми ученими-школьними. Я ж своїм станом не горджуся і не взношуся пихою з ущербком другого стану, того міні закинути не можеш.

Щодо порівнання Зоні і Лемішк[овської] з NN, кажеш, покаже будущина. Отже тим сам проти себе говориш. Не треба ж тому й порівнувати, доки не покаже будущина. Ще раз повторяю Тобі прислів'я: «Nemo teneatur malus donec probetur»[100]. Однако ж з того порівнання, як і з порівнання мене з плюгавцем Середінським виджу я, що ти задля того, що я зістав прийнятий, а не ти, такий злющий на мене і мою сужену, що рад би в нас видіти якнайпідліщих людей! Се не по-християньски і не по-євангельськи!

Я того розуміти не можу, чому ти порівнаннє Твого стану з станом Шевченка по визволенню з кріпацтва назвав глузуванням з тебе? Тут нема насамперед жадного порівнання, а я стан Ш[евченка] приточив тільки для прикладу, щоб поперти психологичну увагу, що раптовні переходи в стані чоловіка роблять на його такий сильний вплив, що він тоді не знає, що робити і до чого чіпитися.

Що тичитця того, що я писав про жадобу багатої панни, то того не заперечиш і я був правий, виводячи в моїм листі, котрий ти дарма «поганим» називаєш, наслідки злі, які с того для тебе вийти могли би. «Тоді вже, – пишеш Ти в Твоїм листі 1-го січня, – шукайте панни та тільки багатої, бо з бідною й не говорю». Оттак стоїть Schmerz auf unior![101]

Отож скажи mea culpa![102] Хоч Ти мене так обидив, назвав егоїстом, порівнав мій характер з підлим і до дна зіпсутим Середінським, я Тобі того за зле не беру, думаючи, що ти се не розібравши всього як слід зробив. І будь певний, що ніколи такого

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 120

слова від мене не почуєш, як ти міні сказав, щоб «або погодитися, *або розійтися на віки*».

Бувай здоров і не забувай щирого брата.

Олександр

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб 2172. – Арк. 4.

№ 7. Осип до Олександра.

Львів 20-го січня 1870

Дорогий Брате!

Нині дістав я від Володка твій лист до мене, котрий не переконав мене о блуді, як ти кажеш, але насупротив, ще більше мене скріпив в моїй думці о тобі. Тії бо аргумента, що ти наводиш, побито, збиваючи мій доказ, єсть або пустою балаканиною багатою на словах, або аргументами промовляючими власне за мною.

Маючи однако ж важнійшу справу натепер, як свою особисту, лишаю повну відповідь на пізнійший вільнійший час, а приступаю тепер до сеї важної справи.

Як відомо може вже Тобі, що з редакциєю «Правди» сталося в пробігу двох трьох послідніх тижнів[103]. Українці[104] нас відреклися. Вахнянин зажадав у громади переміни *«Правди»* в орган літературно-политичній[105], будучи підмовленим від людей своєї користі. Громада відкинула се внесення Наталя. Наталь виступив з громади і зложив редакцию «Правди», даючи своє ім'я лиш ще на № 1 1870 р.[106] Сушкевич, що пот[я]гав руку за Наталем, не схотів прийняти адміністрациї і виступив з громади[107]. Оттак лишені сами собі не покидаємо «Правди» видавати випусками по 3 аркуші раз в місяць с програмою, що в послідній числі оголошена[108]. Виділ редакцийний зложений з 8 академиків[109] веде усю річ, до котрого і я належати честь маю.

Першою річею єсть пошукати редактора – стало отже на тім, щоб просити о редакторське ім'я Леонтовича[110], а як сей не

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 121

приймецця, Деминського[111], чи як він зовецця, професора суплента львівського.

Дбаючи о материяли, зажадали ми відання материялів від Наталя, с котрих нема майже нічого – хиба одно оповідання Українця-Спеки під загол[овком] «Невольники»[112], та ще деякі дрібні поезийки малої а часто і жодної вартости. Наукових ковалків жадних не маємо. Для того удаємося до тебе за артикулом історичнім «Борба козаків з шляхтою» та поезіями Шрама і Морозенка[113]. Все те присилай *чимскорше, бо нема що в першім числі* печатати. Підпомагай нас також артикулами власними з літератури (подавай в якій хочеш формі), запрошуй кого знаєш, лише щоб присилали свої утвори для нас, на руки Володка або Навроцького; збирайте передплату і засилайте тож на наші руки. Між школярами питай чи немає хто збірників пісень і т[ак] д[алі].

Присилаючи отсі материяли, не забудь мині сказати як Гетьманець зовецця[114], бо я хочу тепер колись писати до Номиса за єго книжки, що відобрав у Дідицького[115] і при тій спосібности просити його о материяли, згадати також за Гетьманця і Яковенка[116]. Хочу також одну хорошу пісню народню сербську післати, щоб хто перевів на наше.

Нам треба тепер поагитовати, щоб українці знов до нас прихилилися.

За сим цілую Тебе і прошу ще раза оброблену твою статтю «Борба козаків з шляхтою» і поезії Шрама й Морозенка чим скорше прислати.

Твій брат

Осип.

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2369. – Арк. 2.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 122

№ 8. Осип до Олександра[117].

Львів 10-го марта 1870

Дорогий Брате!

Нині отримав я від тебе кореспондецийну карту і поспішаю відповісти, хотяй признаюся щиро, що не розумію, чого Тобі хочецця. Догадуючись однако ж, що Ти хочеш знати, як стоїть наша «Правда», хочу Тобі описати, що у нас чувати, і що у нас дієцця с «Правдою». Загально скажу, що дуже лихо, так лихо, немов сього року «Правда» почала виходити; і то так, щодо материялів як і щодо грошей і пренумерантів. Щодо матеріалів, то мабуть вже знаєш, що у нас знаходицця: з галицьких так сказати коротко, нічого, хотяй лежать цілі стоси Морозенка мазанини, с котрої годі щось такого вибрати, щоб можна напечатати в «Правді»; воно годицця до «Буковинської зорі»[118], а не до *«Правди»*. Шрама також дуже дурні щодо виражання, наприклад, в думі о Берестечку[119]. Федьковича єсть досить та нічого не можна помістити, бо таке кровожадне, що аж страх, або чистий плягият Шевченка[120]. Недавно прислав Лучаковський одну гумореску під титулом «Образки с подорожі»[121] де малюєцця життя попів, окономів, лісничих і простого народу, однако ж тільки й бачив я се в руках Ганкевича[122] славного виділовця редакцийного, котрий вніс, щоб віддати п[ану] Вахнянинові до поправи (розумієцця Вахнянин ізнов належить до ред[акційного] виділу, хотяй яко редактор тільки ім'ям екзистує[123]). Вахнянин, яко славний лінюх, сього й за півроку не зробить. Прислано зате з Відня давнійші манускрипти для «Правди» призначені українцями. Однако ж і тут не багато доброго: 1) Переклад брошури Прижова від Нечуя[124]. 2) Переклад двох гумористичних оповідань від Нечуя[125]. 3) «Останні часи Речи-Посполитої» переклад Нечуя[126]. 4) Скриптура вістей з України Нечуя[127]. 5) «Чорний день» оповіданнє напеч[атане] в II ч. «Правди»[128]. 6) «Пан Комарчук» сатиричне оповіданнє Медовника буде напечатане в III ч. «Правди»[129]. 7) «Марко в пеклі» недокінчене оповіданнє

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 123

Стороженка[130]. 8) «Суджене не розгуджене, спомини старої баби про молодий вік» (лихе оповіданє)[131]. 9) «Добраніч» (з Байрона) напечатане буде в III числі «Правди»[132]. 10) Дві думки Яковенка, «Нива» і «Туман»[133]. 11) «Зімний вечор» поема дуже лиха, не до печатання[134]. 12) «Сіра кобила», найдений манускрипт с переднім словом Куліша «Об мнимом и истином Иродчукѣ»[135]. 13) «Двоєглавая курка» балляда (дурна)[136]. 14) Малий псалтир Ратая[137]. 15) «Гус» (частини уже нам знаємі)[138]. Оце і всі манускрипта «Правди». Люде домагаюцця щось доброго прочитати в «Правді», а ту[т] нема що містити. До Федьковича писано, та бачиш, закопилив губу! Ні белетристики, ні науки, доброго нема нічого, хоть гинь, ні звідки взяти! Із сіх українських матеріалів ще світицця дещо та не надовго. Повісті нема людяної до IV числа. Поезиї тож. З науки самі переклади. Для того писав я нині на Україну лист і вислав через Пулюя[139] (коли б він тільки не задержав його в себе); сей лист ось як гласить: «Ще в Шляхтинцях одібрала я Ваше, Дядечка любий, писанячко, та не прогнівайтеся, що так довго не відповідала; сього не дозволяло мені ні моє положення, ні велика замішанина з Наталем, що таки сам починив, обмов[л]яючи, як бачу мене перед Вами. Помимо сього, що наробилось, я ось, як бачите, хоть трохи очуняла, та ще не зовсім здужаю, тільки що зможу, пересунутись через хату за помочию тутешніх добрих людей, котрі мене у такім горю не одступають, поки ще їх на се стає. Наталь же нічого не значить у мене, сама роспоряжаюся, і тільки для доброї слави перед світом його ім'ям заступаюся. Годі ж бо інакше робити, коли ж таки бачу, що й мене і Вас руйнує, ні про що не дбаючи. А міні ж треба такого опікуна, щоб стояв за мене як рідний батько, дбаючи і про найменшу річ. Коли ж сього не може бути, то нехай же я (хотяй не півнолітня) сама роспоряжаюся, питаючись у всему Вашої поради, котрої, сподіваюсь, мені не відкажете. Хотяй після Наталевого неладу дуже тяжко приходить міні упорядкуватися, а все ж у мене заводицця мало-помало лад так, що с часом вивяжуся с своєї задачі добре, і не погудите мене

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 124

за се. Коли ж міні самій не ймете віри, поспитайтеся кого хочете, що остаєцця при мині, та не тягне руки за Наталем. Я ж тільки в сьому признаюся, що до мого річного удерження недоставатиме багато, помимо сього, що тутешні приятелі мої, як кажу, не відказали своєї помічної руки бідній сироті, по своїй змозі. Я б хотіла порадитись з Вами не об одному, коли б не схотіли мене на віки забути, міні хочецця пояснити усе, та ба! Нема у мене стільки сили, стільки відваги, щоб виповісти все, що знаю, що чую: скажу тільки, що у мене і звідтіль боляче, і звідсіль гаряче. Коли б з Вами розмовитись?... А тяжко міні писати!... А я бачу, що Ви сердитесь, гнівається на мене, повіривши щонебудь недобрим людям. Коли б від Вас хоть словечко прочитати; як росстався Наталь. Може б легше міні стало, коли б Нечуй не гнівався, хоть словом оповіданнєм кинув, щоб люде не сміялись, що я така погана, може б легше стало, коли б хто-небудь чимнебудь озвався; легше б було на світі жити, хоть жити нема чим.

Я поїду незабаром до Дрезд[е]на, так добре б було до мого брата Олекси писати, він мене відшукає, а то сама не знаю, як ще буде. О коли б з Вами побачитися, хоть весною на купілях, се було б дуже добре, я б щаслива була хоть побалакавши з Вами. Вас вселюбяща покірниця і небога Ваша Домаха...»

22-го лютого, Шенберг[140].

Оттакий лист вислав я через Пулюя до Ратая, або Нечуя. Не потребую тобі толкувати, що кожне слово значить; розуміючи наші стосунки понятливо досить; а яснійше годі було виражатися. Сперва хотів я писати по-московськи, так не йшло; далій хотів я просити Бучинського[141] у Видню, щоб перевів по-хранцузьки, так боявся знов, щоб він не порозумівши добре, небилиць не наплів; скінчилось на тім, що взяв я сей лист написав Основ'яненка правописю[142] і вислав через Пулюя, щоб непохибно висилав куди слід. Тепер же ж щодо грошевої справи. Розумієцця, після такої лихої администрациї, як була вторік, годі відразу завести лад. Се особливо признатися мушу, що найбільш винна експедиция. Вторік, як бачу з реклямаций і устних

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 125

нарікань людей, вислано дуже багато «Правду» таким людям, котрі зовсім противні нашій народній думці, отже пренумерувати[143] ніколи не гадали й не гадають, а не вислано таким людям, котрі або позамовляли і обіцяли при кінці року заплатити, або й поплатили за цілий рік. Через те впала «Правда» в злу опінію[144] перед публикою с першої причини в таку, що «Правда» виходить за ляцькі гроші, пренумерантів немає і дурно розсилаєцця кому-небудь, а другої ж причини впала «Правда» в таку опінію, що вона упала і вже більше не виходить. С таких і ще більше інших причин сього року пренумерантів дуже мало, не знаю чи перевисшає число їх 130 уже з сими, що собі замовили, і помимо сього присилають такі люде, як Гатталя[145] проф[есор] славян[ського] язик[а] в Празі предплату. До сього дійшло, що на се число (III) нема тільки 5 ф[лорінів] 50 кр[ейцерів]. Хотяй з семинаря обіцяно 18 fl[oriniv] підмоги, однако ж, чи зберуть, се питаннє, бо тут ще здаєцця їм усе, що «Правда» виходити мусить. Для того хочу нині на зборі редакц[ійного] виділу внести, щоб скликали громаду і запитали, чи думає «Правду» удержувати, чи ні, однако ж не словом але ділом т[о] є[сть] грішми. Також дуже добре б було, если б виходатайствувалося ув українців яку підмогу, то просити від українців, щоб вони освідчили словом, що на сей рік нічого на «Правду» не дадуть, а de facto tacite[146] помогли, бо інакше не вийдемо. Се було б с тої причини добре, що кожний стараббися розширити круг пренумератів, або самому не робити видатків. Я хотів се виповісти в сім листі, що післав через Пулюя, та тільки тому вдержався, щоб се зробити так, щоб ніхто більше не знав об сім, тільки ми 3. Гроші добре б було, щоб на Твої руки присилали.

Тепер же ще дещо про Вахнянина. Як Тобі відомо, мав бути від другого числа Леонтович редактором, однако ж сталося інакше. Леонтович спочатку був прийнявся, потім щось микитив, а опісля ізнов надумався зістати редактором іменним. Однако ж ми радилися і сяк, і так, не знати що робити. Вахнянин дався чути, що ізнов останецця іменним редактором. Пійшов до його

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 126

Навроцький. Наталь освідчився зістати іменним редактором, коли б тільки прийняти Партицького і Гудика[147] до редакційного виділу. Я освідчився против обох останніх особливо проти Партицького, і загрозив виступленнєм з виділу. (Втоді також Володко уражений безименним листом семинариста одного, хотів виступати). Се споводовало, що відтягнули сю річ на пізнійше, і добре сталося, бо як чую, Партицький має відійти до Відня на переводчика. Вахнянин розумієцця нічого не робить і на збори виділу редак[ційного] не приходить, що нам дуже на руку. Щобись порозумів, хто Вахнянин, наведу один найновійший факт. Прийшов недавно до редакциї якийсь урядовий посіпака с паперами і упоминався ще за вторік 1-ий піврік податку редакцийного 3 fl[orina] 50 кр[ейцерів]. Сього посіпаку відослано до Вахнянина; Вахнянин звертає єго ізнов до редакциї, і каже, що тут мають заплатити – розумієцця єго ізнов до В[ахнянина] завернули і не знаю що дальше сталося. Сі драбиська В[ахнянин], Парт[ицький] і Сушкевич, і Гудик всунули «Просвіту» в довги та хотять тепер яким чином видобутися, але здаєцця, не одурять нас, швидче треба нам «Правду» рятувати як мовчазну «Просвіту»[148].

Не знаю, що будемо робити, як не дадуть українці відповіді корисної на мій лист? Звідкіля грошей узяти? Звідкіля материялу? «Споминки молодих літ» треба буде с «Теклюсею» закінчити, бо перевід поганий не вироблений, та й Куліш гніватимецця[149]. А тут нема що іншого помістити. Я писав до Бучинського, щоб вишукав і прислав міні «Landhaus am Rhein» Авербаха, ся повість, що Ратай будучи у нас згадував[150], однако ж до тепер ще нічого міні не одповів. Сю повість печатала вторік стара «Presse»[151] в феулетоні, а «Kłosy»[152] Warszawskie 1869 в грудневім випуску. Може де в Бережанах се дістанеш, то пришли міні, я би переводив, хотяй не багато в мене часу, бо тепер «Теклюсю» переводжу. Однако ж, поки скінчицця в «Правді» «Теклюся», і два переводи Нечуєві, я б за сей час приспособив дещо з «Landhaus-у».

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 127

Добре, щом пригадав собі: *присилай якнайскорше рецензию* на Лепкого литературу, щоб було що в «Огляді» замістити в 3 числі[153].

Я б дав «Кочаївщину» однако ж боюся роспочинати, а потім не скінчити, бо буду перерваний іспитами, лучше вже все скінчити, язик виправити а опісля печатати[154]. Натепер приспособлю з сербського «Чернець»[155] одно красне оповіданнє.

Вчера був деклямацийний вечер за Шевченка. Трох семинаристів шкратнуло[156] і здаєцця їх вигоняють, бо виловили межи тими оден з наших ім'ям Царь[157]. Десь в лютім замістила «Zukunft»[158] одну допись «Eines jungen Geistlichen über die Übersetzung der h. Schrift»[159], де багато бреднів наплів. Треба отже, конечно, відповісти в «Правді» і «Zukunft»[160], бо се тільки інтрига, що Лондонське «Товариство»[161] не купувало сього перекладу. Єсли б ти дістав се число «Zukunftu», то *пришли разом* з рецензією на литературу Лепкого. Я уже приготовився відповідати, постягав усі переводи і єврейський текст переходжу з одним семинаристом.

Може будеш писати до українців, то не проси грошей, а проси щоб приїхав хто та прислав материялів.

Бучинський писав до мене, що трафляєся за 2 fl. 14 томів Карамзина купити[162] Ти купиш.

Бувай здоров та поспішай з посилкою. Твій брат Осип.

Адресуй усе до Володка!

Гроші присилайте!

N.B. «Зоря Буковинская» подає документи волоських господарів в руськім язиці писані[163]. Однако ж здаєцця не без перемін. Для того добре б було, коли б ти до Воробкевичів написав, щоб вони, були такі добрі, присилали до Тебе або в докладнім відписі, або сам манускрипт, а ти відписавши відошлеш їм, ненарушено назад.

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2370. – Арк. 2.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 128

№ 9. Олександр до Осипа і Володимира[164].

Бережани 13 марця [1870 р.]

Дорогий Осипе! і Володку!

Твій лист дістав я 11-го, але був такий зайнятий, що не міг на його зараз відписати.

Насамперед дещо про материяли. Чи переклад брошури Прижова той сам, що був вже у Правді[165]?

«Останні часи Речи Посполитої» печатайте тепер[166], а опісля вже *«Борбу шляхти»*[167]. Малий Псалтир Ратая[168] і я маю також, однако ж відтам багацько не можна вибрати, бо се Псалми для дітей. Що се за артикул про Иродчука, чи се може то само, що у «Хаті»[169] було печатане? – «Гуса» 2-гу і 3-тю частину (або разом з першою) печатайте в найблизшім числі, бо се хоч декому звісне, однако ж ніде не було печатане, окрім 1-ої частини (в «Основі»)[170]. Але для цілости і тому, що «Основу» мало хто має, напечатайте всі частини. То все вартне бо Шевченкове.

За переклади не лякайтеся. Волить бути добрий переклад, як дурний оригинал. От хоч би й про повісти. Не добре думаєш, коли радиш с «Теклюсею» перервати. Правда, що дещо там треба б поправити (особливо оминати galicysmy) однако ж переклад такий, що тут подобався і Куліш за його певно не гнівати-мецця. Коли ж має бути зовсім до[с]коналий, отже скінчіть «Теклюсю», а опісля перервіть на одне число, щоб був час вигладити гарний переклад. Ся повість дуже інтересовна й дуже зле зробили б, коли її перервали[171]. Попри ню можете печатати ті, що єсть між українсько-віденськими материялами.

«Landhaus am Rhein»[172] тут ніде нема, але я дививсь до мого каталога книжок, отже коштує 2 таляри[173] і 10 грошів т[о] є[сть] до 4 fl. і обіймає 3 части в однім томі, отже щось подібно як «Воспоминанія дѣтства» Куліша[174]. Як видно, отже, мусить бути велика, а при тім треба б її перелицьовувати, як казав Куліш, а не перекладати, а се тяжка робота. Отже лучче доложіть праці до перекладу *«Воспоминаній»*. Коли хочете, то й я причинюся і візьмуся до праці.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 129

Лист за кордон дуже добре скомпонований[175]. Я в тих днях писатиму до Києва також мудро, а до Лисенка знов осібно. Надії тратити не треба, а дбати щоб ще 3 і 4-те ч[исло] піддержати, а опісля певно хтось приїде відтам. На 3-тє число ми пришлемо с кілька гульденів передплати. Тількі експедицию добре урядіть, бо 2-го числа не дістали тут ученики і Борковський[176].

На Карамзина я післав Бучинському гроші. «Zukunft-а» тут ніхто немає. «Зорю Буковинську» я пренумерую на спілку с катехетом[177], отже постараюся о справдженнє документів.

Рецензию на Лепкого вишлю [у] вівторок *вже певно*[178], разом з Новосільським[179]. Давно б вона була готова, та[к] я не знав, що ви не друкуєте в 2-ім ч[ислі] «Борби шляхти», і переводив продовженнє до 3-го ч[исла]. Тим так забарився, що недавно взявсь до Лепкого і праці немало мене коштувало вишукувати в Шевиреві[180] [з]відки що виписав, і збивати деякі баналюки[181]. Буде майже аркуш печатний тої рецензії.

Отже або ти, або Володко все мене познакомляйте, що дієтця наперед, щоб я у своїй роботі не помилявсь і на непотрібне не теряв марно часу.

Ганкевичеві відповіджте в 3-ім ч[ислі] в переписці, чому не можете печатати його уривків естетичніх[182].

Бувайте здорові

Ваш брат Олександер

№ 10. Осип до Олександра[183].

Дорогий Брате!

Не писав я до Тебе до Шляхтинець с причини тої, що хотів поговорити с тобою о таких річах, о котрих не конче потрібно усім домашним знати, а легко могло статися, що лист до Тебе адресований хто інший прочитав би. Річи то ті – наші справи народні.

Як звісно вже Тобі, «Правда» ніяк неустоїцця без підмоги українців і здаєцця уже з 4-им числом закінчицця мовчки її

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 130

видавництво. Пренумерантів дуже мало – навіть люде наші не пренумерують і на кількаразове завозванє листовне не озиваюцця. Як відомо Тобі, «Правда» сьогорічна побільшій части удержана грішми семинарицькими, касою громацькою і складками академіків; всего (разом с «Хатою»), здаєцця міні, видано 280 fl., а в тих грошах було тільки 80 fl. (здаєцця) пренумерацийних. Як бачиш, що годі буде довши тягнути, тим більше, що громада не добре зорганизовалась між собою і не всі причиняюцця своїми хоть би найменшими силами; декотрі обіцяли підмогу тільки для ока – і можна сказати, тільки декотрі люде тягнуцця з остатнього. Ще до того причинилося дуже нас всіх компрометуюче з експедитором нашим Кадайським. Він мешкав в редакциї, корегував і експедиював «Правду» так недбало, що декотрих виділових жиченням було єго видалити з редакциї, а натомість кого іншого поставити. Володко зробив такий внесок зараз після 2-го числа і щоб приспішити се діло написав на картці, на котрій мав кожній виділовий, що годицця з єго внеском (видалити Кадайського а натомість впровадити Терешкевича). Терешкевич ходив с тою карткою до усіх; однако ж помимо того, що більша половина згодилася на се, Ганкевич відсунув се аж до першого цвітня. І так остався Кадайський. Прийшло викуповувати 3-тє число. Ганкевич, яко касир, повинен був сам, взявши гроші у адміністратора Терлецького[184] сам викупати ціле число. Однако ж Ганкевич викупив тільки 1 аркуш а на другий і 3-й дав 38 fl[oriniv] Кадайському. Той же Кадайський як взяв сі гроші, та й не явився більше до редакциї. Тут уже час висилати «Правду» – а Кадайського ніде не здибати. Аж десь в котрійсь трактієрни здибав його Гладилович[185], напав на него і відобрав 19 fl[oriniv] а 19 других вже не було в Кадайського кишені – програв в карти. Ще перед тим фактом був ніби загальний збір гром[ади][186] де було питаннє, чи видавати дальше «Правду», чи перестати – розумієцця стало на тім, щоб тягнути поти, поки дасться. Друге питаннє було до Виділу редакцийного: «чи члени того ж виділу можуть сумлінно вести дальше

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 131

редакцию? – хто не чує в собі силу, нехай об'явить, а натомість вибере громада нових членів». З виділу редакційного об'явили своє виступленє: В.Барвінський (задля браку часу), Терлецький (задля свого переконання, що таке видавництво «Правди» не доведе до нічого лучшого, а насупротив до ще більшого упадку нашого), Ганкевич (задля браку часу), О.Барвінський (задля браку часу). Отже з старого виділу лишилося: Лушпінський[187], Лепкий, Навроцький, Царь[188]. – Прийшлось доповнити виділ; вибрано: Гладиловича, Єзерського[189], Кл[има] Волянського[190], П. Білінського[191], Терешкевича[192]. – Лушпінський об'явив, що при такім складі ріжних осіб, некомпетентних до виділу редакций виступає; Ганкевич об'явив, що приймаєцця бути касиєром і надальше. І розумієцця, що при такім складі редак[ційного] виділу годі сподіватися чогось луччого: входять бо тут такі люде, котрі багато о собі думають, хотять відгр[а]вати ролю поетів повістярів, филозофив і стараюцця свої твори заміщувати в «Правді». Так уже в сім числі буде заміщено ніби «Ода до славян» Мурави (Лепкого)[193], що аж встидно нам усім, котрі кричать на Дідицьких, Гушалевичів[194] і т[ак] д[алі], а самі ще гірші поезиї бо навіть не поезиї пишуть. Персвазия[195] тут нічого не помагає, бо то люде без науки, без свідомості.

Тепер же ж роздумай сам, що і як зробити нам с «Правдою» і з її редакциєю? Моя думка така: скликати громаду і там запроектувати так: віддати редакцию Олекс[андру] Барвінському, незважаючи на те, що він єсть на провинциї – бо «Правда» яко місячник може мати редактора і позальвовянина (ти був би фактичним редактором) – попри сім вибрати виділ редакцийний зложений найбільше з 5 членів львовян; того виділу буде річею: 1) вести сумлінну адміcтрацию, 2) зайнятися коректою, радити і помагати редакторові в таких річах, котрі єму яко чоловікові перебуваючому поза Львовом єсть неможливо зробити, так н[а]пр[иклад], укладати вісти і репрезентувати його перед публикою, 3) той виділ має займатися збиранєм складок на «Правду» і провадженєм докладних рахунків всяких редакцийних,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 132

4) займатися призбиранєм материялів і так дальше, 5) меже редак[тором] і виділом ред[акційним] немає бути ніяких тайн.

Єсли б прийняли мій внесок, так ти приймися його, тим більше, що я сього року кінчу, отже міг би Тобі помагати. Номинального редактора треба іншого, не Вахнянина. – Як же ж ти гадаєш?

Тимчасом коли я отсе до тебе пишу приїхав Навроцький – уся громада почала думати, щоб перестати видавати «Правду», дотягнувши до кінця другого чвертьроччя – тільки ж і на сей час т[о] є[сть] на 4–6 числа «Правди» грошей ні звідки роздобути[196], однако ж стоїть на тім: відкіля грошей взяти. С семинаря можуть зібрати 90 fl[oriniv] (підмоги разом і передплати за перший квартал). З Відня обіцяли прислати в липцю 25 fl.[197] Я с своєі сторони пропонував, пійти до Димита[198] відобрати «Завіщанє» Лисенкове[199] і продати Вільдови[200], або кому хоть за 50 fl. Таким чином зібралобися менше більше на 3 числа остатніх. Однако ж я розумію з бесіди Навроцького і інших людей, хотять вони гроші, що зібралися за Номиса[201], взяти у нас на «Правду». Я противний сьому с тої причини, бо се не наші гроші і не маємо права ними розпоряджувати а тільки ожидати роспоряджування Кулішевого. Я уже так виразився о тих грошах перед нашими людьми; отже сподівюся, що вони тільки скажуть, щоб їм пожичити сі гроші. Але «пожичити» а «дати» тут все одно, бо ні в кого тут чіпатися і ніякої ґаранції нема. Також сподіватися тепер, що хвиля приїзду Куліша, котрий може зажадати усі гроші єму вернути. Тримайся тих засад і не дозволь давати сі гроші на «Правду». Я зі своєї сторони зажадаю від Навроцького рахунку за Номиса, з котрого дотепер і повинно б бути ще 38 екз. Номиса і 41 fl., і все відобрати від него. Лишні екз[емпляри] Номиса гадаю дати Richtero-ви[202] для роспродажи за яким робом (може пустити 1 екз. по 2 fl. 50 к[рейцерів] с котрого 50 кр[ейцерів] його буде) – бо на приватні руки давати годі, бо годі спуститися на кого. Як же ж ти гадаєш о тім? Ти с своєї сторони можеш запропонувати, щоб виробили у шкільної ради

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 133

для Тебе премию за «Читанку руську»[203] а ти їм за «Правду» відступиш якусь часть.

Тепер же ж о приватних річах. Пише Тато до Володка, що між нами обома сварка і гнів задля панни З[оні]. Принаймій я не думаю о сварці або гніві за панну З[оню] с Тобою с причин, котрі я тобі ще в новембрі листовно висказав[204]. Що я чую уразу від Тебе – се правда; однако ж я був вже зачав с тобою переписуватись в тім вигляді, щоб усунути всяке непорозуміння між нами – однако ж прийшов до того переконання, що такі річи листовно не годиццця пересправляти, тим більше що часом одно слово написане може нове непорозуміннє викликати і тую річ, як німець каже: in die Länge ziehen[205] – отже занехав я се оставляючи колись устно поговорити с тобою усе добре. В тім взгляді пишу я до л[юбих] родичей і об'ясняю цілу річ.

А тепер бувай здоров

Твій брат Осип

Львів 2-го Мая 1870.

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2371. – Арк. 4.

№ 11. Осип до Олександра.

Дорогий Брате!

Хотяй я дотепер ще не отримав від тебе відповіди на мій остатний лист, пишу ізнов щоб тебе обзнакомити з нашими справами. Як згадував я уже в останнім моїм листі, що постановлено у нас дотягнути с «Правдою» до кінця сего квартала і як з України не підможуть перестати дальше видавання нашої часописі, для того, бо нема грошей. В тім тілько припадку, коли б школьна рада тобі дала нагороду за «Читанку» 600 fl., а ти с того відступив на «Правду» яко запомогу 300 fl., докінчилобся сей рік. Я запропонував редакцийному виділові, щоб виходотайствував через Ільницького[206] сю суму для Тебе якнайскоріше, а сподіваючись, що ти офірував[207] би с того половину на

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 134

«Правду» – зробивим надію, що ти відступиш половину на «Правду», розумієцця не безусловно. Коли б се удалося редакцийному виділові приспішити твою нагороду за «Читанку» і ти відступиш половину на «Правду,» – тоді зажадай від ред[акційного] виділу, щоб ти був фактичним редактором як був Партицький за часів Микити[208].

Сподіваючись, що се удасцця редакцийному виділові, спішу с посилкою «Воспоминаній» щобись був ласкавий перевести на 6-те число, почавши від сторони 137 (від пункта) до кінця[209]. На перших 2 чисел перевів Володко а потім передав міні, бо почався учити до іспиту і я перевів до 3-го і 4-го, на 5-те число віддав одному богословові до переводу с причини тої, що вже час і мині приготовлятися до іспитів (а єсть їх аж 9 сього курсу). Однако ж, кілька день тому, дивлюся, як перевід «Теклюсі» на 5-те число виглядає, аж се не перевід а переписаннє московщини кулішівкою[210]. Отже взяв я ще й на 5-те ч[исло] сам переводити, і лишив 3 карти на 6-те, щоб не дуже дерти книжки, а тобі посилаю конець, бо вже не буду мати стільки часу, щоб зайнятися переводом і на ціле 6-те число. Я сподіваюся, що ти приймешся сеї роботи і пришлеш перед 10-м л[атинським] червцем сюди сей перевід разом і оригинал 137 і 138 сторону т[о] є[сть] пер[ш]у картку, решта затримай у себе.

Також посилаю «Якова Яковлевича» другу часть «Споминок молодих літ». Якби виходила «Правда» дальше, треба буде конечно поміщати сю повість дальше, бо оригинальних нема, а кращої не найти до переводу. Отже на кожній припадок приготови перших 4-и уступів з «Якова Яковлевича» до 7 числа[211] і пришли переклад коло 7–10-го липця сюди. Дальшим переводом займуся я або Володко уже дома де треба буде і словаря московського.

Щодо наукових статий, то річи так стоять: «Останні часи» скінчацця в 6-ім числі[212]. Моя «Відповідь польській часописі «Kraj» скінчиться в 5-ім числі[213]. Твоя рецензія на «Лепкого» буде в 4-ім і 5-ім числі[214]. З наукових [с]татій єсть ще: «Славянські матиці і товариства учених» з росийського перек[лад]

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 135

Нечуя[215]; «Пам'ятник Хмельницькому» з російського переклад Нечуя[216] і «Об Иродчукѣ» Куліша[217]. Оповідань оригінальних нема жодного людяного. – З Відня і з України ніхто не озиваєцця.

В маю (здаєцця 26-го л[атинського]) буде збір членів «Просвіти»[218] – отже може й ти приїдеш та й зробиш що із своєю «Читанкою». Ще найлучше було б якби ти сам продав її Димитові[219], бо здаєцця рада школьна так робить: продає її Димитові а тобі гроші дає.

На се число ще якось стягнуцця гроші. На число 5-те сподіваюцця з Відня дістати, однако ж, як міні здаєцця, не багато бо надиб[а]лось тільки 25 fl.

Цілую тебе і ожидаю відповіді і на тамтой лист.

Твій брат тебе любящий

Осип

Львів 7-го Мая 1870.

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2372. – Арк. 2.

№ 12. Осип до Олександра.

Дорогий Брате!

Отримавши Твій лист с 1-шого мая[220] зараз і відписую, що[б] не дати й найменшої причини для дальшої розні між нами. Хотяй ти багато наговорив у своїм листі, чого б міні не годилось мовчки пропускати, однако ж повторяю ще раз, такі річи розводити на письмі не годицця. Коли б я був предвидів з малого словечка вийде немала пака листів, я б був певно і того слова не писав у своїм листі до Тебе. Я бачу, що ти з якогось часу дуже змінився і уважаєш на кожне моє слово, розбіраєш його і толкуєш, чого давніще не було. Не хочу я тут входити в догадки, що за причина сьому, бо і та річ не повинна входити в лист-письмо; однако ж я бачу, що треба міні бути дуже осторожним с тобою, ще більше як с ким іншим. Ти толкуєш собі мої слова писані не раз в жарті яко до брата, яко річи сериозні слова вираховані. Ти толкуєш собі часто мої слова з неоглядності поставлені в моїм

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 136

листі до тебе яко слова вираховані, яко слова певного значення, котрого я їм ніколи не хотів надавати – і через те підозріваєш мене о якихось хитрих і нікчемних замірах. Я пишу листи до тебе просто на папір, не виробляю собі вперед на шміри[221], бо думаю, що брат, котрий мене як брат добре знає, лихої мисли моїм словам підсовувати не буде і зрозуміє мене властиво; – тільки ж в тім помилився я дуже і бачу, що міні треба бути оглядніщим і з братом рідним, щоб часом не дати поводу до непорозуміння. Насмішливо-триумфуючий тон і гординя, що пробиваєцця у твоїх листах могла б мене також так, а може ще й більше уражати і зобиджати, коли б я хотів твої листи так розбірати і толкувати, як ти мої. Ти ніби боявся чогось мене і хотів мене нешкодливим для себе зробити тоді, коли нічого такого й на думці не мав і мати не міг. Об сім свічать мої листи з 1869 р., почавши від окто[б]ра[222]; прочитай їх ще раз, а певно признаєш мою неповинність і в так дуже прикрім становиську, в якім я тоді себе представляв. Тільки ж і я не хочу викликати минувшости, а хочу її забути і нехай поверне між нами згода яка була давнійше, згода правдива, братня любов, – нехай забудецця отта погана минувшість неначе її й ніколи між нами не було; і подаю я свою руку до згоди ізнов, котру подавав вже й попереднім листі; однако ж я не тільки через подання руки примиряюся с тобою, я й серцем примиряюся.

Тепер же про річи громацькі. Тоді, як вислав я лист до тебе с «Теклюсею», урадили між собою наші люде приватно, щоб з 6-им числом перестати видавати «Правду»[223], бо нема грошей і нізвідки роздобути, хотяй на сих два послідних теж нема тіль[ки] 11 fl., однако ж може ще стягнеця то с пренумерати, то с складки, бо конечно треба хоть покінчити роспочаті статі. Сього вівторка був ніби з[а]гальний збір і ухвалено, щоб пертрактувати з виділом «Просвіти», чи не возьме «Правди» на себе, змінивши програм відповідно своїм цілям на такий як має «Szkoła»[224] або «Учитель»[225]. Се було б найкраще тим більше, що тут не заходить така обава[226], яка при зміні на політичний орган,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 137

котрий би стався органом Лаврівського[227]. Для того сю послідню пропозицию: віддати «Правду» Вахнянови, Партицькому і Сушкевичеві, щоб перемінили її на політичну часопис ще відсунено на пізнійше. 14, 15 і 16-го був тут оден українець з Харківщини, посвідчився рекомендацийними листами від Мілера[228] і ще когось до Вахнянина і від'їхав разом з Бучинським до Відня. Мало росповідав про наші річи на Україні а більше вивідувався про Галицькі. Я сам з ним не говорив нічого і не бачився з ним. Про Ратая він нічого не знає, тільки знає те, що тепер виїхав із свого хуторя, але куди не знає. В вересню буде через Львів ізнов вертати назад на Україну.

Стояна Новаковича лист читав і я. Числа «Правди», про котрі він просить, казав я в редакції разом і за Шевченка, нині спитаюся чи вислали і буду наставати, щоб вислали усе як належить[229]. Також казав я вислати взамін до «Млада Србадија»[230]. Добре б було, щоб запренумерувати сю часопис; як схочеш я пристану до спілки, пішли ти за сей перший піврік, а я пішлю за другий, бо я тепер не маю грошей ні трохи: піврічна ціна 2 fl. 50 кр[ейцерів]. Посилати, каже С.Новакович, під адресою: «Годишњем одбору Омладине Србске у Новом Саду (Neusatz)». – дві «Омладинске кни[ж]ке»: 1) «Справозданнє і статут Товариства Омладине»[231] і 2) «Омладински календар»[232] дістала редакция.

Листу Новаковичевого не посилаю до тебе назад, а задержую у себе, при спосібности або перешлю, або привезу аж на вакациї.

Коли у нас кінчицця курс, ще певно не знаю[233]. Одні кажуть що 17-го, а другі, що 24-го липця.

Добре б було, щоб ти до Воробкевичів[234] написав що-небудь, бо я до сього часу був так зайнятий, що годі було відорватися на хвилю. За пару день сподіваюся написати хоть кілька словець до обох, нехай не гадають, що я на них забув зовсім.

А тим часом бувай здоровий та не забувай твого брата Осипа.

Львів 19-го Мая 1870

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2373. – Арк. 2.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 138

№ 13. Олександр до Осипа.

Бережани 26 л[атинського] мая 1870

Дорогий Осипе!

Лист Твій останній дістав я ще 20 мая, однако ж навал праці шкільної не дозволив міні відписати на його зараз, хоч відповіди він вимагає. Отже увільнившися хоч на хвильку від річий школьних спішу з відписом.

Дивуєсся, що я нібито *змінився з якогось часу, що кожне твоє слово розбіраю і толкую, чого перше не було.* На то скажу Тобі коротко, що зміна ніяка не наступила, і я кожне письмо важнішої грясти[235] (не тілько від тебе писане) читаю уважно, так як кожний чоловік мислячий се робити повинен. Отже й тепер Твої письма читавим і читаю уважно, бо звичайно дотичать вони немаловажни[х] справ. Однако ж уважне читаннє ніяк не противицця тому, щоб *слова написані в жарті, не брати* за слова сериозні, і замітка твоя безосновна, нібито я слова Твої написані *в жарті, без певного значення,* котрого Ти не хотів їм надавати, уважаю *яко слова вираховані і тому підозріваю Тебе о якісь хитрі і нікчемні заміри.* Я жарти люблю. Але сего, що Ти назвав мою сужену Пшепшинською, а коли я представляв тобі безосновність сего в другім листі, ти ще вдруге потвердив се і ще міні придав назву Серединського, сього, кажу, не можна залічити жадним побитом між жарти. Не буду тут більше такого наводити, однако ж впевняю Тебе, що не помилисся, коли думатимеш, що я *Твоїм словам не буду підсовувати лихої мисли* (бо, напр[иклад], повисшим назвам не треба підсовувати лихої мисли, вона там містицця вже) і *зрозуміє Тебе властиво* (зрозумів я бо «Причепу»[236] читав).

Несмішливо-триюмфуючий тон і <нрзб.>[237] в моїх листах до Тебе <нрзб.> відкритє! Насмішливости у них тількі єсть, коли що справді гідне сміху, а гордині і триюмфу нема. Добачав ти сіх двох прикмет то у тім, що я матуру здав, то у тім, що у попи не вийшов, та дарма сього міні не доказавись, а так воно тобі здаєцця, се догад, а не очевидний факт, які я маю у руках.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 139

Наконець: *боятися Тебе я не мав чого* і зовсім не думав про се, *щоб тебе нешкідливим* для себе зробити, бо й не можу придумати в чім би ти міг бути міні шкідливим?!

Тільки на Твій лист останній, с котрого я виджу, що Ти по конечности клонисся до згоди зо мною, так, як колись то робив цісар Карол V[238] і Фердинанд I[239] з протестантами.

Рад би я що довідатися, що дієцця с «Правдою», яка її доля чекає.

До Новаковича я за тиждень [напишу], на польські Зелені свята посилатиму книжки, отже найлучче, щоби все прислали до мене.

Можебись роздобув де 29-того числа з 2-го рочника «Правди»?

Часопис сербську[240] запренумерую. До Млаки[241] писав я два рази. Нині післав я йому телеграму. Від Шрама[242] не мав я ще листу, отже й до його не писав, але при вільній хвилі напишу.

Бувай здоров і не забувай твого щирого і прихильного брата

Олександра.

NB. Про «Просвіту» напиши дещо.

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2173. – Арк. 2.

№ 14. Осип до Олександра.

[Brzeżany, 9. 6. 1970][243]

Дорогий Брате! Пересилаючи переклад «Т[еклюсі]»[244] не забудь прислати і оригиналу першу картку т[о] є[сть] сторону 137 і 138. Се конечно! Яка в Тебе думка про те, що я тобі в останнім листі писав? У мене ще одна думка: про усі учебники, та й про те діло, що Слюсарчук[245] був почав ще торік. Ти мабуть знаєшся з ним; добре б було попитати, що він зробив, може б я міг на себе якусь часть узять? Данило[246] чей не узяв би яку часть тої роботи на себе. Чи будеш на свята вдома? Поклонися усім.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 140

Чому не допитуєсся, що робицця с твоєю торічною роботою[247]? Чи Димет бере на себе? Чи писав Ти до його?

Осип

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2374. – Арк. 1.

№ 15. Осип до Олександра.

Дорогий Брате!

На твій телеграм уповні телеграмою відповісти я не міг, бо щобись міг мене вирозуміти і поняти так, як належить, то потрібно обширнійше росписуватися. Двайцять четвертого липця не можу я жадною мірою бути в Шляхтинцях а навіть і виїхати зі Львова, бо в той день єсть у нас Dankmesse[248]. Міг бим виїхати 25-го рано а 26-го бути вдома, однако ж і то єсть велике питання, бо не знаю чи буду готовий з усіма моїми іспитами. І так нині я упав з іспиту с катехитики[249], котрий буду мусів робити аж по 18-ім липцю. Ще маю іспит с пасторальної[250], канонічного права, ритуалів і співу. В припадку тім, єсли б я не зробив котрого с тих іспитів, то буду мусів зістати аж до 1-го августа, бо скорше не пустять с семинаря. Іспита наші суть дуже трудні, та ще й тепер с Консистора заострили – питати будуть на кріслах при столику. Ти однако ж роби так, як тобі а особливо другій стороні найвідповіднійше і найкористнійше, нехай я вам не мішаю вашого порядку – не відкладайте весілля. Я зо своєі сторони буду старатися якнайскорше вирватися с того семинаря, бо й сам знаєш який то гаразд сидіти в семинарі. Однако ж як не буде можна, то годі: зубами камінь не углоджеш! Тільки ж будь певний, що я сього не роблю по своїй волі – не умисно і витолкуй і другій стороні – коли б міні не судилось на твоїм вісілю бути – нехай ніхто об мині в тім взгляді нічого злого не подумає. Воля й охота єсть, так наставники ограничають нашу волю і охоту не раз, їх ні упросити, ні ублагати. Коли б я був через цілий курс не займався тою дурною редакцією[251], котра міні увесь час зрабувала[252] – тоді б я тобі певно сказав, що 26-го липця буду вдома,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 141

а тепер мушу тільки 1-й август яко певний день мого виїзду зі Львова означити. Я ще раз повторяю, що буду докладати всіх сил, щоб тільки 26-го бути вдома, однако ж чи удасцця? Се велике питання на котре я відповісти не зможу. Недавно занепав я так дуже на жолудок, що коли б так довше потр[и]вало – то здаєцця не видержав би. За 1-ну годину 14 разів ходив, подумай собі тільки: 14 разів. Се не жарт і нема чого сміятися.

Цілую тебе сердечно твій брат

Оссип

Львів 18-го червця 1870

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2375. – Арк. 2.

№ 16. Осип до Олександра.

Дорогий Брате!

Хотяй я так дуже не маю часу, бо учуся до іспитів, щоб їх поробити і так виробити собі можливість явитися на твоїм весіллю; однако ж важні річи зневоляють мене до тебе хоть пару слів написати. Сеї суботи приїхав до Львова Гетьманець[253] з жінкою на курацию, а ниньки від'їздить через Відень на купілі. Вчера був я в його, дізнавшися, що він хоче «Правду» піддержати. Я йому говорив що неможливо у нас видавати «Правду» дальше задля браку грошей і мусимо перестати с 6-м числом. Гетьманець же просив дуже, щоб утримати хоть 2-ва числа (7-ме і 8-ме) поки він зможе на Україну заїхати і звідтам вислати гроші (500 fl.) і материяли; він дав би і тепер грошей, але не може с причини тої, що він в дорозі. Ще вчера вислав до своїх знакомих два листи в тім взгляді, однако ж с повностию будуть гроші через два місяці. Я йому виложив потрохи наш стосунок до Вахнянина і Партицького і просив його гроші і материяли висилано на твої руки до Бережан або до мене до Шляхтинець і подавим йому адресу твою і мою. Для того-то постарайся в Бережанах, щоб всякі листи, котрі до тебе будуть до Бережан адресовані,

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 142

звертано на адресу туди, де ти під час вакаций пробувати будеш. Гетьманець подав міні адресу свою, Лисенка[254] і Лисенкового батька[255] і просив туди ж свої листи засилати:

Его Превосходительству (? Не знаю певно титулу, але можна так титулувати) Михайлу Петровичу Старицкому (Гетманець) Россія. Подольской губер[нии] в город *Могилёв – Подольскій.*

Его Превосходительству (конечно так титулувати) Виталію Романовичу Лысенку Россія. В город *Сквиру* Кіевской губ[ернии].

Его Превосходительству Миколаю Витальевичу Лысенку, Россія. В город *Кіев. Університет.*

Покищо писати до Н. Лисенка, а адресувати до його батька Виталія, приписавши в середині: «Прошу ласкаво передати Миколаю В[італієвичу] Лисенку», бо Микола їздить по городах і дає концерти.

Поки материяли прийдуть, просить заступити переводами; треба отже перекладу «Якова Яковлевича» на 7-ме число[256]; скільки здужаєш перевести присилай. З оригинальних оповідань єсть одно дуже благе, однако ж і те треба помістити задля язика. З історії замістимо «Борбу казаків із шляхтою»[257]. Найважніще ходить о те, щоб роздобути звідкіля на 7 і 8 число грошей. Може б ти порадив як нам зробити с тим грошевим битом[258]; треба 140 fl. Я Навроцького упрошу, щоб обняв редакцію де факто, а на «Правді» підписався головний працьовник і адміністратор[259]. Треба би також застерегчись, щодо властительства «Правди», щоб під час вакаций де не буде нікого з наших людей, щось не виштрикнув[260].

Бувай здоров. Цілую тебе твій брат

Осип

Львів 28. 6. 1870

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. – 2376. – Арк. 2.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 143

№ 17. Осип до Олександра.

Дороге а любе Братерство!

Даруйте, що так коротенько відповідаю на Ваш лист з 9 д[ня], бо маю ще оден лист писати до Володка, щоб взавтра дати на почту. Вчера вернули ми (я, мама[261] і Ольга[262]) з Ілавча, де був празник. Не добрий цей празник був для панін (було їх дві: Ольга і ще одна, про котру вам пізнійше напишу, а натепер скажу що дуже гарна) бо не було кавалерів тільки я оден всього на всего, а старші грали в карти. Я дуже задоволений с того празнику, бо побачив те, чого давно шукав та не знайшов. Догадаємесь, що панна М.[263] у мене вже забулась, як забуваєцця зима на весну. І про се багацько не росписуюсь, треба б устно з вами говорити, бо verba volant, scripta manent[264]. Ольга дуже незадоволисна празником ілавецьким, бо не було тих осіб, котрі її знадобляюцця. Чекаємо ще празнику в Чернелеві, як той відбудеся. Для мене він дуже важний.

Ольга засилає вам обоїм уклон і жалує вас, що остаєме без кухаркі, також питаєцця чи не забули Ви фуги с собою взяти. Пишу баналюкі бо Ольга не дає міні спокою, хоче фуги мазати.

Тато[265] і мама здорові, хоть як все тільки ходять та журицця господаркою.

Від Володзя не маємо листів і тільки оден, котрий мама називає баналюками. Про «Правду» нічого міні не згадує.

Посилаю тобі копию листу п[ана] Р[атая] до мене; нині відписую до него.

Дякую за те, що нас галичан і «Правди» не покидає і прошу його що не покидав він і українці підпомагати морально т[о] є[сть] материялами, котрі попри наших галицьких працях як класичні взорці у «Правді» стоятимуть. Ще кажу йому, що ти журисся, бо тебе не перенесуть до Львова а підмога обіцяна неначе під тою кондицію. Отже прошу його, щоб він не вагався тебе зробити фактичним редактором а ти, поставши 2–3 вірителів

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 144

у Львові, на котрих ти як на себе с[п]уститися можеш, бо чеснийшого і сумліннійшого чоловіка не найде[266].

До Владзя посилаю орегинал листу п[ана] Р[атая].

«Основа» чувим вийшла, та до нас не прислано[267]. (?!)

Цілую тебе сердечно і Зофию та остаюсь вашим братом щирим

Осип[268]

[Шляхтинці][269], 11. 9. 1870

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. – 2377. – Арк. 2.

№ 18. Осип до Олександра.

Шляхтинці дня 27-го сеп[тембря 1870][270]

Дорогий Брате Олександре!

Коміс[271] Панюші[272] взглядом «Приказок» Номисових вже зроблено через Навроцького. Дідицький за поквітованнєм[273] зложив йому рахунок і 49 рублів 70 коп[ійок] і 61 екз[емляр] не роспроданих «Приказок». Як приїду до Львова напишу сам до Панюші в тім взгляді, а поки що треба занятися роспродажею лишніх екземплярів. Сповняючи приказ Панюши, «Кому продайте за малі гроші, а кому роздайте», я надумався так: продавати оден екз[емпляр] по ціні 2 ринських і вибрати с п'ять бідних але пильних і здібних школірів нашій справі прихильних і зробити їм дарунок. Для того-то заклич Рушчицького[274] до себе і скажи щоб між школярами оголосив що така й така книжка дуже потрібна кожньому чоловікові нашому, стоїть тільки 2 ринських, гроші зложити можна у тебе. При тій спосібності виберить зо 2 найпильнійших і найревнійших в нашій справі учеників при тім бідних, щоб їм зробити сею книжкою дарунок: розуміеся роби ти від себе яко професор, бо се буде мати більший вплив на школяря. Сі, що хотять купити, нехай зложать гроші готові. Також і Лучаковський[275], і Ганкевич[276], може ще хто с професорів і библиотека гимназияльна повині б купити та

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 145

витумани[277] від таких осіб по 3 ринсь[ких]. Рахунок в тім взгляді веди точний. Тут в Тернополі казав я між школярами оголосити тож те саме про «Приказки», а гроші або до тебе, або до мене прислати. Розумієцця почту будуть оплачувати самі.

Ту[т] в тернопільській гром[аді] єсть зложених до 30 fl[orini v], котрі я казав їм, як зіхтят на твої руки до скарбоні прислати, а ти їм здась рахунок і витрунецця[278] або при альманаху, або при пренумеранті на «Правду», бо зависіти буде від того на шо сі гроші ужиютця.

Навроцький пише лист, що Наталь вже здав Ратаєві рахунок[279] через Подолинського і погодились ізнов. Однако ж я гадаю, що бодай на другий рік треба буде адміністративного комітету при редакциї і з нашої гром[адської] сторони, щоб знов не було заплутанини.

Що ти гадаєш с «Правдою» на другий рік, з її фо[р]матом і об'ємом? Як її уорганізувати, щоб не оказувати нашого упадку хоть на верхи?

До «Читанки» Лучаковському[280] ще нічого не посилаю, бо ще нічого не маю готового, сходить день за днем а робота якось не йде. До Львова від'їдимо коло 8-го або 7-го октобра, отже втоді напишеш кільк[а] екземплярів Номиса присилати до тебе.

Здалобся виготовити програму на «Правду» на рік 1870 іще пере[д] 1-им новембр[ем] вислати до Панюші. Отже надай нам свою гадку в тім взгляді.

Родичі й ми здорові.

Бувай здоров

Осип

Володко до тебе не пише тепер, бо часу не має, але при вільнім часі обшиній лист напише.

Добре б було написати дежщо «про руський театр в Бережанах» до «Правди», до вістей, не широко розводячись.

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2378. – Арк. 2.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 146

№ 19. Осип до Олександра.

Шляхтинці 4 листоп[ада] 1870

Любезне Братерство!

Після першого вашого листу відписав я вам дуже коротенько, відбуваючи тільки форму, більше від л[юбих] родичей, як від себе. Тоді і часу не було у мене. Бо зараз після сього листу від'їхав я до Сеняви до Мілька[281] де застав і свою суджену Іоганцю Лужницьку; пересидівши там більше як 10 день і закінчивши своє діло в Сороцьку, переїхав я до Шляхтинець на пару день. Звідтіля мав я повідбувати свої подорожі то до Іполита[282], Струминських[283], Любовичів[284], Яся[285] в Постулівці і до Вас, хотяй моє весіля відбудецця в зимні м'ясниці – день ще не визначений. Тільки ж така пора доджлива та болотиста не дозволила міні сповнити свого замислу. Відбув я з мамою подорож до Іполита минувшої неділі де припадав і празник.

Сего тижня хотів я поробити деякі справунки в Тарнополі, так неустанний дощ не дозволив і ногою за поріг ступити, а не то що виїздити куди. Думка в мене була така, щоб іще сеї суботи, а найдальше в неділю, виїхати до Вас, котрої-то спосібности і Мама хотіла ужити і до Вас загостити. Тілько ж як бачите, неустанний дощ відійняв у нас надію тепер Вас відвідати і я примушений відложити свою їзду до Вас на санну дорогу. А поки що прошу Вас натепер хоть листовно до мене на весіля до Сороцька. День, як кажу, ще не означений і я його не означив, бажаючи вивідатись і від тебе Олександр[е], і від Володка, коли б для вас було найдогіднійше. Знаю я, що у Тебе в зимні м'ясниці припадають клясификациї і конець курсу та не знаю дня, в котрий би ти був від всего того вільний. Сторона моеі судженої, як бачу, желала б відбути весіля в перший тиждень по Іордані т[о] є[сть] 24 січня. Хотяй би Ти в той час вже був вільний, так не знаю, чи буде вільний Володко, чи буде міг вже тоді бодай frequentatii[286] взяти? І по причині тій хочу я визначити день мого весіля або на 31-го січня, або на 7-го лютого, і здаєцця міні, що

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 147

найдогіднійший час так для Вас, як і для Володка буде на 7-го лютого. Прошу ж я вас, будьте такі добрі і означить міні час, коли ви будете вільні. Писав я тім взгляді до Володка, та ще й до нині відпису не маю; я сподіваюся від Вас скоршої відповіди.

Пишеш до мене, що Слюсарчук[287] жалуєцця на мене, що йому не відписую, будь такий добрий, коли або сам до його писатимеш, або може Лучаковський[288], то перепросіть його що не відписую, бо бачите самі що в мене вже й часу не стає на сі листи. Як у мене прийде все до ладу, не забуду і йому відписати. 20-го тамтого місяця переїжджаючи с Сеняви до Шляхтинець отримав я лист від п[ана] Р[атая], в котрім він недобру новину подає: «Брат ваш Володар, – пише він в тім листі, – сповістив мене, що не мають вони ві Львові такого чоловіка, щоб піднявся бути одвічальним редактором і через се мусить *«Правда»* перестати. Замісь, рає він, видавати щось таке, що не вимагало б одвічального редактора». «Моя думка була б (так він пише, себто Володко до Р[атая]), щоб від часу до часу пускали в світ книжки белетристичні і наукової грясті[289] з дорученням огляду сучасного народного життя, де б можна виступити проти псевдо «Основи» і «Просвіти». Я відписав йому, що на такі книжки шкода грошей, і що нехай усе так буде, як є. «Вчора одержав лист від другого вашого брата Олександра, що не може ще їхати до Львова. Тут знов обірвалась «Правда». Ви подаєте таку думку, що п[ан] Александер може видавати «Правду», живучи в Бережанах. Напишу до іого, і коли підіймецця, то пришлю й запомогу»[290]. Так пише п[ан] Р[атай] в листі до мене і бачу, що він мене не зрозумів про тебе яко редактора «Правди»[291] в Бережанах. Не порозумів він і Володка, котрий міні пише оттак: «Задля того, що ані Навроцький, ані Січинсь[кий] не можуть підписатися редакторами «Правди», я пропонував п[ану] Р[атаю] квартально видавати «Правду» на що він дотепер ще не згоджуєцця. Він вимагає видавати «Правду» тижднево і с часом перемінити її на політично літературний орган. Я пишу іще раз і виказую неможливість політичного органа, бо політика потребує 1) попер-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 148

тя в соймі, 2) поважних і *независимих* людей. Ще раз виказую йому конечність видавання «Правди» квартальниками, бо інакше годі. Коли ще раз відмовить, зрікаюся всіх проектів і сиджу тихенько. Не треба їх так дуже страшити ляхами, бо в їх дивне виображення, що ціла Галичина аж кишить від поляків»[292].

Одержавши оттакий лист від Володка, я сам не знаю, що відписувати п[анові] Ратаєві на лист його останній. Я думаю заде[р]жатись з відповіддю поки Ти і Володко не сповістите мене, що він вам відповів і особливо Володкові.

20-го тамтого місяця поховали Стеф[ко]ву[293] в Чернехові. Того вівторка відбулися поминки в Чернехові яко в 14-ий день її смерти. Я не був на похороні – бо сидів в Сеняві і допіро[294] прийї[х]авши до Шляхтинець довідався о її смерти.

Тамтого тижня був у нас Гіроним[295] і взяв з собою Ольдзю обіцяв однакож, як буде їхати до Бучача до дітей, її ізнов до Шляхтинець привезти, хотяй вона в Шляхтинцях кавалєра не висидить та ще й при старих наших родичах тяжких до їзди хоть би й недалечкої. Перебуваючи в Шляхтинцях, Авдикович[296] ізнов починає оказувати свою охоту, однако ж вже не так дуже наприкливо як давнійше. Я писав недавно до Фацієвича[297], запрошуючи його на весілля і хотів би я його звабити в наші сторони – так годі, чого так тяжко, як с каміня, однако ж я сему не дивуюся; то лежить в натурі кожного кавалєра дорожитися там, де його так дуже прагнуть. І міні здаєцця, що треба на таку річ спосібної пори ждати, а як не сподобаєцця йому панна т[о] є[сть] не відповість ідеалові який він собі виробив, то дарма всі запобігання. Я сам на собі теє спрактикував. Був я дуже пожаданий в Чировських[298] с Ходачкова так далеко пожаданий, що вже то Тарнополі голосили про моє весілля с ходачківською панною незважаючи на те, що я її з роду не бачив і бачити не хотів. В мене була одна думка після повороту мого з Ілавча (ще тоді, як я перший раз їздив до Ілавча в замірі поїхати до Староміщини) і дякую Богові, що так склалося і я ді[й]шов до того, що задумав. Може воно Вам дивно здасть-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 149

ся, після того що я їздив до Байковець? Ні, не дивуйтесь! Я хотів родичей заспокоїти і славити Бога, що воно так розійшлося, бо якби було інакше вийшло, то я б був нещасливий, нарікав би на себе і на других[299].

Колись, як зійдемось разом, то поговоримо обширно о тім як схочите, а писати сього не думаю. Конець кінцем я тепер щасливий!

Родичі наші хвалити Бога здорові і цілують Вас обоїх сердечно. Про слугу Домку маю Вам тільки сказати, що вже покинула жидівську службу і може вже швидко до Вас приїде; однако ж все те залежить найбільш від панства Шумпетерів. Сподіваючись від вас швидкої відповіди, цілую вас обох сердечно і остаюсь вашим щирим братом

Осип

NB. Може будеш бачитися в Бережанах з Домініком[300] проси іого в моїм імени на моє весіля і виможи *слово* від него, бо він танцює, а міні танцерів не стає. Спімнеш йому також, що я іще особно буду іого просити листовно тільки не знаю куди адресувати. Може б він був такий добрий і подав міні через тебе *адресу свою,* і як знає *адреси інших ще не жонатих колєгів.*

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2379. – Арк. 4.

№ 20. Осип до Олександра.

Шляхтинці 10-го грудня 1870

Любезнійше братерство!

З пару день після нашого повороту від вас вислав л[юбий] тато лист від себе до Вас, лист писаний татовою рукою, хоть секретар шляхтинецький задля недоброї дороги натоді Шляхтинцях сидіти мусів. І дивно нам дуже, що той лист татів не дійшов до Вас, як-то вичитуємо у Вашім листі з 8-го грудня[301]: можливе що залежав той лист де на почті, можливе також, що передавця через котрого той лист був на почту поданий, не віддав його там,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 150

де належало віддати. На кожний, однако ж, випадок с препоручення л[юбих] родичей, повторяю содержаннє татового листу. В тім-то згаданім листі просить Вас обох тато щобистьте занехали ваше давнійше постановленнє: не робити нікому візит, а послухали тата яко тата, котрий вам яко своїм дітям якнайліпше жичив і жичить, і поробили візити тим домам, с котрими ти, Олександро, ще кавалєром будучи, жив і в них бував. Тоді-то мали тебе люде за чоловіка на своїм місцю – нехай же ж і тепер вас люде за людей мають. Жінку маєш, с котрою в кождім товаристві не повстидаєшся, для чого ж мають люде о вас інакше гадати? Час, котрий Вам заберуть візити, не єсть *жадною* екскузою[302]. Може скажите, що вже запізно? Ні, власне тепер час на тоє! До того часу Ви ще неуладилися зовсім, а що більше булисьте без слуги, причини зовсім слушні і правдиві чому ви опізнилисьтеся з візитами, а тепер, коли у Вас все в порядку і вже й слугу маєте – Ви візити роспочинаєте робити. А тато і мама покладають тверду надію на вас, що ви яко діти послушні своїм родичам учините задосить їх прозьбі і суть тої думки, що вони на своїх старих літах заслужили собі у своїх дітей через старанє о добро тих же, що нині діти учинять їх волю, котрі і Вас не до злого або доброго діла упрашають.

То єсть содержаннє листу, котрий до Вас, братерство, не дійшов. І нині, ще раз повторяють свою прозьбу і сподіваюцця, що ви, яко діти люблячі своїх старих родичей, послухаєте.

Щодо свят Різдвіяних, то нічого Вам турбуватися, а тільки збірайтеся та й годі! Коней, чи там фіри[303], не наймайте в Бережанах, а лишіть се вже старанности вас вселюблячих родичей наших, тілько просят родичі, щобисьте увідомили наперед, коли ви будете могли виїхати з Бережан, щоб могли день перед тим по вас коні післати.

Тепер же ж щодо мене самого і від мене самого. От, як бачите, с часу мого, як вернули ми від Вас, я неначе тюрмач[304] сиджу в Шляхтинцях: дорога, котра щодень інакша, не дозволяє міні дальше Тарнополя виїхати, що більше, через тих пару день ста-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 151

лася дорога так лихою, що ні саньми, ні возом. Нинішній день потішає мене трохи і я сподіваюся, що бодай на п'ятницю буду міг до Сороцька поїхати. Чи не писав що Володко до вас? Чогось так затих, що й словом не перекине. Вже буде другий тиждень, як я до него писав та просив о декотрі міні вже тепер потрібні справунки[305], а він нічого й не відписує. Лист дійшов певно, бо був за рецеписою[306]. Може він там «Правдою» дуже затурбувався та запрацювався коло неї? Коли б ні, так добре було його хоть на руські свята до Шляхтинець завабити, а тепер їзда улегшена бо вже желізниця нині має іти з особовим потягом. Може він встидаєся, що «Felicitaj» його обікрало? Дарма, то по людях ходить, а все більше практики. Ви може здивуєтеся на таке моє діктум[307] «обікрало»? Не дивуйтеся, скажу вам коротко. В *«Часі»*[308] було оголошення: «хто хоче мати яке затруднення у себе вдома, нехай віднесецця до Бер[н]а під тою а тою адресою», себто до бюра «Felicitaj». Владзіо знакомився і післав лист, в котрім просить о тую працю. Від него жада «Felicitaj» зложення кавціі[309] 10 fl[oriniv] перед тим нім йому вишле диплом і працю. Він здаєцця і вислав тих 10 fl[oriniv]. Тимчасом читаємо недавно в *«Kronicy» «Czasu»*, що теє бюро «Felicitaj» попросту сказати злодій – виманчував таким способом від охочих людей кавціі то по 8, то 10fl[oriniv], а одібравши кавціі і не відзиваєцця до тих людей. Я пишу се до тебе, щоб і тебе корячка не зібрала офіровати тому бюрови «Felicitaj» з 10 fl[oriniv].

Що там з моїми нумерами, котрі поставив ти на лютерії? Запевно можу вже приїздити по тую велику суму, котру виграв я?

А ви що виграли?

Лучаковського поздоровляю.

А вас обоїх сердечно цілюю

Ваш брат Осип

ІЛ. Ф. 135. – Од. зб. 2381. – Арк. 3.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 152

№ 21. Осип до Олександра.

Шляхтинці 13-го грудня 1870

Любезнійше братерство!

Лист ваш з 10-го гр[удня] отримали родичі вчера[310] і тішаться тим, що ви послухали їх родительської поради і єсьте готові робити визити. Помешканнє ваше, котре вже при перших морозах об'явило свою *не* вартість, подає повід родичам вам порадити, щобисьте його замінили на лучче єсли тілько можна. Зрешту в тім взгляді вже уважайте самі, як вам догіднійше і лучче буде. Ходить тут властиво о здоров'я ваше, щоб часом таке холодне помешканнє не сталося причиною яких недуг. Здоров'я єсть і повинно бути наймилійше над усе, котре може тілько той оцінити, хто його стратив. Найбільше ж вас л[юбі] родичі, котрі вже знають що то здоров'я значить просять вас, щобисьте на своє здоров'я уважали. Що значать маєтк[и], що значить добрий бит, приязнь, як нема здоров'я. Смачнійший сухий ковалок хліба при добрім здоров'ю, як найвиборнійші потрави при недузі. Се одно найважнійше, о що вас родичі дуже просять.

Другою не менше важною річею єсть тая подія, котру ти, Олександро, доперва тепер відкриваєш перед л[юбими] родичами, і котра власне сталася причиною твоєї серцевої недуги. Німецька приповідка каже: Verstand Herz und Hand machen wird von Mann[311]. Всі ті три прикмети разом становлять мужа, всі ті три прикмети мусять бути в певній гармонії і певній пропорції, єсли муж справдешним мужем бути має, в певній пропорції і в певній гармониї і одно без другого нічого не значить – чоловік не єсть чоловіком. Світ представляє нам тілько перепон, світ обтяжає нас щоденно стільки неприємностями і неприятностями, що чоловік не був би в стані їх перетерпіти, єсли б у него серце верх над розумом взяло. В щоденнім життю ми маємо сотні таких прикладів. Тутки вкажу я тобі тільки на небіжку Стефанову[312]. І до чого ж дійшла її сердечність без зимної розваги – розуму? Ти ж здаєцця міні не женьщина, ти чоловік,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 153

муж, у котрого розум мусить мати певне першенство над серцем. Ти серцем почув прикрість в своїй невинности, але ж розвага, розсудок, розум повинні холодно усю тую річ розібрати і поставити тебе в певний степень байдужості. Розсудок і розвага твоя приведе тебе до тої уже не нової сентенциї, що єсть люде ріжних темпераментів, а тая ріжність темпераментів зависить від сих трьох прикмет мужа і Verstand, Herz und Hand. Розсудком і розвагою дійдеш ти до того переконання, що час приведе все теє ізнов в свій давний порядок, тілько ж не треба собі того до голови припускати т[о] єсть не треба серцю потуряти а розумом його посокорьмити. Час виявить а може вже виявив п[ані] Ш[умпетер], що ти невинен, а єсли б і не виявив, то поглянь на л[юбого] тата, котрий також не одні такі неприємности зносити мусів, а як муж своїм розсудком і своєю розвагою взнісся над усе таке і через те стався мужем на своїм місцю. Бери приклад з л[юбого] тата і взнесися над тую річ та не надавай її такої ваги; будь веселий, переломи свій теперішний стан, набери гумору, а гумор все переломить, всякі неприємності зникнуть і завитає у вас знов давний гаразд, мир і тишина. От зблизжаюцця свята, повторяю ж вам ще раз, збірайтеся а л[юбі] родичі постараюцця для вас о коні. Я хочу і Владзя[313] звабити додому – а весело нам буде – пожартуємо, посміємося. Колія вже сего четверга має іти з особовими потягами, то можливо що й Владзіо приїде. Нині пишу до него.

Цілую вас сердечно і л[юбі] родичі поздоровляють вас

Осип.

ІЛ. – Ф. 135. – Од. зб. 2380. – Арк. 2.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 154

Коментарі

[1] Рік написання встановлено за змістом цього ж листа. Осип Барвінський пише, що 3 грудня він висилає «Руську правду» і просить повернути через 10 днів. Далі він запитує Олександра Барвінського про те, чи писав він С. Новаковичу про те, щоб купив роман В. Джорджевича «Кочина краина», який він буде перекладати до «3 рочника «Правди» (1869 р.); в кінці листа він згадує про вечір на «Михаіла» (21 листопада) в честь Куземського. В листах 1869 р. він пише Олександру Барвінського, що вже перекладає «Кочину краину» В. Джорджевича.

[2] Тобто, львівська духовна семінарія, де у 1867–1871 рр. навчався Осип Барвінський.

[3] Ремонстрація (пол. remonstracja) – представлення керівництву свого особистого міркування, або своєї особистої думки; тут - протест.

[4] Вікт – їжа, харчі.

[5] Йдеться про вступну статтю «Погляд на устну словесность» до видання: «Руска читанка для высшои ґимназіи», яку готував Олександр Барвінський і яка була надрукована у Львові 1870 р.

[6] Йдеться про переклад з видання: Историја српске књижевности. Преглед угађан за школску потребу. Написао Стојан Новаковић. – Белград: Издање Државне штампарије, 1867. Новакович Стоян (1842–1915) – сербський філолог, історик, письменник, державний діяч.

[7] Неманичі – середньовічна династія сербських правителів, старша гілка цього роду прослідковується з XII ст. У листі, можливо, згадано одного з найяскравіших представників роду – Стефана Уроша IV Душана Неманича (1308–1355) – сербського царя у 1331–1346 рр., з 1346 р. до смерті – «цар сербів і греків».

[8] Після поразки балканських слов'ян у битві на Косовому полі (1389 р.) над більшою частиною території сербів і боснійців встановилась влада Османської імперії; впродовж XIV–XIX ст. тривала визвольна боротьба поневолених народів. Після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Сербія і Чорногорія отримали незалежність, що підтвердив Берлінський конгрес у 1878 р.

[9] Тобто, Володимир Барвінський.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 155

[10] Йдеться про другий том 15-томної праці Ґ. Вебера «Allgemeine Weltgeschichte für die gebildeten Stände» (Лейпціг, 1857–1880). Вебер Ґеорґ (1808–1882) – німецький історик.

[11] Праця Б. Бауера «Geschichte der Philosofi» у 1866 р. була перекладена на російську мову. Бауер Бруно (1809–1882) – німецький філософ, критик християнства.

[12] Йдеться про польський переклад І. Раковецьким «Руської Правди» – найвизначнішого збірника стародавнього руського права, складеного у Київській державі у XI–XII ст. на основі звичаєвого права. Раковецький Іґнаци Бенедикт (1782–1839) – польський історик слов'янського права.

[13] Йдеться про пісні з видання: Украинские народне думы и песни, изданные М. Максимовичем. – М., 1834 р. Вони увійшли до книжки: Руска Читанка для высшои ґимназіи. Уложив Александер Барвинськiй. Часть перша. Устна словесність. У Львоѣ. З друкарнѣ Ставропигійского. Накладом ц. к. правительственного фонда. 1870. Про підготовку цього видання див. також: *Барвінський О.* Спомини з мого життя. – Ч. 1 та 2. – Нью-Йорк, К., 2004. – С. 449, 450. (Далі: Спомини. – С.).

[14] Шрам Наум – псевдонім Григорія Івановича Воробкевича (1838–1884) – православного священика, поета.

[15] Йдеться про статтю: *Головацкий Я.* О костюмах, или народном убранстве Русинов или руських в Галичине и северо-восточной Венгрии // Отечественные записки. – Т. CLXXVII. – 1867. – № 1. – С. 471–503; № 2. – С. 810–844. Головацький Яків Федорович (псевд.: Галичанин, Яцько Балагур, Ярослав Головацький та ін.; 1814–1888) – фольклорист, учений, педагог, поет; належав до «Руської трійці».

[16] Багателізовати (пол. bagatelizować) – недооцінювати, зневажати.

[17] Джорджевич Владен (псевд. Jeličič; 1844–1930) – сербський письменник. Роман «Kočina Krajina» («Кочина країна» тобто Кочина війна), було надруковано у Бєлграді 1863 р. У «Правді» переклад цього твору не друкувався.

[18] День святого Михайла, або Собор святого архистратига Михаїла відзначають 21 листопада за новим стилем.

[19] Куземський Михайло (1809–1879) – греко-католицький священик, посол Галицького сейму (1861–1868 рр.) та Рейхсрату

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 156

(1861–1867). Очолював «Головну Руську раду» (1848–1851 рр.); перший голова «Народного дому» (1848–1868 рр.); холмський єпископ (1868–1871 рр.).

[20] Ймовірно, йдеться про Хомякова Олексія Степановича (1804–1860) – російського поета, публіциста, слов'янофіла, богослова; члена-кореспондента Імператорської Академії наук (1856 р.).

[21] Устиянович Микола Леонтійович (1811–1885) – греко-католицький священик, посол Галицького сейму (1861–1866); літератор, у 1849–1850 рр. редактор урядового «Галицько-руського вістника».

[22] Рік написання листа встановлено за змістом листів Олександра до Осипа за [жовтень–листопад 1869 р.], з листопада 1869 р. та Осипа до Олександра за [листопад 1869 р.] (Див. «Спадщина». – Т. 3. – С. 227–231).

[23] Ймовірно, згадується Костянтин Лучаковський (1846–1912) – педагог, автор шкільних підручників, культурно-освітній діяч. К. Лучаковський разом з Олександром Барвінським навчався у львівському університеті, вони товаришували, потім працювали заступниками учителя у Бережанській гімназії. Див. «Спомини». – С. 124.

[24] Йдеться про Гелену Білинську, доньку Теофіла Білинського.

[25] Барвінська Домініка (Доміцеля) Дмитрівна (дівоче прізвище Білинська; 1812–1881) – мати братів Барвінських.

[26] Барвінський Григорій (1802–1880) – батько братів Барвінських.

[27] Силою, насильно (нім.).

[28] Миня, Мініо – учень львівської семінарії, де вчився Осип Барвінський.

[29] Тут: перевагу (нім.).

[30] Ймовірно, згадується Чубатий Григорій, священик, свояк Барвінських.

[31] Шумпетер Роман, управитель графа Альфреда Борковського у Шляхтинцях; батько першої дружини Олександра Барвінського Софії.

[32] Целевич Юліан (1843–1892) – історик і педагог, перший голова реформованого Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. Редакцію «Правди» Ю. Целевич не очолював.

У вересні 1869 р. львівська академічна громада вирішила реформувати редакцію «Правди»: була незадоволена її редактором

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 157

Н. Вахнянином, Куліш в цей період перестав опікуватися «Правдою», значно зменшилося число передплатників, в тому числі громада бажала замінити її редактора та редакціонний відділ: «редакція буде повірена 5–6 певним людям [...] яко видділ редакційний [...] Громада мати буде верховий дозір» (див. Лист В. Навроцького до М. Бучинського від 16 вересня 1869 р. – *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1860–1884 рр. – С. 381–382). В листі до громади М. Подолинський від 17 лат[инського] жовтня 1869 р. пише: «Українці листом моїм з 12/24 грудня наказали п. Наталеві ублагати п. Навроцького і п. Целевича до підмоги не йому а самому ділові, а він щоб вияснив їм всю річ і впокорився перед ними, яко мужами громадськими, забуваючи своє я[...]». (Там само. – С. 519). А М. Подолинський в листі до львівської громади 13 (25). 1869 р. писав: «На 1870 рік «Правду» зоставлено в руках Наталя Вахнянина. Чи багацько, ци мало він заслужився, а все більш, ніж хто з академицької молодежи. Засмучувати такого чоловіка не треба, а його мусимо хиба тим оправдувати, що так наша піч пече». (Там само. – С. 138). Про часопис «Правда» і всі зв'язані з ним перипетії у 1869–1870 рр. див.: *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1860–1884 рр. – С. 117–123, 129, 137,138, 140–143, 381,382, 388–391, 393, 396, 518, 519; *Студинський К.* До історії зв'язків Куліша з галичанами в рр. 1869–1870/ Україна. – 1927. – Т. 2. – С. 76–93; З листів Пантелеймона Куліша до Омеляна Партицького / Вид. К. Студинський. – Львів, 1908; *Анатоль Вахнянин.* Листи до Пантелеймона Куліша (1869). – Видав К. Студинський. – Львів, 1908; *Федорук О.* Куліш – редактор «Правди»// Молода нація. – 2004. – № 1. – С. 14–43.

[33] Сушкевич Корнило (1840–1885) – громадсько-культурний діяч, один з керівників народовців. Перший голова Товариства ім. Т.Г. Шевченка у 1874–1885 роках. Редакцію «Правди» К. Сушкевич не очолював, а у 1872 р. був адміністратором редакції «Правди» . У 1867 р. К. Сушкевич входив разом з Є. Згарським, В. Лучаковським та М. Коссаком до редакційного комітету» Правди». Див. «Спомини». – С. 100.

[34] Навроцький Володимир Михайлович (1847–1882) – економіст, етнограф і публіцист. Редакцію «Правди» В. Навроцький не очолював. У 1872 р. був рецензентом і політичним радником у «Правді» (див.: *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1860–1884 рр. – С. 162).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 158

[35] Січинський Андрій (1848–1893) – юрист; один з перших народовців. Редакцію «Правди» не очолював. У 1872 р. був радником «Правди» «по стороні політичній» (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1860–1884 рр. – С. 162).

[36] Коссак Михайло, народовець. 1849–1850 рр. був помічникм редактора львівського часописа «Галичо-рускій вѣстник», який виходив тричі на тиждень. 1860–1862 рр. видавав дворічні календарі «Львовянин». 1867 р. разом з К. Сушкевичем і з «тернопільською трійцею підписували «Правду» якби редакційний комітет» («Спомини». – С. 100). 1868 р. Омелян Партицький в листі до Ол. Барвінського, де йшлося про «Правду», писав: «Коссак єсть добрий адміністратор грошей і має у публики довіриє» (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 71). 1880 – видавець і відповідальний редактор газети «Дѣло», 1881–1882 видавець цієї газети (відповідальним редактором став Володимир Барвінський). Автор статті «Короткій погляд на монастыри и на монашество руске», яка увійшла до кн. «Шематизм провинціи св. Спасителя чина св. Василія Великого в Галиціи… и Короткій погляд на монастыри и на монашество руске от заведенія на Руси вѣры Христовои аж по нынѣшноє время». Во Львовѣ, 1867.

[37] Партицький Омелян Осипович (1840–1895) – філолог, історик та педагог; народовець. 1880–1885 – редактор львівського журналу «Зоря». Ол. Барвінський у «Споминах з мого життя» згадував про діяльність О. Партицького на ниві «Правди»: «Війшовши в близші зносини з Кулішем і обезпечивши собі літературну єго поміч, обняв Партицький видавництво «Правди», прибрав собі до літературної помочи Євг[ена] Згарського, що був також професором терноп[ільської] ґімназиї й адвоката тамошнього д[окто]ра Володимира Лучаковського […]» і далі: «Головним осередком літературного і взагалі умового руху і всіх змагань народовців для розвитку і поглиблення українсько-руської народної ідеї була в тих часах «Правда», а головним єї керманичем в 1868 р. (в другім році єї єствованя) був Омелян Партицький, тоді заступник учителя в тернопільській ґімназиї» (С. 100, 110).

[38] Згарський Євген Якович (1834–1892) – учитель гімназії, письменник. Див. також примітку 33.

[39] Лучаковський Володимир (1838–1903) – письменник і громадський діяч, перекладач драматичних творів. Див. також примітку 33.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 159

[40] Ол. Барвінський не перекладав повість І. Тургенєва «Дим». Вона вийшла у перекладі Осипа Барвінського у Львові 1881 р. як четвертий том літературного додатку до «Діла» «Бібліотеки найзнаменитших повістей» під редакцією Вол. Барвінського.

[41] Уконституовати (пол. ukonstytuować) – сформувати, заснувати.

[42] Невідомо про переклад і публікацію Ол. Барвінським роботи П. Куліша «Борьба шляхты с козаками за обладаніе Украиной обѣих сторон Днѣпра».

[43] Не вдалося встановити, про який альманах йдеться.

[44] Мається на увазі: «Зоря». Читанка для сельских людей. Книжка перша. Коштом і заходом товариства «Просвіта». – Львів, 1869. Редактор О. Партицький. У 1870 р. Омелян Партицький видав другу, третю та четверту книги альманаха.

[45] Ймовірно, йдеться про задум О. Партицького видати новий часопис «Зоря». Журнал цей почав тільки виходити у 1880 р.: «Зоря». Письмо литературно-наукове для руских родин під редакцією Ом. Партыцкого. Рочник першій / Видає і відповідає за редакцію О. Партицький. – Во Львові: З друкарні Товариства ім. Шевченка, 1880. (Виходив два раза на місяць).

[46] Див.: «Вѣсти про землю и дѣи русінів. Книга перва. С мапою малоруского народа. Написав Денис з Покутья» [В. Ільницький. – *А.Ш.*]. – Львів, 1869 р.

[47] Подолинський Михайло Васильович (1844–1894) – журналіст, літературний критик, перекладач і педагог, громадський і культурно-освітній діяч. Співробітник газет «Правда», «Діло». Відомі такі листи Михайла Подолинського до Ол. Барвінського з 1869 р.: від 12 н. ст. липня, 25 н. ст. серпня, 4 вересня, 18 н. ст. вересня, 24 н. ст. грудня (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 128–133).

[48] Першодрук: *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 98–99.

[49] М. Подолинський в листі до Анатолія Вахнянина від 12/24 грудня 1869 р. повідомляє концепцію П. Куліша щодо «Правди»: «1) Печатати не більше 300 примірників. 2) Розсилати тим тільки, хто дав, а не дасть передплату. 3) Остаток примірників складувати яко товар, що колись продасця, і ніколи gratis (в подарунок. – *А.Ш.*) нікому не даєця. 4) Посилати без плати тільки а) Миклосичеві,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 160

б) Компаренині і в) самому п[ану] Р[атає]ві, г) чеському академ[ічному] товариству у Відні і д) Сербській «Зорі». 5) Д[окто]ра Сушкевича упрохати, щоб усі гроші ішли через його руки, і щоб він подавав рахунки на кожне запитаннє Р[атаєві] зараз, і також, щоб складував остаток примірників «Правди» у себе в господі. Коли б д[окто]р Сушк[евич] кому повірив і без грошей який примірник, то нехай підложить у касу свої гроші, а в рахунок не пише недобору передплати. Низенько йому про сю річ уклонитись від п[ана] Р[атая] бо се річ на його, громадська. 6) Упрохати п[ана] Навроцького, щоб помагав, чим зможе «Правді», і не робив редакторові в громаді перекору. 7) Упрохати п[ана] Целєвича, щоб також і пером своїм, і впливом допомагав редакторові, не ради його самого, а задля діла руcько-українського. 8) На цілий рік не вимагати від п[ана] Р[атая] більш 500 рублів, а тим самим і обійтись без редакционної хати і без плати коректорам, упрошуючи людей патріотичних до жертви працею. Нехай знають, що не на саму тільки «Правду» треба збирати українцям гроші. Хоч вона і великої ваги річ у Галичині, отже Україна піклуєцця і про інші печатні і не печатні справи. 9) Жадних обіцянок у «Правді» не робити і великих річей не печатати, не порадившись із першим редактором, або не переславши йому свого готового писання. Я подаватиму його адресу, а поки що слати листи до мене [...]». (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 117).

Див. також примітку 32.

[50] Йдеться про Анатолія Вахнянина.

[51] Ратай – псевдонім П. Куліша. Лист, про який згадується, не зберігся. Як свідчить А. Вахнянин у своїх «Споминах з життя»: «[...] Куліш обіцявся на все те (йдеться про гроші на «Правду», на друкування «Псалтиря», «Пантатевха» Мойсеєвого та ін. – *А.Ш.*) присилати гроші, але у тім згляді він був дуже неточний. Фінансові клопоти мучили мене. [...] Я писав і писав до Куліша, та не міг діждатися грошевої присилки. Через те заквасилися наші дружні відносини дуже [...] Тоді я і розійшовся з Кулішем. Він звернув мені всі мої листи, а я звернув цілу єго переписку зі мною». (*Анатоль Вахнянин.* Спомини з житя. (Посмертне виданє) / Зладив Кирило Студинський. – У Львові, 1908 . – Накладом видавця: З печатні В.А. Шийковського. – С. 104–105).

[52] Тобто, Володимирові Барвінському.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 161

[53] Номис (справжнє прізв., ім'я, по батькові Матвій Терентійович Симонов; 1823–1901) – етнограф і фольклорист. 1861–1862 рр. співробітник «Основи». Тут йдеться про рахунки за розповсюдження Б.А. Дідицьким 111 примірників збірника «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірник О.В. Марковича і др. Спорудив М. Номис». – СПб., 1864 р. Див лист Осипа Барвінського до В. Навроцького від 10. IX. 1869 р. (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 89–90).

[54] «Куліш був головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-х і майже до половини 70-х років», – це відзначав І. Франко у своїй статті «Писання І.П. Котляревського в Галичині» (*Франко І.* Зібр. Творів: У 50 т. – К., 1982. – Т. 31. – С. 333). Цим і пояснюється насторожене ставлення до нього російських урядових кіл. Листи Осипа Барвінського до П. Куліша не збереглися, згоріли разом з багатьма цінними матеріалами під час пожежі на хуторі Мотронівці.

[55] Див. примітку 17.

[56] Йдеться про повість Б. Ауербаха «Das Landhaus am Rhein» («Дача на Рейні» була написана 1868 р., видана у Штутгарті, 1869 р.; 4-е вид. 1874 р.; російський переклад вийшов у 1870 р.). Див. також лист № 8 від 10. III. 1870 р.; «Спомини». – С. 448. Ауербах Бертольд (1812–1882) – німецький письменник і поет.

[57] Ріхтер – книгар.

[58] Флорин (florin) – золота монета Флоренції XIII–XVI ст., потім грошова одиниця ряду європейських країн, зокрема, Австро-Угорщини.

[59] Кавция – грошова застава.

[60] Йдеться про оповідання Марка Вовчка «Два сини», «Чари», які були опубліковані у переклади С. Новаковича у часописі «Vienac» 1869 р. (№№ 8, 13).

[61] «Сердар Митар» («Воєначальник Митар») – оповідання Чадомила Міятовича, яке було надруковане у 1866 р. в часописі «Vienac», с. 102. Міятович Чедомил (Mijatović Ćedomilj; 1842–1932) – сербський економіст, політик, історик, письменник. Член Сербської Академії наук з 1887 р.

[62] «Vienac» («Вінок») – хорватський літературно-науковий журнал, який видавала «Матиця» 1869–1903 рр. у Загребі.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 162

[63] Йдеться про: Бібліографическій указатель галицко-русской литературы составленный Вл[адимиром] Изм[айловичем] Межовым // Основа. – 1862. – Червець (июнь). – № 6. – С. 104–139.

[64] Див.: Историческія монографіи и изследованія Николая Костомарова. – 3-е изд., испр. и дополн. – СПб.: Изд. Д.Е. Кожанчикова. – 1870. – Т. 9–11.

[65] Ринський – грошова одиниця у Австро-Угорщині (срібна монета на 80 крон; інша назва гульден).

[66] Йдеться про «Малорусько-німецький словар» Є.І. Желехівського (т. 1 – Львів, 1882–1886; т. 2 доповнив і видав С. Недільський). Осип Барвінський сам збирав матеріали до словника і залучав брата Олександра до збирання для нього матеріалів. Див. «Спомини». – С. 99, 256.

[67] Йдеться про видання: Караджич Вук. Српски речник. – Беч, 1818. Друге видання – 1857 р. Словник складається зі слів, які вживалися у народній мові та їх переклад латинською та німецькою мовами. Караджич Вук Степанович (Караџић; 1787–1864) – сербський філолог, фольклорист, історик, письменник, критик, учений, член-кореспондент Петербурзької Академії наук (1851).

[68] Не встановлено, про кого йдеться.

[69] Весілля відбулося 24 липня 1870 р. («Спомини». – С. 236).

[70] Термінове ультимативне послання (нім.).

[71] Цофатися (пол. cofać) – відступати, задкувати, повертати назад.

[72] Йдеться про одноактну комедію І. Наумовича «Заручини напомацки», яку у 1865 р. поставив руський театр у Львові. Наумович Іван Григорович (1826–1891) – громадський діяч і письменник, греко-католицький, згодом православний священик. Посол до Галицького сейму (1861–1866, 1869 рр.) і Рейхсрату (1873–1879 рр.). Організатор «Общества ім. Качковського», видавець «Науки» (1871–1876 рр.) і «Руської Ради» (1871–1880); москвофіл.

[73] Густюювати (польскю gustować) – знаходити задоволення, подобатися, любити.

[74] Секувати (пол. sekować) – мучити, терзати, гризти.

[75] Ймовірно згадуються родичі по материнській лінії Глинські: Кипріян, син Ізидор та дружина Кипріяна Юлія Дмитрівна (сестра матері Ол. Барвінського).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 163

[76] Згадується Софія (Зоня) Шумпетер.

[77] Не вдалося встановити осіб.

[78] Написане залишається (лат.).

[79] Нічого не можна вважати поганим, поки це не доведено (лат.).

[80] Див. примітку 56.

[81] Див. примітку 64.

[82] Тобто, від Володимира Барвінського.

[83] Богателі (пол. bogatela) – дурниця, дрібниця, пусте.

[84] Йдеться про Софію (Зоню, Зосю) Шумпетер.

[85] Див:. «Спадщина». – Т. 3. – С. 222–224.

[86] Ординация – тут: висвячення.

[87] Притомность (пол. przytomność) – тут: у присутності.

[88] Доганяти – давати догану, дорікати.

[89] Матура (пол. matura) – атестат зрілості.

[90] Без гніву і ненависті (лат.).

[91] Виповідженнє (пол. wypowiedzenie) – оголошення.

[92] Привід до війни (лат.).

[93] Невідомо, чи зберігся цей лист.

[94] Див:. Лист Осипа до Олександра від 14/10 1869 р. «Спадщина». – Т. 3. – С. 219–221. Суплент (пол. suplent) – заступник викладача; кандидат; початкуючий викладач гімназії, який ще не здав іспит на вчительство.

[95] Остаточно (лат.).

[96] Нам невідомо, де зараз знаходиться цей лист.

[97] Тобто, була у розпорядженні; диспозиція (пол. duspozycja) – знаходитися у будь-чиїм розпоряджені.

[98] Найвищого ступеня (лат.).

[99] Грубіянством (пол.).

[100] Див. примітку 79.

[101] Молодий чоловік, який страждає (нім.).

[102] Моя провина (лат.).

[103] Див. примітку 32.

[104] Мається на увазі П. Куліш. Народовці у листах найчастіше називали П. Куліша або в множині: «Українці» (у такий спосіб визнавався його статус репрезентанта України в Галичині), або псевдонімом Ратай, або Р. Див.: *Федорук О.* Куліш – редактор «Правди» // Молода нація. – 2004. – № 1. – С. 36.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 164

[105] «Правда» з 1867 р. по 1870 р. була «письмом науковим і літературним», тільки з 1873 р. стала «письмом літературно-політичним».

[106] «Правда», рочник четвертий (№№ 1–6) 1870 р. (перше півріччя) виходила під редакцією А. Вахнянина; у кожному числі зазначалося: «Відповідає за редакцію: Наталь Вахнянин».

[107] «Правда» в останньому номері за 1870 р. (№ 6, с. 284) повідомляла своїх читачів: «Так, залеглу, як і дальшу передплату, просимо присилати на руки упрошеного до сего скарбника «Просвіти» п. д-ра Корнила Сушкевича».

[108] Наприкінці шостого номера було вміщене звернення «До В[исоко]п[оважних] читателів «Правди»!», де йшлося про передплату і подальший випуск. Див.: «Правда». – 1870. – Р. 4. – Ч. 6. – 283–284.

[109] Детальніше про склад редакційного виділу див. лист № 10 з 1870 р.

[110] Йдеться про Теодора Леонтовича (1812–1886) – письменника і громадсько-політичного діяча, публіциста, композитора. У 1870–1871 рр. – видавець і редактор газети «Основа», яка виходила у Львові. Редактором «Правди» не був.

[111] Деминський редактором «Правди» не був.

[112] Оповідання Д. Спеки «Невольники» було надруковано у першому номері «Правди» за 1870 р., с. 1–18. У «Правді» (1869 р. – № 48) був надрукований уривок під заголовком «Україна» з роману Д. Спеки «Живі душі». Автограф уривка зберігається у ІЛ , ф. 77, од. зб. 158.

[113] Морозенко – псевдонім Сидора Воробкевича. Воробкевич Сидір (Ізидор) Іванович (також псевд. Данило Млака; 1836–1903) – композитор, письменник, громадський діяч на Буковині, православний священик. У «Правді» за 1870 р., № 1, с. 45 була вміщена його поезія «Думка» («Чорна хмара в полонині…»).

[114] Гетьманець – один із псевдонімів Старицького Михайла Петровича (1840–1904) – поета, письменника, перекладача, театрального і культурно-громадського діяча. У «Правді» (№ 6 1870 р. – С. 253–260) було вміщено переклад М. Старицького сербської народної думи «Будування Скадра».

[115] Дідицький Богдан Андрійович (1827–1909) – галицький письменник і видавець, редактор газети «Слово»; москвофіл. Див. також примітку 53.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 165

[116] Тут йдеться про Івана Яковича Рудченка (псевд. І. Білик, Яковенко; 1845–1905) – письменника, фольклориста, критика; брата Панаса Мирного. В цей період він друкував у «Правді» під псевдонімом Яковенко оригінальні вірші, переклади та переспівами з Фета, Міцкевича та ін.

[117] Першодрук: *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884. – С. 99–102.

[118] «Буковинская зоря. Журнал неполитическій, посвященный науцѣ и розвеселению». – Черновцы. Год І. Виходив з 2. ІІ. по 12. VI. 1870 р.

[119] Історична дума Григорія Воробкевича (Наума Шрама) «Берестечко» так і не була надрукована у «Правді». Побачила світ лише в 1877 р. у буковинському альманасі «Руська хата». (Руська хата. Буковинський альманах на рік 1877. Видав Данило Млака. Коштом громадським. Львів і Чернівці. З друкарні Товариства ім. Шевченка. 1877. – С. 20).

[120] У 1870 р. в «Правді» надруковано вірші О.-Ю. Федьковича: «Йому й її» (№ 1. – С. 18–19); З окрушків Ю. Федьковича. Співучим пташкам на поклін (№ 5. – С. 200–202).

[121] Ймовірно мається на увазі «Пригода в моїй поїздці», гумореска В. Лучаковського, яка з'явилася друком у «Правді» тільки у 1875 р. (№№ 11–14).

[122] Ганкевич Клим Миколайович (1842–1924) – філолог і філософ.

[123] Екзистує – номінально тільки ім'ям представлений.

[124] Переклад тексту І.Г. Прижова «Малороссия (Южная Русь) в истории её литературы с XI по XVIII век» був зроблений І. Нечуєм-Левицьким безпосередньо з публікації у «Филологических записках» (1869. – № № 1–3; у 1869 р., вийшла також друком брошура у Воронежі). Переклад І.С. Нечуя-Левицького не був надрукований і зберігається у Відділі рукописів бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України в архіві «Правди». «Правда» 1869 р. (№№ 36–44) надрукувала цю роботу І. Прижова у перекладі Н. Вахнянина. Див. також: *Крутікова Н.Є.* До характеристики І.С. Нечуя-Левицького // Радянське літературознавство. – 1957. – № 1. – С. 75–78; *Мазуркевич А.Р.* «И.Г. Прыжов. Из истории русско-украинских литературных связей». – К., 1958. – С. 77–82. Прижов Іван Гаврилович (1827–1885) – російський публіцист, історик, етнограф, фольклорист.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 166

[125] І.С. Нечуй-Левицький переклав два оповідання М.Є. Салтикова-Щедріна: «Повість про те, як мужик харчував двох генералів» та «Дикий пан». Перше було надруковане у «Правді» – 1870. – № 5. – С. 193–200. Друге оповідання «Дикий пан» не було надруковано у зв'язку з припиненням видання «Правди» і побачило світ лише у 1965 р.: Зібрання творів І.С. Нечуя-Левицького. – К., 1965. – Т. 2. – С. 387. У фонді О. Конисського (ІЛ. – Ф. 77. – Од. зб. 151. – Арк. 1–4 зв.) зберігається зшиток з чистовим автографом перекладу І. Нечуєм-Левицьким оповідання «Дикий пан». Салтиков Михайло Євграфович (псевдонім Н. Щедрін; 1826–1889) – російський письменник.

[126] Історична розвідка М. Костомарова «Послѣдніе годы Рѣчи Посполитой» у перекладі І.С. Нечуя-Левицького була надрукована в «Правді»: 1869. – № 25; 1870. – №№ 3–6.

[127] Скриптура – рукопис. Не вдалося встановити, які саме матеріали в розділі «Вісти» належали І.С. Нечую-Левицькому.

[128] Йдеться про оповідання Катрі Сокіл «Чорний день» («Правда». – 1870. – № 2. – С. 57–67).

[129] Йдеться про публікацію: «Пан Камарчук» оповідання Данили Медівника; тут же, у редакційній примітці коротко повідомляється про автора («Правда». – 1870. – № 3. – С. 97–121). Каховський Всеволод Порфирович (псевд. Данило Медівник, що прозивають Поганцем; 1835–1891) – письменник і педагог.

[130] Початок незакінченого оповідання О. Стороженка «Марко Проклятий» було надруковано в четвертому номері «Правди» за 1870 р. (с. 153–165). У редакційній примітці дано пояснення, чому «Правда» публікує це незакінчене оповідання. І тільки в 1876 р., №№ 1–6 «Правда» надрукувала повністю роман О. Стороженка «Марко Проклятий».

[131] Можливо, йдеться про твір Олени Пчілки «Сужена не огуджена: Побутовий жарт (водевіль) в 1-ий дії», який було надруковано окремим виданням у 1881 р. в Києві в типографії Г.Т. Корчак-Новицького (60 с.).

[132] Поезію Байрона «Добраніч» переклав Думитрашка Костянтин Данилович (псевд. Копитько; 1814–1886) – письменник, перекладач, займався також музикою та живописом. Переклад надруковано у «Правді» (1870. – № 3. – С. 122–124).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 167

[133] Йдеться про поезію Яковенка (Івана Рудченка) «Нива» («Ниво моя, ниво, Ниво золотая!..») яка була надрукована у «Правді» (1870. – № 2. – С. 67–68). У Біо-бібліографічному словнику зазначено, що поезія «Нива» належить перу як І. Рудченка (І. Білика), так і О. Кониського. Див.: Українські письменники. Біо-бібліографічний словник. – К., 1963. – Т. 2. – С. 52, 443. В архіві Панаса Мирного (ф. 5, од. зб. 1245) зберігається зшиток з автографами поезій І. Рудченка (І. Білика), де під рубрикою «Переспіви Міцкевича» (арк. 7, чистовий автограф) вміщено поезію «Нива» («Ниво моя, ниво, Ниво золотая!..»), в кінці стоїть дата та місце написання: Гадяч, 1862. Як бачимо з матеріалів архіву Панаса Мирного (ф. 5, од зб. 1245, арк. 13–13 зв., чистовий автограф; од. зб. 1246, арк. 6, чорновий автограф та од. зб. 1252, арк. 9–9 зв., переписано рукою Панаса Мирного), ця поезій належить І. Рудченку (І. Білику). Поезія «Туман» не друкувалася у «Правді», припускаємо, що автором цієї поезії також є І. Рудченко.

[134] Припускаємо, що мається на увазі вірш М.П. Старицького «Зимовий вечір», який пізніше був надрукований в українському альманасі «Луна». – Ч. 1. – К., 1881. – С. 59–61.

[135] Оповідання П. Куліша «Сіра кобила», підписане псевдонімом Іродчук, виходило друком у Санкт-Петербурзі 1860, 1862 рр. У альманасі «Хата», який видав 1860 р. у Петербурзі П. Куліш, було надруковане це оповідання з передмовою «От издателя». У 1869 році оповідання було надруковане у «Календаре народном на рік звичайний 1870. Коштом і заходом т-ва «Просвѣта» у Львовѣ. З друкарнѣ М.Ф. Порембы». – С. 61–64. У «Правді» не друкувалося. Див. також: *Куліш П.* Листи до М.Д. Білозерського / Упорядкування, вступна стаття й коментарі О. Федорука. – Львів–Нью-Йорк, 1997. – С. 155.

[136] Не вдалося встановити автора балади.

[137] Ратай П. [Куліш П.] Псалтир або книга хвали Божої. Переклад на українську мову віршами. – Львів, 1870.

[138] Йдеться про поему Т.Г. Шевченка «Єретик» («Іван Гус»), яка була завершена 10.X.1845 р. Вперше її частина (рядки 88–123) надрукована в журналі «Основа» (1861, № 1 та № 8 під назвою «Частина поеми: Єретик Іван Гус»). Повністю поема була опублікована в «Кобзарі», упорядкованому В. Доманицьким (СПб., 1907). У «Правді» за 1870 рік уривки цього твору не друкувалися.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 168

[139] Пулюй Іван Петрович (1845–1918) – культурно-громадський діяч і вчений. У алегоричному листі до П. Куліша, який написав і цитує Осип Барвінський, йдеться про грошову підтримку а також про матеріали до «Правди».

М. Подолинський в листі до Олександра Барвінського з Відня від 10. 9. 1870 р. повідомляв: «Я познакомив тепер п[ана] Р[атая] з Бачинським – та передав усю справу Пулуєві[…] Пулюй же ачей задоволить більше менче п[ана] Ратая а о се воно іде, бо роля такого посередника, яку я грав дотепер а він гратиме тепер у Галичині, дуже невдячна, одже на особистості там не залежить. Наші бо люде не мають ні поняття о Україні і українцях. Коли їм що не так, то винні сему зараз «особи» – хоть би вони були святі. Про се одже байка, що може кривитимеся дехто на те, що П[улюй] став тепер наказним Ратая. І з мене не був ніхто доволений». (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 134). Зв'язував І. Пулюя з О. Кулішем і спільний труд над перекладом Святого Письма.

[140] Шенберг – гора у Швейцарії. Підпис теж іронічно-алегорійний.

[141] Бучинський Мелітон Йосипович (1847–1903) фольклорист і громадський діяч.

[142] Квітка-Основ'яненко (справжнє прізвище – Квітка; псевдоніми: Грицько Основ'яненко, Аверьян Любопытный, Евстратий Мякушкін та ін.; 1778–1843) – письменник і культурно-громадський діяч. Він дотримувався фонетичного правопису, про що, зокрема, згадує І. Франко у своїй статті «Етимологія і фонетика в южно-руській літературі» (*Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – К., 1981. – Т. 29. – С. 159). Також див. статтю Г. Квітки-Основ'яненка «О правописаніи малороссійскаго языка» / Маяк. – 1840. – Ч. V. – Гл. V. – С. 4–5.

[143] Пренумерата, пренумератор - передплата, передплатник.

[144] Опінія – (пол. opinia) – громадська думка.

[145] Гатталя Мартін (Hattala; 1821–1903) – чеський і словацький філолог, професор слов'янських мов і літератури Празького університету.

[146] Фактично мовчки (лат.).

[147] Гудик Яків (1839–1892) галицький громадський діяч, католицький священик, один з організаторів «шкільних громад».

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 169

[148] 8 н. ст. грудня 1868 р. у Львові було засноване товариство «Просвіта». 2 вересня 1868 р. на зборах «Просвіти» було затверджено перший статут, а також обрано перший відділ, до якого увійшли: Корнило Сушкевич, Наталь Вахнянин, Омелян Огоновський, Омелян Партицький, Олександр Борковський, Михайло Коссак, Максим Михаляк, Іван Комарницький, Юліан Романчук і Корнило Устиянович. Головою обрано Наталя Вахнянина. У вересні 1869 р. К. Сушкевич вніс пропозицію, щоб керівництво «Просвіти» подало до сейму петицію про допомогу товариству з крайових фондів. Сейм передав цю справу крайовому відділові і при допомозі віце-маршалка сейму Юліана Лаврівського цю допомогу було виділено в сумі 1000 золотих ринських на рік 1870. В травні 1870 р. Ю. Лаврівський став членом товариства «Просвіта», а 26 травня на других загальних зборах його обрано головою товариства. Див.: Двацять и п'ять лѣт исторіи Товариства «Просвѣты». Коротко начеркнув Иван Белей. – 1894. – З друкарнѣ Наукового Товариства им. Шевченка. – С. 9–43.

[149] Повість П. Куліша «Феклуша» під назвою «Воспоминанія дѣтства. Повѣсти Миколая М.» була перекладена і друкувалася у «Правді». Див.: «Теклюся (перша часть «Споминок молодих літ Миколи М.») з московського переложив Б.» (1870 р.: № 1. – С. 23–45; № 2. – С. 73–82; № 3. – С. 130–140; № 4. – С. 173–181; № 5. – С. 209–222; № 6. – С. 241–253). Криптонім «Б», як зазначено у «Галицкорусской бібліографіи XIX-го столѣтія (1801–1886)» І.Е.Левицького (Львов, 1895. – Т. 2. – С. 600), належить Володимиру Барвінському. Також І.Е. Левицький у біографічно-історичному начерку «Александер Барвѣнскій в исторіи культурного движеня руского народа на Прикарпатю». – Львів, 1901. – С. 19, теж зазначає, що це переклад Володимира Барвінського. У коментованому листі Осип Барвінський пише Олександру, що він працює над перекладом цього твору, а в листі від 7-го травня 1870 р. (№ 11) він повідомляє, що «[…] на перших 2 чисел перевів Володко, а потім передав мені […] і я перевів до 3-го і 4-го […] Отже взяв я ще й 5-те ч[исло] сам переводити […] а тобі (Олександру. – *А.Ш.*) посилаю конець […]». Як бачимо з листа – це колективний переклад братів Барвінських.

[150] Див. примітку 56.

[151] Ймовірно мається на увазі «Die Presse» – австрійська газета, яка виходила у Відні з 1848 р.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 170

[152] «Kłosy» – ілюстрований щотижневик, присвячений літературі, науці, мистецтву. Виходив у Варшаві 1865–1890 рр. під ред. К.В. Войціцького та ін.

[153] Рецензія Олександра Барвінського на роботу Онуфрія Лепкого «Короткое Обозрѣніе руской письменности. I. От введенія Христіянства до пришествія татар» (Львів, 1869) була надрукована у «Правді» (1870. – № 3. – С. 140–144; № 5. – С. 231–235). Лепкий Онуфрій Федорович (1838–1905) – греко-католицький священик, філолог і публіцист, редактор часопису «Мир», який виходив у Львові 1885–1887 рр.

[154] Див. примітку 17.

[155] Оповідання «Чернець» (автора твору не вдалося встановити), яке Осип Барвінський переклав з сербської мови і передав А. Вахнянинові, у «Правді» не друкувалося.

[156] Шкратнуло – тут – уразило.

[157] Ймовірно, згадується Цар Михайло (1846–1920) – греко-католицький священик, громадський діяч, співробітник ряду українських часописів, збирач українського фольклору.

[158] «Zukunft» – журнал, орган австрійських соціал-демократів, виходив у Відні. З 1878 р. – у Берліні: Druck und Verlag der Allgemeinen Deutschen Associations Buchdruckerei.

[159] Молодий священик про переклад вищезгаданої праці (нім.).

[160] Не вдалося встановити факт відповіді «Правди» і «Zukunft» на вищезгаданий допис.

[161] Йдеться про Британське біблійне товариство, яке було засновано 1804 р. у Лондоні для розповсюдження канонічного тексту Біблії всіма мовами.

[162] Ймовірно, йдеться про роботу М.М. Карамзіна «История государства Росийского». 1818–1824 рр. Вийшли друком тт. 1–11; смерть автора обірвала його роботу над 12 томом. Друге видання – тт.1–12. – СПб., 1829. Карамзін Микола Михайлович (1766–1826) – російський письменник, історик, публіцист, критик.

[163] Мова йде про публікацію «Из древних документов молдавських и волоских родов». – «Буковинская зоря». – 1870. – №№ 1, 5–7.

[164] Першодрук: *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 99–102.

[165] Див. примітку 124.

[166] Див. примітку 126.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 171

[167] Див. примітку 42.

[168] Див. примітку 137.

[169] Див. примітку 135.

[170] Див. примітку 138. «Правда» лише у 1873 р. (№ 15. – С. 509–511 та № 16. – С. 542–544) надрукувала частину поеми Т. Шевченка «Єретик. Іван Гус» (рядки 1–55). У примітці від редакції зазначено: «Подаємо у своєму номері одну, а у другому подамо ще другу частину із доси ще нігде недрукованої поеми Тараса Шевченка «Иван Гус» пересланої поетом славному Шафарикові. Першу частину чули ми перед 10 літами і запам'ятали собі деякі варіанти, котрі також тутки наводимо. Початок звісний буде і нашим читателям, бо був у нас вірно після рукописи поета відфотоґрафований» (с. 509–510). У № 16 – частина поеми Тараса Шевченка «Єретик. Иван Гус». II. Папска булава.

[171] Див. примітку 149.

[172] Див. примітку 56.

[173] Талер (таляр) – золота і срібна монета. Вперше з'явилася у 1518 р. у Богемії із срібла. Вилучена з обігу у 1907 р.

[174] Див. примітку 149.

[175] Див. лист № 8 з 1870 р.

[176] Не вдалося точно встановити, про якого саме Борковського йдеться: Борковський Олександр Михайлович (1841–1921) – публіцист і педагог, редактор «Зорі» (1886–1897). Борковський Бенедикт Михайлович – вчитель, який у 1869 р. допомагав в редакційній роботі «Правди». Див. «Спомини». – С.100, 111.

[177] «Правда» № 3 1870 р. в розділі «Вісті» повідомила: «"Рада шкільна крайова" препоручила "Катехизис" О. Селецького, виданий товариством "Просвіта", бібліотекам сільським, і яко підручну книжку для катехит в народніх школах. "Катехизис" коштує 15 кр[ейцерів] і можна його дістати в заряді товариства, котре, поза як знаємо приготовляє уже матеріали до видання другої части "Зорі"» (с. 152).

[178] Див. примітку 153.

[179] Новосільський – псевдонім Марцинковського Антона (1823–1880) – польського письменника, літературного критика, етнографа, фольклориста; життя і творчість якого були тісно пов'язані з Україною, зокрема з українським фольклором, який мав вплив на його творчість.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 172

[180] Йдеться про роботу С.П. Шевирьова «История русской словесности, преимущественно древней» (М., 1846–1860. – Ч. 1–4). Шевирьов Степан Петрович (1806–1864) – російський історик літератури, критик, поет, академік Імператорської Академії наук з 1852 р.

[181] Баналюки, банелюки – нісенітниця.

[182] У 1870 р. в розділі «Переписка» не було надруковано відповіді К. Ганкевичеві, чому «Правда» не може друкувати уривки з його праці. Ймовірно, йдеться про роботу К. Ганкевича «Grundzüge der slawischen Philosophie von D[okto]r Clemens Hankiewicz». – I. II Heft. – Krakau und Lemberg. 1869.

[183] Першодрук: *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884. – С. 103–105.

[184] Згадується Терлецький Остап Степанович (псевдонім В. Квітка; 1850–1902) – літературний критик, публіцист, історик літератури, громадський діяч.

[185] Гладилович Дем'ян (1846–1892) – громадський діяч, народовець.

[186] Ймовірно йдеться про збори «Громади», які відбулися 11.1.1870 р. В.Навроцький в листі від 12.1.1870 р до М.Бучинського писав: «[…] на вчорашнім зборі Громада взяла par force (вимушено, фр. – *А.Ш.*) – видавництво на себе: видатки покривати буде пренумератов (підписчиками. – *А.Ш.*) и субскрипциєю (підпискою. – *А.Ш.*) (в семинари уже 107 fl. підписани); до редаґовань вибраний виділ редакційний з 8 членів, меже котрими і Вахнянин, з правом вета, яко підписуватися маючий редактор». (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 397). Див. також: лист В. Навроцького до М. Подолинського від 19.1.1870 р. (там само. – С. 399–400) та *Студинський К.* До історії зв'язків Куліша з галичанами в р. 1869–70 / Україна. – 1927. – Т. 2. – С. 90–91.

[187] Лушпінський – працював у редакційному відділі «Правди» (1870 р.).

[188] Див. примітку 157.

[189] Єзерський (псевд. Сидір Тюрмач, Ісидор з-під Теребовля; 1847–1914) – поет і перекладач.

[190] Волянський Клим – суддя.

[191] Білинський Петро – збирач українського фольклору.

[192] Терешкевич – працював у редакції «Правди» (1870 р.).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 173

[193] У четвертому номері «Правда» (1870 р. – С. 165-167) вміщено оду Марка Мурави «До славян». Лепкий Сильвестр (псевд. Марко Мурава; 1845–1901) – громадський діяч і письменник.

[194] Тут маються на увазі москвофіли. Гушалевич Іван Миколайович (1823–1903) – греко-католицький священик, посол до сейму і Рейхсрату 1861–1869 рр.; письменник і громадський діяч; москвофіл.

[195] Персвазія (пол. perswazja) – умовляння.

[196] В.Навроцький в листі до М. Бучинського від 20.7.1870 р. писав: «[…] Брак грошей і заразлива апатия позальвівських громадян щодо нашого видавництва, змусили нас були думати направду, наше видавництво закинути. Але нам ясно стояли перед очима ті нещасливі наслідки, які за собою потягнув би упадок «Правди» […] – то і рішились ми довести діло до кінця року […] Задля того оголошуємо, що перестаємо видавати «Правду» через час вакацій, – (тому, що редакція роз'їздиться), а по вакаціях видамо всі 3 числа разом у одній книжці (9 арк.). На час вакацій звиваємо редакцію цілком, (щоб хати не платити); гроші коли які будуть, належить через той час адресувати до Сушкевича (375?), все инче до мене» (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 408).

[197] Див.: Лист віденських громадян до львівської громади (1. VII. 1870 р.). (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 407–408).

[198] Димет Михайло (1821–1890) – львівський купець і меценат.

[199] Вважаємо, що йдеться про музику і ноти до твору Т.Г. Шевченка «Заповіт», яку написав М. Лисенко до святкування Шевченківських роковин у 1868 р. на прохання Ол. Барвінського від львівської «Громади». Див. «Спомини». – С. 121, 403.

[200] Згадується Кароль Вільде, видавець.

[201] Див. примітку 53.

[202] Див. примітку 57.

[203] Йдеться про «Руску читанку для высшои ґимназіи. Уложив Александер Барвинськiй. Часть перша. Устна словесність» – У Львовѣ. З друкарнѣ Института Ставропигійского. Накладом ц[ісарсько] к[оролівського] правительственного фонда. – 1870.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 174

[204] Див. лист Осипа Барвінського до Олександра від 25 жовтня 1869 р. «Спадщина». – Т. 3. – С. 224–225.

[205] Ускладнити (нім.).

[206] Ільницький Василь (псевд. Василько Мудрагель; 1823–1895) – греко католицький священик, письменник і публіцист; з 1862 р. директор Академічної гімназії у Львові. 1868–1870 рр. Василь Ільницький був членом «Ради шкільної крайової», при якій «була тоді окрема комісія для руських книжок, в котрій проводив о[тець] Ільницький, а в склад єї входили проф[есор] М. Полянський, д[окто]р Ом[елян] Огоновський, д[окто]р І. Шараневич, Ю. Романчук, Ом[елян] Партицький, А.Вахнянин і ін[ші]» («Спомини». – С. 129–130).

[207] Офірувати (пол. ofiarować) – пожертвувати, подарувати.

[208] Микита Іван (1838–1876) – суддя. І. Микита лише підписував «Правду», а фактичним редактором був Омелян Партицький. «Назверх, перед властями відповідав за редакцію «Правду» в 1868 р. Іван Микита, що серед молодого громадянства визначався віком, бо числів тоді літ 30 і, як повнолітній, міг підписувати часопис як редактор, хоч цим цілком не займався. В дійсності вів перші дев'ять місяців «Правду» Ом[елян] Партицький, якому приділила громада до помочи Євг[ена] Згарського, М.Коссака, д[окто]ра Вол[одимира] Лучаковського і д[окто]ра Корнила Сушкевича». – *Студинський К.* До історії зв'язків Куліша з галичанами в р. 1869–70 // Україна. – 1927. – Кн. 1–2. – С. 77.

[209] Див. примітку 149.

[210] Український фонетичний правопис, яким вперше було написано і видано П. Кулішем у 1856–1857 рр. «Записки о Южной Руси».

[211] У 1870 р. «Правда» не друкувала переклад повісті П. Куліша «Яков Якович», тому що після № 6 «Правда» вже не виходила. Лише в 1874 р. цей переклад було надруковано у «Правді» (№№ 8–10, 12, 13): Барвінський Василь «Яков Яковлевич. Споминки молодих літ Миколи М.». Повість П. Куліша. З російського. Василь Барвінський – псевдонім Володимира Барвінського. Насправді, як переконуємося з публікованих тут листів, це колективний переклад братів Барвінських: Осипа, Олександра і Володимира.

[212] Йдеться про розвідку М. Костомарова «Останні часи Речі-Посполитої». Див. примітку 126.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 175

[213] «Відповідь польській часописі «Kraj» на статтю: Studja nad sprawą ruską». (Написав І. Григоренко) // Правда. – 1870. – № 4. – С. 182–190; № 5. – С. 222–231. І. Григоренко – псевдонім Осипа Барвінського.

[214] Див. примітку 153.

[215] Згадана стаття (автора не вказано) під назвою «Славянські матиці и вчені Дружства» була опублікована у «Правді» (1870. – № 6. – С. 265–277).

[216] Стаття, про яку йдеться, в «Правді» не була надрукована.

[217] Стаття, про яку йдеться, в «Правді» не була надрукована.

[218] «Правда» в розділі «Вісті» (1870 – № 5. – С. 236–238) надрукувала звіт-повідомлення про збори товариства «Просвіти», які відбулися 26 н. ст. травня у Львові.

[219] Див. примітку 198.

[220] Лист від 1 травня [1870 р.] Олександра Барвінського до Осипа в архіві ІЛ відсутній.

[221] Шміра (пол. szmira) – несмак.

[222] Див. листи Осипа до Олександра від 14.X.1869 р., 25.X.1869 р., XI. 1869 р. / Спадщина. – Т. 3. – С. 219–221, 224–226, 228–231.

[223] Див. примітку 108.

[224] «Szkoła» – двотижневий додаток до «Письма до громади» – газета для учителів і домашнього виховання. Виходила у Львові 1865 р. під ред. С. Шеховича. Вийшло 7 номерів.

[225] «Учитель». Письмо посвящене справам шкіл народных, господарству, промыслу, торговлѣ и пр. Виходив з додатком «Ластівка». Видавець і редактор М. Клемертович. З печатні Ставропігійського інституту. Журнал друкувався у Львові 1869–1874, 1880 рр.

[226] Обава (пол. obawa) – занепокоєння, стурбованість, побоювання.

[227] Лаврівський Юліан Григорович (1821–1873) – суддя; культурний і громадський діяч; засновник товариства «Руська бесіда» (1861 р.), голова «Просвіти» (1870–1873), засновник газети «Основа» (1870–1871 рр.). Тут, в листі, йдеться про проект політичного часопису «Основа», який збирався видавати Ю. Лаврівський і про це згадує в своєму листі М. Бучинський до Аркадія Івановича Йоніна від 10 липня 1870 р. (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 145, 146).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 176

[228] Допускаємо, що згадується Міллер Орест Федорович (1833–1889) – російський фольклорист, історик літератури.

[229] Йдеться про пересилку С.Новаковичу номерів «Правди», де було надруковано поему Т.Г. Шевченка «Великий льох» (1869. – № 2/3) та «Йова. Переспів Павла Ратая» (1869. – №№ 6–11).

[230] «Млада Србадија» – газета, на сторінках якої висвітлювалися питання науки, культури, мистецтва та суспільного життя; була органом культурно просвітньої сербської організації «Омладина» (1870–1872). В 1870 р. головним редактором був А. Хаджич і виходила у Новому Саді. 1871–1872 рр. – головний редактор М. Куюнджич-Абердар і друкувалася у Белграді.

[231] «Омладина» – об'єднання сербської молоді (Уједињена Младина српска) – культурно-просвітня організація у Сербії 1866–1872 рр. По всій Сербії створювались економічні, культурні, просвітні товариства, метою яких було сприяти всебічному розвиткові сербів, сприяти розвиткові видавничої діяльності, установлювати зв'язки з Болгарією, Польщею, Росією, Чехією. Головною своєю метою вважали звільнення і об'єднання південнослов'янських народів. У 1870 р. формується революційне-демократичне крило «Омладини», яке очолював С. Маркович і який намагався перетворити «Омладину» у революційно політичну партію. Але внутрішні протиріччя та переслідування австрійського і сербського урядів спричинило до ліквідації «Омладини».

[232] «Српски омладински календар» (1868–1873 рр.) видавало об'єднання сербської молоді (Уједињена омладина српска).

[233] Див. примітку 2.

[234] Згадуються Сидір та Григорій Воробкевичі.

[235] Грясть – зміст.

[236] Згадується повість І.С. Нечуя-Левицького «Причепа», друкувалася у «Правді» 1869 р. – №№ 12–39, 41–45.

[237] У листі велика пляма, тому текст не можна прочитати.

[238] Карл V (1500–1558) – імператор «Священої Римської імперії» (1519–1556), іспанський король (Карлос I; 1516–1556) з династії Габсбургів, боровся з Францією, Османською імперією, з німецькими князями-протестантами.

[239] Фердинанд I (1503–1564) – імператор «Священої Римської імперії» з 1556 р.; австрійський ерцгерцог, перший король у Чехії і Угорщині з династії Габсбургів (з 1526 р.). Брат Карла V.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 177

[240] Йдеться про газету «Млада Србадија». Див. примітку 230.

[241] Млака – псевдонім Сидора Воробкевича.

[242] Див. прим. 14.

[243] Місце і дату написання встановлено за поштовим штемпелем на листівці.

[244] Див. примітку 149.

[245] Слюсарчук Олексій (1838–1912) – церковний і громадський діяч, католицький священик, автор перших у Галичині молитовників, проповідей і «Псалтирі розширеної». Припускаємо, що йдеться про роботу над «Молитовником».

[246] Згадується Данило Млака (Сидір Воробкевич).

[247] Йдеться про «Читанки», які укладав Олександр Барвінський.

[248] Месса подяки (нім.).

[249] Катехитика (пол. katechetyka) – навчання катехізису (закону божому).

[250] Іспит з пасторського богословія.

[251] Як бачимо з листів 1869–1870 рр., Осип Барвінський в цей період багато часу, енергії, і уваги приділяв роботі в редакції «Правди».

[252] Зрабувати (пол. zrabować) – викрадати, грабувати.

[253] Див. прим. 114.

[254] Лисенко Микола Віталійович (1842–1912) – композитор, основоположник професіональної музичної школи, етнограф.

[255] Лисенко Віталій Романович (1810–1890) – батько М.В. Лисенка. 1827 – 1853 рр. на військовій службі; з 1853 р. полковник у відставці. Після 1862 р. – голова з'їзду мирових посередників Таращанського та Сквирського повітів. Наприкінці 1870-х років – член Південно-Західного відділення Імператорського Російського географічного товариства. Див. Скорульська Р. Лисенки давні і сьогочасні // Український архів. Документи і матеріали з історії української музичної культури. – Випуск 2. – К., 1999. – С. 162.

[256] Див. примітку 211.

[257] У «Правді» ця праця П. Куліша не публікувалася. Див. також примітку 42.

[258] Бит – становище, обставини.

[259] Див. примітки 34, 106.

[260] Виштрикнути (пол. wystrychnąć) – встругнути.

[261] Див. примітку 25.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 178

[262] Не вдалося встановити особу.

[263] Не вдалося встановити особу.

[264] Слова повідлітають, а написане залишиться (лат.).

[265] Див. примітку 26.

[266] Листи П. Куліша до Осипа Барвінського та Осипа до П. Куліша невідомі. В листі П. Куліш до Олександра Барвінського від 16 жовтня 1870 р. повідомляє: «Пише до мене брат Ваш Осип, що можна видавати «Правду» і сидячи в Бережанах. Коли так, то спішітця з братом Вашим Володарем, та й нехай Вам Біг помагає, я ж гроші зараз вишлю, скільки на почин Вам буде треба. [...]». («Спомини». – С. 159).

[267] Перший номер газети «Основа» (була органом партії Юліана Лаврівського) вийшов 25 вересня (7 жовтня) 1870 р.

[268] «Зміст листа Осипа Барв[інського] до Куліша». Ця фраза дописана пізніше рукою Богдана Барвінського.

[269] Місце написання встановлено за змістом цього листа.

[270] Рік написання встановлено за змістом попереднього листа від 11.9.1870 р.

[271] Коміс (пол. komis) – доручення.

[272] Панюша – Пантелеймон Куліш.

[273] Поквітованнє (пол. pokwitowanie) – розписка.

[274] Рущицький – учень Олександра Барвінського в гімназії у Бережанах.

[275] Див. примітку 23.

[276] Див. примітку 122.

[277] Витуманити (від пол. tumanić – дурити) – видурити, виманити.

[278] Витрунити (від пол. trynić się – лізти, сунутися) – тут: з'явиться.

[279] Про фінансові разрахунки Н. Вахнянина з П. Кулішем йдеться у таких матеріалах: лист М. Подолинського до О. Барвінського від 18 н. с. вересня 1869 р., лист В. Навроцького до М. Бучинського 29–31 грудня 1869 р. (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 131–132, 393). Див. також: *Студинський К.* До історії зв'язків Куліша з галичанами //Україна. – 1927. – Кн. 1–2. – С. 79–82.

[280] Олександр Барвінський в «Споминах» (с. 128) писав: «Лучаківський забрався тоді до руських читанок для низших кляс [...]». Див.: Читанка руска для низших кляс середних шкіл. Часть І. Во

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 179

Львовѣ. Накладом товариства «Просвѣта». В друкарни Института Ставропигійского, 1871. Учебник составлен проф. Юліаном Романчуком и проф. Константином Лучаковским.

[281] Не вдалося встановити особу.

[282] Барвінський Іполит Григорович (рік нар. невід. – 1883) – священик; старший брат Барвінських.

[283] Струминські – родичі Барвінських. Сестра Барвінських Іванна була дружиною священика Іларія Струминського.

[284] Любовичі – родичі Барвінських. Сестра Барвінських Юлія була дружиною священика Івана Любовича.

[285] Не вдалось встановити особу.

[286] Відвідини (лат.).

[287] Ймовірно згадується Слюсарчук Олексій. Див. примітку 245.

[288] Згадується Лучаковський Костянтин. Див. примітку 23.

[289] Див. примітку 235.

[290] Ймовірно, що П. Куліш написав листи з приводу редактора «Правди» і Осипові, і Володимиру Барвінським. Цитовані тут Осипом фрази з листа П. Куліша до нього перегукуються з листом П. Куліша до Олександра. Див. лист П. Куліша до Олександра Барвінського від 16 жовтня 1870 р. («Спомини», лист № XIII. – С. 159). Див. також примітку 266.

[291] Див. лист Осипа до Олександра № 17 від 11.9.1870 р.

[292] В архіві О. Барвінського (ф. 135), який зберігається в ІЛ, цього листа немає.

[293] Не вдалося встановити особу.

[294] Допіро (пол. dopiero) – щойно.

[295] Ймовірно згадується Левицький Єроним, чоловік Анни – найстаршої сестри братів Барвінських.

[296] Не вдалося встановити особу.

[297] Не вдалося встановити особу.

[298] Чировські – подільські священики, які, як і інші «околичні священики подільські», мали свій дім у Тернополі. (див. «Спомини». – С. 48).

[299] Див. лист № 4, 1870 р., в якому згадується байковецька панна, але ім'я і прізвище не називається.

[300] Не вдалося встановити особу.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 180

[301] В архіві О. Барвінського (ф. 135), який зберігається в ІЛ, цього листа немає.

[302] Екскуза (пол. ekskuza) – пробачення, пояснення.

[303] Фіра – критий віз.

[304] Тюрмач – ув'язнений.

[305] Справунки (пол. sprawunek) – купівля.

[306] Рецепіс (пол. recepis) – розписка, квитанція.

[307] Діктум (лат. dictum) – вислів.

[308] «Czas» – польська громадсько-політична газета. Виходила 1848–1934 рр. у Кракові, 1935–1939 – у Варшаві.

[309] Див. примітку 59.

[310] В архіві О. Барвінського (ф. 135), який зберігається в ІЛ, цього листа немає.

[311] Розум, серце та руки сприяють перетворенню чоловіка (нім.).

[312] Див. лист Осипа до Олександра №19 від 4. 11. 1870 р.

[313] Владзь – Володимир Барвінський.

Из переписки Александра и Осипа Барвинских (1870 г.)

Вступительная статья, подготовка текста, комментарий Альбины Шацкой

Эпистолярное наследие братьев Александра и Осипа Барвинских – важный источник для изучения общественного движения в Галичине. В переписке 1870 года идет речь о функционировании львовского журнала «Правда» и в этой связи о взаимоотношениях с П. Кулишом, А. Вахняниным и др., а также обсуждаются семейные коллизии.

Ключевые слова: *украинское общественное движение Галичины, журнал «Правда», финансирование, подписчики, научная биография.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 181

Алла Швець

Із секретів «сімейного огнища» Івана Франка: мемуарні одкровення Марії Грінченко

Уперше публікуємо без купюр спогади Марії Грінченко про Івана Франка та про його «сімейне вогнище», написані 1921 р. Ці мемуари зіткано з безпосередніх вражень про Франка та його сім'ю на основі зустрічей з письменником у Львові 1904 р. та Києві 1909 р. Спогади про Франка – цінне джерело для створення фундаментальної, об'єктивної наукової біографії письменника.

Ключові слова: *біографія, психологізм, спогади, коментарі.*

Alla Shvets.

From the Secrets of «Domestic Hearth» of Ivan Franko: Memoir Revelations by Maria Grinchenko

The unedited memoirs by Maria Grinchenko about Ivan Franko and his «domestic hearth», written in 1921 are published for the first time. These memoirs are woven of the direct impressions about Franko and his family on the basis of meetings with the writer in Lviv in 1904 and Kyiv in 1909. Flashbacks about Franko are a valuable source for creating fundamental, objective scientific biography of the writer.

Keywords: *biography, psychology, flashbacks, comments.*

Сучасна франкознавча біографістика, найактуальнішим завданням для якої стало сьогодні створення фундаментальної, науково-об'єктивної та повної біографії Івана Франка, значною мірою заснована не лише на документальних фактах та архівних життєписних документах письменника, удоступненому нарешті епістолярному матеріалі та художній творчості, а й на величезній мемуарній традиції. Усе це дає змогу реконструювати

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 182

з одного боку віхи складного життєпису Франка, його творчий й людський портрет, осмислити його світоглядні шукання, внутрішньо-психологічні колізії й духовні боріння, власне, усе те, що зоветься долею людською, а з іншого боку – відобразити дух часу, соціально-політичне і культурно-естетичне тло, на якому розгорталися інтерперсональні взаємини інших митців, зокрема й не менш цікаві сторінки їхнього інтимного життя.

Як своєрідне метажанрове утворення, яке містить елементи історичної прози, автобіографічного, науково-біографічного чи документально-історичного нарису, мемуари здебільшого засновані на суб'єктивній оцінці оповідача – очевидця подій, який хоч і без фактографічної точності, проте з документальною достовірністю й часто з глибокою емоційністю описує певні події з життя відомої постаті, нерідко співвідносячи їх з власним досвідом та інтерпретуючи відповідно до обставин і ситуацій доби. Власне, суб'єктивна призма мемуарної літератури, домінантне особистісне начало автора-оповідача, робить цей документальний жанр живим документом епохи, коли описане набуває рис не лише констатованого біографічного факту, а перципіюється як пережите, осмислене, вистраждане, глибоко запале в душу. Саме фрагментарність мемуарів, акцент на якійсь одній події чи деталі біографії вказує на сугестивність та особливу значущість цього моменту, який через певний проміжок часу ретранслює пам'ять оповідача, і який, без сумніву, мусів зачепити автора за живе.

Мемуарна франкіана, представлена кількома збірниками спогадів про письменника та поодинокими публікаціями в періодиці, тематично диференціюється на згадки сучасників про найбільш значущі хронологічні віхи Франкового життєпису: його дитячі та шкільні роки, студентський період, драматичні арештантські події, любовну біографію, громадську-політичну діяльність, заробітчанські поневіряння «в наймах у сусідів», видавничу історію творів, віденський період життя, складні стосунки з оточенням, зрештою про найтрагічніший етап у Фран-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 183

ковому житті – час його фізичної і психічної недуги, останніх смеркальних днів митця.

Саме ці надзвичайно живі й емоційні свідчення сучасників, які хоч і поступаються фактографічній точності документа, є неоціненним феноменом людської пам'яті, що закарбували тремтливі моменти духовної близькості з митцем, історію дружніх контактів і насолоду від живого спілкування з Франком. У полі зору мемуаристів – цікаво підмічені деталі письменникової зовнішності, вдачі, поведінки, його захоплень, людських пристрастей та звичок, стилю, дрес-коду, манери мовлення, тобто усе те, з чого постає реальний людський образ Франка.

Окрему групу мемуарів складають спогади сучасників про подружнє життя Івана Франка. Біографія кожної відомої особистості, без сумніву, не обходиться без її інтимної складової – стосунки з жінками, позашлюбні романи, сімейне життя. І хоча таємниця кожного, навіть пересічного подружжя, річ надзвичайно сокровенна й делікатна, з етичного боку мало придатна для об'єктивної сторонньої оцінки чи інтерпретації, матримоніальний досвід Франка, його подружнє життя – тема не така вже й табуйована у франкознавчій мемуаристиці. Про складні перипетії сімейного життя Франка дізнаємося хоч би уже й з приватного епістолярію самого письменника, особливо відвертого наприкінці 1890-х рр. – початку 1900 рр., як-от резонансного з погляду інтимної біографістики листа до А. Кримського (від 26 серпня 1898 р.), гірких, пройнятих розпукою, епістол до родича Є. Трегубова (1901 р.) з наріканнями на дружину та нестерпність сімейного життя. Зрештою, Франкова публічність, часті візити знайомих, які мали змогу безпосередньо спостерігати обставини домашнього побуту та сімейної атмосфери, значною мірою дають змогу зазирнути за лаштунки життєвої драми, в яку обернулися родинні стосунки для кожного з цього подружжя.

Мемуарні записи, які так чи так торкаються теми Франкового подружжя, хибують доволі суб'єктивними оцінками-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 184

характеристиками, нерідко в них Франкові відводиться роль жертви сімейної трагедії, натомість Ольгу Франко звинувачено у її неспроможності як дружини задовольнити життєвий триб чоловіка, забезпечивши йому побутовий й духовний комфорт. Співчутливими конотаціями та глорифікацією складної подружньої ролі Ольги як дружини геніального письменника, сповнені хіба що спогади її сестри Антоніни Трегубової: «<...> Франко був поетом, і вершка своєї слави він досяг не без допомоги своєї дружини, жінки дуже інтелігентної, ласкавої, м'якої характером». Натомість причиною особистої трагедії Ольги її сестра вважає неприхильне ставлення до неї галичан, які так і ніколи не прийняли її як свою[1].

Григорій Величко якраз зауважив, що єдиною «провиною» Ольги була її непристосованість до життя в Галичині й те, що «вона вийшла заміж за Франка в чужі для неї, мізерні галицькі обставини. Сама вона була добра, чула до людського горя, досить поступова, але непрактична в житті, не навчена до біди, не підготована до того, щоб великій людині влаштувати безтурботне життя»[2].

Сповнені драматизму сторінки спогадів М. Мочульського і К. Гриневичевої, які описують останній кризовий період Франкового подружжя, для якого фатальною стала недуга і Франка, і його дружини[3].

Родинні спогади дітей, навпаки, пройняті адорацією материнської любові і турботи. Ніжний респект матері присутній у найменших деталях спогадів. Дитяча пам'ять закарбувала і смачну мамину кухню, і щасливе сімейне дозвілля[4], допомогу

[1] *Трегубова А.* Дещо з життя Ольги Франкової // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 158.

[2] *Величко Г.* Спомини про Івана Франка // Там само. – С. 290–291.

[3] *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) // Там само. – С. 384; *Гриневичева К.* Зустрічі з поетом // Там само. – С. 153.

[4] *Франко П.* Спогади про батька // Там само. – С. 453–454.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 185

матері у підготовці кореспонденцій та книжкових розсилок батька[5]. Особливим ліризмом і родинною ностальгією пронизані спогади про матір Анни Франко. Суб'єктивна призма цих мемуарів хронологічно розділена відтинками життя їх автора: дитячі спогади про непрості стосунки матері й доньки корелюються переосмисленням материнської долі вже дорослою жінкою, прощенням і розумінням її життєвої трагедії[6].

У фатальності Франкового подружжя одні вбачали нещасливу роль дружини – слобожанської уродженки, яка так і не змогла адаптуватися у виняткових галицьких обставинах, інші подейкували про ментальну й психологічну несумісність цього шлюбу, ще інші списували вину сімейної драми на злощасну спадкову недугу Ольги. При цьому абсолютно ігнорувався інший, чоловічий бік проблеми, який випливав із сутності гіпертворчого феномену Франка: і в сімейному житті митець шукав ілюзорний образ свого жіночого ідеалу, фантом якого переслідував його усе життя. На думку Ірени Книш, «трагедією Франка було те, що він визнавав подружжя найвищою й найгіднішою формою, а вслід за тим не могла йому дати вдоволення ні так звана вільна любов, ні подружжя без любови. Бо сам він любив всеціло: не тільки розумом, не тільки змислами, але й серцем, і цим останнім належить він до винятків»[7].

Очевидно, мала рацію Олена Пчілка, котра ще задовго до Франкового одруження намагалася розвіяти будь-які матримоніальні ілюзії свого приятеля. Основний меседж турботливої адресантки був таким: «*довге* заживання і ясного щастя родинного неможливо для людини ідейної без сполучення того щастя з життям *духовним,* ідейним» (лист від грудня 1885 р.)[8]. Не без натяку на Франкову ситуацію, його особливу конституцію

[5] Франко Т. Мої спогади про батька // Там само. – С. 461.

[6] *Ключко-Франко А.* Іван Франко та його родина // Там само.

[7] *Книш І.* Іван Франко та рівноправність жінки. – Вінніпег, 1956. – С.136.

[8] ІЛ. – Ф. 3. – № 1603. – С. 795.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 186

творчої особистості, Пчілка скептично ставилася до можливості осягнення справжньої гармонії в шлюбі для творчої людини, сімейні очікування якої засновані здебільшого на ефемерних сподіваннях та витворених власною уявою нереалістичних моделях ідеального подружжя: «Дісгармонія ж ся так часто випадає, як навмисне, на долю людей найбільше ідейних! Коли б же то доля стала ласкавійша до них і не ошукувала їх, а давала б, власне те, чого вони шукають і що думають, що знайшли, – коли б не кидала їм з реготом, через який час, – розвінчаний справжній образ того, що було *створено їх фантазією*» (С. 796).

Ще один власне жіночий погляд на проблему Франкового подружжя містять неопубліковані досі розлогі мемуари Марії Миколаївни Грінченко (дівоче прізвище – Гладиліна; псевдонім – Загірня; 1863–1928) – української письменниці, педагога, громадської діячки, дружини Б. Грінченка – «Спогади про Івана Франка та про його семйове огнище» (автограф зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського під шифром І, 32659). Вперше, значно скоротивши, їх надрукував О. Дей під назвою «Про Івана Франка» у виданні: Іван Франко у спогадах сучасників. Кн. 2 / Упоряд., передмова та прим. О.І. Дея. – Львів: Каменяр, 1972. – С. 207–210, у примітці зазначивши: «в цьому виданні друкуємо уривки, що стосуються особи самого І. Франка» (С. 323). Методом купюрування при публікації цих матеріалів скористалася й сучасна дослідниця творчості Марії Грінченко (Загірньої) Людмила Нежива, умістивши їх під назвою «Спогади про Івана Франка та про його сімейне вогнище» у збірнику мемуарів[9].

Можна лише здогадуватися, чому майже дев'яносто років від часу написання ці матеріали жодного разу не публікувалися у повному варіанті. Авторка цих спогадів зачіпає найсокровенніше і найболючіше питання матримоніального життя письмен-

[9] *Загірня М.* Спогади / Передмова, упорядкування, примітки Неживої Л.Л. – Луганськ: Видавництво «Шлях», 1999. – С. 103–107.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 187

ника, часто вдаючись до суб'єктивних оцінок, не оминаючи опису драстичних сцен та не завжди коректних з етичного боку фактів про сімейні будні Франка.

Наважуємося публікувати ці матеріали у повному обсязі вперше з огляду на те, що це також одна із сторінок особистісного життєпису митця, з якої давно вже знято дослідницьке табу. Не претендуючи на наукову об'єктивність, фактографічну точність та подекуди на морально-етичну виваженість, ці мемуари, написані з властивим для Загірньої письменницьким хистом, перейняті її особистісними враженнями та емоціями, водночас цінні своєю документальною основою, яка додає чимало біографічних, внутрішньо-психологічних деталей до осмислення останнього десятиліття Франкового життя.

Хронологічно та за характером авторської суб'єктивності мемуари Марії Грінченко умовно розділені на дві часові площини: перша – це фрагменти різних біографічних віх Франка, ретроспективно відтворені на підставі спогадів та розповідей інших сучасників; у них не виявлено авторського ставлення та особистісного враження від описуваних подій, поданих з вторинних, опосередкованих джерел інформації. Тут застосовано здебільшого констатуючий принцип подачі фактографічного матеріалу, переломлений через суб'єктивну призму сучасників-приятелів Франка, їхню оцінку подій та окремих моментів письменникової біографії. Джерелом мемуарних нотаток у спогадах Марії Грінченко були свідчення Христини Алчевської, Людмили Драгоманової, Юрія Тобілевича, Миколи Вороного, Бориса Грінченка, Василя Доманицького.

На ступінь автентичності мемуарного матеріалу з вказівкою іноді на вторинне фактографічне джерело стилістично вказують словосполучення: «на Вкраїні знали», «чула ще я», «на Вкраїні стало відомо», «частіше стали говорити», «на Вкраїну прилинула звістка», «доводилось мені чути», «дещо розповідали галичане-заложники», «була чутка», «довідалися ми». З цих спогадів відкриваються сторінки до історії творчої співпраці та

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 188

людської дружби Франка і Б. Грінченка, обставини їхньої першої зустрічі у Львові, взаємини письменника з Х. Алчевською, В. Доманицьким, Є. Чикаленком та іншими його сучасниками, історія літературних зв'язків Галичини та Наддніпрянщини.

Друга частина цих мемуарів зіткана з безпосередніх вражень М. Грінченко, особисто пережитого і побаченого під час зустрічей з Франком у Львові 1904 р. та Києві 1909-го і містить чималу дозу авторської суб'єктивності та подекуди емоційних конотацій. У фокус спостережного «жіночого» ока досвідченої у шлюбі М. Грінченко потрапляли іноді найпікантніші деталі родинного життя Франків. Проникліва мемуаристка і спостережлива жінка підмітила і особливості домашнього побуту Франків, заставши навіть Івана Яковича у фартуху за миттям посуду, як педагог-практик обурювалася занадто демократичним способом виховання малих Франчат, детально передала обстановку новозбудованого будинку Франків не лише з погляду інтер'єру, а й естетичного смаку господарів та внутрішньої атмосфери у цьому домі, по-жіночому «оцінила» Франкову дружину, чи не вперше так характеристично подавши її зрілий портрет – стиль одягу, риси зовнішності, манера мовлення, ставлення до чоловіка, гостей, оточення, соціальна поведінка тощо. Особливо цінними у спогадах є деталі до творчої біографії Франка, які прояснють ґенезу і процес підготовки деяких праць письменника, як-от поезії «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє...», видання «Адам Міцкевич. Wielka Utrata», видання творів Шевченка, «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 р.». Зворушливо описала М. Грінченко останнє перебування хворого й безпомічного Франка в Києві 1909 р.

Специфічний мемуарний стиль Грінченкової наближений до мемуарної прози зі своїм внутрішнім подієво-психологічним сюжетом, авторськими коментарями, інколи надмірною психологізацією суб'єктів спогадів, наприклад, акцентування певних душевних станів чи портретних деталей (у Франка «завсігди очі були сумні, отакі, як на портретах», «завсігди якийсь тихий

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 189

смуток повивав його»; в Ольги «очі були темні і такі дивні, що, як глянула вона на мене, то наче спаралізувала мене»).

Вдаючись до занадто відвертого оприявнення особливостей сімейного укладу Франків, як-от акцентування на окремих елементах побуту, смаку та стилю господині, її зовнішності, М. Грінченко мимоволі ігнорує при цьому факт індивідуальної сімейної субкультури, витворений носіями тієї чи тієї сім'ї, як чинника домашньої традиції чи звичаєвості. Тож те, що видається дивакуватим для інших, у цій сім'ї може бути нормою, якщо ж це звісно не впливає на гармонійність подружніх взаємин. Тому припустима для мемуарів доза авторської суб'єктивності в цьому випадку заснована на особистісному матримоніальному досвіді М. Грінченко, мотивована особливостями гендерної психології, логікою прискіпливого жіночого аналізу. Враження від побаченого і пережитого у Франковому домі вона корелює та зіставляє з власним ідеалом родини, нерідко узалежнюючись від усталеної поміж сучасниками думки про Франкову дружину. Скажімо, багато чого висловленого у спогадах не вдалося б зауважити чоловічому поглядові.

У фонді збереглося два рукописних варіанти цих спогадів: перший – чернетковий, другий чистовий, переписаний іншою рукою. Подаємо текст спогадів за другим (чистовим) варіантом, зберігаючи усі мовні особливості рукопису та зазначаючи у посторінкових примітках відмінності, які були в чернетковому варіанті. У чернетці здебільшого усі виправлення здійснені чорним чорнилом. Якщо виправлення внесені чорнилом іншого кольору, то про це зазначаємо в примітках.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 190

Марія Грінченко

Спогади про Івана Франка та про його семйове огнище

Про Івана Франка, що то єсть видатний український письменник я вперше почула[a] р[оку] 1883-го[b], як познайомилася з Борисом Грінченком[c][1]. Потім, здається, р[оку] 1886-го, прислав він Грінченкові листа і проспект свого видання, що мало зватися «Поступ»[2]. Не пам'ятаю, чи то мав бути тільки альманах, чи періодичне видання. Знаю тільки, що далі проспекта справа не пішла і, напевне, через те, що не було грошей на видання. Бо й справді, важко було здобути грошей на таке видання, на яке треба було посилати передплати аж шість карбованців[d].

Мабуть, чи не того ж таки 1886-го р. довідалися ми, що Франко одружився з киянкою, панною Хоружинською[e][3]. Про його жінку нічого не доводилося чути; бачили тільки на книжках напис: «Видає Ольга Франко»[4] і раділи, що Франко має собі, очевидячки[f], товаришку в роботі.

---

[a] *У чернетці:* почула від Бориса Грінченка

[b] У чернетці: <...> року 1883. Року 1886-го Франко почав листуватися з Грінченком *(Перший лист Франка до Грінченка датовано 18 січня 1886 р. Усього збереглося 8 листів Франка до Грінченка (1886–1906 рр.) та 17 листів Грінченка до Франка (1886–1904 рр.). Зберігаються в ІЛ. – Ф. 3. –* ***Упор.****).* Та листування недовго тяглося, бо Франка російський уряд визнав, очевидно, за небезпечну для цілости російської імперії людину і заборонив йому приїздити в межі Російської імперії, а значить і на Україну. А що Грінченко з статистика став знову сільським учителем *(Впродовж 1886–1887 рр. Грінченко був статистиком у Херсонському губернському земстві. З 1881 до 1886 р. та з 1888 до 1893 р. вчителював на Слобожанщині й Катеринославщині. –* ***Упор.****),* то, зрозуміло, що листуватися йому з Франком стало неможливо. В ті часи листи, надто закордонні, хтось читав перше, ніж лист доходив до адресата.

[c] *У чернетці цих трьох слів немає.*

[d] *У чернетці від слів* «Потім, здається» *цього тексту немає.*

[e] *У чернетці ці два слова дописано чорним чорнилом.*

[f] *У чернетці це слово було закреслено олівцем.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 191

Через кільки років почули від Х.Д. Алчевської[5], що в неї в Харкові була жінка Франкова[6], привезла їй подарунок од Франка – книгу з написом: «Славній ювилятці»[7] (тоді Алчевська збіралася святкувати свій 35-рішній ювилей) і прохала грошей на видання журналу «Житє і слово»[8]. Про гроші не знаю, чи вона одержала, але[a] Алчевська подарувала Франкові два томи своєї книги «Что читать народу»[9]. Як вона розповідала про це, то її чоловік сказав: «А ты знаешь, Кристина Даниловна, что Франку воспрещенъ въезд в Россию? Надеюсь, что ты не сделала надписи на книгахъ, – ведь их на границе будут просматривать». Христина Данилівна збентежилась і сказала, що книг вона не підписувала, але що на кордоні зараз догадаються, що книги даровані, бо вони[b] в розкішній оправі[c], і що Франкова неминуче заплутає її в якусь «історію», бо вона якась дуже чудна, і, мабуть, це навіть не жінка Франкова, бо не може бути, щоб у Франка була така жінка. І вона почала переказувати, справді, якісь дивні речі, які їй говорила Франкова. Щó саме вона говорила, тепер не пам'ятаю, але пам'ятаю, що справді було щось дивне[d].

Потім уже в Києві ми довідалися про той приїзд Франкової до Києва. Розповідала про це Людмила Михайлівна Драгоманова[10]. Франкові справді[e] заборонено було[f] приїздити[g] на Вкраїну, чи, як тоді казали, в Росію, значить і жінка його не могла приїхати яко Франкова. То вона позичила паспорта в якоїсь

[a] *У чернетці ці чотири слова закреслено чорним чорнилом.*

[b] *У чернетці далі було(дописано чорним чорнилом):* на дуже гарному папері.

[c] *У чернетці далі було(дописано чорним чорнилом):* що такі примірники по книгарнях не продавалися.

[d] *У чернетці ці чотири слова закреслено і зверху чорним чорнилом написано:* <що> оповідання Алчевської про Франкову здивувало нас вельми.

[e] *У чернетці це слово було закреслено чорним чорнилом.*

[f] *У чернетці:* <...> було сюди.

[g] *У чернетці фразу далі і до слів* Росію *закреслено чорним чорнилом.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 192

львівської повії і з ним приїхала в Київ до своєї сестри[a]. Коли вона дала паспорт, щоб заявити[b], то її сестра з чоловіком[c] просто жахнулися, бо на паспорті було написано професію тієї повії. Франковій сказали, що з тим паспортом нехай вона забірається від їх куди хоче, а в себе вони її не держатимуть; бо такого паспорта записувати не будуть. Франкова мусила переїхати кудись[d] в отель і страшенно лаяла своїх родичів[e], що вони такі дурні[f] і вигнали її з хати через таку дрібницю[11]. Про це вона й мені казала вже через багато років.

Потім ще через кільки років Юрій Тобілевич (син Карпенка-Карого)[12] та Микола Вороний[13], бувши в Чернігові, розповідали про своє життя у Франка в той час, як вони вчилися у Львові. У Франка тоді ще не було свого будинку, а наймав він помешкання з трьох світличок; у двох містилися він, жінка і четверо[g] дітей, а в третій світличці жили Вороний і Тобілевич[14]. Працював Франко день і ніч: писав, коректував аж йому очі рогом лізли і все ж не міг[h] заробити стільки, скільки треба було хоч на нужденний прожиток. А як треба було справити самому чи кому з сем'ї якусь одежину, то це вже було справжнє нещастя, бо ніколи на те не було зайвих[i] грошей. Діти були неслухняні, розбещені. Наприклад, вигадали вони таку забавку: провертіли в дверях дірку, і як хтось приходив до батька, то вони крізь ту дірку стріляли на гостя твердими кульками з якогось самостріл-

[a] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* своїх родичів.

[b] *У чернетці це слово було закреслено і замінено на:* записати.

[c] *У чернетці:* <...> її родичі.

[d] *У чернетці:* <...> кудись мабуть.

[e] *У чернетці було (закреслено) Трегубових і далі дописано:* своїх родичів.

[f] *У чернетці це слово було закреслено і зверху написано простим олівцем:* нерозумні.

[g] *У чернетці (закреслено):* четверо чи *і залишено слово* троє. *У чистовику закреслено простим олівцем:* чи троє.

[h] *У чернетці:* насилу міг.

[i] *У чернетці це слово закреслено.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 193

лу. А одного разу один з хлопців підійшов на вулиці до ікони (у Львові на вулицях де-не-де[a] стоять ікони і люде знаменуються до їх[b]). Так він[c] підійшов до такої[d] ікони і плюнув на неї. Через це батько мав багато прикрого клопоту.

Працював Франко здебільшого в помешканні Наукового товариства[15], але ж доводилося працювати і дома серед страшенного гармидеру та лементу. Та ще иноді жінці здавалося, що вся його робота літературна і наукова - нікому непотрібна дурниця, і тоді вона заставляла його робити всяку хатню роботу: наприклад, обіпнутися попередником і банити посуд. Часом доходило до такого, що Франко мусив рятуватися від жінки у кімнату до пожильців[e]. Там вони сиділи тихесенько, замкнувшися, а розлютована жінка гатила в двері поліном і страшенно лаяла всіх трьох[f].

Єсть у Франка вірші:

Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє.
Я змерз. І випало з холодних пальців
Перо[16].

Там єсть такі слова: «У мене серце вижерла гадюка». Вороний упевняв, що гадюка та – жінка Франкова, що це говорив йому сам Франко[17].

Дивна річ – одружіння Франкове. Вони одне одного зовсім майже не знали. Доводилося чути, що Франко намислив одружитися неодмінно з українкою, а не з галичанкою і приїхав у Київ шукати собі дружину. Тут побачив курсистку Ольгу Хоружинську[18]. Вона була непогана з себе, мала трохи грошей і він, не розмірковуючи довго, заручився з нею. Знаю від Л.М. Драгоманової, що вже заручившися він з нею, питав знайомих: «Чи

[a] *У чернетці:* <...> де-не-де в нішах.

[b] *У чернетці цих трьох слів немає.*

[c] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* хлопець.

[d] *У чернетці це слово закреслено.*

[e] *У чернетці:* пожильців Вороного і Тобілевича.

[f] *У чернетці далі текст аж до слів* сам Франко *закреслено.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 194

нав'язувати мені цей камінь на шию?». А вона теж питалася в знайомих: «Чи продавати мені душу тому рудому чортові?».

Мабуть, не знав Франко, що в сем'ї його нареченої було кільки божевільних[a 19].

На Вкраїні знали, що Франко страшно бідує, що він працює день і ніч, щоб прохарчити сем'ю. Один час йому навіть посилано було звідціля допомогу; певну скількість грошей на рік[20]. Але це було недовгий час.

Під час 25-рішнього ювилею Франкового надумалися українці зібрати грошей йому та й назбірала вся соборна Україна, здається[b], аж з дванадцять тисячів гульденів[21]. Мені здається, що я не помиляюся, що, справді, таку мізерію зібрали.

Р[оку] 1903-го, побачившися Франко з Грінченком, сумно глузував з свого ювилею і казав Грінченкові[c]: «Наговорили велику силу слів, подарували перо, яке дуже швидко зопсувалося і грошей стільки, що, на їх думку, довіку забезпечили мені життя. А справді, то мізерне Trinkgeld[d] вийшло. Я на ті гроші навіть і будинку не міг би собі збудувати, якби не одержав спадщини по батькові. Та й то ще мусив заборгуватися».

Року 1903-го восени Борис Грінченко з дочкою поїхали до Львову, бо Настя хотіла вчитися у Львівському університеті[22]. Тоді вперше Грінченко і Франко зустрілися. Франко запропонував Насті жити в його сем'ї, сказав, що віддасть їй свій кабінет і що вона могтиме користуватися з його бібліотеки. Велика це була радість Грінченкам, і батькові, і дочці. Франко прохав того ж дні прийти до його, познайомитися з його жінкою і вирішити справу. По обіді Грінченко з дочкою раді та веселі пішли до Франка.

[a] *У чернетці це речення закреслено.*

[b] *У чернетці це слово закреслено.*

[c] *У чернетці це слово закреслено.*

[d] Чайові (німец. – *Ред.*).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 195

Прийшли. Франко був сам у хаті. Але скоро у хату увійшла пані Франкова. Познайомилися.

– Ну, і що ж тепер буде? – гостро спитала пані.

– А тепер, мамо, сідаймо та поговоримо, – лагідно сказав Франко.

Посідали всі, опріче господині. Вона взялася рукою за стілець, гострим поглядом глянула на присутніх і почала більшменш так:

– Панна приїхала сюди вчитися. У Росії для неї університетів не вистачило. Да понимаете ли вы, что это оскорбление для меня, что вы приехали из России учиться здесь? Там светила науки, а здесь что? Здешние профессора безграмотные. Они только развратничать умеют. Добре діло! Мати дожидала, поки дочка виросте, думала, що їй поміч буде. А дочка, бачите, що вигадала! Хай там мама наймає собі на поміч Каську чи Мариську, а донечка изволили отправиться во Львов учиться, то есть, говоря попросту, развратничать с профессорами...

І далі все в такому ж роді сипле[a], як горохом з мішка[b], мішаючи українську мову з московською. Вражений глянув Грінченко на присутніх: Франко схилив голову на руки так, що обличчя мало й[c] видко. Настя сидить перелякана і широко розплющеними очима дивиться на божевільну жінку. А та́ все говорить, говорить, говорить... Нарешті останній несамовитий вигук, пані прожогом кидається з хати, грюкнувши дверима.

Трохи посиділи мовчки. Тоді Грінченко каже:

– Може, підемо в Товариство?

– Підемо, – каже Франко.

Вийшли на вулицю. Франко каже:

– Оце ви бачили моє життя.

– І давно так у вас? – питає Грінченко.

– Відколи одружився, вісімнадцять років.

---

[a] *У чернетці:* <роді> сипле, сипле.

[b] *У чернетці ці два слова закреслено.*

[c] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* не.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 196

Через день чи два Франко з Грінченком поїхали до Відня і пробули там кільки день. Як уже під'їздили до Львову, Франко сказав, що він поїде до свого приятеля Бандрівського[23] (що потім був його опекуном), а додому вже не вернеться, бо вже йому терпець увірвався. Тепер от нова лиха вигадка: жінка не пускає хлопця найменчого до школи, каже, що вчитися в школі не варт, а треба робити фізичну працю і що вона віддасть сина до якогось варстату ремісничого. То вже нехай робить, як знає, а він до неї вже не вернеться.

Потім виявилося, що він таки справді поїхав до Бандрівського. Довідавшися жінка про те, прийшла до його дуже тихенька й покірна, почала перепрошувати, сказала, що й сина посилатиме до школи, і все робитиме так, як Франко скаже. Скінчилося на тому, що він таки вернувся додому.

На Різдвяні свята дочка наша приїхала додому, а після Нового року я поїхала з нею до Львову, бо їй не вільно[a] було самій переїздити кордон, не мала ще 20-х років. Спинилися ми в отелі Саському[24]. Другого дні ввечері прийшов до нас Франко і от тоді я вперше його побачила. Про обличчя його нема чого писати[b] – його всі знають з портретів. Убрання брудне, обтьопане. Знати було, що як почало воно дертися, то й дереться собі, і нічия рука не походила коло його з голкою.

Говорив Франко тихо, спокійно і зовсім просто, і я відразу ж почувала себе з ним так, наче[c] вже давно була з ним знайома.

Розмовляли про справи літературні[d]. Між иншим, він дуже нарікав на тих, що неточно наводять цітати і подають непевні дати та сторінки. Не пригадаю зараз, яка саме книжка Р[усо-

[a] *У чернетці спочатку було (закреслено):* можна.

[b] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* казати.

[c] *У чернетці далі цю фразу закреслено і замінено на:* з давнім знайомим.

[d] *У чернетці:* <...> літературні, громадські.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 197

в]ої[25] вийшла тоді[a]. На неї більш, ніж на кого иншого[b], нарікав Франко і наводив багато помилок і в цитатах, і в цифрах. До цієї теми він за той вечір звертався кільки разів[c].

Вечір проминув швидко і після десятої Франко пішов додому.

Другого дні вранці Настя і я сиділи біля столу, дожидали замовленої кави; двері в хату були незамкнені. Хтось постукав. Я сказала: «Прошу», бо думала, що то несуть каву. Коли ж помилилася. Одчинилися двері і в хату вступила жінка, вбрана посільському в коротенькому кожушкові, в хустці, насуненій мало не до брів. Очі в жінки були темні і такі дивні, що, як глянула вона на мене, то наче спаралізувала мене: сиджу і слова не вимовлю і дивлюся на жінку, що помалу наближається до мене, не зводячи з мене своїх дивних очей. Ось вона підійшла[d], положила руку мені на плече і сказала:

– Франчиха! – і засміялась.

Тоді ніби чари спали з мене, я встала і привіталась до неї. Вона повернулася до Насті і тоді я побачила, якими переляканими очима дивилася Настя, – певне, пригадала свою першу зустріч з Франковою.

А тим часом гістя[e] почала вичитувать мені (говорила вона мішаниною з московської і української мови):

– Гарно, гарно пані поводитеся з людьми! Я думаю: вберуся по-простому та й подивлюся, як пані привітають мене. А пані і з місця не рушили. А якби по-панському прийшла вбрана, то аж на порозі зустріли б.

Потім перейшла на инше:

---

[a] *У чернетці це речення закреслено. Згори над закресленням було речення:* На тоді вийшла з друку книга української письменниці.

[b] *У чернетці ці три слова закреслено.*

[c] *У чернетці це речення закреслено.*

[d] *У чернетці було (закреслено після):* до мене.

[e] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* Франкова.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 198

– Вчора Іван Яковліч прийшов так пізно додому. Питаю: «Де ти був аж до такого часу?». Каже: «Пані Грінченкова з дочкою приїхали, так я посидів з ними, щоб їм не сумно було самим». Я кажу: «Хто ж видав таке? Чи то ж твоя річ розважати чужих жінок? То моя річ».

Потім почала жалітися на Грінченка, що він страшно недобрий, бо хотів розлучити її з чоловіком і намовив його покинути сем'ю. Але вона зуміла знов привернути чоловіка свого до сем'ї, а на мене не гнівається, бо хиба ж я винна, що такого недоброго чоловіка маю[a]. Тоді заходилася закликати Настю до себе на кватирю[b]:

– Я неодмінно хочу, щоб ви в мене жили. Будете мешкати в кабінеті доктора, їсти будете сами собі варити, а палити в грубі вже не треба, бо вже зима переломилася.

Потім почала прохати мене пустити дочку до неї на кватирю[c] і сьогодні ж прийти до неї.

– Приходьте, я вам покажу свою віллю. Це ж я її будувала. Ви побачите, яка гарна вона в мене.

Взагалі, про свою «віллю» вона говорила багато і мене дивувало, що вона завсігди говорила: «*моя* вілля». Вона ні разу не сказала: «*наш* будинок», або «*у нас*», а завсігди «*мій*» і «*у мене*».

Я сказала, що сьогодні не прийду. Тоді вона попрощалась і пішла, але, ще не дійшовши до дверей, вернулась і стала щось витягати з кошика:

– Ось я покажу вам, які я філіжанки купила для вас і для вашої дочки. Бо в мене філіжанок немає, а ви ж будете в мене чай пити.

Подивилися на філіжанки[d] такі завбільшки і завтовшки, як макітерки, ще раз узяла вона з мене слово, що прийду, і нарешті пішла.

---

[a] *Далі у чернетці було речення:* (Грінченкові, звісно, і не снилося встрявати у Франкови семйові справи).

[b] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* жити.

[c] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* жити.

[d] *У чернетці далі текст до слова* макітерки *закреслено.*

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 199

Тоді Настя мало не з плачем почала мене благати не йти. Але я хотіла побачити на свої очі Франкову хату і його «серед домашнього огнища»[a] і сказала Насті, що, коли вже їй так страшно, то я піду сама. Але вона не згодилась пустити мене саму. І от після першої години, поснідавши, поїхали ми трамваєм; доїхали, здається, аж до кінця лінії, тоді ще трохи пройшли пішки і нарешті Настя сказала: «Оце ж і дійшли вже».

Вона сказала це якось так боязько й сумно, наче ми дійшли справді до якогось страшного місця. А вона не була полохлива[b].

У дворі невеликий гарненький будинок[26]; за будинком молодий садочок. Сходячи на сходи, бачимо, що Франко стоїть біля вікна і щось їсть із миски. Увіходимо в хату; там господиня миє поміст[c]. Побачила нас, покинула ганчірку, обітерла руки об попередник і підійшла до нас:

– От спасибі, що прийшли, тітусю!

(З того часу вона почала звати мене тітусею). А я прятаю в хаті. Це в нас їдальня, та тільки ми в їй не їмо. Служниці не держу, а сама не хочу їм носити їсти сюди. Коли хто схоче їсти, то йде в пекарню та й їсть. І доктор оце тепер там обідає.

Серед хати стояв великий обідній стіл і на йому купи паперів[d]. Господиня пояснила, що тут доктор працює, бо тут теплiше, ніж у кабінеті.

Увійшов Франко і почав кликати в другу хату, але жінка сказала йому:

– Іди з панною, а ми з тітусею підемо оглядати віллю.

І ото пішли оглядати. Якби я знала, де вона мене водитиме, то хоч би не роздягалась, а то вже встигла роздягтися. Я ж думала, що вона покаже тільки хати, а вона як почала водити по всяких холодних закамарках, а тоді ще полізли ми й на стрих (горище),

---

[a] *У чернетці виправлено на:* <...> його «домашне огнище».

[b] *У чернетці виправлено на:* А вона була не з полохливого десятка.

[c] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* підлогу.

[d] У *чернетці виправлено на:* папер<у>.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 200

бо й там були якісь закамарки; а тоді ще пропонує вилізти з стриху вікном на дах, подивитися, як далеко видко навколо. Туди вже я не полізла, і ми вернулися у вітальню.

Надзвичайно сумне враження робило оте Франкове «семйове огнище». Мені ніколи до того часу не доводилося бачити такої непривітної незахистної господи. Це була пустка, холодна, сумна пустка, якої не закрашали і не гріли навіть Трушеви малюнки по стінах[27]. Меблів було мало та й ті стояли не до ладу. У Львові не зашпаровують[a] вікон на зіму, бо в гарну годину відчиняють і взімку; а щоб не так віяло од вікон, то між рямами накладають чогось вершків на 5, на 6 заввишки і прикривають гарно вигаптуваними покрівцями. Франкова ж понакладала за рями[b] соломи заввишки на піваршина чи й більше і нічим її не прикрила. Від того хата ще більш здавалася пусткою.

У будинкові було, здається, п'ять світлиць. Найкраща – Франків кабінет: чимала ясна світлиця з широким вікном, з якого видко було далеко[c] навколо[d]. Перед вікном стояв стіл, навкруги полиці з книжками. Вигідно і приємно було працювати в такому кабінеті, але... знати було, що ніхто в йому не працює: в хаті було не топлено, а на столі й на всьому сірів порох. Прекрасний кабінет стояв пусткою, а Франко працював у їдальні, а спав у вітальні на чомусь прикритому коцем. Не знаю, чи то була канапа, чи просто тапчан.

Розповідали, що колись Франко купив був собі теплі чоботи чи повстянки, але жінка не дозволила йому сидіти в їх у хаті, сказала, що так можна здобутися ревматизму[e]. І от, як у нього дуже померзнуть ноги в хаті, то він виходив у двір і бігав, щоб зігріти ноги. Що він так гріється, це я чула від самого Франка.

---

[a] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* закитовують.

[b] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* між рямами.

[c] *У чернетці:* <...> ген-ген далеко.

[d] *У чернетці це слово закреслено.*

[e] *У чернетці далі був текст:* <...>, бо ноги в хаті дуже розігріються, а надворі застуда їх візьме.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 201

Оглядівши будинок, посідали у вітальні, Франко з жінкою й з дочкою, невеликою дівчинкою[28] і я з дочкою. Синів не було вдома. Господиня запитала, чим нас гостити. Я відмовлялася від усякої їжі, бо ми поснідали[a] і сказала, що найліпше буде випити чаю, бо господиня таки ж і кликала на чай. Але вона сказала[b], що опріче чаю, треба ще щось іззісти, і надумалася принести нам варених грушок із свого саду.

– Мусите покуштувати грушок, бо то Іван Яковліч садив, а я збірала та сушила.

Пішла по грушки, а Франко знов почав говорити про непевні цітати і знову звів на Р[усо]ву[c]. Саме як господиня увіходила в хату, він сказав:

– Тепер я ніколи не могтиму на неї положитися[d].

– Іван Яковліч, як не сором тобі таке говорити та ще й при дівчатах, – гостро сказала Франкові жінка. – Треба думати, що говорити.

І пояснила мені:

– По-русски можно сказать: положиться на кого, а по-украински – выходит непристойность.

Очі їй запалали, обличчя стало гнівне і вона вже, очевидячки[e], забула про мисочку з грушками, що держала в руках. Я мерщій заговорила про грушки, вона відразу одмінилась, очі пригасли, обличчя злагідніло і вона почала шукати, де ж поставила[f] мисочку, бо ми сіли не біля столу. Звеліла Гандзі принести табурет, поставила на його мисочку, присунула до нас і попрохала їсти. Ложок не було і ми брали грушки пальцями. Як я виняла хустку, щоб обітерти пальці, то вона не дозволила:

– Е, ні, плями на хустці будуть. Обтирайте об мій фартушок!

---

[a] *У чернетці ці два слова закреслено.*

[b] *У чернетці це слово закреслено і виправлено на:* намагалася.

[c] *У чернетці це слово закреслено і зверху виправлено на:* тую ж книжку.

[d] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* покластися.

[e] *У чернетці виправлено на:* очевидно.

[f] *У чернетці:* поставити.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 202

І вона[a] простелила свій попередник на табурет, не знявши його з себе.

Розмовляли про Львів, про Київ[b]. Розмовляли жваво, весело; разів зо два чи зо три Франкова робила мені уваги, але не дуже гостро:

– Тітусю, хто ж видав таке говорити!

Їй здавалося, що я сказала щось непристойне. Франкові такі уваги робила вона далеко гостріше. Очевидячки[c], тільки сама вона могла знайти щось непристойне в тому, що ми говорили.

Поїли грушки, тоді принесено самовар, або не самовар, а самоварчик, бо він був дуже маленький.

– Цей самовар я ще з Києва привезла, – похвалилася[d] Франкова.

І, мабуть, з того часу вона його ні разу не чистила, бо він був увесь зелений зокола. Самовар поставлено на стіл і господиня сказала:

– А чай наливатиме тітуся.

Налила я по одній філіжанці і вже в самоварі не було води. Господиня сказала, що не варт носити його в пекарню і тут же на столі знов налито в його води.

Пили чай і весело[e] розмовляли. У Франка обличчя було ясне, веселе. А я, хоч і весело розмовляла, та ввесь час дуже[f] пильнувала, щоб якось не розгнівати Франкової, і як тільки очі в неї блиснуть, а обличчя похмурніє, я зараз же переводила розмову на щось зовсім инше і вона заспокоювалась. Нарешті вона сказала мені лагідненько:

– А тітуся наша чарівниця. Вона якесь слово знає.

Самовар довго не хотів кипіти, і господиня наказувала Франкові:

---

[a] *У чернетці це слово закреслено.*

[b] *У чернетці цього речення немає.*

[c] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* хоча.

[d] *У чернетці було (закреслено):* заявила.

[e] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* жваво.

[f] У чернетці було (закреслено): страшно.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 203

– Іван Яковліч, подми в його!

Франко брав самовар із столу і тут же з усієї сили роздмухував його. Попіл летів на його, на присутніх, на стіл, але ніхто на те не зважав і всім було весело.

Нарешті почало сутеніти і ми стали прощатися. Франкова почала прохати[a], щоб ми[b] завтра приходили до неї на обід, що[c] вона наварить київського борщу з карасями. Вона обняла мене і цілувала довго-довго і висловлювала свої сімпатії до мене. Я корилась і її обіймам, і поцілункам, але прийти обідати одмовилась, сказала, що не матиму часу. А вона все прохала прийти.

Нарешті ми опинилися на вулиці. Франко пішов нас провести, був веселий, багато говорив і ми пішки дійшли до нашого отелю.

Але як увійшла я в свою хату, то почула, що вкрай знесилена і мусила зараз же лягти. То була реакція після великого напруження нервів. Настя благала:

– Мамусічко[d], не ходи більш туди! Ти ж уже бачила його «домашнє огнище» і буде з тебе. Більш не ходи!

А я думала: я годин з чотири грілась біля того «огнища», побула за гостю тільки і після того лежу на ліжкові знесилена, знемощіла. А Франка те «огнище» пече вісімнадцять років і не спопелило його. Який же то великий дух у тому мізерному тілі! Який же то ясний великий розум під тим негарним рудим волоссям у тій прекрасно сформованій голові з високим чолом!

Не думалося тоді, що вже скоро-скоро поникне той високий дух, потьмариться той великий ясний розум.

«Кружок українських дівчат»[29] упорядкував ряд популярних лекцій задля робітництва. Читало кільки лекторів. Я пішла в той день, як читав Франко. Здається, це було в пасажі

[a] *У чернетці ці два слова закреслено і замінено на:* прохала нас.

[b] *У чернетці ці два слова закреслено і замінено на:* прийти.

[c] *У чернетці ці три слова було закреслено і замінено:* <завтра> до неї обідати, казала, що для нас.

[d] *У чернетці це слово закреслено.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 204

св. Миколая. Заля була не дуже велика, але людей було в їй повно; трохи було інтелігенції і багато[a] робітництва. Сижу, дивлюсь[b] на нових мені людей. Коли раптом усі почали дивитися в одно місце[c]. І я глянула туди ж. За столиком стояв Франко у тому самісінькому брудному вбранні, в якому я бачила його вчора. От[d] він сів і почав говорити.

Говорив не дуже голосно, просто, зрозуміло, без жестикуляції. І його тихий голос чути було по всій залі, бо слухали уважно, не чути було ніякої[e] розмови, ніякого шелесту. От ніби зараз бачу, як він положив руки на столик, трохи схилився, дивиться тихим спокійним поглядом і говорить тихо, плавко, а сотень зо три[f] людей пильно слухають, затаївши духа. Гарний незабутній то був вечір!

Кільки разів заходила я в Наукове товариство і стрівалася там з Франком. Він показував товариство, бібліотеку, друкарню, водив у книгарню товариства, познайомив з Павликом[30], завсігди був привітний, залюбки розмовляв, але завсігди очі в його були сумні, отакі, як на портретах; завсігди якийсь тихий смуток повивав його.

Року 1904-го влітку впорядковано було у Львові курси[31]. Читати лекції мали: Франко, Федір Вовк[32], М.С. Грушевський[33], Студинський[34], не пам'ятаю, ще хто. З України приїхало на курси з п'ятнадцятеро слухачів та слухачок. Серед їх був і Дмитро Дорошенко[35]. Приїхав він з товаришем студентом і з студенткою Марусею Б. Настя Грінченківна[g], що вчилась у Львівському університеті, теж зосталась у Львові на ці курси. І от одного разу Дорошенко хвалиться їй:

[a] *У чернетці було (закреслено):* далеко більше.

[b] *У чернетці виправлено на:* роздивляюсь.

[c] *У чернетці ці два слова було виправлено на*: одному напрямі.

[d] *У чернетці закреслено.*

[e] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* ні кахикання, ні <розмови>.

[f] *У чернетці виправлено на:* дві.

[g] *У чернетці закреслено і замінено на:* Дочка наша.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 205

– Знаєте, панно[a] Насте, яке нам щастя? Франко закликав нас трьох жити до себе. Ви ж подумайте: у Франка житимем!

Настя подумала, що, може, Франкова несподівано виїхала на село. Але, не бувши тому певна[b], сказала Дорошенкові, що, може б, вони спершу не кидали свого помешкання і не переїздили з усіма своїми пакунками, бо Франків будинок майже за містом, а лекції починаються рано, то, може, їм незручно буде так далеко жити.

Дорошенко аж обурився:

– Франко ходить на лекції і не спізняється; а хиба ми не зможемо рано вставати?

Настя жила тоді в дівочій бурсі в осередкові міста. Уночі, вже після десятої години, хтось подзвонив біля брами. Це було щось небувале, щоб у такий час дзвонено до бурси. Директорка і Настя вийшли до брами і питають, хто там. І чують голос Дорошенків:

– Панно[c] Насте, може, ви візьмете панну[d] Марусю до себе переночувати, бо тепер[e] не можна ніде в отелі знайти хати.

Директорка дозволила, і панна[f] Маруся переночувала в Насті, а де ночували хлопці, не знаю, бо, справді, у Львові в такий час навряд чи можна було знайти притулок[g].

Виявилося, що Франкова спершу привітала гостей дуже добре, а потім чогось розгнівалася і вигнала вночі.

Потім Франко закликав до себе ще двох слухачок з Чернігова: О.Т. Андрієвську[36] та В. Божко-Божинську[37]. Цим пощастило одну ніч переночувати, але вранці мусили забіратися.

---

[a] *У чернетці це слово закреслено.*

[b] *У чернетці далі був текст, дописаний чорним чорнилом:* і не схотівши говорити просто, <сказала>.

[c] *У чернетці це слово закреслено.*

[d] *У чернетці це слово закреслено.*

[e] *У чернетці:* <...> тепер пізно.

[f] *У чернетці це слово закреслено.*

[g] *У чернетці було:* <притулок > в отелі.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 206

Чула ще я, що одного разу Франко закликав до себе на обід професора зі Швеції[a 38], що приїздив до Львову. Але не пообідав професор у його, бо господиня вчинила грандіозний бешкет.

Вертаюся до курсів. Франкова з базарю заходила на Франкову лекцію і дуже пильнувала слухачів. Коли бачила, що хтось глянув на годинника або озвався до сусіди, то підходила і докоряла за неуважність до лекції[b].

Не пам'ятаю, чи того року, чи пізніше на Вкраїні стало відомо, що Франків заробіток у Наук[овому] тов[аристві] значно зменшився і що це погано вплинуло на його здоров'я. І, взагалі, частіше стали говорити, що Франко занепадає на здоров'я. Коло того ж часу вийшла його книжка «Нарис [історії українсько-руської літератури до 1890 р.]» і здивувала читачів почасти змістом, а головним чином помилками в датах і цітатах[39], себто саме тим, за що він так гнівався на Р[усову][c].

Вкінці літа 1907 року прийшов до нас Василь Доманицький[40] страшно схвильований і зараз же почав читати листа від Франка. Доманицький тоді працював над текстом Кобзаря[41], Франко робив таку саму[d] роботу у Львові[42]. В цій справі Доманицький листувався з Франком і от на один з своїх листів одержав відповідь такого змісту: «У вас, добродію, щось недобре з головою сталося, бо ви страшенні дурниці робите. Носитеся з тим Шевченком, як не знати з ким; підрядного поета хочете посадити на п'єдестал всесвітнього генія»[43].

Кінчає листа так, як і почав, себто, що у Доманицького щось недобре з головою сталося.

Ми всі троє мовчки дивилися одне на одного.

Потім Грінченко розповів, що того року по весні, як[e] бачився він з Франком у Львові, то зайшла розмова про письменників-

[a] *У чернетці ці два слова було закреслено і замінено на:* професора шведа.

[b] *У чернетці далі було дописано чорним чорнилом:* і до доктора.

[c] *У чернетці це речення закреслено.*

[d] *У чернетці було:* таку ж.

[e] *У чернетці далі вставлено чорним чорнилом фразу:* <як> він з Єфремовим, бувши у Львові, і бачилися <з Франком>.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 207

скандинавів. Франко негативно ставився до їх, казав, що вони бездарні писаки, а надто нападав на Б'єрнсона[44]. Та розмова прикро вразила[a] Грінченка, але пояснив[b] собі[c] її тим, що иноді знервований чоловік наговорить дурниць і сам потім дивується собі[d].

А тепер цей лист доводив, що справа не така проста, як усе це думалося.

Ми розуміли, що з Франком сталося щось страшне, але щó саме – не знали. І було невимовно тяжко, бо то ж був Франко!

Минуло ще трохи часу, і на Вкраїну прилинула звістка, що Франко збожеволів, що він попалив свої рукописи, що тепер він у санаторії[45]. Тоді нам зрозуміле стало все: і розмова про скандинавів, і лист до Доманицького, і помилки в «Нарисі...»[e], і дещо дивне в останніх його писаннях. Поник високий дух, потьмарився ясний великий розум... І тяжко вразило нас це велике національне нещастя.

Вкінці лютого чи в початку березня 1909-го року помер Петро Антонович Косач[f 46], чоловік[g] Олени Пчілки[47]. Надвечір я йшла[h] на панахиду і бачу – поперед мене йде чоловік і постать його нагадала мені Франка. Але відкіля ж тут візьметься Франко? – подумала я[i]. Бачу, чоловік пішов у той будинок, куди йду я; увіходжу в хату до Косачів – і він там. Придивляюсь – і справді ця нужденна постать дуже-дуже нагадує Франка[j]. Аж тут

[a] *У чернетці було:* <...> Єфремова й Грінченка.

[b] *У чернетці було:* пояснили.

[c] *У чернетці далі було:* <собі> напади Франкови <тим>.

[d] *У чернетці далі було речення (дописане чорним чорнилом):* Пригадувалося дещо дивне з писаннів Франкових.

[e] *У чернетці ці два слова закреслено.*

[f] *У чернетці далі була фраза (дописана чорним чорнилом):* давній старогромадянин, <чоловік>.

[g] *У чернетці далі була фраза (дописана чорним чорнилом):* нашої шановної письменниці і громадської діячки <Олени Пчілки>.

[h] *У чернетці далі було (дописанао чорним чорнилом):* до Косачів <на панахиду >.

[i] *У чернетці далі було:* він же хворий і тепер десь у санаторії.

[j] *У чернетці ці чотири слова закреслено і виправлено:* таки зовсім Франко.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 208

і він побачив мене і підійшов привітатися. Так, то справді був Франко, похилий, схудлий, з тими ж сумними, але тепер пригаслими очима, з покорченими пальцями на руках.

Після панахиди[a] умовились ми, що Франко другого дні прийде до нас. Приїхав він[b] до родичів, але там не хотіли його держати[c] і він мав переїхати до Чикаленка[48], а це було зовсім близько від нас[49].

Другого дні зранку я мусила кудись[d] піти, а вернувшися, побачила, що Грінченко тяжко засмучений ходить по хаті. В хаті пахло креозотом[e 50]. Питаю:

– Що сталося?

– Бачив Франка. Години з півтори сидів у мене.

Почав розповідати. Говорив Франко здебільшого розумно, логично, але часто махав руками, ніби відганяв когось, повертався набік і щось комусь говорив. На запитання відказав, що то він одганяє Веселовського[51] й Драгоманова[52], бо дуже докучають йому.

– Ніколи не покидають мене, безперестану докучають і мучать. Як їхав сюди, то сиділи на дахові на вагоні і говорили до мене. Гляньте на мої руки. Це ж вони повсилювали дроти мені в пальці і понасипали туди піску, – руки страшно болять і пальців не можу розігнути. Але тепер я знайшов на їх спосіб[f]: мачаю руки в креóзот і кроплю їх креозотом; тим довів їх до повного отупіння: то кричали, а тепер тільки пищать.

На питання, що він робить тепер, одказав, що готує до друку нову недруковану ніде поему Міцкевіча[53]. Купив рукопис на ринкові, але поема без підпису і не Міцкевіча письмом писана.

[a] *У чернетці ці слова закреслено олівцем.*

[b] *У чернетці ці два слова закреслено і замінено на:* Заїхав він у Києві.

[c] *У чернетці ці чотири слова закреслено чорним чорнилом.*

[d] *У чернетці це слово закреслено і замінено на:* десь.

[e] *У чернетці виправлено на:* чути було креозот.

[f] *У чернетці далі була фраза (дописано чорним чорнилом):* <спосіб>, на Драгоманова та на Веселовського, <...>.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 209

– А як же ви довідалися, що то поема Міцкевічова?

– Сам він мені сказав, як я бачився з ним.

– Ви бачилися з Міцкевічем?

– Авже ж. Тоді, як був восхищен на небо. Він мені все пояснив про ту поему.

І після такого він знову починав говорити розумно й логично.

Другого дні Франко прийшов до нас надвечір. З своїми покорченими руками він був зовсім безпорадний. Треба було його роздягати й одягати, годувати й напувати чаєм. Був ще тоді в нас покійний доктор Юркевич[54]. Він колись працював у психіатричній лікарні і тепер пильнував Франка яко психіатр.

Напившися ми чаю, пішли вчотирьох у «Просвіту» на засідання видавничої комісії. Франко часто брав голос і говорив зовсім таки розумно, не сказав ні одної недоречности, але руками все когось одганяв і часом до когось говорив стиха, повертаючи голову набік. Треба було дати рецензію на рукопис Василя Доманицького «Про Галичину». Попрохали Франка. Він згодився і взяв рукопис[55]. Верталися з «Просвіти» знову вчотирьох і провели Франка до Чикаленка. Доктор Юркевич сказав нам, що він помітив у Франка прикмети двох типів божевілля[a] і назвав їх по-латинському, та я ті назви забула[b].

Другого дні Франко приніс рецензію на рукопис Доманицького. Рецензія була гарна, докладна. Сам він писати не міг, то проказував Вікторії Чикаленківні[56], а вона записувала.

У книгарнях Франко взяв грошей і почав ходити по букинистах, купувати книжки і вельми був задоволений, коли щастило купити щось цікаве. Їздив і на Поділ і там нишпорив серед книжок на базарі. Купив навіть новий чималий самовар. Грошей сам не міг виймати з кишені, то прохав купців[c] виймати і брати, скільки їм належить.

---

[a] *Далі у чернетці було: <божевілля>:* параної та поступового паралічу <...> .

[b] *У чернетці текст від слів* і назвав *закреслено.*

[c] *У чернетці це слово закреслено олівцем і замінено на:* продавців.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 210

А тим часом з Києва телеграфували до Львова, що Франко в Києві і прохали, щоб хтось приїхав по його. Через якийсь час приїхав його старший син Андрій[57]. Виявилося, Франко, не сказавши нікому нічого, здобув собі паспорта, сів на поїзд та й майнув[a] у Київ[58].

Виправляючи Франка з Києва[59], телеграфували в Радивилів[60] Модестові Левицькому[61], щоб він допоміг Франкові при переїзді через кордон.

Він і ще один українець з Радивилова, О-аш, провели Франка в Броди[62], там посадили його в вагон, і Франко поїхав у Львів, побувавши востаннє на Вкраїні.

Після того вже небагато доводилось мені чути про Франка. Дещо розповідала п. Трушева[63], як приїздила в Київ до матері, Л.М. Драгоманової. Дещо розповідали галичане-заложники[64] вже під час війни.

Говорили, що Франкові призначено урядову пенсію[65] і за опекуна йому вибрано друга його Бандрівського. Доглядав його старший син і йому ж Франко проказував усе, що хотів написати. Але сталося несподіване нещастя: його син був епілептик і однієї ночі вмер наглою смертю[66]. Зостався Франко майже без догляду. Коли Франковій радили взяти якусь жінку, щоб доглядати слабого, вона відповідала:

– Добре вигадали! У мене дорослі сини, а я братиму в хату жінку.

– То візьміть мужчину! – радили їй.

– Ото сказали! Та в мене ж дочка доросла, а я братиму в хату мужчину!

Нарешті таки Франкову віддали в божевільню (вже не вперше), а його доглядати доручили якійсь старенькій пані[b] [67]. Та через якийсь час дітям стало сором, що їх мама в божевільні і жалко її, то вони й забрали її додому. Вона зараз же прогнала

[a] *У чернетці далі було (дописано чорним чорнилом):* до Одеси, а звідти < у Київ>.

[b] *У чернетці це слово закреслено і замінено на: жінці.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 211

стару пані і знову зробила Франкові з життя пекло. Через якийсь час вони стали жити тільки вдвох, бо дочку застала війна на Вкраїні і вона не могла вернутися додому[68], а синів одного мобілізовано[69], а другий пішов у якусь подорож з товариством[70] та й не вертався додому.

Ось малесенька рисочка з тодішнього життя Франкового.

– А я доктора б'ю в лице, – говорить Франкова.

– Та нащо ж ви його б'єте?

– Бо люблю дивитися, як він робить грімаси.

А ходив він по Львову такий, що одного разу хтось із поліції сказав:

– Хоч би вже пані-галичанки заложили який комітет, щоб він опікувався тим нещасливим Франком. Коли б хто инший ходив отакий по Львову, то його давно б уже арештовано за непристойний вигляд. А його поліціянти не чіпають тільки через те, що знають, що то Франко.

І пані-галичанки заложили комітет.

Була чутка, що Франкову знов одвезено в божевільню[71], і він спокійніше дожив останні свої місяці чи тижні.

Невимовно тяжке було семйове життя Франкове. Та чи можна обвинувачувати за те його жінку? Думаю, що ні[a], бо вона була божевільна[b]. Може, ліпше було б йому, якби він розійшовся з нею, зараз же, скоро побачив, що вона психічно ненормальна людина. Але він того не зробив, і ніхто не скаже[c] через віщо[d].

1921.XII.30.

[a] *У чернетці втавлено фразу (дописано чорним чорнилом):* не могла відповідати за свої вчинки,<бо>.

[b] *У чернетці це слово закреслено фіолетовим чорнилом і замінено на:* психічно хвора.

[c] *У чернетці спочатку було (закреслено):* може сказати.

[d] *І в чернетці, і в чистовику далі було речення, яке в обох рукописних варіантах закреслено:* Ми, сторонні люде, бачили тільки, що їх життя подружнє тяжке, бо запевне і їй жилося нелегко; але через віщо вони не розійшлися [*у чернетці чорним чорнилом далі дописано:* а мучилися вдвох], – це так і зостанеться таємницею.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 212

Коментарі

[1] З Борисом Дмитровичем Грінченком (1863–1910) – українським письменником, педагогом, лексикографом, літературознавцем, етнографом, істориком, публіцистом, громадсько-культурним діячем, редактором – Марія Гладиліна познайомилася 1883 р. на учительських курсах у Змієві Харківської губернії. У 1884 р. вони одружилися.

[2] Після виходу восени 1886 р. з редакції «Зорі» Франко вирішив започаткувати з 1 січня 1887 р. за порадою М. Драгоманова видання щомісячного «літературно-науково-політичного» журналу «Поступ». 15 листопада 1886 р. Франко завершив підготовку проспекту цього часопису, який через кілька днів побачив світ у друкованому вигляді під назвою «Запросини до передплати». Цей проспект Франко надіслав також Б. Грінченку разом з листом до нього від 24 листопада 1886 р., в якому зокрема йшлося: «Пересилаючи Вам проспект задуманого мною видання «Поступ» осмілюсь просити Вас прийняти в ньому уділ і запомагати його своїми цінними працями» (*Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – К., 1976–1986. – Т. 49. – С. 84. Далі при посиланні на це видання, у квадратових дужках зазначатимемо том і сторінку).

[3] 4/16 травня 1886 р. у Павлівській церкві Колегії Павла Галагана в Києві відбувся шлюб Івана Франка та Ольги Хоружинської. Ольга Федорівна Хоружинська (Франко) (1864–1941) – народилася в с. Бірки на Сумщині, дружина Івана Франка, активна учасниця жіночого руху в Галичині, видавець.

[4] Такий напис був на титулі журналу «Житє і слово», що його Франко разом з дружиною видавали упродовж 1894–1897 рр. На титулах збірок Франка «В поті чола. Образки з життя робучого люду» (Л., 1890) та «З вершин і низин» (Л., 1893) стояв напис: «Накладом Ольги Франко».

[5] Алчевська Христина Данилівна (1841–1920) – українська діячка народної освіти, педагог, засновниця Харківської жіночої недільної школи.

[6] У травні 1892 р. Ольга Франко їздила до Києва та Харкова в справі розповсюдження прозової збірки І. Франка «В поті чола:

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 213

Образки з житя робучого люду» (Львів: Накладом Ольги Франкової. 1890), дозволеної цензурою для ввезення та продажу в Росії. Окрім цього, Ольга Франко перевозила ще й іншу нелегальну літературу, а також сподівалася отримати кошти на майбутнє видання журналу «Житє і слово». У Харкові вона зупинялася в сестри Марії Хоружинської. У листі до чоловіка від травня 1892 р. Ольга Франко писала: «В настоящее время – в Киеве, сегодня вечером еду параходом на Кременчуг, в Харьков <...>. Напиши мне, пожалуйста, в Харьков – в Дом Дерковского, квартира Николаева, Николаевская улица, М.Ф. Хоруж[инской]» (ІЛ. – Ф. 3. – № 1612. – С. 357). Під час подорожі до Росії Ольга Федорівна також перевозила нелегальну літературу, зокрема врятовані від конфіскації екземпляри повісті А. Кримського «В обіймах старшого брата» (Л., 1892; змінена назва «Сирота Захарко»), що її видав Франко. Про це йдеться в листі Франка до А. Кримського від 21 травня 1892 р.: «<...> моя жінка є тепер у Росії, а іменно в Харкові, де вона, певно, пробуде ще з тиждень. Вона повезла для Вас пару екземплярів Вашого оповідання, врятованих від конфіскати, і я сьогодні ж передам їй адрес, куди їх треба вислати» [т. 49, с. 335].

[7] Йдеться про збірку прозових творів Франка «В поті чола: Образки з житя робучого люду» (Л., 1890).

[8] «Житє і слово» – літературно-науковий, фольклорно-етнографічний та громадсько-політичний журнал, який виходив у Львові впродовж 1894–1897 рр. за редакцією Франка.

[9] Йдеться про тритомний критико-бібліографічний покажчик книг для народного й дитячого читання «Что читать народу?», що його уклав авторський колектив за редакцією Х. Алчевської (СПб.: Т. І. – 1886, Т. ІІ. – 1889, Т. ІІІ. – 1906). У ньому вміщено понад 4 тис. рецензій, відгуків, анотацій більш як 80 авторів (учителів, викладачів, професорів і просто читачів) на твори зарубіжної, російської та української літератури. На книжкових виставках в Антверпені, Чикаго та Парижі покажчик було відзначено найвищими нагородами.

[10] Драгоманова Людмила Михайлівна (дівоче прізвище Кучинська) (1842–1918) – дружина М.П. Драгоманова, українська громадсько-культурна діячка, перекладач.

[11] У спогадах А. Трегубової (рідної сестри О. Франко) цей епізод з біографії Ольги Франко описано дещо по-іншому, зокрема, згадано, що Ольга відразу зупинилася тоді в готелі біля вокзалу, щоб не

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 214

компрометувати родину своєї сестри. Не йшлося у спогадах Трегубової й про сімейну сварку з Ольгою через інцидент з чужим паспортом. Антоніна Трегубова подає й інші деталі цього нещасливого візиту до Києва: «Перший день пройшов звичайно, а на другу ніч почали добиватися до неї різні люди з брудними пропонуваннями. Виявилось тоді, що паспорт був на ім'я особи, як-то кажуть, «легкого поводження», Ольга страшенно розхвилювалась, злякалась. Ми кликали навіть і лікаря, щоб її заспокоїти» (*Трегубова А.* Дещо з життя Ольги Франкової // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 158).

[12] Тобілевич Юрій Іванович (1876–1925) – син І. Тобілевича (Карпенка-Карого), деякий час, навчаючись у політехнічному інституті, мешкав у сім'ї Франка по вул. Крижовій 12 (нині – Генерала Чупринки). Петро Франко у «Спогадах про батька» згадував: «Ще при Крижовій мешкав син Карпенка-Карого, студент політехніки. Пан Тобілевич, завзятий спортсмен, залюбки вправляв тягарцями, тягарем, шаблями і т.п. Він навчив мене грати в шахи і чи не першого дня дістав мата!» (*Франко П.* Спогади про батька // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 458).

[13] Вороний Микола Кіндратович (1871–1938) – український поет, театрознавець, перекладач, громадсько-політичний діяч. Навчався у Віденському університеті, згодом на філософському факультеті Львівського університету. У Львові заприятелював з Франком, зокрема допомагав йому у виданні газет «Громадський голос», «Радикал», був співпрацівником журналу «Житє і слово», в якому вів рубрику «Вісті з Росії». Деякий час неофіційно редагував журнал «Зоря». Працював бібліотекарем і коректором у Науковому товаристві імені Шевченка, режисером українського театру «Руська бесіда». Був хрещеним батьком Франкових дітей.

[14] У квартирі Франка по вул. Крижовій, 12 мешкав лише Юрій Тобілевич (див. примітку вище). М. Вороний часто навідував Франка, але в нього не жив. Про Вороного, як про одного з найбільш дорогих гостей з Наддніпрянщини, які бували у Франків, згадувала донька письменника Анна (*Ключко-Франко А.* Іван Франко та його родина // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 477).

[15] Наукове товариство ім. Шевченка (початкова назва інституції – Товариство ім. Шевченка, з 1892 р. – Наукове товариство ім. Шев-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 215

ченка) – науково-культурна громадська організація, яка довгі роки виконувала функції всеукраїнської академії наук. Засноване у Львові в грудні 1873 р. Франко тісно співпрацював з НТШ з 1895 р., відколи 14 червня на засіданні Виділу був прийнятий у його члени (1899 р. став його дійсним членом, 1904 р. – почесним), публікуючи на сторінках «Записок НТШ» більшість своїх наукових праць, історико-літературних нотаток, рецензій. Франко працював також в Етнографічній Комісії та очолював Філологічну Секцію НТШ (1898–1908). З 1897 р. Франко належав до Президії НТШ. Спочатку Товариство ім. Шевченка у Львові розташовувалося за адресою Академічна, 8, а з 1898 р. перебралося до будинку по вул. Чарнецького, 26. Щоб усамітнитися для роботи, Франко часто залишався працювати у приміщенні НТШ. Зазначені адреси він інколи подавав своїм кореспондентам для відписів.

[16] Йдеться про поезію Франка «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє...», яка входить до циклу «Із книги Кааф» поетичної збірки «Semper tiro» (Л., 1906). Вірш вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник» (1902. Кн. 11. С. 95–96, під заголовком «Із дневника» із датою 20. XI 1901). Сучасний дослідник Франкової лірики В. Корнійчук називає цю поезію «однією із найтрагічніших Франкових медитацій» (*Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. – Л., 2004. – С. 276).

[17] Аналогічні згадки про історію написання цієї поезії і ґенезу тератологічного образу подибуємо і в спогадах К. Гриневичевої. Під час одного візиту до Франків її неприємно вразила доволі різка поведінка господині, через що, не дочекавшись гостини, Гриневичева мусіла звідти утекти. Франко, наздогнавши її на вулиці, скаржився на своє трагічне подружжя. «Внедовзі, – згадувала письменниця, – з датою цього кошмарного дня, появився в "ЛНВ" вірш Франка, як візія на картинках Гойї: "Опівніч... В душі глибока павза <...>"» (*Гриневичева К.* Зустрічі з поетом // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 153).

[18] Курсистками називали слухачок Вищих жіночих курсів. Ольга Хоружинська з вересня 1883 р. по травень 1886 р. була слухачкою історико-філологічного відділення Київських вищих жіночих курсів.

[19] З родинного листування Хоружинських та Трегубових відомо, що брат Ольги Франко Іван Федорович Хоружинський був хворий на

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 216

психопатію і тривалий час перебував на лікуванні. Від психічної недуги страждала й Ольжина старша сестра – Марія Хоружинська, якій у зв'язку з цим було призначено опікуна. За родинний кошт Марія Хоружинська утримувалась на так званій Сабуровій дачі – Харківському закладі для божевільних. Натяк на родинну психічну недугу Хоружинських є й у Франковому листі до А. Кримського від жовтня 1900 р.: переймаючись психічними ускладненнями післяопераційного стану дружини, він розповідав, що «ся хвороба у ній фамільна» [т. 50, с. 158].

[20] Зі спогадів А. Трегубової відомо, що у скрутний для своєї родини період Франки отримували фінансову допомогу від друзів з Наддніпрянської України: «Мій чоловік побалакав зі своїми приятелями про Франкову бідність, і Беренштам В.Л., Косач П.А., Новицький І.О., Науменко В.П. та мій чоловік почали надсилати Ользі, всі вкупі, 25 карбованців щомісячно. Гроші ці надсилалися при оказії, коли хто їхав такий, кому можна було їх доручити» (*Трегубова А.* Дещо з життя Ольги Франкової // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 158).

[21] 30 вересня 1898 р. у Львові з ініціативи прогресивної галицької молоді відбулося святкування 25-річного ювілею літературної діяльності І. Франка. За задумом молодіжного комітету, було засновано спеціальний фонд допомоги українських письменникам, що потребували матеріальної підтримки. Зокрема до творчого ювілею Франка було заплановано такі заходи: організувати ювілейний концерт на честь Франка, зібрати кошти на почесний дар для поета, випустити ювілейні видання, створити портрет ювіляра до свята. Так до ювілею було видано збірник «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники» (Л., 1898) та «Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності 1874–1898» (Л., 1898), що його уклав М. Павлик. «На ювілейний дар поета, – згадував голова ювілейного оргкомітету В. Гнатюк, – зібрала молодь близько 700 зол. (1400 кор.). Наукове товариство ім. Шевченка доложило решту від себе (коло 600 кор.) і на концерті передало ювіляру в окремій шкатулці 2000 кор. – до того часу небувалий подвиг для Галичини» (*Гнатюк В.* І. Франко і Наукове товариство імені Шевченка // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 221).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 217

[22] Грінченко Анастасія Борисівна (1884–1909) – донька Бориса та Марії Грінченків, громадсько-політична діячка, письменниця. Гімназійну освіту здобувала спочатку у Чернігові, а після переїзду родини до Києва – у київській приватній жіночій гімназії Олександри Дубинської. 1903 р. вступила до Інституту Св. Ольги і записалася слухачкою у Львівському університеті на курси професорів К. Студинського, М. Грушевського, О. Колесси. Проте закінчити навчання не змогла. Ставши ще у Києві членом Революційної української партії (РУП), продовжувала активну революційно-політичну діяльність й у Львові: редагувала рупівські видання, займалась переправленням їх на Наддніпрянщину. 1905 р. переїхала до Києва. За політичну діяльність була двічі ув'язнена. У тюрмі захворіла на сухоти, так що батько був змушений клопотатися про переведення її під домашній арешт. Померла у 25-річному віці. Відома її науково-публіцистична праця «Ідея федералізму у декабристів» (К.,1907).

[23] Бандрівський Кароль (1855–1931) – правник, судовий радник у Львові. Однокласник Франка у Дрогобицькій гімназії, пізніше добрий його приятель. Під час навчання у Львівському університеті Франко деякий час мешкав разом з Бандрівським. 6 червня 1908 р. рішенням повітового суду Бандрівський був офіційно затверджений опікуном Франка. За присутності та участі Бандрівського був складений і Франків заповіт 9 березня 1916 р.

[24] Саський готель у Львові упродовж 1905–1928 розташовувався по вул. Баторія, 20.

[25] Очевидно, йдеться про огляд української літератури С.Ф. Русової «Украинская литература 1862–1900 гг.», уміщений в книзі «История России в XIX веке» (Т. 4. М., 1908). Русова Софія Федорівна (дівоче прізвище – Ліндфорс; 1856–1940) – педагог, громадська діячка, організатор українського жіночого руху.

[26] У 1900 р. Франко придбав невеличкий кусень ґрунту на вул. В. Понінського, 4. Упродовж 1901–1902 рр. під керівництвом польського архітектора Марціна Заходнього за зразком проекту київської вілли В. Антоновича Франки збудували по сусідству з М. Грушевським власний будинок, до якого переїхали в жовтні 1901 р. Для придбання земельної ділянки та будівництва вілли було використано гроші, подаровані у 1898 р. галицькою громадою до 25-річного ювілею літературної діяльності Франка та частину посагу його дружини.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 218

Окрім цього, Франко взяв позику в Галицькому крайовому банку (12 тисяч корон під 4% річних). Будинок споруджено у швейцарському стилі, накрито черепичним дахом з ромбовим орнаментом. Споруда складалася з передпокою, 5 кімнат і кухні в партері та 2 гостевих кімнат на другому поверсі. У власному будинку І. Франко прожив останні 14 років свого життя, його дружина – до 1941 р.

[27] Труш Іван Іванович (1869–1941) – український живописець-імпресіоніст, майстер пейзажу та портретист, мистецький критик й організатор мистецького життя в Галичині, приятель Франка. Франко схвально оцінив його малярську творчість у статті «Малюнки Івана Труша» (Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 9. – С. 59-63). Трушеві картини «Водоспад на річці Рибниці біля Косова» і «Збіжжя в копах на полі» прикрашали інтер'єр спальні Ольги Франко, а в робочому кабінеті Франка розміщувалися портрети Франка та Шевченка роботи Труша, а також його малярські полотна «Могила Шевченка на Чернечій горі в Каневі» та «Вид на Дніпро з Володимирської гірки» (*Бонь В.* Будинок-музей Івана Франка у Львові: ілюстрований путівник по Львівському меморіальному музею Івана Франка. – Л., 2008. – С. 73, 83–84).

[28] Франко Ганна Іванівна (у заміжжі Ключко; 1892–1988) – наймолодша дитина у сім'ї Франків.

[29] «Кружок українських дівчат у Львові» – заснований 1901 р. за ініціативою молодої генерації галицького жіноцтва при Інституті Св. Ольги. 1904 і 1905 рр. це товариство організувало в місті два великі віча, а також проводило політичні дискусії про суспільно-правове становище жінок.

[30] Павлик Михайло Іванович (1853–1915) – український письменник, публіцист, громадський діяч, приятель Франка.

[31] Йдеться про українські наукові курси, що відбувались у Львові з 23 червня по 23 липня 1904 р., які відвідували слухачі з Галичини та Наддіпрянщини. Вступ на курси був платним. 18-годинний огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX в., що його прочитав Франко, було опубліковано без підпису в кн.: «Українсько-руські наукові курси вакаційні 1904 р.» (Л., 1904. – С. 8–11). Збереглося групове фото учасників курсів (ІЛ. Ф. 3. № 158). З листа Франка до О. Коваленка відомо, що лекції на цих курсах також читали: М. Грушевський – огляд історії України, Ф. Вовк – огляд етногра-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 219

фії України, М. Ганкевич – огляд соціальних теорій і революційних рухів у XIX ст., С. Томашівський – розбір українських державно-правових трактатів з Польщею і Московщиною в XVII ст., І. Раковський – отогенія і філогенія людини, К. Студинський – читав дещо про літературу [т. 50, с. 244].

[32] Вовк Федір Кіндратович (1847–1918) – український антрополог, етнограф, археолог, громадський діяч.

[33] Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – український історик, організатор української науки, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, громадсько-політичний та державний діяч.

[34] Студинський Кирило Йосипович (1868–1941) – літературознавець, громадський діяч, член ВУАН. У 1923–1932 рр. – голова НТШ у Львові.

[35] Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951) – український історик, громадсько-політичний та державний діяч, публіцист. Про своє перебування на курсах та відвідування лекцій Франка він згадував у статті «Останній побут Івана Франка у Києві» (Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 506).

[36] Андрієвська Ольга Трохимівна – в 1920-х р. науковий співробітник комісії для складання словника української мови ВУАН; заарештована і заслана під час процесу СВУ, дальша доля невідома. Про неї згадано у листі Ольги Пустосміхової (дівоче прізвище Сущковська) до Ірини Коцюбинської від 16 лютого 1961 р.: «Андрієвська Ольга Трофимівна, рідна сестра Белкінд Анни Трофимівни. <...> Це була серйозна, ідейна людина, активний суспільник. <...> За нею стежили жандарми, і, щоби врятувати її, друзі відправили її за кордон в роки реакції» (*Коцюбинський М.* Листи до Олександри Аплаксіної. – К., 2008. – С. 296).

[37] Йдеться про Віру Гаврилівну Божко-Божинську, про яку також згадано у зазначеному вище листі Ольги Пустосміхової до Ірини Коцюбинської. Працювала в Оцінно-статистичному бюро Чернігівської губернської земської управи. «Була розумниця, начитана, одержима фантазіями. Відмінна риса – надто неохайна до себе і в побуті. Замужем не була, проте мала п'ять душ дітей від різних батьків. Жила сама з дітьми. <...> була живою людиною, відгукувалась на все добре». Померла від тифу (*Коцюбинський М.* Листи до Олександри Аплаксіної. – К., 2008. – С. 296).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 220

[38] Йдеться, очевидно, про шведського історика, славіста, перекладача, дійсного члена Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові і Українського Наукового Товариства в Києві Альфреда Антона Єнсена (1859–1921). Був референтом слов'янських літератур Нобелівського інституту при Шведській Академії наук. Автор праць «Український національний скальд» (1909), «Російська література» (1912), «Тарас Шевченко. Життя українського поета» (1916), «Україна» (1919), «Слов'янська культура і література XIX століття» (1920) та ін. Здійснив переклад шведською мовою деяких поезій Шевченка. Навесні 1909 відвідав Україну, ймовірно тоді ж і гостював у Франка. Збереглося 2 листи Єнсена до Франка (1908 р.; ІЛ. – Ф. 3. – № 1630, 1638).

[39] Йдеться про видання: *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1910. Франкова праця хибувала багатьма хронологічними неточностями, непропорційністю розділів, невмотивованою періодизацією української літератури, відсутністю покликів, на що, зокрема, вказували у своїх рецензіях Дмитро Дорошенко (Рада. – 1910. – № 145. – 27 червня) та Володимир Дорошенко (Літературно-науковий вісник. – 1910. – Т. 3. – С. 180–183). Очевидно, що на низький науковий рівень Франкової розвідки вплинули ті обставини, про які зазначав сам автор в листі до редакції газети «Рада», болісно відреагувавши на рецензію Д. Дорошенка: згаданий «Нарис...» «диктований у часі не тільки безвладності обох рук, але також страшної психічної депресії, при якій треба було майже надлюдського зусилля, щоб заховати спокій і ясність духу, потрібний для наукової праці <...>» [т. 50, с. 379].

[40] Доманицький Василь Миколайович (1877–1910) – український філолог, історик та фольклорист.

[41] Результати власних текстологічних студій над поезіями Т. Шевченка В. Доманицький виклав у розвідці «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка» (К., 1907), на яку Франко відгукнувся рецензією (ЗНТШ. – 1907. – Кн. 5. – С. 228–230), зазначивши: «Праця В. Доманицького видобула на світ значну масу невідомого досі рукописного матеріалу, використала в значній мірі друкований матеріал і дала можливість пізнати Шевченка таким, яким він був, з ясною, а вічно неспокійною і невичерпано творчою душею» [т. 37,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 221

с. 372]. За дорученням петербурзької видавничої комісії (у складі Ф. Вовка, Я. Забіли, О. Русова та інших) В. Доманицький підготував до друку видання творчої спадщини Шевченка, яке побачило світ 1907 р. в Петербурзі за його редакцією: Т. Шевченко. Кобзар. Видання Общества имени Т.Г. Шевченко для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга та Благотворительного общества издания общеполезных и дешевих книг (СПб., 1907).

[42] Паралельно з петербурзьким виданням «Кобзаря», що його готував В. Доманицький, у Львові за дорученням філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка (ухвала від 21 грудня 1905 р.) з травня 1906 р. Франко розпочав редакторську роботу над критичним виданням творів Шевченка, яке побачило світ у 1908 р. в серії «Українсько-Руська бібліотека»: Твори Тараса Шевченка. Кобзар. – Т. 1 (1838–1847). Т. 2 (1847–1860), виданий під редакцією Івана Франка. – Львів, 1908. Про історію цього проекту Франко написав у статті «Нове видання Шевченка» (Діло. – 1907. – 13 грудня. – С. 1) [т. 37, С. 418–421] та у «Передмові» до першого тому згаданого видання. Під час редакторської підготовки «галицького» «Кобзаря» Франко провадив жваве листування з В. Доманицьким, здійснючи через нього звірку з текстами Шевченкових автографів та обговорюючи попередні видання. Ці листи разом зі студією про першу критичну публікацію Шевченкових творів надрукував М. Возняк: «З приводу двадцятиліття «Кобзаря» в редакції В. Доманицького (його листування з Ів. Франком)» (За сто літ. – Київ, Харків, 1930. – Т. 31. – Кн. 5. – С. 272–304). Праця Доманицького «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка» (К., 1907) була «головною підмогою» в редакторській роботі Франка.

[43] На сьогодні такий лист невідомий.

[44] Бйорнсон (Б'ернсон) Бйорнстьерне Мартініус (1832–1910) – норвезький письменник, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури (1903), автор тексту норвезького національного гімну «Ми любимо цей край!». 1914 р. у Чернівцях вийшла книжка Б'ернсона «Арне. Оповідання з норвезького мужицького життя» у перекладі М. Павлика.

[45] За порадою лікаря Л. Коссака, скориставшись грошовою допомогою виділу Наукового товариства ім. Т. Шевченка, з кінця березня

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 222

до середини квітня 1908 р. Франко перебував на лікуванні у хорватському містечку Ліпік. Саме там хворий письменник наказав синові Тарасові, який супроводжував його у цій мандрівці, спалити усі рукописи своїх творів, що той і зробив. Про це згадувала й Франкова донька Анна у статті «Рукописи Івана Франка в Канаді» (Іван Франко і франкіана на Заході: Статті і матеріали з приводу століття народин 1856–1956. – Вінніпег, 1957. – С. 88). Детальніше про це див.: *Мельник Я.* З останнього десятиліття Івана Франка. – Л., 1999. – С. 16.

[46] Косач Петро Антонович (1841–1909) – громадський діяч, член Київської Громади, чоловік Олени Пчілки та батько Лесі Українки. Помер 2/14 квітня 1909 р. (у Великодний тиждень в четвер) у Києві в будинку 97 на вул. Благовіщенській. 4/16 квітня його поховано на старому Байковому кладовищі в Києві.

[47] Псевдонім Ольги Петрівни Косач (1849–1930) – письменниці, громадсько-культурної діячки, етнографа, перекладача, матері Лесі Українки.

[48] Чикаленко Євген Харлампійович (1861–1929) – визначний український громадський і культурний діяч, меценат, землевласник, агроном, видавець і публіцист. У 1926 р. надрукував коротенькі спогади про І. Франка, що стосуються зустрічі під час святкування ювілею М. Лисенка у Львові і зустрічі з І. Франком у 1909 р., про яку розповідає М. Грінченко (*Чикаленко Є.* Іван Франко. Уривок зі споминів // Наша громада. – Подєбради, 1926. – № 5/6. – С. 16–19).

[49] За спогадами А. Трегубової, під час свого останнього перебування 1909 р. в Києві Франко спочатку на два тижні зупинився у них, а потім, на прохання дружини Є. Чикаленка, перебрався в окрему кімнату у будинку Чикаленків на вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 56 (нині Саксаганського), де пробув ще з тиждень. Після цього по хворого і безпомічного письменника приїхав його найстарший син Андрій і забрав його до Львова (*Трегубова А.* Дещо з життя Ольги Франкової // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 159–160). Насправді, у Києві тоді Франко пробув лише 9 днів. Детальніше про останній київський візит Франка йдеться також у спогадах Д. Дорошенка «Останній побут Івана Франка у Києві» (Там само. С. 505–512), щоправда у них згадано, що Франко зупинявся тоді лише у Чикаленків.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 223

[50] Креозот – масляна жовтувата рідина з їдким запахом. Застосовують для просочування деревини, щоб запобігти її гниттю. До складу креозоту входять феноли, які зумовлюють його антисептичні та антипаразитарні властивості. В медицині застосовують при лікуванні початкових стадій туберкульозу, при гнійних процесах у бронхах та легенях. Зовнішньо ним лікують виразки шкіри і слизових оболонок.

[51] Веселовський Олександр Миколайович (1843–1906) – російський філолог, представник порівняльно-історичного методу в літературознавстві.

[52] Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) – український історик, філософ, публіцист, фольклорист, літературознавець та громадсько-політичний діяч.

[53] Йдеться про видання: Адам Міцкевич. Wielka Utrata. Історична драма з рр. 1831-32. З додатком життєпису Адама Міцкевича та вибору його поезій у перекладі на українську мову видав Др. Іван Франко. Львів, з друкарні «Діла», 1914. Публікуючи випадково куплений в антикваря рукопис невідомого автора, Франко вважав його твором Міцкевича, властиво, наступною п'ятою частиною його драматичної поеми «Dziady», мотивуючи своє пояснення тим, що отримав цю інформацію надприродним способом, через дух самого Міцкевича. Детальніше про видавничу історію цього видання див.: *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 390–391; *Мельник Я.* З останнього десятиліття Івана Франка. – Л., 1999. – С. 167–180; *Якимович Б.* Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Л., 2006. – С. 427–448.

[54] Юркевич Йосип (1855–1910) – громадський діяч, лікар, член Старої Громади, співробітник часописів «Рада», «Село», «Літературно-науковий вінник», автор нарисів «Сучасні сільські малюнки».

[55] Відвідуючи засідання видавничої комісії «Просвіти» під час свого перебування у Києві в квітні 1909 р., Франко зголосився підготувати для комісії рецензію на рукописи праць В. Доманицького «Про Галичину» та «Про Буковину». Через два дні на засіданні Франко виголосив в усній формі прихильну рецензію на ці розвідки. Врахувавши його зауваження та побажання, київська «Просвіта» у своїй видавничій серії опублікувала брошури В. Доманицького: «Про Галичину та життя Галицьких українців» (К., 1909. – 80 с.) і «Про

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 224

Буковину та життя буковинських українців» (К., 1910. – 53 с.). Див.: *Дорошенко Д.* Останній побут Івана Франка у Києві // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Л., 1997. – С. 508–509.

[56] Чикаленко Вікторія Євгенівна (1887–1964) – донька Євгена Чикаленка, народилася 1886 року. Навчалася в Міланській академії мистецтв. 1917 р. вийшла заміж за відомого діяча Олександра Скорописа-Йолтуховського, відомого українського громадського, політичного та державного діяча, одного із засновників Союзу Визволення України у Львові 1914 року. З 1920 р. проживала в еміграції у Німеччині разом з чоловіком та сином. Займалася перекладами творів М. Костомарова, П. Куліша, А. Стороженка. Також перекладала з німецької мови, підготувала серію казок з природознавства для дітей.

[57] Андрій Іванович Франко (1887–1913) – найстарший син І. Франка.

[58] Франко приїхав до Києва в день похорону Петра Косача 4/16 квітня 1909 р. Д. Дорошенко згадував: «<…> Франко приїхав зі Львова і просто з двірця пішов до Косачів, пригадуючи їх помешкання ще з 80-х років, коли був ув останнє в Києві, попав на похорони господаря» (*Дорошенко Д.* Останній побут Івана Франка у Києві. – С. 506).

[59] Франко виїхав з Києва до Львова 12/25 квітня 1909 р.

[60] Радивилів – нині районний центр Рівненської обл. З 1795 р. і до Першої світової війни, тобто 120 років, місто перебувало при кордоні Російської та Австро-Угорської імперій. Розташоване на межі Волині і Галичини. 1873 р. прокладено залізницю Здолбунів-Радивилів, яка невдовзі була з'єднана із залізничною мережею Австро-Угорщини (починалася від Бродів).

[61] Левицький Модест Пилипович (1866–1932) – український письменник, лікар, педагог, громадсько-культурний діяч. У 1900–1912 рр. працював лікарем південно-західних залізниць у Радивилові. Сприяв пересиланню українських книжок зі Львова через кордон до Києва, де на такі видання існувала заборона. Саме він зустрічав Франка з Києва у Радивилові, а звідти супроводжував його у Броди, допомігши сісти у львівський потяг.

[62] Броди – тепер районний центр Львівської обл. До 1918 року в його околицях проходив державний кордон між Австро-Угорщиною та Росією.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 225

[63] Йдеться про Аріадну Михайлівну Драгоманову-Труш (1877–1954) – молодшу доньку М.П. Драгоманова, дружину художника Івана Труша.

[64] Галицькі заложники (заручники) – адміністративно вислані (депортовані) з Галичини, яких царська влада масово брала на території східної Галичини під час відступу російських військ з окупованих теренів Австро-Угорщини 1915 р. Загалом цього року зі східної Галичини примусово виселено, за одними даними, 554 заручники, за іншими – 700. Передусім вивозили найвизначніших та найвпливовіших людей усіх національностей і станів, представників інтелігенції й греко-католицького духівництва. Зі Львова тоді було взято 37 заручників – 12 поляків, 15 євреїв, 10 українців, серед яких К. Паньківський, С. Федак, І. Левинський, І. Свєнціцький, о. М. Цегельський. Порівняно ліберальні умови утримання галицьких заручників у Києві уможливили створення такої установи як національний арештний дім, утримуваний на приватні кошти київських українців. Заручників розмістили в двоповерховому будинку на Федоровському провулку вкінці Лук'янівки. Згодом було отримано дозвіл на їх звільнення й розміщення по приватних помешканнях відомих громадян міста. Бранці з Галичини не залишались осторонь важливих подій загальнонаціонального значення. Д. Дорошенко відзначав позитивний вплив галичан на київську українську спільноту: «Присутність серед нашого гурту таких широко освічених, енергійних людей, досвідчених діячів і організаторів, як багато з наших заложників, давала свої добрі наслідки. Скріплялись, перш за все, взаємини, котрі зміцнювались почуттям особистої дружби; ми щиро любили наших невільних гостей, і вони платили нам тим же» (*Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). – Л., 1923. – С. 45).

[65] Насправді такої пенсії Франко не отримував. З січня 1910 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка встановило Франкові досмертну місячну допомогу в сумі 200 корон. 4 квітня 1913 р. Кость Левицький, як представник українського клубу австрійської державної ради, звернувся до міністерства культів та просвіти з проханням призначити Франкові з нагоди сорокалітнього ювілею його письменницької та наукової діяльності постійну фінансову допомогу від уряду, проте цю пропозицію було відхилено.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 226

[66] Найстарший Франків син Андрій, який через дитячу травму голови хворів на епілепсію, несподівано помер від серцевого нападу в ніч з 8 на 9 квітня (ст. ст.) 1913 р.

[67] Йдеться, очевидно, про Целіну Зигмунтовську (дівоче прізвище – Журовська; 1865–1940), яка у грудні 1914 р. разом з двома дітьми – Здиславом та Софією-Генрикою, оселилася в помешканні Франка після того, як він відвіз свою хвору дружину до закладу для душевнохворих. В офіційному документі – «Картці до замельдування головних локаторів і віднаймаючих. Ч. дому 4, вул. Понінського» – зазначено основну мету перебування Зигмунтовської у Франковому домі: «догляд за хворим д-ром І. Франком» (ІЛ. – Ф. 3. – № 1636. – Арк. 71). Про цей факт Франко писав Є. Трегубову: «Бувши змушеним іще в грудні минулого року віддати жінку до закладу божевільних, я рівночасно був змушений прийняти до свого дому одну вдову з двома дорослими дітьми й дати їм, окрім квартири, майже повне вдержання. Се уможливило мені перебути сю тяжку зиму та небезпечну хворобу <…>» [т. 50, с. 425]. Щоправда, пізніше, після певних непорозумінь з цією жінкою, у листі до В. Якіб'юка, Франко звинуватив Целіну у своїй недузі: «<…> одною з причин моєї хвороби та її тяжкого стану були відносини тої жінки та її сина до мене» [т. 50, с. 433]. Зигмунтовська пробула у домі Франка 10 місяців, залишивши помешкання з ініціативи господаря 12 вересня 1915 р. Вдруге Зигмунтовська тиждень господарювала в домі Франка (на його ж запросини) з 6 по 11 квітня 1916 р., доглядаючи безнадійно хворого. З 12 квітня упродовж останніх півтора місяці життя хворим опікувалася літня жінка, вдова Стефанія Левинська (Танячкевич), донька священика Данила Танячкевича.

[68] У червні 1914 р. Анна Франко на запрошення тітки Олександри Ігнатович виїхала до Києва і перебувала там упродовж 4 років.

[69] Середущий Франків син – Тарас (1889–1971) під час Першої світової війни служив поручником в австрійській армії на італійському фронті, пізніше – на російсько-австрійському фронті перекладачем, згодом телеграфістом.

[70] Напередодні воєнних дій 1914 р. молодший син Франка – Петро (1890–1941) відпочивав у горах. З початком війни не зміг повернутися додому через мобілізаційну ситуацію. Залишившись на Гуцульщині, Петро з товаришами вербував охочих юнаків-«самохіт-

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 227

ників» до лав українських січових стрільців. Під час війни служив в українському легіоні УСС в австрійській армії.

[71] Ольга Франко з 17 грудня 1914 р. перебувала на лікуванні в закладі для душевнохворих на Кульпаркові й пробула там три роки.

Підготовка тексту, коментарі Алли Швець

Алла Швец.
Из секретов «семейного очага» Ивана Франко: мемуарные откровения Марии Гринченко.

Впервые публикуем без купюр воспоминания Марии Гринченко об Иване Франко и его «семейном очаге», написанные в 1921 г. Эти мемуары сотканы с непосредственных впечатлений о Франко и его семье от встреч с писателем во Львове в 1904 г. и в Киеве в 1909 г. Воспоминания о Франко – ценный источник для создания фундаментальной, объективной научной биографии писателя.

Ключевые слова: *биография, психологизм, воспоминания, комментарий.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 228

Ярина Цимбал

«Мозаїка» Юрія Смолича як джерело до історії літературного побуту 1920–1930-х років

Публікуються мемуарні нотатки Юрія Смолича «Мозаїка. З тих років (курйози)», присвячені періоду 1920–1930-х років, які передували мемуарній трилогії письменника «Розповіді про неспокій». Спогади містять багато цікавих фактів та кумедних історій, невідомих чи маловідомих читачам і дослідникам, повертають в літературу забуті імена. Фрагментарні записи Юрія Смолича доповнюють картину українського літературного побуту 1920–1930-х років.

Ключові слова: *спогади, творча історія, підготовчі матеріали, літературний побут.*

Yuriy Smolych's *Mosaic* as a Source on History of Literary Everyday Life of the 1920–1930s

The publication presents Yuriy Smolych's memoirs Mosaic. From the Bygone Years (Curiosities), *which cover the period of 1920–1930s and precede his memoirs trilogy* Tales of Unrest. *The writer's reminiscences contain a number of interesting facts and funny stories, which were hitherto unknown to the reader and student, as well as reintroduce into literary history some forgotten names. The fragmented notes of Yuriy Smolych supplement the picture of Ukrainian literary everyday life of the 1920–1930s.*

Key words: *memoirs, history of creative work, introductory materials, literary life.*

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 229

В історії української літератури Юрій Смолич, попри чималу творчу спадщину, залишиться насамперед як талановитий мемуарист. Перша книга знаменитої трилогії «Розповідь про неспокій» вийшла друком 1968 року, слідом з'явилися «Розповідь про неспокій триває» (1969) і «Розповіді про неспокій немає кінця» (1972), їх доповнили «Я вибираю літературу» (1970) та «Мої сучасники» (1978). Це були чи не перші спогади про період 1920–1930-х років в українській літературі, тому читацький розголос вони мали просто грандіозний.

Усі наступні мемуаристи і в Радянській Україні, і за кордоном, розповідаючи про добу, яку метафорично називають Розстріляним Відродженням або червоним ренесансом, в той чи той спосіб реагували на спогади Смолича. Терень Масенко і Василь Минко відгукнулися на його заклик «відкласти на якийсь час іншу творчу роботу і взяти участь у розповіді про неспокій минулих літературних літ»[1], написавши спогади «Роман пам'яті» (1970) та «Червоний Парнас» (1972). Анатоль Гак у своїй книжці «Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку» (Філадельфія, 1973) цілий розділ присвятив спростуванню відомостей, які навів про нього Смолич. Василь Сокіл, навіть добре знаючи атмосферу в СРСР і не спромігшись тут на жодні відверті записи, у створених уже за кордоном мемуарних роздумах «Здалека до близького» (Едмонтон, 1987) глузливо називає «Розповіді про неспокій» «партійно прилизаними спогадами» та закидає авторові недомовки й лицемірство: «не посмів сказати правди», «пролив крокодилячі сльози»[2].

Натомість Григорій Костюк готовий був пробачити всі гріхи за саму лише мужність у часи глибокого суспільного застою згадати добрим словом репресованих і забутих літераторів-побратимів: «Що б не закидали Смоличеві-письменникові, але я за всі

[1] *Смолич, Юрій*. Розповіді про неспокій немає кінця. – К.: Радянський письменник, 1972. – С. 7–8.

[2] *Сокіл, Василь*. Здалека до близького: Спогади і роздуми. – Едмонтон: КІУС, 1987. – С. 78.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 230

його книжки спогадів “Розповідь про неспокій” та інші понесу йому вдячність і на той світ»[3].

Цікавий факт про реакцію Олександра Корнійчука на мемуари Смолича занотував Юрій Кобилецький: «Особливо принципово поставився О. Корнійчук до книги Ю. Смолича “Розповідь про неспокій”.

У зв’язку зі спробою реабілітувати ВАПЛІТЕ він говорив взагалі про небезпеку згладжування явищ класової боротьби в літературі і мистецтві»[4].

Сучасники й очевидці подій, описаних у спогадах Смолича, могли поправляти й уточнювати його, спростовувати чи пропонувати своє бачення. Скажімо, Ієремія Айзеншток, завваживши в «Розповіді про неспокій» певні неточності, докладно (пере)описав знамениту сцену більярдного двобою між Майком Йогансеном і Володимиром Маяковським[5].

З моменту появи на світ «Розповіді про неспокій» викликали неоднозначні оцінки. Проте ще донедавна вони правили дослідникам за документальне джерело відомостей про літературний процес 1920–1930-х років та багатьох тогочасних письменників, репресованих і заборонених. Нині серед літературознавців у ставленні до спогадів Смолича переважають негативізм і недовіра. Дехто взагалі відмовляє їм у правдивості, пропонуючи ці тексти «ділити на 10», мовляв, усім відоме Смоличеве «вміння перекручувати факти»[6].

---

[3] *Костюк, Григорій*. Зустрічі і прощання: Спогади. – Едмонтон: КІУС, 1987. – Кн. 1. – С. 264.

[4] *Кобилецький, Юрій*. На берегах Дніпра // Кобилецький, Юрій. Фрески: Нариси, портрети, спогади. – К.: Рад. письменник, 1979. – С. 99.

[5] Див.: *Айзеншток, Ієремія*. Спогади про Майка Йогансена // Вітчизна. – 1990. – № 6. – С. 161–169.

[6] Див., зокрема, публікації Олега Коцарева і Юлії Стахівської «Рай я родом з авангарду» (Український тиждень. – 2008. – № 10) та самого Олега Коцарева «Раїса Троянкер: пригоди “романтичної імажиністки”» на сайті уманського літературного клубу (http://www.umanliteratura.ucoz.ua, від 16 грудня 2009), а також обговорення розділу «Рая»

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 231

Звісно, серйозний дослідник не дозволить собі голослівно опротестовувати жодне твердження, не перевіривши його всіма можливими способами й методами. Як завважив Юрій Лотман, саме поняття правдивості («достоверности») якоюсь мірою відносне: «за наявності методів дешифрування запевна фальшивка може бути джерелом цінних відомостей, за відсутності їх найвірогідніший документ може стати джерелом помилок»[7]. Дослідники, котрі сумніваються не лише в щирості й правдивості Смолича-мемуариста, а й у фактологічній цінності його спогадів, можуть прислухатися до мови документів чи принаймні порівняти особисте бачення письменника з іншими суб'єктивними свідченнями очевидців тих подій: їхніми щоденниками, листами, мемуарами. Коли бракує друкованих джерел, дорога історика літератури пролягає до архіву.

Архівом Юрія Смолича після смерті письменника опікувалася його вдова Олена Григорівна Смолич. Уже наприкінці 1970-х років вона передала документи на зберігання до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, де з них сформували окремий фонд № 169[8]. Особливу цінність у фонді становлять рукописи всіх трьох книг «Розповідей про неспокій» (опис 2, справи 85–101). Рукопис лише першої книжки спогадів «Розповідь про неспокій» нараховує п'ять варіантів, а ще є верстка та справа з чернетками – варіантами окремих розділів.

Зміни, які вносив письменник до тексту спогадів, розкривають не тільки творчу історію рукопису, особливості роботи автора над текстом, а й неписані ідеологічні настанови брежнєвської доби, що їх мусив дотримуватися Смолич. Неписані, бо

з «Інтимної сповіді» Юрія Смолича в спільноті Живого Журналу (http://ua-pseudo.livejournal.com/26511.html).

[7] *Лотман, Юрий.* К проблеме работы с недостоверными источниками // Временник Пушкинской комиссии. 1975. – Л.: Наука, 1979. – С. 94.

[8] Див.: *Міськов, О. В.* Документи фонду Ю. К. Смолича у ЦДАМЛМ УРСР // Архіви України. – 1980. – № 6. – С. 62–63.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 232

ніхто точно не знав, скільки і як дозволено сказати. Юрій Смолич із гіркотою зізнавався одному з живих героїв своїх спогадів Олександру Мар'ямову в листі від 16 жовтня 1968 року: «Мої мемуари були раз спотворені в "Д[ружбе] н[ародов]", тепер дістав, нарешті, візу і український текст, але... мати божа, як його знівечено! Я навіть не хотів був давати дозвіл на випуск, та умовили хлопці: хай буде хоч так, а там... там, може, колись щось зміниться і пощастить відновити авторську редакцію. Біда! А що поробиш?

Здуру я пишу зараз... третій том. Другий ще обертається у видавництві (запланований на 69 рік) – в періоді, що передує спотворенню»[9].

Смоличеві не пощастило за життя відновити авторську редакцію «Розповідей про неспокій». Сьогодні ж це річ цілком імовірна, хоч і надзвичайно складна та клопітка. Щоб з'ясувати творчу історію знаменитих спогадів, мало вивчити варіанти тексту, які збереглися в архіві письменника. Для повноти й цілісності картини треба дослідити листування з друзями, колегами і знайомими, особливо з учасниками описуваних подій, з редакціями журналів, де первісно друкувалися уривки спогадів. Наприклад, невідомі подробиці з літературного життя 1920-х років і водночас цікаві моменти до творчої історії першої книжки мемуарної трилогії містить недатований лист Олександра Мар'ямова до Смолича. Це відгук на рукопис «Розповіді про неспокій», коли ще не було навіть публікації в російському журналі «Дружба народов». Мар'ямов, крім загального свого враження і побажань, наводить посторінковий перелік правок і уточнень: «"Авангард" і "Нова генерація" виходили в ДВУ. Вони у мене збереглися, й це я провірив»; «Подивіться на "Четверту причину" (своє "Право на літературу" я загубив), –

[9] Лист Юрія Смолича до Олександра Мар'ямова від 16 жовтня 1968 // ЦДАМЛМ. – Ф. 169. – Оп. 2. – Спр. 238. – Арк. 22.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 233

мені здається, що номери наші були не за алфавітом, але ми їх тягли з Майкової кепки»[10] тощо.

Тепер відкриємо «Розповідь про неспокій». Ось як Смолич описує історію «Техно-мистецької групи А»: «Насамперед ми вирішили замість групового журналу чи альманаху [...] видавати твори членів групи однією серією. [...] Нумерацію розігрували і тягли білетики з кепки Майка Йогансена. [...]

Ми заготовили з півдесятка таких книжок, але "Група А" проіснувала недовго і вийти встигли, здається, тільки дві книги: Мар'ямова "Право на літературу" та моя – науково-фантастичний роман "Четверта причина"»[11].

Поряд із листуванням безцінне джерело для дослідників становлять записники і щоденники Юрія Смолича з фактичною інформацією і творчими записами, а також підготовчі матеріали. Крім чернеток і варіантів «Розповідей...», у фонді зберігається рукопис під назвою «Мозаїка. З тих років (курйози)», датований 1950–1960-ми роками[12]. Це авторизований машинопис з нечисленними правками на 59 аркушах, бо ж відомо, що Смолич мав абсолютно нечитабельний почерк і майже все життя друкував на машинці. Невідомо, кому належить датування документа. Характер машинопису свідчить, ніби весь текст було написано одразу, але обсяг підказує, що це припущення малоймовірне.

Назва «Мозаїка» влучно характеризує структуру тексту. Це короткі – один-два абзаци, іноді півсторінки чи сторінка – розрізнені записи, здебільшого курйозні, про письменників і митців. Кожну окрему нотатку присвячено одній людині, чиє прізвище фігурує як заголовок. Очевидно, якісь факти, згадки

[10] Лист Олександра Мар'ямова до Юрія Смолича (б. д.) // ЦДАМЛМ. – Ф. 169. – Оп. 2. – Спр. 529. – Арк. 5.

[11] *Смолич, Юрій*. Розповідь про неспокій. – К.: Радянський письменник, 1968. – С. 148.

[12] Див.: *Смолич, Юрій*. Мозаїка. З тих років (курйози). 1950–1960-ті рр. // ЦДАМЛМ. – Ф. 169. – Оп. 2. – Спр. 122.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 234

Смолич записував хаотично, коли щось спадало на думку чи пригадувалося. Скажімо, в рукописі в різних місцях ідеться про тих самих людей, тому кожен наступний запис починається «Ще – Винниченко В. К.», «Ще Божко» або «Ще Бузько». Водночас упадає в око певна згрупованість нотаток. Наприклад, згадавши про роль євреїв у творенні української культури й літератури у 1920-х роках, Смолич далі записує про Леоніда Первомайського, Арона Копштейна, Натана Рибака. З цими іменами у нього, очевидно, асоціюється діяльність літературної організації «Молодняк» та призов робітників-ударників у літературу – далі він записує про Вадима Собка, Олександра Корнійчука. Слідом за нотаткою про Гната Хоткевича, представника старшого, ще дореволюційного покоління, йде запис про Христю Алчевську.

Окремі записи пов'язуються в певний ланцюжок, досить химерний. Та Смолич навіть логічно впорядковану «Розповідь про неспокій» уважав суб'єктивно плутаною і пояснював це так: «Мої записи хаотичні. Щоденних нотаток я тоді, тридцять і сорок років тому, не робив, а характер моєї пам'яті такий, що я не вмію пригадати все вряд, записати все плином: мені пригадується се і те – розкидано, без плану, випадково. І "організують" мої записи не закони огляду та аналізу процесу, а лише самі спомини про живих його учасників, моїх товаришів»[13].

Сумнівів не викликає те, що всі ці нотатки – «Мозаїку» – зроблено раніше, ніж «Розповіді про неспокій», і що Смолич використав їх при написанні спогадів. Частину зафіксованих фактів та історій, звісно, художньо оброблених, подибуємо в книжкових виданнях. Переважно це безневинні подробиці й історійки на зразок уміння Хвильового кататися на ковзанах, ненависті Майка Йогансена до музики чи дотепна історія про те, як Петро Козланюк після евакуації Смолича до Алма-Ати оселився у його квартирі і випив ящик білого вина, щоб цей скарб

[13] *Смолич, Юрій*. Розповідь про неспокій. – К.: Рад. письменник, 1968. – С. 284.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 235

не дістався німцям. Загальновідомі факти з біографій Ігоря Муратова, Валер'яна Поліщука, Василя Єрмилова теж потрапили до офіційної версії мемуарів. Не втримався Смолич, щоб не висміяти невігластво Софії Левітіної, – нотатка про неї майже без змін «перекочувала» в книжку. Подекуди він уточнював свої записи, перш ніж оприлюднити їх: поет-робітник Леон Деменко, названий у нотатках Дьоминим, у книжці фігурує під правильним прізвищем.

Частина ж курйозів і цікавих подробиць із «Мозаїки» залишилася на папері. Це переважно непідцензурні (не плутати з нецензурними) історії: згадки й факти про репресії (нотатки про Ковтуна-Вухналя, Мисика, Полторацького, Хоткевича та ін.) або ж такі, що показували відому людину й поважного письменника з несподіваного боку – у смішному або неприваблівому вигляді, як нікчему, брехуна чи боягуза. У друкованих спогадах не згадано, що поет-академік Тичина принаймні один раз у житті пив горілку й один раз вилаявся. Немає там огидних випадків з Іваном Микитенком, Михайлом Доленгом чи Леонідом Скрипником, історій про велелюбних Раїсу Троянкер і Саву Божка, глузування з ортодоксальних партійних підлабузників типу Володимира Кузьмича і ще багато чого. Історії з виставою «По той бік серця» у московському Новому театрі та про стосунки запального Леоніда Чернова з жінками увійшли до «Розповіді про неспокій», але... тільки в рукописі[14]. В остаточній друкованій версії спогадів цих епізодів немає.

«Мозаїка», як і колись «Розповіді про неспокій», виконує якоюсь мірою культуртрегерську функцію, бо вже вкотре відкриває і повертає широкому читацькому загалові маловідомі й забуті імена. Марія (Маріанна) Хмарка, Юрій Платонов, Роман Кушнарьов-Пример – про цих людей сьогодні ледве що відомо, крихти інформації можна знайти в бібліографічних довідниках, тогочасній періодиці. Малознана нині роль в історії

[14] Див.: *Смолич, Юрій*. Розповідь про неспокій // ЦДАМЛМ. – Ф. 169. – Оп. 2. – Спр. 85–88.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 236

української культури й літератури росіянина Василя Матвєєва-Сибіряка, євреїв Наума Калюжного, Якова Кальницького, Дер Ністера, ба навіть українця Миколи Христового.

Пропоновану тут публікацію «Мозаїки» Смолича випередила львівська газета «Post-Поступ». Протягом 2009–2010 років на її сторінках кількома подачами з'явилися невідомі широкій публіці мемуарні записи письменника (№ 4, 6, 8, 9, 10 за 2009 та № 1 за 2010). На жаль, як це часто властиво журналістам, у погоні за сенсацією вони знехтували всіма правилами пристойного поводження з чужим текстом, тим більше позов з боку автора їм уже не загрожував. По-перше, газета не вказала джерело публікованого тексту. По-друге, самовільно вигадала для нього назву: в різних числах газети уривки зі спогадів фігурують то як «Нотатки до "Розповідей про неспокій"», то як «Неопубліковані замітки до "Розповідей про неспокій"». По-третє, наважилася його переінакшувати і додавати щось від себе, зазначивши лише одного разу: «Тут і далі – Ред.» – так що читач мусить сам розрізняти грішне з праведним, тобто авторське з редакційним. У публікації «Post-Поступа» до прізвищ митців додано імена й химерні анотації, як-от «Євген Касяненко (1889, член Центральної Ради, з 1918 комуніст, журналіст, у 1930-х репресований)» або скромніші «Іван Кочерга, видатний драматург (1881–1952)», здебільшого ж просто вказано роки життя. Можливо, галицьке походження редакції вплинуло на те, що Маріанну Хмарку в газеті названо Мирославою. Але за що журналісти «репресували» Михайла Доленга, російського критика Владіміра Єрмілова з театральним пафосом перейменували на Єрмолова, письменника Олександра Мар'ямова перепрофілювали в художника і мистецтвознавця – про все це залишається хіба здогадуватися. Нотатку про Якова Кальницького журналістка Мирослава Гординська (чи не звідси нове ім'я для поетеси Хмарки?) використала у статті «Як Яків Кальницький пошив у дурні ҐПУ»[15],

[15] *Гординська, Мирослава*. Як Яків Кальницький пошив у дурні ҐПУ // Post-Поступ. – 2009. – № 10 (грудень). – С. 18.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 237

переважно переказавши своїми словами, іноді цитуючи, але однаково не покликаючись на джерело. Внаслідок журналістського зухвальства маємо спотворений і дезінформативний текст, який ледь чи можна вважати Смоличевим.

У пропонованій публікації текст подано за рукописом, який зберігається у фонді Юрія Смолича в ЦДАМЛМ України (ф. 169, оп. 2, спр. 122, арк. 1–59). Правопис автора збережено, подекуди виправлено лише пунктуацію згідно з сучасними правилами. Коментар, яким супроводжено спогади, покликаний стати саме тим методом дешифрування, який дозволить читачеві вирішити, що перед ним – документальні нотатки чи небилиці, джерело історико-літературних і біографічних відомостей чи талановита підробка. Звіряння зі спогадами й щоденниками сучасників (Івана Дніпровського, Аркадія Любченка, Тереня Масенка, Василя Минка, Івана Сенченка, Юхима Мартича, Степана Крижанівського) легітимізує Смоличеву «Мозаїку» і водночас доповнює та увиразнює її.

Біографічні довідки мають свою особливість: у них неодмінно зазначено приналежність письменників і митців до літературних організацій та угруповань, – адже це нерідко пояснює ставлення автора до них. Навіть через десятки років Смолич недолюблював колишніх літературних опонентів. Зрештою, в передмові до останньої книги трилогії «Розповіді про неспокій немає кінця» він і сам зізнавався: «Чи повною мірою я об'єктивний у своїх записах?

У літературному міжгрупів'ї тих літ я, певна річ, йшов за тим колом товаришів, котрі були мені ближчі творчо або й – що гріха таїти – по-приятельському. Згоден, що це не могло не позначитися на моїх спогадах. Та пройшовши довгий шлях у радянській літературі на всіх етапах її перетворення – розбудовних або й гальмівних – і адресуючи нині мою розповідь до наступних поколінь літераторів та читачів, я хочу глянути в минувшину безсторонньо. Коли ж де в чому мені, можливо, не пощастило перебороти залишки давніх впливів колишніх літературних

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 238

групувань, до котрих я належав, то закликаю товаришів старшого покоління, котрі належали до інших, інколи антагоністичних груп, теж взяти перо в руки й записати свої думки – з "дзвініці" літературного групування, що їх породило»[16].

На жаль, відомості про декого з діячів, згаданих у тексті, надзвичайно куці. Попри наполегливі розшуки в архівах і бібліотеках, з'ясувати щось докладніше про Льва Пріцкера чи Сергія Радугіна не вдалося, а про декого, як-от Захаровський чи Киричинський, узагалі нічого невідомо. Отже, текст, крім усього, ще й спонукає до подальшої дослідницької праці. З іншого боку, переконавшись у правдивості наведених Смоличем фактів та історій, «Мозаїку» надалі можна використовувати при «дешифруванні» інших псевдодокументів чи таких, що викликають підозри у фальшуванні, скажімо, його ж таки мемуарної трилогії, аби не «ділити» її на 10.

Насамкінець цікаве спостереження. Юрій Смолич випередив Юрія Лотмана, запропонувавши той самий інструмент «дешифрування»: «Ви закинете мені, що мої записи – суб'єктивні?

То й добре! Хіба є що гірше від холодного, стороннього, безучасного – з "риб'ячими очима" – об'єктивізму? Хай кожний учасник процесу дасть своє, суб'єктивне висвітлення – і тоді історик літератури, зібравши, оглянувши й вивчивши все, що можна зібрати й оглянути, – на цьому й проаналізує процес та відтворить його всебічно й повноцінно.

Так принаймні думаю я.

А вам, читачу, судити!»[17]

Колись назву «Розповіді про неспокій» Юрій Смолич уточнив підзаголовком «Дещо з книги про двадцяті й тридцяті роки в українському літературному побуті». Свою дещицю до цієї картини додасть і «Мозаїка».

---

[16] *Смолич, Юрій*. Розповіді про неспокій немає кінця. – К.: Рад. письменник, 1972. – С. 7.

[17] *Смолич, Юрій*. Розповідь про неспокій. – К.: Рад. письменник, 1968. – С. 285.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 239

Юрій Смолич

Мозаїка. З тих років (курйози)

Йогансен[1]**:**

Зовсім не міг слухати музику: чи в мажорному ключі, чи в мінорному, мелодія завжди викликала в нього бажання заплакати.

При усій своїй безалаберності, зокрема абсолютному нехтуванню своїм здоров'ям, закурюючи від сірника, неодмінно чекав, доки обгорить сірчана сірникова голівка і полум'ям займеться деревинка: казав, що сірчаний дим, що з тютюном проникне в легені, надзвичайно шкідливий.

Носив тільки блакитний галстук (казав – краватка) і мене примусив (завжди імперативний!) теж носити блакитну краватку, дарма, що я ненавидів блакитний колір.

Меллер (Вадим – художник)[2]**:**

Замолоду, студентом, на велосипеді об'їхав усі країни Європи. В поважному віці, коли ми з ним були знайомі – на протязі добрих двадцяти п'яти років – ні разу не сів на велосипед.

Дніпровський (Іван, Жан)[3]**:**

Напрочуд лагідна й добросердна людина, яка й муху не могла вбити. Коли я приніс йому моє оповідання, в сюжеті якого – розстріл двохсот проституток у Вінниці петлюрівською владою (я засуджував цей акт – а це був таки факт – як звірство!), оповідання відхилив і сказав при тому, що він (більшовик) зробив би так само, адже було це в умовах близькості фронту, коло армії (громадянська війна).

Мар'ямов (Олександр, Сашко)[4]**:**

Коли ми втрьох (він, Йогансен і я)[5] відпочивали в Одесі в Лермонтовському санаторії[6], був, як, проте, й ми усі тоді, надзвичайно бідний: ходив без черевиків у старих стоптаних

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 240

калошах (так звані «професорські» – з високим сукняним передком), а штани ззаду, на сідницях, були геть протерті. Якщо ми йшли в місто, він брав із собою папку для паперів і йшов, тримаючи її ззаду, затуляючи подертий зад, – від того постава мала вельми сановитий вигляд із закладеними за спину руками – перед ним усі поступались. Так ми відвідували й театри: квитки йому продавали, навіть коли був аншлаг.

Бельський[7] (художник-сатирик, карикатурист, пізніше був членом редколегії «Крокодила»[8] в Москві й основним художником журналу):

Жив самотою, не одружений, мало не щомісяця міняв квартирю (в ті часи в Харкові це було можливо – наймати десь кімнату). Причина була відома. Він вдягався завжди елегантно, але чомусь соромився віддавати носки в прання. Носки, коли вони бруднилися, кидав у кошик; коли кошик заповнювався вщерть, він міняв квартирю, виїздив, забравши всі речі, тільки кошик з брудними носками залишав на покинутій квартирі. Так по всьому Харкову були розкидані кошики з брудними носками Бельського. Не знаю, чи так було й в Москві, куди він переїхав, запрошений «Крокодилом».

Ковтун (Вухналь)[9]:

Коли його арештували, він у супроводі охоронців вийшов у двір будинку «Слово»[10] (була вже десь восьма година ранку), тримаючи в руках портплед. У портпледі була, мабуть, подушка й ковдра чи білизна. Спинившись посеред двору й знаючи, що з усіх вікон дивляться, він зняв капелюх і вклонився до всіх вікон будинку, збудованого, як відомо, літерою «П»[11]. В цей час із портпледу вилізло мале кошеня. Чи воно залізло туди само – гріючися та граючи, чи він – невгамовний витівник – умисне його туди запроторив, хто його знає?

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 241

Мисик[12]**:**

Мисик мешкав (на Холодній горі[13]) в одному будинку й на одній площадці[14] з Минком[15]. Прийшли до нього вночі з трусом, а тоді заявили, що він заарештований. Коли пред'явили ордер, Мисик побачив, що ордер на ім'я Минка: агентура помилилася дверима. Мисик прикинув: у Минка четверо дітей, а він же самітний, і не заперечивши пішов. Повернувся десь років за десять. А Минко так і залишився на волі.

Полторацький[16]**:**

(Щось подібне – з помилок в час порушення соціалістичної законності.) Після того як він з Маловічком[17] на зібранні в Спілці визнавали свої помилки та інше після арешту Семенка[18] (в час зборів дві машини стояли під дверима Спілки), всі, разом із ними двома, рушили додому – всі мешкали в «Слові». Маловічко пішов до своєї квартирі в під'їзді № 5 – туди зразу підкотила одна з машин і його забрали. Друга машина підкотила до під'їзда № 1, де мешкав Полторацький. Зайшли до нього. Але його вдома ще не було. Агенти просиділи всю ніч – Полторацький так і не з'явився. О восьмій годині агенти вийшли, сіли в машину й поїхали. Хвилин за п'ятнадцять з'явився Полторацький: він, виявляється, зовсім не тікав і не ховався, а з горя пішов кудись і напився п'яний, ледь тепер пришкандибав додому. І... сів чекати, щоб за ним прийшли. День минув – нема. Ніч – нема. З хати він не виходив, щоб не «розминутися», щоб не подумали, що він тікає. Так – безвихідно – він просидів вдома два тижні. Сидів на балконі і махав рукою кожному, хто переходив подвір'ям під його балконом. Потім набридло і почав виходити. На тому й кінець: після того минуло понад тридцять років і ніхто не потурбував Полторацького. Буває. Чи забули тоді, чи щось наплутали з ордером?

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 242

Винниченко (В. К.)[19]**:**

Розповідав мені Туган-Барановський[20] (син знаменитого професора Туган-Барановського, що служив десь при петлюрівському уряді) після повернення з еміграції. Він їхав за кордон в одному вагоні з Винниченком. У сум'ятті евакуації Володимир Кирилович загубив своє стіло з золотим пером. Лазив попід усіма полицями (вагон був «жосткий», третього класу) і гірко плакав, побиваючись за тим пером. Казав, що писати може тільки цим пером і тепер його письменницька кар'єра закінчена – без цього пера.

Ще – Винниченко В. К.:

Розповідав мені старий лікар Гомуляка[21]: він вчився з Винниченком одночасно в університеті й товаришував. На біду вони закохалися в одну дівчину і тяжко один одного ревнували. Зрозуміло, що старий Гомуляка тепер, розповідаючи, казав про В. тільки погане. І от – особливо погане: Винниченкові стало відомо, що дівчина, об'єкт їх спільної пристрасті, має зустрітися інтимно з Гомулякою на якійсь квартирі (не пам'ятаю, де саме). Винниченко дібрав способу проникнути в цю кімнату. Під стіл, накритий скатертиною, що звисала аж до землі, він посадив якогось хлопчика-підглядача, який мав підглядати, що відбуватиметься, а тоді доповісти Винниченкові. Хлопчика того Гомуляка з своєю любкою виявили, набили й вигнали, а Винниченкові неначе Гомуляка, як він казав, «набив морду». Хто й зна, чи цьому правда, чи це звичайне стариківське жадання сказати якусь гидь про свого суперника замолоду?

Троянкер (Рая)[22]**:**

Як відомо було поміж письменників старшого покоління, була надто розпутна і, за свідченням лікарів, хворіла на німфоманію: одне слово, мало хто з тогочасних письменників з нею не переспав. Вірші вона писала тільки еротичні, і непогані, треба сказати, під впливом Анни Ахматової та інших з тієї плеяди.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 243

Увів її в літературу, як відомо, Сосюра[23], підціпивши десь в Умані під час гастролів цирку, в якому вона працювала (було їй тоді п'ятнадцять-шістнадцятий) з приборкувачем тигрів, і тепер усім розповідав, що в Раї великий шрам вище коліна, майже в паху – її добренько лапнув тигр під час спектаклю. Ну й усі тепер (це було, як спортивний інтерес) мали побачити той тигровий шрам на нозі поетки[24]. Я тоді не був спокушений Раєю, але – може, саме тому, власне, вона так і казала, що саме тому, – користався в неї визначною авторитетністю, яка, власне, полягала в тому, що вона повіряла мені всі свої любовні пригоди – інколи хизуючись, а інколи плачучи й нарікаючи на свою недугу (німфоманію). І от захворіла в Раї дитина (дочка) на менінгіт. Вона поклала її в лікарню, що була якраз недалеко від будинку, де мешкав я, і тому тепер, відвідуючи доньку, Рая часто до мене забігала – дочку вона дуже любила й піклувалася про неї (дочка видужала!). Та от одного разу Рая прийшла до мене, впала на ліжко, аж захлинаючися в риданнях. І розповіла, як вона зараз себе ненавидить. У лікарні, у сусідній з хворою донечкою кімнаті, Рая щойно віддалася лікареві, котрий лікував її дочку. Я не витримав тоді і сказав їй тільки одне слово: «блядь!» Власне, потім ще додав: ніяка ви не німфоманка, а звичайнісінька блядь... Після того Р. закохалася в мене й бомбардувала мене листами. Згодом вона одружилася з поетом С.[25] і виїхала в Ленінград. А ще років кілька пізніше, в дні війни, я одержав від неї листа (у Москві): Рая працювала секретарем редакції (здається, «Северная комуна»? – чи так) у Мурманську чи Архангельську – не пригадаю. Там і загинула під час війни.

Матвіїв-Сибіряк[26]:

Старий соціал-демократ, царський каторжанин, потім емігрував за кордон, після революції – політкаторжанин, активний діяч цього Товариства[27], в ті часи і став письменником. Останній раз його бачив перед війною в Хості[28] на Кавказі: він оселився з двома дітьми у великому, зовсім порожньому й зогнилому,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 244

колишньому «барському» будинку-віллі, що на високій горі над тодішнім Будинком творчості письменників; після війни зробився фотографом-професіоналом, дальша доля мені невідома.

Неодмінно в кожній розмові полюбляв поминати про своє знайомство (в час еміграції) з Іваном Франком; казав, зачинаючи, завжди так:

– Цей ранок нагадує мені той вечір, коли ми з Іваном Франком... (і далі – відповідно до змісту розмови).

Максим Рильський[29]**:**

Неодмінно кожній жінці цілував руку. Не «зальотом», не з гультяйства, а виказуючи тим свою шану до жіночої статі[30].

Олександр Іванович Білецький[31]**:**

Теж неодмінно кожній жінці цілував руку – з шани до жінки, хто б вона не була, але й з галантності теж.

Від них цілувати руку жінці перейняв і я. Коли ж у час війни, в евакуації, прибувши до Алма-Ати[32], я почав цілувати руку жінкам, то пішла слава по всьому місту: які то культурні українці – руку цілують жінкам.

Кузьмич[33]**:**

Був, як відомо, надзвичайний ортодокс і «правовірний». Колись групою письменників ми виїхали кудись на літературний виступ. Не пригадаю, в якому то було місті, – їздили від міста до міста. В бригаді були Кузьмич і Ковтун. Якось, прокидаючись вранці (ночували всі в одній великій кімнаті), Кузьмич – таки величаючись – сказав: а мені снився товариш Сталін. Другого ранку Ковтун будить Кузьмича й питає: Ну-ну, Володя, Політбюро тобі вже приснилося? Всі члени Політбюро були присутні?

Коли нас спішно евакуйовано вночі з Харкова в зв'язку з проривом гітлерівського десанту, Кузьмич доїхав з родиною тільки до першої станції: там жінка й син зійшли й повернулися в захоплений гітлерівцями Харків.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 245

Приїхавши до Алма-Ати, Кузьмич пішов по крамницях і купив жіночий бюстгальтер. Питаємо його: Нащо це тобі, Володя? Він каже: Як повернемося до Харкова, подарую жінці. Треба ж приїхати з якимсь сувеніром.

Згодом він почав страшно боятися, що німці прийдуть і в Азію. Взагалі, виявився страшним страхополохом. Невдовзі зовсім позбувся глузду.

Був Кузьмич одним з найбільш ортодоксальних керівників ВУСППу[34]. Як війна почалась, все тривожився, щоб його не покликали до армії. Страшно боявся бомбардування і ніякої участі в самообороні не брав – ховався в підвал.

Антон Дикий[35]:

Носив бороду й мав добрі вуса. Як відомо, всі Дикого боялись, бо вмів створювати враження, що «щось таке знає», чого інші не знають; що «має авторитет» у колах, у яких інші авторитету не мають; що взагалі діє з «чийогось доручення» і таке інше[36]. Якось йому хтось порадив, і він вуса та бороду зголив. І всі враз побачили, що він абсолютна мізерія і навіть побоюватись його перестали. Але Дикий знову відпустив вуса та бороду.

І знову всі почали його боятись.

Іван Микитенко[37]:

Коли став відомим драматургом і розбагатів, то приїздивши з Харкова до Москви, вже не спинявся переночувати в Зенкевича[38] («Укрнічліжка»), а телеграфом замовляв собі номер у готелі. Номер замовляв неодмінно двокімнатний і щоб були в ньому неодмінно золочені меблі.

Арген (Аркадій Генкін)[39]:

П'яний був завжди.

Десь у тридцятих роках Постишев[40] дозволив влаштовувати заборонені до того різдвяні ялинки, і от на Благбазі[41] в Харкові перед Новим роком навезли цілий ліс (бір) ялинок і влаштували

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 246

продаж. Арген ішов через Благбаз, потрапив на привіз, захаращений деревцями на продаж, пішов через майдан та й заблукав між виставлених ялин. Вирішивши, що трапив до бору й заблукав, перелякався й почав гукати на ґвалт – пробі, рятуйте! Там його й знайшла міліція та оштрафувала за хуліганство.

Ковалів Левко[42]**:**

Подарував мені бібліотечку курйозних публікацій, два чи три десятки «експонатів». Поміж них пригадую такі:

- книга, сторінок двісті (назви не пригадаю) – збірник «спітчів» на всі випадки виголошування: з нагоди весілля, похорону, ювілеїв, різні ділові промови тощо. На обкладинці був намальований денді у фраку й білому жилеті з бокалом у руці. Глупство неймовірне. Але ж хтось користувався цим «підручником» – це безсумнівно;
- брошюрка під назвою «Десять заповідей самостійника». На обкладинці – гайдамака із довжелезним шликом, з оселедцем з-під смушевої шапки. Всі ті заповіді – неймовірна бандитська галіматія;
- підшивка вирізок з газет (головно з московських «Известий») з оголошеннями про зміну прізвищ: був такий період, коли люди активно міняли прізвища й це мало бути оголошено через пресу. Запам'яталися такі зміни прізвищ: Кулак на Євгеній Онєгін, Околокулак – на Октябрьский, Крестовоздвиженский – на Атеїстов, Бардаков – на Горский тощо;
- примірник, либонь, Сухумської районної газетки – невеличкої форматом, завбільшки з учнівський зошит. Весь примірник був присвячений смерті якоїсь, очевидно, видатної в районному масштабі особи: може, голові райвику чи якомусь директорові якоїсь організації. Було офіційне оголошення в траурній рамці, некролог, стаття з нагоди, вислови скорботи й співчуття рідним тощо. Тільки прізвище покійника в російській мові, ба й в усіх

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 247

слов'янських, звучало аж надто непристойно, як і ім'я та по-батькові: Хухуй Хухуєвич Хухуєвич...

А привезла цю газетку з Сухумі... Віра Д.[43]

Йогансен:

Відстоював правомірність існування в мові декотрих вульгаризмів, коли вони, мовляв, «осмислені в народному побуті». Наприклад:

пальчатки (замість «перчатки»), бо ж вони вдіваються на пальці,

спінжак (замість «піджак»), бо ж вдівається на спину,

одинарний (замість «ординарий»), бо ж мова про одного тощо.

Так само вбачав логіку у виразах: «перегнути пальці» – замість перегнути палицю; або «перелінія» – на залізничний переїзд через колію абощо.

Сава Божко[44]:

Вийшовши з таборів у час війни, Божко – де б прихилити голову? – почав шукати дружину. Хтось підказав йому адресу: жінка ваша евакуювалася в Алма-Ату. Поїхав до Алма-Ати через цілу Азію, але то виявилася Н. З.[45], його, справді, перша дружина, з якою розійшовся дванадцять років тому. Але Н. чула, що його жінка десь інде, в Сибіру. Подався Савва до Сибіру, знайшов, але... не та: з цією після З. він розвівся кілька років тому. Та, на щастя, і ця знала адресу його слідуючої жінки і сказала йому – це вже десь під Україною. Подався Савва на цю адресу, знайшов, але... знову не та: з цією теж розійшовся. Довідавшися, проте, і від цієї адресу ще однієї, вже останньої перед арештом жінки, Савва поїхав до неї, знайшов. Тільки ж ця жінка... вже вийшла заміж за іншого, а Савву на цій адресі забрали до армії[46]. Відвоював війну, повернувся живий, здоровий. Поїхав працювати на Донбас. Там його зарізали в шахті – через жінку, яку хотів у когось відбити.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 248

Кочерга[47]**:**

Іван Антонович, як відомо, дуже боявся зарази, всяческої інфекції. Зокрема, він завжди тримався від співрозмовника на відстані в півтора-два метри. Якщо ви, балакаючи з ним, мимоволі робили до нього крок, Іван Антонович зразу ж відступав від вас крок назад, щоб, мовляв, з вашого дихання не трапила на нього якась інфузорія чи що.

І от пригадую таке. Вночі, я ще не спав, почув з вікна І. А. його крик на ґвалт: рятуйте! (Я мешкав тоді в Роліті[48], і І. А. мешкав у сусідньому зі мною під'їзді). Я вискочив у двір і кинувся до дверей його квартирі – двері були широко розчахнуті. Я вбіг у квартирю. В передпокою тулилася до стінки перелякана на смерть дружина І. А. А далі в малій кімнаті стояв з сокирою в руці син І. А. (він був, як відомо, страшний п'яниця й хулі-ган), замахуючись на батька. Я встиг перехопити його руку (та, можливо, він і не збирався вбивати, тільки «лякав», вимагаючи ще грошей на горілку), навіть вихопив з руки сокиру і приступив до І. А., щоб його заспокоїти й потішити. Але І. А. зразу відступив від мене; я зробив ще крок, хотівши взяти його за руку, але І. А. знову відступив, навіть відгородився руками: боявся від моєї близькості якоїсь інфекції.

Сина, правда, довелось відправити в міліцію, бо був у буйному стані. Але вся дальша втішувальна з мого боку розмова провадилася на відстані півтора-два метри від І. А.

Я:

Колись, у тридцяті роки, влаштовувалась якась літературна виставка в тодішньому Інституті ім. Шевченка[49], де головував на той час С. В. Пилипенко[50]. Пригадую, кожний письменник мав виставити свою коротку автобіографію на загальний стенд. Мені тоді це видалося смішним, ніякої автобіографії я писати не збирався, як, проте, і всі мої товариші (Йогансен, Слісаренко[51]), і я зі звичайного шалапутства так відповів на лист-запрошення від організаторів виставки:

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 249

«Народився 7 липня 1900 року. Про день смерті повідомлю додатково».

І уявіть собі, це так було виставлено на стенді поруч із поважними автобіографіями Микитенка, Кулика[52] та інших шановних товаришів.

Хвиля Андрій[53]:

Колись Левко Ковалів, у якого зберігалися вдома якісь курйозні документи з часів громадянської війни, показав мені якийсь документ (змісту його не пригадаю, та й не звернув, мабуть, і тоді уваги), на якому була печатка якоїсь петлюрівської, часів громадянської війни, формації: печатка (кругла) була двокольорова – жовтоблакитна: синє коло й напис, всередині жовтий тризубець.

А підпис під тим документом стояв «Андрій Хвиля».

На час, коли ми роздивлялись цей документ, Хвиля був завагітпропом ЦК, виступав з непримиренною й різкою критикою націоналізму й обвинувачував у націоналізмі усіх поспіль.

Микола Куліш[54]:

Колись ми з Яновським[55] прямували з Пушкінської (в Харкові) додому через кладовище. Побачили, що на могилі Хвильового хтось лежить. Підійшли. То лежав, розпластавшися й обійнявши могилу руками, Гурович. Ми підняли його – він був зовсім п'яний. Повели додому, міцно тримаючи між собою. Було то в ті роки, коли Куліша особливо гостро критикували й навіть виключили з партії[56].

Коли ми вийшли на перехрестя вулиці Сумської та Маяковського, Гурович раптом видерся з наших рук, став серед вулиці, зупинивши тролейбусний рух, звів руки вгору й закричав: «Здаюсь!»

Ми надсилу скрутили його, знову затисли між собою й довели додому.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 250

Микола Хвильовий[57]**:**

Був надзвичайно вправним на ковзанах. Ми з ним і з Сашком Копиленком[58] не раз разом ходили на каток. Власне, то був перший справжній фігурист, якого я побачив (тепер їх хто й зна скільки і влаштовуються величезні змагання та олімпіади фігурного катання, а тоді цього не було): Григорович виробляв на ковзанах чорті-що[59].

Кальницький Яків[60]**:**

Біографію мав надзвичайну, як, проте, багато письменників у першому поколінні радянської літератури: солдат на фронті першої світової війни, був повний георгієвський кавалер і носив на грудях всі георгієвські хрести (дарма, що національністю Яша єврей); в перші дні революції став головою солдатського комітету, а тоді командиром (виборним) полка, з яким ішов на Петроград на допомогу повсталому пролетаріату; командиром полка пройшов усю громадянську війну; по демобілізації працював у карному розшуку, виловлюючи бандитів; аж тоді прийшов у літературу. Вдачі був веселої, оптимістичної, а фізичної сили – неймовірної; походив з родини євреїв-вантажників – завжди велетнів і фізично могутніх. Ми з ним дуже приятелювали.

Коли його арештували, то обвинувачували в тому, що організував якусь єврейську підпільну націоналістичну організацію. Це було кумедно, бо був Яша, – дарма, що єврей – запеклий юдофоб; власне, це єдине й відштовхувало від нього – що може бути гірше ренегатства? Особливо в антисемітизмі це дошкульно вражає: єврей-антисеміт!

Три місяці допитували Яшу; він тільки сміявся. Нарешті, йому набридло, сказав – давайте папір, напишу зізнання. І написав, точно виписавши поіменно весь склад підпільної організації: Шолом Алейхем, Шолом Аш, Сабатай Цві, Ісус Навін... і т. і. – словом, усіх, яких тільки знав видатних євреїв з минувшини...

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 251

За браком будь-яких інших обвинувальних матеріалів, Яша дістав три роки за глузування над слідчими органами.

В таборі Яша зробив якийсь (не розповідав, бо військова таємниця) винахід, був викликаний в Генеральний штаб до Москви і в переддень війни знову об'явився в Харкові, бувши призначений консультантом по протиповітряній обороні міста.

Помер по-дурному. Курив завжди люльку, але всякий тютюн здавався йому заслабим. Тож натовкмачив у тютюн полину, щось аж надто багато. І задихнувся, курившн.

Софієва (Софья Левітіна)[61]**:**

Вславилася в «історії культури» (при початку двадцятих років) двома фактами: працювавши цензором у Головліті, заборонила дві книжки: 1) брошуру про «внематочную беременность», заявивши, що це символізує «непорочне зачаття», отже, є релігійною пропагандою; 2) повість Коцюбинського «Фата моргана» – на тій підставі, що, мовляв, іноземна назва не буде зрозуміла масовому читачеві.

Це саме вона стала прототипом «героїні» оповідання Хвильового «Свиня»[62] – вони з Хвильовим мешкали в одній квартирі (на Римарській, 19).

Колись ми з Софієвою йшли разом з роботи в Наркомосі, до нас якийсь жебрак простягнув руку, я подав йому якусь монету. Софієва страшенно обурилась: ви потураєте жебрацтву! Ну голодний, ну бідний, але ми – комуністи – і мусимо перетворити соціальне буття на засадах соціалізму, і тоді не буде бідних, не буде й жебраків...

Коли Софья Левітіна померла (вже в п'ятдесятих роках), у її матраці, на якому вона й спала, знайшли цілу купу... золотих п'ятірок.

Микола Вороний[63]**:**

Коли він тільки повернувся з еміграції, якийсь час працював у відділі мистецтв Головполітосвіти Наркомосу, де й я робив

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 252

інспектором. Не раз помічав: залишившися сам у кімнаті, він плакав, але побоювався, щоб цього хтось не помітив, – сльоза викочувалася з ока, він, хутенько озираючись, чи когось нема, мерщій виймав хусточку й отирав очі.

Щось весь час його мучило.

А взагалі був дуже діяльний , активний і тримався бадьоро й навіть весело. Очолював він, здається, «музичну вертикаль» і клопотався справами опери.

Кость Гордієнко[64]**:**

Ще сімнадцятилітнім хлопцем редагував якусь провінціальну (більшовицького спрямування) газету[65] і це він допомагав Бузькові[66] викрити й ліквідувати банду батька Заболотного[67] (Бузькова повість «Лісовий звір»[68]): чомусь про це не згадує і сам Кость, і наша література.

В дні війни, коли ми евакуювались у Казахстан, працював у колгоспі (разом з Клоччям[69]) і викрив там цілу банду розкрадачів державного майна й контри. Теж ні він сам, ніде про це не згадується.

Виняткова скромність.

Йогансен:

Любив Майк і похизуватися.

Один час носив вуса, а бороду голив. Так сфотографувався і після того вуса зголив. Але, зголивши вуса, почав відрощувати бороду («фламандську»: вуса голені, борода росте). Потім зголив і бороду – ходив завжди начисто виголений.

Так ми його й сфотографували й умістили поміж наших «хохм» в «УЖі»[70]: борода голена – вуса ростуть; вуса зголені – борода росте; і нормально[71].

Одержував листи від закоханих дівчат: одні закохувались в Майка з вусами без бороди, інші – з бородою без вус, ще інші – в нормального.

Оце насправді, – сказав Майк і відповів на закоханість дівчини: сам закохався.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 253

Микола Куліш:

На маневрах (не пригадаю, 29 чи 30 року) ми в парі з Мирославом Ірчаном[72] дістали білі околички на кашкети і мали бути «посередниками» від Генерального штабу маневрів. Доручили нам прибути на аеродром під Вінницею, в районі суперфосфатного заводу, з якого «червоні» літаки літали на Вінницю, котру боронили «сині». Ми лежали в кюветі, доки підлітав розвідувальний літак і кидав вимпел, цікавились повідомленням з нього – знову ховались у кювет: нас нібито мали обстрілювати, а до Штабу ми мали подати опис здобуття Вінниці «червоними».

І от у наступ пішла «червона» піхота. Полк перекотився цепами через наш аеродром – ми все собі нотували в блокноти. Потім бачимо, за останнім цепом котить собі звичайнісінький візник-фаетон. У фаетоні сидить... Микола Куліш: він командував цим полком, що йшов у наступ.

Ми підбігли до Гуровича, питаємо, чого ж він їде собі підтюпцем позаду полку, коли мав би вести його в атаку десь попереду бойової розстрільні або бодай якогось КП. Гурович каже: знаєте, навоювався я в справжню війну, а на ці іграшки шкода ноги бити, от коли почнеться справжня війна, то, будьте певні, як і в громадянську, піду попереду з криком «за мною!»

Мирослав Ірчан:

На тих же маневрах жили ми з Ірчаном в одній казармі (дев'ятий полк у Жмеринці)[73] і ліжка наші стояли впритул одне до одного.

Так Мирослав мені весь час чинив каверзи: то пустить якогось жука під ковдру, то в чай насипле соли замість цукру, то в цигарці намішає пороху до тютюну, щоб спалахнуло, то ще щось. І сам страшенно сміявся і радів зі своїх витівок.

А коли ми ходили на завдання (з білими околичками на кашкетах), сумно й <нрзб> розповідав мені про своє перше кохання до якоїсь попівни в рідному селі.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 254

Радугін[74]**:**

Був такий російський письменник (походив з Пролеткульту[75]) Радугін – ім'я забув. Один час він редагував російський журнал у Харкові («Красное слово»[76] – чи що?). У війну з харківською організацією письменників був евакуйований до Алма-Ати. Родину, здається, покинув у Харкові. А що був єврей і родина євреї, то, мабуть, загинули вони в харківському гетто в час окупації. В Алма-Аті Радугін швидко занепав: розпродався, нарікав, що голодує, і, кінець-кінцем, обірваний, у стоптаних дертих галошах на босу ногу ходив вулицями і просив милостиню. Невдовзі помер[77].

Коли його ховали, то в кутку, де він мав пристановище, виявили цілий мішок (куль!) білої муки. Він на ньому спав.

Ігор Муратов[78]**:**

Двічі вмирав. Перший раз, коли був в армії, воював у фінську війну[79], прийшло повідомлення про його загибель. Пом'янули ми його добрим словом, бо був добрий хлопець – з другого покоління (по призову ударників у літературу). Та фінська війна закінчилась і Муратов прибув до Харкова – демобілізований сержант ще й з медаллю за відвагу. Другий раз, уже в Вітчизняну війну, був Ігор, либонь, у прикордонних військах чи в якомусь близькому до кордону гарнізоні. Вже на шостий день війни стало відомо, що частина його погромлена і він загинув. То була перша жертва письменника-солдата. Пом'янули ми його добрим словом.

Та от війна закінчилась, і... (я вже мешкав тоді в Києві в будинку Роліт) відчиняю двері на стукіт і входить Ігор Муратов. Він, виявляється, був контужений і привалений землею, витягли його німці і посадили в концтабір десь на якомусь острові в Балтійському морі. Там пробув він у найстрашніших обставинах понад два роки. Потім у концтаборі знялося повстання, гітлерівську охорону перебито – були то переважно стрільці з «СС-Галичина»[80], – і колишні в'язні, озброївшись, пі-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 255

шли назустріч наступові Радянської армії. Коли ця партизанська частина з'єдналася з нашою армією, Ігоря як людину з вищою освітою забрали в військову адміністрацію в зайнятих німецьких містах. А довідавшись, що він українець ще й письменник, забрали в Комітет «За повернення на Батьківщину»[81] (то вже пізніше, коли з Києва він повернувся до своєї частини). Того вечора, коли він з'явився на порозі моєї квартири (Роліт, № 18), він був зовсім морально й навіть психічно розхитаний: весь час лаявся, матюкався з кожним словом і ні в що не вірив, і розповідь була до краю цинічна. У мене була горілка, Ігор напився п'яним «в дим», але лягти спати на ліжко чи канапу відмовився і ліг у ванній на підлогу.

З дружиною (то була друга його дружина – актриса оперети[82]) негайно розвівся.

Я побоювався, що Ігор занепав назовсім.

Та він повернувся в Німеччину, добре працював у Комітеті, гаряче виступав проти націоналістів, взагалі працював добре – і згодом за цю роботу одержав орден.

Демобілізувавшись, повернувся в літературу і двадцять п'ять років був на передньому краю літературно-ідейної боротьби в усіх жанрах – поезії, прозі, драматургії, публіцистиці. Від повоєнного морального занепаду не лишилося й сліду.

Микола Островський[83]:

Тепер усе це закреслено, викреслено й забуто – як не було: «Як гартувалась сталь» в першій чорнетці писано (коли Микола Островський ще жив у Харкові) українською мовою. Звернути на нього увагу як на письменника підказав Григорій Іванович Петровський[84] – через свого, в ті роки чи в передминулі, помічника чи порученця (не знаю, як звався), майбутнього вусппівського письменника Івана Кириленка[85]. За якийсь час (а це вже десь наприкінці двадцятих років) рукопис – чи тієї ж чорнетки, чи вже першої редакції тексту, не знаю, – потрапив до рук Івана Микитенка, вусппівського вождя. Він начисто забракував

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 256

написане, відказавши Островському в будь-якому таланті до літератури.

Саме тоді Островського перевезено на лікування до Москви, де він і залишився до смерті. Там рукопис (не знаю вже, в якій мові) потрапив, либонь, насамперед до Всеволода Іванова[86], що вгледів за тим рукописом талант і душевне багатство автора і редагував чи й допомагав писати Миколі. Невдовзі книга вийшла російською мовою. Українською її вже перекладали.

Щодо мови, то в побуті (принаймні в час перебування на Україні) Островський говорив українською мовою, хоча до рідних звертався здебільшого мовою російською. А втім, в ті часи не багато звертали уваги на те, якою мовою говорено. Але важливо, що при перших початках Островський спрямовував себе в річище української літератури.

Бузько Дмитро:

Ніде не зафіксовано факти з його біографії: каторжанин царських часів, втік з каторги – опинився в Австралії, Америці, потім – Швейцарії; там став у дні революції чи то послом, чи то консулом Директорії; повернувшись на Україну, працював у ЧК; направлений в банду Заболотного, викрив і ліквідував її (відтворено в повісті «Лісовий звір») – аж тоді прийшов у літературу.

Микитенко:

Було це в будинку Блакитного[87], в підвальчику, в ресторані. Сиділи круг столика п'ятеро: хто саме, не пригадаю, пам'ятаю лише, що був Пилипенко й Микитенко. З якої нагоди, теж не пригадаю точно, либонь, після підписання «Федерації»[88]. Пили чай і чомусь – з якогось приводу – кожний мав розповісти щось найнеприємніше, що трапилося з ним колись. Щось розповідали про епізоди з громадянської війни або з родинного побуту. Коли дійшла черга до Микитенка, він розповів таке. Колись він завів у парк якусь дівчину, студентку, і вона віддалась йому

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 257

в кущах. І от, коли він лежав на ній, оголившися, в найважливіший момент, як він сказав, його раптом укусив в ж... комар.

Пригадую: всім стало ніяково і гидко.

А І., розохотившися чи щоб зам'яти ніяковість, почав розповідати непристойні анекдоти.

Хвильовий:

В ті часи горілку взагалі письменники пили мало – хіба що з якоїсь нагоди, в компанії. Та й горілка була в ті часи тридцятиградусна, то пізніше її повернуто до сорока градусів. І з ким би мені не доводилось на цю тему говорити, кожний казав, що ніколи не п'є, коли працює. І тільки про одного Хвильового було відомо, що він п'є горілку систематично і якраз під час роботи: перехилить чарку і сідає писати.

Тичина[89]**:**

Тихішої, привітнішої, скромнішої й соромливішої людини, як П. Г., мабуть, не тільки в літературі, але й на світі не було. І, певна річ, П. Г. ніколи не лаявся, ніколи не вимовив жодного брутального слова. Але одного разу він вилаявся матерно – це коли, ліквідуючи Вапліте[90], Хвиля закинув нам, ваплітовцям, що твори наші з «подвійним дном» і ми приховані націоналісти[91].

Петро Голота[92]**:**

Коли вийшла друком «Фальшива Мельпомена»[93] (року 28 чи 29, либонь?), мене перестрів (у приміщенні, в коридорі «Робітничої газети»[94]) Петро Голота, трохи п'яненький, і, плачучи, почав вихваляти мій роман та признаватися, що він і є персонаж із цього роману, якого роздирають противенства й суперечки з самим собою, словом – наголошував на своїх націоналістичних настроях.

Років десять пізніше (коли масово відбувалися арешти поміж письменників), колись на якомусь вечорі в клубі

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 258

письменників (вже не в будинку Блакитного, а на Чернишевській, 39) Голота в буфеті, добре підпивши, знову плакав, признаючись мені, що він секретний співробітник ДПУ, з його вказівки арештовано чимало письменників і що він цим катується.

Невдовзі він завішувався[95] (із зашморгу його витяг Бузько). То було його друге самогубство: вперше, ще ген при початку двадцятих років, він кидався під поїзд і йому тоді відтято ліву руку.

Після війни чув, що Голота вчителює десь у західних областях. Там і помер. Минулого року в Будинку літераторів[96] у Києві в серії вечорів «Зустрічі з незабутніми» був і вечір з нагоди сімдесятиріччя Голоти від народження.

Павло Тичина:

Як загальновідомо, був непитущий (хіба що інколи чарочку при гостях з якоїсь нагоди)[97]. Але пригадую такий епізод з року 23 чи 24, коли П. Г. ще мешкав у ванній кімнатці в редакції газети «Вісті»[98]: заходжу до П. Г. в якійсь справі. При столі сидить двоє: він і С. В. Пилипенко (Папаша), між ними пляшка мутного самогону, на папері хвіст оселедця, і п'ють, за браком чарочок, з порожніх консервних (маїсове молоко «АРА»[99]) бляшанок.

Леонід Чернов[100]:

Коли ми виїздили бригадою письменників до Дніпропетровська, в готелі спинились в одній кімнаті: Яловий[101], Мар'ямов, Чернов і я. Але Льонька не ночував у нашій кімнаті, а навпроти: там мешкав якийсь актор місцевого українського театру, але Льонька його до кімнати не впустив, бо були ми того вечора в театрі на спектаклі і Чернову полюбилася його дружина, акторка Наталка Ващенко[102] – він зразу зазнайомився з нею після вистави й залишився в неї ночувати. А вранці, коли ми вийшли снідати, Льонька вів під руку Наталку Ващенко і рекомендував її нам як свою дружину. Так вона й поїхала далі з нами – дружиною Чернова.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 259

Та Льонька, певна річ, зразу й почав її зраджувати (був він, як відомо, легкий на закоханості!). Закохався він і в Зіну Пігулович[103] з театру «Березіль»[104]. Її фотографію – абсолютно голою в спокусливій позі – він повісив над своїм письмовим столом, а зверху, щоб не було видно, кнопкою пришпилив на це фото портретик Фрейда, вирізаний з якоїсь газети. З вікна поруч вітер повівав – і тоді портретик Фрейда на тонкому папері загортався вгору, видно було Зіну Пігулович ню. Так провисів портрет років зо два – аж до смерті Льоньки. По смерті, разом з усім, що Льонька просив мене забрати до себе, взяв я і це двослойове фото (я відправив його З. П., коли розсилав усю любовну кореспонденцію Льоньки по його численних коханках), але цікаво: Наталка В. так і не побачила тайни портрета Фрейда, бо... ніколи не підходила до письмового стола Чернова, абсолютно байдужа до його літературної роботи. А втім, коли Льонька вмер у мене на руках, а Наталка була в сусідній кімнаті, вона теж не підійшла й до покійника, бо... боялася покійників.

Дві жінки знали, що я знаю таємницю їх взаємин з Льонькою, і самі прийшли одержати в мене свої листи до Льоньки з його посмертного архіву: В. Ч.[105] і Т. Ж.[106] Інші навіть не відгукнулись на мої листи з пропозицією одержати своє листування. Я його знищив.

Кулик Іван Юліанович:

В тодішньому «Новому театрі»[107] в Москві (директор Амоглобелі[108]) художній керівник режисер Каверін Федір Миколаєвич[109] виставляв мою п'єсу «По той бік серця»[110] (за однойменним романом). Був то, либонь, 32 чи 33 рік, словом – з «тих» років. П'єсу готували довго й любовно, а тут ще й репертком: продивлявся разів зо три і раз у раз вимагав нових і нових поправок. Нарешті призначено й генеральну репетицію-перегляд: переглядалося на добірному складі глядачів – працівники тодішнього НКВД та родичі акторів театру. Театр, втім, був повнісінький (це в тодішньому Будинку уряду[111] між Москва-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 260

рікою та Канавою, на березі, приміщення, либонь, на 1200 місць).

Спектакль-перегляд пройшов блискуче, добірний глядач приймав добре; по закінченні в кабінеті директора Амоглобелі зійшовся репертком, автор, режисер і директор. Репертком, аж нарешті, не мав уже ніяких претензій і голова його (зараз забув, хто то був: чоловік дуже крутий!) сказав: ну що ж, давайте... Директор Амоглобелі зразу ж по телефону віддав розпорядження вивішувати на післязавтра афішу про прем'єру. (Афіша вже давно була готова, треба було тільки проставити число).

Раптом – коли вже всі тисли руки, розходячися, – двері кабінета директора розчинились і на порозі з'явився Кулик.

У мене це викликало здивування, бо я знав, що Іван Юліанович сидить у Харкові й порядкує письменницькими справами. В членів реперткома полегкість: слава богу, от і представник з України, який своєю присутністю тільки ствердить їх рішення, бо ж, кінець кінцем, у справах українських вони розбирались зле...

Далі відбулось щось зовсім несусвітне. Кулик сказав, що п'єси він не бачив, але знає роман (я не певний, що він його читав) і встиг таки з поїзда на прикінцеву дію спектаклю. Він дуже радіє, що репертком так уважно попрацював з автором і театром, і вітає театр і автора з дозволом на постановку, бо жодних заперечень проти спектаклю не має. Ну, всі, певна річ, шумно зраділи, особливо члени реперткому, діставши таку перестраховку, і всі, міцно потиснувши всім руки, розійшлися. Залишилися тільки ми четверо: Кулик, Каверин, Амоглобелі та я. Ми потяглись у прийомну біля кабінету, де в шафі секретарки Амоглобелі висіли наші пальта. До речі, не можу обминути – секретарка була надзвичайної вроди, національністю таджичка.

Кулик виходив останнім, затримавшися і попросивши в Амоглобелі дозволу подзвонити з його телефону до свого вітчима (Накорякова[112]), в котрого він завжди спинявся, приїхавши до Москви. Ми вийшли, вдягали пальта й балакали з секре-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 261

таркою і мимоволі... чули розмову Кулика з-за зачинених дверей, бо Амоглобелі, виходивши, забув виключити селектор, і тепер кожне слово, мовлене в кабінеті, розносили гучномовці по цілому величезному приміщенню театру.

Навдивовижу, Кулик балакав зовсім не з Накоряковим (тоді – директором видавництва художньої літератури), а з наркомом освіти, якому тоді підлягали театри, Бубновим[113]. Рішуче й категорично він заявляв про те, що от, мовляв, в Новому театрі готуються післязавтра випустити спектакль українського письменника Смолича «По той бік серця», але допустити цього не можна ні в якому разі: спектакль порочний!..

Ми дивились один на одного вилупивши очі – стільки було це несподівано й не відповідало тому, що Кулик сказав щойно членам реперткому. Та запальний Амоглобелі не витримав. Він кинувся до дверей кабінету, розчахнув їх, підскочив до Івана Юліановича, що впустив трубку, зблід і тільки трусив борідкою, схопив Кулика за манішку: «Іване Юліановичу! Що ж це ви робите? – загорлав він. – Це ж підло!»

Кулик, блідий, як папір, трусячи борідкою, шмигнув геть з кабінету, – він роздягався внизу, в фойє. І ми залишилися ні в сих, ні в тих, розгублені й обурені до краю.

Другого дня вранці мене викликано до ЦК – до Рабічева[114], завідуючого відділом культури. Знав він мене добре ще по Харкову, де перед тим був головою культвідділу ВУРПС[115], а я по роботі в Головполітосвіті був з культвідділом профспілок зв'язаний діловими зв'язками. Він сказав мені, що йому дзвонив Бубнов і доручив розібратись зі спектаклем. Спектакля, сказав Рабічев, він не бачив, а п'єсу – от, будь ласка, зранку прочитав. Нічого порочного в п'єсі він не бачить, навпаки, спрямування її ідейно корисне, ідеологічно вірне. Отже, він дав розпорядження спектакль дозволити.

Після того Кулик, зустрічаючи десь мене, намагався уникнути, щоб, крий боже, не довелося подивитись в очі. Хоча в очі він нікому не дивився.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 262

А п'єса що? Пройшла сімдесят раз з аншлагом. На сімдесят перший в театрі раптом з'явився... Постишев (тоді – секретар ЦК КП(б)У і взагалі). Після другої дії, не додивившися третьої, він зайшов в кабінет директора, викликав Амоглобелі й Каверіна і сказав, що спектакль негайно зняти – більше він не має бути показаний. А по тому ще й додав (цитата): «І навіщо вам ставити Смолича? Ставили б Микитенка й Корнійчука». На що наївно експансивний Каверін раптом ляпнув: «Ви можете посадити мене на десять років, але Микитенка я ставити не буду!». (Теж цитата).

Втім, Кулика доля не завидна.

Єрмілов В. В. (Москва, критик)[116]**:**

В сорок третьому році якийсь час я проживав у розбомбардованій квартирі Паустовського[117] – на дев'ятому (останньому горішньому) поверсі в Лаврушинському переулку. В нашому прольоті на вісімнадцять квартир жили тільки вчотирьох: я, драматург Гусєв[118], письменник Вірта[119], публіцист (з емігрантів) Лєжнєв[120]. Та ще якийсь час хтось із німецьких антифашистів. Всі ми чергували на даху по тривозі «воздух».

Якось я працював вдома і раптом почув дикий лемент аж з першого поверху. Я кинувся з дев'ятого поверху вниз, біг ще хтось – хто саме, не пригадаю. Лемент чулося з ліфту, що стояв на першому поверсі (не працював за браком електроенергії). Ми відчинили дверці – назустріч нам, як ошпарений, вискочив Єрмілов, дико лементуючи.

Виявляється, він до когось прийшов (зовсім п'яний), зайшов у ліфт, причинив дверці і... заснув. Ліфт був старовинний – з канапкою, викладений зсередини червоним деревом та поцяткований всякою блискучою мішурою. Єрмілов прокинувся, не зрозумів, де він, здалося йому, що він у труні, живим закопаний в могилу. І вчинив з переляку лемент.

Довго довелось його заспокоювати й переконувати, що він не в труні: сп'яніння ще не вивітрилось.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 263

Єрмілов (художник, Харків)[121]**:**

Був непоганим художником-модерністом, добре оформлював книжки. Але між людей найбільше вславився тим, що для Поліщуківського журналу «Авангард»[122] (де була опублікована його фотографія) сконструював «ліжко для кохання» (на замовлення Поліщука) – щось на кшталт генікологічного крісла, тільки видовженого і без підлокітників.

Андрій Головко[123]**:**

В серпні 41 року, коли армія відступала від Києва, київські письменники – в лавах армії, в редакціях фронтових газет, в групі, зарезервованій при ЦК, тощо – здебільшого прибували до Харкова.

Колись вранці до мене постукано і ввійшов Головко. Зодягнутий він був незвичайно: в галіфе й чоботях, при боці кобура з пістолетом, але... в самій спідній сорочці, без солдатської гімнастерки. Виявляється, Андрія Васильовича підібрали на якусь машину (він йшов пішки – аж упрів), видобувшися на машину, пропотілу, просолену гімнастерку зняв і почепив її на гак кабіни, щоб просохла. Та поривом вітру її зірвало й кинуло кудись у степ. Машина, звісно, не спинилась. Там, у кишені гімнастерки залишилися документи: військовий білет та білет члена Спілки письменників, а на грудях – орден Знак пошани. Дуже побивався А. В. за документами й орденом.

Та на ранок другого дня в приміщення Спілки прийшов якийсь солдат (вже поважного віку) і подав нам гімнастерку. Каже: відступали ми, відстрілюючись, дивлюсь, лежить гімнастерка в полі, на грудях орден, в кишені документи – письменник. Ну я взяв і вирішив занести, де письменницька організація. Гімнастерка, бач, залишилась, а письменник загинув. Думаю: товаришів треба сповістити...

Отака людина був цей солдат.

Андрій Васильович свою гімнастерку одів і воював далі.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 264

Кузьмич:

Ще про Кузьмича хочеться записати.

Був закоханий в авіацію, фактично на світанку її буйного розвитку в СРСР. Літав (тільки над Харковом) одним із перших з-поміж письменників[124], втирався в дружбу до відомого авіаконструктора Калініна[125]. Написав роман «Крила»[126] – грубезний, аркушів на сорок. Я, бувши тоді редактором «УЖа», скоротив його до трьох аркушів і опублікував – роман від такого скорочення значно виграв[127].

Ще захоплювався Володя есперанто – був чи не єдиний есперантист поміж українських письменників. Втім, українська мова його романів мало чим краща була проти есперанто.

Захватно вивчав фізику і... робив для себе відкриття на кожній сторінці; захоплено розповідав про ці відкриття й мені – як про таке, що немовби він сам щойно винайшов. Мені, колишньому гімназисту, все це було відомо з п'ятого класу гімназії і було мені смішно слухати його захоплені розповіді.

А ще запам'ятався тим, що, бувши першим секретарем Оргкомітету Спілки на Україні, першим – ще в дворі під дверима, над труною Хвильового – виголосив першу промову в його пам'ять. Промова була за принципом про мертвих або добре, або нічого, але поки Х. був живий, К. громив його скільки мав сил.

Взагалі вважався найбільш певним, «провіреним» товаришем у ВУСППі та й серед комуністів. Як повівся в час війни, я вже записав: ганебно, як останній боягуз.

Любченко Арк.[128]**:**

Після завзятого підлабузнювання до Хвильового, Тичини, Куліша, легко перекинувся на підлабузнювання до Микитенка й Кулика.

Поміж вусппівців верхнього регістру здобув абсолютне довір'я (навіть від Коряка[129]); з усіх сил намагався вступити до партії, навіть, здається, був зарахований в кандидати. Але – не знаю, як це обернулося, – членом партії не став. Дарма, що став

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 265

максимально «ідеологічно витриманий», написав п'єсу під назвою «Моє – твоє»[130] (верховини комуністичної свідомості), та всі дружно переіменували п'єсу на «Твоє – моє», що, справді, цілковито виказувало натуру й ідеологію Аркаші.

Доленго[131]**:**

Доленго був, власне, перший (після Блакитного[132] й Тичини) український письменник, з яким я зазнайомився, приїхавши до Харкова в двадцять третьому році. Кажу перший, бо знайомства з Блакитним я шукав, Тичину побачив у Блакитного, а знайомство з Доленго відбулося невимушено. Він прийшов у віллу Жаткіна[133], де тоді був акторський гуртожиток, до Кириченського[134], і знайомство було випадкове. З того знайомства мені запам'яталося тільки, що в Доленга величезні вуха – достоту «лопоухий», взагалі навдивовижу негарний, майже потворний обличчям. А зодягнутий був у величезний френч-пальто, перешите з солдатської шинелі.

Запам'ятався при другій зустрічі тим, що зразу почав читати вірші – вірші були ліричні, м'які, ніяк не відповідні його потворній зовнішності. В віршах дуже багато було про квіти й трави.

І раптом Доленго оженився на виключної краси жінці. Вона дуже ревнувала його, скрізь ходила за ним слідом – по редакціях і видавництвах, і була це дивовижна контрастність, на яку кожний звертав увагу: потворний чоловік і красуня дружина.

І знову раптом: лірик і ніжний вдачею Миша стає пристрасним (і голобельним) ортодоксальним вусппівським критиком.

Потім ВУСППу не стало, не стало й інших літературних організацій, заклалась Спілка письменників, а там – пішли тридцяті роки, і Михайло раптом почав ходити по людях – по квартирах письменників і заводити з усіма «ковзькі», власне, провокаційні розмови. В літературних колах його швидко зрозуміли, і фактично він опинився в самоізоляції: ніхто не хотів з ним говорити.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 266

І ще раз раптом: виявляється, що він взагалі і не Доленго (це псевдо), а Клоков – знаменитий ботанік, навіть є квітка, ним відкрита і так на його честь і названа його ім'ям, а там – за великі заслуги в науці дістає орден Леніна і Сталінську премію.

Але раптом ще й ще: красуня дружина, народивши двоє близнят і довівши їх до юнацького віку, кінчає життя самогубством, викинувшися з вікна п'ятого поверху.

Після війни – теж раптом – в щойно визволеному Києві ми з Копиленком зустріли Доленга на вулиці. Він йшов з зошитом під пахвою. Що це? Нові вірші. Пішли читати. І ми пішли до Копиленка. Доленго прочитав нам нові вірші: були вони дещо модернізовані, але знову чиста лірика. І тут трапилося таке. Копиленко, як завжди, грубуватий (йому вірші не вподобалися), каже: погані твої вірші, блювати хочеться... І тут раптом сам Доленго... зблював.

Зараз він доктор наук, професор чи член-кореспондент. Оце днями (осінь 73) зустрів його на вулиці і знову аж вразило, який же він негарний зовні, з лиця, потворний з своїми величезними вухами.

А людина він, либонь, лагідна, добросердна, хороша.

Сенченко[135]**:**

В «ті» роки завжди був «одноосібним» редакційним працівником, тобто єдиним «за все» редакційним співробітником. Так робив він журнал «Студент революції»[136] (видавав, либонь, Кубуч[137]); робив «Літературний ярмарок»[138] (видавало ДВОУ[139]); робив журнал «Вапліте»[140] (здається, видавався просто самочином).

А втім, в ті роки, мабуть, усі журнали робились саме так – один працівник на тому місці, де тепер сидять по п'ять-сім-дев'ять співробітників: «Плуг»[141] – Биковець[142], «Нову громаду»[143] – Варавва[144], «Нове мистецтво»[145] – Хмурий[146], «Гарт»[147] – здається, Копиленко і т. ін.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 267

Гадзинський[148]**:**

Постійно жив у Москві, але працею весь спрямований на Україну. Заснував навіть у Москві українське видавництво «СіМ» («Село і Місто»)[149], правда, пригадати можу лише двотомне видання «Кобзаря». Був одним з організаторів українського театру в Москві – театр цей існував і мав чималий успіх кілька років. Дуже наполягав на тому, щоб колишнє місто Катеринослав перейменувати на Січеслав, але пройшло інше перейменування – Дніпропетровськ.

Буревій Кость[150]**:**

З колишніх есерів-терористів, за плечима мав тюрми й заслання царського часу, чортівськи ерудований чоловік, був дуже активний поміж футуристів, виступав під багатьма псевдонімами. Але пригадується зараз лише поема «Зозендропія»[151]. Від Семенка перекинувся до Поліщука в його «Авангард»[152].

Поліщук Валеріан[153] **(бо був ще Клим Поліщук**[154]**):**

Вславився своєю теорією «спіралізму»[155] й пропагандою на сторінках свого журналу «Авангард» тим, що пропагував «поцілунок в голі груди»[156] та проектом конструкції спеціального ліжка для любовних втіх.

Це поза тим, що був талановитим поетом, надзвичайно активним творчо й «одержимим» у дискусіях.

Але в активі свого «Авангарду» мав небагато: Буревія, Троянкер, Єрмілова (художника), Чернова та дрібноту.

Сенченко – ще:

Коли в сорок третьому році ми викликали його в Москву, став він у мене в журналі «Україна»[157], який я редагував, відповідальним секретарем. Жити не було де, в партизанський гуртожиток він іти не схотів. І невдовзі стало зрозуміло чому. В редакційній кімнаті (редакція мала лише одну кімнату в партизанському гуртожитку на Трубній) він відгородив шафою

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 268

куток, поставив там ліжко і так жив. Так от за ту шафу почала вчащати до нього на ніч К. Колись, рано прийшовши до редакції, я її ще застав у ліжку (не сподівались, що я так рано прийду, а в мене верстка). Так от у розмові я запитав її: знаючи, мовляв, яка ви жадібна на чоловіків, не зовсім розумію, чому С. – не такий вже він красунь. К. відказала: хіба вам зрозуміти, в чому краса чоловіка? Я, справді, знаю десятки любовників, але кращого за нього не знала за все життя.

Кость Котко[158]**:**

Поза тим, що був широко відомий як фейлетоніст, ще вславився тим, що збирав анекдоти і зібрав їх до десяти тисяч – в кількох зошитах.

Козланюк[159]**:**

Сорок першого року на початку вересня, коли гітлерівці раптом прорвались під Харків, вночі – без будь-якого попередження – евакуювали письменників, акторів, художників, композиторів тощо. Наш ешелон попрямував геть на схід. У Харкові залишились із письменників тільки редакція Бажана[160] та військовізована група письменників при ЦК – чоловіка, мабуть, із двадцять. Поміж них був і Козланюк.

Геть пізніше, в Москві, колись зустрівшися з вуйком (так ми прозивали Козланюка і він відкликався на це прозвисько), почали щось пригадувати про тодішній раптовий виїзд із Харкова. Я бідкався, що виїхав майже як стій, без нічого – залишились і загинули рукописи, бібліотека, не кажучи вже про всі речі. Жартуючи, я сказав, що мені нічого того не шкода, шкода тільки, що якраз десь купив півдюжини дуже гарного білого вина і так воно й залишилося німцям.

Вуйко відказав: «Не журіться цим: як ви виїхали, я на ті кілька днів, що ми ще залишались у Харкові, пішов жити у вашу квартиру і все те вино випив».

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 269

Касяненко (Євген)[161]**:**

Редагував «Вісті» після смерті Блакитного. Не доводиться казати, що з першого ж дня з редакції «Вістей» як вітром здуло всю літературно-мистецьку братію: піднесений, запальний, творчий час, що панував за Блакитного, закінчився. Касяненка прозивали Мухобоєм, і не тільки за те, що був до краю нудним (аж мухи дохли) чоловіком, а ще й тому, що справді, бувши за освітою інженером, винайшов і сконструював автоматичну мухобійку: муха сідала на кінчик невеличкого коромисла-важіля і її зразу бив прилаштований зверху молоточок[162]. Прибув до Х[а]рк[ова] з Німеччини і в редакції ходив «по-німецькому»: скинувши піджака, світячи підтяжками блакитного кольору.

Борзенко[163]**:**

Два епізоди.

Після того, як його гірко розкритиковано і, здається, навіть виключено (чи збирались виключити) зі Спілки письменників, Борзенко «загуляв»: щось сталося негаразд в родинному побуті (з першою дружиною), почав пиячити й хуліганити. Одного разу з компанією пиячив десь у ресторані («Асторія», либонь?); ресторан уже зачинявся на ніч, але Борзенкову компанію ніяк не могла адміністрація видворити з приміщення і викликали міліцію. Борзенко з компанією забарикадували двері, й міліція проникла в приміщення через вікна. Довелось мені, тодішньому керівникові Харківської організації Спілки, визволяти його з арешту[164].

В час війни, невдовзі після визволення Києва, Борзенко проїздив з фронту через Київ, і ми пішли з ним випити пива в ресторан «Театральний». Зал ресторану був повний офіцерів – теж з позицій чи на позиції: всі пили пиво і п'яних було багато. Ми сиділи четверо: Борзенко, я, моя дружина Олена[165] і дівчина, котра, не пригадаю, стала вже дружиною Сергія чи одруження було ще тільки в перспективі. В залі він один був із зіркою Героя на грудях (Борзенко перший з письменників став Героєм

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 270

Радянського Союзу – за Керченську кампанію[166]). І от до нас підійшов молодик, либонь, лейтенант з кухлем пива, п'яний, і сказав: «Товаришу Герой, хочу випити з вами!» Борзенко раптом зблід, звівся й гримнув: «Як стоїте? Струнко! Застебніть комір, ви офіцер Радянської армії!» Пиво ми всі з лейтенантом випили. Але я глянув по залі: десятки офіцерів, що, п'яні, сиділи за столиками, розхристані, враз підтяглися, почали застібати коміри й взагалі в залі стало тихо й пристойно.

Овчаров[167]**:**

Не знаю, чи це справді так, але в ті часи, коли Микитенко написав п'єсу «Соло на флейті»[168], всі знали чи тільки така поголоска пішла, що герой того «соло» був Овчаров.

Петников[169]**:**

Людина величезної ерудиції та багатогранного таланту. Для української культури особливо цінний його вклад – тритомний корпус українських народних казок у російському перекладі. Взагалі був найтісніше творчо зв'язаний з Україною: і тоді, як жив у Харкові, і пізніше, виїхавши до Москви, а тоді до Криму. Особливо приятелював з Йогансеном. Його розповіді про Хлєбнікова[170] – шкода, що незастенографовано, – були б надзвичайно цінні для російської літератури. Був це літератор з великої літери. Але характер мав страшний – склочний, до того ж фальшивий, показний, якийсь «акторський». Пригадую: коли вмерла його мати (десь наприкінці тридцятих років), подзвонив до мене й просив прийти на похорон. Я прийшов, і за труною його матері ми ішли поруч. І от, Григорій Миколаєвич, який, очевидно, справді дуже любив свою матір і побивався за нею, весь час «грав»: то заламував руки, то закочував очі під лоба, то навіть вдавав, що втрачає свідомість. На надмогильний свіжий горбок він упав ниць, обійняв його й ридав. То були щирі ридання, але водночас було в них і щось театральне, немовби він сам з сторони дивиться на себе – як воно получається. З кладо-

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 271

вища ми йшли разом з Г. М. Він скаржився, що ванна в нього тече, що сусіди не хочуть прибирати в туалеті, а сусідка виходить до місць загального користування незачісана й розпанахана... Геть пізніше, вже з Криму, бомбардував мене листами з проханням допомогти заміняти Ялту на Старий Крим, тоді Ст. Крим знову на Ялту і ще раз Ялту на квартирю в Ст. Криму.

Ністер[171]**:**

Я дуже шкодую, що мало знаю творчість Ністера, – писав він єврейською мовою, і мені відомі були лише його переклади на українську. Це був, безперечно, один із найталановитіших письменників того часу. Зійшовся я з ним близько після переїзду столиці з Харкова до Києва – часто заходив до нього (він тоді переїхав мешкати в будинок «Слово») побалакати, одвести душу: він був ерудит і великої душі людина, з ним якось легше переживалося всякі труднощі тогочасного життя. Багато говорили з ним про сіонізм (це ж невдовзі після утворення держави Ізраїль) – Ністер кепкував з утворення єврейської держави і сіонізм засуджував. Останній раз його побачив в час війни в Москві. Почувши, що він працює в єврейському театрі на Бронній[172], пішов до нього. Ми сиділи за кулісами театру й говорили. Він був дуже пригнічений: війна вдарила йому на психіку. Але мені не забути, як він сказав, прощаючись: «Вірте, Смолич, перемога буде за нами. Фашизм не пройде». І раптом, гірко посміхнувшись, додав іспанське: «Но пасаран!»

Кузякіна[173]**:**

Либонь, вперше я її побачив, ще коли була вона студенткою і прийшла до мене про щось розпитати з театрального життя двадцятих років. Я відзначив собі тоді, що, будучи росіянкою, чудово володіє українською мовою. Потім вона стала критиком, театрознавцем і (років двадцять після першого знайомства) прийшла до мене й принесла рукопис з проханням прочитати для консультації – монографію про Миколу Куліша. Це був

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 272

прекрасний рукопис; я здивувався, як добре вона розібралася в тій складній епосі й поінформована в найточніших деталях тогочасся. Кращої роботи про Куліша я не знав і не знаю. Шкода, її вижили з України.

Чечвянський[174]**:**

Як відомо, добрий гуморист і неперевершуваний хохмач, далеко випередивши в цьому свого молодшого брата (Вишню).

Але хохми його не завжди були безобідними. Скажімо, колись він вирішив зробити «психологічний експеримент». Зібравшись якось, як звичайно, у Парфішки[175] (Сумська, 11, у підвалі біліардна й ресторанчик на п'ять-шість столиків) з усією братією гумористів, він замовив Парфішці приготувати зайця, якого щойно застрелив на полюванні. Заяць був дуже смачний – з'їли до кісточки. Тоді Василь і каже, що то був не заяць, а... кицька. Двоє тут же «поїхали в ригу» (либонь, Вухналь і Ґедзь[176])... За якийсь час, вже перепросивши й діставши прощення, Василь знову запросив усіх тих до Парфішки на зайця, цим разом справді намовивши Парфішку приготувати «під зайця» звичайну кішку. Всі їли, похваляли, і ні з ким нічого не трапилося. Василь не признавався, що то була кішка, років зо два. Коли ж за два роки в тій же компанії признався, то Вухналя знову змлоїло...

Питаємо Чечвянського: Василю, нащо це тобі було потрібно, яка «мораль»? – А так, відказав Василь, що слово дужче за діло, тепер я це точно знаю...

Коцюба[177]**:**

Хоч і як це дивно, але це тільки псевдонім, а справжнє прізвище – Коцегуб. Колись я відважився і запитав: Скажіть, Гордію, чому ви таке гарне прізвище Коцегуб заміняли на псевдо зовсім... прозаїчне – Коцюба?.. Він відразу реготнув, як завжди, коли починав говорити: га-га, тоді довго мовчав і, нарешті, сказав: розумієте, в слові Коцегуб є щось... аристократичне,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 273

а Коцюба – куди вже демократичніше... – І ще додав: я розумію – українсько-аристократичне, наче панського походження...

Овчаров – ще:

Як відомо, про всіх пише «доповідні записки» і всіх обвинувачує в українському буржуазному націоналізмі[178]. Чумак[179], Блакитний (бо ж боротьбісти!), Тичина, Коцюбинський, навіть Франко і Леся Українка. Словом, має намір знищити, пошивши в націоналізм, всю українську культуру – і сучасну, і класичну. Думалося, просто шизофренік та склочник.

Але був такий факт – років уже кілька тому, коли я був якимсь начальством у Спілці, – подав «доповідну» і на мій націоналізм, не пригадаю вже в якій книжці, в котрійсь з революційної пори, громадянської війни. Причому то була не «доповідна» до вищих інстанцій, а стаття для котрогось із журналів. Мені дали її прочитати. Пригадую, я написав на ній, що не заперечую проти публікації цієї статті, як взагалі ніколи не вважаю за можливе заперечувати проти виступу критика – правильного чи неправильного. Але додав, що в своїй концепції автор (Овчаров), критикуючи мою концепцію критики концепції Грушевського про «безбуржуазність» української нації, сам своїми концепціями доводить «безпролетарскість» української нації, тобто стає якраз на позиції Грушевського.

О. забрав статтю з редакції, і щось я не чув, щоб він ще десь виступав проти мене, хіба що в «закритих» рецензіях та «доповідних записках».

Кирилюк[180]:

Ще зовсім молодим початкуючим критиком написав «розносну» статтю про котрусь з моїх книжок (чи не про «Дитинство»[181]?), пошиваючи мене в усі крамольні категорії. Років з двадцять пізніше (після XX з'їзду партії) прийшов до мене... просити пробачення, посилаючись на те, що... «розумієте, такий же тоді був час»... А я взагалі забув про ту його статтю.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 274

Христовий[182]**:**

Як відомо, один із засновників першої Спілки пролетарських письменників «Гарт»[183], але за все своє «літературне» життя написав одним-одне, на десять сторінок оповідання «Дід Євмен»[184]. Потім став завідуючим відділом мистецтв (як тепер – міністр культури) у Головполітосвіті НКО УРСР. Я був у нього інспектором театрів. Колись, року, мабуть, двадцять п'ятого чи шостого, ми поїхали в командировку до Москви і Христовий повів мене в ресторан, щоб з'їсти знамениту в старій Москві «гур'ївську кашу»[185]. Випили пляшку вина, з'їли щось і ту кашу, а тоді розплачуватись. І це вперше за час НЕПу ми потрапили в розкішний ресторан: офіціант, що нам подавав, – у фраці і всім виглядом схожий на посла великої держави, нас просто пригнічував своєю зовнішністю (ми були в френчах ще фронтових часів). Христовий, ніяковіючи, питає мене: як же бути, чи давати «на чай», як це велося в старій Москві (він вчився в Московському університеті), чи незручно якось такій поважній особі? Я кажу: а ви його самого запитайте. Христовий наважився і питає офіціанта: «Скажіть, а як у вас тепер, залишають "на чай"?» Дипломат у фраці став в осанисту, величаву позу й відказав: «У нас у профспілці кажуть, що брати на чай некультурно. Але я думаю, що полтинник краще культури...»

Юхвід[186]**:**

Прийшов, либонь, з призовом ударників у літературу і зразу посів якийсь керівний пост і поводився страшенно «ідеологічно витримано» та погордливо по відношенню до старших, особливо не «вусппівців»... Коли почалася війна, він був секретарем парторганізації (це його гасло «За здорове недовір'я!») – ортодокс «першого рангу»: коли когось критиковано і критикованому треба було «каятись», то саме Ю. робив обвинувальну промову і далі поводився як прокурор. Поводився він так ще до війни. Війна ж його налякала так, що він – секретар партійної організації – став зовсім бездіяльний, і це в той час, коли треба

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 275

було бути і високо пильним, і максимально діяльним. Дійшло до того, що зовсім молодий комуніст Забіла і я, позапартійний тоді керівник харківської організації письменників, яка обіймала в ту лиху годину фактично всю всеукраїнську письменницьку громаду, вимушені були піти в обком партії і просити якось Ю. прибрати до рук. Секретар обкому (Максимов[187]) доручив (під час війни це, отже, було можливо) виконувати функції секретаря парторганізації Забілі, а Ю. ми евакуювали з першим же евакуаційним ешелоном, що вивозив старших віком і хворих письменників разом із письменниками іноземними (польськими й румунськими).

Іванов (Павло)[188]:

Був єдиний комуніст у нашій «Групі А»[189]. Складна була це для нього ситуація в той час боротьби поміж усіма літературними групуваннями. А натурою він був до того ж надзвичайно боязкий. Ще й хворий – тбц, а на фронті першої світової війни куля влучила йому в мошонку й відстрелила одне з яєчок[190]. Вдачею лагідний і взагалі симпатичний хлопець... Боязкість штовхнула його й на акт «активного вияву боягузтва»: коли проходили масові арешти серед письменників, Павлуша, як ми його всі звали, просто втік – подався геть далеко, аж у Сиктивкар і там учителював.

Зустрів його після війни, він був однорукий – ліву руку втратив у бою. Проживав знову в Харкові і став славетним мисливцем: стріляв з одної руки і полював на вовків, на його рахунку було аж кілька вбитих вовків.

Хазін[191]:

Прийшов у літературу з «призовом ударників у літературу». Дуже здібний «рифмач» і «хохмач», як поет не справляв надто доброго враження. З Харкова переїхав у Ленінград (писав російською мовою). І це саме про нього – либонь, у виступі Жданова[192], що передував постанові ЦК, яка критикувала

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 276

ленінградський журнал і його ліквідувала (здається, журнал так і звався «Ленінград»?), – було сказано: «якийсь подонок Хазін»[193].

І це саме він і пише тексти для Райкіна[194], з яких ми всі так сміємось.

Кац[195]**:**

Власне, тоді так і казали «Кац і Хазін», бо вони нерозливно товаришували і часто виступали разом. Кац, на мою думку, як поет вище Хазіна. Але пізніше переключився переважно на прозу в нарисовому жанрі. Дражнили його за те, що ходив у якійсь кумедній тужурці, що застібалась аж на шістнадцять ґудзиків. Під час боротьби з космополітизмом переіменувався в Кострова.

Був, як і Хазін, членом ВУСППу – призваний з ударників на заводі саме ВУСППом, але як ніхто гостро й дотепно вмів з ВУСППу іронізувати.

Кац, Хазін і я:

Виявилося, що всі троє ми «поріднилися», бо сталося якось так, що одна дівчина була кожному з нас любовницею.

Хмарка[196]**:**

Як на мене, була талановита поетеса. Особливо ж відзначалася як поетична перекладачка з італійської – італійську мову знала бездоганно й, сказати б, творчо.

На еротичному грунті збожеволіла й потрапила до Сабурової дачі[197], тобто психіатричної лікарні в Харкові, що на її базі діяла Психоневрологічна (всесоюзна) академія, – так, здається, вона звалася, керував нею академік Юдін[198]. Я з ним був добре знайомий, і він казав мені, що і в лікарні Хмарка пише талановиті вірші. Але всяку одежу з себе зриває і бігає по садку при лікарні голою, шукаючи статевого партнера. Коли стався в Німеччині фашистський путч, розмалювала собі все тіло (хімічним олівцем) фашистською свастикою.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 277

А втім, поводилась не агресивно, і з часом її з лікарні випустили. Вона поїхала до Москви, пішла в японське посольство і заявила, що вона відома поетеса, але не має де жити і її не хочуть прописувати. Дивна річ, але за день чи два її прописали і дали їй квартиру. Де вона потім поділася, не знаю.

Платонов (Юрій)[199]**:**

Письменник і географ. Власне, за основним фахом саме географ – викладав у вузах, видав підручник. А література – то було його «хоббі»: опублікував кілька оповідань, видав навіть роман (чи не «Хмереч»[200] звався?). Був членом нашої «Групи А». Людина високої культури. Закоханий аж до запаморочення в майбутнє, гарячий ентузіаст індустріалізації. Навіть дочку свою назвав Турбіна... Було сердешній дівчині не з медом з таким ім'ям – усі з неї сміялись. З величезними труднощами вже під час війни їй пощастило добитися, що в пашпорті викреслили перший склад «Тур» і залишилася вона просто Біна – Біна Юр'ївна.

Пушкін, Арцибашев:

Пригадалося чомусь: був у мене як керівника Харківської організації якраз «прийомний день», тобто для всіх, бо письменники заходили завжди, коли потреба, навіть не постукавши в двері кабінета. Але не письменників я попросив секретаршу приймати лише в певні дні, бо інакше не можливо працювати.

І от заходить молодик: драстуйте – драстуйте. В чому справа і хто ви? – Я Пушкін! – і вказує рукою на портрет Пушкіна (Тропініна), що висів на стіні кабінету. Поглянув і я: справді, зовні є подібність... – Так що вам треба? – Хочу вступити в Спілку письменників... Бачу – людина несповна розуму. Кажу: зайдіть до секретарки, візьміть і заповніть анкету – такий у нас порядок, щоб поставити справу про прийом. Він подякував, пішов. Сиджу, думаю, що ж з ним робити. Чи не подзвонити на Сабурку? Коли секретарка відчиняє двері і каже: до вас якась

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 278

дама. – А той товариш де? – Дала анкету, сидить пише. – Ну, просіть даму.

Заходить дама, добре, навіть, я б сказав, претенсійно-елегантно зодягнута. Років під сорок, але ще не зів'ялої краси.

– Прошу, сідайте. Чим можу бути корисний і хто ви є? – Я любовниця Арцибашева[201]... Мене аж у піт кинуло: щойно Пушкін, а тут любовниця Арцибашева. Може, якісь хохмачі на кшталт Каца-і-Хазіна вирішили мене розіграти?.. – Чого ж ви хочете? – питаю. І тут любовниця Арцибашева почала таке несусвітне викладати, що зразу стало зрозуміло: не хохма товаришів, а справді переді мною божевільна. Не пригадаю вже, яким способом я її спровадив з кабінету (здається, поміг Байдебура, що якраз нагодився), знімаю трубку, дзвоню академіку Юдіну, директору психоневрологічного інституту: така, кажу, пригода – прийшли до мене Пушкін і любовниця Арцибашева, може, пришлете карету і заберете їх до себе? А професор регоче: у нас, каже, завізно, так ми соціально безпечних якраз виписали – і Пушкіна, і любовницю Арцибашева.

Ковалів:

Людина, про яку можна писати романи: активний учасник громадянської війни, був чекістом, був наркомом (уполнаркомінделом по Україні), але з партії вийшов (Неп!) і від усякої політичної та громадської діяльності відійшов. Натурою людина дивовижна: ерудит у багатьох галузях знання – в науках точних і гуманітарних; хімічний факультет закінчив за два роки і був залишений при кафедрі; перед тим був першим начальником першої радіостанції на Україні в Харкові; майстер шахової гри – видав підручник чи як це назвати про різні стилі гри в шахмати; видав підручник фотографування; видав книгу «Ломиголовки»[202] – різні штуки та витівки; в кількох журналах вів відділи отаких ломиголовок – шарад, загадок, вікторин тощо; писав фейлетони, друкуючи їх по різних газетах і завжди, щоразу під іншим псевдонімом; захоплювався велоспортом,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 279

плаванням на байдарці. Все, що робив – писав, видавав, – завжди підписував різними псевдо і не вів записів своїм численним назвиськам. Але в усьому, що робив, був напрочуд точний, акуратний і навіть педантичний. Був членом товариств: Антиалкогольного (АА), Наукової організації праці (НОП), Бережіть час (БЧ), Геть сором – поза містом (поки що) ходив голий. Був членом (і найактивнішим) нашої «Групи А». В редакції журналу «УЖ» – секретарем і, власне, єдиним його постійним працівником. Над його стільцем висів на стіні величезний фотоплакат – у сто разів збільшена людська долоня з усіма інфузоріями, які передаються в час рукостискання. Руки нікому ніколи не подавав. Кімната його була умебльована так: ліжко, стіл, стілець і величезна чорна дошка на стіні: на ній він писав хімічні формули й різні ідеї для журналу «УЖ».

Копиця[203]**:**

Кажуть, був добрим хлопцем, гарним товаришем. Очевидно, так і було насправді. Повернувшися з війни полковником (бойовим), тримався скромно, непретенсійно.

Але мені, сказати б, у зіткненні зі мною запам'ятався двома фактами.

Перший. В другій половині двадцятих років, коли мене «громили» за роман «Фальшива Мельпомена», виступив із статтею, в котрій обвинувачував мене в націоналізмі.

Другий. Вже після війни, посідавши пост завідуючого відділом преси ЦК (мій безпосередній начальник як редактора журналу «Україна»), колись «зарізав» номер журналу (достеменно, бо весь тираж пішов «під ніж») за фотографію якогось теплоплава з піднятим якорем, бо, мовляв, цей якор... символізує петлюрівський тризуб. А якір, як і всякий якір, мав два кінці і третю поміж ними «шийку», до якої чіпляється якірний канат.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 280

Кречет[204]**:**

Актор, але згадую його в літературному середовищі не тому, що він постійно приятелював з різними письменниками й вічно крутився в клубі Блакитного, а ось з якої нагоди.

Я вже пішов з театру й став літератором, і колись Вася (тобто Кречет) прийшов до мене і плачучи почав розповідати якусь кримінально-романтичну історію своєї появи на світ та життя. Я вже не пам'ятаю цієї історії, але за нею виходило, що він зовсім і не Вася, а Серьожа, і батько його не той, що був його батько. Я сказав йому: знаєш, а це варто написати як повість. Він відповів: а я вже й написав і оце прийшов до тебе за благословінням. Завтра принесу тобі рукопис... І не приніс ні завтра, ні за рік, ні аж до самої смерті. Очевидно, такого рукопису і не було. Як, можливо, і всієї кримінально-романтичної історії: були просто п'яні сльози й вигадки.

До речі, був Кречет запійний. І це саме його я мусив без репетицій заступити в ролі головного жерця в «Царі Едипі», тільки вступивши в театр ім. Франка у Вінниці (і провалився з цим моїм «дебютом» у театрі), бо Вася запив.

Був же він дуже відомий в українській театральній провінції актор – прем'єр-гастрольор. Коронна його роль був Іван в «Житейському морі»[205] – він гастролював з нею по всіх «русско-малорусских» трупах до революції.

Ходив Кречет в ті часи в одягу столичного денді: на голові модний «котелок», на плечах модний пальмерстон. У роки громадянської війни якийсь час я грав з ним у нашому театрі в Жмеринці, потім кілька років у театрі Франка. Він змінив одяг: ходив у довгій кавалерійській солдатській шинелі, а на голові... сіра арештантська шапочка. І йому подобалось, коли хтось приймав його як визволеного революцією... каторжанина. Спав він у гуртожитку просто на підлозі: одну полу шинелі підстилаючи, другою накриваючись.

Вдачі був лагідної і доброї. Зовсім неосвічений. Поняття «спіритизм» він тлумачив як... вживання спирту замість горілки.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 281

Актор героїчного плану (патетика!) як на той час та в тій манері гри був чудовий.

А може, вся та історія, що він розповідав, п'яно плачучи, таки правда і рукопис теж був, тільки він передумав його передавати в чужі руки?

Захаровський[206]**:**

Теж актор. Але згадую його як літератора. Все життя руки йому свербіли до писання. Та щось не поталанило йому з талантом: ні поезія, ні проза йому не давались, і він взявся до роботи перекладацької. Але специфічної: перекладав опери, а це штука складна – треба, щоб і мовно було до ладу, і в музичний такт та в характер мелодії впадало точно, синхронно. Навчився робити це добре, і чимало опер у Харківській, а потім Київській опері йшли в його перекладах.

Як актор теж працював, виступав у концертах, мав голос рідкісного діапазону – бассо-профундо і від профундо вмів взяти до тенорових верхів.

Закінчив кар'єру, та й життя, суфлером київської опери. А оперний суфлер (в ті часи, не знаю, як тепер у наш електронно-технічний вік) – справа серйозна і робота дуже складна: треба не тільки текст подавати (як у драмі), але мотив арій, а інколи заступати й диригента (адже оркестр за суфлерською будкою позаду і актор проти світла софітів не завжди бачить руку диригента). Всі опери Захаровський міг проспівати від початку до кінця всіма голосами.

Кириленко:

Рудий, негарний, мав величезний успіх у дівчат.

Були ми з ним у різних, «ворогуючих» організаціях – Вапліте і ВУСПП, а коли утворилася Спілка і столиця з Харкова переїхала до Києва, Кириленка залишено головою харк. організації, мене – його заступником. І працювали з ним, їй-право, душа в душу: гарний був товариш. І вмів радіти успіхам

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 282

товариша. Коли вийшов мій роман «Сорок вісім годин»[207] і він його прочитав, щиро зрадів і перший вітав мене.

Майський[208]**:**

Це був ніякий не письменник – ніяких літературних здібностей. Але потяг до культури взагалі і, зокрема, очевидно, до літератури мав. Таким способом потрапив і в Пролеткульт. Коли Пролеткульт українські письменники покинули, то потягли за собою і Майського, бо писав українською мовою. Коли утворювалась Вапліте, то потягли до організації і Майського, бо ж був з пролетаріату (робітник-альфрейщик), а в Академії пролетарської літератури жодного пролетаря (крім Сосюри – за походженням) не було. Так і пішов Майський у річищі «крамольних» літературних кіл: «Літературний ярмарок», «Пролітфронт»[209]... Коли почалась війна, залишився в Харкові і... повернувся до своєї професії альфрейщика: розписував квартирі есесівцям. Коли Харків визволено, знову залишився, і я навіть надрукував якісь його розповіді про гітлерівську окупацію в журналі «Україна»[210]. Інтересно тематично, літературно бездарно. В Харкові й вмер, альфрейщиком: розписував стіни у відбудовуваних після руїни квартирях[211].

Квітка (Лейба)[212]**:**

У Вапліте було кілька євреїв: Квітка, Фельдман[213], Лейтес[214], Громов[215], ще хтось; всі вони писали українською мовою і тільки Квітка писав мовою єврейською (ідиш), знав, правда, і іврит, але в розмові завжди вдавався до мови української. Навіть переїхавши невдовзі до Москви і фактично втративши знання неорганічної для нього української мови, при зустрічі намагався говорити по-українському, навіть тоді, коли до нього звертаєшся, певна річ, мовою російською. Дуже тактовна й ґречна була людина. Але особливо зворушив він мене кілька років пізніше, коли в перший рік війни ми зустрілись в евакуації в Алма-Аті: Лейба заговорив до мене по-українському. Ми

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 283

разом зустрічали новий 42 рік. Потім він поїхав, раніше від мене.

Кушнарьов-Пример[216]**:**

Як ваплітовці-пролітфронтівці вганялись за Майським, бо пролетар, так вусппівці придбали й собі Кушнарьова. Він був мужик міцної хватки і зразу взяв у свої руки чи не весь ВУСПП разом із Куликом і Микитенком. Чи писав щось путнє, не знаю, думаю, що ні. Бо «створив» був він п'єсу (треба ж було вибивати з сідла Куліша!), звалася вона, здається, «Еквівалент»[217]. Ну і, певна річ, її зразу рекомендовано поставити Курбасу (треба ж з «Березоля» вибивати п'єси Куліша!). Мучився Курбас з тим непотребом страшенно, довів спектакль до перегляду – це я точно пам'ятаю (хоча дехто заперечує, бо, мовляв, ніде в історії цього не записано), пам'ятаю добре, бо ж як інспектор театрів Головполітосвіти і член Реперткому брав участь у тому злощасному перегляді. Далі того «перегляду» спектакль не пішов; не лише Репертком одноголосно, але й вище начальство в Головполітосвіті й Наркомосі категорично не дозволило давати глядачеві таку муру.

Особливо вийшов угору Кушнарьов у час призову ударників у літературу: був навіть організований штаб, який керував командируванням письменників різних організацій на той чи інший завод. І Кушнарьов був його головою чи начальником. А ми усі між собою казали про нього «батько Пример», вкладаючи в оте «батько» сенс часів громадянської війни, коли кожний бандитський отаманчик іменував себе батьком. Казали й про себе: ми з банди батька Примера.

Нагнибіда[218]**:**

Чи він сам пам'ятає (мені якось ніяково про це запитати), що «призвав» його в літературу я: Нагнибіда тоді працював слюсарем на Велозаводі[219], а я – з банди батька Примера – призвав його й ще одного – Дьомина[220] чи щось отак, він за років два від літератури відійшов.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 284

Наум Калюжний[221]**:**

Аж надто характерна постать тих часів. Перед тим як стати членом редколегії журналу «Червоний шлях»[222], він працював нашим консулом у Чехословаччині. Зовні аж надто типовий українець із «свідомих»: завжди ходив у вишиваній сорочці, козацькі вуса вниз, та й статурою кремезний, присадкуватий, з зірким оком. Говорив гарною, витонченою, я б сказав, українською мовою, залюблений в усе українське – мову, традиції, мистецтво, літературу. Національністю був єврей.

А втім, скільки тоді євреїв національністю були в найпершому активі українського культурного будівництва: Фурер[223], Лівшиць[224], Ліфшиць[225], Кулик, інші, та й з молодшого покоління: Первомайський[226], Рибак[227], Голованівський[228], Пріцкер[229], інші...

Первомайський:

Він з'явився в літературі якось зненацька. І відразу заявив (своїми віршами) про свою безсумнівну обдарованість, талановитість. Перший, від кого я почув, що «з'явився молодий, але справжній поет», був Слісаренко. Втім, він, Слісаренко, завжди помічав молодих і талановитих: молоді – то було його «хоббі»; для нього не було більшої насолоди, як відкривати молоді таланти. Та й самий пост (головного редактора найкращого на той час видавництва «Книгоспілка»[230]) давав йому, сказати б, карти в руки.

Але Первомайський якось сам занадто рано (зразу, появившися!) визнав себе талантом і вже чи не з перших своїх виступів дивився на всіх якось зверху, надто на нас, старших, поглядав згорда: він, мовляв, найперший комсомольський поет, а ми всі твань. Вірші П. дуже цінив і Йогансен[231]. Власне, його прихильність до «Молодняка»[232] починалась з Первомайського.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 285

Собко[233]**:**

Прийшов він у літературу теж, здається, по призову ударників у літературу. Скільки мені відомо – з тієї категорії інтелігентських дітей, що йшли на заводи, рік-два працювали слюсарями чи токарями, аж тоді вже входили в літературу від пролетаріату.

При перших літературних початках позначився для мене, власне, двома рисами: абсолютним незнанням мови (української), яку калічив, як умів; та вмінням чудово танцювати – був танцор хоч куди.

Були ми з ним в найдобріших відносинах і мав я для нього якийсь пієтет. Коли вибухла війна, то рукопис свого останнього роману, ідучи в армію, Вадим передав мені, щоб я зберіг.

З війни повернувся без ноги.

Первопис першої книги «Розповіді про неспокій»[234] він забрав у мене. Більше його, здається, ніде й нема, навіть у мене самого.

Копштейн[235]**:**

Я не знавець у поезії, але Копштейн вразив мене своєю виключною поетичною талановитістю. Певний і досі, коли б він жив, не загинув у фінську війну по-дурному, то нині був би в верховинах радянської поезії. І ще вражало його найтонше відчування української мови, дарма, що національністю був єврей.

В побуті був дивовижний: безсеребряник, до того ж нехлюй, забував навіть пообідати, але кишені шинелі (він ходив у солдатській шинелі) завжди були повні... кислою капустою[236]. Він виймав її пригорщами і їв на ходу. Колись хтось почастував його апельсином, але Арон бачив помаранч уперше і з'їв його, як яблуко, з шкуркою.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 286

Рибак:

Вперше запам'ятався мені Рибак, коли працював якимось конторником чи, може, коректором у видавництві «Рух»[237], коли директором там був Березинський[238]. Письменником тоді Р. ще не був.

Потім, пригадую, він страшенно хотів навчитись добре танцювати модний в ті роки чарльстон. Увечері, коли багато хто в будинку «Слово» вже полягав спати, Вражливий[239] запускав свій радіоприймач (чи не в нього одного тоді був приймач?), розчиняв вікно, і Рибак у дворі танцював з Дунею[240] (котра пізніше стала дружиною Первомайського).

Потім, пригадую, виступив з якоюсь книгою, в якій герої, пливучи кораблем у північній півкулі, бачили в небі над собою сузір'я Південний хрест, а якийсь «народ» (маса), роздивляючись на якесь диво, «позіхав» в смислі розійського «зєвал», «ротозейничал» чи що. Я йому вказав на ті помилки. Він дуже образився. Але в перевиданні виправив.

Потім він купив у мене мікіфон з набором платівок, сторгувались щось за півтораста карбованців (чи тисяч? не пригадаю, яка була тоді грошова одиниця). І забув заплатити, принаймні за півста років не згадав.

А загалом ми з ним в зовсім добрих відносинах, особливо через спільну симпатію до Ванди Василевської[241].

Корнійчук[242]:

Вперше почув про Корнійчука від Яновського. К. тоді тільки починав і дуже бідував. Яновський дав йому грошей і, здається, купив йому костюм, бо той був погано одягнутий. Казав Янов[ський], що К. – талановитий хлопець.

Потім я побачив його (чи не першу) п'єсу «Фіолетова щука»[243] (так, здається, вона звалась). Мені дуже не вподобалась.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 287

Хоткевич[244]**:**

Знав його по роману «Камінна душя» (саме «душя», а не «душа») та як організатора й керівника хору, оркестру, капели бандуристів – це вже, як я працював в Головполітосвіті. Був він для мене, новачка й невігласа, високим авторитетом.

Коли кілька років пізніше він був арештований, мені з академіком Білецьким обком доручив розібрати його архів, що був на дачі, либонь, у виселку Південний під Харковом[245]. Ми розібрали величезну скриню, де, пригадую, знайшли зовсім викінчений рукопис, що звався «Справа Енгельгарда» та більше як півтисячі нотних записів українських народних пісень. Ми склали повний список всього, що виявили в архіві, і здали в обком.

Що стало з архівом у скрині, не знаю.

Після війни його удова Платоніда[246] й син, що повернувся, розшукували цей архів у Львові, либонь, його туди за німців вивезла сама Платоніда. Чи жива вона зараз, не знаю. І чи це син Гната Хоткевича нині ректор харківського університету[247], теж не знаю.

Алчевська (Христя)[248]**:**

Знав її з поезій та з розповідей про її матір і взагалі всю родину українофілів та лібералів[249] за царських часів. В спілці письменників – чи тоді ще не було спілки, а діяв, усіх письменників об'єднуючи (формально, певна річ), місцевком письменників[250] (головою був Юрезанський[251], секретарем Воронін[252]) – Христя Алчевська хотіла утворити гурток вивчення французької мови, яку знала бездоганно.

Але познайомився з нею точно напередодні її смерті: отак сьогодні зазнайомився, а вранці чую: вночі нагло померла.

Була висока, ставна, гарна жінка.

Корж[253]**:**

Лише, сказати б, мигцем пригадую в тодішніх літературних турбаціях та перетурбаціях. Найбільше, мабуть, в орбіті газети

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 288

«Вісті». Потім він зник – мешкав у себе на селі, десь кілометрів за сорок від Харкова. Втягти його в літературне й довколалітературне життя не вдавалось, а я мусив про це старатись, бо був заступником голови, а далі й головою харківської організації письменників. І враз, коли я редагував «Літературний журнал»[254] (залишок «Червоного шляху» в Харкові, коли столиця переїхала до Києва, проіснував недовго, редакторство я передав Ходченкові[255]), враз Корж прислав велику поему «Пушкін»[256] з власними, в дереворіті, ілюстраціями – чудовими ілюстраціями. Так я її і опублікував (так мені принаймні нині здається, а може, помиляюсь – журнал через початок війни не встиг вийти?).

Розшукати Коржа для евакуації при початку війни не пощастило, так само як і Алешка[257]. Залишався при німцях, німці ж його (як і Алешка), відступаючи, вигнали – на риття окопів чи що? Десь при наступі нашої армії бачив його серед покинутих німцями «копачів» Бажан – вже на території західних областей. Та кілька років тому стало відомо, що зараз живе там же, у своєму рідному селі. До літератури не повертається.

Алешко:

Теж поневірявся десь на селі поза Харковом. Втягти його в творчу та громадську діяльність не щастило, скільки не говорив з ним на цю тему: він частенько навідувався до Харкова і заходив чогось у приміщення спілки, але тримався осторонь. І теж зник, коли стало питання про евакуацію при початку війни. Поневірявся десь серед «копачів» разом із Коржем – його теж мельком бачив Бажан під час наступальних боїв, коли гнали німців. Але не живе: тоді ж десь загинув, з голоду чи хвороби.

Скрипник (Леонід)[258]:

Мабуть, найгидкіша постать, котру можу пригадати з тих давніх літературних часів, у літературному середовищі. Здається, написав якийсь роман, виступав систематично з критичними статтями. В котрійсь (з приводу «Малахія» Куліша) вилаяв

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 289

і мене. Але не те мені вкарбувалося в пам'ять. Якось у будинку Блакитного ми вечеряли за одним столиком, але окремо. Скрипник пив горілку і вже був зовсім п'яний. Пригадую, я тоді його запитав: чого ви цілуєтесь, коли зустрічаєтесь з товаришами? Треба сказати, що в ті часи цілування при зустрічі чи розставанні не практикувалось, як це завелося тепер. І ось що він мені сказав, п'яно похитуючись: в мене тбц, то чому я сам маю гинути від туберкульозу?.. Мене це дико вразило. І я, пригадую, сказав: а ви чули, що є такий ідіотський поговір, що сифілітику для того, щоб позбутися сифілісу, треба позбавити невинності зовсім незайману молоду дівчинку, тоді начебто сифіліс переходить на неї, а хворий видужує? Чи ви б так зробили?.. Він дивився на мене виряченими п'яними очима, а тоді сказав: не знаю, на сифіліс я не хворий...

Ще Божко:

Запам'ятався ще двома «рисами»:

1. Їв надзвичайно багато і, що найпримітніше, волів їсти продукти сирими, не вареними, не печеними. Скажімо, вранці сам йшов на базар (зразу біля будинку «Слово»), купував кілограм свіжої свинини, присолював і тут же, біля рундука, її з'їдав. Після того йшов додому снідати[259].

2. В перукарні (коли ще мешкав на Холодній Горі по вулиці Троцького) поклав на стіл, прив'язавши шнурком, як це роблять з комплектами газет чи ілюстрованих журнальчиків у тих же перукарнях або в приймальнях у дантистів, свій товстенний роман «Степ»[260], щоб, мовляв, відвідувачі, чекаючи черги, читали б. І їм не буде нудно, і авторові популярність[261].

Ще Бузько:

Тільки нещодавно в якомусь потойбічному, націоналістичному виданні вичитав (з чиїхось спогадів), що був Бузько і в петлюрівській армії. (Це, очевидно, після повороту з Швейцарії, де за гетьманщини був гетьманського уряду дипломатом.)

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 290

І портрет його – в ладно пригнаному однострою петлюрівського старшини, разом з якоюсь жінкою (теж у петлюрівському військовому вбранні), про яку згадка, що це чи то коханка, чи то дружина Бузька.

Отже, мабуть, використовуючи саме отаке петлюрівське «алібі», вдалося йому згодом, коли передався до червоних і став чекістом, втертися в банду Заболотного й організувати її ліквідацію?

Нечес[262]**:**

Хто з українських літераторів старшого й середнього покоління не знав Нечеса – десять чи п'ятнадцять років директора Київської кіностудії, двома заходами: перед війною і зразу після війни. Знали його багато літераторів-сценаристів і поза межами України, особливо в Москві та Ленінграді, адже це за його директорування вийшли на екран найкращі фільми Довженка.

Дуже діяльний, наділений організаційним талантом, чуйною класовою інтуїцією та ще багатьма позитивними рисами (аж до теплої людяності!) позначався Нечес. Власне, справжнє його прізвище Нечеса, тож треба казати – знали Нечесу, та вже нехай буде так, як він себе найменовував.

Отже, в нашій культурі була це постать безперечно позитивного полюсу, хоча сам по собі Нечес був малокультурний, якщо не зовсім некультурний, проте розписуватися він умів[263].

Походив Нечес (Нечеса) з якогось села на Полтавщині і військову службу (ще за царя) відбував матросом. Типовий був матрос колишнього зразка, а в смугастій тільняшці ходив усе життя, і директором кіностудії бувши.

Розповідав мені С. – тодішній секретар підпільної губернської організації Компартії України (КП(б)У), як Нечес у вісімнадцятому році прибув у власне село, де народився і всі знали його, як облупленого.

Він зібрав схід – мітинг і виступив перед односельцями, почавши свою промову такими словами (за їх точність С. ручився):

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 291

– Товариші поселяни, я прибув у вашу страну, щоб проізвесті Октябрську революцію...

Коли був директором кіностудії, то, певна річ, обсідали його зі своїми справами, проханнями та найбільше вимогами гонорару чи авансу під задуманий сценарій не тільки справжні митці, а найбільше халтурники, яких біля кіностудій завжди надміру. Розповідали (не знаю, чи це правда, чи тільки анекдот), що він у такий спосіб вирішив фінансові справи. Вимагав заяви в письмовій формі. А тоді в лівому горішньому кутку писав резолюцію. Що в тій резолюції було, ніхто розібрати не міг з неоковирної, малограмотної писанини. Та це й не було потрібно – важило тільки, що є підпис Нечеса. Розібрати закорлючки підпису теж було неможливо, але в директора була домовленість з бухгалтерією про крапки під літерами: під однією з літер Нечес ставив крапку. Під котроюсь ця крапка означала: видати сповна і негайно. Під другою: видати по змозі і частково. А ще під третьою – не видавати зовсім і прохача скараскатися.

Коментарі

[1] Йогансен, Майк (Михайло) Гервасійович (псевдоніми Асп., Віллі Вецеліус, Йог, М. Крамар та ін.; 28 (16). X 1895 – 27. X 1937) – український поет, прозаїк, критик, літературознавець, лінгвіст, перекладач, сценарист. Друкувався з 1921. Належав до Спілки пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, «Техно-мистецької групи А», СРПУ. Один із співзасновників «Універсального журналу» (1928–1929) та альманаху «Літературний ярмарок» (1928–1930). Репресований, розстріляний у Києві. Смолич присвятив йому розділ «Йогансен» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 109–153).

[2] Меллер, Вадим Георгійович (26 (14). IV 1884 – 4. V 1962) – український художник-авангардист, сценограф, ілюстратор, архітектор. Належав до «Техно-мистецької групи А». Головний художник театру «Березіль» та Харківського українського драматичного театру

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 292

ім. Т. Г. Шевченка (1922–1946), Київського українського драматичного театру ім. Івана Франка (1953–1959).

[3] Дніпровський, Іван Данилович (справж. Шевченко; псевдоніми Т. Кобзаренко, Сам. Кожушко, В. Днепровский та ін.; 9. III (25. II) 1895 – 1. XII 1934) – український прозаїк, драматург, поет, перекладач. Належав до Спілки пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, ВУСПП. Учасник Першої світової і громадянської воєн.

[4] Мар'ямов, Олександр Мусійович (23. V (5. VI) 1909 – 9. XII 1972) – український і російський прозаїк, драматург, літературний критик, журналіст. Належав до «Техно-мистецької групи А». Член редколегії журналу «Новый мир» по відділу публіцистики (1961–1971). Смолич присвятив йому розділ «Мар'ямов» у книжці портретів «Мої сучасники» (К.: Рад. письменник, 1978. – С. 204–223).

[5] Пор.: «Десь наприкінці двадцятих років було вирішено фізично оздоровити письменників [...]. Пройшли ми різні медичні комісії й роз'їхалися по різних санаторіях. В Одесу, до санаторію "Лермонтовський" серед інших одержали путівки Олександр Мар'ямов і я» (*Смолич, Юрій*. Мої сучасники. – К.: Рад. письменник, 1978. – С. 207).

[6] Лермонтовський санаторій – найстаріший санаторій Одеси, заснований 1914, існує до сьогодні.

[7] Бельський – встановити особу не вдалося. Імовірно, йдеться про чекіста Якова Бєльського, талановитого художника. Завсідний гість поетичних вечорів в Одесі 1919 року, Яків Бєльський врятував від розстрілу арештованого за участь в антибільшовицькій змові молодого письменника Валентина Катаєва. Згодом Катаєв і Бєльський перебралися до Харкова, потім до Москви. За спогадами сина письменника Павла Катаєва, Бєльський нібито працював у газеті «Вечерняя Москва», у кінці 1930-х репресований і розстріляний (див.: *Катаев, Павел*. Доктор велел мадеру пить...: Книга об отце. – М.: Аграф, 2006. – С. 33–35, 154–155). Про співпрацю Якова Бєльського з журналом «Крокодил» нічого не відомо, однак Валентин Катаєв саме у 1920-х роках багато писав для цього видання.

[8] «Крокодил» – офіційний радянський і російський сатиричний журнал. Заснований 1922, виходив тричі на тиждень, тираж – 6,5 млн. Припинився 2000 року через брак коштів. Згодом журнал відродився, але успіху вже не мав.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 293

[9] Вухналь, Юрій (справж. Іван Дмитрович Ковтун; псевдоніми Іван Ухналь, Юрій В.; 5. X 1906 – 15. VII 1937) – український гуморист і сатирик. Належав до літературних організацій Спілка селянських письменників «Плуг», «Молодняк», «Пролітфронт». Репресований, розстріляний у Харкові.

[10] Будинок «Слово» – кооперативний будинок письменників у Харкові по Барачному провулку (нині – вул. Культури, 9) на розі з вул. Червоних письменників (нині – вул. Ярослава Галана). Збудований 1930 за проектом архітектора Михайла (Митрофана) Дашкевича. Перша згадка про письменницький кооператив стосується ще 1923, організовано кооператив було 1926. Ініціатором створення будинку для письменників був Сергій Пилипенко, до ініціативної групи ввійшли також Юрій Войцехівський, Аркадій Любченко, Олекса Слісаренко та Петро Панч. Будівництво почалося 1927, письменницькі родини вселилися туди 1930. За різними свідченнями, назва походить або від фаху мешканців будинку, або від його форми, яка згори нагадує стилізовану літеру «С». До 1934 тут мешкали майже всі українські письменники, після перенесення столиці до Києва частина їх переїхала, більшість було репресовано. Спогади про будинок, поквартирні списки мешканців див.: *Куліш Володимир*. Слово про будинок «Слово»: Спогади. – Торонто: Гомін України, 1966; *Дукина Н. М*. На добрий спомин... Повість про батька. – Х.: Видання часопису «Березіль», 2002.

[11] Пор.: «Вийшов на балкон (І. Ю. Сенченко. – *Я. Ц*.). Починало світати, морок посинів. І побачив ще одну трійку, яка йшла через двір. Посередині Іван Вухналь, по боках – архангели. Дійшовши до кінця дворища, Іван Вухналь обернувся в бік свого балкона і помахав на прощання рукою Аллі, дружині своїй, рідній сестрі Миколи Бажана. А біля воріт уже стояв "чорний ворон"» (*Сенченко, Іван*. Нотатки про літературне життя 20–40-х років // *Сенченко, І. Ю*. Оповідання. Повісті. Спогади / Упор. і прим. М. М. Гнатюк, вступ. ст. і ред. В. С. Брюховецького. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 578).

[12] Мисик, Василь Олександрович (псевдоніми В. Норд, В. М., В. Н.; 24. (11) VII 1907 – 3. III 1983) – український поет, перекладач, прозаїк. Належав до Спілки селянських письменників «Плуг», СПУ. До 1928 працював бібліотекарем у Будинку літератури ім. Блакитного. Репресований у листопаді 1934, засуджений до 5 років виправно-трудових

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 294

таборів, термін відбував на Соловках. Звільнений 1940, реабілітований 1956. Учасник Другої світової війни. Лауреат премії ім. Максима Рильського (1977) за перекладацький доробок.

[13] Холодна гора – місцевість у Харкові на захід від центру міста. На півдні обмежена Полтавським шляхом, на сході – схилами до залізниці, Південного вокзалу й Сортировки, на півночі й заході – межами міста. Нині у складі Ленінського району міста Харкова.

[14] Тривалий час уважалося, що Василя Мисика заарештували в будинку «Слово». Розшуки вела, зокрема, Наталія Дукина: «Довго не могла з'ясувати, де мешкали письменники В. Минко та В. Мисик. З різних джерел відомо, що перший жив над другим і що другого 4.11.1934 р. заарештували помилково замість першого та так і не випустили – дали 5 років Соловків. Але де були ті поверхи? Вдалось встановити, що до "Слова" був попередній письменницький будинок на Холодній Горі, по тодішній вул. Свердлова (нині – Полтавський шлях), де мешкали певний час С. Божко, А. Головко, В. Сосюра, В. Мисик та В. Минко й інші. Нарешті О. І. Різниченко, співробітниця Харківського літературного музею, поставила крапку над "і": вул. Свердлова, 118» (*Дукина, Наталка*. На добрий спомин... Повість про батька. – Х.: Видання журналу «Березіль», 2002. – С. 548–549). За вказівку на це джерело дякую Веніаміну Еппелю.

Чомусь дослідники проґавили точну адресу і перелік мешканців у спогадах самого Василя Минка: «Одночасно там і там з'являлися нові житлові будинки, зокрема два – на Холодній Горі. Для нас, безхатніх письменників, це було надподією: в одному з тих будинків на вулиці Свердлова, 118, дістали по одній кімнаті: Юрій Яновський, Андрій Головко, Володимир Сосюра, Іван Микитенко, Сава Божко, Василь Мисик, Наталя Забіла, Терень Масенко, Дмитро Бедзик, Антон Шмигельський, Олекса Кундзіч, найстаріший серед нас новеліст Каліст рат Анищенко й наймолодший критик Ваня Момот, незмінний секретар нашого місцевкому дитячий письменник Прохор Воронін і азм грішний» (*Минко, В. П.* Червоний Парнас. – К.: Рад. письменник, 1972. – С. 72–73).

Пор. також: «В другій половині 1927 року МК (місцевком письменників. – *Я. Ц.*) набув в очах членської маси певного авторитету, коли внаслідок вжитих ним заходів пощастило здобути для 18 осіб житлоплощу. Цілим колективом увійшли ці перші щасливці жити

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 295

в гарні світлі кімнати в новозбудованому на Холодній Горі компгоспом триповерховому будинкові (Токова, 2/118)» (*Воронін, П.* Письменники – члени профспілки // ІР НБУВ. – Ф. 274. – Спр. 411. – Арк. 1).

[15] Минко, Василь Петрович (14 (1). І 1902 – 30. І 1989) – український прозаїк і драматург. Належав до Спілки селянських письменників «Плуг», СРПУ/СПУ.

[16] Полторацький, Олексій Іванович (псевдоніми Оле Ворм, Клара Газуль, Ол. Панахида, Л. Струна та ін.; 1. XII (18. XI) 1905 – 15. III 1977) – український прозаїк, літературознавець, критик. Належав до літературних організацій «Нова генерація», СРПУ/СПУ.

[17] Маловічко, Іван Кирилович (7. XI 1909 – 26. VII 1937) – український поет і прозаїк. Належав до літературних організацій «Нова генерація», СРПУ. Репресований, розстріляний у Києві.

[18] Семенко, Михайль (Михайло) Васильович (псевдоніми Лесь Горенко, П. Мертвопетлюйко, Яків Мошек, С. Прокопович, Я. Стародубець, Микола Трирог, Анатоль Цебро та ін.; 31 (19). XII 1892 – 23. X 1937) – український поет, прозаїк, публіцист. Основоположник, теоретик і лідер українського футуризму. Організатор і керівник Ударної групи поетів-футуристів (1921), Асоціації панфутуристів (Аспанфут, 1922–1924), Асоціації комуністичної культури (АсКК, 1924), «Нової генерації» (1927–1931). Редактор футуристських журналів і альманахів, зокрема журналу «Нова генерація» (1927–1930). Головний редактор Одеської кінофабрики ВУФКУ (1925–1927). Репресований, розстріляний у Києві.

[19] Винниченко, Володимир Кирилович (26 (14). VII 1880 – 6. III 1951) – український прозаїк, драматург, художник, політичний і державний діяч. Член уряду УНР та Директорії, восени 1918 емігрував за кордон, помер і похований у Франції.

[20] Туган-Барановський, Михайло Михайлович (21. XI 1902 – 5. X 1986) – російський прозаїк, син відомого економіста Михайла Івановича Туган-Барановського. З 1919 жив за кордоном, згодом повернувся з еміграції до Харкова, брав участь у тогочасному літературному житті. В журналі «Нова генерація» надруковано його вірш «Неминуче» (1928. – № 2. – С. 114). Після Другої світової війни жив у Сталінграді/Волгограді, де вийшли його повісті й романи «Начало дружбы» (1956; перед назвою авт.: М. Туган), «Предрассветные сумерки» (1959), «Ветры над степью» (1962; у співавт. з В. С. Владіміровим),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 296

«Счастье» (1962), «Огни не гаснут» (1964). Спогади про нього харківського періоду див. у кн.: *Копелев, Лев*. И сотворил себе кумира... – Анн Арбор: Ардис, 1978. – С. 174–184.

[21] Лікар Гомуляка – встановити особу не вдалося.

[22] Троянкер, Раїса Львівна (30. X 1908 – 29. XII 1945) – українська й російська поетеса, журналістка. Належала до літературних організацій Спілка селянських письменників «Плуг», «Авангард». Авторка двох збірок віршів українською мовою.

[23] Сосюра, Володимир Миколайович (псевдоніми В. Блискавка, В. Озерний, Сумний; 6. I (24. XII) 1898 – 8. I. 1965) – український поет, прозаїк. Належав до Спілки селянських письменників «Плуг», Спілки пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, ВУСПП, СРПУ/СПУ. Лауреат Державної премії СРСР (1948) і Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1963). Смолич присвятив йому розділ «Сосюра» у книжці спогадів «Розповіді про неспокій немає кінця» (К.: Рад. письменник, 1972. – С. 75–93).

[24] Пор.: «[...] в тринадцять років, закохавшись в італійця-приборкувача тигрів в мандрівному провінціальному цирку, вона (Раїса Троянкер. – *Я. Ц.*) втекла з ним і народила дитину. Рік вона мандрувала з цирком [...] і щовечора останнім номером програми клала свою голову в роззявлену пащу тигрові. Тигр був старий і апатичний, але колись і він розлютився і дряпанув Раю так, що мало не одірвав їй ноги. Італієць-приборкувач бив і тигра, і Раю. [...] А ще за якийсь час вона покинула свого приборкувача і втекла, бо побачила десь під час літературного виступу Володю Сосюру і закохалась у нього. Сосюра повернувся зі своєї поїздки до Харкова, і Рая приїхала слідом за ним, але Сосюрина дружина вигнала її, і Володіне життя потекло далі в емпіреях. А Рая почала писати вірші» (*Смолич, Юрій*. Рая. З «Інтимної сповіді» // Коментар. – 2004. – № 3 (березень). – С. 15).

[25] Садоф'єв, Ілья Іванович (псевдоніми Аксєнь-Ачкасов, Антон Калізна та ін.; 24 (12). VII 1889 – 17. VII 1965) – російський радянський поет. Один з активних працівників петроградського Пролеткульту, протягом 1924–1929 років очолював ленінградське відділення Союзу поетів. Перекладав з української, білоруської, литовської мов, зокрема й вірші Троянкер.

[26] Матвєєв-Сибіряк (Матвіїв-Сибіряк), Василь Васильович (псевдонім С. Гетман; 8. VII 1885 – 21. XII 1963) – російський революціонер

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 297

і письменник. За царату кілька разів засуджений на заслання, звідки тікав. Емігрував за кордон в Австро-Угорську імперію, жив у Галичині. Брав активну участь у діяльності НТШ у Львові, співпрацював з Іваном Франком. Член редколегії журналу «Красное слово» (Харків) у 1929–1930. Відомий передусім як автор казок і творів для дітей. Українською мовою вийшли його повісті для дітей «Митька (Молоді паростки)» (1928), «Втеча» (1929) та ін.

[27] Товариство політкаторжан і засланих поселенців (Общество ссыльных политкаторжан и ссыльнопоселенцев) – громадська організація, діяла в СРСР протягом 1921–1935.

[28] Хоста – місцевість в Сочі (Краснодарський край, Російська Федерація) по обидва береги річки Хоста біля впадіння її в Чорне море. Нині мікрорайон у Хостинському районі міста Сочі. У 1920-х – на початку 1930-х років у Хості був Будинок відпочинку Українського товариства драматургів і композиторів (УТОДІК, пізніше УЗАП – Управління захисту авторських прав), організований Миколою Кулішем. Про письменницький санаторій у Хості, зокрема, див.: *Мокрієв, Юрій*. Хоста // *Мокрієв, Юрій*. Таке близьке... – К.: Рад. письменник, 1974. – С. 61–65.

[29] Рильський, Максим Тадейович (псевдонім – Т. Максимович; 19 (7). III 1895 – 24. VII 1964) – український поет, перекладач, публіцист. Належав до угруповання неокласиків, СРПУ/СПУ (1934–1964). Академік АН УРСР (1943) і АН СРСР (1958), директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (1944–1964). Двічі лауреат Державної премії СРСР (1943, 1950), Ленінської премії (1960). Смолич присвятив йому розділ «Рильський» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій триває» (К.: Рад. письменник, 1969. – С. 185–218).

[30] Пор.: «Ми виходимо з кафе, Рильський цілує старенькій грузинці Тамарі руку, нам забороняє платити»; «Між сяючими заметами проходить хиткою, боцманською ходою сивий поет (Рильський. – *Я. Ц.*), зустрічає дружину двірника Соломію. Зупиняється, галантно нахиляється, цілує їй руку...» (*Масенко, Терень*. Роман пам'яті. – К.: Рад. письменник, 1970. – С. 281, 283).

[31] Білецький, Олександр Іванович (2. XI (21. X) 1884 – 2. VIII 1961) – український і російський літературознавець, академік АН УРСР (1939) і АН СРСР (1958). Директор Інституту літератури

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 298

ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (1939–1941, 1944–1961), головний редактор журналу «Радянське літературознавство» (1957–1961). Член СРПУ/СПУ з 1934. Смолич присвятив йому розділ «Білецький» у книжці спогадів «Розповіді про неспокій немає кінця» (К.: Рад. письменник, 1972. – С. 176–197).

[32] Спілку радянських письменників України було евакуйовано з Києва до Уфи ще в липні-серпні 1941 згідно з постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про порядок вивезення й розміщення людських контингентів та цінного майна» від 27 червня 1941. Евакуація Харкова почалася лише після того, як стало ясно, що битву за Київ програно. Офіційним кінцем київської операції вважається 26 вересня 1941. Смолича разом з харківським відділенням СРПУ, яке він на той момент очолював, евакуювали 20 вересня 1941. Первісно ешелони мали йти до Актюбинська, але пунктом призначення виявилася Алма-Ата, столиця Казахстану. В Алма-Аті й сусідніх районах в евакуації жили й працювали Наталя Забіла, Володимир Кузьмич, Іван Сенченко, Юрій Шовкопляс, Дмитро Гордієнко, Олесь Донченко, Володимир Владко, Дмитро Бедзик та ін.

[33] Кузьмич, Володимир Савич (27 (14). VI 1904 – 4. X. 1943) – український прозаїк. Належав до літературних організацій «Молодняк», ВУСПП, СРПУ/СПУ. Один із керівників Міжнародної асоціації письменників-есперантистів. Репресований в евакуації в Казахстані 1943.

[34] ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників) – літературна організація, заснована в Харкові на Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників 25–28 січня 1927. Постала на платформі інтернаціональної пролетарської літератури й боротьби з націоналістичними дрібнобуржуазними ухилами, представляла позицію партії в літературі. Як єдиний стиль пролетаріату пропагувала пролетарський конструктивний реалізм. Вела непримиренну боротьбу з ВАПЛІТЕ й МАРС, цькувала ідеологічних ворогів і попутників. Входила до складу Всесоюзного об'єднання асоціацій пролетарських письменників (ВОАПП). У складі ВУСПП працювали філії в Києві й Одесі, донбаське літоб'єднання «Забой», секції національних меншин України – російська і єврейська. Друковані органи: двотижнева «Літературна газета», щомісячний літературно-художній журнал «Гарт», російський журнал «Красное слово» і єврейський «Промет».

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 299

1930 організувала призов робітників-ударників у літературу. На місцях виходили всеспівські журнали «Металеві дні» (Одеса), «Зоря» (Дніпропетровськ), «Стапелі» (Миколаїв), «Кривбас» (Кривий Ріг), а також всеукраїнський журнал «Літературний призов». Припинила діяльність 1932 після постанови ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій».

[35] Дикий, Антон Васильович (14 (1). VIII 1900 – 31. XII 1937) – український письменник. Належав до Спілки селянських письменників «Плуг», ВУСПП. Учасник Жовтневої революції і громадянської війни в лавах Червоної армії (1917–1922). Автор збірки віршів, кількох оповідань, п'єси (у співавторстві з Олексієм Полторацьким). На момент арешту працював директором Харківського історичного музею. Арештований 12 жовтня 1937, розстріляний у Харкові. Смолич присвятив йому частину інтерлюдії «"Білялітературні" антики» в книжці спогадів «Розповіді про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 188–201).

[36] Пор.: «Антін (чи Антон) Дикий. Все життя експлуатував людський страх перед ЧК і його перевтілювання. Прозоро натякав, що він своя людина "в органах"» (*Сенченко, Іван*. Нотатки про літературне життя 20–40-х років // *Сенченко, І. Ю.* Оповідання. Повісті. Спогади / Упор. і прим. М. М. Гнатюк, вступ. ст. і ред. В. С. Брюховецького. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 574).

[37] Микитенко, Іван Кіндратович (6. IX (25. VIII) 1897 – 4. X 1937) – український прозаїк, драматург, поет, критик і публіцист. Очолював Одеську філію Спілки пролетарських письменників «Гарт» (1924–1927), один із співзасновників і керівників ВУСПП (1927–1934), ВОАПП, СРПУ та СП СРСР. Секретар правління СРПУ (1934–1937), член уряду УРСР (1932–1937).

[38] Зенкевич, Павло Болеславович (27. VII 1886 – 4. IV 1942) – російський перекладач, театральний і музичний критик. У 1920-х – першій половині 1930-х років багато перекладав творів українських письменників російською мовою. Арештований 26 жовтня 1936 у складі групи літературних працівників – «українських націоналістів», до якої входили також Ігор Поступальський, Володимир Нарбут, Павло Шлейман (Карабан), Борис Навроцький. Засуджений до 5 років виправно-трудових таборів, помер у таборі на Колимі. Смолич присвятив

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 300

йому розділ «"Укрнічліжка"» в книжці спогадів «Розповідь про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 270–273).

[39] Арген (справж. Аркадій Генкін) – естрадний автор. Смолич присвятив йому частину інтерлюдії «"Білялітературні" антики» в книжці спогадів «Розповіді про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 201–206). Про Аргена див. також: *Масенко, Терень*. Роман пам'яті. – К.: Рад. письменник, 1970. – С. 129–130; *Копелев, Лев*. И сотворил себе кумира... – Анн Арбор: Ардис, 1978. – С. 172–174; *Костюк, Григорій*. Зустрічі і прощаня. Спогади. – Едмонтон: КІУС, 1987. – Кн. 1. – С. 370–371.

[40] Постишев, Павло Петрович (18 (6). IX 1887 – 26. II 1939) – радянський державний і політичний діяч, партійний функціонер. Протягом 1933–1937 секретар ЦК КП(б)У. Один з головних організаторів голодомору 1932–1933 та репресій проти української інтелігенції за обвинуваченням у буржуазному націоналізмі. Керував розгромом «націоналістичних» кадрів у КП(б)У. Репресований 1938, розстріляний у Москві. З ініціативи Постишева 1935 відновлено традицію новорічної ялинки, доти заборонену як релігійний і буржуазний пережиток (див.: *Постышев, П*. Давайте организуем к Новому году детям хорошую елку! // Правда. – 1935. – 28 декабря. – С. 3).

[41] Благбаз – скорочена назва Благовіщенського базару, центрального ринку й історичного району в Харкові. Базар отримав назву 1840 року від сусідньої Благовіщенської церкви. Сучасна офіційна назва – Комунальний ринок.

[42] Ковалів, Левко Іванович (псевдоніми – Комель, Ліо-Кі; 18. XII 1894 – 26. X 1937) – український політичний і громадський діяч, науковець-хімік, журналіст. Один із керівників Української партії соціалістів-революціонерів, член Центральної Ради. Після виходу з КП(б)У (1921) займався науковою працею в галузі фотохімії. Належав до «Техно-мистецької групи А». Член редакції й активний дописувач «Універсального журналу» (1928–1929), де вів рубрику «Наша система – п'ять хвилин розумової гімнастики щодня». Репресований 1934, розстріляний 1937 в Бамлагу. Смолич присвятив Коваліву окремий відступ у книжці спогадів «Розповідь про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 137–138).

[43] Віра Д. – Дражевська, Віра Артемівна (29 (16). VII 1912 – 19. IX 1994) – українська художниця. Працювала секретаркою в «Техно-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 301

мистецькій групі А», потім особистою секретаркою Смолича. Під час Другої світової війни емігрувала до США.

[44] Божко, Сава Захарович (24 (11). IV 1901 – 27. IV 1947) – український прозаїк, журналіст. Належав до Спілки селянських письменників «Плуг», СРПУ. Репресований 1938, засуджений до 5 років виправно-трудових таборів. До 1942 працював у м. Ухта (Комі АРСР), учасник Другої світової війни. По війні працював у Херсоні, потім на Донбасі.

[45] Забіла, Наталя Львівна (5. III (20. II) 1903 – 6. II 1985) – українська поетеса, прозаїк, драматург, перекладач. Належала до Спілки селянських письменників «Плуг» (1924–1927), ВУСПП (1927–1934), СРПУ/СПУ (1934–1985). У першому шлюбі була одружена з Савою Божком.

[46] Імовірно, Смолич чув про те, як Божко після таборів розшукував родину, але до нього дійшла вже спотворена інформація. Незабаром після розлучення з Наталею Забілою Божко в 1932 переїхав з Харкова до Херсона, де одружився з учителькою Марією Никифорівною Гаркушею. Після арешту письменника дружина від нього відмовилася як від ворога народу (див. лист М. Н. Гаркуші начальнику НКВС м. Херсона у кн.: *Бантишев О. Ф., Селюк А. В.* Пастка для еліти. – К.: Нора-Друк, 2004. – С. 169). Про долю Марії Гаркуші і синів Божка існують різні відомості. Пор. уривки з листів Юлія Божка: «Мати і ми, двійко хлопчиків, як родина “ворога народу”, були заслані до Казахстану, в далеке село Кіровське, де довелося аж по вінця випити гірку чашу. У Казахстані ми негадано зустрілися з батьком. А було це так. В Алма-Аті він випадково здибався з одним українським письменником (прізвище не пам’ятаю). Цей добрий чоловік і сповістив його про наше перебування у Казахстані. У таборі батько тяжко захворів на подагру, був дуже худий і змучений. Він погостював лише кілька днів. Передав матері табірні поезії “Ворон”, “Землякові”, “Марія”, інші не пам’ятаю. А ще – оповідання. Батько остаточно отримав зарахування до полку і вирушив нелегкими шляхами війни. Ми з матір’ю витребували дозвіл на повернення в Україну і переїхали до Одеської області, у місто Котовськ» (див.: *Заремба, Володимир.* Долі. – Дніпропетровськ: Пороги, 2002). За іншими даними, діти під час війни проживали в сім’ї діда Никифора Васильовича Гаркуші в селі Станіслав на Херсонщині, де їх і знайшов батько. Пор. уривки зі спогадів Всеволода Савича Гаркуші-Божка: «Близько двох тижнів перебував батько разом із нами

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 302

в Станіславі. То були незабутні для мене і Юлія дні! Наприкінці серпня він тепло попрощався з нами, зодягнув свою важку фронтову шинелю і назавжди полишив непривітну до нього дідову хату. Більше ми його не бачили...

Десь через півроку батько помер загадковою смертю по дорозі до свого рідного села Крутоярівка – про це я дізнався через багато літ опісля. Того ж страшного, голодного 1947 року, як ворога народу, було заарештовано на Буковині і нашу матір. Ось і виходить, що вся родина Божків не оминула концтаборів: дорослі – радянських, діти – фашистських... Мати повернулася до нас через десять літ, а батько – вже ніколи...» (див.: *Доценко, Юрій*. Божа іскра Сави Божка // http://www.kozatstvo.org.ua/uk_r.php?d=a&i=2819).

Пор. також: «Під час війни Саву Божка звільняють з табору. У Херсоні і навколо нього він розшукує свою дружину і синів. Побував і в рибальському селі Станіславі, де жили батьки його дружини. Вони ще були живі, але ні доньки, ні онуків коло них не було. Влітку 1944-го Божко пише Масенкові: "Тереня! Плаваю запечалений Дніпром і Лиманом. Був у Станіславі. Казали люди в Херсоні, що мої там, але... Все було б гаразд, та після шести років знову без родини, самотньо, тоскно". Надломлений фізично і морально, знищений душевно, розчарований у надії знайти бодай елементарне людське співчуття й підтримку, Божко йде до діючої армії. Відвоювавши, він наприкінці 1945 року знов повертається до Херсона. Проте й цього разу знайти дружину з дітьми йому не вдається» (*Чабан, Микола.* Одісея Сави Божка // *Чабан, Микола*. Січеслав у серці: Нариси. – Дніпропетровськ : ВПОП «Дніпро», 1994. – С. 41–45).

[47] Кочерга, Іван Антонович (6. X (24. IX) 1881 – 25. II 1952) – український драматург. Лауреат Державної премії СРСР (1947) за п'єсу «Ярослав Мудрий».

[48] «Роліт» – кооперативний будинок письменників у Києві по вулиці Леніна (нині – Богдана Хмельницького) на розі з Ново-Тимофіївською (нині – Михайла Коцюбинського). Збудований 1934 за проектом архітекторів Василя Кричевського і Петра Костирка. Перші згадки про будинок для київських літераторів стосуються другої половини 1920-х років, тоді й було створено житлово-будівельний кооператив № 92 «Роліт», який дістав назву від професії його членів – робітників літератури. Будівництво розпочалося 1931, від СРПУ справи вів Іван

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 303

Ле. Шістдесят письменників отримали ордери в листопаді 1934. Згодом добудовано ще один корпус на 14 квартир за проектом архітектора Миколи Сдобнєва. Про будинок і його мешканців див.: *Цалик Станіслав, Селігей Пилип*. Таємниці письменницьких шухляд: Детективна історія української літератури. – К.: Наш час, 2010 – 352 с.

[49] Інститут ім. Шевченка – науково-дослідна установа, вивчає питання теорії та історії української і світової літератури. Заснований 1926 у Харкові з філіями в Києві та Одесі як Інститут Тараса Шевченка в системі Наркомосу УРСР. З 1936 – Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка в системі АН УРСР. Протягом 1941–1944 евакуйований до Уфи, об'єднаний з Інститутом мовознавства в Інститут мови та літератури. Сучасна назва – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка – з 1952.

[50] Пилипенко, Сергій Володимирович (псевдоніми Сергій Сліпий, Плугатар, Книгочій, Слухач та ін.; 22 (10). VII 1891 – березень 1934) – український байкар і прозаїк, журналіст. Організатор і голова Спілки селянських письменників «Плуг» (1922–1932), редактор журналу «Плужанин». Заступник директора й директор Інституту Тараса Шевченка (1926–1933). Репресований, розстріляний.

[51] Слісаренко, Олекса Андрійович (справж. Снісар, псевдоніми Омелько Буц, А. Буценко, Обсерватор та ін.; 28 (16). III 1891 – 3. XI 1937) – український поет, прозаїк. Друкувався з 1911. Член літературних організацій та угруповань «Музаґет», «Комкосмос», Асоціації панфутуристів (Аспанфут), Спілка пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, «Техно-мистецька група А». Працював головним редактором видавництва «Книгоспілка». Репресований, розстріляний на Соловках. Смолич присвятив йому розділ «Слісаренко» в книжці спогадів «Розповіді про неспокій немає кінця» (К.: Радянський письменник, 1972. – С. 12–42).

[52] Кулик, Іван Юліянович (справж. Ізраїль Юделевич Кулік; псевдоніми В. Пятниченко, К. Ральф, Василь Роленко, Ролінато та ін.; 26 (14). I 1897 – 10. X 1937) – український поет, прозаїк, публіцист, партійний діяч. Один із керівників ВУСПП (1927–1934), з 1934 – перший голова СРПУ. Керівник Центрального управління у справах друку УСРР (1923), радник радянського повпредства в Канаді (1924–1926), головний редактор «Літературної газети» і журналу «Радянська література» (1934–1936), голова Радіокомітету УСРР (1936–1937),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 304

директор Партвидаву УСРР (1937). Репресований, розстріляний у Києві.

[53] Хвиля, Андрій Ананійович (справж. Олінтер; 31 (19). VIII 1898 – 10. II 1938) – український партійний і державний діяч, публіцист, літературний критик. Член Української партії соціалістів-революціонерів (боротьбистів) (1917–1919), КП(б)У (1919–1937). Член ЦК і Оргбюро ЦК КП(б)У, ВУЦВК (1927–1937). Заступник завідувача Агітпропом ЦК КП(б)У (1925–1926), завідувач відділом преси ЦК КП(б)У (1926–1928), завідувач культпропвідділом і агітпроппресвідділом ЦК КП(б)У (1928–1933), заступник народного комісара освіти (1933–1936), начальник управління мистецтв при Раднаркомі УСРР (1936–1937). Активно боровся з українським націоналізмом, зокрема з «шумськізмом» і «хвильовізмом». Репресований, розстріляний у Києві.

[54] Куліш, Микола Гурович (псевдоніми Гук, Гурій Коняга та ін.; 18 (6). XII 1892 – 3. XI 1937) – український драматург. Належав до літературних організацій Спілка пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ (президент у 1927–1928), «Пролітфронт». Засновник і перший голова Українського товариства драматургів і композиторів (УТОДІК, 1926–1931) Репресований, розстріляний на Соловках. Смолич присвятив йому розділ «Куліш» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 51–75).

[55] Яновський, Юрій Іванович (псевдоніми Георгій Ней, Юр. Юрченко та ін.; 27 (14). VIII 1902 – 25. II 1954) – український прозаїк, поет, драматург. Належав до літературних організацій «Жовтень», ВАПЛІТЕ, «Пролітфронт», СРПУ/СПУ. Редактор журналу «Українська література» (згодом «Вітчизна»; 1941–1946). Лауреат Державної премії СРСР (1949). Смолич присвятив йому розділ «Яновський» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій триває» (К.: Рад. письменник, 1969. – С. 88–122).

[56] Пор. запис у щоденнику Івана Дніпровського: «30. [V 1933] Кляус (М. Г. Куліш. – *Я. Ц.*) в голубому стані. Почав у Епіка, а кінчив на могилі нашого друга (М. Г. Хвильового. – *Я. Ц.*).

– З старика борода зелена росте. Сіли з Вухналем не на могилі, поблизу, спиною до нього... витяг 2 огірки, один дав сусідові... Сяду й на могилі, але... зимою, в сніг, коли ітиме сніг... скажу: Чуєш, старик?

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 305

Вухналь заплакав, а я за компанію...» (*Дніпровський, Іван*. Літературні стрічі. Пам'ятка для мемуарів // ЦДАМЛМ. – Ф. 144. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 42).

[57] Хвильовий, Микола Григорович (справж Фітільов, псевдоніми Стефан Кароль, М. Тростянецький, Юлія Уманець та ін.; 13 (1). XII 1893 – 13. V 1933) – український прозаїк, поет, публіцист, критик. Належав до літературних організацій Спілка пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ (ініціатор і лідер, 1925–1928), «Пролітфронт». Один з головних учасників літературної дискусії 1925–1928 років. Після листа Йосифа Сталіна «Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У» від 26 квітня 1926 політичну й літературну позицію Хвильового було потрактовано як один із варіантів національного ухильництва – «хвильовізм». Застрелився після перших арештів серед письменників.

[58] Копиленко, Олександр Іванович (псевдоніми Ол. Коп., Юр. Магонь; 19. VII (1. VIII) 1900 – 1. XII 1958) – український прозаїк. Належав до літературних організацій Спілка селянських письменників «Плуг», Спілка пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, «Пролітфронт», СРПУ/СПУ. Смолич присвятив йому розділ «Копиленко» у книжці спогадів «Розповіді про неспокій немає кінця» (К.: Рад. письменник, 1972. – С. 121–140).

[59] Пор.: «Катання на коньках у садку біля опери, потім у "Слові". Фігурист» (*Любченко, Аркадій*. Спогади про Хвильового (Із записної книжки) // Ваплітянський збірник / За ред. Юрія Луцького. – 2-ге вид., доп. – КІУС, Мозаїка, 1977. – С. 35); «[...] в дворі, де взимку заливали ковзанку і Хвильовий шаленів на ковзанах»; «Хвильовий був легкий, спритний, з незвичайною віртуозністю ганяв на ковзанах взимку на нашому дворовому катку. Кататися на цей каток виходило багато людей, але хто ще, крім Хвильового, добре катався, не пам'ятаю» (*Сенченко, Іван*. Нотатки про літературне життя 20–40-х років // *Сенченко, І. Ю*. Оповідання. Повісті. Спогади / Упор. і прим. М. М. Гнатюк, вступ. ст. і ред. В. С. Брюховецького. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 545, 550).

[60] Кальницький, Яків Ісакович (32 (10). X 1895 – II 1949) – російський прозаїк. Учасник громадянської війни, командир полка Червоної армії. Член СРПУ/СПУ з 1934. Арештований у червні 1938, у березні 1939 засуджений до 3 років виправно-трудових таборів.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 306

Відбувши покарання, повернувся до Харкова, літературну творчість покинув. Книжки Кальницького «В багровом кольце (Записки советского гражданина)» (Житомир: Космос, 1929) і «Человек, которого убили. Записки Каина: Повести» (М.: Никитинские субботники, 1929) про події громадянської війни в Україні було заборонено радянською цензурою і повернуто в бібліотечний обіг лише 1987 (див.: *Блюм, А. В.* Запрещенные книги русских писателей и литературоведов. 1917–1991. Индекс советской цензуры с комментариями. – СПб., 2003).

[61] Левітіна, Софія Марківна (15 (3). VI 1891 – 6. XI 1957) – російський драматург і прозаїк. Член СРПУ (1934–1957). Була політпрацівником у Червоній армії, потім на партійній роботі. У 1920–1930-х роках брала активну участь у політичних обвинуваченнях державних діячів і письменників.

[62] Оповідання Миколи Хвильового зі збірки «Сині етюди» (Х.: ДВУ, 1923). На Левітіну як прототип Хаї, головної героїні оповідання «Свиня», вказували також Сергій Єфремов (див.: *Єфремов, Сергій*. Щоденники. 1923–1929. – К.: Газета «Рада», 1997. – С. 180), Аркадій Любченко (див.: Ваплітянський збірник / За ред. Юрія Луцького. – 2-ге вид., доп. – КІУС, Мозаїка, 1977. – С. 35), Іван Сенченко (див.: *Сенченко, Іван*. Нотатки про літературне життя 20–30-х років // *Сенченко, І. Ю.* Оповідання. Повісті. Спогади / Упор. і прим. М. М. Гнатюк, вступ. ст. і ред. В. С. Брюховецького. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 566).

[63] Вороний, Микола Кіндратович (псевдоніми Арлекін, Олег Віщий, М. Карасовський, Кондратович, Микольчик, М. Уланенко, М. Юман, Amicus, Homo, Sirius та ін.; 6. XII (24. XI) 1871 – 7. VI 1938) – український поет, актор, театрознавець, перекладач. Емігрував за кордон 1920, жив у Варшаві, Львові, 1926 повернувся в УСРР. Репресований 1934, висланий з України на 3 роки, вдруге арештований 1938, розстріляний. Автор класичних українських перекладів революційних пісень «Інтернаціонал», «Марсельєза», «Варшав'янка».

[64] Гордієнко, Кость (Костянтин) Олексійович (3. X (21. IX) 1899 – 17. XII 1993) – український прозаїк, журналіст, критик. Належав до Спілки пролетарських письменників «Гарт», ВУСПП, СРПУ/СПУ. Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1973).

[65] Протягом 1920–1921 Кость Гордієнко працював відповідальним секретарем губернської селянської газети «Більшовик» і редактором

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 307

балтської повітової газети «Червоне село». Саме на території Балтського повіту на Одещині діяли повстанські загони отамана Семена Заболотного.

Пор.: «А поки що, 1920 року, я був у звільненій Червоною Армією Одесі незрілим (знов незрілим) газетярем... Секретарем губерніяльної сільської газети "Більшовик". Газета виходила російською мовою ("Коммунист") і українською ("Більшовик") – для села. Редакція була одна. З-поміж перекладачів був Дмитро Бузько. Статті до газети часом давалися різні, передові – для села і міста. Редактор був досвідчений літній газетяр, він же відав і версткою, я тільки почав засвоювати поліграфічну техніку» (*Гордієнко, К. О.* Зростання // *Гордієнко, К. О.* Зернися, земле: Нариси, спогади, роздуми / Упор. М. Т. Равлюк. – К.: Рад. письменник, 1988. – С. 160).

«Вісті Балтського повітового революційного комітету» – одна з перших районних газет в Україні, яка виходила з 18 лютого 1920 в місті Балта Подільської губернії (нині – Одеська обл.). У квітні 1921 редакцію газети, перейменованої на «Червоне село», очолив Кость Гордієнко, який прибув до Балти з завданням налагодити роботу місцевої преси. Про це див.: *Гордієнко, К. О.* Спогади повітового редактора // *Гордієнко, К. О.* Рясне слово: Роздуми і спогади. – К.: Рад. письменник, 1978).

[66] Бузько, Дмитро Іванович (1890 – 14. XI 1937) – український прозаїк. Належав до літературної організації «Нова генерація». За царату член Партії лівих соціалістів-революціонерів (1907–1917), засуджений, відбув 4 роки каторги. Утік з заслання в Сибіру, жив за кордоном як політичний емігрант. Член УПСР (1917–1918), обіймав посади в уряді УНР та Гетьманату. У 1921–1922 працював агентом ДПУ на Одещині. Співавтор кіносценаріїв перших українських художніх фільмів «Лісовий звір», «Макдональд» (обидва – 1924), «Тарас Шевченко» (1926). Репресований, розстріляний в Одесі.

[67] Заболотний, Семен Федорович (бл. 1892–1894 – 1922) – керівник антибільшовицького повстанського руху на Одещині (1918–1922). Ватажок Чорноморського повстанського козацького війська, або Наддністрянської дивізії – великого з'єднання українських повстанських загонів, яке діяло у Балтському повіті Одеської губернії та Ольгопільському повіті Подільської губернії. Заарештований завдяки діяльності в повстанському загоні таємного агента ГПУ на прізвисько Професор

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 308

(Дмитро Бузько), розстріляний. Про отамана і роль Бузька в його арешті див. публікації Сергія Богана: Повстанський рух в Одеській губернії у 1920–1923 роках // Записки історичного факультету. – Одеса, 1999. – Вип. 8. – С. 159–165; С. Заболотний – керівник селянського повстання на Одещині // Записки історичного факультету. – Одеса, 2001. – Вип. 11. – С. 285–292; Чорноморське повстанське козацьке військо у боротьбі за Українську державність у 1920–1922 рр. // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2001. – Т. 6. – С. 355–362; *Янчук Олесь, Боган Сергій*. Останній гайдамака Одещини // Чорноморські новини. – 2001. – 15 березня. – С. 3.

[68] «Лісовий звір» – автобіографічна повість Дмитра Бузька (1923) та однойменний фільм (1924) за його ж таки сценарієм, один із перших українських фільмів.

[69] Клоччя, Андрій Васильович (справж. Левицький; 23 (10). X 1905 – 8. XII 1972) – український прозаїк, критик. Належав до літературних організацій Спілка пролетарських письменників «Гарт», «Молодняк», ВУСПП, СРПУ/СПУ (1934–1972). По війні жив на Донбасі, був головним редактором журналу «Донбас» (1964–1966).

[70] «УЖ» («Універсальний журнал») – щомісячний ілюстрований літературно-художній журнал. Виходив у Харкові протягом 1928–1929. Загалом вийшло 12 чисел журналу (листопад-грудень 1928, січень-серпень 1929). Відповідальний редактор – Борис Ліфшиць, до складу редакції входили Юрій Смолич, Майк Йогансен, Олекса Слісаренко, Левко Ковалів, Остап Вишня, Микола Бажан. Журнал друкував белетристику, публіцистику, огляди культурного життя у світі, мистецтвознавчі статті, а також багато ілюстрацій і фото. За офіційним формулюванням, видання припинено через брак паперу.

[71] Пор.: «Поголившися, пишу елегантно, а неголений пишу могутнє. Із чого читач може справедливо заключити, що зараз у мене вуса виголені, а борода росте* (* За останніми відомостями Майкову Йогансенову бороду знову поголено. – Редакція.)» (*Йогансен, Майк*. Ледачий автор // УЖ. – 1929. – № 2. – С. 54).

[72] Ірчан, Мирослав (справж. Андрій Дмитрович Баб'юк; ще понад 50 інших псевдонімів; 14. VII 1897 – 3. XI 1937) – український прозаїк, драматург, публіцист, журналіст, критик. Протягом 1923–1929 жив у Канаді, редагував журнали «Робітниця» і «Світ молоді», був

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 309

секретарем Заокфільгарту (заокеанської філії Спілки пролетарських письменників «Гарт»). З 1929 жив у Харкові, очолював літературну організацію «Західня Україна», редагував щомісячний журнал «Західня Україна» (1930–1933). Репресований у грудні 1933, розстріляний 1937 на Соловках. Смолич присвятив йому розділ «Ірчан» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 233–238).

[73] ...в одній казармі (дев'ятий полк у Жмеринці)... – у місті Велика Жмеринка Подільської губернії з 1 липня 1903 дислокувався 9-й Стрілковий полк Російської імператорської армії. Військова перепідготовка членів ЛОЧАФу (Літературне об'єднання Червоної армії і флоту) проходила в Жмеринці, письменників поселили в колишніх царських казармах.

[74] Радугін, Сергій (справж. Самуїл Ноєвич Ражба; ? – 1942?) – російський поет, критик, журналіст. Один із чільних діячів українського Пролеткульту, ВУАПП (Всеукраїнська асоціація пролетарських письменників). Автор збірок віршів і поем «Под красной звездой» (Х.: ГИУ, 1924), «Сказ о пятом годе» (Х., 1926), «Алая быль» (Х.: ГИУ, 1928), «Поэма Госплана» (Х.: Гарт, 1931), а також нарисів і повістей «Плюс электрификация. Днепр в спецодежде» (Х.: Гарт, 1931), «Строители ТЭЦ» (Х.: ЛіМ, 1933), «Зибеню-Фрицис (Пробная глава из истории ХЭМЗ'а)» (Х.: Український робітник, 1934).

[75] Пролеткульт – масова культурно-просвітницька й літературно-художня організація пролетарської самодіяльності при Народному комісаріаті освіти, існувала протягом 1917–1919. Станом на 1920 в організації нараховувалося біля 80 тис. осіб. Після критики Леніна діяльність Пролеткульту почала завмирати. Головні ідеологи – Олександр Богданов, Олексій Гастєв, Валеріан Плетньов та ін.

В Україні пролеткульти виникли наприкінці 1918, але популярності не здобули, зокрема через відмову визнати існування української мови й культури. З 1921 до Оргбюро українського Пролеткульту входили Василь Еллан-Блакитний, Іван Кулик, Володимир Коряк, згодом Сергій Пилипенко, Михайло Майський, Володимир Сосюра та ін. Організацію очолював Захар Нєвський, друкований орган – журнал «Зори грядущего» (1922). Українські письменники вийшли з Пролеткульту 1922, організація існувала ще до 1924, потім решта її членів утворила Всеукраїнську асоціацію пролетарських письменників (ВУАПП).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 310

[76] «Красное слово» – щомісячний літературно-художній і громадсько-політичний журнал ВУСПП, виходив російською мовою у Харкові протягом 1927–1932. Його завданням було «ознакомление читателя с развитием украинской социалистической культуры и новейшей украинской литературой, как в форме критических статей и обзоров, так и путем помещения произведений украинских писателей в переводе на русский язык», а також «организация актива украинских писателей, пишущих на русском языке». Членами редколегії в різний час були Павло Арський, Борис Горбатов, Михайло Доленго, Василь Матвєєв-Сибіряк, Яків Городській, Зельман Кац, Самуїл Радугін, Олександр Хазін та ін. Сучасна назва «Радуга» – з 1963.

[77] Пор.: «Письменник С. Н. Радугін-Рашпа (sic!). Брав активну участь у будівництві "Слова"; дуже пишався тим, що йому вдалося дістати дефіцитний на той час дубовий паркет. Вимушена роль понятого при арештах так вплинула на Самійла Ноєвича, що він немов стерявся розуму: не їв, не пив, ні з ким не розмовляв, стовбичив біля вікна... Довелось десь на рік покласти його до Сабурової дачі, в психіатричну лікарню. Лікування майже не давало наслідків. Тоді його син забрав батька під розписку й повіз до моря, в санаторій, у Геленджик. Той там трохи очуняв. Помер в евакуації в 1942 р.» (*Дукина, Наталка*. На добрий спомин... Повість про батька. – Х.: Видання журналу «Березіль», 2002. – С. 540–541).

[78] Муратов, Ігор Леонтійович (28 (15). VII 1912 – 29. III 1973) – український поет, прозаїк, драматург. Друкувався з 1925. Працював на заводах «Електросталь», ХТЗ. Учасник радянсько-фінляндської та Другої світової воєн. 1942–1945 був у німецькому полоні. 1955–1959 – голова Комітету з повернення на Батьківщину та головний редактор газети «За возвращение на Родину» (Берлін). Лауреат Державної премії СРСР (1952). Смолич привятив йому розділ «Муратов» у збірці портретів «Мої сучасники» (К.: Рад. письменник, 1978. – С. 223–237).

[79] Радянсько-фінська (радянсько-фінляндська) війна, або Зимова війна – збройний конфлікт між СРСР і Фінляндією в період з 30 листопада 1939 до 13 березня 1940.

[80] 14-та гренадерська дивізія Ваффен СС «Галичина» – підрозділ у складі військ Ваффен СС Німеччини в період 1943–1945, укомплектований з українців-галичан. З 19 квітня 1945 – 1-ша Українська дивізія УНА.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 311

[81] Комітет «За повернення на Батьківщину» – створений у квітні 1955 в Берліні з ініціативи громадян СРСР, колишніх в'язнів фашистських концтаборів, на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 «Про амністію радянських громадян, які співпрацювали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.». З 1959 – Комітет за повернення на Батьківщину і розвиток культурних зв'язків зі співвітчизниками. З 1955 виходила однойменна газета (з 1960 – «Голос Родины»). 1963 низка організацій заснували Радянський комітет із культурних зв'язків зі співвітчизниками за кордоном у Москві, а Комітет у Берліні перетворено на представництво Радянського комітету в НДР.

[82] Любов Пилипівна Андренко.

[83] Островський, Микола Олексійович (29 (16). IX 1904 – 22. XII 1936) – російський прозаїк, автор автобіографічного роману «Как закалялась сталь» (1932). Роман, написаний у стилістиці соціалістичного реалізму, користувався популярністю у читачів і здобув високу оцінку Сталіна.

Народився в с. Вілія Острозького пов. Волинської губ. (нині в Острозькому р-ні Рівненської обл.). Восени 1927 почав писати «Повість про котовців» (мова твору невідома), рукопис якої було втрачено при пересиланні. Хворів на поліартрит, був прикутий до ліжка, втратив зір. З 1928 жив у Сочі. З кінця 1930 писав «Как закалялась сталь». Через хвороби більшу частину тексту диктував, унаслідок чого виникли дискусії про авторство роману (в рукописі зафіксовано 19 різних почерків). Надісланий до журналу «Молодая гвардия» роман отримав нищівну рецензію, однак автор через партійні органи домігся повторного рецензування. В редагуванні роману взяли участь члени редакції «Молодой гвардии» письменники Марк Колосов і Анна Караваєва, а також Олександр Серафимович. Текстологічний аналіз доводить авторство Островського. Нагороджений орденом Леніна (1935), отримав у дарунок квартиру в Москві і будинок у Сочі.

[84] Петровський, Григорій Іванович (4. II (22. I) 1878 – 9. I 1958) – радянський державний і партійний діяч. Член РСДРП з 1897, депутат IV Державної думи від Катеринославської губ., голова більшовицької фракції. Нарком внутрішніх справ РСФРР (1917–1919), один із співзасновників ВЧК; заступник голови ЦВК СРСР (1922–1937), заступник голови Президії Верховної Ради СРСР (1937–1938). З березня 1919 до

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 312

літа 1938 – голова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) і член Політбюро ЦК КП(б)У. З 1940 – заступник директора Музею Революції СРСР. На його честь Катеринослав, де він замолоду працював робітником на заводах, у 1926 перейменовано на Дніпропетровськ.

[85] Кириленко, Іван Улянович (2. XII (19. XI) 1903 – 23. IX 1938) – український прозаїк, поет. Член Спілки селянських письменників «Плуг», Спілки пролетарських письменників «Гарт», один із керівників ВУСПП, відповідальний секретар і секретар парторганізації СРПУ/СПУ. Член редколегії і редактор журналів «Гарт» (1927–1932), «Червоний шлях» (1933–1936), «Літературний журнал» (1936–1937). Був особистим секретарем голови ВУЦВК Григорія Петровського. Репресований, розстріляний у Києві.

[86] Іванов, Всеволод Вячеславович (24 (12) II 1895 – 15. VIII 1963) – російський радянський прозаїк і драматург, автор знаменитої п'єси «Бронепоезд 14–69» (1927). Належав до угруповання «Серапионовы братья». У 1920-х член редколегії впливових літературних часописів «Красная новь» і «Новый мир», працював у видавництвах «Круг», «Недра» та ін.

[87] Будинок Блакитного – клуб письменників у Харкові по вул. Каплунівській, 4. Повна назва – Будинок журналістів і письменників імені товариша Василя Блакитного. Урочисто відкритий 5 січня 1927 року як подарунок партії літераторам до десятої річниці Жовтневої революції. Перший директор – Максим Лебідь (1899–?), пізніше цю посаду обіймали Яків Баш (1908–1986), Іван Плахтін (1907–1985). Тут проходили з'їзди літературних організацій, засідання, наради, диспути, літературні вечори й концерти, зустрічі з відомими людьми. Після 1934 ім'я Блакитного з назви прибрали, а клуб письменників перенесли в приміщення по вул. Чернишевській, 39.

[88] Всеукраїнська федерація революційних радянських письменників – об'єднання семи літературних організацій українських письменників: ВУСПП, «Західня Україна», «Молодняк», «Нова генерація», «Плуг», «Пролітфронт», «Техно-мистецька група А». Декларацію про заснування федерації підписано 31 грудня 1929. Мета – «об'єднувати під керівництвом і проводом комуністичної партії більшовиків всі літературні організації, а в найближчій перспективі і тих письменників, які до організацій не належать».

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 313

[89] Тичина, Павло Григорович (27 (15). I 1891 – 16. IX 1967) – український поет. Друкувався з 1912. Член літературних організацій Спілка пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, «Пролітфронт», СРПУ/СПУ. Академік АН УРСР (1929), директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (1936–1939, 1940–1943), міністр освіти УРСР (1943–1948). Лауреат Державної премії СРСР (1941) за збірку «Чуття єдиної родини», Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1962). Смолич присвятив йому розділ «Тичина» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій триває» (К.: Рад. письменник, 1969. – С. 266–280).

[90] ВАПЛІТЕ (Вільна Академія Пролетарської Літератури) – літературна організація, заснована в листопаді 1925 у Харкові як альтернатива масовим мистецьким об'єднанням. Висувала гасла боротьби за творчу якість, академізм, європеїзм, професійне вдосконалення на противагу масовізму, просвітництву, наслідуванню російських зразків. Пункти статуту проголошували: «В основу своєї мистецької праці ВАПЛІТЕ кладе марксівський світогляд і програмові постулати Комуністичної Партії, даючи широке право своїм членам користатись всіма художньо-літературними формами, як уже вживаними в світовій літературі, так і цілком новими». Президент – Михайло Яловий (листопад 1925 – листопад 1926), згодом Микола Куліш (листопад 1926 – січень 1928). Внаслідок негативної партійної реакції на виступи ваплітян у рамках літературної дискусії 1925–1928 і з метою самозбереження у лютому 1927 з організації було виключено Хвильового, Ялового й Олеся Досвітнього. Після постійної критики й переслідувань з боку партійних чиновників самоліквідувалася 14 січня 1928.

[91] Пор.: «П. Тичина лайнувся по-матірному на засід[анні] Вапліте – це від нього ми почули вперше. Лайнувся і враз замішався, засоромився. А ми сміялись» (*Любченко, Аркадій*. Спогади про Хвильового (Із записної книжки) // Ваплітянський збірник / За ред. Юрія Луцького. – 2-ге вид., доп. – КІУС, Мозаїка, 1977. – С. 38).

[92] Голота, Петро Іванович (справж. Мельник; псевдоніми Маруся Башличка, Петро Балашівський та ін.; 12. VII 1902 – 8. XI 1949) – український поет і прозаїк. Друкувався з 1919. Член Спілки селянських письменників «Плуг», літературних організацій «Молодняк», «Авангард», ВУСПП.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 314

[93] «Фальшива Мельпомена» – повість Юрія Смолича. Перше видання див.: *Смолич, Юрій*. Фальшива Мельпомена (Піші аргонавти). – [Х.]: Книгоспілка, [1928]. – 188 с.

[94] Робітнича газета (повна назва «Робітнича газета "Пролетар"») – масова щоденна газета, орган Всеукраїнської ради профспілок. Виходила в Харкові з 23 листопада 1926 до 1928 з додатками «Індустріалізація, раціоналізація, винахідництво», «По світах», «Фізкульт», «Фото-кіно», «Що читати», «Терпуг». Видання припинено 1932. Редактор – Борис Ліфшиць.

[95] Пор. запис у щоденнику Івана Дніпровського: «20. I 1931. [...] Покінчив з собою П. Голота. 21. I 1931. [...] Петро Голота – живий. Дуже добре. 24. I 1931. Прочитав в МК листа П. Голоти з Радлікарні ім. Леніна – після оживлення:

Почав пити 1925 року. Пивнушки, самота. Одрив од життя. Подавав до ВУСППу – одмовлено. Подавав до Плугу – також. Книжки для бібліотек – заборонено. Брак товариства, уваги. Сімейні нелади. В Донбасі – не найшов застосовання сил. "Книжок Голоти – не рецензую". Письменники – на купки. Ворожнеча.

Наївно, але глибоко, правдиво. Тепер Голоті дають гром[адське] навантаження.

10. II 1931. Коцюба. [...] Голота вдруге. На цей раз револьвером... [...] 11. II 1931. Коцюба зайшов спеціяльно спростувати чутку про Голоту» (*Дніпровський, Іван*. Літературні стрічі. Пам'ятка для мемуарів // ЦДАМЛМ. – Ф. 144. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 20зв.–21зв., 34зв.–35).

[96] Клуб Національної Спілки письменників України та київської організації НСПУ. З 1953 міститься в колишньому особняку Либермана по вул. Банковій, 2.

[97] Пор.: «Практично не вживав (Павло Тичина. – *Я. Ц.*) алкоголю. Може, зрідка, заради компанії, міг перехилити малюсіньку чарочку доброго вина, переважно грузинського. [...] Що ж до самого вина, то віддавав перевагу сухому й пропагував його серед родичів, бо знав про схильність багатьох із них до оковитої» (*Тичина, Юрій*. Брати. Павло Григорович Тичина очима племінника // Київ. – 1994. – № 1. – С. 109). Пор. також: «У 1923 році був присутній (Іван Сенченко. – *Я. Ц.*) при зустрічі Хвильового з Павлом Григоровичем у Хвильового на квартирі. [...] Відомо, тобто колись відомо було, що Хвильовий і Тичина мали

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 315

ідеологічний конфлікт. [...] І ось Тичина прийшов, не такий, як усі, і водночас такий самий. На столі в господаря стояло вино й горілка. "Боги тільки вино п'ють", – думав я, стежачи за великим поетом. Яке ж здивування моє було, коли він, одгетькнувшися від вина помахом зневажливим долоні, сказав: "Я гіркеньку люблю!" Гіркеньку любив і господар. Змісту розмов не пам'ятаю, минуло ж сорок сім років (зустріч відбулася в 1923 році, взимку). Але вони добре біля гіркенької присіли, в кімнаті було тепло, затишно, панував настрій симпатії й приязні, який я з приємністю згадую і через оці півсторіччя» (*Сенченко, Іван*. Нотатки про літературне життя 20–40-х років // *Сенченко, І. Ю.* Оповідання. Повісті. Спогади / Упор. і прим. М. М. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 543).

[98] Газета «Вісти» (повна назва «Вісти ВУЦВК») – щоденна республіканська газета, офіційний орган Всеукраїнського центрального виконавчого комітету. Виходила в Києві (березень-серпень 1919, 1934–1941) та Харкові (1920–1934). Пізніше виходила під назвою «Вісті Рад депутатів УРСР» як орган Президії Верховної Ради УРСР (1938–1941), у травні 1941 об'єднана з газетою «Комуніст». З жовтня 1923 виходив додаток до «Вістей», щотижневик «Література, наука, мистецтво», через рік переіменований на «Культура і побут» (1925–1928).

[99] АРА – Американська допомогова адміністрація (ARA – American Relief Administration) – неурядова доброчинна організація у США, створена 1919 під орудою міністра торгівлі Герберта Гувера з метою допомогти європейським країнам, що постраждали у ході Першої світової війни. Найбільше відома допомогою СРСР у ліквідації голоду 1921–1923. Від січня 1922 працювала в Україні. Основні види допомоги – речові і продовольчі пайки, харчування в спеціальних їдальнях, постачання ліками медичних установ. У червні 1923 діяльність АРА в СРСР було припинено.

[100] Чернов, Леонід Кіндратович (справж. Малошийченко; 15 (3). І 1899 – 23. І 1933) – український поет і прозаїк. Друкувався російською мовою з 1923, українською з 1927. Належав до літературних організацій «Юго-Леф» та «Авангард». Смолич присвятив йому розділ «Кобзар на мотоциклі» в книжці спогадів «Розповідь про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 274–281).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 316

[101] Яловий, Михайло Омелянович (псевдоніми Юліян Шпол, Михайло Красний; 5. VI 1895 – 3. XI 1937) – український поет, прозаїк, драматург, публіцист. Член літературних організацій Асоціяція комуністичної культури (АсКК), ВАПЛІТЕ (був першим президентом організації, виключений за постановою її загальних зборів від 28 січня 1927). Діяч Української комуністичної партії (боротьбистів). Головний редактор журналу «Червоний шлях» (січень-квітень 1933). Репресований, розстріляний на Соловках.

[102] Ващенко, Наталія Юріївна – українська актриса театру й кіно, заслужена артистка України. Дружина Леоніда Чернова, потім Дмитра Бузька. Працювала в Одеській держдрамі (в різні часи Театр Революції, Одеський театр ім. Жовтневої революції, Одеський державний український драматичний театр, нині – Одеський академічний український музично-драматичний театр ім. В. Василька). Ролі в театрі: Варка («Безталанна» Івана Карпенка-Карого), Олівія («Дванадцята ніч» Вільяма Шекспіра), Гільда («Свіччине весілля» Івана Кочерги) та ін. Ролі в кіно: Софія Петрівна («Коні не винні», 1956) та ін.

[103] Пігулович, Зінаїда Олександрівна – українська актриса, режисер, театральний педагог. Вихованка Леся Курбаса, дружина режисера Фавста Лопатинського (1899–1937). Грала в театрі і в кіно, працювала в режлабі театру «Березіль», на київській кінофабриці ВУФКУ, художнім керівником ТЕМАФу (Театр малих форм) при Київському ТЮГу (1931–1934). Організатор всеукраїнської мережі професійних лялькових театрів (1934–1937). Ролі в кіно: Василина («Василина» (інша назва – «Бурлачка»), 1927), Килина («Кармелюк», 1931).

[104] Театр «Березіль» – український драматичний театр, заснований Лесем Курбасом 1922 в Києві. Первісно – Мистецьке об'єднання «Березіль», у складі якого 6 студій (3 в Києві, по одній у Білій Церкві, Умані й Одесі), режисерська лабораторія (режлаб), театральний музей, 10 комітетів. Своїм завданням бачив пошук нових сценічних засобів, творчий експеримент. 1926 за ухвалою Всеукраїнської театральної ради переведений до Харкова як головний театр республіки. Після арешту Леся Курбаса (1934) реорганізовано в Харківський український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка.

[105] Чистякова, Валентина Миколаївна (18 (5). IV 1900 – 19. V 1984) – українська актриса, народна артистка України (1943). Дружина й учениця Леся Курбаса. Працювала в «Молодому театрі» (1918),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 317

Першому театрі Української Радянської Республіки ім. Шевченка (1919–1920), Кийдрамте (1920–1922), «Березіль» (1922–1934), Харківському українському драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка (1935–1959). Викладала в Харківському інституті мистецтв (1959–1967). Смолич написав про неї статтю «В лабораторії майстра» (журнал «Театр», № 3 за 1941 рік; передруковано в кн.: *Смолич, Юрій*. Про театр. Збірник статей, рецензій, нарисів. – К.: Мистецтво, 1977. – С. 141–155).

[106] Жевченко-Яновська, Тамара Юріївна (1908–1958) – українська актриса, дружина Юрія Яновського. Працювала в театрі імені Івана Франка, «Березолі», Харківському державному театрі революції, Київському театрі юного глядача.

[107] Новий театр – московський драматичний театр. Заснований групою молоді на чолі з Федором Каверіним як Театр-студія Малого театру (1925). Згодом перейменований у Новий театр (1932–1936), пізніше Московський драматичний театр (1936–1943).

[108] Амаглобелі, Серго (Сергій) Іванович (24 (12). V 1899 – 13. IV 1946) – грузинський і російський театральний діяч, драматург, театрознавець. Директор і художній керівник Нового театру в Москві (1931–1932), Малого театру (1933–1936).

[109] Каверін, Федір Миколайович (13 (1). II 1897 – 20. X 1957) – російський театральний режисер і педагог. Заслужений діяч мистецтв РСФРР (1948). З 1922 – режисер Малого театру. У 1925 заснував і очолив Театр-студію Малого театру (з 1932 – Новий театр, у 1936–1943 – Московський драматичний театр). З 1925 викладав у студії Малого театру, ГИТИС, училищі Державного єврейського театру, Московській консерваторії та ін. Професор (1948). Вистави позначені експериментаторством, пошуками нових засобів театральної виразності.

[110] «По той бік серця» – роман і п'єса Юрія Смолича. Перше видання див.: *Смолич, Юрій*. По той бік серця. Неймовірні, і дедалі неймовірніші, пригоди парубка з променистими очима та його побратима з великим заростом на лобі. Роман-хроніка з життя одного мого знайомого. – Х.: ДВУ, 1930. – 288 с. За романом Смолич написав однойменну п'єсу, яку переклав російською мовою Павло Зенкевич. У грудні 1933 прем'єра «По ту сторону сердца» в постановці режисера Федора Каверіна відбулася в московському Новому театрі. Після заборони п'єси було скасовано заплановані прем'єри у ленінградському

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 318

Большому драматичному театрі й київському театрі імені Івана Франка.

[111] Будинок уряду – комплекс споруд на Берсенівській набережній Москви-ріки на Болотному острові по вул. Серафимовича, 2. Збудований у 1927–1931 за проектом архітектора Бориса Іофана для працівників ЦВК й Раднаркому СРСР, видатних революціонерів, героїв громадянської війни, заслужених партійних, громадських, культурних діячів. До складу комплексу входили житлові корпуси, клуб, кінотеатр «Ударник» на 1500 місць, спортивний зал, універмаг, пральня, амбулаторія, ощадкаса, відділення зв'язку, дитсадок. Інша поширена назва – «Дом на набережной», що її використав Юрій Трифонов у назві однойменного роману.

[112] Накоряков, Микола Никандрович (23 (11). X 1881 – 10. XI 1970) – учасник російського революційного руху, один з організаторів книговидання в СРСР. Член РСДРП (1901), більшовик з 1903, потім меншовик. Вів партійну роботу на півдні, Поволжі, Уралі. 1908 арештований і засланий до Сибіру, 1911 емігрував у США, 1917 повернувся в Росію. Служив у Білій армії (1919–1920), працював у Тобольську (1920–1922). З 1922 – в Держвидаві (Госиздат), член правління видавництва з 1925. Один з організаторів видавництва «Советская энциклопедия» (1935). Директор Державного видавництва художньої літератури (Государственное издательство художественной литературы; 1930–1937). Родинні зв'язки з Іваном Куликом не з'ясовано, але з огляду на вік Накорякова викликають сумніви.

[113] Бубнов, Андрій Сергійович (3. IV (22. III) 1884 – 1. VIII 1938) – радянський партійний і політичний діяч. Перший голова Всеукраїнського центрального воєнно-революційного комітету (1918). З 1925 секретар ЦК ВКП(б), член ВЦВК і ЦВК СРСР. Нарком освіти РСФРР з вересня 1929. Репресований, розстріляний.

[114] Рабічев, Наум Натанович (1898–1938) – радянський партійний і культурний діяч. Член РСДРП з 1914. Народився в Житомирі, закінчив реальне училище у Воронежі. 1918 мобілізувався в Червону армію, займався агітацією і пропагандою, дослужився до заступника начальника політуправління військ України й Криму. Перший заступник відділу культури, агітації й пропаганди ЦК ВКП(б). З 1934 член комісії партійного контролю і директор Партвидаву ЦК ВКП(б). Перший директор Центрального музею Леніна в Москві (1935). Репресований, розстріляний.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 319

[115] ВУРПС – Всеукраїнська рада професійних спілок. Створена на II Всеукраїнському з'їзді профспілок 3–8 листопада 1924.

[116] Єрмілов, Володимир Володимирович (29 (16). X 1904 – 19. XI 1965) – радянський критик і літературознавець. Секретар РАПП (1928–1932), редактор журналів «Молодая гвардия», «Красная новь», а також «Литературной газеты». Лауреат Сталінської премії II ступеня (1950). Боронив «лінію партії» в літературі, брав участь у «проработочных» кампаніях 1920–1960-х, зокрема у цькуванні Маяковського.

[117] Паустовський, Костянтин Георгійович (31 (19). V 1892 – 14. VII 1968) – російський прозаїк, журналіст. Смолич присвятив йому розділ «Паустовський» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій триває» (К.: Рад. письменник, 1969. – С. 219–234).

[118] Гусєв, Віктор Михайлович (17 (30). I 1909 – 23. I 1944) – російський радянський поет, драматург, кіносценарист. Лауреат двох Сталінських премій другого ступеня (1942, 1946, посмертно) за кіносценарії «Свинарка и пастух» (1941) та «В шесть часов вечера после войны» (1946). Автор знаменитих пісень «Полюшко-поле» (1934) і «Марш артиллеристов» (1943).

[119] Вірта, Микола Євгенович (справж. Карельський; 19. XII 1906 – 3. I 1976) – російський радянський прозаїк і драматург, лауреат чотирьох Сталінських премій (1941, 1948, 1949, 1950), зокрема за п'єсу «Заговор обреченных» (1949), за якою знято популярний однойменний фільм (1950).

[120] Лєжнєв, Ісай Григорович (справж. Альтшулер, ін. псевдонім Михаил Григорьев; 6. III 1891 – 1955) – російський публіцист, літературознавець, журналіст. Член РСДРП, ВКП(б). Після 1917 служив у Червоній армії, працював у газетах і журналах «Воля России», «Вооруженный народ» (газета Всеобуча), «Красный офицер», «Известия ВЦИК» та ін. Протягом 1922–1926 редагував смєновєховський журнал «Новая Россия» («Россия»), 1925 надрукував у ньому перші два розділи роману «Белая гвардия» Михайла Булгакова. Арештований 1926 за створення антирадянської групи в журналі. Просив обмежити примусове заслання за кордон певним терміном, щоб мати право повернутися до СРСР. 1927 засуджений на заслання за межі СРСР терміном на 3 роки, висланий в Естонію. 1933 отримав дозвіл повернутися, протягом 1933–1935 завідував відділом літератури й мистецтва в газеті «Правда».

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 320

[121] Єрмилов, Василь Дмитрович (22 (9). III 1894 – 4. XII 1967) – український художник-авангардист, графік, дизайнер. Член об'єднань «Голубая лилия» (1909–1912), «Будяк» (1913–1914), харківської групи «Союз семи» (1917), АРМУ (1927–1932), СХУ (1939–1948). Нагороджений золотою медаллю на виставці у Ляйпцігу (1922). Працював у галузі книжкової графіки, конструювання книги, зокрема розробив обкладинки для продовжуваного видання групи «Авангард» (1928–1929), «Радиуса авангардовцев» (1928), книжок Валер'яна Поліщука, Михайла Панькова та ін.

[122] «Авангард» – літературно-художній журнал групи «Авангард», виходив у Харкові 1928–1929. Загалом з'явилося три випуски під різними назвами: «Бюлетень "Авангарду"» (1928), «Мистецькі матеріяли "Авангарду"» (1929), «Авангард 3» (1929). Нумерація сторінок у всіх трьох випусках наскрізна. Відповідальний редактор – Валер'ян Поліщук.

[123] Головко, Андрій Васильович (псевдоніми Андрій Сірома та ін.; 3. XII (21. XI) 1897 – 5. XII 1972) – український прозаїк, поет, драматург. Друкувався з 1919. Член Спілки селянських письменників «Плуг», СРПУ/СПУ. Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1969) за роман «Артем Гармаш». Учасник Першої світової війни, під час Другої світової війни – військовий кореспондент газет «Комуніст» (з 1943 – «Радянська Україна») та «За честь Батьківщини». Смолич присвятив йому розділ «Головко» у книжці мемуарних нарисів «Мої сучасники» (К.: Рад. письменник, 1978. – С. 67–84).

[124] Пор.: «Ми згадуємо з Мисиком, як минулого тижня уперше в житті літали в літаку над Харковом. Володимир Кузьмич почав писати роман про авіаторів – "Крила", – присвячений видатному українському конструктору Костянтину Калініну. [...] Він познайомив нас з Калініним, авіаконструктор улаштував нам політ на своєму літаку. Потім я опублікував у "Вістях" вірші "К–7 над Харковом"» (*Масенко, Терень*. Роман пам'яті. – К.: Рад. письменник, 1970. – С. 106).

[125] Калінін, Костянтин Олексійович (5. II (24. I) 1887 – 22. X 1938) – український і російський радянський авіатор та авіаконструктор. Бойовий льотчик під час Першої світової війни, служив в авіації УНР та Української Держави. Директор і головний конструктор Харківського авіаційного заводу з моменту його заснування (1926). Розро-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 321

бив конструкції пасажирських літаків і бомбардувальників. Репресований і розстріляний 1938 за обвинуваченням у шпигунстві.

[126] «Крила» – роман Володимира Кузьмича, див. окремі видання: 1) *Кузьмич, В.* Крила (Авіоспіралі). Виробничий роман у 5 ч. / Передм. Г. Овчарова. – Х.: ДВУ, 1930. – xxxii+602 с. 2) *Кузьмич, В.* Крила. Виробничий роман на 2 кн. Перероб. авт. – Х.: ЛіМ, 1930. – Кн. 1. – 157 с.; Х.: ЛіМ, 1931. – Кн. 2. – Ч. 3, 4. – 160 с.; 3) *Кузьмич, В.* Крила. Виробничий роман на 5 ч. Перероб. авт. – Х.-К.: ЛіМ, 1932. – 676 с. Роман також двічі виходив у перекладі російською мовою Зінаїди Тулуб (1932, 1933).

[127] Див.: *Кузьміч, Володимир*. На крилах // Універсальний журнал. – 1928. – № 2. – С. 88–96.

[128] Любченко, Аркадій Панасович (19 (7). III 1899 – 25. II 1945) – український прозаїк і драматург. Друкувався з 1918. Член літературних організацій Спілка пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ (секретар організації), «Пролітфронт», ЛОЧАФ, СРПУ. Член редколегії журналів «Літературний призов», «Радянський фронт». Під час Другої світової війни працював у журналі «Нова Україна» в Харкові. Емігрував до Німеччини.

[129] Коряк, Володимир Дмитрович (справж. Волько Давидович Блумштейн; 14 (2). I 1889 – 22. XII 1937) – український критик і літературознавець. Член Спілки пролетарських письменників «Гарт», ВУСПП, СРПУ/СПУ. Один із головних опонентів Миколи Хвильового в літературній дискусії 1925–1928. Репресований, розстріляний у Харкові.

[130] «Моє – твоє» – комедія та однойменний кіносценарій Аркадія Любченка, написані після 1934.

[131] Доленго, Михайло Васильович (справж. Клоков; 12. VIII (31. VII) 1896 – 5. X 1981) – український поет, критик і ботанік. Друкувався з 1919, член літературних організацій «Арена», ВУСПП, СРПУ/СПУ. Доктор біологічних наук (1947), професор. Лауреат Державної премії СРСР (1952), Державної премії УРСР (1969) за праці в галузі ботаніки.

[132] Еллан-Блакитний, Василь (справж. Василь Михайлович Елланський; псевдоніми В. Блакитний, Вістяр, В. Гартованець, Василь Еллан, Маркіз Попелястий, Артур Орталь, Валер Проноза та ін.; 12. I 1894 (31. XII 1893) – 4. XII 1925) – український поет, прозаїк,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 322

політичний діяч. Писав з 1912, друкувався з 1917. Член УПСР (1917), потім УКП (боротьбисти). Редактор органу УКП(б) газети «Боротьба», співорганізатор партійного видавництва «Серп і молот». Після саморозпуску УКП(б) вступив до КП(б)У. Голова Державного видавництва України, редактор урядової газети «Вісти ВУЦВК», засновник і редактор додатку до неї «Література, наука, мистецтво» (пізніше «Культура і побут»). Засновник і редактор журналів «Шляхи мистецтва», «Всесвіт», «Червоний перець». Організатор і керівник Спілки пролетарських письменників «Гарт». Смолич присвятив йому розділ «Блакитний» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 5–50).

[133] Вілла Жаткіна – розважальний комплекс на набережній річки Харків. Збудований 1902 за проектом архітектора Юлія Цауне як Малий театр. У листопаді 1909 збанкрутілий театр викупив купець І гільдії Віктор Жаткін. Будівлю було реконструйовано, глядацьку залу розширили до 1000 місць, добудували приміщення для кафешантана зі сценою, «кабінетами», величезним вестибюлем і зимовим садом. У дворі звели також двоповерховий флігель із номерами для шантанних артисток та їхніх гостей. Після революції «Вілла Жаткіна» часто міняла господарів: тут містилися Харківський героїчний театр (колишній російський драматичний, пізніше – Центральна показова студія), театр імені Франка, Державний єврейський театр, ТРОМ (Театр робітничої молоді), Будинок народної творчості, кінотеатр та ін. Будівля загинула під час ІІ світової війни. Театр імені Франка, у якому тоді працював актором Смолич, провів у «Віллі Жаткіна» тільки першу половину сезону 1923/1924, відтак йому було надано приміщення колишнього драматичного театру по вул. Сумській, 9.

[134] Встановити особу не вдалося.

[135] Сенченко, Іван Юхимович (12. ІІ (30. І) 1901 – 9. ХІ 1975) – український прозаїк, поет. Друкувався з 1921, член літературних організацій Спілка селянських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, «Пролітфронт», СРПУ/СПУ. Смолич присвятив йому розділ «Сенченко» у збірці портретів «Мої сучасники» (К.: Рад. письменник, 1978. – С. 304–323).

[136] «Студент революції» – щомісячний громадсько-політичний і літературно-науковий журнал студентства України. Виходив у Харкові

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 323

з 1922 до серпня 1933 спершу у видавництві «Шлях освіти» при Наркомосі УСРР, згодом у видавництві «Червоний шлях».

[137] Кубуч – абревіатура російської назви (Комиссия по улучшению быта учащихся).

[138] «Літературний ярмарок» – щомісячний літературно-художній журнал. Виходив у Харкові з грудня 1928 по лютий 1930 (загалом вийшло 12 книг). Альманах декларував себе як позагруповий, редакція залучала до співпраці представників різних стильових течій і напрямків. Найактивнішими авторами були колишні ваплітяни, друкувалися також члени ВУСПП, «Молодняка», «Авангарду», Спілки селянських письменників «Плуг». Прозові й поетичні твори в журналі чергувалися з редакторськими інтермедіями, у яких діяв сталий набір вигаданих героїв (Циган з батіжком, Золотий Півник у синій свитці наопашки, Зелена Кобила, Сірий Чортик Зануда тощо). Редакторами окремих чисел-книг були Микола Хвильовий, Майк Йогансен, Леонід Чернов, Володимир Юринець, Едвард Стріха, Остап Вишня.

[139] ДВОУ – Державне видавниче об'єднання України, створене в грудні 1930 у Харкові при Наркомосі УСРР, центр керівництва книговиданням і книгорозповсюдженням в Україні. Випуск книжок було зосереджено в типізованих видавництвах, які увійшли до складу ДВОУ: «Література і мистецтво», «Молодий більшовик», «На варті», «Пролетар», «Радянська школа», «Український робітник», Державні технічне, сільськогосподарське і медичне видавництва, а також Управління поліграфічними підприємствами і книготоргова організація Укркнигоцентр. Ліквідоване в березні 1934.

[140] «Вапліте» – літературно-художній журнал організації ВАПЛІТЕ. Виходив протягом 1927 у Харкові (з'явилося 5 чисел). Незмінний склад редколегії: Майк Йогансен, Микола Куліш, Іван Сенченко, Олекса Слісаренко, Павло Тичина. У п'ятому номері надруковано початок роману Миколи Хвильового «Вальдшнепи», гостро розкритикованого за націоналізм і фашизм, після чого шосте число з продовженням роману було конфісковано. Припинив існування разом із самоліквідацією організації.

[141] «Плуг» («Плужанин») – щомісячний літературно-художній, критичний і громадський журнал, орган Спілки селянських письменників «Плуг». Виходив у Харкові під назвою «Плужанин» (1925–1927), потім «Плуг» (1928–1932). Відповідальний редактор – Сергій

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 324

Пилипенко. Видання припинено після ліквідації ССП «Плуг» улітку 1932.

[142] Биковець, Михайло Миколайович (1894 – 23. X 1937) – український прозаїк, літературний діяч, критик, журналіст. Один із співзасновників Спілки селянських письменників «Плуг» (1922–1932), член редколегії журналів «Плуг» і «Плужанин». Зібрав біобібліографічну картотеку українських письменників. Репресований, розстріляний.

[143] «Нова громада» – масовий селянський ілюстрований журнал споживчої кооперації. Виходив коштами всеукраїнських кооперативних організацій (Вукоопспілка, Книгоспілка, Українбанк, Українкустарспілка та ін.) у Києві протягом 1922–1933 під різними назвами: 1922 – «Бюлетень Київської філії Вукоопспілки», 1923 (№ 1–3) – «Правобережний кооператор», 1923–1924 – «Нова громада», 1925–1933 – «Соціалістична громада». До складу редколегії входили Олексій Вараввa, М. Качеровський, П. Руденко, Андрій Сліпанський, В. Фомицький.

[144] Вараввa, Олексій Петрович (псевдоніми Андрій Дудка, Олекса Кобець, Око, Шуліченко та ін.; 28. III 1889 – 5. IX 1967) – український поет, прозаїк, журналіст, перекладач. Друкувався з 1912, був членом СРПУ. Учасник Першої світової війни, потрапив у полон. Після революції вчився у Вищому кооперативному інституті в Києві, працював в об'єднанні споживчих товариств Дніпросоюз. З 1925 жив у Харкові, працював редактором, перекладачем. Під час Другої світової війни емігрував до США.

[145] «Нове мистецтво» – щотижневий театральний журнал, орган управління відділу мистецтв Головполітосвіти УСРР. Виходив у Харкові протягом 1925–1928. Головний редактор – Микола Христовий.

[146] Хмурий, Василь Онисимович (справж. Бутенко; 8. II 1896 – 27. I 1940?) – український мистецтвознавець і театрознавець. У 1920–1930-х працював у журналі «Нове мистецтво», видавництві «Рух». Репресований 1933.

[147] «Гарт» – ідеться, ймовірно, про альманах Спілки пролетарських письменників «Гарт», який вийшов 1924 в Харкові і містив, зокрема, оповідання Олександра Копиленка «Федерація». У літературно-художньому й критичному журналі «Гарт», органі ВУСПП, Копиленко не друкувався і належав на той час до інших літературних організацій.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:51 Page 325

[148] Гадзінський, Володимир Антонович (псевдоніми Йосиф Гріх, Кастальський, Оскар Редінг, Трильський та ін; 21. VIII 1888 – 11. VIII 1932) – український поет, прозаїк, критик. Член літературних організацій «Арена», Спілка пролетарських письменників «Гарт» (філії Москфільгарт), СіМ («Село і Місто»), ВУСПП.

[149] «Село і Місто» («СіМ») – Спілка українських пролетарських і селянських письменників у РСФСР, створена у вересні 1924 в Москві, та однойменне видавництво, яке діяло там само з 1925. Засновники літературної організації – Володимир Гадзінський, Кость Буревій, Гео Коляда. Спілка видала одне число літературно-виробничого журналу лівого фронту «Нео-ліф» (за редакцією Гео Коляди), у видавництві вийшли «Повний збірник творів Тараса Шевченка у 2 томах», «Европа чи Росія: Про шляхи розвитку сучасної літератури» (1926) Костя Буревія, поеми «Айнштайн. Земля», «УСРР (Україна)» (обидві – 1925), «Заклик червоного ренесансу» та «На безкровному фронті. Уваги до укрлітдискусії» (обидві – 1926) Володимира Гадзінського, збірки «Прекрасний день», «Штурм і натиск» (обидві – 1926) Гео Коляди.

[150] Буревій (Буровій), Кость Степанович (псевдоніми Едвард Стріха, Кость Соколовський, Варвара Жукова, Нахтенборген; 2. VIII 1888 – 15. XII 1934) – український поет, драматург, критик, політичний діяч. Член літературних організацій «Село і Місто», «Авангард». Один із засновників у Москві видавництва «Село і Місто» (1925), «Товариства друзів українського театру» (1927). Репресований, розстріляний.

[151] «Зозендропія» – автобіографічна поема Едварда Стріхи (псевдонім Костя Буревія), вигаданого персонажа, літературна діяльність якого спрямовувалася проти футуризму і конструктивізму. Поему було заверстано в журналі «Нова генерація», коли його редактор Михайль Семенко дізнався, що ціла творчість Едварда Стріхи – це пародія на український футуризм. Щоб уникнути конфузу, Семенко сам написав поему «Зозендропія» (наголос на «і») і видрукував її в «Новій генерації» (1928. – № 4. – С. 259–267). Натомість справжня «Зозендропія» (наголос на «о») авторства Стріхи з'явилася у виданні «Авангард 3» (1929. – С. 126–133) з підзаголовком «Конструктивно-експериментальна радіопоема, або дотепна пародія на ввесь український футуристичний трафаретний стиль, на їх трухляві канони й новохуторянську моду» та передмовою, у якій пояснювалося існування двох поем. Очільник і редактор «Авангарду» Валер'ян Поліщук не помітив, що

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 326

поема пародіює і пропагований ним конструктивний динамізм, а водночас висміює всю пролетарську літературу і радянський лад. Поему «Зозендропія» продовжують інтермедії у книзі 8 «Літературного ярмарку» (1929), яку оформив Едвард Стріха.

[152] «Авангард» – літературно-мистецька група, заснована 1926 в Харкові з ініціативи Валер'яна Поліщука. Маніфест – «Назадництво "Гарту" і заклик групи митців "Авангард"» (Х., 1926). Група вважала себе «авангардом післяжовтневого мистецтва», пропагувала конструктивний динамізм (спіралізм), закликала до «боротьби за сучасний європеїзм в художній техніці», світовий розвиток убачала в «перемозі пролетаріяту і його індустріялізованої культури у всіх галузях життя». До угруповання належали письменники Валер'ян Поліщук (керівник), Леонід Чернов (Малошийченко), Раїса Троянкер, Віктор Ярина, Петро Голота, Михайло Паньків, Григорій Коляда, Сергій Тасін, Валентин Борисов, художники Василь Єрмилов, Георгій Цапок, Олександер Левада та ін. Група видавала продовжуваний орган «Авангард», з'явилося три його випуски («Бюлетень Авангарду», «Мистецькі матеріяли Авангарду», «Авангард 3»), а також випустила російськомовний альманах «Радиус авангардовцев». Самоліквідувалася 1930 після нападок у пресі та покаянного листа Валер'яна Поліщука (див.: *Поліщук В.* Лист до редакції // Комуніст. – 1929. – 14 грудня. – С. 4).

[153] Поліщук, Валер'ян Львович (псевдоніми Микита Волокита, Міше-Нама, Юліан Зет, Василь Сонцвіт, Філософ з головою хлопчика та ін.; 1. X (18. IX) 1897 – 9. X 1937) – український поет, прозаїк, критик, публіцист. Друкувався з 1918. Член Спілки пролетарських письменників «Гарт», засновник і керівник літературного угруповання «Авангард» (1925–1929), редактор авангардистських видань, член СРПУ. Репресований, розстріляний на Соловках.

[154] Поліщук, Клим Лаврінович (25. XI 1891 – 3. XI 1937) – український поет, прозаїк, публіцист. Друкувався з 1909. Репресований, розстріляний на Соловках.

[155] Конструктивний динамізм, або спіралізм – мистецька течія, яку представляла й пропагувала група «Авангард» на чолі з Валер'яном Поліщуком. Конструктивний динамізм-спіралізм мав змістом і формою втілювати динамічне начало життя і висував такі тези у творенні художніх форм: «домінантний вселюдський індустріяльний напрям літератури» з додаванням національної специфіки, «безперервна

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 327

сучасність», пізнання світу й оформлення його через мистецтво й науку, зміна людської психіки у зв'язку з індустріалізацією, зміна лексики й синтаксису у зв'язку зі зміною побуту й психіки. Творчість спіралістів мала «доцільно й логічно оформлювати життя, сприймаючи його як безперервний процес, що керується законами діялектичного матеріялізму». Конструктивний динамізм – це «закономірний і логічний зв'язок усіх складових частин твору і всіх моментів життя». В поезії цій конструктивній і динамічній епосі відповідав верлібр. Див.: Прокламація «Авангарду» // Бюлетень «Авангарду». – Х., 1928. – С. 1–6.

[156] Йдеться про непідписану нотатку в рубриці «Мистецький вінеґрет», яка закінчується словами: «Хай живе прилюдний соковитий поцілунок в голу жіночу грудь». Див.: Хай живе прилюдний поцілунок в голу грудь! // Авангард 3. – Х., 1929. – С. 179–180.

[157] «Україна» – популярний громадсько-політичний і літературно-мистецький ілюстрований журнал, у різні часи щомісячник, двотижневик, щотижневик. Заснований 1943 в Москві, після визволення України виходив у Харкові, потім у Києві. Перший головний редактор – Юрій Смолич.

[158] Котко, Кость (справж. Микола Петрович Любченко; 29 (17). II 1896 – 25. XI 1937) – український поет, прозаїк-сатирик, журналіст. Друкувався російською мовою з 1911, українською з 1917. Протягом 1921–1933 видав понад 20 збірок фейлетонів і гуморесок. Репресований, розстріляний у таборах ГУЛАГу.

[159] Козланюк, Петро Степанович (12. VIII (30. VII) 1904 – 19. III 1965) – український прозаїк, публіцист. Друкувався з 1926. Один із засновників прокомуністичної літературної організації «Горно» і журналу «Вікна». Брав активну участь в організації Антифашистського конгресу діячів культури 1936 у Львові. У 1935 йому відмовлено в отриманні громадянства СРСР. Після об'єднання українських земель у складі УРСР працював у львівській газеті «Вільна Україна». Під час Другої світової війни кореспондент фронтових газет, коментатор пересувної радіостанції Українського радіокомітету «Дніпро». Голова львівської організації СПУ (1944, 1954–1965), головний редактор журналу «Радянський Львів» (1945–1951), голова Львівського облвиконкому (1952–1954). Смолич присвятив йому розділ «Козланюк» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій триває» (К.: Рад. письменник, 1969. – С. 254–265).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 328

[160] Бажан, Микола Платонович (псевдоніми М. Буш, Нік Бажан та ін.; 9. X (26. IX) 1904 – 23. XI 1983) – український поет, перекладач, державний і громадський діяч. Друкувався з 1923. Член Асоціації панфутуристів (Аспанфут), ВАПЛІТЕ, СРПУ/СПУ (голова СПУ у 1953–1959). Під час Другої світової війни редагував газету для партизанів і населення окупованих територій «За Радянську Україну». Член ЦК КП(б)У. Заступник Голови Ради Міністрів УРСР (1943–1948). Академік АН УРСР (1951), головний редактор УРЕ (1958–1983), заслужений діяч науки УРСР (1966), Герой Соціалістичної Праці (1974). Нагороджений шістьма орденами Леніна. Лауреат Ленінської премії (1982), двічі лауреат Сталінської премії (1946, 1949) та Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1965, 1971).

[161] Касяненко, Євген Іванович (псевдоніми Ларик, Остап Нитка, Цвіркун та ін.; 1889 – 30. XII 1937) – громадсько-політичний діяч, журналіст, перекладач, інженер. Закінчив Київський політехнічний інститут. Разом з братом Андрієм сконструював кілька моделей аеропланів. Працював у торгпредстві СРСР у Берліні, очолював закордонну комісію НКО УСРР (1922–1925), був редактором україно-американського видавництва «Космос». Редактор газети «Вісти ВУЦВК» (1926–1931). Згодом на партійній роботі, інженер на авіазаводах, редактор органу німецької секції ВУСПП журналу «Sturm Schritt». Репресований, розстріляний.

[162] Пор.: «Касяненко завжди носився з проєктами, з винахідництвом. Раз у редакції серйозно нам заявив, що винайшов днями електричну мухобойку» (*Любченко, Аркадій*. Спогади про Хвильового (Із записної книжки) // Ваплітянський збірник / За ред. Юрія Луцького. – 2-ге вид., доп. – КІУС, Мозаїка, 1977. – С. 34).

[163] Борзенко, Сергій Олександрович (2. VII (19. VI) 1909 – 19. II 1972) – український і російський прозаїк, журналіст. До 1941 жив в Україні, навчався в Харківському електротехнічному інституті. Під час Другої світової війни працював у фронтових газетах, спецкор «Правды» (з 1944). Герой Радянського Союзу (1943). Смолич присвятив йому розділ «Борзенко» в книжці портретів «Мої сучасники» (К.: Рад. письменник, 1978. – С. 21–33).

[164] Пор.: «[...] я був секретарем комсомольської організації Спілки письменників. Ото був клопіт! Що то була за вольниця! Чого тільки не було! Але сходило з рук майже все, навіть бешкети в ресторанах, аби

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 329

лиш не ремство на "батька Сталіна". Були й сімейні драми. Були й елементи богеми. У тій когорті числилися – І. Калянник, М. Нагнибіда, А. Копштейн, І. Муратов, Б. Котляров, П. Дорошко, В. Кондратенко, З. Кац, А. Хазін, Г. Брежньов» (*Крижанівський, Степан*. Спогад і сповідь з XX століття. – К.: Стилос, 2002. – С. 40).

[165] Смолич, Олена Григорівна (дівоче прізвище Солодар, у першому шлюбі Белза; 12. V 1917 – 18. X 1987) – українська актриса, дружина і літературний секретар Юрія Смолича.

[166] Керченська кампанія – велика десантна операція радянських військ під час Другої світової війни, відбувалася з 26 грудня 1941 до 20 травня 1942. Закінчилася поразкою, три радянські армії було оточено й розбито, загальна кількість втрат – 300 тис. осіб, зокрема 170 тис. полонених.

[167] Овчаров, Григорій Філатович (8. II 1904 – 15. III. 1993) – український літературознавець і критик. Член ВКП(б) з 1921. По закінченні педкурсів працював інструктором ЦК ЛКСМУ у Харкові (1923–1926). Закінчив аспірантуру при Інституті червоної професури (1930), професор філософії і завідувач кафедрою основ марксизму-ленінізму тамтаки, науковий працівник кафедри літератури Всесоюзної асоціації марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів. Активно друкувався з 1926 в журналах «Молодняк», «Критика» (член редколегії 1930–1932). Член ВУСПП, СРПУ/СПУ, один із головних речників партії в літературі. Науковий секретар при наркомі освіти Миколі Скрипнику (червень 1931 – квітень 1933), серед іншого автор книжки «Микола Скрипник і радянська література» (1933). Ще до самогубства Скрипника вигнаний з апарату Наркомосу, розкритикований на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У і засланий парторгом у МТС на Дніпропетровщині. Арештований 1935, засуджений до 3 років ув'язнення. Реабілітований 1943 з анулюванням судимості.

[168] «Соло на флейті» – сатирична комедія Івана Микитенка (1933–1936) про новітній радянський кар'єризм і пристосуванство. Головний герой Ярчук, аспірант, а згодом учений секретар науково-дослідного інституту, робить кар'єру, граючи на флейті самолюбства й амбіцій директора установи Бережного. П'єсу написано з нагоди розвінчання колишнього наркома освіти Миколи Скрипника, який улітку 1933 вкоротив собі віку.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 330

[169] Петніков, Григорій Миколайович (6. II (21. I) 1894 – 10. V 1971) – російський поет і перекладач. Друкувався з 1914, належав до групи футуристів-будетлян. Один із співзасновників футуристського видавництва «Лирень» у Харкові (1914–1922). Голова Всеукраїнського літературного комітету при Наркомосі України (1918–1919). Член СП СРСР з 1955. Перекладав російською мовою українські народні казки, твори українських письменників.

[170] Хлєбніков, Вєлімір (справж. Віктор Володимирович Хлєбніков; 9. XI (28. X) 1885 – 28. VI 1922) – російський поет і прозаїк, один з основоположників російського футуризму-будетлянства, реформатор поетичної мови, експериментатор у галузі словотворчості й «зауми».

[171] Дер Ністер (букв. «прихований», справж. Пінхус Мендельович Каганович; 1. XI 1884 – 4. VI 1950) – єврейський прозаїк, поет, писав на ідиш. Народився в Бердичеві, здобув традиційну єврейську релігійну освіту, самотужки вивчив російську мову та світські науки. Перша збірка віршів у прозі вийшла 1904 у Вільні. Протягом 1907–1913 друкувався в періодичних виданнях Вільна, Варшави, Києва. У 1918–1920 жив у Києві, друкувався в перших пореволюційних київських літературних збірках на ідиш. 1920 жив і працював з Марком Шагалом у єврейському дитбудинку в Малаховці. 1921 виїхав до Каунаса, згодом до Берліна і Гамбурга, де працював у радянському торговому представництві. 1926 повернувся до СРСР, жив у Києві, працював редактором у видавництві «Культур-Ліга». 1928–1941 жив у Харкові, був членом СРПУ, в цей час гостро критикувався за символізм. 1941–1943 в евакуації в Ташкенті, згодом переїхав до Москви, активно співпрацював з Єврейським антифашистським комітетом. Репресований 1949 в ході боротьби з космополітизмом, помер у таборовому лазареті.

[172] Московський державний єврейський театр (Московський ГОСЕТ) – один із двох єврейських театрів у Москві раннього радянського періоду. Заснований 1920, закритий 1949 унаслідок антиєврейських репресій та боротьби з космополітизмом. Містився спершу в Большому Чернишевському провулку, 12, згодом по вул. Малій Бронній, 2. Художніми керівниками театру в різний час були Олексій Грановський, Соломон Міхоелс, Веніамін Зускін, художниками працювали Ісаак Рабінович, Роберт Фальк, Олександр Тишлер та ін.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 331

[173] Кузякіна, Наталія Борисівна (5. IX 1928 – 22. V 1994) – український літературознавець, театрознавець, критик, доктор мистецтвознавства. Викладала в Ізмаїльському педінституті та Одеському університеті, працювала заступником головного редактора видавництва «Мистецтво», старшим науковим співробітником в Інституті мистецтвознавства, фольклору й етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, викладала в Київському театральному інституті ім. І. К. Карпенка-Карого. 1973 змушена була виїхати з України, працювала в Ленінградському інституті театру, музики й кінематографії.

[174] Чечвянський, Василь Михайлович (справж. Губенко; 11. III (28. II) 1888 – 15. VII 1937) – український прозаїк-гуморист. Працював у журналі «Червоний перець», з 1926 – його відповідальний секретар. Завідував філією газети «Вісти ВУЦВК» у Полтаві. Член Спілки селянських письменників «Плуг», ВУСПП. Учасник Першої світової і громадянської воєн. Репресований, розстріляний у Києві.

[175] Парфішка – маклер у більярдній «Зірка» та господар ресторану при більярдній, знаменитий більярдист у Харкові у 1920-х роках. Більярдна «Зірка» містилася на першому поверсі будинку по вул. Сумській, 11, де на другому поверсі розташувалася редакція газети «Вісти ВУЦВК».

[176] Ґедзь, Юхим (справж. Олексій Васильович Савицький; ін. псевдонім Олесь Ясний; 30 (18). III 1896 – 15. VII 1937) – український прозаїк-сатирик, драматург. Друкувався з 1923, член Спілки селянських письменників «Плуг». Репресований, розстріляний у Києві.

[177] Коцюба, Гордій Максимович (справж. Коцегуб; 2 (14). I 1892 – 17. XII 1938) – український прозаїк, публіцист. Член літературних організацій Спілка пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, «Пролітфронт», СРПУ. Один із фундаторів і редакторів журналу «Шляхи мистецтва» (Харків, 1921–1923), газети «Культура і побут». Репресований, розстріляний у Харкові.

[178] Пор.: «Закінчуючи інститут, я обрав темою дипломної роботи творчість Василя Чумака. [...] Аж тут, після самогубства М. Хвильового, почалася кампанія засудження “боротьбизму” та теорії “перших хоробрих”, до яких залічувано давно загинулих Г. Михайличенка, В. Чумака, А. Заливчого, покійного В. Блакитного, тож їхні твори в наступні 20–25 років були заборонені й перебували в спецфондах.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 332

Я зміг видати твори Василя Чумака з докладною передмовою тільки через 23–25 років, в часи "відлиги", та й то не уникнувши безперервних анонімок і доносів, пильного автора яких я добре знав: це був недоброї пам'яті Григорій Овчаров» (*Крижанівський, Степан*. Спогад і сповідь з XX століття. – К.: Стилос, 2002. – С. 43–44).

[179] Чумак, Василь Григорович (псевдоніми С. Віче, Вагр, М. Ічня та ін.; 7. I 1901 (25. XII 1900) – 21. XI 1919) – український поет, публіцист, політичний діяч. Член УКП (боротьбісти). Друкувався з 1917, член літературного угруповання «Гарт» (1919). Працював у бюро пропаганди Всеукраїнської літературної колегії при НКО УСРР, відповідальним секретарем журналу «Мистецтво» (1919). Розстріляний денікінською контррозвідкою за участь в організації повстання проти білогвардійців на Київщині. Поетичні твори видані посмертно у збірці «Заспів» (К., 1919).

[180] Кирилюк, Євген Прохорович (18 (5). III 1902 – 24. VI 1989) – український літературознавець і критик. Виступав у пресі з 1921, з літературознавчими статтями з 1927. Член СРПУ/СПУ з1934. Доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент АН УРСР (1957), заслужений діяч науки УРСР (1972). Директор Музею Т. Г. Шевченка АН УРСР, завідував відділом шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (1946–1984). Лауреат Ленінської премії за монографію «Т. Шевченко. Життя й творчість» (1964), Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка за «Шевченківський словник» у 2 томах (1980).

[181] «Дитинство» – автобіографічна повість Юрія Смолича (К.-[Х.]: Держлітвидав, 1937. – 190 с.). Того ж таки року повість вийшла російською мовою в авторизованому перекладі Валерія Тарсіса (М.: Гослитиздат, 1937. – 165 с.).

[182] Христовий, Микола Федорович (псевдоніми Аргат, М. Псьолевич та ін.; 1894 – 27. IV 1938) – український прозаїк, журналіст, культурний діяч. Належав до Спілки пролетарських письменників «Гарт» (член ЦБ «Гарту»), ВУСПП. Керівник відділу мистецтв при Наркоматі освіти (1924–1929), директор Київського оперного театру (1929–1933), Музею мистецтв ВУАН. Репресований 1933, засуджений до трьох років заслання. Повторно арештований 1937, розстріляний.

[183] Спілка пролетарських письменників «Гарт» – масова літературна організація, заснована 1923 в Харкові з ініціативи Василя Еллана-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 333

Блакитного. У статуті спілка означувала себе як «об'єднання пролетарських письменників України, котрі стремлять до створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури, користуючись українською мовою як знаряддям творчості, поширення комуністичної ідеології та переборювання буржуазної, міщанської, власницької ідеології». Статут і програмний документ «Без маніфесту» авторства Еллана-Блакитного вперше опубліковано у виданні «Гарт. Альманах перший» (Х., 1924). Серед перших членів «Гарту» були Василь Елланд-Блакитний, Микола Хвильовий, Майк Йогансен, Володимир Сосюра, Олександр Довженко, Володимир Коряк, Валер'ян Поліщук, Павло Тичина, Іван Сенченко, Олександр Копиленко, Гордій Коцюба, Іван Дніпровський, Микола Христовий, Михайло Майський та ін. Діяли філії «Гарту» в Києві, Одесі, Дніпропетровську, Москві (Москфільгарт, жовтень 1923 – серпень 1924) та в Північній Америці (Заокфільгарт, 1924–1927), а також театральна секція Г.А.Р.Т. («Гарт аматорів робітничого театру»). Припинила існування наприкінці 1925 після смерті Еллана-Блакитного, виходу частини членів і заснування ВАПЛІТЕ. Окремі філії діяли до утворення ВУСПП 1927.

[184] «Дід Євмен» – оповідання Миколи Христового. Вид.: *Любченко, Арк*. Гордійко. *Христовий, М*. Дід Євмен. – Х.: ДВУ, 1924. – 32 с.

[185] Каша з манної крупи на молоці з додаванням різних горіхів, вершкових пінок і сухофруктів. З розлитих по сковороді вершків смажаться пінки й викладаються в посудину шарами почергово з густою манною кашею, перемішаною з товченими горіхами, потім страву тушкують у печі на слабому вогні, а готову поливають варенням і прикрашають сухофруктами. Вважається традиційною стравою російської кухні, хоча рецепт датовано лише початком XIX сторіччя. Назва походить від прізвища графа Дмитра Гур'єва, міністра фінансів і члена Державної Ради. За однією версією, Гур'єв у гостях їв цю кашу і викупив кріпосного кухаря, автора рецепту, за іншою версією, він вигадав страву сам.

[186] Юхвід, Леонід Аронович (5. V 1909 – 2. X 1968) – український прозаїк і драматург. Член КП(б)У з 1931, СРПУ з 1934. Автор знаменитої оперети «Весілля в Малинівці» (1937).

[187] Максимов, Михайло Дмитрович (1905–?) – партійний діяч. Член ВКП(б) з 1927. Перший секретар Кагановичського райкому КП(б)У в Харкові (1938–1939), секретар Харківського обкому КП(б)У

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 334

з пропаганди й агітації (1939–1942, 1943–1944), другий секретар Харківського обкому КП(б)У (з 1944). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора за досягнення у справі відновлення народного господарства Харкова й Харківської області, зруйнованого німецькими загарбниками (1944).

[188] Іванов, Павло Миколайович (листопад 1901 – 7. X 1967) – український прозаїк. Народився в Харкові в сім'ї прикажчика. По закінченні комерційної школи (1917) працював економістом Вукоопспілки в Ізюмському повіті на Харківщині. Протягом 1922–1925 служив у Червоній армії. Належав до Спілки пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, «Техно-мистецької групи А», СРПУ. Член КП(б)У, виключений 1935. Учасник Другої світової війни, 1943 втратив на фронті руку. Після демобілізації на пенсії як інвалід війни. Працював директором середньої школи в селі на Харківщині, інспектором в обласному управлінні лісового і лісозаготівельного господарства, друкувався в обласній газеті «Красное знамя». Помер і похований у Харкові.

[189] «Техно-мистецька група А» – літературна й науково-технічна організація, заснована 1929 в Харкові з ініціативи Майка Йогансена. Об'єднувала «на літературному полі представників пролетарської науки, техніки й мистецтва, вважаючи, що на часі пропаґанда засобами розумовими (логіко-математичними) і разом з тим емоціональними (мистецькими). Лише синтеза зусиль робітників науки, техніки й мистецтва може запліднити твори новими елементами». Науково-технічні працівники мали «сприяти зростанню нових кадрів соціялістичного будівництва», поширювати технічні й наукові ідеї через журнали, лекції, радіо й кіно, використовуючи досвід мистецтва впливати на маси, а митці мали надихатися новими технічними ідеями, «конструкційно-будівними образами», науковими гіпотезами, проблемами й проектами. До угруповання належали Юрій Смолич, П. Діннерштейн, Левко Ковалів, Юрій Платонов, Олександр Мар'ямов, Майк Йогансен, Павло Іванов, Олекса Слісаренко, Євген Гуревич (Черрі), Веніамін Брискін, Олександр Мізерницький, П. Дубінін, Вадим Меллер. Критикована за захоплення техніцизмом, самоліквідувалася 1931.

[190] Через рік після призову в армію Іванова внаслідок легеневої хвороби перевели в 3-й полк зв'язку в Харкові, де він був політруком. Брати участь у Першій світовій війні він не міг через юний вік (нар.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 335

1901), крім того, на той час він навчався в реальній школі, згодом перейшов до комерційної школи, яку закінчив 1917.

[191] Хазін, Олександр Абрамович (12. V (29. IV) 1912 – 20. XI 1976) – російський поет, прозаїк, драматург, сценарист, сатирик. Народився в Бердичеві, закінчив Харківський електротехнічний інститут (1939), учасник Другої світової війни. З 1946 – в Ленінграді, завідував літчастиною Ленінградського театру мініатюр.

[192] Доповідь члена Політбюро ЦК ВКП(б) Андрія Жданова на зборах партактиву і письменників у Ленінграді (опублікована в газеті «Правда» за 21 вересня 1946), у якій розтлумачувалася постанова ЦК ВКП(б) «О журналах "Звезда" и "Ленинград"» від 14 серпня 1946.

[193] Пор.: «Но у журнала "Ленинград" есть и другие ошибки. Вот, например, пародия на "Евгения Онегина", написанная неким Хазиным. Называется эта вещь "Возвращение Онегина". Говорят, что она нередко исполняется на подмостках ленинградской эстрады. Непонятно, почему ленинградцы допускают, чтобы с публичной трибуны шельмовали Ленинград, как это делает Хазин? Ведь смысл всей этой так называемой литературной "пародии" заключается не в пустом зубоскальстве по поводу приключений, случившихся с Онегиным, оказавшимся в современном Ленинграде. Смысл пасквиля, сочиненного Хазиным, заключается в том, что он пытается сравнивать наш современный Ленинград с Петербургом пушкинской эпохи и доказывать, что наш век хуже века Онегина. Приглядитесь хотя бы к некоторым строчкам этой "пародии". Все в нашем современном Ленинграде автору не нравится. Он злопыхательствует, возводит клевету на советских людей, на Ленинград. То ли дело век Онегина – золотой век, по мнению Хазина. Теперь не то, – появился жилотдел, карточки, пропуска. Девушки, те неземные эфирные создания, которыми раньше восхищался Онегин, стали теперь регулировщиками уличного движения, ремонтируют ленинградские дома и т. д. и т. п. [...] Вот какой был Ленинград и каким он стал теперь: плохим, некультурным, грубым и в каком неприглядном виде он предстал перед бедным, милым Онегиным. Вот каким представил Ленинград и ленинградцев пошляк Хазин. Дурной, порочный, гнилой замысел у этой клеветнической пародии! Как же могла редакция "Ленинграда" проглядеть эту злостную клевету на Ленинград и его прекрасных людей?! Как можно пускать хазиных на страницы ленинградских журналов?!» (Доклад т. Жданова

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 336

о журналах «Звезда» и «Ленинград» // Правда. – 1946. – 21 сентября. – С. 7).

[194] Райкін, Аркадій Ісакович (24 (11). X 1911 – 17. XII 1987) – російський естрадний і театральний актор, режисер, сценарист, гуморист. Народний артист СРСР (1968). Художній керівник Ленінградського театру мініатюр.

[195] Кац, Зельман Мендельович (псевдонім А. Костров; 28. XII 1911 – 11. II 2008) – російський поет. Народився на Чернігівщині, закінчив профтехшколу в Кременчуці, 1930 переїхав до Харкова, працював слюсарем на заводі «Серп і молот», з 1933 – на журналістській роботі. Друкувався з 1929, належав до СРПУ/СПУ з 1936, навчався в Літературному інституті ім. О. М. Горького (1939–1941). Учасник Другої світової війни. У 1990-х емігрував до Ізраїлю.

[196] Хмарка, Марія Михайлівна (в різних джерелах Мар'яна, Маріанна) – українська перекладачка з італійської, російської. Див., зокрема: *Негрі, Ада*. Вибрані поезії / В пер. Павла Грабовського, Володимира Самійленка та Маріанни Хмарки. Ред. та вступ. стаття О. І. Білецького. – Х.: ЛіМ, 1931. – 145 с.

[197] Сабурка (Сабурова дача) – розмовна назва Харківської психіатричної лікарні.

[198] Юдін, Тихін Іванович (1879–1949) – російський і український психіатр, доктор медичних наук (1922), професор, заслужений діяч науки УРСР. У 1907–1912 працював у Харківській губернській земській психіатричній лікарні (Сабуровій дачі). Протягом 1931–1945 знову в Україні, багато років завідував кафедрою психіатрії 2-го Харківського медичного інституту, очолював Клінічний інститут (Інститут клінічної психоневрології), був віце-президентом Всеукраїнської психоневрологічної академії, директором Українського неврологічного інституту, членом Вченої медичної ради Накомздоров'я України. Один із піонерів клінічної генетики психічних хвороб. Автор праць з питань взаємодії спадкових і середовищних чинників при психозах. Автор книжок «Психопатические конституции» (1926), «Евгеника. Учение об улучшении природных свойств человека» (1928).

[199] Платонов, Юрій Гаврилович (1894 – 19. XI 1953) – український географ і прозаїк. Навчався на природничому відділенні фізико-математичного факультету Харківського університету (1913–1916). Працював учителем у школах і дитячих установах Харкова (1920–1932).

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 337

Належав до «Техно-мистецької групи А». Автор популярних нарисів «Китай у минулому і тепер» (1925), «Америка» (1926), ін. З 1932 жив і працював в Алма-Аті (Казахстан). Викладав у школах, Казахському політехнічному інституті, працював в Академії наук КазРСР, заповіднику Барса-Кельмес, Казахському державному краєзнавчому музеї. Після війни закінчив Алма-Атинський педагогічний інститут імені Абая.

[200] «Хмереч» – повість Юрія Платонова для дітей середнього і старшого віку (Х.-О.: Молодий більшовик, 1931. – 158 с.: іл.).

[201] Арцибашев, Михайло Петрович (5. XI (24. X) 1878 – 3. III 1927) – російський прозаїк, драматург, публіцист. Після революції 1917 емігрував до Польщі. Особливий успіх і розголос мав його роман «Санін» (1907), одразу перекладений кількома іноземними мовами. За цей роман автора не раз обвинувачували в порнографії й притягували до суду в Росії, Німеччині й Австро-Угорщині; «арцибашевщина» стала символом порнографії. Найчастіші теми у його творах – вільна любов, егоїзм, насилля; зловживав натуралістичними описами смерті, вбивства, самогубства, страти.

[202] Див.: *Ліо-Кі*. Дев'ятдесят дев'ять ломиголовок. – Х., 1928. – 156 с. Перевидання: *Ліо Кі*. Ломиголовки (Ігри без партнера) / Передм. М. Й. Ядренка. – К.: ТВіМС, 1996. – 150 с.

[203] Копиця, Давид Демидович (7. VII (24. VI) 1906 – 15. XII 1965) – український літературознавецьь, критик, сценарист. Член СРПУ/СПУ з 1940, член КП(б)У з 1938. Учасник Другої світової війни. Був на партійній роботі, головним редактором журналів «Вітчизна», «Україна», головою Комітету в справах мистецтва, заступником міністра культури УРСР, директором Київської кіностудії ім. О. П. Довженка. Автор сценаріїв фільмів «Коні не винні» (1956), «Пе-коптьор» (1957), «Максим Рильський» (1961).

[204] Кречет, Василь (1886–1939) – український драматичний актор на героїчних ролях. Працював у Першому державному театрі УСРР ім. Тараса Шевченка в Києві (1919), театрі ім. Івана Франка (з 1920), Червонозаводському театрі в Харкові, Українському державному драматичному театрі ім. Третього вирішального року п'ятирічки в Полтаві (з 1931), Чернігівському державному музично-драматичному театрі ім. Тараса Шевченка (з 1934).

[205] «Житейське море» – п'єса Івана Карпенка-Карого (1904).

[206] Встановити особу не вдалося.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 338

[207] «Сорок вісім годин» – роман Юрія Смолича. Перше видання див.: *Смолич, Юрій*. Сорок вісім годин. Книга про те, що було, що мало бути, що могло бути і чого не було. – Х.: Радянська література, 1933. – 560 с.

[208] Майський, Михайло Семенович (справж. Булгаков; 3. VI (22. V) 1889 – 31. XII 1960) – український прозаїк, сценарист. Член «Пролеткульту», Спілки пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ. Автор сценарію одного з перших українських фільмів «Остап Бандура» (1924).

[209] «Пролітфронт» – «об'єднання студій пролетарського літературного фронту», літературна організація, заснована 1930 в Харкові з ініціативи Миколи Хвильового. До її складу ввійшли колишні члени ВАПЛІТЕ, «Молодняка», «Плугу» та письменники, які не належали до жодних угруповань. За основу «Пролітфронт» брав «пролетарську ідеологію й програмові постуляти комуністичної партії», виступав за монізм форми й змісту, боровся проти буржуазного мистецтва, ворожої ідеології, націоналістичних проявів, з «побутовщиною і примітивізмом» у художній літературі, за «підвищення соціяльної та художньої якости пролетарського мистецтва». До організації належали Микола Хвильовий Аркадій Любченко, Григорій Епік, Микола Куліш, Павло Тичина, Юрій Яновський, Михайло Яловий, Іван Сенченко, Петро Панч, Олександр Копиленко, Василь Мисик, Іван Момот, Гордій Коцюба, Олександр Лейтес, Терень Масенко, Іван Багмут, Олексій Кундзіч, Олесь Донченко, Дмитро Гордієнко, Юрій Вухналь та ін. Діяли російська (очолював Володимир Юрезанський) і єврейська (очолював Давид Фельдман) секції. Друкований орган – журнал «Пролітфронт» (1930, всього вийшло 8 чисел), редагували Іван Момот, Аркадій Любченко і Микола Хвильовий. Самоліквідувався 9 січня 1931.

[210] Див.: *Майський, Михайло*. Ми робимо соду // Україна. – 1944. – № 3/4. – С. 32–33.

[211] Пор.: «Михайло Майський. За професією – пічник. Казкар, знавець народної премудрості. Змолоду входив у якусь будівельну артіль. Мандрував з нею по світах і все, про що чув довгими вечорами, запам'ятав і вмів прецікаво оповідати. [...] Здається, він щось і писав, читати мені не доводилося. Лічився при Спілці. І страшенно бідував. Тоді Юрій Корнійович (Смолич. – *Я. Ц.*) зжалився над ним. Довідавшися, що невдаха був першокласним малярем і альфрейщиком, наважився

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 339

на рішучий крок: взяв та й виключив Мишу Майського з Спілки. Це спричинилося, звісно, до глибокої душевної драми, однак операція мала і благодійні наслідки. Майський включився в якусь малярську бригаду, взяв у руки забуті інструменти, почав білити, ремонтувати, опоряджати, розписувати квартири і установи. Якось років через два після всього цього я зустрів його на Римарській, де він жив (все це діялося у Харкові). Він зрадів, привітався і з задоволенням розповів, що поновив своє професійне уміння, є кваліфікованим членом артілі, без роботи не сидить і дня. І, звісно, заробляє. Назвав і цифру свого заробітку – від 1200 до 1500 крб. на місяць. Решта про Мишу Майського – у спогадах Смолича Ю. К.» (*Сенченко, Іван.* Нотатки про літературне життя 20–40-х років // *Сенченко, І. Ю.* Оповідання. Повісті. Спогади / Упор. і прим. М. М. Гнатюк, вступ. ст. і ред. В. С. Брюховецького. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 571–572).

[212] Квітко, Лев (Лейб) Мойсейович (11. XI 1890? – 12. VIII 1952) – єврейський поет, писав на ідиш. Народився в Подільській губернії. Друкувався з 1917, тоді ж таки в Києві вийшла перша збірка віршів «Ліделех» («Пісеньки»). Протягом 1917–1921 жив у Києві, належав до чільних представників «київської групи» єврейських письменників. З 1921 жив у Берліні й Гамбургу, працював у радянському торговому представництві. У 1925 повернувся в Україну, вступив до літературної асоціації «Октябрь», став членом редколегії журналу «Ді ройте велт» («Червоний світ»). За гострі сатиричні вірші обвинувачений у правому ухилі й вигнаний зі складу редакції. Пішов робітником на Харківський тракторний завод, згодом повернувся до літературної діяльності. Належав до ВАПЛІТЕ (1926–1928). Уславився як дитячий поет, активно перекладав з української. Під час Другої світової війни був членом Єврейського антифашистського комітету. Арештований і розстріляний у групі чільних діячів ЄАК.

[213] Фельдман, Давид Абрамович – єврейський прозаїк, критик, перекладач. Член літературних організацій ВАПЛІТЕ, «Пролітфронт» (керівник єврейської секції, член редколегії журналу «Пролітфронт»). Редактор і автор передмови до «Антології української прози в єврейських перекладах». Директор бібліотеки й архіву ВУАМЛІН (Всеукраїнська асоціації марксистсько-ленінський інститутів). У 1930-х виїхав до Москви.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 340

[214] Лейтес, Олександр (Абрам) Михайлович (15 (3). XII 1901 – 3. V 1976) – український і російський літературознавець, критик. Один із керівників Всеукрліткому (1921). Член Спілки пролетарських письменників «Гарт», ВАПЛІТЕ, ВУСПП. Разом із Михайлом Яшеком підготував і видав біобібліографічний довідник «Десять років української літератури. 1917–1927» (т. 1–2, 1928; т. 2 перевидано 1930). Лауреат премії імені Івана Франка (1928). Автор праць про новітню українську літературу, російську і західні літератури.

[215] Громов (Громів), Олесь (справж. Олександр Єфремович Тарнаруцький; ін. псевдоніми Боярський, Тарас Бульба, Сашко Голубий, Кузьма Крутько та ін.; 17 (4). VIII 1902 – ?) – український прозаїк. Навчався в Харківському інституті народної освіти (1929–1930), працював у редакціях газет «На зміну» та «Комсомолець України», журналу «Червоні квіти», видавництві «Більшовик». Під час Другої світової війни працював на радіостанції імені Т. Г. Шевченка, по війні – відповідальний секретар, завідувач відділом фейлетонів у журналі «Перець». Автор кількох збірок оповідань, зокрема для дітей, а також збірок гуморесок і фейлетонів.

[216] Кушнарьов-Пример, Роман (також Роман Кушнарьов, Роман Пример; бл. 1903 – ?) – літератор, аспірант Інституту історії ВУАМЛІН. Син робітника Луганського паровозобудівного заводу на прізвище Кушнар, унаслідок русифікації – Кушнарьов, вуличне прізвисько Пример. Учасник громадянської війни, командир партизанського загону. Закінчив робітфак, здобув вищу освіту. Член ВУСПП, відповідальний редактор масового органу ВУСПП двотижневого журналу «Літературний призов» (Харків, 1931–1932). Автор п'єс «Канни», «Еквівалент», «Амплітуда». 1935 у журналі «За марксо-ленінську критику» названий серед скрипниківців, націоналістів і троцькістів, які 1931 вступили до ВУСПП. Спогади про Кушнарьова-Примера див. у кн.: *Костюк, Григорій*. Зустрічі і прощання. Спогади. – Едмонтон: КІУС, 1987. – Кн. 1. – С. 367–380.

[217] «Еквівалент» – п'єса Романа Кушнарьова-Примера про класову боротьбу в науці. П'єсу було зачитано на об'єднаних зборах центральної студії ВУСПП, після чого у вусппівському журналі «Гарт» з'явилася стаття Давида Вишневського й Зельмана Каца «"Еквівалент" Романа Примера та творчі завдання пролетарської драматургії» (Гарт. – 1931. – № 12. – С. 139–147). У статті коротко окреслено суть

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 341

п'єси – «це нещадна боротьба, де стикаються дві клясові сили. З одного боку, група робітника-винахідника Крайнюка, до якої горнеться краща частина наукової інтелігенції в особі проф. Бережного – бійці за діялектично-матеріялістичну методу в науці, і з другого – проф. Ізотов з його ворожими пролетаріятові ідеалістичними концепціями».

[218] Нагнибіда, Микола Львович (20 (7). IX 1911 – 16. IX 1985) – український поет. Лауреат Державної премії СРСР (1952), Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1974).

[219] Велозавод – Харківський велосипедний завод ім. Г. І. Петровського (ХВЗ). Заснований 1923. Головна продукція заводу – дорожній велосипед «Україна», завдяки надійності й витривалості найпоширеніша модель у сільській місцевості України.

[220] Йдеться про Леона Деменка, робітника Харківського електромеханічного заводу, учасника літературної студії. Див. його публікації: *Деменко, Леон*. Я – заводові. Прощання // Пролітфронт. – 1930. – № 1 (квітень). – С. 125–126.

[221] Калюжний, Наум Михайлович (справж. Шейтельман; 8. III 1886 – 17. XI 1937) – український політичний діяч і дипломат. Член Української партії соціалістів-революціонерів (1905–1920), КП(б)У (1920–1937). Секретар повноважних представництв УСРР у Німеччині (1921–1922), Австрії (1922–1923), Чехословаччині (1923–1924), радник повпредства СРСР у Чехословаччині (1926–1929). Завідувач управління літератури в Наркомосі УСРР, член колегії Наркомосу, завідувач сектора літконтролю (1930–1931). Редактор журналу «Червоний шлях» у 1930– 1932 (до № 9). Репресований у вересні 1937, помер у в'язниці.

[222] «Червоний шлях» – щомісячний літературно-художній, громадсько-політичний, критичний і науковий журнал. Виходив у Харкові з 1923 до березня 1936. Першими відповідальними редакторами були державні і партійні діячі, наркоми освіти Григорій Гринько (1923, № 1–5), Олександр Шумський (1923–1926), Володимир Затонський (1927–1929), потім Наум Калюжний (1930–1932), Володимир Кузьмич (1932), Михайло Яловий (1933), Іван Кириленко (1933–1936). За політичні помилки в роботі журналу в листопаді 1926 постановою Політбюро ЦК КП(б)У було звільнено редакторів Михайла Ялового і Миколу Хвильового. З серпня 1936 виходив під назвою «Літературний журнал» як орган Харківського обласного правління СРПУ.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 342

[223] Фурер, Веніамін Якович (1904 – 2. I 1936) – партійний і культурний діяч. Секретар Горлівського міського парткому (березень 1933 – грудень 1934), відкликаний працювати завкультпропом Московської обл. Застрелився восени 1936. Смолич присвятив йому частину інтерлюдії «"Меценати"» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 99–108).

[224] Імовірно, йдеться про директора видавництва «Радянська література» на прізвище Лівшиць.

[225] Ліфшиць, Борис – директор видавничого комбінату «Радянське село», член редколегії і відповідальний редактор багатьох періодичних видань, серед яких «Робітнича газета "Пролетар"», «Універсальний журнал», «Червоний перець» та ін. Репресований. Смолич присвятив йому частину інтерлюдії «"Меценати"» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій» (К.: Рад. письменник, 1968. – С. 99–108).

[226] Первомайський, Леонід Соломонович (справж. Ілля Шльомович Гуревич; 17 (4). V 1908 – 9. XII 1973) – український поет, прозаїк, драматург, перекладач. Друкувався з 1924. Член літературних організацій Спілка селянських письменників «Плуг», «Молодняк», ВУСПП, СРПУ/СПУ. Лауреат Державної премії СРСР (1944) за збірки віршів «День народження» і «Земля».

[227] Рибак, Натан Самійлович (3. I 1913 – 11. IX 1978) – український прозаїк, поет, драматург. Член СРПУ/СПУ. Лауреат Державної премії СРСР (1950) за роман «Переяславська рада».

[228] Голованівський, Сава Овсійович (29 (16). V 1910 – 2. V 1989) – український поет, прозаїк, драматург, перекладач. Друкувався з 1927. Член літературних організацій «Молодняк», СРПУ/СПУ.

[229] Пріцкер, Лев Петрович (рос. псевдонім Леонид Елисеев; 1916–1961) – російський поет, журналіст. Автор поетичних збірок «Высота» (К.: Держлітвидав, 1937), «Звездная дорога» (К.: Держлітвидав, 1940), «Когда говорит оружие: Фронтовые стихи» (Уфа: СРПУ, 1942). Перекладав з української, див., зокрема: Дума про Остапа Нечая (Коллективная поэма) / Пер. с укр. Николай Ушаков, Лев Прицкер и др. – М.: Воениздат, 1939. – 32 с. Під час війни працював у газеті 3-ї ударної армії «Фронтовик». По війні закінчив Вищі літературні курси, працював у Москві у відділі літератури й мистецтва газети «Литература и жизнь». Повернувся в Україну, помер від раку.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 343

[230] «Книгоспілка» – кооперативне книговидавниче і книготорговельне товариство, засноване 1922 під орудою великих кооперативних об'єднань (Вукоопспілка, Українбанк та ін.). Товариством керували спеціалісти в галузі кооперації, книжкової справи, відомі літератори. Видавало серії «Бібліотека Книгоспілки», «Бібліотека шкільної молоді», «Шкільна бібліотека». Серед прикметних видань – перше академічне зібрання творів Лесі Українки, фаховий журнал «Книга» (1923), згодом «Нова книга». У редакції видавництва працювали Микола Зеров, Валер'ян Підмогильний, Олекса Слісаренко та ін. «Книгоспілка» вперше в українському книговиданні започаткувала наукове вивчення читацьких інтересів та потреб. Ліквідовано 1930.

[231] Пор. відгук Йогансена: «Мені довелося слухати "Снайпер" Первомайського, і я слухав його з цікавістю, а подекуди з насолодою. [...] Ці тридцять-сорок рядків є цінний вклад в українську поетичну культуру. Ляконічна точність, сильний ритм, ще сильніші драматичні ефекти переходів, несподівані, але непохибно виправдані конкретизаційні переходи від загального до поодинокого, високомистецьке народження театральної сцени із політичного трактату підносять цей уривок з уривка на велику поетичну височінь.

Останнім часом у нас є багато пристойних віршів молодих поетів, які нема причин не друкувати – але й нема сильних мотивів друкувати.

До цих не належить уривок "Снайпер". Висотою своїх висот (і глибиною своїх падінь) він зворушує і хвилює, і перемоги його і поразки позначені печаттю поезії» (*Йогансен, М.* Поезія, що хвилює і зворушує // Комсомолець України. – 1933. – 2 січня. – С. 3).

[232] «Молодняк» – масова літературна організація, спілка комсомольських письменників, заснована 1926 в Харкові з ініціативи ЦК ЛКСМУ. Входила до ВОАПП (Всесоюзне об'єднання асоціацій пролетарських письменників), солідаризувався з ВУСПП, провідник партійної лінії в літературі. «Молодняк» ставив собі за мету «комуністичне гартування революційних письменників молоді», боротьбу за передумови розвитку й буяння жовтневої літератури, за її пролетарську співзвучну нашій добі суть, за організацію молодих літературних сил, що нога в ногу йтимуть з авангардом пролетаріяту – комуністичною партією та комсомолом». До організації належали Павло Усенко, Леонід Первомайський, Терень Масенко, Олексій Кундзіч, Іван Момот,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 344

Сава Голованівський, Дмитро Гордієнко, Олесь Донченко, Леонід Смілянський, Володимир Кузьмич, Петро Голота, Андрій Малишко, Олександр Корнійчук та ін. Діяли єврейська і польська секції «Молодняка», а також філії в Дніпропетровську, Кременчуці, Запоріжжі, Миколаєві, Херсоні. Друкований орган – щомісячний літературно-художній і громадсько-політичний журнал «Молодняк», виходив у Харкові з 1927 (сучасна назва «Дніпро» – з 1944). Частина членів 1930 перейшла до «Пролітфронту». Припинив діяльність 1932 після постанови ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій».

[233] Собко, Вадим Миколайович (18 (5). V 1912 – 12. IX 1981) – український поет, прозаїк, драматург. Працював на ХТЗ, друкувався з 1930. Лауреат Державної премії СРСР (1951) та Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1975).

[234] «Розповідь про неспокій» – перша книжка з мемуарної трилогії Юрія Смолича, вийшла друком 1968 року в київському видавництві «Радянський письменник».

[235] Копштейн, Арон Йосипович (18. III 1915 – 4. III 1940) – український поет, журналіст. Працював на заводі ім. Г. І. Петровського в Херсоні, друкувався з 1932. Член СРПУ з 1934. Пішов добровольцем на радянсько-фінляндську війну, загинув у бою.

[236] Пор.: «Редакційний день був у розпалі, коли вдерся поет Арон Копштейн. Коли діставав із кишені зібганий рукопис, звідти випали на редакторський стіл цвяшки, окраєць хліба, карамелька, кілька мідних монеток...» (*Мартич, Юхим.* ...І стежка до криниці. Розповіді про зустрічі. – К.: Рад. письменник, 1971. – С. 129).

[237] «Рух» – українське кооперативне видавництво. Засноване 1917 у м. Вовчанськ, з 1921 працювало в Харкові, ліквідоване 1933. Мало широку книготорговельну мережу по всій Україні. Видавало масові серії «Бібліотечка української літератури для селянських і робітничих книгозбірень», «Ілюстрована бібліотека для дітей», «Франківська бібліотека» і «Театральна бібліотека», зібрання творів українських класиків.

[238] Біленький-Березинський, Антон Антонович (1897 – VI 1938) – український культурний і громадський діяч. Член соціал-демократичної партії Австрії (1915), потім Комуністичної партії Західної України, керівник видавництва і технічний секретар політбюро ЦК КПЗУ, член КП(б)У (1928–1933). Влітку 1928 переїхав до Харкова. Директор

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 345

видавництва «Книгоспілка» (1928–1932), заступник і голова правління «УРЕ» (1930–1932). Репресований 1932, засуджений до 10 років виправно-трудових таборів. Співпрацював з ГПУ як провокатор. Звільнений 1934, вдруге арештований і знову звільнений. Жив на засланні в Омську, втретє арештований восени 1937, розстріляний у червні 1938.

[239] Вражливий, Василь Якович (справж. Штанько; 1903 – 8. XII 1937) – український прозаїк. Належав до літературних організацій Спілка селянських письменників «Плуг», ВАПЛІТЕ. Репресований, розстріляний на Соловках.

[240] Євдокія Савеліївна Певзнер (1908–1974).

[241] Василевська, Ванда Львівна (21. I 1905 – 29. VII 1964) – польська й українська радянська письменниця та громадська діячка. Тричі лауреатка Сталінської премії (1943, 1946, 1952). Донька одного з лідерів польських соціалістів, закінчила Ягелонський університет у Кракові. У 1939 переїхала до Львова і прийняла радянське громадянство. Під час Другої світової війни працювала агітатором у Червоній армії, мала звання полковника. Головний редактор газети «Радянська Польща», голова Спілки польських патріотів (1943–1945). По війні жила в Києві у шлюбі з Олександром Корнійчуком. Смолич присвятив їй розділ «Василевська» у книжці спогадів «Розповідь про неспокій триває» (К.: Радянський письменник, 1969. – С. 235–253).

[242] Корнійчук, Олександр Євдокимович (25 (12). V 1905 – 14. V 1972) – український драматург, прозаїк, державний і громадський діяч, публіцист. Друкувався з 1925. Член СРПУ/СПУ з 1934, голова правління СРПУ/СПУ (1938–1941, 1946–1953). Академік АН УРСР (1939), АН СРСР (1943). Член ЦК КП(б)У (1949), ЦК КПРС (1952), член Президії ЦК КП(б)У (1953–1954). Перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР (1953–1954). Член Президії Всесвітньої Ради Миру (з 1959). Герой Соціалістичної праці (1967). Нагороджений п'ятьма орденами Леніна, п'ятиразовий лауреат Державної премії СРСР (1941, 1942, 1943, 1948, 1951), Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1971). Смолич присвятив йому розділ «Корнійчук» у книжці спогадів «Мої сучасники» (К.: Рад. письменник, 1978. – С. 136–157).

[243] «Фіолетова щука» – п'єса Олександра Корнійчука (1931) про боротьбу за новий соціалістичний побут.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 346

[244] Хоткевич, Гнат Мартинович (псевдонім Гнат Галайда; 31 (19). XII 1877 – 8. X 1938) – український прозаїк-модерніст, драматург, літературознавець, мистецтвознавець, музикант, етнограф, громадсько-культурний діяч. Друкувався з 1897. Засновник першого робітничого театру в Україні (1903), Гуцульського театру (1910). Автор першого підручника гри на бандурі та ще понад 30 книжок. Репресований, розстріляний у Харкові.

[245] Смолич помилився. З 1928 і до арешту Хоткевич жив у виселку Високий за 15 км від Харкова, нині – селище міського типу у Харківському р-ні Харківської обл. У селищі діє будинок-музей Гната Хоткевича, споруджено пам'ятну стелу.

[246] Хоткевич, Платоніда Володимирівна (дівоче прізвище Скрипко; 1901 – 22. IV 1976) – третя дружина Гната Хоткевича. Під час Другої світової війни емігрувала до Чехословаччини, де 1946 її заарештувала радянська контррозвідка. За співпрацю з німцями засуджена до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна і поразкою в правах на 5 років. Заслання відбувала в таборах Свердловської і Кіровської областей, у Казахстані. Звільнена в лютому 1956, повернулася в Україну. Працювала директором літературно-меморіального музею Івана Франка у Криворівні (1961–1966). Доклала багато зусиль, щоб зберегти архів Хоткевича, зокрема у червні 1941 передала частину рукописів і листів до архіву Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

[247] Хоткевич, Володимир Гнатович (11. IV 1913 – 9. VII 1982) – український фізик, син Гната Хоткевича і письменниці Катрі Гриневичевої. Член-кореспондент АН УРСР (1967), ректор Харківського державного університету ім. О. М. Горького (1966–1975).

[248] Алчевська, Христя (Христина) Олексіївна (16 (4). III 1882 – 27. X 1931) – українська поетеса, перекладачка, педагог. Друкувалася з 1905.

[249] Родина Алчевських – чоловік Алчевський, Олексій Кирилович (1835 – 7. V 1901) – український підприємець, промисловець, банкір, меценат; дружина Алчевська, Христина Данилівна (дівоче прізвище Журавльова; 16 (4). IV 1841 – 15. VIII 1920) – український педагог, організаторка народної освіти, поетеса, громадська діячка; діти Алчевський, Дмитро Олексійович (1862–1920) – підприємець; Алчевський, Григорій Олексійович (1866–1920) – музикант, композитор, педагог-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 347

вокаліст; Алчевська, Анна Олексіївна (1868–1931) – педагог, дружина архітектора Олексія Бекетова; Алчевський, Микола Олексійович (1872–1942) – педагог, театральний критик; Алчевський, Іван Олексійович (29 (15). XII 1876 – 10. V (26. IV) 1917) – оперний співак, громадський діяч; Алчевська, Христина Олексіївна (16. III 1882 – 27. X 1931) – українська поетеса, перекладачка, педагог.

[250] У Радянській Україні письменники якийсь час вважалися особами вільних професій і жили суто з літературної праці. Згодом на державному рівні було ухвалено кілька постанов, згідно з якими письменники могли вступити до секції працівників преси при спілці робітників поліграфічного виробництва. У грудні 1926 в Харкові було організовано виборний місцевком, який обслуговував колектив харківських письменників, подібний орган діяв також у Києві. Місцевком клопотався організацією письменників у профспілку та оформленням їхніх спілчанських прав, проблемами тарифів і авторських гонорарів, забезпечення літераторів житлом, санаторного й стаціонарного лікування, страхування та іншими матеріально-побутовими питаннями. Заходами місцевкому було зведено перший у Харкові будинок письменників на Холодній Горі (вул. Токова, 2/118; згодом адреса вул. Свердлова, 118; нині – вул. Полтавський шлях). На загальні збори, які обирали місцевком, харківські письменники збиралися двічі-тричі на рік.

[251] Юрезанський, Володимир Тимофійович (справж. Нос; 4. II (23. I) 1888 – 9. II 1957) – російський прозаїк, поет, журналіст. Член літературної організації «Пролітфронт» (російська секція).

[252] Воронін (Воронин), Прохор Данилович (псевдоніми Ворон-Вороніцький, П. Данилович, М. Зоря, М. Нетяга, Про-Хор, Прохорець, Хор-Про, Цвіргун Запічний та ін.; 3. VII (21. VI) 1885 – 24. IV 1940) – український прозаїк, педагог, перекладач. Працював учителем, з 1922 на журнальній роботі. Друкувався з 1906, член Спілки селянських письменників «Плуг». Секретар харківського місцевкому письменників з моменту його організації в грудні 1926.

[253] Корж, Олександр Юхимович (29 (16). III 1903 – 16. IV 1984) – український поет, прозаїк, графік. Після церковно-приходської школи (1910–1913) закінчив Люботинське вище початкове залізничне училище (1920). З 1920 жив у Харкові, навчався на педагогічних курсах ім. Г. С. Сковороди, працював у Всеукрліткомі, газеті «Вісти ВУЦВК», журналі «Всесвіт», ін. періодиці. Друкувався з 1920.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 348

Належав до «Нової генерації». З 1930-х жив у с. Огульці Валківського р-ну Харківської обл. Під час Другої світової війни вигнаний німцями на примусові роботи, опинився у Львові. З 1945 проживав у Білгородській обл. 1950 арештований органами НКВС за зраду батьківщини, засуджений до 5 років позбавлення волі. Відбувши ув'язнення, 1955 повернувся до с. Таврове на Білгородщині, де доживав віку.

[254] «Літературний журнал» – щомісячний літературно-художній і критичний журнал, орган українського та харківського обласного правління СРПУ. Виходив у Харкові протягом серпня 1936 – червня 1941 як продовження журналу «Червоний шлях». Перший відповідальний редактор – Іван Кириленко, заступник редактора – Юрій Смолич, завідував редакцією Петро Ходченко. Після арешту Кириленка (1938) редактором став Ходченко. Членами редколегії в різний час були Олександр Копиленко, Іван Кулик, Юрій Яновський та ін.

[255] Ходченко, Павло Семенович (27 (15). I 1880 – 11. I 1967) – український прозаїк і драматург. Працював завідувачем редакції «Літературного журналу» (1936–1937), згодом редактором (з № 7 за 1937).

[256] «Пушкін» – поема Олександра Коржа, першу редакцію якої створено протягом 1932–1939. Повній публікації в «Літературному журналі» перешкодила Друга світова війна, під час якої рукопис поеми було втрачено. Опубліковані розділи див.: *Корж, Олександр*. Вступ // Літературний журнал. – 1936. – № 2. – С. 33–33; *Корж, Олександр*. В Михайловському (Частина IV з поеми «Пушкін») // Літературний журнал. – 1937. – № 1. – С. 94–110; *Корж, Олександр*. Пушкін. Поема. Частина I (Московська зоря) // Літературний журнал. – 1939. – № 1. – С. 48–54. Автора ілюстрацій-дереворитів у публікаціях не зазначено. Див. також: *Корж, Олександр*. Страта декабристів і Пушкін // Соціалістична Харківщина. – 1938. – 26 липня. – С. 3. Другу редакцію поеми здійснено протягом 1957–1959. Першу повну публікацію див.: *Корж, Олександр*. Пушкін // *Корж, Олександр*. Шуміти прошу листя. Вибране / Вступ. ст., ред, упор. та прим. Івана Лисенка. – К.: Рада, 2006. – С. 112–215.

[257] Алешко, Василь Іванович (псевдоніми В. Гречаний, Іван Підкова, В. Чучма та ін.; 12. II (31. I) 1889 – 1944) – український поет, прозаїк, драматург. Друкувався з 1907, член Спілки селянських письменників «Плуг», СРПУ. З 1922 жив на Сумщині, завідував селянським відділом сумської газети «Плуг і молот». Під час Другої світової війни

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 349

вигнаний німцями на примусові роботи, опинився у Львові, де згодом його заарештували органи НКВС. Помер у в'язниці на допитах.

[258] Скрипник, Леонід Гаврилович (псевдоніми Левон Лайн, М. Ланський; 1893 – 26. II 1929) – український прозаїк, театральний рецензент. Належав до «Нової генерації», член редколегії однойменного журналу. У 1920-х працював на Одеській кінофабриці ВУФКУ, заступником редактора журналу «Всесвіт». Автор книжок «Порадник фотографа» (ДВУ, 1927), «Нариси з теорії мистецтва кіно» (ДВУ, 1928), роману «Інтелігент» (Пролетарій, 1929).

[259] Пор.: «Біля буфету в Домі Блакитного, що був поблизу більярда, Божко показував приятелям, що може їсти... сиру рибу. Брав шматок коропа, грамів двісті, густо посипав сіллю, тут же з'їдав, щоправда, після доброго келиха горілки. Буфетники охають, дивуються, друзі сміються, Божко гордовито випинає груди, каже: "Від цього також моя сила". Але хто раніш не вірив, що він з'їсть таку рибу та йшов об заклад, мусив тепер ставити горілку під Савчину "дику закуску"... Він їв також сиру печінку» (*Масенко, Терень*. Роман пам'яті. – К.: Рад. письменник, 1970. – С. 185).

[260] Правильна назва «В степах», роман Сави Божка. Перше видання див.: *Божко, С.* В степах. Роман. – Х.: ДВУ, 1930. – 596 с.

[261] Пор.: «Людина, як ми казали, поставою і профілем схожа на Бонапарта, мабуть, ще від юності цілком самовпевнена, Сава Божко інколи бував безмежно самозакоханий якщо не в свою особу, то в свою здійснену роботу. Пропагандою свого твору на якийсь час Савка був заполонений цілковито й популяризував книжку з неабиякою турботливістю. У новому домі на Холодній Горі, де він одержав маленьку кімнатку, щойно відкрилася теж нова, добре обладнана перукарня. Він через кожні два дні заходив туди голитися. Одного разу Сава Захарович приніс до майстрів перукарні свій грубий роман, сам гвіздком пробив біля корінця книжки дірку, як ото пробивають "швидкозшивачем" канцелярські папери, і попросив прив'язати роман, якщо вже нема залізного ланцюжка, до ніжки столика, де лежать газети для одвідувачів. Щоб книжка лежала біля газет і всі могли бачити й проглядати товстенний роман, чекаючи черги на гоління, але щоб ніхто не міг "помилково" або з любові захопити тую книжку додому... "Бо я оцих холодногірських читачів добре знаю", – казав перукарям Божко

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 350

і весело реготався» (*Масенко, Терень*. Роман пам'яті. – К.: Рад. письменник, 1970. – С. 182–183).

[262] Нечес (Нечеса), Павло Федорович (10. VI 1891 – 10. VI 1969) – український кінодіяч. Служив матросом на Чорноморському і Балтійському флоті, зокрема на крейсері «Аврора» в листопаді 1917. Учасник Лютневої і Жовтневої революцій та громадянської війни. Протягом 1918–1920 працював у ЧК на Миргородщині. Член ВКП(б) з 1917, делегат X й XI з'їздів партії. Заступник директора Ялтинської кіностудії (1922–1923), директор Одеської (1925–1927) та перший директор Київської кінофабрики (1928–1937), член правління, технічний директор та іспектор кіновиробництва ВУФКУ, начальник кіновиробництва, директор кінокартин, керівник відділу дубляжа Київської кіностудії (з 1954). Був репресований, після смерті Сталіна реабілітований. Член Спілки кінематографістів України.

[263] Пор. лист Нечеса до Смолича (орфографію і пунктуацію автора збережено): «Юрій Корнелевиче з гарною дружиною вітаю з Новим 1968 роком, від щірого серця бажаю вам доброго гарного багато здоровья и ще раз здоровья спокію бадерости та успіхів в труді жітьі семьі.

Юрій Корнелевіч, як завжди мене обішли нагородою під час 50річчя Жовтневої революції чомус дали знак пошани не любе мене бюрократичный апарать зате народ мене шануе 16 грудня 67 року пригласили мене в Миргород на 50річя радянської влади добре зустріли я зробив 10ки доповідів проте як ми в 18–19–20–21 році організовували владу рад на Миргородщіні як ми хліб добували захований куркулями, организовали комуністичну партію ЛКСМ комнезам отряды ЧОН які вели боротьбу з бандами які були труднощі и радощі.

В Миргороді в Сорочінцях в Попівці поклав вінки на могилах моіх бійців які загинули за владу рад. 16/XII на торжественом засіданні після всіх доповідів привітань голова міськради зачітуе рішеня за виликі особисті заслуги П. Ф. Нечеса перед трудящіми Миргородщіни избрати Нечеса першим почестним громадянином мисто Миргорода повісили міні широку ленту знаписом видали документ зал стоя вітав оркестр грав я від несподіваності радощів чомус сплакнув. Ця нагорода від трудового люду більше ніж ордена я дуже радий за цю нагороду и Юрий Корнелевич ділюся звами циею радістю» (Лист Павла Нечеса до Юрія Смолича від 26. XII 1968 // ЦДАМЛМ. – Ф. 169. – Оп. 2. – Спр. 412. – Арк. 2–2зв.).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 351

«Мозаика» Юрия Смолича как источник к истории литературного быта 1920–1930-х годов

Печатаются мемуарные записи Юрия Смолича «Мозаика. Из тех лет (курьезы)», посвященные периоду 1920–1930-х годов, предшествовавшие мемуарной трилогии писателя «Рассказы о непокое». Воспоминания содержат много интересных фактов и забавных историй, неизвестных или малоизвестных читателям и исследователям, возвращают в литературу забытые имена. Фрагментарные записи Юрия Смолича дополняют картину украинского литературного быта 1920–1930-х годов.

Ключевые слова: *воспоминания, творческая история, подготовительные материалы, литературный быт.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 352

Надія Баштова

Юрій Шевельов і Григорій Костюк: «...На старості літ починаємо листуватися...»

Уперше публікується листування Г. Костюка і Ю. Шевельова. Спілкуючись приватно, кореспонденти порушують важливі для них літературні та суспільно-громадські проблеми, обговорюють історичні події в Україні й поза її межами.

Ключові слова: *листування, українська літературна діаспора.*

Nadiya Bashtova.

Yurii Shevelyov and Hryhorii Kostyuk: «We Begin Correspondence in Our Old Age...»

The correspondence of Yurii Shevelyov and Hryhorii Kostyuk is being published for the first time. In private dialog correspondents touch upon the literary and public issues which are important for them and discuss historical events within and beyond Ukraine.

Keywords: *correspondence, Ukrainian literary diaspora.*

Юрій Шевельов і Григорій Костюк мали помітний вплив на розвиток української філологічної думки у діаспорі. Після Другої світової війни вони разом з іншими українськими письменниками та вченими (І. Багряний, Д. Гуменна, В. Державин, Г. Журба, Ю. Лавріненко, У. Самчук) брали участь у формуванні українського літературного процесу поза межами рідного краю. Опинившись у Новому світі, кожен з них намагався звільнитися від «радянської шкаралущі» (Ю. Шерех), продукуючи власне українські ідеї. Однак становлення учасників другої хвилі еміграції як науковців відбулося в Україні, і відвертий протест проти радянської системи було породжено самою системою.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 353

Життєвий і творчий шлях Ю. Шевельова і Г. Костюка тісно пов'язаний з Харковом. Ю. Шевельов народився і мешкав там досить тривалий час. Навчався і працював у Харківському університеті (тоді – Інститут народної освіти, пізніше – Педагогічний інститут професійної освіти), Інституті журналістики, аж поки суспільно-політичні обставини не змусили переїхати у 1943 році до Києва, потім до Львова й відтак – емігрувати на Захід.

Г. Костюк після закінчення київського Інституту народної освіти (1929), продовжив навчання в аспірантурі Науково-дослідного інституту літературознавства ім. Т.Г. Шевченка у Харкові. Викладав історію української літератури у харківському Інституті кадрів при Всеукраїнській асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) та Харківському університеті (ХПІПО).

На формування світогляду обох вчених вирішально вплинули історико-літературні події періоду так званого «розстріляного Відродження» 20–30-х років минулого століття. Проте, Ю. Шевельов не сприйняв надмірної патосності та офіційної фразеології виступів М. Хвильового у 1925 році, оскільки завжди намагався бачити у літературних творах насамперед їхню естетичну цінність. Молодому вченому-філологові було нецікаво «вишукувати перлини в купах гною»[1]. Натомість Г. Костюк, будучи членом літературної організації ПРОЛІТФРОНТ, наполегливо розвивав у своїх перших, а надто пізніших, еміграційних працях сформульовану М.Хвильовим естетико-філософську теорію «романтики вітаїзму», як спробу обґрунтування романтичної течії в українській радянській літературі з її оптимістичним пафосом побудови соціалізму.

Отже, їхні долі тісно були пов'язані з Харковом, однак, як зазначив Г. Костюк, «коли вже він (Ю. Шевельов. – *Н.Б.*)

[1] *Шевельов Ю.* Я – мене – мені... (і довкруги). – Харків–Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – С. 135.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 354

вийшов на поверхню наукового життя, я зник з харківського обрію»[2]. У 1935 році Г. Костюка було ув'язнено, Ю. Шевельову вдалося уникнути репресій.

Події Другої світової війни кардинально змінили життя обох науковців. Повернувшись з ув'язнення і рятуючись від переслідування радянсько-більшовицького НКВС з одного боку та фашистських окупантів – з другого, Г. Костюк у вересні 1943 року переїхав з Києва, де жив від початку 1942 року, до Львова. Ю. Шевельов на той час також переїхав туди із матір'ю (1943). Дорогою до Львова, тимчасово зупинившись у Києві, він чув про відомого у 30-х роках літературного критика, який після ув'язнення неочікувано з'явився у місті й, займаючи посаду бургомістра, всіляко допомагав українській інтелігенції[3]. Проте їхнє офіційне знайомство відбулося вже у Львові.

«Наша перша зустріч, – згадує Ю. Шевельов, – відбулася тепер у Львові... Зустріч ніби потверджувала добру славу Костюка, він справив враження простого, розумного й вирозумілого. Але це була одна з численних зустрічей, і знайомство наше перейшло в приязнь уже в Німеччині»[4]. Г.Костюк також помітив поміркованого й талановитого вченого: «...у "Наших днях" він зблиснув талантом і ерудицією. Його статті відразу привернули мою увагу. Ми познайомилися, й між нами зав'язалася дружба, яка не перервалася й подосі»[5]. Про перебування у Львові, згодом у ДіПі-таборах Німеччини, про організацію Мистецького українського руху і нарешті переїзд до Америки

[2] *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади у 2 т. – К., 2008. – Т. 2. – С. 107.

[3] Перебуваючи в окупованому німецькими військами Києві у 1942–1943 роках, Г.Костюк кілька місяців (з квітня до вересня) займав посаду бурґомістра – голови правління Володимирського району Києва. Історію призначення на цю посаду він описав у своїх спогадах (*Костюк Г.* Зустрічі і прощання. – Т. 2. – С. 83–84).

[4] *Шевельов Ю.* Я – мене – мені... (і довкруги). – 2002. – Кн. 1. – С. 391.

[5] *Костюк Г.* Зустрічі і прощання. – Т. 2. – С. 107.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 355

і Г. Костюк, і Ю. Шевельов детально переповідають у своїх спогадах. Тому не має потреби зупинятися на цих біографічних фактах.

Ю. Шевельов і Г. Костюк від часу свого знайомства активно й багато спілкувалися: чи то телефоном, чи то у листах, чи то, пізніше, за посередництвом сина Г. Костюка – Теодора Костюка, відомого астрофізика, співробітника NASA, похресника Юрія Володимировича. Часто їхні спільні інтереси – а це насамперед література, провокували жваві дискусії. Докладно обговорювалися не лише історико-літературні явища, а й тогочасні суспільно-політичні події в діаспорі та Україні в цілому. Яскраве свідчення – їхнє листування, що збереглося в особистому архіві Г.О. Костюка[6]. Переважно це листи Ю. Шевельова до Г. Костюка за 1950–1954 роки, 1984–1995 роки та відповіді на них Г. Костюка, всього 88 листів.

Усвідомлюючи важливе екзистенційне та історичне значення документалістики, зокрема епістолярної, Г. Костюк дбав про ретельне упорядкування своєї кореспонденції, особливо наприкінці життя. Практично всі листи, насамперед ділового характеру, він писав, а точніше – друкував на друкарській машинці у двох примірниках. Оригінал надсилався респонденту, а копія залишалася і зберігалася у конверті разом із листом, на який писалася відповідь. Часто на конвертах чорною кульковою

[6] 2000 року зусиллями С.А. Гальченка архівні матеріали та особисту бібліотеку Г. Костюка було первинно систематизовано й перевезено до України. Нині вони зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Оскільки фонд надзвичайно великий (лише бібліотека нараховує 3579 одиниць збереження), робота над систематизацією та науковим описом матеріалів триває. Тому, посилаючись на архівне джерело (зокрема, лист), ми не маємо змоги точно вказати одиницю збереження та номер аркуша. У тексті (за потребою) в дужках, зазначаємо лише дату написання листа. Посилаючись на книжки з особистої бібліотеки Г. Костюка, яку вже описано, каталогізовано і введено до наукового вжитку, зазначаємо номер фонду, одиницю зберігання та сторінку.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 356

ручкою, фломастером або ж технічним олівцем записувалися дати одержання і відсилання відповідей. Пізніше, коли він нездужав і через хворобу та поганий зір вже не міг власноруч робити подібні записи, цей обов'язок перейшов до його доглядачки, яка опікувалася ним. Відтак майже на всі листи Ю. Шевельова за 1984–1985 рр. збереглися копії відповідей Г. Костюка.

Перший лист Юрія Володимировича датований 18 серпня 1950. Останній лист-відповідь Григорія Олександровича – 10 вересня 1995 року. Виходячи з цього, можна укласти своєрідну хронологічно послідовну (за винятком 1955–1983 років)[7] текстову канву діалогу в листах між двома вченими-колегами й просто близькими друзями. Публікація такого двоєдиного листування сприймається повніше й ґрунтовніше, адже обидва співбесідники постають у безпосередньому спілкуванні один з одним, що допомагає конкретизувати й увиразнити окремі риси кожного з науковців.

На жаль, поки що ми не маємо змоги залучити до нашого дослідження особистий архів Ю. Шевельова, який на даний час є закритим фондом (така воля Юрія Володимировича) і знаходиться у Колумбійському університеті в Нью-Йорку. Його опрацювання – справа майбутнього. До нашої публікації залучаються документи лише з епістолярної спадщини Г. Костюка.

Перші п'ять листів Ю. Шевельова за 1950–1951 роки адресовані із шведського міста Лунд. Наступні два, датовані 1954 роком, – з Кембриджу. Всі вони (7 листів) писані від руки

[7] За період 1955–1983 рр. у фонді Г.Костюка, що знаходиться в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, на жаль, не збереглося жодного листа. Значну частину його епістолярної спадщини було передано на зберігання до Канадського інституту українських студій (КІУС) при Альбертському університеті (Едмонтон). Ця частина документів залишається для нас невідомою. Можна припустити, що листування Ю. Шевельова і Г. Костюка за період 1955–1983 рр. зберігається саме там. Однак, лише повне опрацювання особистого архіву Г. Костюка може підтвердити чи спростувати наше припущення.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 357

чорнилом. У листі, який розпочинає їхній діалог, від 18 серпня 1950 року Юрій Володимирович іронічно виправдовується: «Якщо той, хто не пише своєчасно, вважається за такого, що втратив совість, то спершу це були Ви, а тепер маю бути я». Очевидно, вони почали листуватися з того часу, як Ю. Шевельов переїхав до Швеції, де викладав російську та українську мови у Лундському університеті. Це – 1950 рік. Однак зі змісту цитати видно, що це далеко не перший лист Ю. Шевельова до Г. Костюка. Тому 18 серпня 1950 року не можна вважати початком їхнього листування.

Як би там не було, незаперечним є факт, що листовне спілкування двох науковців-емігрантів стало для них внутрішньою потребою, необхідністю поділитися новинами чи запитати поради, або ж просто й чистосердечно «вилити душу». На початку 50-х, коли ДіПі-табори розпадалися і їхні мешканці шукали шляхи переїзду далі на Захід, Ю. Шевельову вдалося перебратися до Лунду, а Г.Костюк деякий час безуспішно намагався виїхати з Німеччини, і його сім'я перебувала у складному й невизначеному становищі. Юрій Володимирович непокоївся з цього приводу, радив можливий у тих умовах вихід – влаштуватися у Мюнхені і нарешті «зажити більш-менш людським життям».

Максималіст в усьому й завжди, він чимало розповідає другові про своє щоденне життя, закордонні поїздки, плани на майбутнє. Інтелігентний і талановитий, вимогливий і принциповий вчений з розвиненим почуттям гумору, він у листах, як і в наукових працях, вправно володіє словом. Поруч із побутовими подробицями видно, що Ю. Шевельова неабияк турбують суто професійні, наукові проблеми, які він прагне розв'язати; існує безліч запитань, на які він бажає знайти відповіді. Зокрема, звертаючись до Г. Костюка у листі від 13 квітня 1951, повідомляє, що надсилає статтю для публікації в газеті «Сучасна Україна», наголошуючи, що адресована вона особисто йому: особовий займенник *вам* підкреслений, а далі – пропонується перелік

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 358

досить жорстких умов, за яких стаття може бути надрукована. Г. Костюк, як редактор газети, мав про це подбати.

Вимогливість Ю. Шевельова у спілкуванні передбачала такий же вибагливий і по-науковому серйозний підхід до друкованих текстів. На його думку, великі, аналітичні наукові статті – не для газет, оскільки можуть «пропасти, будучи вміщеними з десятьма продовженнями». Отже, потрібно забезпечити насамперед високу культуру видання.

Дбаючи про належну наукову довершеність праці, він дає Г. Костюкові фахові поради щодо упорядкування зібрання творів М. Куліша, яке побачило світ 1955 року. З листів цього періоду видно, що Г. Костюк пильно прислухався до значущих настанов колеги, високо цінуючи його інтелектуальну потугу. Ю. Шевельов зі свого боку також неодноразово звертався до Г. Костюка, сподіваючись на його вичерпний джерелознавчий чи історико-літературний коментар. Наприклад, коли працював над статтями про В. Домонтовича (В. Петрова), упорядковував тритомне виданням його художніх творів, «засипав» Г. Костюка питаннями. «Стільки прохань, що в телефон не влізуть, і Ви їх позабуваєте, якщо їх не списати на папір. Сиджу над Домонтовичем, мільйон прогалин, і потрібна Ваша допомога. Ви ж на цьому зуби з'їли й штани просиділи», – так по-шевельовськи іронічно звірявся він у листі від 24 липня 1984 року.

Друга частина доступного нам листування значно більша і охоплює 1984–1995 роки. Це час, коли вже досвідчені, мудрі, вишколені життям учені обговорювали важливі для них літературні і нелітературні теми, обмінювалися новинами і враженнями від суспільних перемін періоду перебудови та перших років незалежності рідної України. Довіряючи один одному, вони спілкувалися щиро й відверто. «...Перед ким, як не перед Вами, мій друже, я можу щиро висловитися і заспокоїти свою душу?» – зізнавався уже в глибокій старості Г. Костюк (лист від 6 березня 1993).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 359

Особливо чекав він на відверто-схвильовані листи-звіти, в яких його побратим ділився враженнями після відвідин Української землі. З огляду на свою «надпесимістичність»[8] події початку 90-х Ю.Шевельов сприймав з недовірою і не бачив жодного шансу на здобуття Україною незалежності: «...мій погляд дуже простий. Тепер – безнадійно, в майбутньому – при найсприятливіших обставинах – може бути дуже обмежена можливість», – зауважував він у листі від 20 грудня 1990. Юрій Володимирович був переконаний, що політичну й економічну свободу народ може здобути лише кров'ю, а не словами (лист від 23 листопада 1991). І навіть тоді, коли Українська держава стала нарешті незалежною, він мав глибокі сумніви щодо швидких позитивних перемін у суспільстві, бо розумів, що новий державний статус вимагає оновленої свідомості як цілого народу, так і його політичних лідерів, а вони – не можуть, не вміють мислити по-іншому: пострадянський синдром надто живучий і важко викорінюваний. «Ми пишаємося, що революція наша відбулася безкровно. Але, коли ніхто не стріляє і не вбиває, кровоточать душі і споруди. Оркестра нової ери тільки різноголосо настроюється, але ноти її старі, а треба було б грати інакше,

[8] Р. Корогодський, готуючи публікацію тритомного зібрання праць Ю. Шевельова «Пороги і запоріжжя» (1998), а також «Поза книжками і з книжок» (1998), чимало спілкувався із Ю. Шевельовим, був знайомий з ним особисто. Він залишив надзвичайно цікавий спогад-портрет про Ю. Шевельова-Шереха, де розповів про нього як про «свого Автора», «дуже дійового, оперативного і симпатичного». Водночас охарактеризував його вдачу як надпесимістичну, оскільки Юрій Володимирович, через своє внутрішнє настановлення не міг повірити, що його праці колись будуть опубліковані в Україні. Зрештою, й сам Ю. Шевельов вважав себе песимістом, про що неодноразово нагадував у листах до Г. Костюка. Однак його песимізм, гіперболізований надзвичайною чуттєвістю і вразливістю, виходив за межі відповідного словникового тлумачення. Р. Корогодський зробив висновок: «Юрій Володимирович – песиміст. Навіть надпесиміст», – констатував він (*Корогодський Р.* І дороги. І правди. І життя. – Київ: Гелікон, 2002. – С. 179.)

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 360

навпаки, задом наперед, а цього вона не вміє», – зазначав він у передмові до поетичної збірки О. Забужко «Автостоп»[9]. Так думав Ю. Шевельов у 1993 році, на жаль, песимістична іронія його настанов залишається актуальною і сьогодні.

Г. Костюк, попри те, що частково погоджувався з таким однозначним прогнозом свого колеги на майбутнє, все таки мислив по-іншому: «Песимізм, песимізм, але Україна поволі, впевнено стала на свій твердий ґрунт. Ще буде багато болісних ситуацій..., ще спробують втягти її в якусь союзну авантюру, ще навіть можуть бути й жертви, але процес утвердження української незалежної держави – незворотній. Так я думаю без оптимізму й без песимізму, а просто, виходячи з історичної закономірности» (лист від 18 грудня 1991). Осмислюючи історичну традицію як діалектичну суперечність, Г. Костюк ще у 60-х роках минулого століття передбачав розпад Радянського Союзу. У листі до Ю.Шевельова від 8 грудня 1992 року він пригадує, що після виходу у світ його історико-публіцистичного дослідження «Сталінізм в Україні» (англійською мовою, 1960), йому запропонували прочитати курс лекцій у Колумбійському Російському інституті на тему «Формування держави і політики СРСР». Аналізуючи суспільно-політичну атмосферу в СРСР, у своїх викладах він послідовно розвивав думку про його розпад (лист від 8 грудня 1992).

Досліджуючи історію України, зокрема період сталінізму, літературознавець дійшов висновку, що історико-літературний процес був штучно розділений радянською системою і вказав на особливу ознаку розвитку української науки – двоколійність. Духовний струмінь, сила якого в національній ідентичності, за його переконанням, – це і є той механізм, який поєднує літературні процеси Заходу і Сходу.

---

[9] *Шевельов Ю.* Куди пролягає траса // *Шевельов Ю.* З історії незакінченої війни. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 415.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 361

Зрештою, українське національне питання штовхало всю повоєнну еміграцію до пошуків нових філософських та світоглядних орієнтирів і було наріжним каменем становлення нової хвилі історико-літературного процесу як поза межами радянської України, так і власне на українських землях. Все це, так чи інакше, відображалося у змісті листів Ю. Шевельова і Г. Костюка найпізнішого періоду – 90-х років минулого століття.

За Ю. Шевельовим-Шерехом, однією з умов розвитку літератури є національно-органічний стиль, який «виростатиме з пристрасти людської душі епохи історичних катаклізмів; він зіпреться на глибинно національне підґрунтя…»[10]. Відомо, що пізніше Юрій Володимирович відмовився від своєї теорії, адже був переконаний, що його трактування «органічно-національного стилю» інспіроване радянською дійсністю і вважав свої філософські переконання абсолютно «невітаїстичними», а Г. Костюк безапеляційно доводив, що вони органічно вписуються у його «вітаїстичну» концепцію літератури.

«Ви зачепили дразливу для мене візію азіятського ренесансу Хвильового. Ви пишете: «Я… думав, що вас переконав своїми сумнівами…щодо азіятського ренесансу». Дорогий Ю[рію] В[олодимировичу], одного сумніву рішуче замало, щоб когось, зокрема мене, в чомусь переконати. Треба було хоч кілька солідно мотивованих абзаців. А Ви ж цього не зробили. Коли ми з Вами домовлялися, що Ви напишете вступну статтю до 4-го тому памфлетів, то я дуже вірив, що Ви, людина обдарована до узагальнюючого теоретичного мислення, покладете бодай глибші основи теоретичного осмислення абетки (визначення Хвильового) азіятського ренесансу, як увертюри до Четвертого відродження людства. На жаль, Ви цього не зробили. […]. А між тим, Ви ж Ю[рію] В[олодимировичу], знаєте, що візія про азіятів – це усього лише стартове поле для виходу на світову арену

[10] *Шерех Ю.В.* Стилі сучасної української літератури на еміграції // *Шерех Ю.В.* Не для дітей: літературно-критичні статті і есеї. – Мюнхен: Пролог, 1964. – С. 182–226. – С. 192, 213.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 362

відродженої у світовому зрушенні України. [...]. Ось чому я – за азіятів. І Ви – теж!», – так патетично висловлювався Г. Костюк про ідентичність їхніх історико-культурних переконань у листі від 5 травня 1994 року. Зміст цієї розлогої цитати засвідчує його розуміння теорії «вітаїзму», як шляху до неминучого незалежного і вільного розвитку Української європейської держави. Попри суб'єктивність власних формулювань, очевидно, що кожен з них намагався самоусвідомити та виокремити складний процес творення національної літератури в епоху раннього українського модернізму, а підґрунтям їхніх концепцій були закорінені у свідомості власне українські ідеї.

Тим часом, найбільшою цінністю для них повсякчас залишалися людські взаємини: «І так Ви за азіятів, я проти, і Бог дав нам право вірити, що маємо кожний рацію. А людське лишається людським, і можемо з ним і на той світ іти... Так, отже, азіяти азіятами, а "старая дружба не ржавеет"», – іронізував з цього приводу Ю. Шевельов (лист від 2 січня 1994).

«Моральність понад усе» – таким було їхнє життєве кредо. І тоді, коли було штучно сфабриковано конфлікт між Ю. Шевельовим і О. Гончарем, учителем та учнем, якого, учитель (Ю. Шевельов) вважав талановитим письменником і достойним суспільно-громадським діячем, Юрій Володимирович жодного разу не дозволив собі, навіть приватно, у листах до Г. Костюка, некоректно висловитися про свого учня (О. Гончара). Обговорюючи IX з'їзд письменників України у Києві, Ю. Шевельов (у листі від 29 серпня 1986 року) написав: «За доповіддю Загребельного не дуже журіться. Вона казенна й нудна. Виступи Гончара, Олійника, Мушкетика – тільки вони й варті уваги». А пізніше стримано й коротко згадав про свою зустріч з Олесем Терентійовичем восени 1990: «Був у гостях у Гончара (він симпатичний, як і в студентські роки)» (лист від 12 жовтня 1990).

Толерантний у критичних зауваженнях, Ю. Шевельов залишився вірним своїм морально-етичним переконанням – не дозволив собі навіть з найближчим другом обговорювати болю-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 363

чу для обох (Шевельов і Гончар) тему. А після смерті письменника, як пригадує Р. Корогодський, не погодився опублікувати у збірнику своїх праць «Поза книжками і з книжок» (1998) статтю «Здобутки і втрати української літератури (з приводу роману О. Гончара «Таврія»)»[11], яка могла б, на його думку, образити пам'ять померлого письменника.

Листування Ю. Шевельова і Г. Костюка – вагоме доповнення до вже опублікованих листів Ю. Шевельова до Романа Корогодського та Оксани Забужко[12]; листів Г. Костюка до Д. Нитченка[13] та А. Любченка (1943–1944)[14], а також до малотиражних українських видань їхньої літературознавчої спадщини – літературної критики, есеїстики, публіцистики та мемуарів.

Публікуємо перші 52 листи з епістолярної спадщини Г. Костюка–Ю. Шевельова. Усі листи подано за автографами чи авторизованими машинописами без жодного редагування. Не змінюємо характерне для української діаспори письмо, що творилося за правилами Харківського правопису 1927 року (так звана «скрипниківка»). Орфографічні виправлення зроблено у разі допущених помилок чи описок, залишаємо написання

[11] Стаття написана 1953 року, вперше опублікована автором в канадському часописі «Нові дні» 1954 року. В Україні вперше друкувалася у журналі «Українська мова та література в школі» (1999, № 47, грудень), також у журналі «Критика» (2002. – № 5. С. 25–27), увійшла до збірників праць Ю. Шевельова «Не для дітей» (Мюнхен: «Сучасність», 1978. – С. 168–179), «З історії незакінченої війни» (Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 243–254).

[12] Див.: *Масенко Л.* Така тривала відсутність, таке непросте повернення. Листи Юрія Шевельова до Романа Корогодського // Кур'єр Кривбасу. – 2009. – № 228–229. – С. 134–145; № 230–231. – С. 148–158; *Забужко О.* Україна ще відкриє для себе Шевельова // Сучасність. – 2008. – № 12. – С. 61–74.

[13] *Нитченко Д.* Листи письменників. – Мельборн–Ніжин, 1998. – Збірник 3. – С. 5–181.

[14] Дорогий Аркадію: Листування і архіварія літературного середовища України 1922–1945 р. – Львів: Класика, 2001. – С. 179, 182, 189, 192.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 364

літери «и» у словах «хрищеник», «хрищений», «хрищення», а також у формі родового відмінка однини (безсовісности – безсовісності, вірности – вірності, порядности – порядності, провінційности – провінційності); відсутність літери «и» у слові «вісімдесятріччя», «е» замість «а» (пенсіонаті – пансіонаті); літери «я» замість «а» (матеріяли – матеріали, соціялістичний – соціалістичний, Штайнеріяна – Штайнеріана); літери «я» наприкінці слова (роля – роль); літери «є» замість «е» (проєкт – проект); літери «е» замість «є» (Европа – Європа); літери «о» замість «у» (спрямовання – спрямування); літери «ґ» замість «г» (конґрес – конгрес, еміґрація – еміграція, інтеліґентний – інтелігентний, відредаґований – відредагований, пропаґанда – пропаганда, реґалії – регалії, ориґінал – оригінал, нелеґальний – нелегальний); залишаємо написання м'якого знака всередині слова («народнього», Фльоріда – Флорида); відсутність м'якого знака (фалш – фальш).

За сучасним правописом подаємо прийменники з частками (щождо – що ж до, покищо – поки що), складні прислівники (по-перше – по-перше, подруге – по-друге, якийнебудь – якийнебудь), непослідовне написання префікса з- перед к, п, т, ф, х змінюємо на с- (зформулювати – сформулювати). За сучасним правописом вживаємо велику та малу літери, написання прізвищ, назви часописів та газет, а також зроблено пунктуаційні правки. Авторські скорочення розкриваються у квадратових дужках []. Також у квадратових дужках подаються відсутні у тексті і додані упорядником слова, потрібні за змістом. Нечітко написані слова, прочитання яких сумнівне, подаємо у ламаних дужках < >. Неавторські підкреслення у листах передаємо курсивом.

Авторські дати подаються на тому ж місці, де їх поставлено у листі. Підпис автора не доповнюється. Всі листи публікуються вперше.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 365

Листування Юрія Шевельова і Григорія Костюка (1950–1988)

№1. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Люнд, 18.08.[19]50.

Дорогий Григорію Олександровичу,

якщо той, хто не пише своєчасно, вважається за такого, що втратив совість, то спершу це були Ви, а тепер маю честь бути я.

Сподіваюся, що Вас хоч не потягли, як того бичка на мотузку, до Вашої нової батьківщини, де будете воювати з усякими жовтими екземплярами, і що цей лист Вас ще застане на європейській землі.

Що ж до мене, то причина моєї безсовісности чи «безсовісности» та, що я вирішив, що, може, це я останнє літо взагалі на світі живу, і зробив з цього організаційні висновки: вирішив утекти від усіх людей і прожити місяць понад морем, як добрі люди живуть. І таки прожив у пенсіонаті, в капіталістичному оточенні, нічого не роблячи, тільки купаючися та вигріваючи свої старі кістки на сонці в пісочку. Тепер увесь чорний, а брови білі, – наче якась інша раса. Але як живеш на бочці з порохом, то хоч-не-хоч доводиться користатися гаслом «лови хвилину».

Що ж, не буду Вас лаяти за Австралію[1]. Раз інакше не можна і Ви вирішили так, то можу тільки сказати словами Городничого: «Да благословит Вас Бог, а я не виноват»[2]. Дуже мені шкода, що ледве чи доведеться побачитися і з Вами обома, і з заочним хрищеником[3] (видно, заочне хрищення було таки прикметою), але самі добре знаєте, часи тепер такі, що радити нікому нічого не можна. Я собі вибрав теж досить небезпечний варіянт. Якщо війни не буде до 1953 р., як мені колись обіцяв Гординський[4], спираючися на інформації в батька своєї дружини, що чимсь там працює в департаменті зовнішніх справ США, то, сподіваюся, моє буде зверху. Якщо війна почнеться раніше, то ледве чи я живим виберуся з усієї цієї історії[5]. Що ж до інфор-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 366

мації «У[країнських] Вістей» про те, що я професор Стокгольмського університету, то не знаю, де вони це взяли (я цього не читав), бо про те ані мови не було. В Люнді мене тримають і вдоволені, продовжено виклади ще на рік, а там буде видно[6] (залежить від мене), але Стокгольм... До речі, люндський університет тут таки й вищий за стокгольмський. Найвищий тут упсальський[7], за ним люндський. Стокгольм і Ґетеборґ мають неповні університети, які через це навіть не звуться університети, а герре скуля (висока школа).

Ну, принаймні, як їхатимете до заморських країв, то киньте листівочку з дороги, а там зразу подайте адресу. Маю надію, що Ви там скоро виберетеся до «еліти», як це зробив, скажімо, Пеленський[8]. До речі, про Пеленського: НТШ хотіло там друкувати мою книжку, а він, видно, не хоче. Отже, як доїдете туди, то може, я проситиму ще Вас прийняти посаду мого повноважного там представника.

Нарешті про конґрес[9]. Я історію його знаю з Америки. Скажу тільки, що шкода, що там не було наших, але як мали бути Мір. і Доб.[10], то це, може, й на краще. Далі треба туди конечно влізти, і вітаю Вашу думку, що треба виходити не з партійних принципів. Тільки я б і не брав до уваги совєтської каторги, бо там іде не так про це, як про певний блиск і культурну вартість, ба навіть, вибачте, вміння триматися в товаристві. Натомість я б додав ще один принцип: треба вислати більше письменників, бо це єдиний спосіб забезпечити можливість існування нашої літератури взагалі: дати їй міжнародні зв'язки і вихід у світ. Отже, я б виділив більш-менш таких людей: Самчук[11], Косач[12] (що він свиня, це одна справа, а що тут він надається, бо добре говорить чужими мовами, легко сходиться з людьми, вміє поводитися в товаристві, а якщо він матиме українську трибуну, то й говоритиме українською мовою, – я маю на увазі зміст слів), Шлемкевич[13]. Максимович[14] не знаю, чи вміє говорити, на роялі грати там не треба. Ольхівський[15] і Багряний[16], думаю, не підходять. Від малярів не знаю хто. Дмитренко[17] спритний, але

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 367

«мелкотравчатий» і пахне Благбазом. Гніздовський[18] – найзмістовніший, але не спритний. Я рішуче не йду. За тутешніми уявленнями, науковець не може виступати в таких імпрезах. Я і статті свої в шведській пресі пишу через це під псевдонімом[19]. Але взагалі, як принцип, тут треба витягати якраз тих, кого еміґрація наша бойкотує, бо в ній мають хід хами, парвеню і держиморди, а люди з тоншою інтелектуальною організацією зайві, а там якраз вони можуть надатися. Можна подумати навіть над кандидатурами Винниченка[20] (чи старий зйолопів?) і Борщака[21].

Ну, я розписався, а не знаю, чи Ви це читатимете, чи хто інший. Мама сердечно вітає всіх Вас, а я приєднуюся. Вона хворіє все, але ще якось тягне.

Щасливо, жду вістки.

Ваш ЮШ.

Lund
St. Södergat. 67.

№ 2. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Люнд, 29.3.[19]51.

Дорогий Григорію Олександровичу,

справді вже Вашим мандрам уже «найвищий час», кажучи закордонно-українською мовою, покласти край. Треба Вам плюнути на всі ці спіки і допомоги[22], які боком вилазять, влаштуватися в місті, в Мюнхені найкраще, і зажити більш-менш людським життям, тим більше, що ми не знаємо, як багато часу приділено: дні, тижні, чи може, все таки роки[23].

У мене поки що, хвалити Бога, особливих новин нема. Потроху наладную зв'язки з славістами світу, здається, вдасться навіть в Англії дещо видрукувати, – а це найтяжчий кусочок, бо росіяни обсіли там усе, як мухи мед, а водночас чи не найважливіший, бо здається, що практично в політиці багато більше визначає зубожіла Англія, ніж багата, але безконцепційна Америка. Дещо і тут, як дасть Бог, можна буде пристроїти.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 368

В таких обставинах нема великої охоти запрягатися до газетної писанини. Цими днями навіть вирішив був послати до Суч[асної] Ук[раїни][24] (жахливе скорочення) свою статтю, написану три роки тому, але ніде ще не друковану і дуже актуальну, – з приводу Косачевого «Енея»[25]. Витяг, прочитав – і сховав її назад. Надто вона добра для газети. Ви подумаєте «хвалько», але це стаття типу і розміру моєї статті про «Вертеп»[26], з всебічною аналізою, вона пропаде в газеті, бувши міщена з десятьма продовженнями. З неї бачив світ тільки уривок «Чи криза людини визвольного руху», що наробив відому Вам веремію. А нове писати, – зовсім не в тому пляні голова працює.

Я розумію, що не може бути в нас однієї газети, але ж не можна і без кінця ділитися. Кінець-кінцем, у кожної людини є особливості в поглядах, отже, виходить, кожному для себе видавати газету? Треба, очевидно, припускати різні погляди в межах якогось більшого спільного, а цього в нас не вміють. Ну, побачимо, що там далі буде. Чому нічого не пишете про Тодя? Він же вже, мабуть, усе розуміє, і Ваші мандри і т. д.? Чи ще ні? Я його зовсім собі тепер не уявляю. Привіт Р[аїсі] О[лександрівні][27] від Шерехів.

Веселого Великодня! Ваш Ю.Ш.

№ 3. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Люнд, 13.4.[19]51.

Дорогий Григорію Олександровичу,

на Ваше бажання висилаю Вам завтра свою статтю про «Енея». Але підкреслюю, що висилаю її Вам.

Друкувати її в «Сучасній Україні» можна на таких умовах:

1. Розтягати не більше, як на троє чисел.

2. Відбити окрему брошуру, наклад мені байдужий, хай хоч 100 прим[ірників]. З накладу я маю дістати 25 примірників.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 369

3. Імовірно, що в травні, по дорозі до Парижу, я проведу який тиждень у Мюнхені. Тоді я мав би дістати гонорар за всю статтю незалежно від того, чи вона до того часу буде вся видрукувана, чи ні.

4. У примітці, хоч яка вона неприємна для стосунків редакції з Косачем, не може бути змінена ані кома (мова йде про постскриптум на 32 стор.[28]).

Якщо котра-небудь з цих умов не може бути дотримана, то проситиму Вас переслати статтю мені назад і в усякому випадку не давати її друкувати ніде інде.

Оце, так би мовити, частина офіційна. А до неофіційної належить те, що коли я справді буду в Німеччині, то дуже хотів би бачити Вас і Ваших, а надто Тодя. Якщо Ви до того часу не будете ще в Мюнхені, то може, змогли б виїхати до Ульму, коли буде там мій поїзд, щоб я міг хоч око кинути. На жаль, про зупинку в Ульмі не може бути мови.

Тим часом бажаємо Вам усім веселого Великодня.

Ваш Ю. Шерех

Ага, мало не забув: не оповідайте про можливість мого приїзду до Німеччини. Чим менше людей про нього знатиме, тим краще.

№ 4. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Люнд, 9.12.[19]51.

Дорогий Григорію Олександровичу,

що значить Ваше мовчання? Якщо не вийшла моя брошура, або не подобається стаття, то це не причина, щоб мовчати. Статтю я можу віддати куди-інде, а брошура... Але мене турбує, чи Ви дістали рукопис статті, бо, як я Вам писав, у мене нема копії і було б (мені) шкода, коли б вона загубилася.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 370

Отже, напишіть бодай два слова про це, або перешліть рукопис назад.

На Різдво я до Мюнхену не приїду, як був збирався. Як дасть Бог, навесні.

Привіт Вашим.

Ваш Ю. Шерех

№ 5. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Люнд, 18.12.[19]51.

Дорогий Григорію Олександровичу,

співчуваю Вам у нових митарствах. Дай Боже, щоб вони закінчилися краще, ніж попередні[29].

Назву роману Павлова[30] Ви можете легко встановити, заглянувши до книгарні на Дахауер чи іншої. Не мусимо давати стару назву, раз сам автор її змінив. Гірше з Гуменною. Це має бути якесь «гніздо». Зруйноване?[31]

Та може, краще на все те махнути рукою. Я сильно боюся, що Ви за виїздовими клопотами не матимете змоги простежити за долею мого рукопису, а він у мене єдиний. Тому дуже прошу Вас краще забрати його з редакції і переслати його мені назад. Лежав багато часу, полежить ще. Я маю принцип не розставатися з рукописами, що їх маю тільки в одному примірнику, порушив цей принцип тільки з уваги на Ваше в редакції перебування, а як Вас там нема, то волію мати рукопис дома.

Я, здається, вже написав Вам, що моя подорож до Мюнхену тепер не відбудеться. Якщо будуть сприятливі обставини, то зроблю це в травні – або ніколи...

Так, з Дивничевим[32] журналом[33] справи, скільки можу судити з скупих реляцій редактора, а ще більше з його мовчання, неважні. Цього можна було сподіватися, бо при його народженні надто близько стояли наші партії.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 371

А тим часом я вже був розгнівався писати для того журналу статтю під орієнтовною назвою «Толстой, Орвел, Санін, Сталін». Ну, воно і краще, як можна не писати.

Не пишу тепер багато, бо однаково Вам не до читання. Сердечні різдвяні вітання від нас обох, дай Боже здійснитися Вашим бажанням у Новому році. Хай живуть Тодьо, тато й мама.

Ваш

ЮШ.

Чи пустили Мару[ня]ка[34] еміґрувати? Чи він ще є? Вітайте його.

№ 6. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Кембрідж, 6.03.[19]54.

Дорогий Григорію Олександровичу,

мені справді дуже шкода, що всі мої приїзди до Н[ью]-Йорку складаються так, що я роблю мільйон нецікавих і кінець-кінцем непотрібних речей, а не можу зайти до тих, до кого мені хотілося б і кого я люблю. Може, це покращає в майбутньому.

Я прочитав листи Куліша. Думаю, що їх варт публікувати повністю[35]. Самі повторення витворюють атмосферу гнітючости й безнадійности, так що їх не варт скорочувати. Російські треба перекласти (на жаль, поступка нашій вулиці), зазначивши це. Я б нічого не викидав. Для ідіотів з вулиці можна зробити примітку, що це лев, а не собака, і чому Куліш писав про щасливе життя. Для хоч трохи інтеліґентного читача це, звісно, зайве було б, але скільки в нас таких читачів? Публікуйте і інші листи, якщо є змога, поки який-небудь черговий Вова їх не загубив.

Я поганий порадник у бізнесових справах, але не уявляю собі, щоб Ви потягли книжкову крамницю[36].

З моєю доповіддю справа безнадійна. У Н[ью]-Йорку я мав 5 замовлень на доповіді. Я маю одну обіцяну – для плenуму

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 372

УВАН, 3 квітня, і більше до осени нічого не роблю. Я б охоче зробив для Вас, але в мене нічого нема наукового про підсовєтську Україну, і я над цим не працюю. Ні, голубе, я безсилий тут стати Вам у пригоді.

Вітайте Р[аїсу] О[лександрівну] й Тодя. Я останнього разу навіть не встиг про нього запитати. І не сердьтеся, що я не можу зробити того, чого не можу.

Ваш Ю. Шерех.

Ага, Гр[игорію] Ол[ександровичу], подайте мені, будь ласка, *зразу,* хоч листівкою, адресу й по батькові Туркал[а][37].

№ 7. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Кембрідж, 19.08.[19]54.

Дорогий Григорію Олександровичу,

за сина Вам поки що гріх лаятися. Хіба що далі зіпсується. Тільки ще Карузо[38] Вам у родині бракувало! Я зі свого боку теж маю скаргу на Р[аїсу] О[лександрівну]. Тут, у Кембріджі, коло Гарварду, один хлопчина, років 14, продає газети – ну, копія Р[аїса] О[лександрівна]. Хай признається до гріха.

Вашу кулішотворчість[39] я проглянути можу, якщо не раніше жовтня. Про вересень не може бути й мови.

Досить трудно мені давати поради, не убачивши типу кожного матеріялу. Думаю все таки, що Луцького матеріяли[40] можна б уліпити десь між 2 і 3 або 3 і 4 II-ої частини. Або можна їх розбити, і, скажім, листа в справі нагінок на нього дати при «Прокурорському допиті»[41].

Так само трудно мені тепер сказати, котру редакцію «Малахія»[42] взяти, бо виходити треба б не з того, що письменник дійсно сам опублікував, а з того, що він опублікував би, коли б мав вільні руки. Наприклад, сцену з робітником на ліхтарі чи не краще було б дати в примітках, якщо вона вимушена?

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 373

Дати листів я б лишив там, де вони в Куліша. Думаю, що мусимо привчати до порядку живих авторів, але не варт виховувати мертвих.

«Комуніста»[43] тут нема. *Думаю, що «Радянська література»[44] – назва журналу. Якщо пам'ять не зраджує, так звався орган Спілки письменників після її заснування.* Видавництва такого я не пригадую, тим більше тяжко припустити, щоб воно існувало одночасно з «ЛіМ»[45] (Так писали цю назву).

На початку серпня я таки був у Н[ью]-Йорку, але лише кілька годин, які всі провів в університеті і в переговорах про ремонт мого мешкання, виїхав того ж вечора і не мав змоги ні з ким говорити. До речі, якщо не тяжко, подзвоніть від мене Радолицькому і скажіть, що я вже маю мешкання.

Привіт і до скорого побачення.

ЮШ.

№ 8. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 14 березня [19]84.

Дорогий Куме,

спасибі за сочиненія[46] і за мінілиста. У сочиненіях було б, мабуть, краще без пальтрета, але катастрофи не сталося.

Чи Вам пощастило щось надибати про Домонтовича[47]? Чи знаєте, де є комплект «Критики» – «За марксоленінську критику»[48] й «Життя й революції»[49]? Дуже треба було б переглянути.

Є в Домонтовича біографічна повість про Війона[50]. Пам'ять підказує мені, що в кінці двадцятих років у Києві вийшов переклад з французької якогось роману про Війона (Франсуа Карко?)[51]. Але не можу собі пригадати, який, хто перекладав і чи взагалі все це не сон рябої кобили. Можете щось пригадати/порадити?

Шкода, що багато людей і наш Юрко[52] між ними не розуміють, що приходить у людському житті час, коли треба «вицофа-

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 374

тися» й не показуватися на публіці, тим менше в ролі героя. Я перекажу Федишинові[53] і Дражевській[54] і спитаю, чи вони хочуть робити конференцію. Я не буду.

Бачите, один дурень може більше запитати, ніж сто розумних відповісти. Вибачайте, а, коли можете, допоможіть.

Уклін до сирої землі Р[аїсі] Ол[ександрівні] і цілую ручки.

Ваш ЮШ.

№ 9. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 24.07.[19]84.

Дорогий Гр[игорію] Ол[ександровичу],

стільки прохань, що в телефон не влізуть, і Ви їх позабуваєте, якщо їх не списати на папір.

Сиджу над Домонтовичем, мільйон прогалин і потрібна Ваша допомога. Ви ж на цьому зуби з'їли й штани просиділи, а я тільки «чужих весіль тверезий бенкетар».

У «Ч[ервоному] Шл[яху]»[55] я розкопав рецензію Майфета на «Дівчину з ведмедиком»[56]. Він там посилається на попередні рецензії, а саме –

Державин – Критика, 1929, 3[57]

Ф. Якубовський – «Ж[иття] й Р[еволюція]», 1929, 4[58]

Старинкевич – «Красне слово», 1929, 4[59]

А. Хуторян – «Критика» 1929, 4 – стаття? друга рецензія?[60]

У Публічній[61] нічого цього нема. Чи знаєте, де б це дістати?*

У «Ж[итті] й Р[еволіції]» 1934 ніби опубліковано розділи з повісти Домонтовича «Напередодні»[62]. Скільки пригадую, «Ж[иття] й Р[еволюцію]» припинено на книзі 4, 1934. Публічна має числа 1 і 2. Де б можна знайти дальші числа того року?

У «Літературі й мистецтво» ніби була стаття Проня про видання «Сяйва» включно з «Дівчиною» як буржуазну

* На полі запис «Маланюк каже про архів Винниченка!?» рукою Ю. Шевельова чорнилом.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 375

літературу. Що таке Пронь[63]? Що таке «Література й мистецтво» – додаток до «Вістей»[64] – чи був такий журнал?

Нічого я не знайшов про «Аліну й Костомарова» і «Романи Куліша»[65]. А пригадую, щось було. Чи можете навести на слід[66]?

1936 року, або коло того, повість Домонтовича з'явилася в дніпропетровському журналі (чи альманаху?) «Штурм»[67]. Чи можна якось надибати на це? Було б цікаво зловити В[іктора] Пл[атоновича] на соцреалістичних писаннях.

ПроСЮ Вашої допомоги, швидкої в міру спроможности, бо хотів би закінчити свого Домонтовича перед виїздом до Європії (21 серпня), а вже мало лишається.

Мабуть, знаєте, що був у гостях у Вашого/нашого Тодя.

Сердечно вітаю Р[аїсу] Ол[ександрівну] і Вас, будьте великий і розумний, не гнівайтеся за мою напасть.

Ваш ЮШ.

№ 10. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 31 липня [19]84.

Не встиг ще півень тричі проспівати, як я Вам знов морочу голову. Але тепер з іншого приводу.

Кажуть мені, що в грудні 50 років від кіровських розстрілів[68] і треба це відзначити в Академії. Але як? Не хочу ні панахиди, ні політичного мітинґу. Не хочу родинного свята дочок розстріляних. Усього цього ми вже мали досить.

Було б добре дати сильветки кожного з розстріляних, бодай за професіями, – письменники, мовники, історики тощо. Але хто в нас може це зробити? Не бачу. Про багатьох із того списку ми, мабуть, взагалі не знаємо, хто вони були.

Обмежитися на літераторах – мати по короткій доповіді про Крушельницького[69], Косинку[70], Фальківського[71], Буревія[72], Влизька[73], Мисика[74]? Але чи є в нас люди, що могли б це зробити? Хто

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 376

в нас знає, приміром, Крушельницького як письменника? І що робити тоді з критиками і літературознавцями?

Тому дуже прошу Ваших порад і чим конкретніших, тим краще – щоб за кожною доповіддю стояв потенційний доповідач. Бо я безрадний і готовий усього зректися.

Чекаю на Ваше слово.

Привіт Р[аїсі] О[лександрівні].

Ваш ЮШ.

P.S. На жаль, в архіві Винниченка тих чисел журналів, що я шукав, саме нема, хоч є багато інших.

P.P. Ще біда. Не можу знайти, де друкувалася «Трипільська трагедія» Домонтовича. Чи часом не в «Землі»?[75]

№ 11. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Резерфорд, Нью-Джерсі], 2 серпня 1984.

Відповідаю Вам відразу, бо коли відкладу, то буде «на кінського Юра», як казала моя покійна мама. Я думаю, що питання «кіровські розстріли» Ви трактуєте дуже широко, тому й трудно до нього підійти конкретно.

Якщо йде про відзначення 50-річчя кіровських розстрілів у нас на Україні, то це, схоже, і повинна іти мова тільки про процес 13–15 грудня 1934 року в Києві над 37-ма[76] письменниками й культурними діячами та вирок над ними виїзної воєнної колеґії Верховного Суду СРСР. Розстрілів було багато й після того аж до 1939 року. Але то вже розстріли загального терору. І в цьому загальному процесі розстрілів були різні люди, різних політичних і професійних профілів. Це широка панорама й їй треба було б присвячувати кількаденну конференцію.

Отже, мова може йти про процес і розстріли 37 діячів.

Цю конференцію, знову таки, можна поставити ширше і вужче. Ширший варіянт мав би приблизно такі доповіді:

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 377

1. Справжнє підґрунтя убивства Кірова та його політичні наслідки.

2. Правна основа процесу над київською групою «терористів-білоґвардійців».

3. Українські письменники на процесі (короткі портрети).

4. Українські політичні діячі, молоді науковці та інші на процесі (характеристики, висновки).

Цю конференцію треба розраховувати або на цілий день, або на два дні. (По дві доповіді кожного дня).

Хто міг би виголосити ці доповіді?

Першу, якщо нікого кращого не знайдеться, то можу зробити я. Другу – попросити Процюка С.[77] Він міг би опрацювати.

Третю – 5–6 портретів – найкраще могли б зробити Ви. Але, якщо Ви не захочете морочити собі цим голову, то я бачу тільки два виходи: або Св. Гординський[78], який знає родину Крушельницького, знає Влизька, Косинку та інших, або О. Тарнавський[79], який, коли попрацює, може дати добру характеристику.

Четверту, то треба замовити або Ільницькому Р.[80], або Прокопу[81], або Гунчакові[82].

Але це підприємство широке і морочливе. Краще взяти скромніше. Воно би мало, на мою спонтанну творчість, виглядати так:

Доповідь перша мусіла б залишатись як і попередня. Бо треба для слухачів з'ясувати політичну підоснову дальших незаконних убивств.

Друга доповідь 30–40 хвилин. Мистецька характеристика кількох найвидатніших з жертв, щоб підкреслити ще раз кого укр[аїнська] література втратила.

І все. Доповідачі – попередні. Першу доповідь, на крайній випадок, скажу я, а другу, знову ж або Ви, або Гординський, або Тарнавський. Гординський – добрий, тільки ж нещастя в нього з мовою. У цьому сенсі Тарнавський має перевагу.

Оце швидка і спонтанна моя відповідь Вам. Кожну пропоновану тему можна, звичайно, розумніше сформулювати.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 378

Отже, ані про істориків, ані про мовознавців, ані про математиків на цьому вечорі мови не може бути, бо їх в кіровському процесі не було. Так що ті клопоти від Вас відпадають.

Інша зовсім справа, що ми мусіли б влаштувати дуже солідне засідання, присвячене 50-річчю смерти Грушевського[83]. Але тут вже слово за нашими істориками.

«Трипільська трагедія» Домонтовича? Перший раз чую. Нічого не знаю.

№ 12. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк] 27 березня [19]85.

Дорогий Григорію Олександровичу,

дякую за списки майбутніх академіків[84]. У Вас м'яке серце, і я не всіх можу проковтнути. Вам пришлють офіційну бомагу, чому декого відкладаю.

Тим часом я склав характеристику на Штогрина[85] і посилаю Вам тепер на співпідпис. Якщо не маєте заперечень, підмахніть і пошліть просто Несіній[86]. Якщо маєте заперечення, напишіть або подзвоніть мені.

Другу бомагу пришлють Вам у справі тих, кому б ви мали зорганізувати всі папери й рекомендацію. Буду Вам за це дуже вдячний. Але дуже вас прошу, щоб кожного перед початком оформлення Ви спитали, чи він/вона хоче, щоб ми не набирали мертвих душ. Зокрема це стосується до Мотиля[87], якого я дуже хотів би мати, але маю великі сумніви, чи це його цікавить. Бо нащо морочити собі голову, щоб потім кандидат вкинув документ про обрання до коша?

Сердечно вітаю Вас і всіх інших Костюків, в Америці сущих.

Ваш ЮШ.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 379

№ 13. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 1 червня 1985[88]

Дорогий Гр[игорію] Ол[ександровичу],
десь загубив адресу Нитченка[89] в Австралії. Будьте ласкаві, подайте поштою або телефоном.
Привіт Р[аїсі] Ол[ександрівні], новорічний і взагалі.

Ваш Ю.Ш.

D. Nytczenko
36 Percy St.
Newport, Vict. 3015
Australia*

№ 14. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 4 серпня [19]85

Дорогий Григорію Олександровичу,
нарешті, так виглядає, редаґування літературних «Аналів»[90] наближається до кінця. Тож дуже потребую і дуже спішно адреси Смирнова і ді-Марко. Будьте ласкаві, пришліть і то одразу.
Вітаю Р[аїсу] О[лександрівну] і Вас, чекаю

Ваш Ю.Ш.

* Адреса Д. Нитченка записана рукою Г. Костюка чорним фломастером.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 380

№ 15. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Резерфорд, Нью-Джерсі], 7 серпня 1985.

Дорогий Юрію Володимировичу!

Потрібні Вам адреси подаю нижче. Реальними вони були три роки тому. Тепер – не знаю.

Якщо «редаґування літературних "Аналів" наближається до кінця», то це майже чудо. Але «кінець» все ж таки ще в кишені Богдана Ярославовича[91]. На початку червня я написав йому листа й просив повідомити мене як є справа [з] тими статтями, що їх я вислав йому. При цьому я зазначив усі статті, які я йому вислав для редакції. Він відповів, що всі статті відредаґовані за винятком: 1) статті І. Качуровського про пейзаж у Винниченка[92], яку він вважає за слабу й не дав її навіть до перекладу і 2) статті Л. Залеської-Онишкевич про Винниченка й Карела Чапика[93] він ніколи не бачив і серед надісланих її не було.

Про статтю Качуровського я не дискутував. Але історія статті Л. Онишкевич, це якесь дивовижне непорозуміння. Я її вислав у першому циклі. Значить – загубив. Він попросив мене негайно вислати копію. Я вислав. Але боюся, що він тепер знову її буде «редаґувати» цілий рік. Звертаю на це Вашу увагу й хочу сказати, що ця тема мене дуже обходить. Для англомовного читача вона дуже важлива. Про неї писали чехи, писали в укр[аїнській] радянській пресі, писали в еміґрантській. Л. З[алеська]-Онишкевич зробила підсумок і ряд своїх нових спостережень. Отже, я думаю, що справжнім закінченням редаґування «Аналів» буде тоді, коли стаття Л. Онишкевич про Винниченка і Чапека буде відредаґована у Ваших руках. Таке моє прохання, як відповідального за винниченківські матеріяли в «Аналах».

Ми з Раїсою дуже раді, що Ви подали про себе вістку. Ми думали вже, що Вас або адаптували китайці, або потрапили десь в закладники.

Тож бувайте здорові

Ваш Гр. Костюк

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 381

Prof. V. Smyrniw
Department of Russian
McMaster University
Hamilton, Ont.
Canada L8S 4M2

Dr. Domenico A. DiMarko
Foreign Languages Department
La Salle College
20tn St. and Olney Ave.
Philadelphia, Pa. 19141

№ 16. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[10.08.1985] [94]

Дозвольте включити мій козлитон у хор, що співатиме урочистий гімн у день родинного свята Костюків[95]. Многая літа, і хай живе... не Постишев[96], а Раїса Олександрівна.

Малого листа прошу передати Тодьові, і сподіваюся, що його зміст малий, щоб не бути антипедагогічним.

Ваш Ю. Шевельов

№ 17. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 14 серпня [19]85

Голубе,

спасибі за адреси. Лист ішов шість (!) днів.

Не хвилюйтеся за Онишкевич. Стаття відредаґована і в моїх руках. Рубчак каже, що має клопіт з рецензіями на Ваш Сталінізм[97]. Він до Вас про це напише.

Вітайте себе, Р[аїсу] О[лександрівну] і дітей[98].

Ваш Ю.Ш.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 382

№ 18. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

Листопад 1985

Разерфорд, Н[ью]-Дж[ерсі]

Дорогий Юрію Володимировичу!

Я і Раїса Олександрівна дуже шкодуємо, що не можемо взяти участи у святковій зустрічі на Вашу пошану.

Та хоча фізично нас там не буде, але духовно ми будемо серед усіх Ваших численних шанувальників.

Ми, як і напевно всі учасники зустрічі, свідомі того, що в Вашій особі вся наша культурна громада вшановує невтомного трудівника науки й літератури, який дав людям багато «розумного, доброго, вічного».

Тож, дорогий Юрію Володимировичу, будьте й надалі міцним і здоровим, та хай буде Вам і навколо Вас усе добре.

Завжди Ваші

Раїса і Григорій Костюки

№ 19. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 7 грудня 1985.

Дорогий Григорію Олександровичу,

сердечно дякую за листика й матеріяли[99]. Вони неоціненні і кидають нове світло на всю історію В[іктора] П[латоновича]. Але це тільки початок, тільки вступ. Я вмираю від спраги дістатися до продовження. Ради Бога, зв'яжіться з його вдовою. Або хай вона пришле, або я ладен поїхати до Трентону, щоб там прочитати – або можна б зробити ксерокопію[100].

Лист Ваш прийшов сьогодні, прочитав зразу й пишу. По-перше, страшно цікаво, я в ролі Шерлока Холмса, по-друге, треба ввесь цей «період студій» закінчити до весни. Поможіть, благаю Христом Богом!

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 383

За запрошення спасибі. Якби ж не дорога від Вас до автобуса й чекання на автобус. Якби Ви могли мені ґарантувати день з відлигою, сонечком і без вітру! Ні, дякую, але краще відкладім до теплішого часу. А тепер з'їжте кейк за своє й моє здоров'я.

Привіт Р[аїсі] Ол[ександрівні] і добрі бажання добрим людям на здоров'я.

Ваш ЮШ.

№ 20. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 29 грудня [19]85

Дорогий Григорію Олександровичу,

спасибі за бібліографію Домонтовича, та я в ній знайшов мало нового. Натомість дуже мене зацікавили Ваші слова про те, що той Іван[101] лишив великий нарис про Домонтовича. Лишив де? Якщо це нарис спогадовий, а особливо, якщо там мова про шлях Домонтовича від Уфи (де він був ще в жовтні 1941 року) до пропаґанда-штафелю[102]. Власне, в біографії В [іктора] Пл[атоновича] я нічого не міг сконструювати для цих вирішальних місяців. Його перекинули через фронт? Узяли в полон? Був він у радянському війську?

І де перебував той нарис? Я б радо з ним познайомився, але як це зробити?

І що таке взагалі той сам Іван? Як він опинився в війську? Яка була його офіційна роля? Якщо він мав вплив, які джерела цього впливу?

Що Ви про це знаєте? Як я міг би від Вас дізнатися?

Отже, бачите, Ви викликали колосальний апетит. Як його заспокоїти? Навчіть, просвітіть.

Передайте добрі бажання на новий рік Р[аїсі] Ол[ександрівні], Тодьові, Лесі і собі.

І відгукніться письмом або телефоном якнайскоріше.

Ваш ЮШ (= Шерлок)

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 384

№ 21. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Резерфорд, Нью-Джерсі], 3 січня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Щоб вгамувати Ваш «колосальний апетит», я заглянув у деякі мої забуті папки й несподівано знайшов оцей спогад про Петрова. Це автентичне й вірогідне свідчення людини, яка спілкувалася й дала змогу Віктору Платоновичу «устабелізуватися» в німецькому полоні. «Юрій Осипович» це і є той Іван Осипович Костюк, який посідав, як побачите, поважне місце в системі пропаґанди. Вже з цього спогаду абсолютно ясно як В[іктор] П[латонович] дістався в полон і як він виплив на редактора «Засіву»[103].

Це він прислав мені ще десь у 60-х роках. Я про цей матеріял цілковито забув. Вже в лютому минулого року він писав мені, що після довгих років нарешті закінчив свій спогад про Вік[тора] Плат[оновича]. Ще треба тільки додати бібліографії і дещо передрукувати. Отже, в якому те все стані, трудно сказати. Треба було б поїхати до Трентону і там у дружини добитися дозволу на перегляд. Як Ви маєте охоту тим бавитися, то я спробую написати до дружини (це сестра Ірини Вільде)[104] і попрошу її зібрати всі його писання й вислати до архіву УВАН[105]. А Ви тоді вже там розшукаєте. Може, там є щось більше, ніж те, що тут написано. Не знаю, правда, чи вона погодиться.

Оце і все, чим можу поки що [втамувати] Ваш «колосальний апетит». Але Раїса, коли читала мені Вашого листа, сформулювала точніше цю акцію. Вона сказала, що цей вицвілий папір Вас не заспокоїть остаточно. А для завершення заспокоєння Вам треба приїхати до нас і вона Вас почастує смачним «кейком», який вона збирається пекти наступного тижня. Так що, коли хочете справді такого дослідницько-кулінарного завершення, то просимо дуже, зробіть таку ескападу.

Тим часом наші найкращі Вам новорічні побажання.

Ваш

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 385

№ 22. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 30 травня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Вже третій тиждень, як після великого пожару, сиджу на безладній купі пак з книжками та іншою паперовою рухляддю й не можу дати ладу. Офіційно це називається нова резиденція[106]. Раїса спритніша від мене. Вона швидко дала порядок своїм речам, а я безнадійно застряг і не бачу кінця. А до того ще й, ніби на зло, КІУС[107] інтенсивно присилає на коректу мої спогади[108]. І над цим мушу сліпати, бо ж відкладати не можна. Все це на купу, на мій «дряхлий» вік – це мука. Заскиглив тому, щоб виправдатись, чому досі не написав Вам і не подав нової адреси. Тож занотуйте собі таке:

Телефон: (1–301) 598–3816

№ 23. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 4 червня [19]86

Дорогий і серцю милий Куме і Кумо,

нарешті Ви озвалися! Я часто думав про Вас, болить мені Ваше зникнення й рух на південь, та розумію, що на це нема ради, думав уже навіть голоситися до Тодя й питати про те, як від Вас щось почути, та незручно було починати розшуки мало не через поліцію, навкільними шляхами. Думав навіть, що Ви за щось на мене розсердилися, перебирав усе на світі і не бачив, чим міг Вас розгнівити.

Хотів би знати й бачити, як Ви влаштувалися, та може, ще й зроблю це, якщо Бог приведе до Вашінґтону. Адже, коли не помиляюся, до Вас там метро їде, а це не бус, не треба на вітру чи дощі, чи морозі чекати. Правда, не знаю, як Ви далеко від того метра і чи піша пішаниця може ту відстань подолати.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 386

Мої мандри відбулися щасливо й радісно. Не знаю, чи довго ще зможу тинятися по світі, але це моя головна і чи не єдина потіха, і я радо робитиму це й далі.

Вітаю найсердечніше Вас обох, бажаю спокою й радости на новій оселі, а собі – щоб Ви мене не забували, я тепер сам у Н[ью]-Йорку.

Ваш Ю. Шевельов

№ 24. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 8 липня 1986

Дорогий Юрію Володимовичу!

Вибачте за таке непристойне спізнення з відповіддю. Але я вже людина вкрай немобільна. Я тільки недавно закінчив сяк-так розкладати свої книжки й ледве розіпхав по кутках свій досить великий, роками накопичений (ідіотична професійна звичка!) архівний матеріял. Тепер він уже, мабуть, нікому непотрібний, але викинути не маю відваги.

Я дуже радий, коли Ваші часті мандрівки в дальші світи дають Вам душевне задоволення, спокій чи й дозвілля. Якщо так, то ми обоє зичимо Вам якнайбільше сили й здоров'я для дальших нових мандрів. Рухайтесь і насолоджуйтесь. Бо рух, кажуть, – усе, а сидіння (вимушене чи добровільне) – життєва стаґнація. Тож хай живе рух! Принаймні, для мого доброго друга. Мені це вже заказано. Я приречений до сидіння. Хіба що можу ще рухатися з паличкою по наших ліжервордських гарних алеях. Це ще єдине, що мені залишилося. Та годі, бо я вже починаю збиватися на старечу лірику. А мені хочеться поговорити з Вами про деякі важливі для мене питання.

Насамперед про спогади. Ви розумно зробили із своїми[109]. А я не бачив причини, щоб не друкувати своїх спогадів за свого життя. Аж дописавшись до періоду еміґраційного, зрозумів, що

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 387

то не така проста справа. Тому, аж тепер раптом я прийшов до рішення трохи переглянути видання. Спогади мої мають назву «Зустрічі і прощання». Добре чи зле це, то вже пропало. Так хай і називаються. Перші дві книжки, кожна орієнтовно по 400 сторінок, мають такі ширші розділи: 1) Кам'янецька доба – від мого дитинства до закінчення середньої школи 1925 року; 2) Київська доба – мої студентські роки і той світ, в якому я тоді крутився (1925–1929); 3) Харківська доба (1929–1935); 4) «Окаянні роки» – арешт, концентрак і звільнення (1935–1940); 5) Від звільнення («За брамою») – 25 листопада 1940 до початку Другої світової війни – 22 червня 1941 року.

Цим кінчаються дві перші книжки, які я готовий видати тепер. Далі я напишу добу німецької окупації й добу еміґрації, які орієнтовно становитимуть нові дві книжки, які опублікую тоді, коли вони будуть готові, а якщо мене не стане, то й без мене це зроблять. Кравченко[110] дуже настирливо вимагає, щоб саме тепер ще пішла і доба німецької окупації. Але я дотримуюсь свого плянування. Що Ви скажете на це? Дуже мене цікавить.

Друге питання. Виникла в мене думка присвятити ці спогади Тодьові. Проєктовно це мало б звучати так: Моєму синові Теодору. Порадьте, будь ласка, чи варто цього вченого фізика й Вашого хрищеника в такий спосіб вплутувати в цю справу? Чи в культурному світі прийнято такі присвяти робити? Чи не виглядатиме це наївно і смішно? І чи така трислівна присвята звучить добре? А може, Ви подасте якусь кращу ідею чи форму? На Вашій дружній опінії мені дуже залежить. Тодьо, як знаєте, добрий і справжній син. Він мені дуже багато допомагав і допомагає. Мені хотілося би зробити йому якусь тривалу вдячність. Але не знаю, чи це добре.

Третє питання. Ви дістали вже п'ятий том Хвильового?[111] Не питаючи Вашої опінії, насамперед скажу від себе: з виходом 5-го тому, а це значить – з завершенням праці над п'ятитомником Хвильового я відчув, ніби з моїх плечей звалився тяжкий камінь, що його я носив майже десять років. Праця над 5-м томом

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 388

була особливо тяжкою. Але все ж таки перемога за нами. Пишу це Вам, бо й Ваша частка значуща вкладена в цю загальну будо[ву]. Я знаю хиби цього видання. Кілька недоречностей вкралося також з вини моїх добрих друзів і помічників – Зінкевича[112] і Веретенченка[113]. Деякі напис[и] і коментарі вони в процесі друку і мовної редакції перекопилили по-своєму з вірою, що це відповідає моїм настановам, не погодивши зі мною. Але при всьому цьому, це ж таки перше повне (одна політична стаття й дві чи три рецензії, яких мені не вдалося дістати, погоди не роблять) видання літературної спадщини Хвильового. Це щось таки значить. Хоч я й знаю, що цю працю (як працю над спадщиною Винниченка) мало хто оцінить (контроверзійні ж!). Але мене це абсолютно не хвилює. Я робив і роблю, що можу й вважаю за потрібне. Як матимете час, прогляньте мою статтю «До нового трактування біографії Хвильового». Як Вам подобається Хвильовий без героїчних і діяболічних реґалій?

Якби справді трапилась щаслива нагода Вам побувати у Вашінґтоні, то ми були б дуже щасливі й раді Вас вітати в нашій новій оселі. Доїхати до нас легко можна. Сабвей (чи метро, не знаю, як тут називається) з Вашінґтону доходить до Сільвер Спрінґ. Там відразу є метробас, який довезе Вас до Ліжер Ворлд Клаб, а це значить, що Ви вже в нас. Про це докладніше при потребі.

На закінчення ще кілька фраз про нашого спільного друга Юрія Андріяновича. Кортить мені поділитися з Вами хоч кількома словами. Як Ваше журі нагородило його цілком заслужено за довгорічну працю[114], згадавши при тому й «Чорну пургу»[115], то я недавно взяв і проглянув її, бо до того не встиг. Його «Вступне слово про себе» дуже прикро мене вразило. І що він народився не в звичайній селянській, а «хліборобсько-християнській» та ще й «козацько-чумацькій» [родині] (бо ж Панько Куліш[116] вважав чумаків за конструктивний стан), отже, не що-небудь! І що він закінчив двокласову чи вищепочаткову школу, яка, знову ж таки, була не звичайна, яких було сотні по

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 389

Україні, звідки виходили різні канцеляристи й волосні писарчуки, а особлива, «з наближенням до гімназії». Уманський с[ільсько]-г[осподарський] технікум, один із багатьох тоді на Україні середн[іх] шк[іл], що готовили помічників агрономів і садоводів, у нього пояснюється темним читачам, що це «Інститут». І що він 1926 року приїхав до Харкова й вступив не в реально існуючий ІНО [Інститут народної освіти] чи ХППО [Харківський педагогічний інститут професійної освіти], а...в Харківський університет[117]. Тут правдиво він проявляє творчу активність і пише свою статтю «Проблеми стилю»[118] (ми всі, жовтодзьобі, тоді хворіли на це питання, то правда). Він читає її на ширших зборах літераторів і її дуже оплескали «письменники з середовища Хвильового». Мене починає нудити. Чому ж не згадує Пилипенка[119] та його середовище? Адже ж Ю[рій] А[ндріянович] був членом ПЛУГу[120], вечір той організував Пилипенко, т[об]то ПЛУГ, і далі просував ту статтю тоді ще авторитетний Пилипенко. Але що ж далі? Виявляється, цю свою статтю він надрукував у «київському провідному журналі “Критика”». Після цього я вже отетерів. Що це таке? Для чого це немудре баламутство? Адже ж кожний, хоч трохи культурний читач, знає, що в Києві такого журналу ніколи не було. Був журнал марксо-ленінської думки «Критика» тільки в Харкові[121] і саме в цьому журналі без усякої навіть примітки опублікована була та стаття. Якщо до цього ще додати в фіналі його християнсько-покаянну, богопреклонну й богобоязливу декларацію на закінченні, що для мене звучить несамовитою фалшою, то це було б і все. Чому це баламутство ніхто не виправив, я не розумію. Кошелівець каже, що це зробили вже тут без його відома[122]. Не знаю.

«Чорна пурга», то не спогади. Це слабенька спроба написати пригодницьку, сюжетну, детективну повість. Бог з нею. Але перли в спогадах про О.І. Білецького[123]. Тут можна було б вибрати багато прецікавих моментів. Але на це тут місця нема. Згадаю тільки розділ 8, що має назву «Вклад академіка Білецького в українську літературу»[124]. На стор. 83 читаю, як багато

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 390

О[лександр] Б[ілецький] дав для розвитку українського літературознавства. Завдання похвальне. Він, академік, справді дав дуже багато. Юрко для підтвердження своїх думок бере статтю О[лександра] І[вановича] Б[ілецького] «Русская литература и античность»[125]. Цитує з неї, перекладаючи з російської, таке: «Певну ролю в зближенні України з античністю могли грати також зв'язки з грецькими колоніями (Ольвія, Херсонес)». Це інтриґує. Беру ориґінал і читаю всю статтю. У статті нема нічого специфічно українського. Але це не біда. Біда в тому, що в ориґіналі, в цитованих Юрком рядках, немає слова Україна. Це довільна дописка в патріотичному пориві вже Ю[рія] А[ндріяновича]. Це вже щось набагато гірше, ніж ті баламутства, про які я згадував. Це просто – не зрозуміло.

На цьому – крапка. Я сподіваюся, що Ви мене не запідозрите в злих намірах. Ні, мене просто серце болить за товариша. Адже ж нас таки чогось учили в аспірантурі? Не тільки заглядати в гарні зошити професора Білецького? Само собою, що пишу це тільки для нашого з Вами хатнього вжитку.

Вибачте, що замучив Вас таким довгим листом. Але це перший і останній. Це сталося несподівано.

Ми обоє вітаємо Вас сердечно. Щиро Ваші Костюки

№ 25. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 14 липня [19]86

Дорогий Куме,

бачите, на старості літ починаємо листуватися, чого ніколи не робили. А все тому, що поніс Вас чортяка бо-зна-куди. І ще слава Богу, що не до Фльоріди чи Каліфорнії.

Архівний матеріял бережіть. На нього чимраз більше охочих. Оце недавно до мене дзвонив один з канадських юнаків[126], що хоче писати дисертацію про Костецького[127]. І дуже добре. Але де його архів?[128] Я поняття не маю.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 391

Ваш Хвильовий не потребує компліментів[129]. Це діло епохальне, подвиг, геройство. Може, я упереджений, але на мене це, без порівняння, корисніше від Винниченка. Тут Ви почнете на мене гримати. А я все таки маю свою вовчу думку.

Як Ви будете писати про роки 1941 і далі, не знаю. Там багато вибухового матеріялу. Себто писати – так, але публікувати? Хіба що обминатимете все важливе й цікаве, як геніяльно зробив Кошелівець[130]. Але які ж то мемуари – це бестселер. Бережи мене, Боже, від усяких бестселерів. Якщо ж писати, нічого не ховаючи, як я намагаюся, то треба сховати від людських очей на пару десятків років, а принаймні до кінця мого життя.

Ваша присвята зовсім у порядку. Але її можна скорочувати, якщо схочете. Можна викинути «моєму». Та ж не будете Ви чужого сина називати сином. А можна піти й далі й викинути Теодора. Він у Вас єдиний, і ніхто від нього спогадів не відсудить. А присвята просто «синові», – ориґінальна й більше звертає на себе увагу й робить інтимнішим, а водночас і взагальненішим. Але і ваш варіянт зовсім кошерний.

Щодо нашого третього з компанії трьох мушкетерів[131], маєте, на жаль, повну рацію. Нагорода Антоновичів – це ганьба й компрометація. (Я там, як знаєте, участи вже не беру). Але це не тепер почалося. Усі його писання останніх років – суцільна нісенітниця й сором. Зробив він з Білецького «свідомого українця»! Те ж – з Каразіна[132]. Нонсенс. Зробив антирадянський твір з Тичининого «Сковороди»[133], де нема нічого від справжнього Сковороди, а все підробка під Совєтчину. А сам він став другим Ярославом Рудницьким[134]. Пропихає себе й рекламу без усякого сорому. Таж його «Пургу» «Сучасність» не хотіла видавати. Проліз, проперся, продерся. В Академії він сам собі влаштував сходини. Його Леся[135] кілька разів дзвонила до мене, щоб це зробити, і звичайно ж не з власної ініціятиви. Під кінець я їй сказав: «Дивуюся його поведінці й не шаную людей, що скрізь самі себе пропихають». З того часу наші стосунки припинилися, але він усе одно себе до Академії пропхнув. Справжня Чехов-

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 392

ська Мерчуткіна, якщо пригадуєте його «Юбилей»[136]. А я його дуже любив – у Харкові, в Галичині... Та поведінка його, мабуть, патологія і медицина.

Вітайте щирісінько Жінку.

Доброго добра,

Ваш ЮШ.

№ 26. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 26 липня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Дякую за листа від 14.VII. З нього я ще раз переконався в Вашій редакторській геніяльності. Написав Вам чоловік «оповідання» із трьох слів, а Ви одним розчерком пера звели його до одного слова. І вийшло зовсім знаменито. Так і буде. Дякую.

Не знаю як Ви, але я останній тиждень витратив час на читання своїм чверть оком звіту й виступів у дискусії на IX з'їзді СПУ[137]. Дещо перечитав уже і з з'їзду VIII-го СПРС у Москві[138]. Не знаю, як для Вас, але для мене – це розпучливий зойк бідних «інженерів людських душ». Чесніші й відважніші з них відчувають, бачать своє рабське, принижене, національно зневажене становище й дуже гостро та одверто про це заговорили. Горбачов[139] дозволив поговорити. І вони заговорили. Хоч свідомі того, що говорять у порожнечу, або, висловлюючись сальонною мовою – «до лампочки». Але я розумію їх. Читав і хвилювався. На жаль, звітної доповіді П. Загребельного (він же тепер вождь!)[140] не прислали. Десь те число зникло. І то масово. А він, власне, й задав такий тон. Та це між іншим.

Кажете, що якийсь там юнак збирається писати дисертацію про Костецького? Прецікаво! Чи ж зауважить він, що цей небезталанний, але химерний чоловік в останні роки крутив світом, як циган батогом. Підлизно і принизливо виканючував гроші то в Папи Римського, то в якогось кардинала, то в живого тоді ще

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 393

Едшмідта[141] (купуючи його бездарними перекладами чи нотатками про мюнхенську школу експресіоністів), то від совєтських аґентів, видаючи в Гамбурзі добре редаґовані, але хитрі й падлючні «Нові обрії»[142], лизання задниці гетьманцям (давали трішки грошей) і націоналістам, а потім, – відвідини і те ж принизливе холуйство в Києві і т. д. і т. д. Маю прецікаве листування з ним з цієї доби[143]. Думаю, що архів його треба б шукати десь на тій адресі, де він в останні роки жив. Це точніше знає Ю. Соловій[144].

Я не буду ховати, як Кошелівець, добу німецької окупації України. Мені нема, що ховати. Я описую все, що бачив, чув, з ким зустрічався й що робив, як викручувався. Але публікувати буду тоді, коли все буде вже готове. А коли буде – невідомо.

Мені не про комплементи йшло про Хвильового. Я цього не прагну. Мене цікавила думка про Хвильового без усіх героїчних реґалій, як я його тепер представив. Наш спільний друг Павло Йосипович[145] зробив був його навіть політкомісаром 14 дивізії, вождем партизанського загону і всяка інша романтика. Інші «доброчинці» доводили, що він в ролі страшного чекіста вибивав зуби різним тогочасним спекулянтам. А Чапленко[146] з самовпевненою міною цитував «точно» з журналу АРЕНА[147] (єдиного числа, яке вийшло 1922 року) слова Хвильового, де той ніби то твердив, що на вулиці Полтави власноручно застрелив петлюрівського офіцера. Коли я нарешті таки дістав АРЕНУ й прочитав від крапки до крапки, то знайшов там тільки один гарний вірш Хвильового й акростих на Коряка[148]. І нічого подібного більше. І цей тип сміє ще прикривати себе науковим об'єктивізмом.

Щодо Винниченка я, звичайно, з Вами не погоджуюся. Вважаю, що в Вашому житті не було нагоди просто духово зжитися з «світом мистецького бачення» автора. Я більше скажу: Хвильовий – це похідна, дуже значуща лінія від Винниченка. В історії українського державного і культурно-мистецького відродження й утвердження в світі, без сумніву, прийде велика «Доба Винниченка». Його символічну труну понесуть на плечах

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 394

з Мужену[149] через усю Европу до київського пантеону безсмертних! Отакою патетикою я «гримнув» на Вас. І як собі хочете.

Щодо нашого «третього мушкетера», то я все ж таки не розумію, як можна дійти до такого, щоб підробляти цитати у поважних авторів, аби їх якось нагнути ближче до бажаної тобі позиції. Взагалі він завжди любив підсаджувати себе на вищий стовбчик і тиснутися в світло сяйва когось великого. Бо йому, мабуть, все здавалося, що то світло і від нього світить. Дуже це смішна риса його характеру і з рештою непотрібна. Бо він має певні свої здібності, свій талант. Треба тільки відчувати свої можливості.

Чи Ви чули доповідь Л. Плюща про Хвильового[150]? Мені дуже шкода, що я такої нагоди не мав. Я читав тільки газетний звіт про цю доповідь у Торонто. Виглядає, що публіку він просто «околпачил». Я уявляю собі. Він – аналітик, інтуїтивіст і філософ. Він визбирав всі можливі й діючі течії (філософські, світоглядові і мистецькі) в добу Хвильового і на їх базі створив химерний, але цікавий і ориґінальний, свій образ Хвильового. Це нове, тільки його і цим, я вважаю, цінне. Взагалі, усяких талановитих диваків я люблю. Тому люблю й Плюща. Це кажу більше на підставі його листів до мене[151], бо доповіді я не чув.

На цьому й кінчу. Не думайте, що я мучитиму Вас і далі такими довгими листами. Ні. Сил у мене на це вже нема. Хіба що чимось мене дуже роздратуєте.

Бажаю Вам усякого добра й доброго самопочуття від себе і від Раїси.

Щиро Ваш

№ 27. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 29 серпня [19]86

Дорогий Григорію Олександровичу,

справ не маю ніяких, пишу до Вас просто, щоб Ви не забували про моє існування, а ще й тому, що Ваш останній лист був

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 395

дуже добрий і цікавий. Схочете – відповідайте, а не схочете, покладіть цю писанину до свого архіву й забудьте.

Хоч був би я цікавий знати, як справляли родинне свято в цьому серпні на зовсім новому місці і далеко від усіх кум і кумів.

Матеріяли київського з'їзду я простудіював уважно. Було там кілька голосів живих людей, але, коли читати ввесь матеріял, – Господи, яке вбозтво! Наче на конвенції нашого, тут рідного Українського Народного Союзу[152]. Усе це виродилося в ніщо. За доповіддю Загребельного не дуже журіться. Вона казенна й нудна. Виступи Гончара[153], Олійника[154], Мушкетика[155] – тільки вони й варті уваги.

Щодо морального обличчя Костецького, маєте рацію. Але він уже в роки війни, коли мріяв про свого «Хорса»[156], казав, що йому начхать на політику, що його цікавить тільки мистецтво, і що він не цікавиться джерелами грошей, якщо вони призначені для мистецтва, читай, передусім його власних видань. І він таки видав чимало добрих речей, хоч і додав до них певну порцію підлоти (наприклад, у видання Штефана Ґеорґе[157]). Але смерть багато чого міняє. За життя я б йому не потиснув руку, відколи почалися його елюкубрації, але тепер, думаю, було б шкода, якби про нього забули, а рукописи його розгубили.

Між іншим, я не знав, що він їздив до Києва й там прислужувався. Довідуюся з Вашого листа. Бачив тільки його один твір у «Новом мире»[158]. Але то було на невтральну тему і без засранства.

В кожному випадку я не радив тому молодикові з Канади брати таку тему, але не беруся його й розважувати. Не знаю, чого він вартий і на що спроможний, але тема потрібна. В українських інституціях її не зробиш, а в чужинецьких можна.

До речі, бачу з Вашого листа, що Ви маєте листи від Костецького. Чи можна на Вас того молодика нацькувати, якщо він не передумав і до мене з'явиться, як нахвалявся?

За Хвильового Ви молодець (і де Ви дістали ту «Арену»? Я її вже півсторіччя не бачив), і майбутній український уряд дасть

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 396

Вам орден. Доповіді Плюща про Хвильового я не чув, але думки його більш-менш знаю, бо він писав про них у довжелезних листах. Він веде родовід від Штайнера[159] (якого я майже не знаю) і Бєлого[160]. Перше правдоподібне, друге – майже певне. Повелося Хв[ильового] порівнювати з Пільняком[161], а я думаю, що в них був спільний батько, таки Бєлий, отже вони брати, а не батько й син.

Що ж до несення труни з Мужену до Києва, то думаю, що будуть корисніші вантажі. Але, коли схочуть, нехай несуть. Моя хата з краю.

Третій мушкетер був здібний. Але він пережив себе і то вже давно. Шкода, коли людина сама себе переживе. Але тепер нічого не допоможе. А давати йому нагороду Антоновичів – це значить наплювати на всю нашу культуру. Мабуть, це відповідальність Рубчака, а він це зробив, щоб зробити прикрість Грабовичеві[162], який ставиться до мушкетера з найбільшою зневагою. А Рубчак йому ніби каже – ти не дістав, а мушкетерові дали. Господи, як нудно жити на цьому світі!

Вітайте жінку й діти, коли напишете, буду радий, а коли ні, – не сердитимуся.

Ваш Мушкетер ч. 3.

№ 28. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 10 вересня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Обоє мої «родинно-святкувальники» щиро дякують Вам за привітання, за те, що не забули і дуже шкодують, що не було Вас з нами. А сьогорішне наше родинне свято відбулося порівняно скромно. Справді, не було ні кум, ні кумів. Приїхали до нас Тодьо з Лесею й ми їх запросили до нашого ресторану на святковий обід. Наш ресторан славний тим, що він має свою власну фарму й свою свіжу городину. А ця «дрібниця» надає

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 397

його стравам особливого смаку. Пили ми добре вино. І не тільки за своє здоров'я, а й за наших добрих друзів і кумів, а за Вас у першу чергу. Тост започаткував Тодьо. – За дядю Юра! Але вам, мабуть, не ікалося.

Це як вступ. А тепер до діла. Я не проти того, щоб про Костецького писати навіть цілу монографію. Я тільки за те, щоб писати глибинно, об'єктивно відтворивши цю зіткану з суперечностей особистість. Міг же він, ніби заперечуючи політику, писати блискучі політичні памфлети в соціялістичній «Юнацькій боротьбі», яку з групою студентів видавав В. Голубничий[163].

Чи можна Вашому канадському юнакові (що це за секретна особа? У кого він ту працю пише?) використати листи І[горя] К[остецького] до мене? Не знаю. Я мусів би спочатку перечитати все те листування, а тоді вже щось рішати. Справа в тому, що я в своїх еміґраційних спогадах хочу докладно зупинитися на цьому нашому діялозі. Тож я ще мушу подумати.

У мене є вирізка з журналу «Україна» (Київ)[164], де вміщено некролог про Костецького. Там згадують про його приїзд до Києва й каяття, якто підступні націоналісти його зманили й закрутили в свойому середовищі, але він був мужній і таки вирвався. Як зразок його творчости подали бездарний переклад якогось вірша Маяковського[165]. Ніби для ілюстрації: дивіться якого бездарного, навіть у перекладах, поета мала еміґрація.

Треба конче було б добратися до його архіву. У Ю. Соловія є точна адреса, де він помер і Котнаєр[166]. Це біля Штутґарта.

Число «Літ[ературної] Укр[аїни]» з доповіддю Загребельного й вступним словом Гончара мені таки прийшло. На всій тій «імпрезі» СПУ було більше вартісних виступів, ніж та трійка, яку Ви вказуєте. Навіть у офіційного Новиченка[167] є надзвичайні рядки. Але трагедія їх усіх у тому, що вони бачать, розуміють і вказують на убійство культури нації, розп'яття її душі, але не вказують і не можуть вказати на основну причину цього духовного геноциду. Навпаки, кожний з них закінчує чи починає зі славословія: XXVII з'їзд КПРС геніяльно вказав нам як і що

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 398

робити, щоб була радість і щастя. От у чому лихо. Це стан безвихіддя, яке межує з параноєю.

Забув одне питання в зв'язку з Костецьким. Ви натякнули про «певну порцію підлоти (наприклад, у виданні Штефана Ґеорґе)». Я нічого тут не розумію. Його видання Ґеорґе мені імпонувало. Цікаво, серйозно. Там і підлоту проявити, мені здається, нема як. Розтовкмачте, якщо маєте охоту.

Кілька слів про Хвильового і Плюща. Я згоджуюся з Вашим вникливим твердженням, що Пільняк і Хвильовий не «батько» і «син», а «брати». Я колись писав про абсурдність утертого, в запалі полеміки киненого твердження про «укр[аїнського] пільнячка». Вони були ровесники, діти одної епохи, того самого творчого психологічного підсоння. Плющ висуває в одного з батьків А. Бєлого, а на філософське озброєння ще й відомого свого часу Штайнера. Але ж, Боже мій, рос[ійська] критика вже давно доводила, що сам Бєлий був під великим впливом того німецького теософа (саме 1912–1916 Бєлий був закордоном й упивався Штайнером), а з другого, – відомо, що прозаїк Бєлий дивовижно переплітав символізм зі здобутками реалістичної поетики Гоголя[168] й психологізму Достоєвського[169]. А хіба творчість Хв[ильового] не веде до тих же джерел? Отже, все відносне і все не досліджене. Але я душею за Плющову спробу. Цікаву, глибоку, ориґінальну і творчу. Якщо він помилиться, то не біда. Але він дасть новий поштовх для досліджень.

Дуже Ви мене порадували орденом від майбутнього укр[аїнського] уряду. Прошу тільки переказати йому, щоб він той орден прикріпив на плиті мого надгробника. Все таки не якийнебудь кістяк там лежатиме, а орденоносний. Про інші веселі історії – іншим разом. Як ще мене чимось роздратуєте.

Від усієї Костюкової громади Вам привіт. Щиро Ваш

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 399

№ 29. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 25 вересня [19]86

Дорогий Григорію Олександровичу,

дуже зворушений Вашим і Тодьовим тостом за мене. Про неучасть свою в споживанні торта шкодую, але ж чия вина, що Ви тепер за тридев'ять земель? Не я переїздив.

«Мій канадський юнак» (якого я навіть ніколи не бачив) – персона не секретна. Він говорив зі мною телефоном і назвав своє ім'я. Це один з тих, хто зладив цей незугарний журнал «Термінус»[170], який Ви напевне бачили. Але біда в тому, що я забув це прізвище. Бо він казав, що буде в вересні в Н[ью]-Йорку й прийде до мене. Вже більша частина вересня минула, його не було. Може, передумав. Здається мені, що його прізвище Стех, але це може бути моя уява. Сам журнал хоче бути авангардним, та в першому числі це йому не дуже вдалося.

Щоб відповісти на Ваше питання про Костецького-Ґеорґе мусів перегорнути давно вже припорошеного в мене того поета. Отже, можу бути документальним. Візьміть том перший і розкрийте на стор. 95–96, що він там виписував про народ: Костецький любитель народу! І Ґеорґе теж! Можете собі уявити, для кого він це пише. А про його ставлення справжнє до народу, порівняйте на ст. 126, де він пише про «мужицького» поета. Я не бороню поняття народу, мені на народність начхати, тільки хочу сказати, яка це фальшивка в Костецького. Це було, звичайно, ще перед його київською Меккою, про яку чую вперше від Вас, але місток уже тоді почав він будувати.

«Аннали» з Вашою бібліографією[171], як кажуть у Галичині, на добрій дорозі. Вони пройшли дві коректи Рубчакові і мали б уже йти до остаточного друку. Та він зажадав третьої, мовляв, було багато помилок. Усе таки маю надію, що до конференції дійсних членів Академії в листопаді він вийде, а як ні, то принаймні до кінця року.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 400

Штайнеріяна Плющева для Хвильового видається мені дуже цікавою думкою. Особливо, як згадаю з років свого дитинства, як захоплювалися такою філософією в Харкові, в перші роки революції. Моя сестра, що померла 1924 року, ходила дуже близько до теософів, а її приятелька була там з руками й ногами. Отже, шукання в цьому напрямі показало б дореволюційне коріння багато чого в Хвильового.

До речі, чи він Вам пише далі? Мені перестав. Не знаю, чим я його прогнівив. Почасти це добре, бо його двадцятисторінкові листи забирали надто багато часу. З другого боку, в них було багато цікавого.

Знов до Костецького. Як могли його матеріяли потрапити до Славутича?[172] Що ті два мали між собою спільного?

Читаю тепер роман Кортасара «62. Модель для збирання»[173]. І знову згадую Костецького. Це його ідея прози як потоку свідомости й логіки сновидь. Але, як казав Пушкін, «чорт меня дернул с умом и талантом родиться в России». Істинна правда.

Вітання всім в УСА сущим Костюкам.

Ваш Ю.Ш.
(Молодший з мушкетерів)

№ 30. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 30 жовтня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Обсіла мене стареча втома. Ніби й безпричинна. Правда, вчора я витратив майже цілий день на читання (з лупою) передмови Костецького [до] першого тому Ґеорґе. Це була майже мука. Не тільки фізична, а й духовна. Ви вказали мені на дві сторінки, де зударялися суперечливі чи фальшиво насталені тенденції Костецького. А я, коли почав читати тільки ці сторінки, поволі вліз по самі вуха й уже не міг відірватися. Я читав, сміявся, знизав плечима від здивування, обурювався. Справа

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 401

в тому, що коли років 15 тому я дістав від нього ці два томи, то тільки оглянув зовні добре оформлене видання, багатющий фактаж, прецікаву добірку перекладів українською та іншими мовами і прочитав початок вступної, де мова йшла про Ґеорґе. Дійшовши до його розважань про українську літературу, я кинув, бо вважав, що там він нічого цікавого мені не скаже. А виявляється, що саме тут і ввесь «цимес»[174] його довжелезних розважань. Але скажу: розважання ці суперечливі, межево тенденційні, пристосовницькі, інколи просто «батярські», – але цікаві, позначені талантом. Від Сковороди[175] починаючи, він ввесь літературний процес дореволюційної літератури натягнув на свій копил, щоб випнути й виправдати свій «камбрбум»[176]. І зробив це як вправний фокусник. Все це заслуговувало б на солідний перегляд. Але, що ж, коли ми немічні. Ваші підмічення дуже влучні, але їх варто було б поширити.

Та годі. Трохи про інше. Я теж думаю, що Штайнеріяна Плющева цікавий і дещо новий спосіб глянути на творчість Хвильового. Справа тільки в тому чи Плющ потрактує штайнеріянство як психологічне підсоння доби, яке наклало свій відбиток як на російській літературі її «Срібного віку», так і на Хвильовому, що саме тоді формував свою письменицьку свідомість, чи трактуватиме штайнеріянство, як вірую Хвильового? Якщо перше, то це дуже цікаво, а як друге, то це – мильна булька. Що навіть дуже інтеліґентний прошарок міщанства перед революцією й під час революції захоплювалося різними трансцендентальними й теософськими питаннями, то це так. Але ніхто, від Мережковського[177] до Винниченка, від Гумільова[178] до Рильського[179] й Тичини[180], чи й Загула[181] і Савченка[182] (символісти), не клав містику й теософію на свій прапор. Отже, побачимо, як це питання розгортає Плющ у своїй книжці.

Він мені теж не пише вже. Але тому, що я не відповів йому на три великих його листи. То був скрутний для мене час. Я фізично не міг йому відповісти. Так з моєї вини й обірвалося наше листування.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 402

Яр Славутич жадних особливих матеріялів про Костецького не має. Він має тільки витинки з совєтських журналів про Костецького.

«Ідея прози – як потоку свідомости й логіки сновидь», мені здається, належить зовсім не Костецькому. Він її тільки перециганив від Кафки[183], а може, й Джойса[184] та інших.

Світлична[185] прислала мені «Палімпсести» Стуса. З Вашою солідною статтею[186]. Почав тільки читати і ще нічого не можу сказати. А взагалі, гарно, культурно видано і це, без сумніву, – подія в нашому літературному житті.

Хотілось би ще кілька слів про УВАН. Там якісь внутрішні замішання. Може, конференція дійсних членів наведе порядок. Але про це, може, поговоримо телефоном. На цьому й кінчу.

З цим наймолодшого «з трьох мушкетерів» вітає найстарший і бажає наймолодшому дальших мандрівок і нових передмов до нових «Палімпсестів».

Кума Ваша просить вітати Вас від неї окремо і особисто.

Щиро Ваш

№ 31. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 3 лютого [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,

лист цей почав я в грудні блаженної пам'яті вісімдесят шостого року. Навіть коверта була тоді написана й марка наліплена. Але скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться.

Дзвонить до мене наш Український музей і каже, що робить виставку Курилика[187] й потребує вступної статті до каталогу[188]. І що тут удієш? Адже ідея виставки Курилика в Н[ью]-Йорку – моя, і не випадає відмовитися. Але виставка повинна відкритися 15 лютого, а каталог ще треба надрукувати! Отже, кинь, Юрасику, все на світі й сідай писати статтю. І наклав я самозаборону

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 403

на всю свою діяльність, включно з писанням листів. І сидів я над тим до цього тижня, і листів у мене без відповідей зібралися стоси, а серед них і Ваш. Каталог до виставки, звичайно, не вийде, бо ще й коректи не було, а ще й роблять переклад (бо каталог двомовний), але все одно все писалося таким темпом, ніби ХТЗ [Харківський тракторний завод][189] ми будували («Народження гіганта»!)[190].

Отже, тільки від учора починаю переводити подих і розворушувати свою, без відповіді лишену, кореспонденцію. Тільки тепер маю шанс заповнити, нарешті, коверту з Вашою адресою. Сподіваюся, що за ці місяці все було спокійно в Вашій хаті, і що Ви візьмете цей аркушик у Ваші руки в доброму настрої.

Отже, почнім аб ово. Насамперед, спасибі за народжувальні привітання. Щодо тисячоліття, то не сумніваюся, що воно відбудеться і буде «великих слів велика сила, та й більш нічого». Щодо мого вісімдесятріччя, то це ще бабуся на двоє ворожила.

Тішуся й не тішуся, що переконав Вас щодо Костецького. Що він був талановитий, то сумніву я не маю. І що він отрусив порох еміґрації зі своїх шат, це теж закономірно. Все талановите, що могло втекти від цієї мертвотини й примітиву, втекло, і іншої ради тут не було. Лишилися з нами тільки Остап Тарнавський, Падох[191] і Омельченко[192]. Талановитого вже нікого нема. Питання тільки, куди тікати. І напряму його й Косача я все таки не можу прийняти. І тут біда з його Ґеорґе.

Плющ перебільшує все, це його стиль. Це нічого не шкодить. Хай розбурює голови й обурює душі. Перемелеться, і мука буде. Я за його штайнеріяну, в якій би формі вона не виявлялася. Біда тільки в тому, що він не матиме де друкуватися. КІУС цілком переходить на соціялістичні й злободенні рейки. І дуже мені шкода, що там тепер поховано і Плюща про Шевченка з моїм вступом[193] і мого Сковороду, за багато років мою, мабуть, найкращу роботу[194]. Але на Кравченка я не маю впливу. Лупул зі мною радився, цей – сам п'є чай.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 404

УВАН здохла, як і все інше, крім, може, хіба Музею. Не бачу великої потреби плекати ілюзії і волію грати короля Ліра, що зрікся своїх володінь, але зате впізнав, хто Корделія, а хто її сестри.

Недавно зустрічався тут з радянськими вченими з Києва – Дзеверин[195], Русанівський[196], Єрмоленко[197], Радишевський[198]. Та про це при зустрічі. Не думайте тільки, що повторю маршрут Костецького-Косача. Цей ідеал мене не вабить.

Чи вже прочитали Стуса в моєму супроводі?

Вітайте Р[аїсу] Ол[ександрівну], дитину і себе. Як здоров'я й настрій?

Ваш ЮШ.

№ 32. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 28 березня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Ваш лист (як і багато інших) вже більше місяця пече мене вогнем. Але відповісти вчасно не було фізичної можливости. Я своїм чверть оком тільки сьогодні до обіду закінчив коректуру своїх спогадів. Та де закінчив? Справа в тому, що офіційно коректу робить наш друг Олекса Андрійович Веретенченко. Бо ж справжньої коректури я не можу з своїм зором зробити. Але я роблю коректу авторську. Цього неавтор зробити не може. То ми робимо рівнобіжно. Тепер О[лекса] А[ндрійович] присилає мені частинами свій виправлений текст, а я вже знову мушу звірювати обидва наші тексти й робити з них один основний. Тож з завтрашнього дня починаю таку звірку текстів. Це така каторга, що не можете собі навіть уявити. А може, й можете, бо щось подібне Ви, здається, пророблялі з книжкою Плюща про Шевченка. Але про це нижче.

А тепер по суті. Мене не треба було переконувати в талановитості Костецького. Я завжди любив і шанував його вникли-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 405

вий розум, його неспокій, його шукання. Але, коли я нарешті побачив, що цей талант не людини принципів, а слимака, то в мене залишається тільки вибачлива зневага. Безхребетний талант й інтелектуальний снобізм ніколи не втішалися в мене пошаною.

«Все талановите, що могло втекти від цієї мертвотини й примітивізму, втекло...» – пишите Ви. Тут Ви щось занадто гіперболізуєте. Ніхто нікуди не втік. Косач – не в рахунок. Костецький – умовно. Він, фактично, до смерти жирував на еміґрації, а його флірт з Києвом, це лише похідне його слимацької вдачі. І це всі, що втекли. І ще скажу: серед цієї «мертвотини і примітивізму» Ви дали якісно і кількісно таке, чого б Ви ніколи не дали, коли б «утекли». Не хочу оминути й себе. Я не мелагоман[199]. Я людина тверезо думаюча. Я завжди вважав себе скромним працівником в межах можливостей мого таланту й моїх знань. І от ще в 70 роках читаю в нелеґальній дисидентській пресі про їх тугу за творчістю Винниченка, Хвильового[200], Куліша[201], Підмогильного[202]. Коли у записах Стуса читаю: «яка може бути література... коли вона не має доброї половини авторів? І то таких авторів першокласних – таких як Винниченко, Хвильовий, Підмогильний»[203].

А в недавній статті в «Літ[ературній] Україні» Іван Дзюба[204] знову на всю Україну кричить, що мусимо вернути укр[аїнській] літературі таких велетнів як Винниченко, Хвильовий, Підмогильний, Филипович, Драй-Хмара і багато інших, то щиро Вам кажу: я горджуся своєю працею тут серед цієї «мертвотини і примітивізму». Саме я дав українській свідомій спільноті «там» те, чого вони не могли в тих умовах дати. Та й у цих умовах я дав Винниченка, Хвильового, Підмогильного, Куліша, Филиповича, Драй-Хмару[205] та інш. тільки тому, що я плював на ту «мертвотину і примітивізм», всупереч їм, в бою з ними, часто навіть в суперечці й антагонізмі з близькими друзями, які не мали зрозуміння до цієї моєї роботи. І я вважаю це здобутком нашим загальним. І нікуди не потрібно втікати. Бо коли

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 406

втікати, то тільки в духовну смерть. Як «умер», скажімо, Косач. Оце стільки (багато й плутано) про «втечу». А щодо тих, що залишилися (Падох, Тарнавський, Омельченко), то окрема дискусійна стаття. І не така вона трагічна, як Ви її малюєте. Але не маю зараз про це сили.

Про Плюща, про Вашу і його праці в КІУС і про розпаношених там соціялістів. Я теж за «штайнеріяну», в якій формі вона не проявлялася б. Ні одної не заперечую, тільки, коли дослідник буде найдивовижнішими формами доводити, що окультна філософія Штайнера була основою мистецького думання Хвильового, що він був антропософом, то для мене це буде тільки цікава, нешкідлива інтелектуальна забавка. Коли ж дослідник доводитиме, що філософія Штайнера, його викливі спроби пов'язати людину з потойбічним світом, увійти в досі не пізнаний внутрішній світ людини, пов'язати підсвідоме і свідоме в людині й доводитиме, що все це позначилося на системі мистецьких засобів прози Хвильового в такій же мірі, як позначилося на представниках тогочасної европейської й російської (А. Бєлий, В. Соловйов, Н. Ґумільов, Б. Пільняк тощо), то цей спосіб дослідження я вважатиму за відкриття, за нове досягнення критичної думки.

Що ж до долі праць Плюща про Шевченка з Вашою передмовою і Вашої праці про Сковороду, то я був дуже затривожений. Я негайно подав інтерпеляцію до самого ареопагу й вимагав пояснення. Відповідь прийшла від самого голови «соціялістичної мафії»[206]. Він смиренно мене повідомив (цитую): «...книжка Плюща про Шевченка зі вступом Шевельова – в друкарні й вийде цього місяця. Проблема була та, що Маївський з Нью-Йорку, який робив коректу з Шевельовим, затримав в себе рукопис більше року! Як тільки ми одержали гранки, негайно вислали до друкарні».

«Так само про Сковороду. Редактор проф[есор] Маршал з Торонта не здав досі рукопис! Юркевич[207] цього тижня в Торонті й має вирвати рукопис від нього. Годі нам таких редакторів».

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 407

Здається, що все ясно. І ваші страхи безпідставні. Що таке проф. Маршал, що він мав робити з манускриптом Вашим, то я не знаю. Вам це відомо краще. Здається, що ці «соціялісти» не такі страшні й безнадійні. Хоч я з ними воюю, атакую й лаю листами і за «Щоденники»[208] (два томи, що затримують у друці, і за мої спогади), але я їх розумію. Не так просто і легко тягти ту справу. У пляні в них 10 книжок у друці, а робітників усього – три. Я їм співчуваю.

«Сковорода» Ваш мене дуже цікавить. З'ясуйте з Кравченком справу. Як можна швидко пустити в рух без професорів Маршалів.

Ваш категоричний песимізм щодо УВАН («УВАН здохла») я не поділяю. Не здохла і не повинна здохнути. Вона потрібна буде ще для наших наступників, навіть, як символ, як ілюзія, ще багато років. Ви, очевидячки, можете собі грати ролю короля Ліра. Це Ваше діло. І я Вас за це люблю. Але не залежно від цього УВАН повинна існувати, бодай символічно далі.

Дуже цікаво знати про Вашу зустріч і розмови з «ученими з Києва». До речі, Русанівський – це ж, здається, Ваш ровесник. Ви його повинні б знати ще в юності. Він багато прислужувався до виправдання двомовности й непотрібности «ґ». Пам'ятаєте його виступ проти Антоненка-Давидовича?[209] Цікаво, що скаже тепер він, коли голоси за «ґ» і за справжню укр[аїнську] мову починають звучати дуже голосно? Читали Ви статтю С. Плачинди «Мова – як море» («Літ[ературна]Укр[аїна]», ч. 10)[210]? Ми тепер мусимо бути дуже об'єктивними. Уважно читати, вивчати і мовчати. Висновки робитимемо тоді, коли драма дійде до пуанти.

З тяжким трудом, але Стуса перечитав. Не тільки Вашу вступну, але й усю поезію. Ваша праця є дуже цікава. Ви підійшли і розкрили такий аспект поетичного думання Стуса, про який досі ніхто не догадався. Але перечитавши його поезію, я бачу, що це тільки один із багатьох аспектів багатогранної творчої особистості Стуса. Щоб справді зрозуміти його, потрібно

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 408

було б ще кілька таких, як Ваша, іншопроблемних статтей. Може, колись це й буде.

О, Боже, втомив себе і Вас. Але, як казали давні латиняни, я висловився і полегшив свою душу. Здоров'я у мене, як у 85-річного пенька, а настрій – лютий, бо стою перед тяжкою працею, яку таки мушу виконати.

Вам зичу міцного здоров'я і доброї дальшої праці.

Раїса приєднується до моїх побажань і висловлює надію, що Ви колись замість Европ та заглянете до нас. Канапа наша до Ваших послуг на неозначений час, а ми і хрищеник Ваш раді вітати.

Дружньо Ваш

№ 33. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 30 червня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,

дуже довго я мовчу, але це не відплата за Ваше перед тим тривале мовчання, а так воно склалося. Ваш лист, датований 28 березня, він прийшов у день мого виїзду до Европ. Повернувся я в середині травня, тут на мене навалилося всякої занедбаної праці. А потім я взявся за готування доповіді до християнської конференції Пріцакової в Італії і опинився в 9 сторіччі, і тут уже не було ніякої змоги бути одночасно в двох століттях. І так я там стирчав аж до тепер. Пробую викараскатися до нашого часу. Хоч не скажу, що дев'ятий вік був дуже приємний, але він хоч тим був кращий, що я був у ньому добровільно і кожної хвилини міг перейти до іншої доби.

Щодо рівня мислення (чи не-мислення) нашої еміґрації, боюся, що Ви мене не переконали. Якщо Ви берете Косача й Костецького, то мусите мати на увазі, що це один тип утечі – перехід безпосередньо до ворога. Але є інші. Є втеча до таки теж

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 409

еміґрації, але російської чи польської. Це, може, не письменники, бо письменникам міняти мову важче, але просто люди певного рівня культури. З близьких мені особисто людей, приклад – Оксана Чикаленко[211], яка з нашою еміґрацією розірвала цілковито. А здавалося б, і прізвище її до чогось зобов'язує. Моя відповідь була недвозначна, – я сказав їй, що між нами нема нічого спільного і ми перестали зустрічатися. Але я не казав їй, що розумію причини її поведінки. Я завжди тримався свого, за Франком кажучи, песього обов'язку[212]. Але таких, як вона, – тисячі. На них тримається передплата «Нового русского слова»[213]. А є ще вихід у мовчанку. На це нема статистики, але таких теж багато.

Ваших заслуг у збереженні заборонених ніхто не відбере. Але це не арґумент у справі еміґрації. Це жива, але все таки історія. А сьогодні?

Та все це має тільки теоретичний інтерес. Я не маю наміру тікати. «Я ... буду век ему верна»[214]. Але не кажіть мені, що навколо мене не переважають «свиные рыла»[215]. І не силуйте мене вдавати, що те, що перетворилося на фікцію, справжнє. Академії нашої нема і, боюся, хоч і хотів би помилитися, – не буде. Кілька років я намагався вдихнути в неї дух живий і вирішив, що нема сенсу робити фасаду для різних Омельченків.

Маршала Ви даремно лаєте. Він повільний, правда. Але збірка про Сковороду, добір авторів, збирання матеріялу, уважна редакція – все це його заслуга. (До речі, він колишній мій студент). Та я до певної міри взяв справу в свої руки, і може, з кінцем року збірка таки піде до друку.

Плющ тепер тут, я з ним бачитимуся десь за тиждень. Я не думаю, щоб він перебільшував із Штайнером. Але, може. Його Шевченка, ч. 1 Ви вже напевне маєте. Цікавий, на Вашу думку. Чи дістали мою книжечку на мовно-політичні теми[216]. Я вже давно Вам вислав.

Дискусії в «Літ[ературній] Укр[аїні]» цікаві, але поки що дуже недолугі. Плачинда мислить типово по-вчительському,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 410

мішає літературну мову з діялектами, плутає елементарні речі. Більше захоплення, ніж знання. Реакції на його виступ, – переважно вчителі мови. Поки ми тримаємося на вчителях, діла не буде. Сам він не набагато молодший від нас. Сміливости їм, може, й не бракує, але рівень поки що не надто високий. Але послухаюся Вашої поради, – буду читати й мовчати.

Що таке Юркевич? Чого він вартий? Я його не знаю, а він щось робить у КІУСі. – Дякую за запрошення на канапу. Та в Европі мені дають ліжка! Жартую. Може, колись і виберуся. Вітайте Р[аїсу] О[лександрівну] й Тодя.

Ваш ЮШ.

№ 34. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 17 липня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Вашу книжку і Вашого останнього листа я дістав. За все дуже дякую. Але я вже такий трухлявий пеньок, що з мене дуже тяжко витрусити швидку відповідь. Ви хоч працюєте над проблемами з віковим розмахом (дохристиянська доба, конференція в Італії), а я хоч длубаюся щоденно і безкінечно, але в дріб'язках. Але якось воно виходить фатально так, що над цими дріб'язками ніхто не хоче і, смішно сказати, не може працювати й вони обов'язково падають на мою немічну голову. І нема іншої ради. Але перейдімо до сьогодення.

Чи знаєте Ви, що 13 липня 1987 року, у Торонто, на цвинтарі оселі «Київ» поховали Уласа Олексійовича Самчука?[217] Умер 9 липня 1987 о 12-й годині дня, в шпиталі. Мені особисто дуже жаль. Це людина мого покоління. Ми поволі відходимо в небуття.

Я ніколи не мав наміру Вас переконувати у якомусь рівні мислення нашої еміґрації. Йшла мова про людську отару, в якій

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 411

нам приречено доживати віку. Серед людської отари, як завжди і всюди, вилонюються одиниці сильніші, більші духом і інтелектом. То це зовсім не значить, що вони, ці одиниці, мусять кудись «тікати». Тікають тільки слимаки, безпринципні пристосуванці. Але діє закон: коли «тікають», то тікають самі від себе. Вони перестають існувати. Вони розчиняються в іншій отарі. Я розумію втечу у свій власний кабінет, у свою бібліотеку, свій архів. Це творча втеча. Навіть корисна для всієї отари. Оксана Чикаленко? Це новина для мене. Але в цьому нічого надзвичайного. Таких тисячі. А Ваша «приятелька» Ніна Синявська[218], де? І таких багато. Але не тому, що вони інтелектуально не могли дихати серед української отари. Але це складна і плутана соціологія. Залишу її поки що на боці.

Про УВАН. Я згідний з Вами, що вона нидіє і якщо Омельченки нею будуть заправляти (а мені здається, що й Білінські не кращі), то вона загине. Ну, що ж, царство їй небесне. А я все ж таки думаю ще пару збірників під фірмою Винниченківської комісії УВАН[219] видати.

Вашу книжку я ще не встиг прочитати. Прочитав до 90 сторінки. Просто абсолютно бракувало мені часу. Але, навіть те, що прочитав, щиро кажу, читав як трагічний роман з української історії. Ви, коли починали писати цю працю, може, й не думали, яку глибоко актуальну і тривожну тему опрацьовуєте. Таж для сучасних «там» Плачинд, це як євангелія. Думаю, що й Вашому Русанівському Ваша праця дуже знадобиться. Не будьте дуже суворі до виступів наших колеґ «там». Згодіться, що коли б ми колись могли були сказати хоч десяту долю того, що вони кажуть тепер, то ми були б справді герої. І сила їх не в великій науковості (та це й не наукова дискусія), а в ідейній поставі права і свободи народу. Я не згідний з Вами, що «поки ми тримаємося на учителях, то діла не буде». Пригадую собі, що якийсь політик чи філософ сказав колись, що німецьку централізовану, національно свідому державу зробив народний учитель. Я думаю, що це велика сила. Звичайно – не вирішальна.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 412

Маршала я не лаяв. Я просто не знав, хто він і яка його роля. Коли корисна – я радий. Плющевого Шевченка ще не маю. Не прислали.

Хто такий Юркевич? Не знаю. Як і Б. Кравченко він, здається, абсольвент Оксфорду. Він при КІУС один з редакторів плянованих книжок. В його руках, наприклад, редаґування «Щоденників» Винниченка. Тут я мав з ним сутичку. Дуже прискіпливий і уважний. Я вислав їм був якийсь том цілком мовно і активно відредаґований. Його справа була тільки уважно прочитати й мої недогляди виловити. Він же почав по-своєму редаґувати. Я – вилаяв і заставив переробити, як було. Послухався. Тепер він вже має більше практики. Нічого більше не знаю.

З цим і бувайте здорові. А все ж таки канапа на Вас чекає. Всі наші члени родини вас вітають.

Щиро Ваш

№ 35. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 16 серпня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,

спасибі за листа. Я б, може, ще трохи помовчав, бо велике нікольство на мене напало, але дурна справа примушує мене покинути все інше й сісти до моєї клацалки. Це справа Леоніда Рудницького[220], вірніше його кандидатури до Академії. Я йому обіцяв ще рік тому, коли запрошував його зробити доповідь про Олександра Грушевського[221]. Тепер більше відкладати не можна, бо за півтора місяця вчений синедріон має збиратися. Тож я з трудом нашкрябав якісь компліменти рекомендації і хочу просити Вас приєднати свій підпис до мого. Сподіваюся на Вашу згоду. Тоді підмахніть свій підпис і поверніть рекомендацію і його матеріяли мені, по змозі, якнайскоріше.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 413

Як побачите, я не написав – чи це на дійсного члена, чи на кореспондента. Доробок його не геніяльний і академік з нього сумнівний. Але з такими дійсними, як Омельченко, Федишин або Домбровський[222] він виглядає абсолютно орлом. Здаюся на Ваше рішення. Або допишіть титул у кінці моєї рекомендації, або напишіть у листі, а я вже додрукую.

Повертаючися до цікавих тем. Ви засуджуєте дуже категорично всіх утікачів і перекинчиків. Але вони завжди були. Візьміть Америку, що має міщанство ще потужніше від нашого. Еліот утік до Англії[223], Павнд до Муссоліні[224]... Це не перешкодило їм бути видатними поетами. Я особисто плекаю ідеал собачої вірности, але не знаходжу слів картання для інших; не подаю їм руки за їхнього життя, але певний, що нащадки їм вибачать і з історії літератури не виключать. Про Самчука я знаю. Він був людиною великої порядности й відданости, – але – кажучи об'єктивно, – трохи смішним у своїх генеральських амбіціях. І він ніколи не позбувся своєї провінційности. Треба було Юрко-Стефаникової наївности, щоб думати, що він міг бути кандидатом на нобелівську премію[225]... Але особистістю він був, а це вже честь.

Учителі... У Німеччині вони могли виконати велику ролю, бо там не було централізації й поліційного нагляду. Сучасний учитель на Україні має дуже обмежені можливості, бо все викладання має офіційно-пропаґандивне спрямування, і він не може вийти поза ці рамки. А поза тим ментальність учителя завжди й скрізь обмежена й нетворча. Це тип мислення прямо протилежний до наукового. І на це нема ради.

Плющевого Шевченка все таки прочитайте. Це цікава книжка. Також дочитуйте мою, – там знайдете багато себе і з себе.

Вітання всім Костюкам мерілендським. Не забувайте. Тримайтеся.

Ваш ЮШ.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 414

№ 36. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 17 серпня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Щойно дістав Ваше посланіє. Відкладаю все й полагоджую порушену справу. Мені видається, що ця справа з д[окто]ром Леонідом Рудницьким є якесь непорозуміння. Чомусь у моїй мозговій коробці засіло, що він давно є вже членом УВАН. От тільки чи членом-кореспондентом, чи дійсним, то цього не пам'ятаю. Та ж Омельченко, чи навіть О. Несіна мусіли б мати всі точні відомості про наших членів.

А зрештою, це не таке вже важливе. Я цілковито підтримую Вашу характеристику й переглянувши його бібліографію, раджу Вам рекомендувати його на дійсного члена УВАН. Я від руки не хочу дописувати.

Додрукуйте це на своїй машині. Д[окто]р Л. Рудницький є людина активно творча. Очевидячки, зір з неба він не здіймає, але послідовно і скромно він працює над низкою проблем і вкраплює їх в німецьку чи англійську літ[ературну] науку та бібліографію. А це вже щось та значить. Так що Ви не помиляєтеся й шкоди для УВАН не робите, коли рекомендуєте його членство. І я приєднуюся.

Хоч дві слові про «перекінчиків». Я не те, що їх дуже засуджую, а просто мені їх жалко чи шкода, як за життя похованих. Та зрештою в нас нема й кого жаліти. Один тільки Косач. Бо Костецький, я вже писав Вам, це фігура умовна. Він нікуди не «повернувся». Він тільки все життя шукав, звідки можна хапнути трішки грошей для «На Горі»[226]. У нього флірт з Києвом, це теж умовний і не остаточний. Інша справа – Косач. Бестія талановита, культурна і, можна навіть сказати, – хитрюща. На еміґрації протягом 30-ти років він бавився в різні штучки. Але це давало йому багатющий калейдоскоп образів і відчувань. І він дав чимало справжніх тривалих художніх речей. Але

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 415

досить було йому пов'язати свою долю з єдиним могутнім монопартійним й моносвітоглядовим світом, як зоря його почала гаснути й остаточно зникати з обрію. Це зовсім не те, що Еліот в Англії. Все, що він з художніх речей написав за цей час, це, м'яко кажучи ніщо, включно з «Мангаттанські ночі», чи як та збірка зветься, що її змайстрували в Києві[227]. Та справжні поети рівня Ліни Костенко[228] чи Драча[229] вибачливо, або зневажливо тільки сміються з таких еміґрантських геніїв. Ви скажете: – А «Сузір'я лебедя»[230]. Це та сама напівхалтура. Ви скажете на це, що я вже просто здитинів і втратив критерій прекрасного. А я з Вами не погоджуюся. Для кожного, хто знає культурно-ідейний рівень украї[нської] інтеліґенції (звичайно, драгоманівського типу) перед Першою світовою війною, і хто знає пізніші писання Липинського[231] і Донцова[232] (20-ті і 30-ті рр.), для того ясно, що ідеї, мудрування Липинського і Донцова (де, як і коли треба) пересаджено в середовище (високоосвічене, демократичне, соціялістичне) інтеліґенції доби 1908–1916 рр. і створено смішний, непереконливий гібрід. Для мене – це штучні, неприродні, фальшиві образи, які нагадують мені фабрикацію людей того часу нашими радянськими авторами. А Косач міг був написати справжній роман з цього середовища і цієї доби. Але не зумів. Бо все дивився в очі Пія. Тому вийшла фальш. Це дуже цікава тема, але я не маю сили і часу на неї. Я й так розпатякався забагато.

Прийшла до мене вже Плющева книжка. Вірю, що дуже цікаво. Мушу прочитати. Але ж, який з мене читач? Вашу книжку потрошку читаю з хвилюючим інтересом. Дійшов уже до 20-х років. Це цілий роман. Але все мене відривають інші справи. Але я таки прочитаю. І буду з Вами сперечатися. Плющ дзвонив мені й хвалився, що його припущення про штайнерізм Хвильового тепер уже стали правдивою тезою. Після появи статтей Танюка в «Україні» і в «Всесвіті». Я негайно дістав. Прочитав. Дуже цікаво. Але ті статті тільки стверджують мою версію штайнерізму. Але побачимо. Я дуже радий, що Плющ

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 416

поставив Хвильового в інший ракурс дослідження. Це вже велика його заслуга. А істина – десь перед нами. З цим і бувайте здорові. Всі Костюки Вас вітають.

№ 37. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 7 вересня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,

головний пункт на порядку денному – подяка за скоре надіслання матеріялів у справі Леоніда Рудницького. Справа ця, отже, закінчена. І якщо до складу академіків додасться ще один Федишин, то це загальної картини не змінить.

Про Костецького тепер ви пишете на 90 відсотків правильно. Він справді нікого не зраджував, бо в його шкалі цінностей політичні проблеми України ніколи не стояли на чільному місці. Він був одержимий ідеєю культурного й модерного, постдадаїстичного мистецтва. Усе інше було для нього другорядне, і він ніколи й не вдавав, що це для нього було інакше. Можна з такими поглядами не погоджуватися, але нечесности тут не було. Була тут одначе й інша сторона рахунка. Його перший вибір був – бути з нами. Перший хронологічно й перший психологічно. Ми його відштовхнули. Далі вже починався цинізм. Це його шлях. І це наша частка вини.

Маєте рацію, що Косач талановита бестія, але мусите ступити крок далі. Він *ніколи* не писав не-халтури. І його «Сузір'я» не півхалтура, а стовідсоткова халтура. Щодо соціялістів-драгоманівців, – він їх не знає, а вивчати – він ніколи нічого не вивчав. Його козаки часів Хмельницького теж говорили тільки на теми й у стилі Донцова-Липинського та ще трохи Борщака, та ще трохи Юрія Липи[233]. Але халтура теж може бути талановитою, і це його випадок.

В обох випадках вирок остаточний і оскарженню не підлягає. І то за Вашою згодою.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 417

Кінчайте мою книжку й сперечайтеся. Може, я й здамся. Я б хотів. Про Академію. Я не знаю, кого висуватимуть. Думаю, що, крім Б[ілінського], нікого нема. Я не втручаюся. Я вже писав Вам, що думаю, що це справа закінчена. Білінському треба записати до свого послужного списка, що він був не більше й не менше, а президентом академії. На тому його діяльність або закінчиться, або заспокоїться[234]. Так чи так, там нема вже живих людей. Воскрешати мертвих міг тільки Ісус Христос. Сучасна наука не вміє. Але я не хочу прискорювати цих процесів. Тому хай цей абзац лишиться між нами.

Чи бачили в «Літ[ературній] Укр[аїні]» сторінку про Зерова? Із спогадом Мисика про Соловки[235]. Якщо не помиляюся, перший такий спогад у них. Але брехня триває, тільки в інших рамках. Таж вони (хоч би Кочур[236]) не можуть не знати, що з того, що вони подають як недруковані поезії Зерова, все, крім двох, надрукували Орест/Державин[237]. Але не хочуть визнати це, сучі діти.

Вітайте жінку й хрищеника й тримайтеся міцно.

Ваш Кум.

№ 38. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 3 жовтня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Ваш трактат прочитав вже тижнів два тому[238]. Прочитав ... і смуток, і злоба огорнули мою душу. І пригадались чомусь відразу слова мого друга Багряного з його «Гуляй-Поля»[239].

Гей, ти ж, Земле моя золота!
Перед ким, перед чим завинила єси?
І яких не кормила ще круків!?
Та і хто не знущався з твоєї краси!?

Як бачите, отакі емоції викликає Ваша книжка, хоч як Ви намагались лише протокольно реєструвати факти і документи

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 418

доби. А це значить, що книжка добра. І добра вона не тільки тому, що викликає грозові інвективи, отакий крик зраненого людського серця, а й тим, що постала вона на безчисленних джерелах, про які я, можна сказати, професійний політолог не знав. Я, наприклад, не знав, що Чубар[240] був головою Державної комісії українізації. Це дуже важливий факт і на ньому можна було і треба зіграти. А в Вас таких фактів є багато більше. Вони збуджують (звичайно, трохи обізнаного з предметом) читача до нових і, можливо, критичних роздумів.

Вам, певна річ, було б цікаво, коли б я щось у цьому пляні стругнув. Але, на жаль, я вже такий трухлявий пеньок, що на таке – не здатний, не кажучи, що в основній проблематиці не вважаю себе компетентним. Висловлю тільки кілька своїх суб'єктивних спостережень.

Мені видається, що добу революції й УНР (1917–1920) Ви недостатньо глибоко осмислили і недостатні висновки зробили. Які б смішні мовні казуси в ту добу Ви не відкривали, але одно абсолютно ясно: без них не було б Академії наук, не було б Інституту наукової мови, не було б відомої правописної конференції 1927 (здається) року і нарком освіти УРСР ніколи б не затверджував нового укр[аїнського] правопису[241].

2) Ваша гіпотеза про причини, які примусили партію ніби активно сприяти українізації, а потім її закрити, дуже дискусійна. Якби я мав сили і час, якби не здихав, а жив, то я би міг дуже арґументовано не тільки підважити, а й перевернути Вашу гіпотезу з голови на ноги. А так, хай вона буде собі здорова і живе! Може, хтось, колись, вникливіший і здоровіший від мене це зробить.

3) Україна Постишева й Хрущова[242] (1933–1941) розроблено в Вас досконало, опукло, я би сказав, з кривавим подихом часу. Це доба Вашого змужніння і Вашого страждання. Бо ж треба було її пережити! Крім книжности тут є живий подих страшного життя. Тому й викликає те враження, що я подав на початку. Я мав би тут тільки такі зауваження:

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 419

Всю вину за розгром укр[аїнської] мовознавчої науки, за зґвалтування навіть української абетки Ви скидаєте на бідного Хвилю[243], чи отакого собі пристосуванця Наума Кагановича[244] та подібних до них. Не вони винні. Винна поліційна комуністична система на чолі з ЦК партії. Не Хвиля реформував укр[аїнський] правопис, не він викинув літеру «ґ» – він тільки виконав те, що йому наказали. І Ви чомусь якось майже забули, хоч знали, що про шкідників на укр[аїнському] мовознавчому фронті, про реформу укр[аїнського] правопису, про вигнання літери «ґ» на всю Україну прокричав вперше Павел Петрович[245] на листопадовому ЦК і ЦКК КП(б)У 1933 року. Це був поліційний наказ ученим. І з цього почалося. І це треба гостро підкреслювати.

Ви на початку твердите, що на 18 з'їзді ВКП(б) Сталін[246] підкреслив, що тепер основною небезпекою є не великодержавний шовінізм, а місцевий буржуазний націоналізм. Тут маленька неточність. Вперше ця заклинальна формула була проголошена тим же Постишевим на тому ж листопадовому пленумі ЦК КП(б)У 1933 року. То інша справа, що він цю формулу міг дістати ще раніше з Москви. Але факт вселюдного проголошення належить йому. Сталін на 18 з'їзді (лютий, 1934 рік!) єзуїтськи тільки повторив. Мовляв, самі українці це сказали.

Оце і все, що я можу. А в цілому, тисну Вашу роботящу руку й дружньо заздрю, що Ви можете ще писати такі розумні й корисні книжки. Про інші питання, зачеплені у Вашому листі, може, іншим разом. Тепер я вже вичерпаний. А Ваш хрищеник щойно повернувся з Голляндії: де мав доповідь перед якимось великим всеєвропейським форумом учених, яких мав переконати в якійсь своїй теорії «окупації» Марса. Чи вдалося – не знаю, ще мені не звітував. Від всіх привіт.

Ваш ГК.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 420

№ 39. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 8 жовтня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,

дуже, дуже Вам вдячний за листа про мою книжку і за компліменти, і за критику. Я вже лаштуюся в дорогу, сиджу, як сказав би покійний Осьмачка, на чамайданах, і оголосив мораторій на своє листування, але, всупереч цьому всьому, хоч коротко відповідаю.

Я дуже свідомий того, що мій матеріял на роки 1917–20 катастрофічно недостатній. Мені бракувало матеріялів. Я не писав цю річ як книжку, це мала бути стаття до збірника. Це потім усе перекрутилося й вийшла з того книжка. Для статті, що тільки висуває проблеми, цього могло б бути й досить, для книжки – ні. У моїх розшуках джерел я не вийшов поза межі Н[ью]-Йорку, не користався я ні з европейських джерел, ні урбанських тощо. І в даному випадку це тим гірше, що тут – маєте повну рацію – коріння всього дальшого.

З пізнішого – про те, що Постишев випередив Сталіна в переоцінці двох націоналізмів, я не знав. Це важливий факт. Але, що там ішло від Постишева, а що від Хвилі в конкретних, суто мовних випадках, сказати важко. Перше публічне слово могло належати Постишеву, але воно могло спиратися на матеріяли й пропозиції, подані йому Хвилею. В усякому випадку місце їм в історії – поруч, і це не надто почесне місце. Хоч тепер Постишеву ставлять пам'ятники, а Хвилі наче ніколи й не було.

Я думаю, що я правильно намагався вивести українське питання з ізоляції – на міжнародну арену, куди воно таки належало. Можливо, роблячи це, я менше уваги, ніж слід було, приділив деяким унутрішнім факторам. Але про них відомості повніші, ніж про обставини зовнішні.

Шкода, що не беретеся до прилюдного обговорення. Може, таки зважитеся, коли на мене нападуть усі наші чорні круки. Бо я знаю, що так буде. Тим часом спасибі.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 421

Ну, це тільки моментальна реакція, а тепер треба кінчати, щоб лист пішов таки звідси, а не з Лондону.

Вітайте Вашого марсіянина, як і бідних земних членів ґрона Костюків. Коли все буде гаразд, думаю повернутися десь у середині листопада.

Ваш ЮШ.

№ 40. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд],13 грудня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Коли я поставив дату цього листа, то тільки тоді пригадав собі, що це ж день народження Миколи Хвильового. Саме сьогодні минає йому 94-й рік від дня народження. І хоч цього року найбурхливіше відмінялося його ім'я в Україні, проте, інформують мене, дозволу на видання бодай обчімханої збірочки його оповідань не дали. Бояться. Тіні його бояться. Та, вибачайте за такий вступ. А тепер ближче до справ.

Ваш незмінний приятель Василь Мусійович[247] вже тижнів два, як інформував мене, що Ви благополучно відбули свій черговий вояж, повернулися і спокійно відпочиваєте у своєму нью-йоркському гнізді. А П.В. Одарченко[248], повернувшись з ювілею Кошелівця[249], переказував, що Ви навіть виголосили промову. Він, правда, не міг переказати її зміст, бо через старечу глухоту не вхопив сенсу. Але припускає, і я йому вірю, що промова була гарна.

Отже, ми з Раїсою дуже всіма цими відомостями втішені, бо це свідчить, що Ви в доброму стані. Ми вітаємо Вас не тільки з поверненням і добрим станом здоров'я, але й з найближчим днем Вашого народження. Це ж можна сказати день на грані Вашого патріяршого повноліття. Тож будьте здоровий, міцний і завжди до праці охочий.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 422

У нас ніби все по-старому й впорядку. Не тільки я, а й Раїса поволі втрачає той напружено-активний і веселий спосіб життя, яким вона звикла жити до недавна. Мої сили також поволі скапують у вічність. Я, правда, пнуся й симулюю діяльність. Стараюся не відчувати різні болячки, які мене обсіли, вперто ходжу щодня на прохід (але не більше години) й симулюю писання своїх вже еміґраційних спогадів[250]. Пишеться дуже поволі, але щось таки пишеться. На перешкоді не тільки стареча немічність, а й прерізні дрібниці, що мене обсідають за традицією, а особливо події в СРСР. «Літ[ературна] Україна» приходить реґулярно і я не можу, щоб її не перечитати. І то не тільки такі речі, як про Хвильового, Винниченка, Зерова чи востаннє про Филиповича, а скажімо, страшну своїм розміром (п'ять сторінок «Літ[ературної] Укр[аїни]»!) знамениту доповідь Горбачова з нагоди 70-річчя жовтневої революції[251]. Ви таких дурниць напевне не читаєте, а я мав від цього велике інтелектуальне задоволення. І брала мене лють і жаль, що ми тут тепер немічні, що нема кому гідно зареаґувати на таку хоча б появу, як промова Горбачова. Але зареаґувати на належному рівні і зі знанням справи. І яка ж це нагода. І який життєдайний матеріял! Та годі.

Дістав з КІУС книжку Плюща з Вашою передмовою про Шевченка. Ще не читав. Але зовні виглядає добре. А мою – зіпсували. Навіть зовні. Я пропонував для обкладинки темнокорічневий кольор із сріблом тисненим малюнком. Вони ж чомусь дали пісочний кольор з брунатним малюнком. І вийшло блідо, а то й брудно. Перед друком не прислали мені на контролю копію примірника, хоч я вимагав, а відбили книжку з численними недоглядами[252]. Я опротестував і домігся, щоб вислали Веретенченкові, який би переглянув і склав список помічених помилок. Він переглянув, але із копії списку бачу, що зробив не так, як слід. Від цього всього здуріти можна. То вже не знаю, коли вже будуть розсилати. Я радив їм видати в двох книжках. Вони не послухали й видали в одній. І вийшла не книжка, а велика

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 423

цеглина. Все, як на зло. Та дідько з ним. Я стараюся вдавати стоїка. Хоч маю сумнів, щоб такі люди колись були. І чи не є це вигадка хитрих греків.

Вибачайте, що зійшов на такі жалі і скарги. Кажуть, що коли людину щось болить, то вона мусить виговоритися. От я виговорився.

Тодьо сьогодні в нас і там десь помагає мамі в якійсь її господарчій справі. Тож прийміть від нас усіх найкращі побажання й тримайтеся далі міцно.

Щиро Ваш

№ 41. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 30 грудня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу!

І от уже нема трьох мушкетерів, лишилося тільки два[253]. Вдаючися до сміху на кутні – Девять негритят купались в море,

Резвились на просторе.
Один из них утоп,
Ему купили гроб.
И вот вам результат –
Восемь негритят –

і т. д.

Був я на службі Божій і згадав, як у тій самій церкві колись, скоро після приїзду мого до Америки, був Юрко. Чи не вперше в церкві від днів дитинства. Але дуже активно – коли дійшло до причастя, він сам один вимаршував до священика по причастя, не сповідавшися. Бо правила про таку послідовність він не знав, а активність проявити хотів. Священик трохи був розгубився, але потім причастя дав. Не міг же він робити скандалу перед усіма присутніми.

Мою «промову» про Кошелівця не беріть поважно. Це з тих напівекспромтів, де важить не зміст, а тільки дотепне слівце.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 424

А так працюється не дуже, подорож мене дуже стомила, мусів відпочивати не один день, і досі не спромігся повернутися до своїх спогадів, які ще десь на початку літа стали на 1943 році. Це Ви герой, що пишете – цитую – «цеглини». Кольорами не журіться, друкарські помилки – це гірше. Чекаю на <u>них</u>. А тепер кажете, що пишете вже про еміґраційні часи. Боюся, що там уже й я виступатиму як дійова особа. Біда, біда.

А Хвильового таки вже надрукували в «Вітчизні»[254], і не «Кота в чоботях» і «Солонський яр», як я побоювався. Так, у двобої поет – тиран перемога тирана тривала 44 роки, але тепер перемагає поет. Мораль для всіх нас, що перебувають на боці поетів.

Ні, прочитати доповідь Горбачова я не спромігся. Надто він розводиться й крутиться навколо питань, оминаючи виразні формулювання. У Сталіна таки було краще – коротко, ясно – і летіли відрубані голови. А тут суцільне крутійство.

Зате я читав лист Чорновола до Горбачова[255], і був захоплений. А ще більше листом Сверстюка – Чорновола – Світличного до голови Пенклюбу про конфісковані вірші Стуса. Писав це, мабуть, Сверстюк[256]. Його стиль ні з ким не сплутаєш, і блискучість, і не штампованість стилю змагається з сміливістю змісту. Які люди! Справді, шапки геть.

А ще почав читати нову збірку Ліни Костенко[257]. Не знаю, як буде далі, а перші вірші це чисте золото поезії. І яка незалежність!

Такі події навколо мене, де я не герой, а тільки споживач. Але ніби легше від них на світі жити. Якби ж тільки всі вони не були так безнадійно трагічно самотні.

Кінчаю – так годиться – бажаннями доброго 1988 для всіх Костюків, а для Вас по старому знайомству і по праву старшости – зокрема. Вітайте сердечно після себе решту Костюків від Вашого колись дяді, а тепер діда Юра.

Що підписом і печаткою свідчиться, –

ЮШ.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 425

№ 42. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд] 30 березня 1988

Дорогий Юрію Володимировичу!

Вибачте мені старому свинові, що з таким скандальним запізненням відповідаю на Вашого листа, датованого 30-м грудня 1987. У виправдання можу тільки сказати, що я вже людина не соціябельна і майже потойбічна. А це значить – і неосудна. З такою кваліфікацією, як знаєте, Антоненкові-Давидовичеві радянські охоронці людської гідности, не дозволили зареєструвати шлюб з Михайлиною Коцюбинською[258]. Тож під цією фірмою неосудности я хочу заховати своє свинство.

Недавно був у мене Плющ. Напевне він вже й Вас відвідав. Розмова з ним – це була інтелектуальна Вальпурґієва ніч, якщо так можна висловитись. Він сидів у мене довго. Говорили про багато речей. А найбільше і найдовше про його монографію про Хвильового. Штайнер, Хвильовий, Курбас[259], Тичина, Ейзенштейн[260], теософія, антропософія, сатанізм, шаманізм і ряд інших прецікавих, пов'язаних з цим ідей і припущень викладав мені Леонід Іванович протягом трьох годин і намагався переконати, що його до тепер припущення і гіпотези на сьогодні вже стали документально доведеним фактом. Ви знаєте мій погляд на методу дослідження творчости Хвильового з позицій антропософії Штайнера. Я її (цю методу) не заперечую, а навпаки – вітаю. Але... мені страшенно подобалася його розповідь. І я, час від-часу, заради цікавости, ставив йому різні провокативні, критичні питання. Це його ще більше розпалювало і він в деталях розповідав, як на підставі зіткнень різних цифр, чисел, кольорів, рідкісних, з символічними знаками квітів і т. под. він доходив до філософських і психологічних тверджень і висновків. Він мене, звичайно, не переконав, що Хвильовий був переконаним антропософом, а Тичина – сатаністом. Але цим ще раз підтвердив мені, що в особі Плюща маємо ориґінального, глибо-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 426

кого й незалежного мислителя. Вважаю щастям для української літератури, що бурхливі хвилі нашого часу прибили його до нашого берега.

Але згадав я цю візиту Плюща зовсім не для того, щоб вникати в її сенс. Я хотів тільки сказати, що в нашому листуванні є теж якась цифрова символіка. Ви писали 30 числа і я відповідаю 30. Час між нашим писанням – три місяці. Отже, знову цифра 3. На цьому я хотів побудувати один жарт. Але Плющ забрав ввесь час. Тепер не буду.

Ви, до речі, згадали акт прийняття «тіла Христового», відійшлим від нас уже нашим третім мушкетером. То смішна і, можна сказати, трагічна історія. А взагалі я зневажаю всяких, у тому й навернених святеників. Не вірю я в їхнє духовне оновлення. То просто – пристосуванці. Фе!

Що Хвильового і Винниченка надрукували «там», це факт важливий. Але найголовніше в цьому факті те, [що] опублікували й поглиблюють їх популяризувати всупереч офіційній неґативній поставі до цих авторів Політбюра ЦК КПУ (Єльченко)[261]. Значить – революційним шляхом. Це важливо. А статтю поверненої й реабілітованої Наталі Кузякіної «М. Куліш в ГАРТІ, Урбіно і Вапліте» (в чотирьох чч. «Літ[ературної] України», від ч. 5 починаючи)[262]? А публікація листування Коцюбинського з Винниченком («Радянське літературознавство», ч. 2, 1988, або «Україна», ч. 6[263])? Це ж надзвичайні документи. І Винниченко, і Коцюбинський нарешті виступають у правдивому світлі своїх стосунків. А Кузякіна, на підставі листів Куліша, розкриває цілий [світ] нового вивчення тої доби! Ні, навіть із-за цього варто мені було дожити до 1988 року. Але я хочу дочекатися більшого. Людина в пізнанні – невгамовна. Але, вибачте. Щось треба сказати про наше життя. Я старий, сліпий і згорблений пеньок, але все ж таки день від дня щось роблю. А от кума Ваша і моя дорога дружина, щось дуже почала занепадати. Появилися такі хвороби і такі прояви душевні, що мене огортає великий смуток. І не знайдено досі причини і засобів лікування.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 427

Забув: щодо спогадів моїх і Вашої в них ролі, то не журіться, Ви там усюди «паинька». Та й пишу я про речі переважно далекі від Вас. Ми часто з Раєю думаємо про Вас питально: як же Ви там одинокий у своєму гнізді перебиваєтесь? Ну, та колись нагряну до Вас телефоном. А тепер – від усіх Костюків привіти й побажання усякого добра.

Ваш

№ 43. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Равенна], 21.4.[19]88

Дорогий Кум, дорога Кума,

сердечно вітаю з Італії. раз-у-раз згадую Вас у ці дні й години випробувань.

Ваш Ю. Шевельов

№ 44. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 26 травня [19]88

Дорогий Григорію Олександровичу!

Воно вже й з мого боку добігає тримісяччя, але я не даю, і на чотири дні розриваю з магією тридцятих чисел і трійок. Все таки не 30, а 26, і не повних три місяці. Щодо приналежности до старих свинів, цитуючи Вас, то ті чотири завойовані дні не виводять мене з цієї категорії. Записуйте. Правда, маю полегшувальні обставини – послав Вам картку з Італії, «Нові дні»[264] – звідси. Одне слово, геть обскурантизм, «да здравствует солнце, да скроется тьма»[265].

Плющ, звичайно, на тлі нашого багна – світлий промінь. Але, щоб бути мислителем, треба вміти не тільки думати, а ще й читати. Якби ж він знав хоч пасивно хоч одну мову. Журна-

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 428

лістові, може, й можна не знати, а мислителеві не можна обходитися власним розумом плюс велика мова великого брата, яка пропускає, звичайно, трохи сонячного світла, але мало й заломлено. Ну, і часом не зовсім без заскоків, про що Ви самі добре знаєте.

Я зовсім не прагну бути «паинькою». Я все життя бунтувався й хвицався й у норми не дуже вкладався. Так що я зовсім не прагну бути ґудбоєм у спогадах чи Ваших, чи чиїх. Шкода, коли зробили з мене «паиньку». Ну, але що я зроблю.

Тим часом до Вас уже, мабуть, доїхали мої спогади про Лавріненка[266], де він зовсім не «паинька» і взагалі не розбереш, хто ним може бути. Але при всіх моїх спробах бути об'єктивним і не водженим симпатіями, від одного мушу його боронити. Проблиски релігійности чи, може, церковности в ньому – я не думаю, щоб вони були підроблянням. Радше, це були спроби повірити, а це щось зовсім відмінне. Та й не думаю, щоб вони були чимсь більшим від спроб. Так що тут я готовий його боронити.

А от я тут влип у гірше. Ви, мабуть, бачили в нашій рідній «Свободі» мій нарис про Великдень[267]. Це стовідсоткова ювеналія. Ніхто не питав мене про згоду на його передрук, і я не можу навіть згадати, коли і де його надрукував. Мислення його примітивне, аналогії дитячі. Але воно моє, не можу його не впізнати. А вставлене в контекст «Свободи», воно звучить особливо ганебно або, в найкращому випадку, наївно. Як вони відкрили це посміховисько, не знаю, не знаю й того, чи вони свідомо мене заплутували – чи тільки заповняли порожнечу великодніх порожніх шпальт. А найстрашніше, що масово почали мене вітати з «прозрінням» читачі і усно, і листами. А Ви кажете – Лавріненко. Мій випадок у тисячу разів гірший.

А поза тим я цікавий знати Вашу реакцію на ці спогади-неспогади, тільки по правді.

Відколи я виїхав до Італії (ах, чудова, краща від пампушок), я газет не читав і пліток не слухав, отже, й не знаю, що

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 429

робиться на нашій славній Україні, та й взагалі на світі. Тепер починаю повертатися до дійсности, але це забере ще багато часу.

Що ж таке з Р[аїсою] Ол[ександрівною]? Вітайте її, негоже їй поперед нас з Вами в пекло лізти. Привітайте також Тодя й подякуйте йому за картку, що він мені прислав з Марсу чи якоїсь іншої холери. Але я йому співчуваю. Всі світи кращі від нашої кулі, а особливо в своїй позаевропейській частині. Тримайтеся, отже, на Вашому БУЛЕВАРДІ і не забувайте старого свина, число 2.

Ваш ЮШ.

№ 45. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд] 23 червня 1988

Дорогий Юрію Володимировичу!

Цей лист прийде до Вас тоді, коли Ви вже повернетеся із своєї <до>ювілейної ескапади, на цей раз із Іллінойського університету[268]. Отже, великий бум тисячоріччя християнства в Україні почався, а з ним і Ваше 80-річчя. Богу дякувати. Я так Вам пророчив. Щасливий, що пророцтво здійснюється.

Куми, звичайно, були дуже щасливі й утішені, діставши Вашу картку з Равенни. А ще, коли наш спеціяльний «інформатор», який висиджував терпеливо на всіх равенських торжествах[269], розповів нам, як Вас тепло вітала та інтернаціональна добірна публіка, то ми були вже на десятому небі.

Ви надаремне боїтеся бути «паинькою» в моїх спогадах. У моїй інтерпретації, це якраз ті, що бунтують і хвицаються. Я тільки їх у житті шанував і любив. Я ще юнаком не ховався по закутках, а йшов з тими, що «бунтують». Тому скоро й на індекс потрапив. А Ви думаєте, чому я так щиро вже у Львові з Вами зійшовся[270]? Бо, прочитавши пару Ваших статтей, відчув, що Ви саме з тих, що «бунтуються». Тому я завжди любив і шанував

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 430

Ваш «бунт» навіть там, де я з ним не погоджувався. Бо я завжди був за право людини, а особливо – творчої, бути собою. Тому, коли наш спільний друг[271], (про якого мова буде ще нижче) аґресивно вимагав від мене, щоб я правом редактора статтю Шевельова про Хвильового[272] відкинув, то я йому тільки сказав, що це пропозиція безглузда. Стаття в цілому прекрасна, а якщо є окремі абзаци, з якими я не погоджуюся, то про це буде мова з автором.

Погодиться він зі мною, добре, не погодиться – то його справа. Але, це довга історія. Я вже не туди залажу.

Щодо Вашої повістки про двох Юрків, то скажу коротко: це дуже добрий і цікавий фраґмент із ширших Ваших спогадів взагалі. Очевидячки, як і в кожних спогадах, так і тут є виразний момент суб'єктивного бачення людей і подій. Але на 98% погоджуюся з Вами. Особливо щодо Каразіна, Тичини, а особливо – Білецького. Як дістанете мої спогади, зверніть увагу на розділ про Білецького[273]. Юрко мав дві хиби (які виявилися вже на еміґрації): 1) неустійненість світоглядового принципу, 2) конче бути в світлі, що линуло від визнаних «великих» авторитетів чи талантів. Звідси його пеани на адресу Білецького (академік же!), а про справжнього свого вчителя укр[аїнської] літератури, в якій Юрко спеціялізувався, А.Шамрая – не написав ані слова[274]. Але одного не можна відмовити Юркові – це проявів щирости. Він умів навіть каятися. Це дуже людська його риса.

Ваші роздуми про його національний романтизм, хвильовизм та інші гріхи дуже дискусійні. Але знову таки, це справа індивідуального бачення. А щодо його релігійних «прояснів», як спроб збагнути, то це мене не переконує. Це просто жертва обскурації нестійкої людини. І це хвороба не тільки його.

А чого Ви впали в паніку й самобичування від свого «Світла ночі»? Що Вас затривожило? Що хтось там привітав навіть з «прозрінням» у 80 рр.? Та то примітивні люди, які дальше свого релігійного носа нічого не бачать і не розуміють. То прекрасний публіцистично-філософський есей на тему морально-суспільну й національно-патріотичну. Я, як буду мати силу, то

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 431

використаю дещо з цього есею, як зразок єдности громадянина, патріота і всесвітянина. Євангельський текст для Вас лише опертя, пункт для старту Ваших великих актуальних ідей. Так робили всі, хто вмів глибоко і широко думати. Так робив Шевченко, робив Франко, Луначарський, Винниченко і багато інших. Біблія – це ж справді велика і вічна книга. Звідти можна багато ще й тепер черпати мудрости. Це ясно для всіх, хто вміє думати. І релігійність чи нерелігійність тут ні до чого. Інша справа, що деякі євангельські леґенди можна було б потрактувати дещо не так аподиктично. Напр[иклад]: «Що було б, якби Христос не воскрес?» і т. д., що звучить, ніби Ви вірите, що він воскрес. Але це дрібниці. А в цілому есей чудовий. От тільки не знаю, коли і де він був вперше опублікований? І ще: він нічого не має спільного з тим, про що ми говорили в зв'язку з Лаврінéнком. Кажете, що мандруючи по світах, не мали змоги читати докладно газети й не знаєте, що діється «на нашій славній Україні»? А я, як стара колода, яка вже нікуди не може рухатися, сиджу і пробую таки нічого значущого не пропустити. Хоч можливості мої дуже мізерні. Ех, якби я міг нормально читати й реаґувати на прочитане? Яка б то була прецікава історія? А є що читати і на що реаґувати.

Прочитав я, наприклад, в жур[налі] «Українська мова і література в школі» (березень, 1988) «Нотатки про літературне життя 20–40-х років» Івана Сенченка[275]. Остаточно він їх опрацював перед смертю (мабуть, 1976 р.) і передав молодому літературному критикові В. Брюховецькому[276]. Мовляв, «може, вам колись пригодиться». Тепер той опублікував. Але, Боже мій, мій близький приятель в харківську добу, вникливий, розумний, гострослóвий Іван Юхимович, автор відомих «Записок холуя», дивом уцілівши, пройшовши похмуру добу Сталіна, став беззубо шамкати. Є багато дуже цікавого, але на найгостріших і найцікавіших моментах робить з себе наївника. Моя душа аж криком кричить, щоб прокоментувати вільно ці нотатки.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 432

У цьому ж журналі (ч. 12, 1987) є дуже цікава і велика стаття «День повернення Миколи Хвильового»[277]. В цілому дуже прихильна, але багато недоговорень, а в складних моментах – загальників.

Та чи не найсенсаційніших – дві речі. Перша. Публікація повного уцілілого листування М. Зерова із Соловецького концентраку з дружиною[278]. Це щось макабричне, як любив висловлюватися Улас Олексійович. Листи роблять враження, що М. Зеров там потрапив у великий науково-дослідчий центр, де активно розгортає дослідницьку, перекладацьку (Шекспір, Лонґфелло та інші) та історико-літературну працю. Для мене це не збагненно. Я саме тоді сидів на Воркуті[279]. І не можу збагнути психології мого великого вчителя, що він собі думав, підписавши собі повним признанням смертний вирок? Як він міг ще думати про якусь дослідницьку працю, визнавши себе і кількох нещасних коло себе (Филипович, А. Лебедь, молодий Вороний, С. Козуб і ще хтось), головою і організатором націоналістичної терористичної і шпигунської організації? Ні, це феноменальне явище. Це велика тема для соціологів і психологів. Ці перли опубліковані в «Радянське літературознавство», чч. 2 і 4 за 1988.

Друга публікація в журн[алі] «Київ», ч. 12, 1987. В загальному її можна назвати: «Повернення Винниченка». По-перше, дали з десяток нешкідливих ранніх оповідань і велику статтю якогось професора Павла Федченка під ще стереотипнішою назвою «Оцінюємо з класових позицій»[280]. На половину стаття добра, вияв пошани, зрозуміння і навіть захоплення. Але в другій частині, де автор стикається з ще не устійненим питанням політичної ситуації доби В[инничен]ка, він, бідний, жалюгідно плутає.

Але, всупереч усьому, опубліковане пізніше («Ра[дянське] літературознавство», ч. 2, 1988) листування Винниченка і Коцюбинського перевертає шкереберть всі хитрування радянських і нерадянських критиків Винниченка[281]. Навіть Леніна вислови беруться під сумнів. Це велика подія. І ще, що я зауважив. Вони мають у своєму розпорядженні архів і листування все

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 433

Євгена Чикаленка[282]. Мабуть, із Празького укр[аїнського] архіву. І то добре.

Кінець. Не буду більше Вам морочити голови. На закінчення тільки скажу, що той факт, що на спеціяльно влаштованому Реґеном[283] прийнятті в американській амбасаді вибраних радянських дисидентів, була ціла група українських, на чолі з В.Чорноволом, говорить багато чого.

Дві слові про нас. Моя дорога жона все ж таки не дуже себе тримає героїчно. Десь у липні думаємо виїхати на кілька тижнів у Вірджінські гори. Може, там вона трішки душевно відпочине. Тодьо щойно повернувся з нової своєї експедиції. Два тижні з своєю групою дослідників працював на найбільшій у світі телескопічній станції на Гаваях. Досліджували чи є озон на Марсі. І встановили, що є. От Вам і факти теперішніх дослідників. А я клигаю. Інколи, ніби пишу свої спогади. Але не думайте, що я пишу з ким сварився, чи хто які свинства мені робив. Ні, бог з ними. Я пишу, як було врятовано архів Винниченка і чому я став його «душеприкажчиком». А на черзі, як варіював перед смертю і як умирав Осьмачка[284]. І таке інше.

Оце написав Вам на цілих три, а то й більше місяців. Бувайте здорові. Тримайтеся міцно, як і досі. Раїса вітає.

Ваш ГрК.

№ 46. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 29 липня [19]88

Дорогий Григорію Олександровичу,

хоч ми не так давно говорили телефоном, чесно відповідаю на Вашого листа, як ведеться – з місячним запізненням. А говорити було преприємно.

З'їзд у Равенні не був моїм тріюмфом, як Вас інформували. Це була тільки декорація й комедія. За лаштунками велася уперта й злісна аґітація проти мене в старо-якобсонівському

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 434

стилі, і навіть дехто, спершу захоплений мною, потім відсахнувся[285]. Акцію провадив знаменитий Лант[286], про якого не знаю, чи Ви коли-небудь чули. А так, на поверхні, для стороннього <гля>дача, все було саме так, як Вас інформували... Та це довга історія, багато казати, а мало слухати.

Те, що Ви пишете про радянські публікації, мені здебільшого нове, бо я тих видань не дістаю. І, звичайно, дуже втішне. Але за всім цим стоїть дуже нехитра механіка. Так, можна воскрешати дещо з минулого (і то далеко не все). Треба критикувати Сталіна і Брежнєва. Можна, навіть з великою оглядкою, злегка критикувати Леніна. Але хто критикує Горбачова? Хто наважується? Кому дозволяють? Відповідь ясна – ніхто, нікому. Поки його не скинуть у якихось унутрішніх операціях, він непомильний. Критика його попередників – це тільки засіб піднести його. І все, що він скаже й зробить – діло Боже. А каже він речі дуже невтішні. Резолюція московська в національному питанні – вона ж абсолютно брежнєвська. Ані найменших поправок до дотеперішньої політики нема. І відповідно діє адміністративний апарат. Танюка вигнали з Києва, зовсім так, як колись Курбаса з Харкова[287]. Львівська прокуратура розпочинає переслідування проти всіх, хто виступав у «клюбах» і журналах, проти всіх, хто наважився жадати української мови у університеті... Стоїмо перед новим «культом личности» і новою шовіністичною диктатурою. Я дивлюся на все дуже чорно. Оповідали мені про Білодіда в Празі під час празької весни[288]. Навколо захоплювалися досягненнями чехів-Дубчека. А Білодід сказав (навіть уявляю його інтонацію) – «Нічого, хай пострибають. Довго не будуть».

Ваше розуміння «паинькости» зовсім не ортодоксальне. «Паинька» нормально означає ласкаве телятко, що дві матки ссе. Я таким ніколи не хотів бути і, думаю, не був. Ваше «переглянене» розуміння слова можу прийняти. Але тоді будьте послідовні і не хваліть свободянський опус[289]. Він же зовсім був написаний відповідно до нашої пересічі. А порівняння відродження України з Воскресінням наївне (скільки було в історії

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 435

націй, що пробували відродитися, а були поглинені, – чому б у цьому контексті саме ми мали б бути інакші? Цей фаталістичний оптимізм не витримує жадної логічної критики), усе – тільки риторична фігура і то дешева.

Де це було вперше друковане і як писане, – хоч заріжте, не можу згадати. Не знаю навіть, чого там було більше – неконтрольованої лірики чи більш або менш свідомого пристосуванства.

З тим, що пишете про Юрка, я згодний (хоч не можу пригадати, коли і де він каявся). Але те, що Ви пишете про Білецького й Шамрая, складніше. Що Юрко робив з Білецького українця, це, звісно, його блеф. Але, як учений і викладач, Білецький не йде в порівняння з Шамраєм. Білецький мав класс, він викладав із спокоєм і спокійним цинізмом, Шамрай був увесь неконтрольований патос. На лекціях Шамрай запльовував – у буквальному сенсі – всіх студентів, що сиділи близько. Не можу собі уявити Білецького, що плювався б. Ну, і знав Білецький, звісно, незмірно більше. Хоч Шамрай мав смак до літератури, і я дуже шкодую, що не збереглися в мене записи його трирічного курсу, які я провадив мало не стенографічно.

До моїх подорожей Равенна – Урбана додайте ще недавню – до Гарварду – найсумнішу. Помер Віктор Вайнтравб, мабуть, мій останній приятель з позаукраїнських кіл. У час найлютішої Якобсонової кампанії проти мене і під великим тиском Якобсона він все таки не відцурався мене, один з небагатьох. Правда, і не виступав активно в обороні. Я мусів поїхати на похорон. Але, милий Боже, яка звіряча нудьга американський похорон! Православний наш куди кращий. Можу зрозуміти, чому князь Володимир вибрав візантійське християнство.

Та я вже на другій сторінці.

Вітайте Куму мою, скажіть, щоб трималася. Вітайте Тодя разом з його марсіянами.

Ваш ЮШ.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 436

№ 47. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 8 вересня 1988

Дорогий Юрію Володимировичу!

Дуже я знову завинив перед Вами. Давно пора відповісти на Вашого листа. Але Ви ще не дійшли до того, коли підходиш до машинки, розумієш, що треба написати, але воля до здійснення – відсутня і відчуваєш, що хочеш, а не можеш. Тоді встаєш і занурюєшся в щось інше. А лист залишається ненаписаним. Ви, кажу, ще не дійшли до такого стану, то й не зрозумієте. А ось сьогодні пробую таки показати, що є ще якийсь у мене порох у порохівницях. Отже, за порядком.

Думаю, що Вам тепер на всякі інтриґи якобсонівців (чи Якобсон живий?) наплювати. З утверджених Вами позицій Вас не зсунуть, праці Вашої в університеті не перехоплять. То що Вам Гекуба[290]? А в принципі ця історія цікава й Ви її не забудьте описати в спогадах.

Я не поділяю Вашого скептичного й зневірливого погляду на події в есесерії. Я знаю перші основи цього руху. Починався він у найвищих партійних верхах зовсім не з турбот за якісь національні проблеми. Стимулом був страх наявного упадку імперії. Розвал економіки і суспільства. Знайшли, що порятунок імперії тільки в свободі й демократії. Але останнє породжує відразу сильні відцентрові рухи, всі болі народні. Розкрилася скриня Пандори[291]. Повилазили, безперервно вилазять такі сили, яких вони не хотіли бачити, не думали про них. «Національне питання в нас розв'язано» твердив напочатку навіть Горбачов. А виявилось... Як би то не було, але почався такий рух, якого після Жовтня[292] ще не було. Наші величні 20-ті роки з памфлетами Хвильового навіть не до порівняння. Кажете, все до пори до часу. Приклад з «мудрим» Білодідом і весною Дубчека не до порівняння. То абсолютно «две большие разницы», як кажуть одесити. Тодьо щойно повернувся з конґресу фізиків

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 437

у Цюріху. Він там був і доповідачем, і модератором на якомусь спеціяльному панелі. Там було десять радянських фізиків. З України тільки один. Це не вперше він зустрічається з тими людьми. Тепер, каже, ніби люди з іншої плянети. Зовсім живі й нормальні. Він питав їх: чи можлива перемога реакційної партійної бюрократії? Вони всі відповідали: в жодній мірі. Поворот до сталінізму, терору й реакції – виключений. А значить, при розгортанні й утвердженні «гласності» ростимуть крила й національні сили. Ви читали у «Свободі» недавній документ з краю: «Український гельсінський союз. Декларація принципів»[293]. Це програма дій цілої спільноти. Погрози львівської прокуратури, навіть арешти Макара[294], чи скаженіння київської поліції на демонстрації УКК[295], то передсмертні конвульсії сталіністів і централістів. Але, зрештою, «По кривавій, по дорозі нам іти у світ» сказав, колись, коли ще був поетом Павло Тичина[296]. Нема ради. Будьмо готові, що й на цей раз нас розіб'ють. Отже, як бачите, я вдався до всіх засобів, щоб Вас перетягти на свої оптимістичні позиції, щоб зневтралізувати Ваш скепсис і зневіру.

А Ви робите шкоду собі, відгетькуючись від свого «свободянського опусу». Він, коли не звернути уваги на деякі деталі, йде в пляні Вашого бунтівливого думання.

Я абсолютно погоджуюся, що як науковців і талантів ставити нарівні Білецького і Шамрая не можна. Але не можна від Шамрая відняти, що він був непересічним професором української історії літератури. А він же ще був у процесі росту. Він молодший від Білецького на 10 років. Від нього можна було багато чекати. Зрештою мова йшла, що Юрко був учнем Шамрая, а не Білецького. У Шамрая він писав свою кандидатську дисертацію. Тому, обожнювання і припадання перед Білецьким і «фіґура мовчання» перед своїм безпосереднім учителем, дуже прикро, якщо не сказати гірше, характеризує Юрка.

На цьому крапка. Прийшов мій нарешті вже виправлений перший том спогадів. Зовні мені подобається. Прислали три примірники. Шкодую, що не можу післати Вам. Чекаю на більшу кількість. Тоді Вам вишлю.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 438

Сьогорічні уродини Вашої куми і Вашого хрищеника цього року відбулися зовсім скромно. Нікого не запрошували і нас всі позабували. Приїхав Тодьо, забрав нас до себе. Леся приготувала королівський обід. По обіді обдаровували іменинників. Я Тодьові подарував свою книжку, яка, на щастя, саме напередодні прийшла. А вона ж йому присвячена. Це була для нього добра несподіванка. Оце Вам стільки з нашої семейної хроніки. Решта – рутина. Сиджу, куняю, щось ніби пишу і читаю. До речі, прочитав «Фронтовими дорогами» Віталія Бендера[297] і «Світи ясний» Вашого «великого приятеля» Дмитра Кислиці[298]. Перша книжка – потрясаючі трагічні картини Другої світової війни. Автор гострозорий і літературно обдарований. Друга – прочитаєте й самі визначите. Він напевне Вам її прислав. Я мучився, але таки прочитав.

Пригадав собі, що хотів повідомити Вас, що журнал «Україна» в Києві, оголосив, що починає друкувати спогади дружини Миколи Куліша Антоніни Куліш. Під назвою «Соната без патетики». Не кажуть, злодюги, звідки беруть, але напевне з того тому Куліша, якого я зредаґував ще 1954 року[299]. А над її спогадами я дуже уважно працював, кілька разів їздив до неї. Також повідомляють другу сенсацію, що готують добірку «Із Щоденників Володимира Винниченка». Знову те саме. Чи вкажуть звідки взяли? Чи ж згадають моє ім'я? Якби справа була тільки літературна, то напевне б згадали. Але біда в тому, що я ще автор гостро дітківої для них книжки «Теорія і дійсність»[300], а також «На маґістралях історії»[301]. Цього вони переварити ще не можуть. Я думаю, що Ви вже чули, що О. Мотиль був у Києві. Заходив до Інституту літератури АН. Його прийняв заступник директора Жулинський. Це симпатичний молодий літератор і вчений. Він тепло прийняв Мотиля. Взнавши, що він секретар Винниченківської комісії й керівник архіву Винниченка розсипався всілякими привітами і комплементами на мою адресу і поставив питання, чи не можна їм спільно з нами щось розпочати і чи можна щось мати з архіву? Це, звичайно, розмова

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 439

і питання чисто куртуазійні. Нічого конкретного в цьому нема. Але наш президент радо вхопився за цю вістку, подзвонив мені, що я на це думаю. Я сказав, що в принципі я за співпрацю, але нічого конкретного нема.

Ще хочу Вам сказати, що мене трохи турбує і дивує поводження наших гарвардців, зокрема Грабовича. Коли Грабович давав інтерв'ю для «Л[ітературної] У[країни]» про славістику в Гарварді, то, перерахувавши всіх, а Вашого прізвища не згадав. Ви ж довше працювали в Гарварді, ніж Чижевський[302], але Вас нема. Ви для славістики в Америці нічого не зробили. Що це є? Що сталося з Грабовичем? Хто його нацьковує?

Є в мене багато питань, які хотів би я написати Вам. Але сили вже нема. Ні, таки ще одне питання: Я. Білінський попросив мене, щоб на одній із титульних сторінок публікацій Винниченківської комісії виписувати склад Видавничої комісії УВАН. Досі цього не було. Я, в принципі, не перечу. Хай собі буде. Склад: Я. Білінський, Я. Гурський[303], В. Омельченко, Я. Пеленський[304]. Як Ви думаєте? Чи це потрібне? Принаймні на майбутнє буду знати. Взагалі, сумна історія з нашою Академією.

На цьому кінець. Купа всякого здоров'я й доброї праці Вам від мене і від усіх моїх.

Щиро Ваш

№ 48. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 30 вересня [19]88

Дорогий Григорію Олександровичу,

може б і я барився з листом, за Вашим прикладом, але маю спішне *прохання.* Дуже мені треба знати день і місяць смерти Аркадія Любченка[305]. На Вас уся надія. Поки зберетеся писати лист, напишіть на картці з моєю адресою саму дату й вкиньте, по змозі, одразу. Нічого іншого писати там не мусите. Буду

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 440

дуже й дуже вдячний. Вислав Вам перший том Домонтовича[306]. Тридцять років носився з цим виданням. Не знаю, чи воно дійде до кінця, але бодай щось. Завжди вважав це за свій обов'язок супроти пам'яті про Віктора Платоновича і супроти наших читачів. Це бо справжня література і то така, яку можна читати. В цьому сенсі це лінія Винниченка, хоч він куди інтеліґентніший за Вашого протеже.

Щодо радянських подій, я не конче скептичний, але дуже обережний. Скільки там бюрократії, скільки армії, скільки КГБ – усе це кайдани на ногах. А інерція імперськости?! І сам вождь у її полоні. А щодо того, що інтеліґенти можуть вірити в зміну, то це природно. Поки триває мир, люди не вірять у можливість війни, поки триває війна, не вірять у можливість миру. Але, повірте мені, повернутися до минулого, в цій ситуації, легше, ніж рухатися в відмінне майбутнє. А досвід Сталіна показав, як можна оперувати людьми... Але, дай Боже, щоб Ви мали рацію, а не я. А тим часом, ціну на всі періодичні видання вони там потроїли. Ціна «гласности»!

Повертаючися до речей ближчих і приступніших нашому контролеві, – моя провина. Цього року в серпні я так захопився писанням своїх недолугих спогадів, що занедбав усі свої поточні справи. І це, здається, вперше, відколи я в Америці, не привітав Тодя й Куму в серпні. Ганьба й злочин. Перекажіть їм запізнені привіти й прохання вибачити.

У справах Винниченкового архіву. Дружба дружбою, але не пускайте цапа до городу. Себто совєтчиків, хоч би й яких симпатичних, до архівних матеріялів. Спільні видання – інша річ, коли б вони й самі схотіли, фотокопії, які ми для них зробимо, але не нутрощі архіву. Щодо писання видавничої комісії, то це звичайна тактика її голови. Бувши науковим і розумовим нулем, він хоче ввійти в науку адміністративним шляхом. Там він писатиметься першим, бо ж починається на БЕ. Як німці кажуть, – Дер Езель іммер ґет форан – осел завжди йде першим. Але істотного значення це не має.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 441

Щодо Грабовича – не дивуйтеся. Він на мене пеклом дихає, відколи не дістав нагороди Антоновичів, почасти з моєї вини. Він мене нікуди не запрошує, про мене не говорить, якщо не говорить проти мене – згадайте його статтю про МУР, а якщо не читали, прогляньте[307]. Крім того, він прокладає місток до Києва кожною ціною, а я посідаю – так я думаю – принциповішу позицію. Одне слово, він не дурень, але кар'єрист передусім.

Бендера я читав уривок у «Сучасності»[308], і він був непоганий. Постараюся дістати книжку. Щодо мого «великого приятеля», то це ганьба. Я йому й сам написав, що це так і тільки так. Міг би перевірити факти, міг би зі мною порадитися. А що він понаписував – це розумова убогість, примітив і суцільне перекручення дійсности.

Буду кінчати й повертатися до своїх спогадів. Пишу тепер про МУР, Державинську епопею виклав без труднощів, а тепер дійшов до Лавріненкової[309], і тут мені не йде. Не можу дати з ним ради, знайти тон і логіку. Оце прочитав у «Сучасності» статті про нього. Найближча мені Кошелівцева[310], але він завжди дипломат, а я хотів би бути без дипломатії. Здається мені, що таки найкраща була моя, яку я Вам посилав (скромність прикрашає большевика!), але вона про пізніші роки, де позиції були виразніші і вже з'ясовані. А що було в часи МУРу – сформулювати тяжче.

Вітайте себе, Тодя, Куму, Лесю й не забувайте.

Ваш ЮШ.

№ 49. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 12.XI.1988

Дорогий Юрію Володимировичу!

Сподіваюся, що мою листівку з датою смерти А.Любченка Ви вчасно дістали. Це, мабуть, Вам для спогадів?

А тепер, за порядком порушених Вами питань.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 442

1) За Домонтовича я глибоко Вам дякую. Радію з його появи не менше, як Ви. Радію за Ваш успіх. Все, що вміє думати і має смак до естетичного, буде Вам безкінечно вдячне. Дуже важливо, щоб Ваша вступна, головно біографічна розвідка про Віктора Платоновича таки появилася найшвидше. З'ясувати темні місця з біографії В[іктора] П[латоновича] – це вкрай потрібно. І то з об'єктивною відвагою і жорстокістю до всіх невігласів і спекулянтів. Коментар «Свободи» вже показує, куди гне еміґраційний примітив[311]. А це ж тільки квіточки, бо ягідки ще будуть. Тому, треба конче нещадно бити таких мудрегалів «по башке».

2) Ви трохи неправильно інтерпретуєте мій погляд на сучасні події в СРСР. Я не дивлюсь на ввесь процес з телячим оптимізмом. В листі моєму, Ви ж читали, що я припускаю, що чорна сотня і тепер може задушити наш рух до свободи, що, можливо, знову доведеться «По дорозі, по кривавій нам іти у світ». Поки існують наділені владою щербицькі, доти всього можна чекати. Я тільки відчуваю і живу в великому духовному піднесенні широких мас укр[аїнської] творчої інтеліґенції, яке спалахнуло зараз в Україні з нечуваною силою. З подивом підкреслюю людяність їхніх ідей, їхній патріотизм і ненависть до національного рабства. Можна погоджуватися чи не погоджуватися з тою чи іншою їхньою тактикою, але скептично дивитися на цілий той рух я не відважуюся. Я цілком поділяю Вашу думку, що «повернутися до минулого в цій ситуації легше, ніж рухатися в відмінне майбутнє». І «досвід Сталіна» ще живий у багатьох притихлих його спадкоємців. То правда. Але й правда те, що ті, які рішуче хочуть «рухатися в відмінне», вже мають дуже великі фізичні й духовні резерви. Тож найближчий час покаже «хто кого?». Правда, може бути й третій шлях. Але про нього – колись.

3) Дуже важлива справа: Винниченків архів і співпраця з Інститутом літератури АН у Києві. О. Мотиль – мовчить. Подзвонив тоді, як повернувся з Києва і далі мовчить. Натомість

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 443

Б. Кравченко пише, що говорив недавно телефоном з М. Жулинським і той йому сказав, що в січні має бути в Гарварді чи в Колюмбії і хоче конче попрацювати в архіві. Він пише книжку про Винниченка. Відмовити йому ми не маємо права. Думаю, що було б це нерозумно і неморально. Архів існує взагалі для того, щоб учені всього світу користувалися ним. До нас приїжджали угорці, поляки, ізраїльці – всім їм ми допомагали тим, що їх цікавило. То тим більше активно повинні ми помогти нашим колеґам з Києва. Звичайно, заходити в архівосховище і там ритися – ніхто цього не дозволить. Але, я думаю, що коли б приїхав Жулинський чи хтось з подібних, то, по-перше, я дозволив би дати йому картотеку (ми її всім даємо). Хай перегляне і визначить собі документи, які його цікавлять, а тоді про кожний окремо мова буде. Я прошу Вас, подайте мені свою думку про це. Я хотів би діяти узгіднено.

4) Щодо ставлення Г. Грабовича до Вас. Це дивно і нерозумно з його боку. Саме цю нетактовність я помітив ще в статті про МУР. Я читав ту його претенсійну статтю, стилево розхристану й безпомічну, і дивувався, як людина, все ж таки з якоюсь літературною освітою, відважується такою жуйкою погірдливо писати про тогочасні Ваші і стилем, і змістом блискучі статті та ессеї. Не кажу вже, що він не хотів, чи й просто не зрозумів історичної ролі МУРу. Я не знаю його англомовних писань. Але, якщо вони така ж стилістична чи стилева жуйка, то не уявляю собі їхньої вартости. Загально кажучи, то справа не погана, що він з позиції американського інституту нав'язує контакти з Києвом. Але тут потрібна таки справді наукова об'єктивність. Побачимо до чого він допровадить.

5) Що Ви в своїх спогадах переступили вже добу МУРу – це знаменито. Я цю добу обійшов кількома реченнями. Бо я не був активно-творчим мурівцем. Я тоді, за Вашим визначенням, «захворів на політику» і віддав тій справі дуже багато часу: писав програму партії[312], полемічні памфлети, активно працював у Комісії для створення Укр[аїнської] Нац[іональної] Ради,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 444

брав участь в писанні Тимчасового закону про Державний Центр, скликав перший з'їзд УРДП[313], робив унапрямлюючу політи<чн>у доповідь, вів переговори з УГВР[314] про їх усамостійнення від бандерівщини і приєднання до єдиного політичного центру еміґрації, заплянував створити федерацію УРДП з Українською Об'єднаною соціялістичною партією і... на цьому моя політична діяльність лопнула, як мильна булька. Тож для мурівської творчої праці я часу не мав. Єдине, що будучи причетним до в-ва «Прометей», я видав там кілька книжок мурівців, а особливо приємно мені, що саме я штовхнув до видання переклад «Енімел Фарм» Орвела, в перекладі молодого тоді уердепівця Ігоря Шевченка[315]. Більше того, я (через Б. Левицького) намовив Ігоря дістати від Орвела таку тепер унікальну річ, як його переднє слово до українського видання цієї сатири. Ну і ще: моє скандальне редаґування МУР, Альманах I[316]. А скандальне воно вийшло так: мені в відповідальні секретарі хтось підсунув Степаненка[317]. Цей хлюст, що вмів втиратися в довір'я до людей, фактично нічого не робив. Коли вже ввесь матеріял був остаточно відредаґований мовно (забув, здається, що останній перегляд зробили Ви) я Альманах здав до друку і настійно просив Степаненка, щоб він конче прочитав останню контрольну коректу. Він твердо обіцяв. Я повірив. А він не прочитав. Друкарі наробили силу несусвітніх помилок. І це впало на мою відповідальність.

Ну, на цьому крапка. Бо я вже дописався до бозна до чого.

Моє семейство й не думало гніватися. Просять Вас вітати й побажати найкращого здоров'я. Я ж бажаю дальшої успішної праці над спогадами та іншими речами.

Дружньо Ваш

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 445

№ 50. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 15.12.[19]88.

Дорогий Григорію Олександровичу!

дуже дякую за книжку Бендера (ще не читав, тяжко завантажений) і за довідку про Любченка. Так, вона для спогадів. До речі, про Любченка. Чи Ви бачили, що в спогадах А. Куліш вони викинули уступ і всі згадки про нього. Так, як згадку про друк тих спогадів у Вашій збірці творів Куліша. От Вам і гласність, і ліквідація білих плям.

Сподіваюся, що Ви вже дістали третій том з моєю статтею[318]. Другий том під великою загрозою. Ви правильно передбачили, що свободянські примітиви на одному коментарі не спиняться. Бачили, мабуть, і другий, 25 листопада, й третій, 7 грудня[319]. У цьому третьому дійшло до того, що твори Домонтовича – макулятура, і що наші органи влади повинні втрутитися. Точнісінько стиль писань [19]33 року. При чому вони дуже влучно б'ють по «Сучасності», де Прокоп уже переляканий до смерти, і вмонтовують усе це в прорадянські рухи й настрої.

Тож до Вас превелике прохання, – пустіть у рух в обороні Домонтовича всі ті політичні й неполітичні канали, до яких ви маєте причетність – «Укр[аїнські] вісті»[320], УРДП і що там ще. Мусимо боронитися, і то не тільки заради загальної правди й очищення атмосфери, але й заради того, щоб таки видавці, злякавшися, не поховали перед народженням другий том. Пишіть, телефонуйте, протестуйте, нападайте.

Між іншим, до того, що було 25 листопада. Марко Антонович[321] присягається, що всього того, що приписане йому в тому інтерв'ю Волянською, він взагалі не казав[322]. Мовляв, він тільки висловив непевність щодо доцільности видання.

Якщо маєте поради щодо моєї поведінки в цій жабомишодраківці, подавайте. Я їх потребую.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 446

Щодо Жулинського в архіві, я з Вами цілком згодний. Картотека й замовлення конкретних текстів, без допуску до сховища. Правда, за характеристиками в картотеці він не завжди зможе дістати те, що йому було б найпотрібніше, але на це нема ради.

Стаття Грабовича була йому потрібна, щоб здеклярувати свою «київськість». Для цього йому треба було зректися мене, МУРу, еміґраційної літератури взагалі і т. д. А поза тим, він уважає, що через мене він не дістав нагороди Антоновичів, що почасти правда. А щодо його розумности, то до нього стосується те, що хтось колись сказав про Державина: «Он, конечно, человек умный, но ум у него дурак». А порядністю він ніколи не відзначався.

Друкарське оформлення альманаху МУРу я колись дуже переживав. Я не знав, що це діло рук Степаненкових.

Моя подорож була дуже приємна. Погода була подивугідно чудова, і Франція й Німеччина в добрій формі, що особливо впадає в око після тутешньої свистопляски примітивізму. Я відпочив душею й тілом.

Тут хотів би видати третю і останню збірку своїх статтів, і Купчинський[323] ніби погодився. Але й це, кінець-кінцем, залежить від кампанії «Свободи» й міри їхнього переляку. Так що кінчаю цей лист ще одним С.О.С., рятуйте від походу троглодитів.

Вітайте Р[аїсу] Ол[ександрівну] й хрищеника з дружиною.

Ваш ЮШ.

№ 51. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

Грудень, 1988, Сільвер Спрінг, М[ерілен]д

Дорогий Юрію Володимировичу!

Мені й Раїсі Олександрівні дуже прикро, що в день Вашого 80-річчя ми не можемо бути з Вами і Вашими шанувальниками.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 447

Особливо прикро мені, бо ж офіційно я навіть числюся доповідачем. Дещо раніше Яків Пантелеймонович Гурський дуже намовляв мене, щоб я сказав слово про Ваші публіцистичні праці. Та й сам я, щиро кажучи, дуже хотів сказати свою думку про це. Адже ж ця ділянка Вашої праці чомусь затемнена чи прихована. А вона значуща і ваговита. На мій погляд, це не окрема жанрова ділянка Вашої літературно-критичної й наукової праці, а органічна складова частина її, це вищий складник живого творчого діялогу, що притаманний був таким справжнім виразникам науки як О. Потебня, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, – коли брати тільки український аспект.

Але, на жаль, – не пощастило. Несподівана зміна стану мого здоров'я все переінакшила. Та не будемо падкувати чи дорікати. Бо, як влучно сказав наш неповторний сучасник – трагічний Євген Плужник, – «... пливуть і минають літа... Час і горами двига»[324], а не такими мізерними істотами, як людина. Тож я щасливий, що можу висловити таке: оглядаючи подумки Ваше творче надбання, знаючи ті умови, в яких Вам доводилося жити і писати, я з гордістю сучасника тверджу: от це Людина! Справжня Людина свого часу. Людина з крицевою волею і справжнім талантом. Тільки така людина могла дати в науці те, що дали Ви українській, а значить і світовій спільноті. За це Вам честь і слава!

Тож, дорогий Юрію Володимировичу, бувайте здорові й творчо спрямовані ще на багато років.

Щиро завжди Ваші

Раїса і Григорій Костюки

№ 52. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 31 грудня [19]88

Дорогий Григорію Олександровичу,

це не справжній лист, а тільки інформація текущих событий навколо видання Домонтовича. Після героїчної донощиць-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 448

кої трилогії «Свободи», яку Ви знаєте (15 жовтня, 25 листопада, 7 грудня), як мені кажуть, усе наше ґетто вирує, аж кипить. А остання новина – кажуть мені, що «Сурма»[325] відмовилася продавати це видання. Не знаю, чи це їхня власна ініціятива, а чи їх налякали, але загроза бойкоту виразна, а це б'є по кишені. У «Пролозі» паніка, принаймні так – Прокоп. Він намовляє мене, щоб я написав статтю до «Свободи», але, по-перше, я сильно сумніваюся, щоб її вмістили, а по-друге, мені гидко писати статтю, розраховану на наших ботокудів. Тут треба б Багряного, але я з іншого тіста. Тому до Вас знов і знов С.О.С. (зокрема під великою загрозою другий том).

Почав читати Вашу «Біблію»[326]. Ще далеко не дійшов. Читається легко й цікаво. Дякую за неї.

Як нога?

Вітайте Р[аїсу] Ол[ександрівну] і хрищеника. Він був добрим промовцем на моєму вечорі.

Ваш ЮШ.

Коментарі

[1] У 1949–1951-х роках Г. Костюк пробує виїхати з Німеччини. Це був час, коли остаточно почали розформовуватися ДіПі-табори і репатріанти масово виїжджали за кордон, рятуючись, з одного боку – від німецьких окупантів, а з іншого – від радянських переслідувачів, які прагнули знищити українську еміграцію. Одержавши дозвіл на виїзд до США ще 1947 року, Г. Костюк намагається переїхати до США. Проте американський консул відмовив йому у наданні візи. У світлі цих подій, за порадою Р. Смаль-Стоцького, він вирішує організувати переїзд до Австралії, про що й згадує Ю. Шевельов у листі. На початку січня 1952 року Г. Костюку із родиною вдається переїхати до Нью-Йорку. Про ці події свого життя вчений детально розповів у спогадах «Зустрічі і прощання» (див.: *Костюк Г.О.* Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах. – К.: «Смолоскип», 2008. – Кн. 2. – С. 247–268).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 449

[2] Цитуються слова Городничого з п'єси М. Гоголя «Ревизор» (1835).

[3] Йдеться про сина Г. Костюка – Теодора Григоровича Костюка (нар. 1946) – відомого американського астрофізика, співробітника NASA, хрещеним батьком якого був Ю. Шевельов. Ю. Шевельов не був присутній при хрещенні Теодора, а лише вписаний у свідоцтво про хрещення, тому називав себе заочним хрещеним батьком.

[4] Гординський Святослав Ярославович, літературний псевдонім Юрій Буревій (1906–1993) – відомий український літературознавець, син письменника Ярослава Гординського.

[5] Ю. Шевельов ще від 1949 року мріяв переїхати із Швеції до Америки, а саме до Гарварду, де йому пропонували викладати російську мову. Офіційне запрошення із Гарвардського університету він отримав у червні 1951 року. У листі йдеться, мабуть, про планований переїзд до Гарварду. Про це Ю. Шевельов згадує у своїх спогадах «Мої зустрічі з Романом Якобсоном» (Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 256–258).

[6] У Лундському університеті (м. Лунд, Швеція) Ю. Шевельов працював з 1950 до 1952 року. Викладав українську та російську мови.

[7] Упсальский університет (Uppsala universitet) – давній, один з перших університетів Скандинавії та один із найбільших університетів Швеції. Заснований в 1477 архиєпископом Якобом Ульфсоном.

[8] Пеленський Євген Юлій (1908–1956) – літературознавець, бібліограф, педагог, громадський діяч і видавець, дійсний член НТШ (з 1938) та Українського історико-філологічного Товариства в Празі (з 1941). З 1949 р. засновник, пізніше голова НТШ в Австралії.

[9] Йдеться, мабуть, про Конгрес українців Америки, який відбувався кожні чотири роки, починаючи від 24 травня 1940 року. 1949 року відбулося чергове (III) зібрання конгресу.

[10] Можливо, йдеться про І. Мірчука та Л. Добрянського.

[11] Самчук Улас Олексійович (1905–1987) – український письменник. Один з організаторів МУРу, член організації «Слово» (1954). Навчався в Українському вільному університеті (Прага). Друкуватись почав 1925 р. У 1941 р. був редактором газети «Волинь». З 1944 року на еміграції.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 450

[12] Косач Юрій Миколайович, псевдоніми – Я. Косарич, А. Згорянич, Г. Рославець, Колодяжинець, Крига Гордій, Андрій Скиба, Вадим Іскра, К. Ю., Ю. Р-ко (1909–1990) – український поет, прозаїк, драматург, редактор. Племінник Лесі Українки. 1949 року емігрував до Америки, де редагував літературну газету «Обрії» та журнал «За синім океаном». Через тісні зв'язки з Радянською Україною, соціалістичні симпатії та спорадичні епатажні заяви письменника його репутація серед американських земляків була неоднозначною. У листах Ю. Шевельова і Г. Костюка неодноразово обговорюються окремі деталі із біографії Ю. Косача. У Києві вийшли друком його збірки поезій «Мангаттанські ночі», «Літо над Делавером» (1980), збірка новел «Лиха доля в Маракайбо» (1976), роман «Володарка Понтиди» (1987)).

Г. Костюк залишив досить відвертий спогад про Ю. Косача «Юрій Косач (Талант і химери)» (див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання. Спогади у двох книгах. – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – С. 377–403).

[13] Шлемкевич Микола, псевдонім М. Іванейко (1894–1966) – філософ, публіцист, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ і УВАН. Почав друкуватися у ЛНВ 1926. На початку 1930 рр. активізувався як головний ідеолог політичної організації Фронт Національної Єдності (ФНЄ), був головою редакції журналу «Перемога», член редакції щоденника «Українські вісті», 1941–1944 головний редактор «Українського Видавництва» (Краків – Львів); співредактор місячника «Наші дні». До США переїхав у 1949 році. Тут продовжував громадсько-публіцистичну діяльність і співробітництво в «ЕУ». 1953 заснував журнал «Листи до Приятелів», у 1956 – видавництво «Ключі», в якому й друкував журнал «Листи до Приятелів». На початку 1960-их рр. спільно з Т. Лапичаком заснував Український публіцистично-науковий інститут.

[14] Максимович Борис (1906–1994) – піаніст і педагог. Закінчив Київський музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка (1924–1928, клас фортепіано Г. Беклемішева і С. Барера). 1934–1944 професор Київської консерваторії (нині Національна музична академія наук). З 1944 року на еміграції у Німеччині. З 1950 жив у Детройті (шт. Мічіган, США), де провадив концертну діяльність. З 1952 – професор Українського музичного інституту в Детройті.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 451

[15] Ольховський Андрій Васильович, псевдонім Євген Оленський (1899–1969) – музикознавець, композитор, педагог (США). Викладач, доцент, в.о. проф. Харківської консерваторії (1929–1934), професор (1935), завідуючий кафедри української музики Київської консерваторії (1935–1941), директор музично-балетної школи (1942–1943). У1945–1947 директор музичної школи у ДіПі-таборах в Німеччині. У 1947–1949 роках працював у Мюнхені, в Українському вільному університеті. З 1949 року жив у США.

[16] Багряний Іван Павлович, справжнє прізвище Лозов'яга (1907–1963) – український письменник, поет, публіцист, громадський діяч. У 20-ті роки XX століття належав до групи «МАРС». У 1932 році репресований. Під час Другої світової війни емігрував до Німеччини. Лідер УРДП, заступник голови УНР (1947–1954). Автор численних поетичних, прозових і публіцистичних творів.

[17] Дмитренко Михайло (1908–1997) – український маляр-монументаліст сакрального мистецтва, графік, історик мистецтва. Навчався у Київській художньо-індустріальній школі (1924–1926), закінчив Київський художній інститут (1926–1930). На запрошення Ф. Кричевського став доцентом кафедри малюнка на архітектурному факультеті того ж інституту. З початком війни у 1941 році – один з організаторів Спілки українських образотворчих митців. У 1951 році оселився в Торонто, у 1957–1960 роках жив у Віндзорі (Канада), а від 1960 року – у Детройті (США). Розмальовував храми, планував іконостаси, малював ікони та проектував вітражі.

[18] Гніздовський Яків Якович (1915–1985) – український художник, графік, кераміст, мистецтвознавець (Нью-Йорк, США). У 1938 році переїхав до Варшави. Навчався у Варшавській Академії мистецтв. З початком Другої світової війни у 1939 році переїхав до Загребу, де навчався у Загребській академії мистецтва. З 1944 до 1949 року перебував у таборі для переміщених осіб поблизу Мюнхена. У 1949 році переїхав до США. З 1950 року в Нью-Йорку.

[19] Ю. Шевельов на той час послуговувався псевдонімом Г. Шевчук.

[20] Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951) – український письменник, громадсько-політичний і державний діяч. Один із лідерів РУП і УСДРП. Головний редактор «Робітничої газети». Друкувався на сторінках ЛНВ. 1917 р. – Голова Генерального секретаріату і генеральний секретар внутрішніх справ УНР. 1918–1919 рр. – голо-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 452

ва Директорії. Від 1919 р. – на еміграції. Автор багатьох художніх творів і публіцистичних праць.

[21] Борщак Ілля Львович, справжнє прізвище Баршак (1895–1959) – історик, публіцист, дійсний член НТШ. З січня 1919 року – дипломат. З кінця 1919 року, як секретар української делегації, брав участь у Мировій конференції в Парижі і залишився там до кінця життя. Професор Державної школи східних мов. У 1926–1929 роках видавав газету «Українські вісті» у Парижі. Був одним з лідерів Союзу українських громадян у Франції (1923–1932). Після Другої світової війни прагнув повернутися до України, однак не зробив цього.

[22] У 40-х роках минулого століття з метою надання матеріальної допомоги громадянам України та українцям у діаспорі було створено міжнародні громадські організації – Злучений українсько-американський допомоговий комітет (ЗУДАК, 1944), Міжнародну організацію для переміщених осіб (IRO).

Очевидно, йдеться про одну з вищеназваних установ, зокрема IRO, діяльність якої спрямовувалася на допомогу українським переселенцям переважно в Німеччині та Австрії. За спогадами Г. Костюка, його переїзд до США намагалася влаштувати саме IRO (див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 247–252).

[23] Наприкінці 40-х років минулого століття ліквідація ДіПі-таборів сприяла виїзду переміщених осіб за кордон. Ті ж, кому не вдалося виїхати до кінця 1950 року, залишалися в Німеччині і ними починала опікуватися німецька влада. До таких належав і Г. Костюк. Тому у ситуації, що склалася, Ю. Шевельов вбачав єдиний правильний вихід – це облаштувати своє життя в місті Мюнхені.

[24] «Сучасна Україна» – двотижневе видання, газета, що виходила у Мюнхені. На базі «Сучасної України» та «Української літературної газети» із січня 1961 року засновано журнал «Сучасність». Від січня 1951 року до 1952 Г. Костюк працював літературним редактором у «Сучасній Україні».

[25] Йдеться про статтю Ю. Шевельова «Прощання з учора: (“Коли ж прийде справжній день?”)», написану в червні 1947 р. у Мюнхені. Уривок із цієї статті «Чи криза людини визвольного руху?» було опубліковано у газеті «Час» (1947. – Ч. 29. – 20 липня. – С. 5; Ч. 30. – 27 липня. – С. 5–6). Поява цієї статті викликала чималий резонанс у наукових колах діаспори.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 453

[26] Йдеться про статтю Ю. Шевельова «Колір нестримних палахтінь ("Вертеп" Аркадія Любченка)». Статтю написано 20 жовтня – 4 грудня 1945 року у Фюрті. Вперше опубліковано в альманасі «МУР» (1946. – Ч. І. – С. 147–174). Увійшла до видань «Пороги і запоріжжя» (*Шевельов Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. – Харків: «Фоліо», 1998. – Т. І. – С. 443–477); двотомного видання праць (*Шевельов Ю.* Вибрані праці: У 2 кн. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2.: Літературознавство. – С. 447–487).

[27] Костюк Раїса Олександрівна (1915–1998) – дружина Г.О. Костюка, дівоче прізвище Бутко.

[28] Стаття Ю. Шевельова «Прощання з учора» була вперше надрукована повністю в часописі «Сучасна Україна» (1951. – 10 червня. – Ч. 12. – С. 7–10; 24 червня. – Ч. 13. – С. 7–10; 8 липня. – Ч. 14. – С. 7–10; 22 липня. – Ч. 15. – С. 6–8) з відповідною приміткою автора, у якій ішлося про те, що написаний твір – це літературний факт, який існує незалежно від його автора, а отже, і його поведінки, якою б вона не була. «Опублікований твір – уже не власність автора, а власність читачів», – наголошував Ю. Шевельов. Стаття вийшла також окремою книжкою у видавництві «Сучасної України» (*Шерех Ю.* Прощання з учора: («Коли ж прийде справжній день?»). – Мюнхен: Сучасна Україна. – 52 с. – (Мала літературна бібліотека. – Ч. 1)). Увійшла до збірника «Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеологія» (Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1. – С. 500–541).

[29] Очевидно, йдеться про подальші спроби Г. Костюка виїхати з Німеччини до США.

[30] Йдеться, мабуть, про роман Павлова (Білозерського) Остапа (1892–1955) – громадсько-політичного діяча, журналіста, письменника, «Диявол погноблений» (1948).

[31] Йдеться, мабуть, про твір Д. Гуменної «Діти чумацького шляху» (Мюнхен–Нью-Йорк, 1948–1951). А саме, про четвертий, останній том роману – «Ніч», виданий коштами авторки у Нью-Йорку 1951 року.

[32] Лавріненко Юрій Андріанович, літературний псевдонім Дивнич Юрій (1905–1987) – український літературознавець, публіцист, есеїст, критик, редактор. Член літературної організації «Плуг» (1925–1931). У 1935–1942 роках був ув'язнений. З 1944 року на еміграції.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 454

Член МУРу (1945–1950), з 1954 – літературної організації «Слово». У 1986 році був нагороджений премією Фундації Антоновичів.

[33] Йдеться про «Літературно-науковий збірник», виданням якого опікувався Ю. Лавріненко. У листах до Уласа Самчука за 1952 рік він неодноразово обговорює деталі його видання, характеризуючи часопис, як «словом і духом суверений» (див.: Із листування Юрія Лавріненка та Уласа Самчука (1948–1980)/ Вступна стаття, підготовка тексту, коментарі С. Лущій // Спадщина. Літературне джерелознавство, текстологія. – Т. 2. – К.: ПЦ «Фоліант», 2006. – С. 323–324). Листовно спілкуючись з М. Орестом, Ю. Лавріненко також викладає свої наміри щодо «ЛНЗ», який прагне видавати як щомісячний журнал, пізніше йшлося про квартальник. За браком коштів було вирішено видавати лише річні збірники, однак ця ідея залишилася нереалізованою (Там само. – С. 354).

[34] Маруняк Володимир (1913–1997) – історик і публіцист. Початкову освіту здобув в інтернаті Української реальної гімназії в Празі та Ржевніце (Чехія). Навчався у Карловому університеті та Українському вільному університеті в Празі. Після 1945 р. працював у Інформаційному відділі Центрального представництва української еміграції у Франкфурті-на-Майні (Німеччина). Пізніше – співробітник Європейського представництва Фонду допомоги українців Канади у містах Білефельд та Гамбург (Німеччина). Бібліотекар та головний секретар УВУ. Головний редактор газет «Український вісник» (Берлін, 1941–1945) та «Українське слово» (Париж, 1964–1969). Член Українського історичного товариства в Мюнхені (ФРН). Співпрацював із часописом «Український історик». Особистий фонд В. Маруняка зберігається в архіві УВУ в Мюнхені.

[35] Йдеться про листи М. Куліша до Аркадія Любченка і до дружини Антоніни, що увійшли до збірника, над упорядкуванням якого працював Г. Костюк (див.: *Куліш М.* Твори. Спогади про М. Куліша – Антоніни Куліш / Українська Вільна Академія Наук у США. Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, за матеріяльною допомогою Східньо-Европейського Фонду. – Нью-Йорк, 1955. – 477 с.).

Починаючи від слів «Я прочитав» до «їх не загубив» відкреслено рукою Г. Костюка червоним олівцем.

[36] Переїхавши до США, Г. Костюк мав намір відкрити книжкову крамницю. З цього приводу він радився із Ю. Шевельовим.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 455

[37] Туркало Кость (1892–1979) – громадсько-політичний діяч, інженер-хімік. Член Української Центральної Ради (1917–1918), науковий співробітник ВУАН і редактор технічного відділу Інституту української наукової мови (1922–1929). Неодноразово заарештовуваний, на процесі СВУ (1930) засуджений на 3 роки суворої ізоляції (умовно). З 1943 на еміграції. З 1949 у США.

[38] Карузо Енріко (1873–1921) – італійський оперний співак, тенор. Карузо ще в юні роки визначився із своїм фахом. Всупереч волі батьків, які хотіли бачити сина інженером, він вибрав шлях музиканта, співака.

[39] Йдеться про коментарі, біографічну та бібліографічну довідки, які підготував Г. Костюк до збірника творів М. Куліша (див.: *Костюк Г.* Микола Гурович Куліш (Біографічна довідка) // *Куліш М.* Твори. – С. 434–440; *Костюк Г.* Коментарі, додатки і примітки. – Там само. – С. 441–475).

[40] Луцький Юрій Остапович (1919–2001) – видавець, дослідник, перекладач. Професор Торонтського університету (Канада), директор Канадського інституту українських студій (КІУС) у 1976–1982 роках. Автор численних англомовних досліджень творчості українських письменників XX-го століття, ґрунтовної історії української літератури XX століття, англомовних українознавчих довідників та енциклопедій, журналу «Canadian Slavonic Papers» (1956–1961), перекладів, зокрема праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

[41] Йдеться про твір Куліша М. «Критика чи прокурорський допит», вперше надрукований у «Вапліте» (1927. – № 5), який увійшов до вищеназваного збірника, виданого у Нью-Йорку в 1955 р. (див.: Куліш М. Твори. – 1955. – С. 295–306).

[42] Йдеться про п'єсу М. Куліша «Народний Малахій» (1927), яка увійшла до згаданого збірника його творів, виданого у Нью-Йорку (див.: Куліш М. Твори. – 1955. – С. 9–104).

[43] Йдеться, мабуть, про газету «Комуніст», яка була заснована у червні 1918 року (російською мовою), як орган ЦК КП(б)У та харківського губкому. Українізована 16 червня 1926 року під назвою «Комуніст». «Комуніст» була однією з провідних політичних газет УРСР. З 1934 року, у зв'язку з перенесенням столиці УРСР, виходила у Києві. Після ліквідації щоденної газети «Вести ВУЦИК», «Комуніст» від 1941 року стала органом Верховної Ради УРСР. З 1

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 456

лютого 1943 виходила під назвою «Радянська Україна» («Советская Украина»). Після 24 серпня 1991 року «Радянська Україна» була перейменована у «Демократична Україна».

[44] «Радянська література» – літературно-мистецький місячник 1933–1941, орган Спілки письменників України, з 1934 публікується в Києві. Був першим літературним журналом, що постав після ліквідації літературних організацій і їхніх друкованих органів та мав призначення уніфікованого видання для утвердження соцреалізму. Його поява збігається з періодом репресій і розгрому української літератури. З початком війни у 1941 журнал перестав виходити. Замість нього в Уфі розпочато видання журналу «Українська література». З 1946 року мав назву «Вітчизна».

[45] Йдеться про українське видавництво художньої літератури «Дніпро», засноване як Всеукрвидав у 1919 році. 1922 року його було перетворено на Державне видавництво України (ДВУ). Після реорганізації 1930 року увійшло під назвою «Література і мистецтво» («ЛіМ») до складу Державного видавничого об'єднання України (ДВОУ). Від 1934 року мало назву «Художня література», від 1935 року – Держлітвидав України. До 1940 року було підпорядковане Наркомосу УРСР, потім Раднаркому УРСР. У роки Другої світової війни входило до складу Укрдержвидаву. Від 1946 року – це окреме видавництво під назвою Держлітвидав України. Сучасна назва від 1964 року.

[46] Йдеться, мабуть, про збірник статей Г. Костюка «На магістралях доби: статті на суспільно-політичні теми», який було опубліковано (1983).

[47] Петров Віктор Платонович, літературні псевдоніми В. Домонтович, Віктор Бер (1894–1969) – письменник, літературознавець, етнограф і археолог. Дійсний член НТШ. Емігрував у Західну Німеччину. З 1945 року професор УВУ і Богословської академії у Мюнхені, співробітник видавництва «Українська Трибуна», член редколегії журналу «Аркада». З 1949 року в СРСР. Працював в Інституті матеріальної культури АН СРСР у Москві, з 1956 року старший співробітник Інституту Археології АН УРСР у Києві. Автор численних прозових творів, літературознавчих та етнографічних праць.

Ю. Шевельов тривалий час досліджував життя і творчий шлях В. Домонтовича. Працював над упорядкуванням тритомного

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 457

видання його творів. Часто у своїх листах до Г. Костюка радився щодо тих чи інших питань та джерелознавчих відомостей про В. Домонтовича (Див.: *Шевельов Ю.* Віктор Петров, як я його бачив // Україна. – Париж, 1951. – Зб. 6. – С. 422; Шостий у гроні: В. Домонтович в історії української прози // *Домонтович В.* Проза. – [Мюнхен]: Сучасність, 1988. – Т. 3. – С. 513.).

[48] «За марксоленінську критику» – журнал-місячник марксоленінської критики та літературознавства. Виходив у Харкові (Держлітвидав, 1930–1935).

[49] «Життя й революція» – громадський літературно-художній журнал, місячник у Києві. Виходив упродовж 1925–1934 за ред. О. Дорошкевича, М. Терещенка, Є. Черняка, І. Лакизи та ін. Співредактором його у 1928–1930 роках був також В. Підмогильний. Вийшло 112 чисел у 92 книгах.

[50] Йдеться про одну з незакінчених повістей В. Домонтовича про Франсуа Війона. (Незакінченими залишилися три його біографічні повісті – про Марка Вовчка, Вінсента Ван-Гога і Франсуа Війона).

[51] Франсіс Карко (Франсуа Каркопіно-Тюзолі, 1886–1958) – французький поет, романіст, есеїст. Можливо, йдеться про роман Франсіса Карко про Війона в російському перекладі Б.Д. Лєвіна (1899–1937) «Горестная жизнь Франсуа Вийона» (Л.: «Прибой», 1927).

[52] Йдеться про Юрія Лавріненка.

[53] Федишин Олег Сильвестр (1928–2006) – американський політолог, родом з Тернопільщини, студіював у Колумбійському Університеті (Нью-Йорк), професор Нью-Йоркського Університету, науковий секретар Української Вільної Академії наук у США (з 1978 р.).

[54] Дражевська Любов (1909–2006) – громадський діяч, журналістка. Працювала у «Голосі Америки» (Нью-Йорк, США).

[55] «Червоний шлях» – громадсько-політичний і літературно-науковий місячник, заснований 1923 в Харкові, виходив до лютого 1936 року. Найрепрезентативніший журнал доби українського відродження. Ліквідація «Червоного Шляху» була одним з останніх актів ліквідації плюралізму в ділянці української культури. Його наступник – «Літературний Журнал» став речником єдиної методи соціалістичного реалізму.

[56] Див.: *Майфет Г.* Віктор Домонтович. Дівчинка з ведмедиком. Неправдоподібні істини. – К.: Сяйво. – 199 с. // Червоний шлях. – 1929. – № 7. – С. 239–241.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 458

Майфет Григорій Йосипович (1903–1975) – український літературознавець, критик. Закінчив київський ІНО, аспірантуру в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка (Харків). В 1931–1934 рр. викладав у Полтавському педінституті та музтехнікумі. У 1934 році був заарештований і засуджений на 10 років. У 1950 році засуджений повторно. Покінчив життя самогубством.

[57] *Державин В.* М. Іцковіч. Література в світлі історичного матеріялізму // Критика. – 1929. – № 3. – С. 134–137.

[58] *Якубовський Ф.* В. Домонтович. Дівчинка з ведмедиком // Життя й Революція. – 1929. – № 4. – С. 188–189.

Якубовський Фелікс Болеславович (1902–1937) – український літературознавець, послідовник соціологічної школи. Належав до літературної організації «Жовтень», пізніше до ВУСПП. У 1937 р. заарештований і розстріляний.

[59] *Старинкевич Є.* Домонтович Віктор. «Дівчинка з ведмедиком» (рецензія) // Красне слово. – 1929. – № 4.

Старинкевич Єлизавета Іванівна (уроджена Шевирьова, 1890–1966) – літературознавець, літературний критик, педагог. 1945–1963 – старший співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР.

«Красное слово» – журнал найбільш масової літературної організації ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників, 1927–1932).

[60] *Хуторян А.* Дівчинка з ведмедиком. Неправдоподібні істини. – К.: Сяйво, 1928. – 199 с. // Критика. – 1929. – № 4. – С. 103–105.

Хуторян Антін Семенович (1892–1955) – український поет, журналіст і перекладач. Належав до літературної організації «Плуг».

[61] Нью-Йоркська публічна бібліотека (New York Public Library) – американська книгозбірня, яку відкрито в 1895 році у місті Нью-Йорк. У ній зберігається одна з найбагатших у світі колекцій книг.

[62] У перших чотирьох книгах журналу «Життя й революція» за 1934 р. розділи з повісті В. Домонтовича «Напередодні» не публікувалися.

[63] Пронь Гнат Якович – науковий співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. Репресований, розстріляний під час масових розстрілів у 1937–1941 рр.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 459

[64] Йдеться про газету «Культура і життя», засновану 7 жовтня 1923 року під назвою «Література, наука і мистецтво» як додаток до газети «Вісті ВУЦВК». У 1925 р. приєдналася до газети «Культура і побут», що видавалася у 1925–1928 рр. теж як додаток до «Вістей ВУЦВК». З січня 1929 року по листопад 1930 року мала назву «Література і мистецтво». Під цією ж назвою виходила у 1941–1944 рр. У 1945–1954 роках отримала назву «Радянське мистецтво», в 1955–1964 рр. перейменована на «Радянська культура». З травня 1965 року – сучасна назва часопису.

«Вісті ВУЦВК» – українська республіканська газета. З березня по серпень 1919 видавалася у Києві як орган Всеукраїнського Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів і Виконавчого Комітету Київської Ради робітничих депутатів. З 1920 року виходила у Харкові як орган ВУЦВК і Харківського губвиконкому (з 1921 як орган ВУЦВК). З перенесенням столиці України до Києва в червні 1934 року видавалася у Києві. У 1941 році, її об'єднано з газетою «Комуніст».

[65] *Домонтович В.* Аліна й Костомаров: романізована біографія (1929); Романи Куліша: романізована біографія (1930).

[66] Рядки від слів «У "Література й мистецтво"» до слів «Чи можете навести на слід?» відкреслено рукою Г. Костюка чорною кульковою ручкою. На полі запис «? тільки "Ж. й Р."».

[67] «Штурм» – літературно-мистецький та громадсько-політичний місячник, орган Дніпропетровської обласної організації Спілки радянських письменників України. Виходив у Дніпропетровську в 1935–1937 рр., після ліквідації літературної організації ВУСПП і закриття журналу «Зоря». Головний редактор І. Ткачук. Вийшло 28 чисел. У журналі «Штурм» було опубліковано уривки з повісті В. Домонтовича «Щорс» під псевдонімом Семьонов А. (див.: *Семьонов А.* Щорс (уривки з повісті) // Штурм. – 1936. – № 4. – С. 8–23; № 5. – С. 31–43; № 6. – С. 38–55).

[68] У зв'язку із вбивством Кірова 1 листопада 1934 р., більшовики розгорнули масові арешти і винищення, зокрема української інтелігенції. 13–15 грудня 1934 року було засуджено до розстрілу (28) діячів української культури, серед яких – письменники Г. Косинка, К. Буревій, Д. Фальківський, О. Влизько, І. Крушельницький та ін.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 460

Кіров Сергій Миронович (Костріков, 1886–1934) – радянський державний і політичний діяч. Перший секретар Ленінградського обласного комітету ВКП(б), член Політбюро ЦК ВКП(б).

[69] Крушельницький Іван Антонович (1905–1934) – український поет, художник, драматург, декоратор, мистецтвознавець і літературний критик. Син відомого українського письменника та культурно-громадського діяча А. Крушельницького. У листопаді 1934 року його безпідставно заарештовано і засуджено до розстрілу у групі двадцяти восьми.

[70] Косинка Григорій (Стрілець) (1899–1934) – український письменник. У 1920-х рр. працював у редакції газети «Вісті Київського губревкому», журналах «Нова Громада» та «Всесвіт». Належав до літературних об'єднань АСПИС (1923–1924), «Ланка» і «МАРС». Офіційна радянська критика звинувачувала його у сповідуванні «куркульської ідеології» та «націоналізмі». На початку 1930-х рр. видання творів Косинки було заборонено. В листопаді 1934 був заарештований і засуджений до розстрілу. Реабілітований у 1957 році.

[71] Фальківський Дмитро Никанорович (Левчук) (1898–1934) – український поет, сценарист. Друкуватися почав 1924 й містив поезії в журналах «Червоний Шлях», «Життя й Революція», «Всесвіт», «Глобус». Належав до літературної групи Ланка-МАРС. Разом з Г. Косинкою, О. Влизьком, К. Буревієм та ін., звинувачений у терорі, заарештований і розстріляний 1934 р.

[72] Буревій Кость (1888–1934) – український поет, драматург, театрознавець і літературний критик. Учасник літературної дискусії 1925–1928 й автор брошури «Європа чи Росія – про шляхи розвитку сучасної літератури». Засуджений і розстріляний після процесу 13–15 грудня 1934 року.

[73] Влизько Олекса (1908–1934) – поет, член організацій «Молодняк», ВУСПП, пізніше співробітник журналу «Нова Генерація». У грудні 1934 року розстріляний НКВС після процесу 13–15 грудня разом з кількома українськими письменниками.

[74] Мисик Василь Олександрович (1907–1983) – український поет, перекладач. Його прізвище Г. Костюк, мабуть, випадково вніс до списку розстріляних, як активного учасника літературно-мистецького руху періоду 20–30-х років XX століття. Адже В. Мисику вдалося уникнути репресій.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 461

[75] «Земля» – тижнева газета для українських сільськогосподарських робітників, вивезених до Німеччини, видавалася в м. Плауені 1942–1945 рр., редактор С. Никорович.

Г. Костюк працював літературним редактором у газеті «Земля». У своїх спогадах він подав детальну розповідь про це видання, а серед авторів-дописувачів називає і Віктора Петрова (Домонтовича). (Див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання, 2008. – Т. 2. – С. 126–128, 136–147). Проте «Трипільська трагедія» В. Домонтовича була опублікована у «Новій Україні» (Харків, 1942. – Ч. 289 (309). – 20 груд. – С. 3) за підписом В. Дом-ич.

[76] Йдеться, очевидно, про групу двадцяти восьми – українських письменників, безпідставно звинувачених у терорі і засуджених до смертної кари, розстріляних 13–15 грудня 1934 року. Відтворюючи події того часу з пам'яті, Г. Костюк, називаючи кількість розстріляних письменників, які увійшли до відомої групи репресованих, припустився помилки.

[77] Процюк Степан (1916–1984) – український письменник, з 1940 року на еміграції в Словаччині, в Австрії, Австралії (1950–1957), з 1957 – у США. Член Товариства українських інженерів Америки (з 1960), редактор газети «Вісті» (з 1960).

[78] Гординський Святослав Ярославович, псевдонім Юрій Буревій (1906–1993) – український письменник, син відомого українського літературознавця, письменника Ярослава Гординського.

[79] Тарнавський Остап Давидович (1917–1992) – український поет, перекладач, літературний критик, журналіст.

[80] Ільницький Роман (1915–2000) – журналіст, суспільно-громадський діяч. Видавець і редактор тижневика «Час» (1945–1949), голова Міжнародного союзу екзильної преси та генеральний секретар Міжнародного комітету переміщених осіб і політичних емігрантів у Німеччині (1947–1952). З 1957 року голова Політичної Ради ОУН за кордоном.

[81] Прокоп Мирослав (1915–2003) – український історик. Співредактор газети «Самостійна Україна». Співзасновник УГВР. У 1944 емігрував на Захід, від 1949 в Нью-Йорку. Заступник голови ЗП УГВР, дослідницького об'єднання «Пролог», редактор англомовного місячника «Огляд радянської української преси», співредактор журналу «Сучасність». Дійсний і почесний член НТШ.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 462

[82] Гунчак Тарас (1932) – український історик (США), науковий та громадський діяч. Член Американської асоціації сприяння розвитку науки Української академії мистецтв і наук. Викладач Рутгерського університету (з 1960). Ініціатор та реалізатор багатьох видавничих та наукових проектів в Україні (зокрема, 9-томного видання «Тисяча років української суспільно-політичної думки» (2001)); редактор дослідження «Російський імперіалізм в історичній перспективі» (1973); співпрацює з «Єврейським журналом соціальних досліджень», «Східно-Європейським журналом», «Українським істориком».

[83] Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – український історик, організатор української науки, політичний діяч і публіцист, голова НТШ (з 1897). З 1898 року – один із редакторів заснованого спільно з І.Франком «Літературно-Наукового Вісника»; один з організаторів Української Видавничої Спілки (1899) і Товариства Прихильників української науки, літератури і штуки (1904); організатор публічних університетських курсів у Львові; голова Центральної ради (1917–1918); академік, автор понад 2000 наукових праць.

[84] Йдеться про чергові вибори дійсних членів Української вільної академії у США. Ю. Шевельов у 1981–1986 займав посаду президента УВАН (з 1989 – почесний президент УВАН). Членство Академії обиралося Конференцією дійсних членів УВАН у США, таємним голосуванням. Час від часу Ю. Шевельов надсилав Г. Костюку, як члену УВАН, відповідні документи на співпідпис. У листі йдеться про письмову характеристику (зосібна на Штогрина) для обрання його членом УВАН.

[85] Штогрин Дмитро (нар. 1923) – бібліотекар і літературознавець, суспільно-громадський діяч. З 1960 року працював бібліотекарем славістичного відділу Іллінойського Університету в США. Голова Українського товариства бібліотекарів у США (1970–1974). Автор брошури «Світла і тіні українських студій в Гарварді» (1966) та довідника «Ukrainians in North America. A Biographical Directory» (1975). З 1984 р. очолював Програму українських студій в Іллінойському Університеті.

[86] Несіна Олена Володимирівна – донька Володимира Міяковського.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 463

[87] Мотиль Олександр – українсько-американський історик. Професор політології в Радґерському університеті (США), директор програми вивчення Східної та Центральної Європи. Член видавничої ради українського часопису «Критика», секретар Винниченківської комісії (1988).

[88] Дату написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

[89] Нитченко Дмитро, літ. псевдоніми: Дмитро Чуб, Остап Зірчастий (1905–1999) – український літературознавець, письменник, мемуарист, громадський діяч. Лауреат премій ім. Г. Сковороди, Фонду Антоновичів, член об'єднання українських письменників «Слово» та НСПУ.

Лігою українських меценатів та його сім'єю 1999 р. заснована Міжнародна премія імені Дмитра Нитченка, що присуджується щорічно за пропаганду українського друкованого слова.

[90] «Аннали УВАН» (The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States) – англомовний історико-літературний часопис.

[91] Рубчак Богдан Ярославович (нар. 1935) – український поет і літературознавець, з 1948 року у США. Працював у престижному видавництві «Гарпер-енд-Ров», згодом став директором української редакції Радіо «Свобода» в Нью-Йорку. З 1968 – викладач у Рутґерському, з 1974 – професор славістики й україністики в Іллінойському Університетах (США). Довгі роки співробітничав із літературним журналом «Сучасність». Перекладає з англійської, німецької, французької мов. Член Нью-Йоркської групи.

Йдеться про англомовне видання «Studies in Ukrainian Literature» (New-York: The ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1986. – (The Annals of the ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.Inc; Volume XVI, 1984–1985; Numer 41–42), над упорядкуванням якого працював Б. Рубчак.

[92] Йдеться, мабуть, про статтю І. Качуровського «Штрихи до портрета великого майстра: Володимир Винниченко та його прозова творчість». Як цілісна праця вона вперше вийшла друком у збірнику «Променисті сильветки» (2008). Окремі уривки її публікувалися від 1981 року у різних виданнях (зокрема див.: *Качуровський І.* Променисті сильвети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки / Авт. передм.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 464

М.Ф. Слабошпицький. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 134–175).

Качуровський Ігор Васильович, літ. псевдонім Хведосій Чичка (нар. 1918) – український поет, прозаїк, перекладач, редактор, радіожурналіст, член ОУП «Слово» та НСПУ. Народився на Чернігівщині, живе і працює у Мюнхені. Лауреат премії ім. М. Рильського та Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка.

[93] Йдеться про статтю Залеської-Онишкевич Л. «Роботи й антироботи: Соняшна машина В. Винниченка й Р.У.Р. К. Чапека» (див.: Сучасність. – 1972. – 4. – С. 60–73).

Залеська-Онишкевич Лариса – українознавець, літературознавець, доктор філософії Пенсильванського університету, голова Наукового товариства ім. Шевченка в США (2000–2006). Автор понад 150 літературознавчих праць.

[94] Дату написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

[95] Ю. Шевельов вітає дружину Г.Костюка Раїсу Олександрівну і сина Теодора, які святкували свої дні народження в один день – 12 серпня.

[96] Постишев Павло Петрович, партійний псевдонім – Єрмак (1887–1939) – радянський партійний і державний діяч.

[97] Див.: *Kostiuk H.* Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror (1929–1939) / Institute for the Study of the USSR. – 1960. Ця праця викликала чималий резонанс в історико-літературних колах діаспори й України: на неї з'явилися критичні відгуки і в радянській Україні, і на еміграції. (Див.: *Поджіо Б.Г.* Неспроможність буржуазних концепцій державного суверенітету радянської України // Український історичний журнал. – 1972. – № 6. – С. 135–139; *Нагорна Л.П.* Критика буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС і Радянської держави // Комуніст України. – 1972. – № 3. – С. 85–95). *Голубничий Всеволод.* Як одна книжка побачила світ // Нові дні. – 1972. – № 273. – жовтень. – С. 14–16.

[98] Йдеться про сина Г. Костюка Теодора і його дружину Олександру Добрянську.

[99] Мабуть, йдеться про історико-джерелознавчий коментар Г. Костюка та критичні матеріали про В. Домонтовича, серед яких

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 465

була і бібліографія критичних статей про нього, надіслані Ю. Шевельову Г. Костюком (про це йдеться у листі від 29 грудня 1985).

[100] Йдеться, мабуть, про незавершений спогад Івана Костюка про В. Домонтовича, який автор надіслав Г. Костюку у 60-х роках, а Г. Костюк, розшукавши його текст у своєму архіві, переслав Ю. Шевельову (про це йдеться у наступних листах від 7, 29 грудня 1985 р. та 3 січня 1986 р.).

В архіві Г. Костюка збереглася адресована йому добірка листів Івана Костюка (8 січня 1964; 27 грудня 1982; 13 січня, 8, 24 лютого 1984; 22 лютого, 1 серпня 1985), з якої виявляється, що нарис-спогад про В. Домонтовича він розпочав писати, ймовірно, у 1963 році, а задум опублікувати спогади про В. Домонтовича виношував ще від 1954 р. У листі від 8 січня 1964 р. І. Костюк писав: «про Віктора Платоновича (Петрова) я вже таки «зачав» писати. А що з цього вийде «не могу відати». На всякий випадок прошу повідомити мене: 1. Який розмір моєї писанини мав би бути Вами заакцентований. 2. Де ця моя писанина мала б бути надрукована?». А двома десятками років пізніше, 22 лютого 1985 року повідомляв: «Моя праця – спогад про бл. п. Віктора Плятоновича, яку я також від років, точніше від 1954 року "підготовляю" до друку – вже майже готова! Ще тільки додати "бібліографію", справити біографію Спочилого й переписати "на чисто"... Одначе для точності мені слід було б познайомитись з текстом біографії Віктора Плятоновича, яку виготовив Юрій Володимирович. Це для цього, щоб не повторятися та чего доброго не виписувати небилиці. Мій спогад думаю видрукувати у "Свободі" ще перед появою книжки Юрія Володимировича. Це буде неначе "увертюра" – "передвісник" до праці Юрія Володимировича». Задум І. Костюка не здійснився, вкінці 1985 року він помер. А Г. Костюк, переймаючись долею як його архіву в цілому, так і незакінченого спогаду про В. Домонтовича зокрема, просив дружину покійного, Галину, передати його документальну спадщину на збереження до УВАН. На жаль, нам не вдалося з'ясувати подальшу долю архіву Івана Костюка і розшукати текст цих спогадів.

[101] Костюк Іван (1913–1985) – народився у Львові. Член Спілки українських журналістів Америки. Кореспондент газети «Свобода», свої статті підписував псевдонімом «ЮКО». За спогадами Юрія Шевельова – галичанин, служив у німецькому війську (зондерфюрер),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 466

докладав чимало зусиль для підтримки української інтелігенції. Ю. Шевельов переповідає також про спогади І. Костюка про В. Петрова, які відшукав у своєму архіві й надіслав йому Г. Костюк (див.: *Шевельов Ю.* Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. – Харків-Нью-Йорк, 2001. – Т. 1.: В Україні. – С. 332–334).

[102] Йдеться про відомий факт з біографії В. Петрова. Під час Другої світової війни він опинився на фронті як перекладач, в окупованій фашистами Україні, редагував журнал «Український засів», носив уніформу вермахту. Мав найнижче офіцерське звання – фенріх – щось середнє між молодшим лейтенантом і прапорщиком. Служив у відділі пропаганди.

Пропаганда-штафель – підрозділи відділу пропаганди окупаційної служби, що діяли в часи Другої світової війни.

[103] «Український засів» – літературний журнал, видання Відділу пропаганди німецької армії в Україні, виходив у Харкові, потім у Кіровограді 1942–1943, редактором його був В. Петров (Домонтович).

[104] Йдеться, про дружину Івана Костюка – Галину, сестру Ірини Вільде.

Вільде Ірина, літ. псевдонім Дарини Дмитрівни Полотнюк, дівоче прізвище Макогон (1907–1982) – українська письменниця. Донька письменника й педагога Дмитра Макогона.

[105] УВАН – Українська Вільна Академія Наук, створена українськими вченими в еміграції 15 листопада 1945 р. в Ауґсбурзі. Проект статуту УВАН визначав її як спадкоємця традицій і продовжувача діяльності ВУАН у Києві 1920 – початку 1930-х років. З кінця 1948 року, через виїзд великої частини еміграції за океан, осередок УВАН в Ауґсбурзі почав втрачати значення і 1949 року президію УВАН було перенесено до Вінніпеґу. Члени УВАН, які переїхали до США, в 1950 році обрали тимчасову управу і заснували Фундацію УВАН, яка мала матеріально підтримувати діяльність УВАН. Щоб зберегти осередок УВАН у Європі, УВАН у США створила у Мюнхені європейське представництво.

[106] Йдеться про переїзд родини Костюків у травні 1986 року до Сільвер Спрінгу (Меріленд, США).

[110] КІУС (Canadian Institute of Ukrainian Studies, CIUS) – Канадський український інститут, заснований 1976 року при Альбертсько-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 467

му університеті в Едмонтоні. Провадить дослідницьку і видавничу діяльність.

[108] Йдеться про публікацію першого тому спогадів Г. Костюка «Зустрічі і прощання», які на той час знаходилися у видавництві КІУС – Канадського інституту українських студій. (Див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади. – Едмонтон: Канадський інститут українських студій. Альбертський університет, 1987. – Кн. 1. – 743 с.)

[109] Ю. Шевельов, написавши свої спогади, заповідав не публікувати їх за його життя.

[110] Кравченко Богдан Олександрович (нар. 1946 р.) – канадський політолог українського походження, доктор суспільних наук, директор Канадського інституту українських студій (КІУС). Здобув вищу освіту в Університеті Бішопа (Квебек), навчався також в університетах Торонто та Глазго (Шотландія).

Активіст українського студентського та громадського рухів у Канаді в 1960–1970-х роках, голова Спілки українського студенства Канади (СУСК) у 1969–1970 роках. Від 1976 дослідник у КІУС (спеціальність: сучасна Україна та УРСР). У 1986–1992 – директор КІУС.

[111] Йдеться про п'ятий, останній том Зібрання творів М. Хвильового, що вийшло друком у 1978–1986 роках у Нью-Йорку, над упорядкуванням якого працював Г. Костюк. Майже у кожному томі зібрання було вміщено його статті про М. Хвильового (див.: *Костюк Г.* Микола Хвильовий. Життя, доба, творчість: Вступна стаття // *Хвильовий М.* Твори. У 5 т. – 1978. – Т. 1. – С. 15–106; У ситуації трагічного безвихіддя. – Там само. – 1982. – Т. 3. – С. 7–19; До нового трактування біографії М. Хвильового. – Там само. – 1986. – Т. 5. – С. 15–36.

[112] Зінкевич Осип Степанович (нар. 1925) – український літературознавець, дослідник українського правозахисного руху, хімік за професією, засновник видавництва «Смолоскип», де вийшло друком зібрання творів М.Хвильового у 5 томах (Нью-Йорк, 1978–1986).

[113] Веретенченко Олекса Андрійович (1918–1993) – український поет, перекладач, журналіст. Після Другої світової війни на еміграції. Друкується з 1935 року. Автор прозових та поетичних творів. Працював над редагуванням 5-томного Зібрання творів М. Хвильового, а також спогадів Г. Костюка.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 468

[114] У 1986 році Ю. Лавріненко був нагороджений премією Фундації Антоновичів, про що йдеться у листі.

Фундація Омеляна та Тетяни Антоновичів – приватний благодійний фонд, організований меценатами Омеляном і Тетяною Антоновичами для підтримки української літератури та українознавства. Формально фундація є приватною корпорацією. Фонд було зареєстровано 30 грудня 1980 р. і 18 січня 1982 р. він отримав статус доброчинної організації. Діяльність фундації полягає з одного боку у присудженні щорічної премії, з іншого боку – у наданні коштів для здійснення українознавчих проектів.

[115] *Лавріненко Ю.А.* Чорна пурга та інші спомини. – Мюнхен: Сучасність, 1985. – 194 с.

[116] Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897) – український письменник, поет, фольклорист, етнограф, перекладач, критик, редактор, видавець.

[117] У 1920 на базі історико-філологічних і фізико-математичних факультетів університетів, вищих жіночих курсів, учительських інститутів створювалися так звані ІНО – вищі педагогічні навчальні заклади, які мали по два факультети – соціального виховання та професійної освіти з різними відділеннями: фізико-математичними, фізико-хімічними, біології, географії, історії, мови й літератури тощо. Термін навчання – 4–5 років. Готували викладачів для професійних шкіл та старших класів семирічок. Відбір студентів здійснювався на основі класового принципу. У 1930 на базі ІНО утворено інститути професійної освіти та інститути соціального виховання. Такий Інститут народної освіти було створено на базі Харківського університету. Пізніше – інститут початкової освіти (ХПІПО).

[118] Йдеться, можливо, про його статтю «Поезія соціялістичних ланів (Пролетарсько-колгоспна поезія і поетична творчість ударників соціялістичних ланів)» (Критика, 1931. – № 7–8. – С. 87–110), текст якої було опубліковано з приміткою: «З доповіді на всеукраїнському зльоті ударників соціялістичного с.-г. виробництва призваних до літатури».

[119] Пилипенко Сергій Володимирович, літ. псевдоніми Сергій Сліпий, Плугатар, Книгочій, Слухач (1891–1934) – український письменник, прозаїк, байкар, літературний критик, громадський діяч. Обіймав керівні посади у видавництвах «Книгоспілка» та ДВУ. Від

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 469

1922 року був головою створеної ним спілки селянських письменників «Плуг». Наприкінці 1920-х років був директором створеного партією при Народному комісаріаті освіти Інституту літератури імені Тараса Шенченка і згуртував там коло себе групу молодих дослідників літератури, здебільшого членів «Плугу». Г. Костюк у той час навчався у харківському Інституті літератури, був знайомий з С.Пилипенком, але близько з ним не співпрацював. У своїх мемуарах залишив спогад про нього (див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: спогади у двох книгах. – К.: «Смолоскип», 2008. – Кн. 1. – 411–413).

[120] «Плуг» – літературна організація спілки селянських письменників в Україні. Ініціатором створення і головою «Плугу» був С. Пилипенко. У 1931 перейменувалася у Спілку пролетарсько-колгоспних письменників. Була ліквідована після постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932.

[121] «Критика» – щомісячний журнал, бібліографії і літературознавства, виходив у Харкові (1928–1932). З 1936 року журнал виходив під назвою «Літературна критика», з 1940 – перестав виходити.

[122] Кошелівець Іван, справжнє прізвище Ярешко Іван Максимович (1907–1999) – український літературознавець, критик і перекладач. З 1955 р. редактор «Української літературної газети», з 1961 – журналу «Сучасність» (Мюнхен). Йдеться про причетність І. Кошелівця, як довголітнього редактора журналу «Сучасність», до видання споминів Ю. Лавріненка, оскільки поруч із журналом, у Мюнхені діяло видавництво «Сучасність» (як продовження видавництва «Пролог»), де й було опубліковано мемуари Ю. Лавріненка. Після смерті літературознавця І. Кошелівець у статті «У дорозі дружби й співробітництва» пояснив мотиви такої своєрідної публікації мемуарів Ю. Лавріненка: «Щиро кажучи, її не слід було друкувати. Але хто насмілився б одверто сказати це хворому авторові? Чи він послухав би? І, чи, з другого боку дивлячись, вільно було позбавляти хвору людину, може, останньої в житті радости: ще раз потримати в руках книжку, напевно знаючи, що такого щастя вже не буде? З такими думками, не без вагання, погодився я писати передмову до «Чорної пурги». Юрко був нею задоволений. І це натоді було головне. Члени журі ухвалили того року нагороду Антоновичів Лавріненкові. Будьмо їм вдячні за таке розумне й людяне рішення. Лавріненко заслужив ту нагороду всім, що з залишеного ним має тривалу

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 470

вартість» (див.: *Кошелівець І.* У дорозі дружби й співробітництва // Сучасність. – 1988. – С. 34).

[123] Білецький Олександр Іванович (1884–1961) – відомий вчений, історик літератури, професор Харківського, Київського університетів, дійсний член АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР, директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка (1944–1961). Автор праць з історії західної, російської, давньої та нової української літератури, теорії літератури.

[124] Див.: *Лавріненко Ю.* Чорна пурга та інші спомини. –Мюнхен: Сучасність, 1985. – Розділ 8: «Вклад академіка Білецького в українську літературу». – С. 81–85.

[125] Див.: *Білецький О.І.* Русская литература и античность, 1961 // Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур. Материалы дискуссии 11–15 января 1960 г. – М., 1961. – С. 174–179.

[126] Йдеться про Марка Роберта Стеха – літературознавця і письменника, доктора славістики. Нині працює в Канадському інституті українських студій в Торонто. Виконавчий директор видавництва КІУС, «Енциклопедії України в Інтернеті», англомовного видання «Історії України-Руси» Михайла Грушевського. Викладає українську літературу в Йоркському університеті (Торонто). Автор роману «Голос» (2005), численних літературознавчих праць (зосібна про Ігоря Костецького, Миколу Куліша, Емму Андієвську), оповідань, п'єс.

[127] Костецький Ігор, справжнє ім'я Мерзляков Ігор В'ячеславович (1913–1983) – український письменник, перекладач, критик, режисер, видавець. Належав до засновників і чільних теоретиків Мистецького українського руху в еміграції. Його літературну спадщину складають оповідання, повісті, романи, п'єси, вірші, подорожня проза, кіносценарії, есе, українські переклади творів світової літератури. Власник видавництва «На горі».

[128] За інформацією, вміщеною у збірці Р. Стеха «Тобі належить цілий світ» (2005, с. 521) архів І. Костецького зберігається у Europäisches Üdersetzer-Kollegium у Штралені (Німеччина). За сучасними даними, архівна спадщина І. Костецького знаходиться у його сина й спадкоємця Андреаса Якубчіка у Гамбурзі.

[129] Йдеться про упорядковане Г. Костюком Зібрання творів М. Хвильового у 5-ти томах (1978–1986).

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 471

[130] Йдеться про спогади І. Кошелівця «Розмови в дорозі до себе: Фрагменти спогадів та інше» (Мюнхен: Сучасність, 1985. – 497 с.).

[131] Г. Костюк, Ю. Шевельов та Ю. Лавріненко жартома називали себе трьома мушкетерами, про що неодноразового згадують у своїх листах Г. Костюк і Ю. Шевельов.

[132] Каразін Василь Назарович (1773–1842) – вчений-винахідник, громадський діяч. Засновник першого у східній Україні Харківського університету (1805), ініціатор створення одного з перших у Європі Міністерства народної освіти, автор ліберальних проектів реформування державного устрою і народного господарства. Зробив численні відкриття в галузі органічної і неорганічної хімії, першим запропонував створення мережі метеорологічних станцій по всій державі.

[133] Йдеться про працю Ю. Лавріненка «Павло Тичина і його поема про Сковороду на тлі епохи» (Мюнхен: Сучасність, 1980. – 64 с.).

[134] Рудницький Ярослав-Богдан (1910–1995) – славіст, мовознавець, науковий і громадський діяч, доцент з 1940 і професор з 1943 Українського вільного університету (УВУ) у Мюнхені та Манітобського університету у Вінніпезі (з 1949), перший голова Славістичного відділу того ж університету (з 1951); дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (НТШ, з 1947), член-засновник Української вільної академії наук (УВАН) у Канаді та її президент (1955–1969), кількаразовий голова Української Наукової Ради в Канаді (з 1959), член-засновник і президент різних українських і канадських наукових та культурних товариств.

[135] Йдеться про доньку Ю. Лавріненка – Ларису.

[136] Мерчуткіна – персонаж із п'єси А. Чехова «Юбилей» (1891).

[137] 5–7 червня 1986 року відбувся IX з'їзд СПУ.

СПУ – Спілка письменників України – добровільна творча організація професійних літераторів: поетів, прозаїків, драматургів, критиків і перекладачів.

[138] У червні 1986 року відбувся VIII з'їзд Спілки письменників Радянського Союзу у Москві.

СПРС – Спілка письменників Радянського Союзу. Підставою для її створення була постанова ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 «Про перебудову літературно-художніх організацій». За цією постановою, ліквідовано всі літературні організації, які на тоді ще існували, натомість створено підготовчий комітет для організації єдиної Спілки

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 472

письменників СРСР та відповідні республіканські комітети. Спілки письменників союзних республік входили як підрядні до СП СРСР.

[139] Горбачов Михайло Сергійович (нар. 1931) – радянський політичний діяч та єдиний в історії Президент СРСР (1985–1991). З діяльністю М. Горбачова на посту глави КПРС і держави в цілому пов'язане масштабне прагнення реформування в СРСР. Розпочата перебудова закінчилася занепадом світової соціалістичної системи й розпадом СРСР, а також закінченням холодної війни. За часів правління М. Горбачова було знято також партійну цензуру на засоби масової інформації, оголошено гласність.

[140] Йдеться про доповідь П.Загребельного на IX з'їзді письменників України, що відбувся у червні 1986 року. Виступ був опублікований у газеті «Літературна Україна». (Див.: Досконалому суспільству – досконале слово: Доповідь першого секретаря правління Спілки письменників України Павла Загребельного // Літературна Україна. – 1986. – № 24. – 12 червня. – С. 3–5.)

Загребельний Павло Архипович (1924–2009) – український письменник, лауреат Державної премії СРСР, Шевченківської премії, Герой України. У 1979–1989 – депутат ВР СРСР 10–11 скликання, у 1979–1986 – Перший секретар правління Спілки письменників України.

«Літературна Україна» – щотижнева газета. Орган правління Національної спілки письменників України. Заснована 1927 року в Києві під назвою «Літературна газета» як орган ВУСПП. Із 1962 року виходить за сучасною назвою.

[141] Едшмідт Казимир (1890–1966) – німецький експресіоніст.

[142] «Нові обрії» – журнал (альманах), що виходив у Гамбурзі (Німеччина) у 1960-х роках.

[143] В особистому архіві Г. Костюка, що зберігається в ІЛ НАН України, серед опрацьованих матеріалів листів І. Костецького не виявлено.

[144] Соловій Юрій (нар. 1912) – український художник. У Львові закінчив мистецько-промислову школу (1944). Емігрував до Німеччини, пізніше до США (живе у Рутерфорді).

[145] Прізвище особи не встановлено.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 473

[146] Чапленко Василь Кирилович (1900–1990) – український письменник, драматург, мовознавець, літературний критик, редактор, дійсний член УВАН та НТШ.

[147] «Арена» – часопис, орган Всеукраїнської Федерації пролетарських письменників і митців. Видавався у Харкові. В особистій бібліотеці Г. Костюка збереглася ксерокопія примірника єдиного номера цього журналу за 1922 р. (Ф. 217, од. зб. 1754).

[148] Див.: *Хвильовий М.* На верхів'я // Арена: Орган Всеукраїнської Федерації пролетарських письменників і митців. – Харків. – 1922. – № 1.– С. 10.

Коряк Володимир Дмитрович (1889–1937) – український літературознавець, критик, член КП(б)У. Належав до Спілки пролетаських письменників «Гарт» (1923–1927), ВУСПП (1927–1932) і СРПУ (з 1934). У 1919–1920 рр. працював в установах Наркомосу УРСР в Києві та Харкові; у 1921–1924 р. – в редакціях журналу «Шляхи мистецтва» й газети «Вісті ВУЦВК». У 1925–1936 рр. – професор і завідувач кафедри української літератури харківського ІНО (згодом Харківського університету). Розстріляний більшовиками за контрреволюційну діяльність.

[149] Мужен – провансальське середньовічне місто у Франції, поблизу Канн, де жив з 1933 до 1951 року В. Винниченко. Г. Костюк у 1951 році, після смерті письменника, відвідав Мужен і Закуток, де залишилася вдова померлого Р.Я. Винниченко. Усвідомлюючи неоціненну вартість як літературного, так і малярського доробку письменника, він заопікувався долею його архіву. З цього приводу написав низку статей, в одній з яких детально описав Закуток (див.: *Костюк Г.* Остання резиденція В. Винниченка // Володимир Винниченко та його доба. – Нью-Йорк, 1980. – С. 85–116). На превеликий жаль, Закуток не став історико-культурним заповідником для українського народу, і на сьогодні остаточно втратив свій первісний вигляд. Г. Костюк же відтворив у письмовій формі Закуток таким, яким бачив його у 1951 році під час відвідин Мужена. З фотографічною точністю описав він увесь будинок В. Винниченка, кімнату за кімнатою, особливу увагу приділивши робочому кабінетові та архівові письменника.

[150] Йдеться, мабуть, про доповідь Плюща Л. «Таємниця Хвильового», прочитану вперше 18 травня 1986 у Нью-Йорку в Будинку УВАН (див.: Свобода. – Нью-Йорк, 1986. – Ч. 89. – 13 травня. – С. 3).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 474

Плющ Леонід Іванович (нар. 1939) – математик, відомий публіцист, літературознавець, правозахисник, член Ініціативної групи захисту прав людини, член Закордонного представництва Української Гельсінкської групи.

[151] В архіві Г. Костюка серед описаних матеріалів виявлено 2 листи Л. Плюща (22 жовтня 1983, 1 липня 1984). Зміст їх стосується переважно творчості М. Хвильового, публікації його творів, зокрема 5-томного видання («Смолоскип», 1978–1986).

[152] Український Народний Союз (УНС), до 1914 – Руський Народний Союз, найстарша і найбільша допомогова організація США та Канади.

[153] Йдеться про вступне слово О. Гончара на відкритті IX з'їзду письменників України, який відбувся у червні 1986 року. (Див.: Вступне слово О. Гончара // Літературна Україна. – 1986. – № 24. – 12 червня. – С. 2.)

Гончар Олесь Терентійович (1918–1995) – український письменник, чиї твори заслужено вважають радянською класикою, суспільно-громадський та партійний діяч.

[154] Див.: Виступ делегата Б. Олійника // Літературна Україна. – 1986. – № 27. – С. 3.

Олійник Борис Ілліч (нар. 1935) – український поет, громадський діяч, академік НАН України.

[155] Див.: Виступ делегата Ю. Мушкетика // Літературна Україна. – 1987. – № 27. – С. 3.

Мушкетик Юрій Михайлович (нар. 1929) – український письменник.

[156] Хорс. Красне письменство та мистецтво: Український журнал – літературно-критичний журнал, 1946, виходив у Мюнхені. Редактор-упорядник – Костецький І.

[157] Йдеться про видання «Вибраний Стефан Ґеорґе по-українському та іншими передусім слов'янськими мовами» (видали І. Костецький, О. Зуєвський. – Штутґарт: «На горі», 1968–1971. – 592 с.; 1973. – 544 с.).

[158] «Новый мир» – один з найстаріших у сучасній Росії (видається у Москві з 1925 року) щомісячних літературно-художніх журналів. Заснований на базі видавництва «Известия» за пропозицією редактора газети «Известия» Ю.М. Стєклова. З 1947 по 1991 – орган Союзу

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 475

письменників СРСР. Сьогоднішній засновник та видавець – Редакція журналу «Новый Мир».

[159] Штайнер Рудольф (1861–1925) – редактор та видавець. У світовій педагогіці став відомим завдяки новаторській «вальдорфській методиці».

[160] Бєлий Андрєй, справжнє прізвище Бугайов Борис Миколайович (1880–1934) – російський письменник-символіст.

[161] Пільняк Борис Андрійович, справжнє прізвище Вогаáу (1894–1938) – російський письменник.

[162] Грабович Григорій Юлійович (нар.1943) – літературознавець, професор кафедри української літератури Українського наукового інституту Гарвардського університету, засновник і головний редактор київського часопису «Критика».

[163] «Юнацька боротьба» – журнал української революційної демократичної молоді, видавничий орган УРДП. Виходив у Німеччині [1947], редактор В.С. Голубничий.

Голубничий Всеволод Сергійович, літ. псевдоніми Фелікс, В. Голуб (1928–1977) – економіст, історик, публіцист, суспільно-громадський діяч. Доктор економіки (1971), член УВАН, професор Нью-Йоркського Хантер-коледжу (1962–1977). Від 1945 разом із родиною на еміграції в Західній Німеччині. Від 1946 – член Української революційно-демократичної партії, редактор видання «Юнацька боротьба». Навчався в Українському вільному університеті (Мюнхен). 1951 переїхав до США, закінчив економічний факультет Колумбійського університету (1954), викладав у Російському інституті цього університету (1954–1956).

[164] «Україна» – популярний громадсько-політичний і літературно-мистецький ілюстрований тижневик (до червня 1963 двотижневик), виходить у Києві з травня 1941. З 1974 як додаток до «України» видається англомовний квартальник, з 1978 – місячник «Ukraine».

[165] Маяковський Володимир Володимирович (1893–1930) – російський поет, публіцист, драматург і громадський діяч.

[166] Коттмайєр Елізабет (1902–1983) – німецька поетеса, дружина І. Костецького.

[167] Новиченко Леонід Миколайович (1914–1996) – український літературний критик, літературознавець. Доктор філологічних наук,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 476

професор. Дійсний член АН УРСР (з 1985 р.). Лауреат Шевченківської премії (1968).

[168] Гоголь Микола Васильович (1809–1852) – український та російський письменник, творчість якого спонукала до розробки української тематики в російській літературі другої половини XIX ст., вивченню історії та етнографії України.

[169] Достоєвський Федір Михайлович (1821–1881) – один з визначних, відомих у світі, російських письменників та мислителів.

[170] «Термінус» – журнал молодих українців Канади, нерегулярник. Виходив у 1986–1989 рр. Заснований Марком Стехом, Адріаном Івахівим, Нестором Микитиним та Романом Ващуком – членами театральної групи АУТ (Авангардний український театр, Торонто). «Термінус» майже не відомий в Україні і практично не вплинув на материковий літпроцес, хоча користувався авторитетом та популярністю в мистецьких колах.

[171] Йдеться про шістнадцятий том англомовного видання «Анналів УВАН» – «Studies in Ukrainian Literature» (1986), де було вміщено бібліографію праць Г. Костюка (див.: Hryhoriy Kostiuk: A Bibliography (1972–1985) // Studies in Ukrainian Literature / Edited dy Bohdan Rubchak, – New-York: The ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1986. – P. 37–50. – (The Annals of the ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.Inc; Volume XVI, 1984–1985; Numer 41–42)); статтю І. Кошелівця «An Entusiast of the Ukrainian Revival. On Hryhoriy Kostiuk's Eightieth Birthday» (Там само. – С. 23–25), а також рецензію Б. Рубчака на книжку Г. Костюка «Володимир Винниченко та його доба» (1980). У листі до Б. Рубчака від 18 грудня 1986 року Г. Костюк оцінив вищезгаданий збірник так: «Мені нарешті прислали з УВАН 16 том «Анналів»... цей том я вважаю таки справді добрим. І не тому, що там вліплена моя стареча фізіономія і щось сказано, доброго чи злого, про мене. Ні. А тому, що це перша англомовна книга «Анналів», де по-перше, солідно і широкомаштабно поставлено проблеми української літератури й літературознавства, а по-друге, і це для мене дуже важливо, вперше в історії літератури взагалі, в науковому органі англійською мовою представлена досить велика добірка студій над творчістю Володимира Винниченка». Названий примірник «Анналів» зберігся у бібліотеці Г. Костюка (Ф. 217, од. зб. 1222).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 477

[172] Славутич Яр, справжнє прізвище Жученко Григорій Михайлович (нар. 1918) – український поет, перекладач. На еміграції в Німеччині й США. З 1960 року в Канаді. Професор Альбертського університету. Автор англомовних підручників з української мови, літературно-критичних нарисів, редактор і видавець літературно-мистецького альманаха «Північне Сяйво» (Едмонтон).

[173] Кортасар Хуліо (1914–1984) – аргентинський письменник і поет, представник напряму «магічний реалізм». Визнаний майстер новели. Однак славу здобув як романіст, творець нового латиноамериканського роману. Його романи «Гра в класики» (1963) та «62. Модель для збирання» (1968) написані у зрілий період творчості.

[174] Цимес – традиційна єврейська страва, приготована з овочів із додаванням фруктів, ягід, м'яса, прянощів. У листі слово «цимес» вжито у значенні «головне», «суть».

[175] Сковорода Григорій Савич (1722–1794) – український просвітитель-гуманіст, філософ, поет, педагог.

[176] «Камбрбум», вигадане слово із одного з найвідоміших оповідань І. Костецького «Божественна лжа. Подія однієї ночі» (1944), яке принесло йому славу експериментатора-авангардиста та винахідника «камбрбуму». Вперше було опубліковане у часописі «Хорс» (Реґенсбурґ: Українське слово, 1946. – Ч. 1 (жовт.). – С. 49–68). У своєму інтерв'ю з Ю. Соловієм письменник пояснив суть фабули «Божесвенної лжі» як «модифікацію епізоду з життя Сковороди», «як то він шлюбної ночі полишив свою молоду неторкнутою і подався у світи» (*Соловій Ю.* Відвідини «На горі» // Ігор Костецький. Тобі належить цілий світ. – С. 111). В начерках до неопублікованого автобіографічного есею І. Костецький виклав своє розуміння власного творчого призначення: «Все, що я пишу, є з життя духу, завжди – про перемогу духу. Нічим іншим я не цікавлюсь». Він наголосив, що новела «Божественна лжа» є суцільною апологією духу. «Це чути з зумисне неспаєних двох половин її композиції. Я пішов на цей стилістичний злочин виключно для того, щоб унаявнити в першій частині те, що зветься «красою гріха», і щоб зречовистити його, як щось, що далі підлягає обов'язковому подоланню. Це було моє, як то говориться, «цілеве наставлення». Для мене в цьому суть людини, суть людства» (див.: *Стех М.* Пошуки // Ігор Костецький. Тобі належить цілий світ. – С. 18–19).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 478

[177] Мережковський Дмитро Сергійович (1865–1941) – російський письменник, поет, критик, перекладач, історик, релігійний філософ, суспільний діяч.

[178] Гумільов Микола Степанович (1886–1921) – російський поет, засновник школи акмеїзму, перекладач, літературний критик.

[179] Рильський Максим Тадейович (1895–1964) – український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч, академік АН України.

[180] Тичина Павло Григорович (1891–1967) – український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч.

[181] Загул Дмитро Юрійович, літ. псевдоніми І. Майдан, Б. Тиверець, Д. Буковинець, Г. Юрась (1890–1944) – український поет-символіст, літературознавець, критик, публіцист, перекладач, педагог, громадський діяч.

[182] Савченко Яків Григорович (1890–1937) – поет і літературний критик. Як редактор «Літературно-критичного Альманаха» (1918) й один із засновників «Музагету», належав до основоположників українського символізму. У 1917–1926 друкувався в журналах «Шлях», «ЛНВ», «Універсальний Журнал», «Мистецтво», «Глобус», «Життя й Революція», «Гарт».

[183] Кафка Франц (1883–1924) – німецькомовний письменник XX століття.

[184] Джеймс Августин Алоізіус Джойс (1882–1941) – ірландський письменник, поет, представник напряму модернізму. Його твори, як і твори М. Пруста і В. Вулф є класичними творами, у яких використано літературний прийом «потоку свідомості», характерний насамперед для модерністського напрямку в літературі XX століття.

[185] Світлична Надія Олексіївна (1936–2006) – правозахисниця, учасник руху шістдесятників, журналіст. Член Української Гельсінкської групи, член Закордонного представництва Української Гельсінкської групи, редактор-упорядник «Вісника репресій в Україні» (США). Лауреат премії імені Василя Стуса, державної премії імені Тараса Шевченка, нагороджена орденом Княгині Ольги.

[186] Йдеться про видання «Стус В. Палімпсести. Вірші 1971–1979 років» (Упор. Н. Світлична, вступ. стаття Ю. Шевельова. – Мюнхен: Сучасність, 1986. – 480 с.), де було вперше опубліковано статтю Ю. Шевельова «Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса)» (С. 17–58). Стаття була написана протягом листопада 1984 – вересня

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 479

1985 років у Нью-Йорку. Увійшла до збірок: *Шевельов Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 2. – С. 105–135; *Шевельов Ю.* Вибрані праці: Літературознавство. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 1039–1075.

[187] Курилик Вільям (1927–1977) – канадський художник українського походження. Автор відомого символічного полотна «Нуклеарна Мадонна», написаного в дочорнобильську добу. Після 1986 року картина набула іншої назви – «Чорнобильська Мати Божа». Вершинними у його творчості є серія «Страсті Христові» та ілюстрації до «Євангеліє».

Шевельов Ю. цікавився творчістю цього самобутнього художника. Відомі його статті «З нагоди виставки картин Василя Курилика в Вінніпезі» (Сучасність. – 1981. – № 1. – С.50–52); «Василь Курилик – маляр двадцятого сторіччя» (Нові дні. – 1985. – Ч. 419. – С. 3–8).

[188] Див.: William Kurelek and the Twentienh Centuri / Василь Курилик і двадцяте сторіччя // The World of William Kurelek. – New York: The Ukrainian Museum, 1987. – С. 10–51. Вступна стаття до каталогу виставки «Світ Василя Курилика» була опублікована паралельно українською та англійською мовами. Поширений варіант статті – «Василь Курилик – маляр двадцятого сторіччя» (1985). Увійшла до збірника «Поза книжками і з книжок» (Київ: Час, 1998).

[189] Харківський тракторний завод ім С. Орджонікідзе, найбільший завод тракторобудування УССР. Будівництво ХТЗ розпочато 1930, пущено в експлуатацію 1 жовтня 1931. Випускав колісні, з 1937 гусеничні трактори. Під час Другої світової війни устаткування заводу вивезено на схід і на його базі в Рубцовську (Алтайський край РРФСР) постав тракторний завод. У 1944–1949 рр. тривала реконструкція ХТЗ. З 1949 розпочато виробництво дизельних гусеничних тракторів ДТ-54 та малогабаритних колісних тракторів ХТЗ-7.

[190] У 1931 році театр «Березіль» підготував виставу на честь колективу харківського Тракторобуду. Спектакль називався «Народження гіганта». Тексти написали Ю. Яновський та М. Ірчан.

[191] Падох Ярослав, літ. псевдонім Босняк (1908–1998) – адвокат, науковець, громадський діяч. Від 1949 р. дійсний член НТШ та УВАН. Закінчив Краківський університет (1931), від 1937 р. працював як адвокат. Отримавши докторат в Українському вільному уні-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 480

верситеті в Празі (1940), викладав там право до 1949 р. У 1948 році виїхав до Америки. Від 1977 до 1990 очолював НТШ в Америці.

[192] Омельченко Василь – директор Центру української документації при Українській вільній академії наук у США, засновником і директором якого був В. Міяковський. У 1995–1996 – президент УВАН.

[193] Див.: *Шевельов Ю.* Слово впроводу до Леоніда Плюща як шевченкознавця // *Плющ Л.* Екзот Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. – Едмонтон: Канадський Інститут Українознавчих Студій, 1986. – С. 7–21. Ця праця Л. Плюща у 1986–1987 роках була удостоєна нагороди Омеляна і Тетяни Антоновичів.

[194] Йдеться, мабуть, про працю Ю. Шевельова «Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language Style» (In and around Kiev. – Heidelberg, 1991. – S. 251–257). У листі до Й. Дзендзелівського від 16 березня 1995 р. Юрій Володимирович писав: «У Канаді після довгих років зволікання вийшла збірка праць про Сковороду, там і моя стаття, але по-англійськи» (див.: *Дзендзелівський Й., Дзендзелівська Н.* Листування Юрія Шевельова з Йосипом Дзендзелівським // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том CCXLVI: Праці філологічної секції. – Львів, 2003. – С. 673). Стаття Ю. Шереха «Сковорода – Поет» українською мовою була опублікована у газеті «Український вісник» (1944. – Ч. 29–30. – 25 листопада. – С. 8).

[195] Дзеверін Ігор Олександрович (1929–2001) – український літературознавець, критик. Працював в Інституті літератури ім. Тараса Шевченка НАН України: від 1966 – завідувач відділу, від 1978 до 1991 – директор; 1961–1972; 1980–1989 – головний редактор журналу «Радянське літературознавство» (від січня 1990 – «Слово і час»). З 1988 академік АН УРСР.

[196] Русанівський Віталій Макарович (1931–2007) – український науковець, філолог, мовознавець-україніст, викладач і славіст.

[197] Єрмоленко Світлана Яківна (нар. 1937) – український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, редактор щоп'ярічника «Культура слова», автор праць із лінгвостилістики, етнолінгвістики.

[198] Радишевський Ростислав Петрович (нар. 1948) – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу давньої

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 481

української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

[199] На нашу думку, йдеться про мегаломана – за тлумаченням медичної енциклопедії, це людина, яка хворобливо возвеличує себе та свої вчинки.

[200] Хвильовий Микола, справжнє прізвище Микола Григорович Фітільов (1893– 1933) – український прозаїк, поет, публіцист, один з основоположників пореволюційної української прози.

[201] Куліш Микола Гурович (1892–1937) – український письменник, режисер, драматург, громадський діяч.

[202] Підмогильний Валер'ян Петрович (1901–1937) – український письменник і перекладач, один з найвидатніших прозаїків українського «розстріляного Відродження».

[203] Див.: Із записок Василя Стуса з концентраційного табору, 1982 року // *Стус В.* Палімпсести. – [Мюнхен]: Сучасність, 1986. – Суперобкладинка. Книжка збереглася в особистій бібліотеці Г. Костюка з його численними підкресленнями та коментарями (Ф. 217. – Од. зб. 1444). У листі цитата підкреслена рукою Г. Костюка чорним фломастером.

[204] Йдеться про статтю Дзюби І. «Два крила і ... безкрилля», опубліковану у двох числах «Літературної України» (див.: *Дзюба І.* Два крила і ... безкрилля. Стаття № 1 // Літературна Україна. – 1987. – № 8. – 19 лютого. – С. 6; Стаття 2. – № 9. – 26 лютого. – С. 6).

[205] Йдеться про дослідження Г. Костюка у галузі винниченкознавства (див.: *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його доба. – Нью-Йорк, 1980. – 283 с.); упорядковані Г. Костюком: 1) Зібрання творів М. Хвильового у п'яти томах (1978–1986, Нью-Йорк), яке було по суті першим, на той час повним виданням літературної спадщини письменника; 2) видання роману В. Підмогильного «Місто» (див.: *Підмогильний Валеріян.* Місто: Роман / Післямова, біографічна та бібліографічна довідки Г. Костюка. – Нью-Йорк, 1954. – 301 с.; 3) видання творів М. Куліша (1955, Нью-Йорк); 4) видання праць П. Филиповича (див.: *Филипович П.* Література: Статті, розвідки, огляди / Ред., упоряд., примітки та післямова Г. Костюка. – Нью-Йорк– Мельборн, 1971. – 581 с. – (Українська Вільна Академія Наук у США; Серія: З нашого минулого; ч. 3); 5) зібрання праць М. Драй-Хмари (див.: *Драй-Хмара М.* З літературно-наукової спадщини. –

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 482

Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1979. – 410 с. – (Записки Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка; Філологічна секція; Т. CXCVII).

[206] Йдеться, мабуть, про Б. Кравченка, директора Канадського інституту українських студій (КІУС), де публікувалася книжка Л. Плюща «Екзот Тараса Шевченка» (1986) зі вступом Ю. Шевельова.

[207] Юркевич Мирослав – редактор Канадського інституту літературних студій (КІУС).

[208] Йдеться про два перші томи «Щоденника» В. Винниченка, публікацію яких підготував Г. Костюк (див.: *Костюк Г.* Винниченко В. Щоденник. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – Т. 1: 1911–1920. – 500 с.; Т. 2: 1921–1925. – 683 с.).

[209] Йдеться про статтю-відповідь В. Русанівського «За чим тужити?» (Літературна Україна. – 1969. – 28 листопада. – С. 4) на статтю Б. Антоненка-Давидовича «Літера, за якою тужать» (Там само. – 1969. – 4 листопада. – С. 3).

Антоненко-Давидович Борис Дмитрович, справжнє прізвище – Давидов (1899–1984) – український письменник, перекладач; член літературної організації Ланка-МАРС; дослідник проблем розвитку й культури української мови. Репресований у 1935 році, на волі – з 1957 року.

[210] *Плачинда С.* Мова – як море // Літературна Україна. – 1987. – №. 10. – С. 6.

[211] Чикаленко Оксана – йдеться, мабуть, про дружину Левка Чикаленка, Оксану Лінтварьову. За кордоном Левко Євгенович 1943 року одружився з Оксаною Лінтварьовою, яка взяла прізвище Чикаленко і нині мешкає у Нью-Йорку.

[212] Цитується праця І. Франка «Дещо про себе самого» польською мовою, яку вперше було надруковано у збірці «Obrazki galicyjskie» (Львів, 1897) як авторську передмову під назвою «Nieco o sobie samym».

[213] «Новое русское слово» – російськомовна газета, що видавалася у Нью-Йорку. Перший випуск газети вийшов 15 квітня 1910 року. До 1920 року виходила під назвою «Русское слово». З 1930-х років – найбільше періодичне видання російською мовою в США. «Новое русское слово» – найдавніша газета російською мовою, яка виходила безперервно. До 10 квітня 2009 року виходила у тижневому форматі, з 17 квітня 2009 року – в щотижневому.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 483

[214] Цитується роман у віршах А.С. Пушкіна «Євгений Онегин» (1823–1831).

[215] Ю. Шевельов іронізує, інтерпретуючи цитату із твору М. Гоголя «Пропавшая грамота» («Свиные, собачьи, козлиные, дрофиные, лошадиные рыла – все повытягивались и вот так и лезут целоваться»).

[216] Йдеться, мабуть, про дослідження Ю. Шевельова «Українська мова в першій половині двадцятого століття 1900–1941. Стан і статус», написане англійською мовою у січні–листопаді 1981 року, в Нью-Йорку. Авторизований переклад на українську мову здійснила Оксана Соловей 1984 року. Вперше було надруковане у видавництві «Сучасність» 1987. (Див.: *George Y. Shevelov*. The Ukrainian Language in the First Half of the 20th Century (1900–1941): State and Status. / Translated from the English by Oksana Solovey. – Suchasnist, 1987).

[217] Останні роки життя Улас Самчук дуже хворів, був прикутий до інвалідного візка, доживав свої дні у пансіоні імені І. Я. Франка. Але письменник ніколи не нарікав на свою долю. Єдине, про що він мріяв, – це повернутися в Україну хоча б своїми творами.

[218] Синявська Ніна Антонівна, донька Антона Степановича Синявського, відомого вченого та громадського діяча.

[219] Переїхавши до США у 1952 році, Г. Костюк долучився до роботи новоствореної при УВАН у Нью-Йорку Комісії для вивчення й охорони спадщини Володимира Винниченка (Винниченківська комісія). Тоді ж було засновано періодичний плановий літературно-критичний збірник, де публікувалися матеріали про життя й діяльність В. Винниченка.

[220] Рудницький Леонід Іванович (1935) – філолог, професор-емерит германських та слов'янських мов і літератур, директор програми Центрально- і Східноєвропейських студій в університеті Ла Саль (США, Філадельфія), дійсний член Національної Академії наук України.

[221] Грушевський Олександр Сергійович (1877–1943) – літературознавець, критик, історик літератури, брат М.С. Грушевського.

[222] Домбровський Олександр (нар. 1914) – український історик. Дійсний член НТШ, УВАН у США. 1943 р. у Празі в Українському вільному університеті отримав ступінь доктора філософії. З 1949 р. проживає у США. Дійсний член і генеральний секретар Українсько-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 484

го історичного товариства, член редколегії журналу «Український історик».

[223] Томас Стернз Еліот (1888–1965) – американський поет, драматург і літературний критик. В 1914 році влаштувався в Англії завдяки ґранту на навчання. В 1927 прийняв англіканство та став громадянином Британії. До 1930 року став найвизначнішою фігурою в поетиці та літературній критиці англомовної частини світу та залишався нею близько тридцяти років.

[224] Езра Луміс Паунд (1885–1972) – американський поет, один з основоположників англомовної модерністської літератури, видавець та редактор. З 1920 р. жив у Парижі, з 1925 – в італійському місті Рапалло. Підтримував фашистський режим Мусоліні.

[225] Йдеться про роман Уласа Самчука «Волинь» (1932–1937), який номінувався на Нобелівську премію.

[226] І. Костецький разом із дружиною, письменницею Елізабет Коттмайєр впродовж багатьох років керував власним видавництвом «На Горі», де публікувалися українською мовою твори українських авторів, а також переклади з європейської літератури.

[227] У Києві 1966 р. вийшла поетична збірка Ю. Косача «Мангаттанські ночі»; 1975 – збірка «Вибраного», а наступного – книжка новел «Лиха доля в Маракайбо». Останніми за часом виходу у світ були «Літо над Делавером» (1980) та роман «Володарка Понтиди» (1987). У листі йдеться, мабуть, про останню збірку Ю. Косача «Літо над Делавером».

[228] Костенко Ліна Василівна (нар. 1930) – українська письменниця, поетеса.

[229] Драч Іван Федорович (нар. 1936) – український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч.

[230] *Косач Ю.* Сузір'я лебедя. – Нью-Йорк: В-во М.П. Коць, 1983. – 276 с. У приватній бібліотеці Г. Костюка зберігся примірник роману з численними правками та підкресленнями рукою Г. Костюка чорною та синьою кульковою ручкою (ІЛ. – Ф. 217. – Од. зб. 696).

[231] Липинський В'ячеслав Казимирович (1882–1931) – український політичний діяч, історик, історіософ, соціолог, публіцист, теоретик українського консерватизму. Один із організаторів Української демократично-хліборобської партії. За гетьманату – посол України в Австрії.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 485

[232] Донцов Дмитро Іванович (1883–1973) – український літературний критик, публіцист, політичний діяч, засновник теорії інтегрального націоналізму.

[233] Липа Юрій Іванович (1900–1944) – громадський діяч, письменник, поет, публіцист, один з визначних ідеологів українського націоналізму.

[234] Йдеться, мабуть, про Білінського Ярослава (нар. 1932) – українсько-американського ученого-політолога, професора політичних наук Делаварського університету, дійсного члена НТШ та УВАН. З 1985 до 1987 року виконував обов'язки президента УВАН. У 1987 році був обраний на посаду президента, на якій пропрацював до 1990 року.

[235] Йдеться про «Літературну Україну» за 13 серпня (№ 33) 1987 року, де було вміщено статтю Г. Кочура «Шлях Миколи Зерова до поезії», спогади В. Мисика про Соловки «Сторінка пам'яті» та вперше опубліковано сонети М. Зерова (див.: Літературна Україна. – 1987. – № 33. – 13 серпня. – С. 6).

[236] Кочур Григорій Порфирович (1908–1994) – перекладач, поет, літературознавець, громадський діяч.

[237] Йдеться про збірку поетичних творів М. Зерова, яка вийшла у Мюнхені під редакцією М. Ореста (див.: *Зеров М.* Corollarium: Збірка літературної спадщини / Під редакцією М. Ореста / Інститут Літератури. – Мюнхен, 1958. – 223 с.

[238] Йдеться про працю Ю. Шевельова «Українська мова в першій половині двадцятого століття 1900–1941. Стан і статус», вперше опубліковану у 1987 році.

[239] Поема «Гуляй Поле» І. Багряного написана у січні 1944 року (Тернопіль). Увійшла до збірок: «Золотий бумеранг» (1946), «Золотий бумеранг та інші поезії» (К.: Рада, 1999), «Вибрані твори» (К.: Смолоскип, 2006. – С. 410–416. – (Серія: Розстріляне Відродження)).

[240] Чубар Влас Якович (1891–1939) – радянський державний і партійний діяч, довголітній голова Ради Народних Комісарів УСРР. Один з організаторів геноциду українців 1932–1933 років.

[241] Йдеться про Скрипника Миколу Олексійовича (1872–1933) – радянського партійного і державного діяча. З березня 1927 до лютого 1933 – народний комісар освіти. У 1927 скликав всеукраїнську правописну конференцію, внаслідок якої був опрацьований так

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 486

званий «скрипниківський» правопис, затверджений 1928, який усував русифікаційні впливи з української мови.

[242] Хрущов Микита Сергійович (1894–1971) – перший секретар КПРС (1953–1064), Голова Ради Міністрів СРСР (1958–1964), довголітній перший секретар ЦК КП(б)У.

[243] Хвиля Андрій Ананійович, справжнє прізвище Олінтер (1898–1938) – партійний і державний діяч УРСР 1920–1930-их років, публіцист; довголітній завідувач відділу агітації і пропаґанди ЦК КП(б)У, з 1933 заступник народного комісара освіти УРСР. 1936–1937 – директор Інституту фольклору АН УРСР. Здійснив ревізію т. зв. харківського правопису. 1937 заарештований і розстріляний.

[244] Каганович Наум Аркадійович (1903–1938) – український радянський мовознавець, член-кореспондент АН УРСР, директор Інституту мовознавства АН УРСР, редактор журналу «Мовознавство». У 20–30-х виступав з гострою критикою на адресу українських письменників і лінгвістів, звинувачуючи їх у націоналізмі. Після 1933 визначав політику в українському мовознавстві, підготував правопис та підручник української мови, які значною мірою русифікували її. У 1937 репресований, розстріляний.

[245] Йдеться про Павла Петровича Постишева, який виступив за вилучення з українського правопису літери «ґ» на пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У у листопаді 1933 року.

[246] Сталін Йосиф Віссаріонович, справжнє прізвище Джугашвілі (1879–1953) – партійний і державний діяч, генераліссимус Радянського Союзу, член комуністичної партії, з 1922 року Генеральний Секретар ЦК КПРС. В керівництві державою допустив грубі помилки, які негативно вплинули на подальший розвиток як СРСР, так і республік, які входили до його складу.

[247] Можливо, йдеться про Василя Мусійовича Омельченка.

[248] Одарченко Петро Васильович (1903–2006) – український вчений педагог, дослідник-літературознавець, мовознавець, критик, публіцист, дійсний член УВАН (з 1948) та НТШ (з 1947), голова історичної секції УВАН у США (з 1951) член НСПУ. Професор Українського вільного університету (з 1944 р.) й Української православної богословської академії (1946–1951). У 1928–1929 роках викладач Ніженського інституту народної освіти. 1929 року був заарештований і висланий за межі України. 1931–1944 рр. працював у вищих на-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 487

вчальних закладах Алма-Ати, Уральську й Курську. На еміграції з 1943 р. З 1951 – у США.

[249] Йдеться про 80-річний ювілей І. Кошелівця.

[250] Йдеться про другий том спогадів Г. Костюка «Зустрічі і прощання», який вийшов друком у 1998 (див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади. – Едмонтон: КІУС, 1998. – Кн. 2. – 609 с.).

[251] Див.: Жовтень і перебудова: революція продовжується: Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС, М.С. Горбачова на спільному урочистому засіданні Центрального комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 70-річчю Великої Жовтневої революції // Літературна Україна. – 1987. – № 45. – 5 листопада. – С. 1–5.

[252] Йдеться про видання першого тому спогадів Г. Костюка «Зустрічі і прощання» (1987). В особистому архіві Г. Костюка зберігся примірник першого тому, а також варіанти тексту спогадів із правками автора.

[253] Йдеться про Юрія Лавріненка, який помер 14 грудня 1987 року.

[254] Йдеться про твори М. Хвильового «Іван Іванович» і «Синій листопад», а також статтю М. Жулинського про творчість письменника, надруковані у журналі «Вітчизна» (див.: *Хвильовий М.* Уривок з автобіографії. Іван Іванович: Повість. Синій листопад. Оповідання // Вітчизна. – 1987. – № 12. – С. 106–143; *Жулинський М.* Талант незвичайний і суперечливий. – Там само. – С. 144–149).

Жулинський Микола Григорович (нар. 1940) – український літературознавець і громадський діяч. Директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, академік НАН України.

[255] Йдеться про «Відкритий лист до генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова», опублікований у самвидавному журналі «Український вісник», (випуск 7, 1987), у якому В. Чорновіл підняв важливі питання політичного і культурного життя періоду перебудови в Україні.

[256] Йдеться про письмове звернення українських письменників і суспільних діячів Є. Сверстюка, В. Чорновола та І. Світличного до Міжнародного ПЕН-клубу, у якому йшлося про загиблого в концтаборі українського поета. Справа ця набула світового розголосу, оскільки президент Міжнародного ПЕН-клубу надіслав Горбачову

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 488

телеграму і ЦК КПРС зацікавилося постаттю В. Стуса. Це письмове звернення справді написав Є. Сверстюк, як і припускав Ю. Шевельов (див.: *Овсієнко В.* Світло людей: Мемуари та публіцистика. – Харків: Права людини, 2007. – Кн. 2. – С. 105).

[257] Йдеться, очевидно, про збірку Л. Костенко «Сад нетанучих скульптур» (1987).

[258] Коцюбинська Михайлина Хомівна (1931–2011) – відомий літературознавець, з когорти шістдесятників, племінниця М. Коцюбинського. Ініціатор і виконавець багатьох творчих проектів, пов'язаних з осмисленням і виданням творів шістдесятників, зокрема В. Стуса, І. Світличного, В. Чорновола та ін. З кола найбільших друзів і соратників Б. Антоненка-Давидовича.

[259] Курбас Лесь (1987–1937) – український актор і театральний режисер. Репресований і розстріляний у 1937 році. У 1957 реабілітований посмертно.

[260] Ейзенштейн Сергій Михайлович (1898–1948) – радянський режисер, сценарист, теоретик кіно й педагог, заслужений діяч мистецтв РРФР (1935), доктор мистецтвознавства.

[261] Єльченко Юрій Никифорович (нар. 1929) – український партійний та політичний діяч. Міністр культури УРСР (1971–1973). Депутат Верховної Ради УРСР.

[262] Див.: *Кузякіна Н.* Микола Куліш в «ГАРТІ», УРБІНО і ВАПЛІТЕ // Літературна Україна. – 1988. – № 5. – 4 лютого. – С. 6; № 6. – 11 лютого. – С. 6. Відома також стаття Н. Кузякіної «За соловецькою межею. Листи М. Зерова, М. Куліша, Г. Епіка, В. Підмогильного» (Київ. – 1899. – № 7. – С. 111–134).

Кузякіна Наталія Борисівна (1928–1994) – українська театро- та літературознавець, доктор мистецтвознавства; досліджувала творчість Л. Курбаса, М. Куліша, О. Довженка. Як літературознавець вона виступала непримиренним опонентом офіціозної радянської науки, не бажала пристосовуватися до панівної ідеології, залишаючись твердою у своїх переконаннях. Така позиція науковця, звісно не могла залишитися безкарною. Авторку було звинувачено у наклепництві і нехтуванні ідеями Жовтневої революції та відвертому ухилянні від керівної лінії всемогутньої Комуністичної партії. Їй не могли пробачити опубліковану у Варшавському альманасі «Український календар» статтю під назвою «Народжена революцією» (її було розцінено

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 489

як наклеп на радянську драматургію), нищівну характеристику творчості О.Корнійчука зокрема та її однозначне й безапеляційне ставлення до радянської ідеології в цілому. Вченою Радою ІМФЕ ім. М.Т. Рильського (1967 р.) було винесено вердикт – «не відповідає посаді». Дослідниця стала фактично безробітною. Відтак вона була змушена виїхати з України до Ленінграда (тоді за межами України, у Москві, опинилися також Лесь Танюк і Неллі Корнієнко) і з 1973 року й до останніх своїх днів працювала у Ленінградському інституті театру, музики й кінематографії.

У листі, очевидно, йдеться про цей відомий факт з біографії Н. Кузякіної, який розцінювався як акт вигнання. Однак її переїзд до Росії ніяк не вплинув на її дослідницькі зацікавлення і їй все таки вдалося, хоча й у тяжкій боротьбі з радянською номенклатурою, опублікувати цікаві й оригінальні дослідження у галузі історії українського театру і драматургії (див.: Гідна пам'яті й пошани // Слово і час. – 2008. – № 12. – С. 32–33).

[263] Див.: Листування М. Коцюбинського з В. Винниченком (Вступ, підготовка текстів і коментарі Федченка П.М.) // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37–60; «Ви маєте найкращого читача...»: Уривки з листування Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка // Україна. – № 6. – С. 13–15.

[264] «Нові дні» – ілюстрований щомісячник, що виходить у видавництві «Нові дні» (Канада, Торонто).

[265] Цитується строфа із вірша А. Пушкіна «Вакхическая песня (Что смолкнул веселия глас?..)» (1825), вперше опублікованого у 1826 році.

[266] Ю. Шевельов у січні 1988 року в Нью-Йорку написав окрему статтю-спогад (за словами автора, напівспогади, напівстаттю) «З повісти про двох Юрків». Вперше вона була надрукована у часописі «Нові дні» (1988. – Ч. 458. – С. 7–12) під заголовком «Про Юрія Лавриненка і трохи про себе». Увійшла до збірок «Третя сторожа» (Балтимор–Торонто: «Смолоскип», 1991. – С 435–448), «Пороги і Запоріжжя» (Харків: «Фоліо», 1998. – Т. 2. – С. 345–356).

[267] Див.: *Шевельов Ю.* Світло ночі // Свобода. – 1988. – 2 квітня. – Ч. 63. – С. 2, 4. – Передрук з: *Шевельов Ю.* Світло ночі // Наше життя. – 1949. – Ч. 4. – С. 3–4.

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 490

[268] Іллінойський університет (Урбана-Шампейн, шт. Іллінойс, США) – один з кращих університетів США, найбільший із кампусів (університетських містечок) Іллінойсу. Заснований у 1867 р.

[269] Йдеться про Конгрес, присвячений тисячоліттю християнства, який відбувся у квітні 1988 року у Равенні.

[270] Г. Костюк і Ю. Шевельов познайомилися 1943 року, у Львові.

[271] Прізвище особи не встановлене.

[272] Див.: *Шевельов Ю.* Про памфлети Миколи Хвильового // *Хвильовий М.* Твори: у 5 т. / Ред. Гр. Костюк. – Нью-Йорк–Балтимор–Торонто: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. – Т. 4. – С. 7–63. Стаття датована 9 липня 1977 р., 23 травня 1982 р. Вперше була опублікована у 1978 р. (Сучасність. – № 2. – С. 17–59). Під назвою «Літ Ікара: (Памфлети Миколи Хвильового)» увійшла до збірки «Третя сторожа» (Балтимор–Торонто: «Смолоскип», 1991. – С. 147–204).

[273] Див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади. – Едмонтон: Канадський інститут українських студій. Альбертський університет, 1987. – Кн. 1. – С. 400–404.

[274] Шамрай Агапій Пилипович (1896–1952) – український літературознавець, історик літератури, науковий співробітник Літературної секції Науково-дослідної кафедри історії української культури в Харкові в 1925–1926 рр., співробітник ВУАН в Комісії новітнього письменства. Репресований в середині 1930-х рр., згодом був реабілітований і працював далі в Інституті літератури ім. Т. Шевченка. 1921 року закінчив Харківський університет і викладав українську літературу в харківському Інституті народної освіти, де навчався Ю. Лавріненко у 1926–1930 роках.

[275] Див.: *Сенченко Іван.* Нотатки про літературне життя 20–40-х років // Українська мова і література в школі. – 1988. – Березень. – С. 16–24.

Сенченко Іван Юхимович (1901–1975) – український письменник. У 1927 році опублікував памфлет «Із записок Холуя», який викликав шквал негативних рецензій. Критики В. Коряк, Я. Савченко, І. Лакиза звинуватили його у наклепі на пролетарську літературу та членів КП(б)У, а сам твір був надовго вилучений з літератури (див.: *Сенченко Ів.* Із записок // Вапліте. – 1927. – № 1. – С. 3–11).

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 491

[276] Брюховецький В'ячеслав Степанович (нар. 1947) – український літературознавець, педагог і громадський діяч. Головний ініціатор відродження Києво-Могилянської академії як сучасного вищого навчального закладу, побудованого на зразках північно-американських університетів, згодом ректор і президент університету «Києво-Могилянська академія». Член Спілки письменників України (з 1982 р.).

[277] Йдеться про статтю С. Гречанюка «День повернення Миколи Хвильового» (Українська мова і література в школі. – 1987. – Ч. 12. – С. 17–26).

[278] Див.: З листування М.К. Зерова. (Вступ, коментарі і підготовка листів до друку Толстова В.О.) // Радянське літературознавство. – 1988. – № 1. – С. 48–68; № 4. – С. 33–49.

[279] У 1935 році Г. Костюка було заарештовано і до 1940 року включно він відбував заслання на вугільних шахтах Воркути.

[280] *Федченко П.* Оцінюємо з класових позицій // Київ. – 1987. – № 8. – С. 129–130.

[281] З листування М. Коцюбинського з В. Винниченком (Вступ, підготовка текстів і коментарі Федченка П.М.) // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37–60.

[282] Архівні матеріали Є. Чикаленка було передано на зберігання у відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Матеріали Є. Чикаленка (насамперед листи) наявні також в інших фондах Відділу рукописів і текстології Інститутуту літератури та в інших архівах (ЦДІАК, Інститут рукопису ЦНБУ ім. Вернадського).

[283] Рейган Рональд Вілсон (1911–2004) – Президент США у 1981–1988, республіканець. Найстаріший президент США (станом на 2005 рік). Слідом за ним президентом став Джордж Герберт Вокер Буш (старший).

[284] Г. Костюк залишив унікальний спогад про Т. Осьмачку. Див.: *Костюк Г.* Тодось Осьмачка здалеку і зблизька (спостереження, зустрічі й діалоги) // Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах. – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – С. 324–376.

[285] Йдеться, мабуть, про Вавржінека Владіміра (філолог-славіст, директор Слов'янського університету). Ю. Шевельов згадує про події на Конгресі, присвяченому тисячоліттю християнства у Равенні,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 492

у статті-спогаді «Мої зустрічі з Романом Якобсоном». Учений зазначає, що після його виступу до нього підійшов, захоплений доповіддю Вавржінек і запропонував зустрітися, щоб обговорити тему, яку він порушив. Їхня зустріч планувалася на наступний день. Однак вона не відбулася, і Ю. Шевельов вважав, що цьому завадила давня історія, пов'язана з Р. Якобсоном (див.: *Шевельов Ю.* Мої зустрічі з Романом Якобсоном // *Шевельов Ю.* З історії незакінченої війни. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 317).

Ю. Шевельов дуже болісно переживав усе, що було пов'язане з минулим, але незабутим сюжетом його взаємин та співпраці з Романом Якобсоном. Тому, щоб прояснити, бодай наприкінці життя, причини, які інспірували розлад у спілкуванні двох достойних, але вельми амбітних вчених, він написав у 1988 році (січень–лютий–серпень) статтю-спогад «Мої зустрічі з Романом Якобсоном», яка вперше була опублікована у журналі «Сучасність» (1994. – № 12. – С. 93–128). Увійшла до збірки «З історії незакінченої війни» (К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 255–320).

Якобсон Роман Осипович (1896–1982) – російський та американський лінгвіст та літературознавець, один з відомих лінгвістів XX століття. Мав вплив на розвиток гуманітарних наук не лише своїми новаторськими ідеями, а й активною організаторською діяльністю.

[286] Лант Альфред (1893–1977) – знаменитий американський театральний актор.

[287] Танюк Леонід Степанович (Лесь Танюк) (нар.1938) – режисер театру і кіно, професор Київського державного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого, заслужений діяч мистецтв України (1995). Йдеться про відомий факт з біографії Л. Танюка, коли у 1960 роках через переслідування з боку місцевої влади він виїхав до Москви. У 1965–1986 рр. – ставив спектаклі у ЦДТ, МХАТі, театрах ім. Станіславського, ім. Пушкіна, ім. Московської ради.

[288] «Празька весна» – період політичної лібералізації Чехословаччини (5 січня – 20 серпня 1968). З приходом до керівництва Комуністичної партії Олександра Дубчека Чехословаччина почала демонструвати незалежність від СРСР. Одночасно з лібералізацією у суспільстві почали зростати антирадянські настрої. Політичні реформи О. Дубчека не були надто радикальними, але сприймалися керівництвом СРСР як загроза партійно-адміністративній системі

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 493

СРСР та інших соціалістичних країн, а також цілісності та безпеці всього «соціалістичного блоку». Період закінчився, коли у ніч з 20 на 21 серпня до Чехословаччини ввели війська країн Варшавського договору. Подавлення «празької весни» посилило розчарування багатьох представників західних лівих кіл в теорії марксизму-ленінізму і привело до розколу багатьох західних комуністичних партій.

Білодід Іван Костянтинович (1906–1981) – український мовознавець, педагог, академік АН УРСР з 1957 р., академік АН СРСР з 1972 р.

[289] Йдеться про статтю Ю. Шевельова «Світло ночі» (1988).

[290] Парафраз з монологу Гамлета однойменної трагедії В. Шекспіра: «Що він Гекубі? Що йому Гекуба?»

[291] «Скринька Пандори» – Пандора – за грецькою міфологією, жінка, яка була причиною лиха на землі, була дружиною брата Прометея Епіметея. У його домі стояла скринька, де були сховані всі лиха. Пандора із цікавості відчинила скриньку, й звідти по світу розлетілися численні неприємності, що завдають людям мук, горя, страждань. Тільки надія залишилась на дні скриньки. У переносному значенні «скринька Пандори» – осередок лиха, підступний дарунок.

[292] Йдеться про Жовтневий переворот 1917 року (у радянській історіографії – Велика Жовтнева соціалістична революція) – події в Росії, внаслідок яких владу захопили більшовики. Жовтневий переворот докорінно змінив хід історії на територіях колишньої Російської імперії та значним чином вплинув на хід світової історії.

[293] Йдеться про статтю «Статутні принципи Української Гельсінкської Спілки» (Свобода. – Нью-Йорк, 1988. – Ч. 170. – 7 вересня. – С. 2).

«Свобода» – громадсько-політичне видання, засноване 1893 року. Видає Український Народний Союз (Нью-Йорк).

[294] Йдеться про Макара Івана Івановича (нар.1957) – дисидента, організатора опозиційних мітингів у Львові 1988 року.

[295] Йдеться про найгучнішу акцію Українського Культурологічного клубу – екологічну демонстрацію на площі Жовтневої революції (нині Майдан Незалежності) 26 квітня 1988 року – у день другої річниці Чорнобильської катастрофи.

[296] Цитується вірш П.Г. Тичини «Пам'яти тридцяти» (1918).

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 494

[297] *Бендер В.* Фронтовими дорогами. – Торонто-Нью-Йорк: «Сужеро-Добрус», 1987. – 278 с.

[298] *Кислиця Д.* Світе ясний: Спогади. Від р. Вовчі з Наддніпрянщини до р. Св. Лаврентія на Оттавщині – Оттава-Канада: «Нові дні», 1987. – 451 с.

[299] Йдеться про збірник: *Куліш М.* Твори. Спогади про М. Куліша – Антоніни Куліш / Українська Вільна Академія Наук у США. Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, за матеріяльною допомогою Східньо-Европейського Фонду. – Нью-Йорк, 1955. – 477 с.

В Україні було опубліковано спогади Антоніни Куліш у двотомному виданні творів М. Куліша (1990) з поміткою: «Подається за виданням: *Куліш М.* Твори. – Нью-Йорк, 1955» (див.: *Куліш А.* Спогади про Миколу Куліша // *Куліш М.Г.* Твори: У 2 т./ Упор., підгот. текстів і коментарі Леся Танюка. – К., 1990. – Т. 2. – С. 695–753).

[300] *Костюк Г.* Теорія і дійсність: До проблеми вивчення теорії, тактики й стратегії більшовизму в національному питанні // Сучасність. – Мюнхен, 1970. – № 9, 11, 12; 1971. – № 1–4. Також стаття була опублікована окремим виданням (Мюнхен: «Сучасність», 1971. – 149 с.). Увійшла до збірки «Сталінізм в Україні», вперше опублікованої в Україні у 1995 році (Сталінізм в Україні. – К.: «Смолоскип», 1995. – С. 27–110).

[301] Йдеться, очевидно, про збірку публіцистичних статей Г. Костюка «На магістралях доби» (див.: *Костюк Г.О.* На магістралях доби: Статті на суспільно-політичні теми. – Балтімор: Смолоскип, 1983. – 292 с.).

Історико-літературна стаття Костюка Г. «На магістралі історії» вперше була опублікована у 1968 році (збірник ОУП «Слово», № 3. – С. VII–XXIX). Увійшла до збірника статей «У світі ідей і образів» (див.: *Костюк Г.* На маґістралі історії // У світі ідей і образів: Критичні та історико-літературні роздуми. 1930–1980. – Мюнхен: Сучасність, 1980. – С. 491– 511).

[302] Чижевський Дмитро Іванович (1894–1977) – учений-енциклопедист, культуролог, філософ, літературознавець, славіст. У 1949–1956 роках працював на посаді професора Гарвардського університету (США).

[303] Гурський Яків Пантелеймонович (1923–1995) – український вчений-славіст, доктор філософії у галузі слов'янської лінгвістики.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 495

Після Другої світової війни з родиною емігрував до США. Був секретарем, другим заступником президента УВАН. Член УВАН. Дійсний член НТШ (1982).Багатолітній професор Сіракузького університету, де очолював департамент слов'янських мов та літератур. Викладав на курсах українознавства в Гарвардському університеті та в Міжнародній школі україністики НАНУ (Київ, 1991–1993).

[304] Пеленський Ярослав (нар. 1929) – український учений історик. З 1958 року проживає у США. У листопаді 1987 р. Я. Пеленський стає президентом Східно-Європейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського у Філадельфії. З серпня 1993 р. Я. Пеленський – член польсько-української історичної комісії, що була створена польською і українською Академіями наук, а з березня 1994 р. – член бюро відділення історії, філософії та права НАН України. У 1984 р. він отримав посаду редактора журналу «Віднова», який видавався Інститутом східноєвропейських досліджень у Філадельфії, а також стає членом редакційної колегії (німецької і російської редакцій) часопису «Континент» (Париж – Москва). Від 1991 р. Я. Пеленський – член редакційної ради журналу «Przeglad wschodni» (Варшава), а з 1993 р. – київського «Ucraina mediaevalis».

[305] Любченко Аркадій Панасович (1899–1945) – український письменник, редактор. Був членом літературних об'єднань «Гарт», «Вапліте».

[306] Йдеться про перший том Зібрання творів В. Домонтовича, що вийшло у 1988 році за редакцією Ю. Шевельова. (Див.: *Домонтович В.* Проза / Редакція й супровідна стаття Ю. Шевельова. – Мюнхен: «Сучасність», 1988. – Т. 1. – 517 с.; Т. 3. – 558 с.; 1989. – Т. 2. – 477 с.). У приватній бібліотеці Г. Костюка збереглося це тритомне видання із його численними підкресленнями, помітками і записами (Ф. 217., Од. зб. 428 /1/2/3/).

[307] Йдеться про статтю Г. Грабовича «Велика література» (Сучасність. – 1986. – № 7–8. – С. 46–80). Пізніше вийшла друком ширша його розвідка «У пошуках великої літератури» (АН України. Інститут української археології. Гарвардський університетт. Український науковий інститут. – К., 1993. – 56 с.). Це було, на той час, перше відсторонене дослідження історико-літературного процесу періоду МУРу. Проте воно виявляло надмірну претензійність та упередженість, а відтак і неприйнятність для багатьох учених-емігрантів.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 496

В. Моренець у своєму дослідженні про модерний характер Нью-Йоркської групи письменників наводить цитати із листів І. Коровицького (до Б. Бойчука від 30 серпня 1985) та У. Самчука (відповідь на запрошення до дискусії Б. Бойчука як тодішнього редактора відділу літератури у журналі «Сучасність»), де вони відверто висловлюють свої міркування щодо соцреалістичної заангажованості його дослідження, яке, як слушно зауважує науковець, мимохіть переводить розмову з філософсько-естетичної площини в політико-ідеологічну. (Див.: *Моренець В.П.* Нью-Йоркська група: інтродукція до нових полемік на давні теми (уривок з авторської монографії) // МАҐІСТЕРІУМ. Літературознавчі студії, 2007. – Випуск 29. – С. 46–47). Г. Костюк і Ю. Шевельов також вважали, що Г. Грабович не зрозумів істинних причин виникнення та організаційного призначення МУРу. Зокрема Г. Костюк у листі до Б. Рубчака від 18 грудня 1986 року коментував дослідження Г. Грабовича так: «Г. Грабович у критиці своїй МУРу (а з ним до Ю. Шереха, В. Петрова, У. Самчука) посів позицію не об'єктивного дослідника, який вникає в праці мурівців і пробує внести свої дружні корективи, а всезнаючого сноба. До проблем, які тоді молодий Шерех ставив, він комплектно не доріс. Він їх просто не розуміє, але гордо кепкує. Замість того, щоб навчитися хоч би стилю висловлювати свої думки у Ю.Шереха чи В. Петрова, він демонструє свій щелеполомний чи ватножуйний стиль. Якщо таким стилем написана і його дисертація про Шевченка, то можна висловити тільки свій жаль до читачів».

[308] Йдеться про твір В. Бендера «Фронтовими дорогами», уривок з якого було надруковано у журналі «Сучасність». (Див.: *Бендер В.* Розгром. Перші бої. Свої // Сучасність. – 1987. – № 5. – С. 7–20; № 6. – С. 9–22; № 7–8. – С. 10–17).

[309] Йдеться про критичні виступи проти Ю. Шевельова В. Державина, полеміка з яким була досить активною й мала офіційний розголос. Як відомо, В. Державин гостро критикував теорію Ю. Шевельова «національно-органічного стилю» у літературі. Як опонент, у своїй статті «Три роки літературного життя на еміґрації (1945–1947)» він говорив про недосконалість тогочасної літературної критики у МУРі й дав своє визначення національної літератури, яке, по суті, об'єднувало літературно-критичні концепції Ю. Лавріненка (кларнетизм), Г. Костюка (вітаїзм), Ю. Шевельова (національно-органічний

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 497

стиль), надаючи їм узагальнено-викінченого змісту. Пізніше Ю. Шевельов збагнув, у чому саме полягала фантасмагорична наївність його тодішнього твердження і виклав свої оновлені спостереження у статті «Юрій Шерех (1941–1956). Матеріяли до біографії» (1964), чим визнав правоту В. Державина.

Непорозуміння з Ю. Лавріненком мали радше приватний характер, аніж суспільний і залежали від особливостей рис характеру кожного з них. Сюжети із своєї біографії з В. Державиним і Ю. Лавріненком Ю. Шевельов описав у спогадах (див.: *Шевельов Ю.* Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. – Харків – Нью-Йорк, 2001. – Т. 2.: В Европі. – С. 70–73; 77–78).

[310] У часописі «Сучасність» (1988, № 9) було вміщено статті про Ю. Лавріненка (див.: *Одарченко П.* Пам'яті Юрія Лавріненка // Сучасність. – 1988. – № 9. – С. 21–28; *Кошелівець І.* У дорозі дружби і співробітництва (Ю. Лавріненко). – Там само. – С. 29–34; *Тарнавський Ю.* Юрій Лавріненко. – Там само. – С. 35–39).

[311] Йдеться про статтю «Появився перший том контроверсійного письменника» (Свобода. – Нью-Йорк, 1988. – № 197. – 15 жовтня. – С. 2–4).

[312] Йдеться про Українську революційно-демократичну партію, яка постала 1946 року в Німеччині. За програмовими засадами, УРДП виступала проти радянського режиму і боролася за створення самостійної української держави з демократичним устроєм. Очолювали її Г. Костюк (до 1948 р.), І. Багряний (від 1948 до 1963), Ф. Гаєнко (1963–1967), В. Гришко (1967–1975), М. Воскобійник (від 1975). УРДП – співзасновник і активний учасник діяльності Української Національної Ради (до 1968). Про свою політичну діяльність Г. Костюк розповідає у спогадах: «За традицією і професійною звичкою, мене тягли, і я сам тягнувся душевно, до літературного процесу... у МУРі я числився ніби «на верхах», дещо там таки робив, але в цілому відігравав другорядну роль і творчо не міг себе виявити. Більшість своєї енергії я віддавав революційно-демократичному рухові. Одне слово, я «захворів на політику», як пізніше іронічно зауважив мій добрий «неполітичний» друг Юрій Шерех» (див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах. – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – С. 191). У цей час (період МУРу) вийшли його публіцистичні праці: «УРДП та її критика» (див.: Теодор Залужний. УРДП та її критика. –

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 498

Новий Ульм: Пропагандивний відділ УРДП, 1948. – 16 с.); «Пам'яті замучених» (див.: Борис Подоляк. Пам'яті замучених: До двадцятиріччя розстрілу групи українських письменників // Літературний зошит: Літературно-мистецький додаток до газети «Українські вісті». – Новий Ульм, 1947. – № 1.); «За що було вбито Кірова?» (див.: *Подоляк Б.* За що було вбито Кірова? // Вперед. – Мюнхен, 1949. – № 1).

[313] Перший з'їзд Української революційно-демократичної партії відбувся 1947 року.

[314] Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) утворена в Україні наприкінці Другої світової війни з ініціативи УПА й революційного ОУН (ОУН(б)), як «верховний орган українського народу в його революційно-визвольній боротьбі» (Тимчасовий устрій УГВР), з метою створення ширшої суспільно-політичної бази для боротьби збройного підпілля проти німецьких окупантів і більшовиків та притягнення до неї кадрів з-поза ОУН, хоч остання залишалася організаційною й ідеологічною базою УГВР. В кінці 1944 року за кордон виїхала частина членів УГВР і оформила Закордонне Представництво (ЗП УГВР), яке очолив отець І.М. Гриньох.

[315] Йдеться про повість англійського письменника та публіциста Еріка Артура Блера (літ. псевдонім Джордж Оруелл) «Колгосп Тварин» («Animal Farm», 1945). «Колгосп тварин» – це притча, алегорія на революцію 1917 року та наступні події у Росії. У 1946 році І. Шевченко переклав цей унікальний твір і передмову автора до нього українською мовою. Переклад було опубліковано у видавництві «Прометей» (див.: *Орвел. Дж.* Колгосп тварин: Казка / Переклад укр. мовою І. Чернятинського. – Мюнхен: «Прометей», 1945. – 90 с. // ІЛ. – Ф. 217. – Од. зб. 1050).

Шевченко Ігор Іванович, літ. псевдонім Іван Чернятинський (1922–2009) – історик-візантолог (США). Голова Міжнародного товариства візантійських студій. Редактор-засновник англомовного журналу «Гарвардські українознавчі студії». Почесний доктор Варшавського університету. Професор візантійської історії та літератури в Гарвардському університеті (від 1973 р.). У 1946 році уклав «Англо-український словник з вимовою» та переклав казку Дж. Оруелла «Колгосп тварин». У 1948 році під його редакцією вийшла збірка листів М. Драй-Хмари французькою мовою («Le Flambeau», 1948, т. 31).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 499

[316] Див.: МУР: Література. Мистецтво. Критика: Альманах. – Штуттґарт: Прометей, 1946. – 188 с. Вийшло друком лише одне число. Його співредакторами були Г. Костюк, Ю. Шевельов, М. Степаненко.

[317] Степаненко Микола Омелянович (1918–1993) – учений-літературознавець, суспільно-громадський діяч, священик. Від 1949 року член УРДП. З 1944 року в Німеччині, де після закінчення війни (1945–1949) викладав рідну мову і літературу в гімназіях таборів переміщених осіб у Мюнхені і Карлсфельді. 1949 року емігрував до США. У 1956 – викладач мови у військовій школі в м. Монтерей (Каліфорнія). У 1961–1968 роках – викладач східнослов'янських мов і літератур у Сиракузькому, Нью-Йоркському і Ратґерському університетах, асистент-професор університету ім. Джорджа Вашингтона. Одержавши ступінь доктора філософії, від 1970 р. – професор Центрально-Мічіганського університету (Маунт Плезант), гість-професор Українського вільного університету (Мюнхен), університету МекКворрі (Сідней) та університету Монаша в Мельбурні (Австралія). Співпрацював із часописами: «Українські вісті», «Український Прометей», «Прометей», «Наші позиції», «Молода Україна», «Свобода», «Народна воля», «Українське життя», «Листи до приятелів», «Мета», «Америка», «Вільна думка», «Визвольний шлях», «Українська книга», «Український голос» та інші. У 1989 році Владика Мстислав висвятив диякона Миколу Степаненка в сан єрея і призначив його настоятелем парафії св. Михаїла в Сан-Франциско, а згодом – св. Івана Хрестителя в Портланді, штат Ореґон.

[318] Йдеться про третій том видання Зібрання творів В. Домонтовича з післямовою Ю. Шевельова «Шостий у ґроні: В. Домонтович в історії української прози» (див.: *Домонтович В.* Проза: Три томи / Редакція й супровідна стаття Ю. Шевельова. – [Мюнхен]: «Сучасність», 1988. – Т. 3. – 558 с. // ІЛ. – Ф. 217. – Од. зб. 428/3).

[319] Йдеться про статті: Появився перший том контроверзійного письменника // Свобода. – Нью-Йорк, 1988. – Ч. 197. – 15 жовтня. – С. 2–4; Відвідини з далекого і не так далекого краю. – Там само. – Ч. 244. – 25 листопада. – С. 1, 4; *Терен-Юськів Теодор.* Виставка Щербицького в УІА? – Там само. – Ч. 232. – 7 грудня. – С. 2.

[320] «Українські вісті» – щотижнева газета (1945–1960 – півтижневик), тісно пов'язана з Українською революційно-демократичною

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 500

партією (УРДП). Засновник і перший редактор Іван Багряний, з 1948 головний редактор – Ю. Дивнич-Лавріненко, з 1951 – А. Ромашко, з 1954 – Віталій Бендер, В. Міняйло, А. Глінін, Федір Гаєнко, з 1978 – М. Смик. Видання друкувалося з листопада 1945 до травня 1978 в Новому Ульмі (Німеччина), з 1978 – у Детройті (США). Як додатки при «Українських вістях» свого часу виходили: ідеологічно-програмовий орган УРДП «Наші позиції», російськомовний двотижневик «Освобождение» (1953, ред. Г. Алексінський); різні додатки: «Сторінка Легіонера» (орган Головної Військової Управи Легіону С. Петлюри, 1965–1969), «Пластунський куток» (1965–1970), «Література й мистецтво» (1968–1969).

[321] Антонович Марко Дмитрович (1916–2005) – український історик і публіцист. Народився в родині українського історика Дмитра Антоновича. На еміграції з 1923 р. Видавець журналу «Розбудова держави», співробітник журналу «Український історик».

[322] Йдеться про інтерв'ю Л. Волянської з М. Антоновичем, Н. Бартай-Драгомановою та О. Радиш-Міяковською «Відвідини з далекого і не так далекого краю» (Свобода. – Нью-Йорк. – 1988. – Ч. 244. – 25 листопада. – С. 1, 4).

[323] Купчинський Роман (1944–2010) – український журналіст. У 1978–1988 – президент видавництва «Пролог»; у 1991 – директор української редакції Радіо Свобода.

[324] Цитується вірш Євгена Плужника «Минають дні... Минають літа...» із збірки «Рівновага» (1933):

«Але ж пливуть, минають літа... Час і горами двига. ... І сум не такий, і радість не та...

І тільки незмінна книга!»

[325] «Сурма» – українська книгарня у Нью-Йорку.

[326] Йдеться про спогади Г. Костюка «Зустрічі і прощання» (1987, Т. 1).

Підготовка тексту, коментарі Надії Баштової

Упорядник висловлює щиру подяку В.С. Брюховецькому за цінні доповнення до коментарів

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 501

Надежда Баштовая.
Юрий Шевелев и Григорий Костюк:
«...На старости лет начинаем переписку...»

Впервые публикуем письма Г. Костюка и Ю. Шевелева. Корреспонденты затрагивают важные для них литературные и общественные проблемы, обсуждают исторические явления в Украине и за ее пределами.

Ключевые слова: *переписка, украинская литературная диаспора.*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 502

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 503

Анотації фондів

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 504

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 505

Григорій Епік

Фонд № 188; од. зб. 570; 1914–1986 рр.

Епік Григорій Данилович (1901–1937) – український письменник, кіносценарист, перекладач і публіцист.

Твори Г.Д. Епіка. Автографи. Поезії: «Білочка» [1937], «Кажу «На все...» І не кажу «Прощай»» (б.д.), «Листи до сина» (б. д.), «Том і Мума на парашуті» (1936), «Роменова географія. Том і Мума подорожують» (б. д.), «Серпнева ніч...» (1935), «Синові» (б. д.), «Синочка» (б. д.), «Том і Мума» 2 (1935, б. д.), «Том і Мума подорожують. Роменова географія» (1937), «Топа-Топунча і валянці стрибунці» (1935), «Топа і Том» (1935).

Кіносценарії: «Марина» 2 (б. д.), уривок з невстановленого кіносценарію (б. д.).

Публіцистика: «Іванівці на хуторах» (1933), «Признали куркулів ненужними» (1933),

Машинописи. Поезії: «Дума про трьох козаків» (1929), «Дума червонців-козаків» (б. д.), «Кажу: «На все…» І не кажу «Прощай»» [1935], «Куль не шкодувать» (б. д.), «Лібкнехт» (б. д.), «Моя Вкраїно» (б. д.), «По гілочках літаю» (б. д.), «Синові» (б.д.), «Сукню ніжно-білу» (б. д.), «Роменова географія. Том і Мума подорожують» (1937), «Том і Мума на парашуті» (1936), «Топа-Топунча і валянці-стрибунці» (1935), «Топа і Том» (1935), «Червона кобза. Дума про червоне козацтво» (б. д.), «Я кішечка жовтенька» (б. д.).

Проза: «Восени» (1926), «Зустріч» (б. д.), «Меценати» (б. д.), «Надзвичайна кар'єра Остапа Сватюка» (б. д.), «Перша весна» (уривок) 2 (б. д.), «Петро Ромен» (1932), «Радіоаматор» (б. д.).

Кіносценарії: «Підкіп» (б. д.), титульний аркуш кіносценарію «Підкіп» (б. д.).

Публіцистика: «Мої зустрічі» (б. д.), «Як же бути? (до проблеми організації літмолодняку)» (б. д.).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 506

Малюнки: Автопортрет (1936), альбом «Роменова абетка» (1935–1936), портрети Р.Г. Епіка 2 (1935), малюнки для Р.Г. Епіка 3 (1935).

Листи Г.Д. Епіка: до Р.Г. Епіка (1935), О.Копиленка (1929), В.М. Омельченко-Епік 157 (1929–1937, б. д.).

Листи до Г.Д. Епіка: від О. Копиленка (1929), Р. Куликової (1936), В.М. Омельченко-Епік (б. д.), [І. Дніпровського] (1936), секретаря Одеської кінофабрики (1932),

Біографічні матеріали: альбом з малюнками та листами до сина з Соловків (1936-1937), виписка з метричної книги з даними про народження Г.Д. Епіка (1916), договір ДВУ з В.М. Данилевич на видання комедії «Хведь-винахідник» (1930), казки для сина і листи до дружини (1935–1936), посвідчення про закінчення Каменського училища та екзаменаційні оцінки (1916), протокол трусу в квартирі Г.Д. Епіка під час його арешту (1934), розписка Г.Д. Епіка про отримання передачі від дружини та сина 2 (1934), свідоцтво продажу Г.Д. Епіком сценарію «Трипільської трагедії» ВУФКУ (1924), угода з Дніпропетровським державним театром «Піонер» про права на п'єсу «Підкіп» (1930).

Фотоматеріали. Родинні: альбом Г.Д. Епіка (б.д.), Г.Д. Епік 20 (1921–1934), Г.Д. Епік із сім'єю (1934), Г.Д. Епік та В.М. Омельченко-Епік 2 (1928, б. д.), З.Д. Епік (1963), альбом Р.Г. Епіка (1933–1946), Р.Г. Епік 11 (1933–1936, б.д.), могила Р.Г. Епіка (б. д.), В.М. Омельченко-Епік 28 (1922–1939, б. д.), В.М. Омельченко-Епік та Р.Г. Епік 3 (1945).

Інші: Н. Горбаньова (1974), С.Дуб (1970), П.М. Нятко 2 (б. д.), група «ВАПЛІТЕ» [1926-1927], група делегатів І Всесоюзної конференції асоціацій пролетарських письменників СРСР (1925), група студентів (1959), з вистав театру юного глядача (б.д.), з вистави «Весілля Фігаро» 2 (1929), з вистави «Жорж Данден» 3 (1927), з вистави «Інквізитор Торквемада» (1929), із захисту проектів випускниками Інституту ім. М.В. Лисенка (1928), кадри з кінофільму «Трипільська трагедія» 9 (б. д.),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 507

колектив «Театр читця» (1928), колектив газети «Гарт» (1926), плівки з фотонегативами 5 (б. д.).

Матеріали щодо реабілітації Г.Д. Епіка: довідка з Військової Колегії Верховного Суду СРСР (1956), повідомлення з Головної Військової Покуратури (1956), виписка з протоколу засідання президії СПУ про відновлення членства Г.Д. Епіка в СПУ (1956), листи СПУ до В.М. Омельченко-Епік 2 (1956), постанова засідання суду Міністерства юстиції УРСР (1956), документи про поновлення Г.Д. Епіка в лавах КПРС 13 (1956–1957), чернетка листа-заяви В.М. Омельченко-Епік в Комітет державної безпеки (1964), повідомлення В.М. Омельченко-Епік з Комітету державної безпеки (1964), свідоцтво про смерть Г.Д. Епіка (1964), заява К.П. Фролової та В.М. Омельченко-Епік Голові КДБ СРСР тов. Семичастному (1964).

Вшанування пам'яті Г.Д. Епіка. Аудіозаписи: мітингу в школі імені Г.Д. Епіка (1961), святкування у школі № 90 ім. Г.Д. Епіка (1971), читання «Першої весни» А. Євенком та Ю. Рудиком (1971).

Фотографії: символічної могили Г.Д. Епіка та Р.Г. Епіка на Байковому цвинтарі у м. Києві (б. д.), виставки книжок і матеріалів про Г.Д. Епіка [1961], з вечора на честь 60-річчя з дня народження Г.Д. Епіка у школі, де він навчався 2 (1961), групи людей біля хати, де народився Г.Д. Епік (1961), скульптурного погруддя Г.Д. Епіка (1963), з відкриття меморіальної дошки Г.Д. Епіка на школі його імені 2 (1963), з вечора, присвяченого 75-річчю Г.Д. Епіка (1976), хати, в якій народився Г.Д. Епік (б. д.), скульптурного погруддя Г.Д. Епіка та Р.Г. Епіка (б. д.), обкладинок, титульних аркушів та сторінок книжок Г.Д. Епіка 35 (б. д.).

Статті у періодичних виданнях: Л. Безпокійна: «Свято чистої совісті» (1963), О. Шалаєв: «Шкільний музей письменника» (1976), «Вшановуючи пам'ять письменника-земляка» (1963), «Пам'яті Григорія Епіка» (1961), «Памяти Григория Эпика» 2 (1963, 1971), «Школі – ім'я Григорія Епіка» (1963), «Школі – ім'я письменника-земляка» (1963).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 508

Запрошення: на літературний вечір до 60-річчя з дня народження Г.Д. Епіка (1961), на літературний вечір «Зустрічі з незабутніми» з нагоди 70-річчя з дня народження Г.Д. Епіка (1971), на літературні вечори, присвячені Г.Д. Епіку 5 (б. д.).

Інше: документи про присвоєння школі № 90 с. Орджонікідзе імені Г.Д. Епіка 2 (1963), документи про присвоєння Дніпропетровській школі № 90 імені Г.Д. Епіка 3 (1961–1964), листи і телеграми учителям та учням школи № 90 м. Дніпропетровська з нагоди присвоєння їй імені Г.Д. Епіка (б. д.), перелік книг, подарованих українськими письменниками школі № 90 ім. Г.Д. Епіка (1963), перелік книг, надісланих до школи № 90 ім. Г.Д. Епіка (1965), аркуші з відривного і перекидного календарів за 17 січня 3 (65 років з дня народження Г.Д. Епіка) (1966), лист Спілки кінематографістів України до комітету по кінематографії при Раді міністрів УРСР (1968), лист комітету по кінематографії при Раді міністрів УРСР щодо відсутності прізвищ Г.Д. Епіка та В.М. Омельченко-Епік у титрах фільму «Партизанова дочка» (1968), стрічки з вечора пам'яті Г.Д. Епіка 2 (б. д.).

Матеріали, присвячені творчості Г.Д. Епіка: О. Барабоха: бібліографічний покажчик і рецензії «Григорій Епік. Літературна спадщина» (1957), літературно-критична стаття «Роман Гр. Епіка «Перша весна»» (б. д.), М.М. Безуглий: стаття «До 50-річчя Радянської влади» (б. д.), Н.Горбаньова: «Слово про земляка» (1971), В.А. Гришко: дипломна робота «Проблема позитивного героя в романі Г.Епіка «Перша весна»» (1966), О. Дейч: «Отзыв. О произведениях Григория Эпика «Перша весна», «Без грунту», «Зустріч»» (1957), О. Килимник: радіопередача «Григорій Епік» (1957), енциклопедична стаття «Епік Григорій Данилович» (б.д.), нарис «Закоханий» у матір революцію» [1966], передмова до видання творів «Творчість Григорія Епіка» [1958], Г. Костюк: літературно-критичний огляд «Передмова» (б. д.), А. Лейтес, М. Яшек: «Епік Григорій Данилович. Біобібліографічні матеріали» (б. д.), В.М. Омельченко-Епік: біобібліографія Г.Д. Епіка [1956], біографія Г.Д. Епіка до 1919 р. (б. д.), бібліографічна

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 509

замітка (б. д.), список творів Г.Д. Епіка (б. д.), записи стосовно життя та творчості Г.Д. Епіка 49 (б. д.), нотатки стосовно віршів Г.Д. Епіка для дітей та фрагменти тексту «Дума про червоне козацтво» (б.д.), блокнот з переказом та аналізом казки Г.Д. Епіка про Тома і Муму (б. д.), П. Панч: виступ на вечорі, присвяченому творчості О. Досвітнього та Г. Епіка (1956), О. Петренко: газетна замітка про «Вибране» Г.Д. Епіка (1958), П.Ротач: газетна стаття «Поет революційної молоді» (1966), І. Сенченко: спогади про Г.Д. Епіка (1958), Срібницький: газетна стаття «Пролетарі ХПЗ обговорюють новий твір пролетарського письменника Г. Епіка «Петро Ромен»» (1933), К.П. Фролова: тези доповіді «Відображення революційної героїки в творах Григорія Епіка» (б. д.), літературно-художній нарис «Григорій Епік» (1968), стаття «Листи Григорія Епіка» (б. д.), Б. Чалий «»Том і Мума», «Топа і Том», «Том і Мума «на парашуті»», Том і Мума подорожують», «Топа-Топунча і валянці -стрибунці»» (б. д.), Борис [...]: «Две встречи с Григорием Эпиком» (б. д.), невстановлені автори: бібліографічні замітки 5 (б. д.), критичні замітки до передмови [видання творів Г.Д. Епіка] (б. д.), нотатки про Г.Д. Епіка (б. д.).

Статті у періодичних виданнях: М. Безуглий: «Життя – подвиг» (1971), «Писатель, солдат революции» (б. д.), «Письменник, наш земляк» (1962), Г. Борисович: «Партизанська донька (фільм одеської комсомольської кінофабрики Українфільму)» (1935), В. Головенець: «Бентежна молодість Григорія Епіка» (1971), О. Килимник: «Крізь роки» (1961), С. Козачков: «Виходець із вагонних майстерень» (1971), П. Колесник: рецензія на: «Гр. Епік. Зустріч: Повість. Х., Український робітник, 1929», П. Ротач: «Полтавське світання» (1966), Я. Токаренко: «Літературний портрет письменника» (1960), з «Літературної газети ХПЗ» 5 (1933), з газети «Харківський паровозник» (1933).

Матеріали В.М. Омельченко-Епік: щоденникові записи [1935], угода з дирекцією Київського Державного театру юного глядача (1930), членський квиток у Всеукраїнському товаристві драматургів, композиторів і сценаристів (1933), довідка про

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 510

заборгованість по квартплаті в будинку «Слово» (1935), свідоцтво про передачу авторських та майнових прав Г.Д. Епіка дружині (1935), повідомлення від начальника міського відділення РС міліції НКВС (1935), договори з Держлітвидавом 3 (1956, 1957), свідоцтво права на гонорар за видані і невидані твори Г.Д. Епіка (1957), рішення народного суду про визнання Р.Г. Буняк спадкоємицею половини авторського гонорару (1958), договір з видавництвом «Радянський письменник» щодо роману «Весна» та повісті «Встреча» (1958), повідомлення Р.Г. Буняк з видавництва «Радянський письменник» (1960), посвідчення, видане відділом пропаганди та агітації Київського міськкому КПУ (1960), поштові квитанції про прийом рекомендованих листів та бандеролей 27 (1959–1961, 1964–1965), квитанція про прийом листів і бандеролей на ім'я М. Безуглого та І. Гузя (б. д.), довідка про закриття судової справи О.М. Омельченка (1958).

Листи, листівки, телеграми, записки В.М. Омельченко-Епік (чистові та чорнові варіанти): до О.І. Бандури (б. д.), М.М. Безуглого (б. д.), С.І. Білоконя 2 (1977), І.Х. Бурдія (1971), Т. Валденко (б. д.), Л.Д. Залати (1976), Ф.Д. Залати 2 (1970), Кириченка (1957), О.І. Ковіньки (б.д.), В.П. Козаченка (1970), Р.Куликової (б.д.), Левчука (1967), А.І. Рожанського (1970), П.П. Ротача 2 (1965, 1968), К.П. Фролової (1964), М.С. Хрущова (1957), Ю.Ю. Шовкопляса (б. д.), О. Юренка 2 (1965), М.Л. [Нагнибіди] (б. д.),В.І. [Півторадні] 2 (1959, 1963), [М. Стельмаха] (1965), Ірини [...] (1970), редакції газети «Вечірній Київ» [1961], ГУТАБ-у 2 (1936, 1937), видавництва «Дніпро» (1969), видавництва «Мистецтво» (1968), дирекції будинку радіо та звукозапису 2 (б. д.), Спілки письменників України м. Харкова (1971), редакції Української радянської енциклопедії (1964), дирекції Центральної книжкової палати УРСР (1957), Центрального телебачення у м. Києві (1965), колективу СШ № 1 м. Тернополя (б. д.), ректора Університету [...] (1965).

Листи, листівки, телеграми, записки до В.М. Омельченко-Епік: Р.М. Азарх 3 (1957, 1961, б.д.), П.В. Байдебури (1976),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 511

О.Г. Барабохи (1966, 1969), М.М. Безуглого 2 (1961, 1977), С.І. Білоконя (1977), С. Борзенка (1959), І.Х. Бурдія 2 (1971, 1972), А.Ф. Ватченка 2 (1963), Н. Вишневської (б.д.), З. Гайдай (б.д.), К.А. Головіна 2 (1971, б.д.), О.Т. Гончара [1968], М.А. Горобцової 2 (1971), А.А. Городецької (1977), Досвітніх 2 (б.д.), К. Дуба 3 (1970, 1976, б.д.), К.В. Елланського (1969), Р.Г. Епіка (1945), Л.Д. Залати (1976), Ф.Д. Залати 2 (1970, 1971), М.К. Іллюхова 2 (1962, 1964), родини Килимників (б.д.), М. Кириченка 4 (1966–1971), Клєбашова (1969), О.С. Коваля (1972), О. Ковіньки 4 (1965–1971), Л. Крупської (1950), Р.Г. Куликової 2 (1958, 1969), А. Лисенко (1961), Г.Н. Логвина (1970), К.К. Мозниченка 16 (1967–1976), П. Панча 15 (1956–1977), В.І. Півторадні (1968), Л. Полякової 2 (1963, 1964), Л. Проценка 2 (1969), П.П. Ротача 6 (1965–1968, б.д.), Г. та В.Савченків 5 (1968, 1969, 1971), Л. та П.Сергієнків (1969), О. Снєгова 9 (195[6]–1974), Н. Стадніченко 6 (1976, 1977), К.П. Фролової 42 (1964–1970, б.д.), Д.О. Хабленка 12 (1969–1974, б.д.), Т. Харченко (1958), О. Юренка 3 (1965–1974), В.І. Ящука (1969), М.Д. [Епік] (1966), [В.П. Козаченка] (б.д.), [М.Г. Куліша] (1934), Є.[Пателі] [1963], І.[І. Федькіної] 2 (1971), Ю. та Р. [Черкащиних] 1969], З.Ф. [...] (1969), Н.Й. [...] (б.д.), Галини та Олексія [...] (1962), Ради [Куликової] (б.д.), невстановлених осіб 6 ([1935], 1969, 1971, б.д.), Дирекції Центральної книжкової палати УРСР (1957), Київського міського відділу народної освіти (1969), колективу школи ім. Г.Д. Епіка 3 (1965, 1966, 1969), Ради музею Червоного козацтва СШ № 1 м. Тернополя (б.д.), слідопитів музею Червоного козацтва (школа № 59 м. Харкова) (1971).

Листування інших осіб: К.М. Безрук до Д.М. Ушакова (1969), М.М. Безуглий до В.П. Ушакової (1985), М.К. Іллюхов до [Клєбанова] (1965), Коцюбинська-Єфименко до [П. Майбороди] (1970), О.В. Снєгов до правління Спілки письменників (1975), П. Панч до Івана [...] (1957), головний редактор Львівського книжково-журнального видавництва до Р.Г. Епік (1958), невстановлені особи (1937).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 512

Викладацькі матеріали В.М. Омельченко-Епік. Конспекти праць: М. Горький «О языке» (б. д.), С.М. Дурилін «Мария Николаевна Ермолова» (1953), Ф. Коган «Техника исполнения стиха» (1935), І.О. Мар'яненко «Минуле українського театру» (б. д.), К.С. Станіславський «Робота актора над собою («Робота над словом»)» 3 (б. д.), Л.І. Тімофєєв «Литературные роды и виды (жанры и жанровые формы)» (б. д.), І.Я. Франко «Прислів'я та приказки» (б. д.), О.М. Чайка, Є.Є. Руднєва «Художественное чтение» (б. д.), «За высокую культуру сценической речи» (1952), «Ленин о литературе» (1941), про М.С. Щепкіна 3 (б. д.).

Нотатки: цитати з поезії В. Маяковського (б. д.), бібліографічні замітки до статті «Мова і її значення» (б. д.), «Золотые россыпи» (цитати видатних людей) (1960), підготовчі матеріали, висловлювання, цитати, поезії 7 (б. д.).

Матеріали до лекційних курсів: «Віночок спогадів про М.К. Заньковецьку» (б. д.), «Мова на сцені» 3 (1964, б. д.), «Орфоепія української літературної мови» (б. д.), «Особенности Актер–Чтец. Рассказчик» (б. д.), «Панас Карпович Саксаганський (1859–1940)», програма вечора пам'яті П.К. Саксаганського (б. д.), «Робота над віршем» 2 (б. д.), «Робота П.К. Саксаганського над книгою і над словом» (б. д.), «Роль і значення прислів'їв і приказок радянської доби» (б. д.), «Слово на сцені» (б. д.), «Сценічна мова» 3 (1962, б. д.), «Техніка мови» 4 (1949–1950), «Читання вірша видатними акторами і поетами» (б. д.), матеріали до курсу лекцій 14 (б. д.).

Малюнок Р.Г. Епіка (1939), волосся Р.Г. Епіка, надіслане В.М. Омельченко-Епік Г.Д. Епіку (1935),

Твори, статті різних авторів. Я. Баш: «Зерна» (1960), О. Іоселіані: «Оповідання про родину», «Мрії», «Мудрість життя» (б. д.), В.П. Кириленко: аудіозапис [музичної композиції на слова Г.Д. Епіка у супроводі бандури] (1966), С.А. Крижанівський: «Про викладання радянської літератури в школі» (б. д.), О. Мазуркевич: «Голос поета-патріота» (б. д.), Мирмухсин: «Мысли о поэме» (1935), С.Г. Миронок: «Поетика М. Коцюбин-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 513

ського» (1986), А. Поповський: «Програма, методичні вказівки та контрольні завдання з української мови та літератури» (1973), І. Шульга: малюнок «Трипільська трагедія» (б. д.)

Бібліотека Г.Д. Епіка і В.М. Омельченко-Епік. Видання творів Г.Д. Епіка: «Без грунту. Повість» (1928), «В снігах: Оповідання» (1928), «Встреча: Повести и рассказы» (1930), «Зустріч: Повість» (1929), «Зустріч» (у кн. «Глитай») (1930), «Избранное» (1960), «Ленінським шляхом: Оповідання» (1925), «На зломі: П'ять оповідань з робітничого життя» (1926), «Облога» (1929), «Первая весна» (1934), «Перша весна. Роман» 2 (1933, 1971), «Перша весна» (1932), «Петро Ромен: Роман» (1932), «Підкіп: П'єса на 3 дії (11 картин)» (1933), «Радіоаматор. Оповідання» 2 (1929, 1930), «Твори» 2 (1958), «Том сатири» (1930), «Хведь-винахідник: Комедія на 3 дії, 6 картин для театрів юного глядача» (1931), «Червоні квіти: Вірші та оповідання» (1972), витинка з книги [«Непія»] (б. д.), «Der erste Fruhling. Roman» (1932).

Видання творів інших авторів: М. Бажан «Англійські враження. Цикл поезій» (1949), «Біля спаської вежі (поезії)» (1952), «Твори в 2-х томах. Том І» (1946), «Твори в 2-х томах. Том ІІ» (1947), П. Воронько «Малятам-соколятам» (1955), Л. Крупська «Поради керівникам художнього читання шкіл і позашкільних установ» (1952), А. Тарасенков «Микола Бажан. Критико-биографический очерк» (1950), К.П. Фролова «Творческая история и место повести А. Головко «Бурьян» в украинской советской прозе 20-х годов» (1961), С. Черкасенко «Казка старого млина: Драма» (1914), «З італійської сучасної поезії» (1958), «Репертуарний збірник. На допомогу художній самодіяльності» (1964).

Запрошення: на вечори, присвячені творчості О.С. Курбаса та М.Г. Куліша 4 (1961, 1962), на літературний вечір до 70-річчя з Дня народження В. Еллана (Блакитного) (1964), на літературний вечір пам'яті Л. Смілянського (1969), на літературно-музичний вечір клубу «Сучасниця» (1971), на виставу «Підкіп» у постановці В.М. Омельченко-Епік (б. д.), на відкриття музею Бойової слави Червоного козацтва у м. Тернополі (1978).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 514

Програми: п'єси М. Куліша «Маклена Граса», п'єси «Все це не так просто» [1961–1962], кінофестивалю, присвяченого 50-річчю Радянської України і ретроспективного показу фільмів (1967), УП науково-практичної конференції працівників дошкільних установ м. Києва 2 (1961, 1966).

Газети, журнали. «Вечірній Київ» 7 (1956–1966), «Днепр вечерний» (1976), «Днепровская правда» (1971), «Дніпровська зоря» 3 (1965–1976), «Друг читача» (1966), «За передову науку» 2 (1963, 1971) «Зоря» 3 (1962, 1971), «Известия» (1964), «Київська правда» (1957), «Ленінська зміна» (1966), «Літературна газета» 12 (1956–1960), «Літературна Україна» 26 (1963–1976), «Литературная газета» 3 (1957, 1958, 1981), «Литературная Россия» (1980), «Машинобудівник» (1971), «Молода гвардія» (1971), «Молодий ленінець» (1961), «Молодь України» (1958), «Правда Украины» 3 (1956, 1963, 1968), «Правда» (1956), «Прапор юності» 2 (1964, 1972), «Радянська Україна» 2 (1960, 1969), «Радянське Поділля» (1971), «Сільські вісті» (1971), «Трибуна кировца» 2 (1971), «Україна» (1965).

Різне: бюлетень Народнього комісаріату освіти (1930), записка на бланку Центрального державного архіву-музею (б. д.), каталог книг республіканського магазину «Книга-поштою» (1967), копія резолюції звітно-виборчих зборів профспілкової організації інституту театрального мистецтва ім. Карпенка-Карого (1960), план-календар Українського республіканського Будинку літераторів на лютий 1971 р., текст для співу «Интернационал» (б. д.).

Дмитро Єсипенко

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 515

Михайло Орест

Фонд № 216; од. зб. 1420; 1901–1963

Орест (справж. прізвище Зеров) Михайло Костьович (1901–1963) – український поет, перекладач, педагог. Брат Миколи Зерова. По війні – на еміграції в Німеччині; засновник і керівник Інституту літератури в Мюнхені.

Автографи, чорнові автографи, авторизовані машинописи, друк: Байдан М. (Орест М.). «До всіх людей совісти в цілому світі» – публікується як приватний лист вид. «Нова епоха» (1954), «До всіх людей совісти в цілому світі» – вирізка з газ. «Свобода» (30.01.1946). Бомбослав Атомович (Орест М.). «Проф. В. Державинові на новий 1948 рік» – автор. маш. (б. д.), дод. «Коментар до вірша...» С. Гординського (31.05.1992), «Відозва колишніх політичних в'язнів» та «Відкритий лист до членів Таборової ради...» – чорнові варіанти (б. д.), «Від редакції» – звернення до читачів з нагоди виходу 1-го числа альманаху «Висвіт» (б. д.), «Вірші, що не ввійшли до збірки "Луни літ" – автограф, маш. (1931–1944), «Головніші помилки» та «Важливіші друкарські помилки» – чорновий автограф, друк (б. д.), «До хвальної редакції газети "Свобода" (б. д.), нотатки, адреси видання, малюнки (дружні шаржі) « (б. д.), «Післямова» – чорновий автограф до вид. Мик. Зерова «Catalepton» (б. д.), «Післямова». «Примітки» – маш. копія з правками до вид. Мик. Зерова «Sonnetarium» (б. д.), списки матеріалів до «Науково-літературознавчого збірника», «Світання» (б. д.).

Поезії (Газетні публікації): «Безсмертя душі», «Заслужена різнота», «Привітність» (грудень 1949), «Буря», «2 жовтня 1943 року», «У книзі старовинній...» (березень 1944), «В Авгсбурзі» (31.10.1948), «В весняному сонці широка яскріє земля...» (липень 1950), «Весна прийшла...» (21.04.1946), «Весна прийшла...», «Прибрався ліс в зелену митру, "Розкрийтеся, замкнені житла!"

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 516

(квітень–травень 1944), «Весняним леготом...» (28.11.1948), «Гроза» – (квітень 1953), «День відійшов...» (8.02.1948), «З вікна» (березень 1947), «Із райського краю...», «Молились на захід поля...», «Приходьте» (червень 1943), «Межень» (2.05.1948), «Нам радощів немішаних зажити...» (2.05.1946), «По негоді» (8.06.1947), «Преображення» (7.01.1948), «Східня мудрість» (19.05.1947), «У книзі старовинній я знайшов...» (березень 1953), «Цвітіння і радість» (жовтень 1943), «З циклю "Хорали Заходу" (1945), «Щорічне, неухильне повертання...» (21.04.1946).

Поетичні переклади з: Бодлера Ш., Вайлдера Сорнтона, Гельдерліна Ф., Георге С., Гофмансталя Г., Грайнера Л., Давтендая М., Новаліса, Рільке Р., Цвейга С. – газетні публікації (1947–1951).

Листи та листівки М. Ореста до різних осіб: О. Г. Ізарського (Мальченка) (1.07.1950), П. Конисського (21.09.1948), Е. Коттмайєр – нім. м. переклав В. Державин (14.02.1951), [Г. Коха] – чорн. автограф відповіді на лист Л. Ортинського [1954], В.П. Марченка (25.11.1951), п. Матсон (2.03.1952), Одарченків М.Ф. та П.В. (19.05.1950), Селегень Г.В. (3.05.1949), Юрія Яковлевича (Кандіїва?) (26.10.1951), Б. Яковлева (7.06.1951).

Листи М. Ореста до установ та організацій 3 (1949–1950, б. д.).

Листи та листівки до М. Ореста від різних осіб: Д. Андрієвського 2 (1958), М. Антоновича 2 (1961), О. Ашер 5 (1961–1962), Т. Балабана (1949), Г. Батрака (21.03.1946), К. Бачинського 2 (1957–1958), І. Бедрила (05.194?), Д. Безбородька 3 – вітальні листівки (1947, 1951, б. д.), Безпечних Івана й Марії 12 (1958–1961), П. Бігуна [1951], Г. Білоус (6.05.1949), Ю. Бойка 14 (1948–1962), І. Бойчука (4.11.1960), І. Бондаренка 2 (1958), М. Борецького 4 (1948), Ю. Бориса 2 (1950), В. Бориса (1953), М.В. Бориса 92 (1958–1963, б. д.), О. Бориславського 3 (1950), І. Борщака 2 (1949), В. Бургардта 2 (1957), Ж. Бургардт 47 (1949–1962, б. д.), З. Бургардт-Клен 2 (1950), Д. Бурка 15 (1959–1961), М. Бурсука (1955), Ю. Буряківського (1953), Д. Бучинського 8 (1954–1961),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 517

О. Ващенка (1957), Б. Війтенка 5 (1949–1950), О. Вінтоняка 14 (1954–1962), П. Волиняка 8 (1950–1957), О. Воропая 11 (1946–1958), М. Воскобійника 5 (1947–1950, б. д.), І. Врецьони (1957), В. Гаєвського (1947), О. Гаєвської (1948), В. Гайдарівського 8 (1946–1949, б. д.), М. Ганицької 4 (1958–1961, М. Ганіва (1962), Л. Ганкевича 2 (1946), М. Гарасевича 3 (1960, б.д.), родини Гарасевичів (1947), В. Гарбера 8 (1950–1961), В. Герасимовича (1948), М. Гікавого (1950), М. Глобенко 27 (1947–1957, б. д.), Є. Гловінського 3 (1956, 1962), Я. Гніздовського 5 (1948–1961), О. Головка 6 (1945–1950), Я. Голуб 3 (1961–1962), Г. Горбач (1962), М. Гординської 4 (1948–1950, б. д.), В. Гординського 27 (1946–1955), С. Гординського 24 (1946–1951), Б. Гошовського 8 (1948–1960), о. І. Гриньоха 2 (1960, 1962), Н. Гроссера 5 (1951), Д. Грушецького (1959), І. Гурина 45 (1950–1961, б. д.), Я. Гурського 9 (1950–1955), В. Гутник 2 (1961), Я. Давида 10 (1956–1961, б. д.), О. Д. Даліна 3 (1951), О. Даник (1946), М. Данилюка 2 (1949), З. Демченка 12 (1953–1954), М. Денисюка 5 (1955–1961), М. Дербуша 4 (1955–1956), В. Державина 7 (1946–1958, б. д.), М. Деркача (1947), І. Деснянського 7 (1955–1961), Т. Дзюбишина 2 (1948, б. д.), М. Дмитренка (1948), М. Добрянського 18 (1947–1958, б. д.), С. Довгаля 5 (1946–1953), В. Доленка (1949), Г. Драбата 3 (1954–1955), О. Дрогомирецької 17 (1948–1950), С. Душенка 14(1947–1950), О. Єндик-Черненко (1962), А. Жука 3 (1959), І. Журливого-Гордієвського (1963), В. Завітневича (Катрана) 17 (1947–1953), П. Зайцева 3 ([1948]–1957, б. д.), О. Запорожця (1956), К. Зеленка 4 (1959–1962), П. Зеленого (1962), Л. Зозулі – дод. лист укр. громади Південної Америки (1955), В. Золотаренка (1951), Л. Зуєвської 32 (1949–1960, б. д.), О. Зуєвського 30 (1949–1958), родини Зуєвських 8 (1960, б. д.), Б. Ігнатіва (1949), О. Ізарського (Мальченка) 148 (1946–1963, б. д.), Л. Каблака (1954), О. Калинника (1951), Ю. Я. Кандіїва (1951), Б. Карачевича 2 (1950), М. Карбута 2 (1950, б. д.), С. Карпенка (1949), В. Карпової 4 (1954), Г. Карпової – з дописками П. Карпова 14 ([1946]–1949, б. д.), К. Касперука (б. д.), Квашинських 9 (1957–1960,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 518

б. д.), Б. Кентржинського 2 (1950), Н. Кибалюка (1945), Ю. Клена 2 (1947), О. Кобця (Варавви) 8 (1958–1961), І. Коваліва 23 (1947–1956, 1960), П. Коваліва (1947), М. Ковалюка (1955), Ф.Д. Ковтонюка 2 (1950), С. Кокота 29 (1944–1952), М. Колянківського 7 (1947-1949), П. Конисього [1949], Б. Кордюка 7 1955–1962, б. д.), І. Коровицького 2 (1950–1955), І. Костецького 148 (1949–1963), родини Костецьких-Коттмайєр 19 (1953–1961, б. д.), Г. Костюка 35 (1947–1961), І. Костюка (1951), Г. Которовича 2 (1953), І. Кошелівця 24(1951–1963), Д. Кошельняк та родини 17 (1946–1956), С. Кравця 4 (1953–1954, б. д.), С. Крашенінникова 10 (1950-1960), В. Креха (1955), О. Кривошия (1947), В. Кривулича 23(1952–1955), Криницьких 4 (1952–1955, б. д.), Т. Кропив'янського 63 (1949–1962), Р. Крушини (Гр. Казака) (1947), В. Кубійовича 3 (1948–1953), Р. Купчинського (1956), П. Курінного 6 (1948–1953), Т. Курпіти 14 (1946–1956), Ю. Лаврініенка (Дивнича) 20 (1951–1961, б. д.), Т. Лапичака 29 (1946–1950), О. Ларушкіної 10 (1948–1950, б. д.), О. Лащенка 9 (1947–1948), М. Леванісів 37 (1951–1962, б. д.), І. Левка (1961), В. Лесича (Кіршака) 28 (1955–1962), Л. Лимана 43 (1946–1961), І. Лихового 2 (1951–1952), Є. Личманенка 16 (1949–1960), Г. Лінчевського (б. д.), Т. Ліськевича (1948), В. Лобунця 2 (1950), О. Лубської (1957), В. Лук'янович 23 (1949–1954), Ю. Луцького 2 (1957–1958), Є. Льоха (1958), О. Макоєва 2 (1950), М. Мамонтіва 2 (1949, б. д.), І. Манила 5 (1951–1957), В. Маркуся 6 (1954–1957), В. Марченка 29 (1947–1952), З. Мацик 6 (1949–1952), Мацкевича М. 4 (1950), Н. Машковської (Гордієвської) (1959), С. Медоєва 12 (1950–1957, б. д.), М. Михалевича 2 (1948), Ч. Міщука 11 (1954–1960), В. Міяковського 6 (1949), Н. Моргун (Полонської-Василенко) 17 (1958–1960), М. Мухина 18 (1956–1960), С. Нагая 4 (1953, б. д.), І. Наддністрового (1958), О. Нессіної (1949), Б. Низанківського 4 (1951–1957), Д. Нитченка 69 (1950–1962, б. д.), О.П. Оглоблина 3 (1959–1960), М. Одарченко 20 (1949–1951, б. д.), П. Одарченка 65 (1950–1963, б. д.), А. Ольшевської 2 (1951–1952), А. Омельчука (1947), І. Омельяненка (1955),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 519

Т. Онуферка 39 (1947–1955), В. Онуфрієнка 2 (1946–1947), Л. Орлигори 3 (1952–1953), І. Ю. Остапенка 2 (1949), М. Очерета (Єржківського) 8 (1958–1960, б. д.), О. Павліва (1955), П. Павловича (Ап. Трембова) 51 (1947–1962), Н. Павлушкової (А. Стефанів) 34 (1959–1963), Є. Папівського 8 (1949–1960), Парфанович (1962), Т. Пасічника (1954), о. І. Патрила 3 (1961), П. Пашника 20 (1958–1961, б. д.), Є. Перейми (1957), В. Петрова (Домонтовича) 7 (1945–1948, б. д.), Є. Пидюра (1956), Б. Пителя 2 (1958), П. Плюйка (Половецького) 13 (1946–1947), О. Повстенка 17 (1949–1962), Ю. Повстенка 4 (1947–1948), Л. Полтави (В. Гальчука) (1951), О. Попіва (1950), о. В. Прийми 19 (1955–1958), О. Пріцака 2 (1947–1948), Е. Прокопович 3 (1950, 1957, б. д.), Б. Пюрка (б. д.), В. Радзикевича (1951), Е. Райса 22 (1957–1961), В. Решетник 2 (1960), Л. Риса 14 (1961–1962), О. Різая (1947), С.О. Ріттенберга 6 (1955–1961), П. Роєнка 78 (1949–1962), Е. Розгін (1959), Б. Романенчука 16 (1950–1962), В. Рошка 2 (1947), Б. Рубіновича 5 (1955, б. д.), І. Рудницького 3 (1956–1961), П. Савчука 4 (1947–1957), Є.П. Сагайдачного (б. д.), У. Самчука 5 (1948), І. Сапіги 182 (1949–1963), Г. Селегень 25 (1947–1949), М. Селешка 22 (1946–1947), Л. Семаки (1958), Г. Семененка 2 (1960), І. Сеньківа 29 (1958–1962, б. д.), Ю. Сенька 13 (1952–1956, б. д.), Д. Сіяк 22 (1958–1961, б. д.), В. Скипського 3 (1946, 1949, б. д.), М. Скрипника 3 (1962), Я. Славутича 91 +(1948–1962, б. д.), Ю. Соловія 34 (1950–1959), О. Соневицької (1946), І. Ставничого (1955), В. Старицького 16 (1951–1956), В.П. Стахіва 17 (1956–1961), М. Стедюка 2 (1946), М. Степаненка 2 (1946), В. Стефаніва – дод. листівка подружжя В. Стефаніва та Н. Павлушкової 5 (1962), Л. та Є. Стожиків 6 (1948–1950, б. д.), родини Стороженків 5 (1952–1953, б. д.), М. Татуся 50 (1946–1955), Ю. Тиса (Крохмалюка) 2 (1953, 1960), П. Титаренка (1955), І. Тихойкого 2 (1949, 1950), В. Унгула 2 (1949), А. Усенка 16 (1949, б. д.), С. Федорівського 7 (1946–1949), В. Фенченка (1955), О. Филиповича 16 (1960–1962), Ф. Хінкулова 8 (1946–1950), Н. Хінкулової 2 (1947–1948), Л. Храпливої 5 (1959–1961),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 520

Я. Христича (1947), А. Цівчинської 25 (1948–1962), В. Чапельського 9 (1946), В. Чапленка 10 (1952–1961), М. Чеботаріва 4 (1947–1949), Д. Чижевського 8 (948–1958), О. Чорнобицької 18 (1957–1962), М. Шаблія 18 (1955–1962), І.Л. Шанковського (1957), Л. Шанковського 2 (1957), В. Шаяна 18 (1946–1962, б. д.), І. Шведе 2 (1951–1952), В. Шепеля 4 (1947–1951), Ю. Шереха 7 (1945–1947), Й. Шклярського (1961), Д. Штогрина 8 (1960–1963), О. Шульгіна 4 (1956–1957), Б. Яковлева 16 (1950–1953), Б. Янів а 2 (1946, 1958), Л. Янушевича 3 (1953), Д. Ярославської 4 (1946), Л. Яців (б. д.), І. Яцкевича 54 (1947–1962).

Колективні листи й листівки до М. Ореста загальною кількістю 15 (1955–1961, б. д.).

Листи до М. Ореста іноземними мовами: S. Burghard 31 (1952–1960), M. & F. Burkhardt 12 (1952–1958, б. д.), E. Dickenmann 3 (1948–1955), F. Findeisen 29 (1953–1960, б. д.), D. Gerhardt 6 (1947–1953), Kapp Karla 24 (1951–1954), Kirkconnell Watson 6 (1948–1955), Koch H. 9 (1953–1954), A. Kottmeier 2 (1954), E. Kottmeier 93 (1948–1962), I. Kottmeier (1952), H. Kunshmann 3 (1949–1950), McKay Matthew 5 (1949–1950), Müller (1950). F.W. Neumann 3 (1946–1949), T. Oberländer (1956), F. Panchel 2 (1961–1962), P. Piper (1950), P. Rossteuscher (1950), L. R*ü*f [...] (1959), D. Saschnin (1951), W. Schenk 2 (1953–1955), M. Scherrer (1961), L. Schön 4 (1960), W. Schön 3 (1955–1957), M. Ulrich 3 (1959).

Листи до М. Ореста від невстановлених кореспондентів загальною кількістю 12 (1946–1963, б. д.).

Офіційні листи й листівки до М. Ореста від: ABN (Antibolshevik Bloc of Nations) (1959), *від бібліотек:* Bibliothek des Forschungsinstitus (1956), бібліотеки слов'янського відділу Кембрідж. університету 4 (1951–1959), бібліотеки НТШ-Сарсель 21 (1958–1961), музею й бібліотеки Осередку Української культури й освіти 6 (1947–1955), бібліотеки Університету Оттави (1954), бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі 3 (1948–1960), Слов'янської бібліотеки у Празі 4 (1958, б. д.), Українського Націо-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 521

нального Музею США та бібліотеки 24 (1955–1959), марки Українського Національного Музею США (1954); організації «Дніпро» 4 (б. д.), вид-ва «Заграва» (1957), «Института по изучению истории и культуры СССР» 48 (1950–1955), «International Rescue Committee» 9 (1951–1954), книгарні «BAZAAR» 2 (1956), Консисторії УПЦ 2 (1952), редакції ж-лу «Литературный современник» 4 (1951–1954), редакції часопису «Наше життя» 3 (1946, б. д.), НДІ Української мартирології в Мюнхені 3 (1946–1947), редакції «Нова епоха» (1946), редакції місячника «Новак» (б. д.), НТШ – Інституту національних дослідів 2 (1948), редакції ж-лу «Прометей» 3 (1948), редакції українського щоденника «Свобода» (1956), книгарні Союзу українців у Великій Британії (1955), видавництва «Сучасна Україна» 5 (1955–1963), Товариства Української кооперації в Нью-Йорку (1961), УВАН 3 (1954, 1959), вид-ва «Україна» 5 (1952–1957), тижневика «Українська думка» 2 (1953, 1956), Української Ради Європейського Руху (1957), вид-ва «Українська трибуна» 3 (1948), Українського книжкового вид-ва в Америці й Канаді (1947), Українського культурного товариства «Буковина» у Відні (1960), Українського національного об'єднання Канади 3 (1949–1950), редакції «Українського слова» 2 (1950–1951), Українського Академічного Клубу 4 (1950), Українського Вільного Університету 10 (1947–1961), Українського літературного фонду (1957), редакції «Українські вісті» 8 (1946–1950), Фонду допомоги українців Канади (1950), «Ukrainian Service» (1947), «United Ukrainian American Relief Committee» (1951).

Святкові вітання М. Орестові від приватних осіб та установ загальною кількістю 34 (1947–1962).

Запрошення на різні урочисті заходи загальною кількістю 160 (1945–1962).

Жалобні повідомлення загальною кількістю 7 (1946–1961).

Офіційні листи й листівки до М. Ореста іноземними мовами: Bayerische Staatsbibliothek 3 (1951–1955), бібліотеки Конгресу США 10 (1949–1961), бібліотек Берна, Мангейма, Ганновера,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 522

Регенсбурга, Нюрнберга 6 (1949), бібліотеки університету м. Люблін (Польща) 10 (1958–1959, б. д.), бібліотеки університету Пенсильванія (США) (1953), університетських бібліотек Кельна, Дюссельдорфа, Бонна 8 (1955–1960), Biblioteca Nacional (Мадрид) 2 (1949, 1959), British Museum 9 (1947–1953), Büro für heimatvertriebene Auslander (1953), Detroit Public Library (1957), Deutscher Buch-Ring GMBH 2 (1954), Ecole speciale 5 (1949–1961), Europa-Union (1952), The Hoover Institute and Library 2 (1949, 1950), Institut F. Slavische Philologie und Altertumskunde 5 (1955–1961), Institut für Zeitungswissenschaft an der Universität Heidelberg (1947), Kubon & Sagner 3 (1960–1961), часопису «Культура» (1950), редакції «Neue Literarische Welt» (1953), «The New York Public Library» 6 (1948–1959), бібліотеки PIA (1950), бібліотеки Pontificio Instituto 2 (1952, 1959), «Presse- und informationsamt der Bundesregierung» (1955), Ryska Institutet (1955), Staats- und Universitäts Bibliothek Hamburg 6 (1955–1962), Süddeutsche Bank (1956), University of London 5 (1952–1958), Universitć de Paris 5 (1949–1959), Wohnungsbau-GMBH (1960), поштові повідомлення 9 (1959–1960, б. д.), анонс виступу – з печаткою «Dr. Hans Gerlaff» (1954).

Листування третіх осіб: Борський Н. Лист до редакції – відкритий лист супроводжує колективний до ред. газ. «Свобода» (1946), відкриті листи до читачів різних видань 4 (1950–1958, б. д.), відкриті листи видавців журн. «На слідах» до читачів 3 (1955–1956, б. д.), В. Державин до В. Шаяна – автогр. (1949), В. Державин до п. Теодозія [Осьмачки] – автогр., маш. копія (1949), В. Михайлович до ред журн. «Заграва» – автогр. (1947), Г. Рекуха до ред. газ. «Нові дні» та супровідний лист П. Волинянка до М. Ореста – автогр. 2 (1952), С. Ріттенберг до В. Державина – автогр. супроводжує добірку поезій (1938), Яр Славутич до В. Державина (уривок листа) – рукопис М. Ореста (1953), В. Шаян – директору Національної бібліотеки в Парижі – маш. копія (1947), В. Шаян до В. Державина – автогр. 5 (1949–1950), колективний лист-звернення до ред. газет «Український робіт-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 523

ник» та «Свобода» – маш. копія (1945), Erich Protz до В. Державина – авториз. машинопис нім. мовою 2 (1951-1952).

Документи: мандат учасника з'їзду українських журналістів та запрошення – авториз. друк (1946), офіційні листи, повідомлення щодо виїзду до США 19 (1949–1951), повідомлення «Bayerisches Staatsministerium für Wirtschaft» (1949), «Посвідка» побутового характеру – автогр. (1946), «Уповноваження» на ім'я Зерова Михайла (1947), фінансові документи, довідки, квитанції щодо розрахунків М. Бурсюка (Bursuk) з М. Орестом – дод. лист та поштове повідомлення 18 (1955).

Рецензії, повідомлення про творчість М. Ореста: Відзначення ювілею – повідомлення в газ. «Свобода» 23.06.1952; вирізки з газет про видання перекладів М. Ореста 4 (б. д.); Гординський С. Рецензія на кн.: «Михайло Орест. Душа і доля» – автогр. (б. д.); Луців Л. Рецензія на кн. М. Ореста «Гість і господа» – газ. стаття (1952); О.І. «Книга майстра» – рецензія на кн. М. Ореста «Душа і доля» – газ. стаття (1946), вирізка з газети про творчість М. Ореста – супроводжує лист О. Чорнобицької до М. Ореста (1962).

Матеріали інших авторів: Бажанський М. Поет життя – маш. копія (б. д.); Балемба Г. Де колихався лан золотокосий – маш. (1944); Барка В. З циклу «Промені і тіні» – автограф (1945); Барка В. Поет і сили темного царства – вирізка з газ. «Українська трибуна» (1947); Блакитний Св. Архиєреям-мученикам!.. – вирізка з газ. (1946); Бойко Ю. Російські історичні традиції в большевицьких розв'язках національного питання – газ. публікація без початку й кінця (1961); Брама К. До поетів світу – друк (1945); Булич В. Поезія «На заре» (1938); Війтенко Б. Світло – автогр. (б. д.); Вільний П. «Осінь» – автогр. з правками (б. д.); В. С. Добірка віршів – маш. (1945, б. д.); Гарасевич А. Триптих – автогр., маш. копія (1946); Гарасевич А. «Білі строфи» та ін. поезії – автогр. (б. д.); Гординський С. Вірш на верстаті – автогр. (б. д.); Гординський С. Німці в Межиліссі (фрагмент повісті «Оксана») – автогр. (б. д.); Гординський С.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 524

Поетичні переклади – автогр., автор. маш. 6 (б. д.); Грицай О. Творчість Євгена Маланюка – автогр (б. д.); О. Дамаскін. Вірші – рукопис М. Мухина (1956); Державин В. Теорія літератури (Поетика). Зошит 2 – копія друку (б. д.); В[олодимир] Д[ержавин]. Переклад уривку статті П. Дістельбарта «Література як професія» – автогр. (б. д.); До проблематики класицизму – рукопис В. Державина (б. д.); Єроним. З Літопису (уривок) – автогр. (1946); Зеров Микола. Sonnetarium – маш. з правками М. Ореста (1944); Зеров М. «Poor Yorick!..» – поезія (1944); Зеров М. Перекл. сонету Петрарки – рукопис М. Мухина (1956); Калюжна Н. Журавлі – автогр. (б. д.); Камінь Петро. Сива осінь (добірка поезій) – автогр., маш. копія (б. д.); Киянин. Дещо про М. Зерова – рукопис М. Мухина (б. д.); Клен Ю. Попіл імперій. Частина 1. – Літературний додаток до газ. «Час» (1946); Клен Ю. З епопеї «Попіл імперій» Вступ до ІІІ частини – рукопис В. Державина (б. д.); Клен Ю. Поезії – автогр., маш., рукопис В. Державина (б. д.); Ковалів І. Етюди – маш. з правками (1939–1948); Ковалів І. Прозові твори. Літературно-критична стаття 5 (1948. б. д.); Косач Ю. Література життя – вирізка з газ. (1946); Костецький І. Поезії – маш. з правками (1943–1944); Кузеля З. Проф. Юрій Шевельов-Шерех – копія друку (б. д.); Кухар С. Добірка поезій різних років – маш. (1946); Лиман Л. «Дочка» та ін. вірші – автогр. (б. д.); Листвич Вс. Слово свавільне, чи вільне? – маш. копія (б. д.); «Обвинительный акт против д-ра Григория Алшибая и его сына Михаила» (б. д.); Обсерватор. До проблематики гетьманства (б. д.); поезії Ольжича, Мосендза та ін. – рукопис М. Мухина (1956); Онуфрієнко В. Поезії й переклади – автогр., маш. копія (1946); О. Н. Чому вони не вертаються? – маш. (б. д.); Осьмачка Т. Незмінність – вирізка з газ. (б. д.); Очерет М. Фрагменти газетних публікацій – автогр., друк (1960); Памятник русским солдатам. Полководческое искусство М.И. Кутузова – рукопис (1945); Петров (Домонтович) В. Розмови Егегартові з Карлом Гоцці – автогр. (1945); Петров Віктор. Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920–1945) – автогр. з правками (1946); Петров Віктор. Провідні етапи розвитку сучасного шев-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 525

ченкознавства – друк (1946); Петров В. Ігор Костецький та його критики – автор. маш. (б. д.); Полтава Л. Безсмертна симфонія – маш. з правками (1945); Пріцак О. Великий каган наш Владимер – автогр., маш. з додатками (1947); Пронченко М. Поезії – рукопис М. Мухина (б. д.); Радзикевич В. Українська література XX століття. Рудницький Я. Новоканадійська й українська література за 1950 рік – вирізки з газ. «Америка-Філадельфія» 2 (б. д.); Райс Э. Украинская поэзия нашей эпохи – друк (б. д.); Річ В. Добірка поезій англ. мовою – друк (1959, б. д.); Розмай (Іванова) Г. Метеорит – автогр. (1946); Свідзінський В. Поезії 6 (1948–1957. б. д.); Селегень Г. Війну закінчено – автор. маш. (1945); Селегень Г. Вони і ми (Д. Півські будні) – автор. маш. (1946–1947); Селегень Г. Простая история – автогр. (1948); Селегень Г. Хліб – автогр. [1948]; Селегень (Галина Вільська). На власні очі – автогр. (б. д.); Скрипник М. Рікі тікі так – авториз. маш. (1962); Скрипник М. Поетичні твори – авториз маш. (1962); Славінський М. Поетичні переклади 7 (1942, 1960); Степовий Ю. Загадкова наречена – вирізка з газ (б. д.); Т-ко, інж. Як осягнути суверенну державу – друк (1947); Угрин-Безгрішний М. Поезії – автогр., маш. (1947); Леся Українка. Поезії різних літ (1898–1904) – рукопис С. Гординського (1945); Хмільовський М. Правда у сні – автогр. (1946); Хроніка літературно-мистецького життя. Добірка журн. «Досвітні огні» – автогр. [1945]; Цівчинська А. Недописана сторінка (Повість-спогади про М. Зерова) – авториз маш. копія, варіант повісті (1948); Чапленко В. За правописну дисципліну – друк (б. д.); Черінь Г. Наречена – маш. з правками (б. д.); Чирський М. Троянда синя – рукопис М. Мухина (1938); Чорний Ю. Літературні позиції в МУРі (травень 1947); Чорний Ю. Поезії, поетичні переклади – автогр., маш. 9 (б. д.); Шаян В. Прилюдна подяка – друк (1946); Володимир [Шаян]. Сотворення людськости – маш. (1946); Шаян В. Індра Всепроявний – автогр., авториз маш. (1957); Шаян В. Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди – друк (1959); Шаян В. Автобіографія – маш. копія (б. д.); Володимир [Шаян]. Гимни Землі – автогр. (б. д.); Володимир [Шаян]. Соборність

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 526

мови та інші твори – автогр., маш. (б. д.); Володимир [Шаян]. Вир темних брил; переклади з Е. По – автогр. (б. д.); Шевченко Т.Г. Поезія франц. мовою – дод. у листі М. Мухина до М. Ореста (1957); Шерех Ю. Два стилі літературної критики – друк (1948); Юрський Ю. Гоголь, Кравченко, Донцов, Керенський – рукопис В. Державина (1949); [...] Здоганяється лан із ланами – автогр. (б. д.); Koch H. «Дмитро Дорошенко як історик церкви» – верстка статті нім. м. (1954); Kottmeier E. Переклад поезії М. Ореста нім. м. – автогр., друк (1952); Neumann F. W. Probleme und Aufgaben deutscher Slavistik – авториз. маш., друк (1946–1947); Shayan W. I can't return – авториз. маш. (1945); Shayan W. The Order # 1 – друк (1946); Szajan W. Stworzenie ludzkosci – друк (1946); Shayan W. Creazione dell'umanita – друк (1946); Shayan W. The Creation of Humanity – маш. (1946); Яр Славутич. План дисертації англ. м. – маш. копія (1954); Яр Славутич. Рецензія на зб. П. Филиповича «Поезії» – англ. м., маш. копія (1957); Valery Paul – арк. з журналу (б. д.); Watson K. Збірка поезій – авториз. маш. (1948–1957); Watson K. Ukrainian Literature in Exile – друк (1949).

Декларації, звернення, постанови: Декларація Всеукраїнського об'єднання про Українську Народну Державу (грудень 1945); матеріали Всеукраїнського об'єднання (1946); Декларація Спілки письменників і журналістів – дод. повідомлення про доповідь В. Державина «Поезія Є. Плужника» (1945); До селян всього світу (б. д.); матеріали табору «Сомме-казерне» – автогр., друк (1946); До всіх членів МУРу – авториз. маш. (1946–1949); До всіх колишніх політв'язнів – за підписом Г. Костюка (1951); звернення об'єднання Українських федералістів демократів (ОУФД) (б. д.); звернення «Архива российской эмиграции» (1951); звернення-пропозиція Press-büro der Russischen emigration (1951); звернення «Союза объединенных церквей» (1951); лист-звернення «Комітету за повернення на батьківщину і розвиток культурних зв'язків з співвітчизниками» (1960); комунікат в справі нападу на приміщення ОПУЕ в Мюнхені (1946);

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 527

комунікати та Меморіял Уряду УНР (1946); особливе комуніке репрезентації УНР Армії (1946); повідомлення Управи товариства приятелів творчості М. Зерова в Австралії (б. д.); політичний відділ УНРА: «Проти зарозумілого самохвальства» (б. д.); постанова і резолюції загальних зборів Спілки письменників і журналістів в Авгсбурзі (1946); програми мовознавчих конференцій УВАН (1946, б. д.); програма Шевченківських днів на чужині (1946).

Часописи в архіві М. Ореста: бюлетень Українського визвольного руху (1953); «Вісті Братства колишніх вояків 1 УД УНА» (1951); «Вперед» (українська робітнича газета) (1949); «Голос народа» (1951); «Єдність» (1950); «Квартальний вісник» – окремі арк. [1938]; «Літературний зошит» (1947); «На чужині» (1946–1948); «Наше життя» (1946–1948); «Наші дні» (1942–1944); «Неділя» (1945–1951); «Нова Україна» – дод. добірка «За повернення на батьківщину» (1953, 1958–1959); «Нові дні» (1945, 1946); «Овид» – «Horizonte» (1949–1955); «Промінь» (1946–1951); «Свобода» (1952); «Слово» (1945–1946); «Сьогодні» (1947); «Українець. Час» (1949–1953); «Українська думка» (1946–1951); «Українська трибуна» (1946–1948); «Українське слово» (1946); «Український голос» (1946–1951); «Українські вісті» (1946–1959); «Християнський голос» (1949–1951); «Християнський шлях» (1946); «Час – Time» (1946–1949); «Щоденні Вісті з радіо, преси і табору» (1945–1946); «Wiadomości» (1951–1952).

Газетні вирізки, окремі сторінки (1944–1961): «Америка-Філадельфія», «Громадський голос»; «Краківські вісті», «Обозрение», «Український вісник», «Шлях», різних німецьких газет.

Різне: агітаційні листівки 2 (б. д.); анотації видань, бланки замовлень 25; бланки платіжних документів 2; карикатура з віршем-епіграмою (б. д.); макет титулки та зміст альманаху «Висвіт» (1945); слайд надгробка могили П. Дорошенка; фотопортрет Миколи Зерова на поштовій листівці 10 (б. д.); художні ілюстрації, листівки тощо.

Алла Ріпенко

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 528

Юрій Лавріненко

Фонд № 215; од. зб. 557; 1915–1982 рр.

Лавріненко Юрій Адріанович (1905–1987) – український літературознавець, публіцист, есеїст, критик, редактор.

Статті: Автографи: «Динаміка національних складників СССР і національна політика Кремля» (1951), «Диявол, що перед смертю вхопився за хреста» (б. д.), «Збройний спротив України большевицькій окупації між двома світовими війнами» (б. д.), [Звернення представника української групи Ю. Лавріненка нім. мовою] (б. д.), «Комісія ДОБРУСу по документації фактів советського тероризму» (б. д.), «Лист, на який не прийшла відповідь» (1946), «Майстер-життєлюб (замість квітки на могилу Максима Рильського)» [1964], [Присвята Любі Дражевській на примірнику «Розстріляного Відродження»] (1960), «Що робить Free Europe» (б. д.).

Машинописи: «Зауваження до брошури "World Dilema Американського комітету для визволення від більшовизму"» (1953), «Звичайна фахова праця» [1950], «З приводу праці Юрія Шереха» [1952], «Листок з минулого, що впав у сучасність» (б. д.), «Розстріляне Відродження. Антологія 1917–1933. Поезія, проза, драма, есей» (1958), «Сталін на тлі Леніна» (1953), «Що вирощують в Заполяр'ї» [1946], «На початках українського Відродження» (б. д.), «Новий похід проти молодості» (б. д.), «Рух "Вільної Спілки"» (1976), «Триста і тридцять» (1948), фрагмент невідомої статті (б. д.).

Творчі нотатки: «Чотири стадії шевченкознавства» (б. д.), до праці «Мій сад в Арктиці» (б. д.), присвячені творчості П. Тичини 3 (1938, 1978), нотатники з творчими записами 7 ([1953], 1976–1982), нотатки (б. д.), підготовчі матеріали до статті (б. д.), із статті Ростислава Братуня «Скигління на смітнику. Замість

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 529

фейлетона» (б. д.), із статті Олени Звичайної «Як унтер-офіцерська вдова сама себе відбатожила» (б. д.), чорнові записи [1953].

Радіовиступи. Тексти серій: «Закордонні новини» (1963), «Із скарбниці думки і досвіду» 4 (1965–1966), «Книжковий огляд» 2 (1959–1960), «Літературний світ» 150 (1961–1966), «Нова політична історія України» 13 (1964–1966), «Письменники розстріляного відродження» 1 (1963), «Розмови з нової політичної історії» 82 (1964), «Розстріляне відродження» 4 (1959–1960).

Тексти окремих радіовиступів: «Василь Каразін – будівничий нової України» (1965), «Думки Скрипника, що набирають...» (1962), «Західноєвропейська й американська література» (1961), «Орли і круки» (1965), «Про безсмертне в історичній спадщині Запорізької Січі» (б. д.), «Українсько-козацька культура кубанських козаків» (1965), «Черговий репортаж з Нью-Йорка» (1964), «Шевченків заповіт свободи» (1960), «Юрій Дараган» (1961).

Друковані праці. Окремі видання: «В масках епохи» (Йосип Гірняк)» (у співавторстві з В. Хмурим та Є. Блакитним) (1948), «Зруб і парости. Літературно-критичні статті, есеї, рефлексії» (1971), «Соціялізм і українська революція. (З матеріалів 3-го з'їзду УРДП)» (1949), «Творчість Павла Тичини» [1930].

Статті, репортажі: «118 індивідуальна виставка Олександра Архипенка» (1958), «Американське малоросійство» (1951), «Білоруська культура під московським тоталітаризмом» (1956), «Біля джерел» (б. д.), «Виставка Мирона Левицького в Торонто» [1963], «Від "абсолютного зла" до "абсолютного добра" і назад» (1955), «Відгуки на ХОРС» (1947), «Вони ідуть разом... («Примари» Ібсена в Театрі-Студії Й. Гірняка)» [1949], «Всупереч злим пророкуванням. (Деякі висновки з драматургічної конференції МУР-у)» (б. д.), «Діма. Третій берег» [1963], «Духова русифікація і провінціялізм» (1955), «Звичайна фахова праця» (б. д.), «Зустрічі з поетом і поезією. (Віталій Коротич)» [1965], «Індивідуальна виставка Йосипа Танасевича» (1956), «Історія української літератури М. Грушевського» [1966],

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 530

«Казки у виконанні О. Добровольської» (1958), «Культурний епігонізм і 1917-ий рік» (б. д.), «Лист до редакції» (1952), «Лист до редакції» (б. д.), «Лист: з України чи з Москви» (1963), «М. Грушевський – великий фундатор новітнього українського відродження» [1967], «Маніфестація кривди і правда про неї» (1956), «Мертві – живі – ненароджені» (1956), «Нова праця Олександра Оглоблина» [1963], «Перша цеглина до біографії Миколи Хвильового» (б. д.), «Подяка і привіт» (б. д.), [Рецензія на роман Д. Гуменної «Велике цабе»] (1952), «Свіже повітря» (1953), «Спростування п. Дивнича» (1952), «Три покоління української підсовєтської молоді» (1953), «Триста і тридцять» (1948), «Франко з перспективи нашого провалля» (1956), «Шевченків рубікон (уривки)» (б. д.), «Ще про "Загублений скарб". Сатира і суспільство» (1954).

Бібліографічні записи Юрія Лавріненка: «Список более важных рецензий на книгу Юрия Лавриненко Юкрейн Коммунизм енд Совет-Раша полиси товард тзе Юкрейн» (1954), список книг та статей Юрія Лавріненка 2 (б. д.).

Біографічні матеріали: автобіографії 3 (1949–1959), відповіді на запитання анкети «Українського селянина» (б. д.), звітна книжка студента Харківського Інституту народної освіти Юрія Лавріненка (1927), перепустка Ю. Лавріненка до ПЕН-клубу (1951), резюме (б. д.), стаття «Юрій Дивнич» (б. д.), «Curriculum Vitae» (б. д.), фотокопії довідки про звільнення Юрія Лавріненка та його паспорту 2 (1939).

Листи, записки, поштові картки Юрія Лавріненка до: [В.]Божика (1980), М. Бриньовського (1952), В. Винниченка (1950), Г. Грабовича (1980), Д. Завертайла (1965), Ю. Соловія (1980), Т. Соснового (1955), М. Степаненка (1950), Ю. Шевельова 2 (1953, 1973), [І. Кедрина-Рудницького] (1951), В.С.[...] (1952), невстановлених осіб 2 ([1950], 1951);

дружини Марії, сина Миколи та дочки Лариси 21 (1946–1949, 1952);

до редакцій 10 (1952–1953, б. д.).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 531

Листи, листівки, поштові картки до Юрія Лавріненка: Б. Андрієвського 3 (1949, б. д.), Артемовичів (1947), [О.]Архипенка (1952), І. Багряного 3 (1947–1951), С. Барана (1950), В. Барки 4 (1951, [1952], б. д.), Г. Хоуі Белчес (1959), О. Бендера 2 (1949), Л. Биковського (1952, 1965), М. Річардс Бішоп (1952), Ю. Бобровицького (1949), Ю. Бодкова 7 (1946–1947, б. д.), Ф. Бойка 4 (1948–1951), Ю. Бойка (1947), І. Борщака 2 (1948, 1951), О. Буревій 4 (1946–1947), М. Бьорнхем (1950), В. Вакуловського (1952), В. Валі (1951), Ф. Великохатька (1947), С. Вербоватого (1952), О. Веретенченка 4 (1948–1951), М. Ветухова (1951), Б. Винара (1954), Л. Винара (1952), В. Винниченка (1950), В. Витвицького (1947), П. Волиняка 5 (1950–1951), Р. Волчука 5 (1951), М. Воскобійника 2 (1948), Ю. Габоди 3 (1948–1949), Й. Гайваса (1951), В. Гайдарівського 3 (1950), І. Ганнича (1952), В. Гасія (1950), М. Гільова-Іващури 2 (1949), Й. Гірняка 30 (1949–1951), І. Гладуна 2 (1949), М. Глобенка 4 (1947–1949), Є. Гловінського 7 (1946–1948), [М.]Гнатева 4 (1949, б. д.), Я. Гніздовського 3 (1951–1952), Р. Голода 3 (1947), О. Горбача 2 (1948, 1949), С. Гординського (1952), Р. Гошовського (1947), В. Гришка 9 (1947–1952), Р. Гуд (1950), А. Гудзовського (1952), О. Гуль (1951), Д. Гуменної 41 (1946–1952, б. д.), М. Денисюка 2 (1947), Д. Дивнича 3 (1949, 1950), М. Дмитренка (1950), М. Добрянського-Демковича 2 (1948, 1949), [М.]Доленка (1948), С. Домазара 38 (1947–1952), С. Драгоманова 5 (1949–1952), В. Дражевської (1948), Л. Дражевської 21 (1946–1950), І. Дубинця 6 (1950–1952), В. Дубняка (1952), В. Дубровського 2 (1947, 1951), Ф. Дудка (1952), В. Душника (1951), І. Евентуального 3 (1946–1947), Я. Ємця (1952), Р. Єндика (1948), В. Запаранюка (1949), К. Звіржанської 2 (1948, 1949), В. Змія (1952), О. Зозулі (1950), М. Зотовської (1952), О. Ізарського 6 (1950–1953), митрополита Іларіона (1947), І. Качуровського 4 (1947, б. д.), І. Кедрина-Рудницького 4 (1947–1951), В. Кивелюка (1951), Д. Кислиці 9 (1949–1951, б. д.), Г. Китастого 8 (1950–1951), А. Кішки (1950), З. Книша 4 (1947), М. Ковалевського 10 (б. д.), П. Коваліва (б. д.),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 532

М. та В. Ковтонюків 3 (1952), Я. Кодного 3 (1951–1953), Г. Бейлі Коел (1954), П. Конiського 4 (1951), І. Коровицького [1951], М. та Ю. Косачів (1951), П. Космаса (1960), П. Косовича (1948), І. Костецького 2 (1948, б. д.), Г. Костюка 30 (1945–1952), П. Котовича (1948), М. Коця 4 196[...], І. Кошелівця 34 (1947–1952), Б. Кравціва (б. д.), П. Кравчука (1952), Є. Крамаренка (1949), Б. Крупницького 10 (1948–1951), В. Кубійовича 5 (1948–1952), В. Кубрика 9 (1948–1950), З. Кузелі (1949), В. Ласовського 2 (1946, 1947), Л. Лимана 4 (1948–1949), [В.]Лисого (1947), І. Лисого (1952), І. Лисяка-Рудницького 47 (1946–1952), Литвиненків 3 (1951), О. Логуша 2 (1947, 1950), І.Д. Лондона (1951), Ю. Луцького 11 (1950–1952, б. д.), М. Лютера 2 (1951, 1952), О. Лятуринської (1957), Г. Мазурика (1952), [І.]Майстренка (1952), П. Майсюри 3 (1951–1952), Маланчуків 29 (1947–1952), І. Малетича 2 (1948, 1949), З. Марчика 2 (1948), І. Медвідь (Лесі Борисевич) (1952), Е. Мередіс (1952), П. Мигаля (1950), І. Мирги 4 (1950–1951), Л. Мишуги 2 (1952), Ю. Мізя 5 (1946–1950), Є. Міщенко (1948), П. Могилина (1952), А. Москаленка 5 (1949–1950), В. Назаренка (1952), Г. Наконечної 11 (1949–1950), Є. Наконечного 19 (1949–1953), О. Несіна (1951), В. Новицького 3 (1950), О. Оглоблина 6 (1948–1952), П. Одарченка (195[0]), Б. Олександрова 4 (1946–1948), А. Ольхівського 8 (1948–1950), А. Орла 35 (1947–1952), Т. Осадчого 10 (1950–1952, б. д.), Т. Осьмачки 2 (б. д.), Р. Паладійчука 6 (1947), С. Паладійчука 2 (1948), М. Паненка (1950), М. Папа 3 (1951–1952), С. Парфанович (1948), П. Петренка 8 (1948–1952), В. Петрова 2 (1947, б. д.), М. Петрушевича (1948), О. Петр[у]шенка (1948), Є. Пизюри 20 (1948–1950), Ф. Пігідо (1952), І. Піддубного 2 (1951, 1952), Пла[ш]нюка (1948), Р. Погорецького (1946), С. Погорілого 5 (1950–1952), Н. Полонської-Василенко 6 (1948–1952), Л. Полтави 6 (1948–1949), І. Попова (1948), О. Пріцака (1947), [С.]Прокопович 2 (1947), І. Прокоповича (б. д.), В. Прокопця (1948), М. Прокопця (б. д.), Ф. Рачка (1952), Ю. Ревая (1951), І. Решетаря (1952), М. Рибачука (1951), С. Риндика 8 (1951–1952),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 533

Ф. Ріва (1952), І. Розгіна 3 (1952, б. д.), Б. Романен[чука] (1950), М. Росляка (1947), С. Росохи (1948), А. Рубчу[ка] 4 (1947), В. Рудка 40 (1948–1952), М. Рудницької 3 (1951), В. Русальського (І. Гевеленка) (1948), Г. Саливон (1947), М. Саливона (1952), І. Самійленка 2 (1951), У. Самчука 4 (1950–1952), Ф. Сандлер 2 (1952, 1953), І. Сапіги (1950), О. Семенченка (1951), Н. Синявської 6 (1950–1952), О. Сіверського (1952), В. Січинського (1951), А. Скаби (1948), Д. Скоропадського (1949, 1950), Я. Славутича (1948), Ф. Сметанка (1950), Ю. Соболевського (1951), Г. Совачевої 3 (1946), С. Созонтіва (1948), Д. Солов'я 3 (1950), Ю. Соловія 2 (1949, 1980), Ю. Солтес 3 (1950–1951), Н. Сороченко 3 (1950–1953), М. Соснового 11 (1948–1953), М. Ставничука (1949), П. Станіславського 2 (1951), С. Старева (1950), Є. Стахової 8 (1947–1950), М. Степаненка 11 ([1949]–1951), Ю. Степова (1949), А. Стратієнка 2 (1947, 1948), Супруна (1953), П. Сухомлина (1951), О. Тарнавського (1948), І. Тиктора 2 (1945, 1949), Тимошенків 3 (1947–1952), Ф. та М. Тод 3 (1950–1952), Р. Фащука (1951), Ю. Фединського (1951), С. Федорівського (1951), С. Филипович 4 (1946–1947), С. Фурси (1949), С. Чалого (1950), Г. Черінь 4 (1948–1949), П. Чечета 3 (1946), М. Чигринцова 20 (1946–1950), Д. Чижевського (1948), І. Чинченка 2 (1949), М. Чубатого (1953), М. Шаблія 4 (1948–1949), Ю. Шевельова 91 (1945–1953), П. Шинкаря (1949), М. Шлемкевича 3 (1948–1949), Д. Штикала (1946), О. та Є. Штраух 10 (1950–1952), М. Шчорса (1951), С. Янева (1954), [Є. Аспелова] (1951), [Г. Балденка] (1950), К.[Бульдина] (1946), І.[Гаращука] (1950), Ол[...] [Ворського] 195[2], [Еплвайл] (1951), М.[Кекала] (1951), [Є. Каланіша] (1951), [Куропася] (1952), А.К[...] (1956), В.К[...] (1952), П.Ку[...] (1950), [Лезівицького] 2 (1948), В. Мі[щенка] (1949), П.[Плюйка] (1950), [А. Ромашка] [1951], [Талашев...] (1946), [М. Турчманович] (1951), [С. Тясого] (б. д.), Ф.[Украдюги] (1946), А.[Чикаленка] (1967), [О. Чикаленко] 2 (1948, 1951), П.[Шандрука] (1951), В.[Янгана] (1948), Барбари та Крістофера [...] (1952), Бориса [...] 2 ([1947], б. д.), Лева [...] (1956), Ли[...]

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 534

(1948), Миколи [...] (1948), Миколи [...] (б.д.), Р.І. [...] [1954], невстановлених осіб 13 (1946–1954, б. д.);

родини до Юрія Лавріненка 12 (1947–1952, б. д.).

Листи, поштові картки, запрошення установ, організацій та редакцій до Юрія Лавріненка: Братства св. Андрія (1945), видавництва «Заграва» (1946), відділу освіти (1951), дослідно-видавничого об'єднання «Пролог» (1953), Об'єднання українців Тиролю й Форарльбергу (1945), ПЕН-клубу (1957), Президії Української Національної Ради (1949), редакції радіо «Свобода» (1951), секретаріату Пан-Американської української конференції (1951), Товариства українських інженерів в Америці (1951), УВАН 8 (1950–1952, б. д.), Управи ДОБРУС-у 2 (1951, 1952), «хімічно-мікроскопічної» лабораторії науково-дослідного інституту (1948), ЦЕСУС-у (1949), «Association of Friends for Liberation of Ukraine» (1953), «Comite international de la croix rouge» (1945), «Dance studio» [1952], «Florida Committee for the sikes Resolution» (1950), «Maglevy dange studios» 3 (1952–1953), «Voice of America» (1952), запрошення 4 (1946–1952);

Листування інших осіб: О. Балинського до В. Мудрого та І. Сем'янчукова (1948), Ф. Бойка до Д. Гуменної (1951), А. Броницького до А. Дорошенка (1951), Геруса до Л. Лимана (1980), Й. Гірняка до редактора «Українського Слова» (1949), В. Гришка до Й. Гірняка (1950), Д. Гуменної до М. Лавріненко [1950], Д. Гуменної до Ю. Лавріненка та І. Кошелівця (1947), Д. Гуменної до Є. [Блакитного] (1950), Д. Гуменної до Й. [Гірняка], С. Домазара до М. та Л. Лавріненків (1951), С. Домазара до Й. [Гірняка] (1948), Л. Дражевської до В. Кубрика (1949), Л. Дражевської до П.[...] (1948), Ф. Коглоса до Р. Волчука (1951), І. Лисяка-Рудницького до І. Кошелівця (1949), Р. Маланчука до Г. Костюка 2 (1947, б. д.), Р. Маланчука до «Всечеснішого Отця Доктора» (1949), Є. Міщенко до Д. Гуменної (1950), Є. Наконечного до Й. Гірняка та О. Добровольської 3 (1949–1950), С. Погорілого до Й. [Гірняка] (1951), С. Погорілого до Г.[...] (1950), Д. Скоропадського до Українського табору в Люітпольд-Касерне (1950),

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 535

Д. Скоропадського та М. Янова до митрополита Полікарпа (1949), Ю. Степова до Ю. Лавріненка та І. Кошелівця (1949), М. Чубатого до І. Багряного (1948), В. Шаяна до Й. Гірняка (1947), Ю. Шевельова до Й. Гірняка (1946), Ю. Шевельова до Н. Полонської-Василенко (б. д.), М. Шлемкевича до Управи УВАН у США (1952), Товариства військових інженерів до Товариства українських інженерів у Америці (1951), Е. Яроша до редактора «New York Post», (1951), [М. та Б. Гошовських] до Д. Гуменної (б. д.), І. Рудницького до Роберта Пуле (1950), [Ю. Шевельова] до Ю.[Косача] (1949), Л.[...] до Л. Лимана (б. д.), М.[...] до М. та Л. Лавріненків (б. д.), В.[Косаренка-Косаревича] до О.[...] (1952).

Рецензії на твори Ю. Лавріненка: українських авторів на книгу Ю. Лавріненка «Ukrainian Communism and Soviet Russian Policy Toward the Ukraine» 20 (1953–1957), іноземних авторів на книгу «Ukrainian Communism and Soviet Russian Policy Toward the Ukraine» 14 (1953–1956, б. д.), статті зі згадками Ю. Лавріненка 62 (1947–1980, б. д.).

Статті про Юрія Лавріненка: «Дивні "діла" Юрія Дивнича. Джерела і шляхи хвильовізму» (1953), «З привітань Ю.А. Дивничеві» (1965), «За що його ганьблять?» (1954), «Зауваги до рецензії» (1963), «Література в краю і літературні критики на еміґрації» (1963), «Нечуваний кіднепінг» (б. д.), «Новий ідеолог в "Українському Самостійнику"» (1953), «Повідомлення редакції» [«Української літературної газети»] (1958), «Про Дивнича, Хвильового та іншу Саламаху» (1953), «Ювілей Ю.А. Лавріненка» (1965).

Статті, радіовиступи, матеріали інших авторів: О. Важичка. «Провал однієї зради і запроданства» (1953), С. Витвицький. «Відкритий лист» (1962), С. Домазар. «Про одну рацію» (б. д.), Л. Дражевська. Конспект-запис прес-конференції В. Кравченка, І. Дубинець. «Горить Медвин» (1952), І. Качуровський. «До 20-річчя появи книги "Розстріляне Відродження"» (8 радіопередач) (1979), за ред. В. Коваля. «На суд української еміграції "Націонал-комунізм" – хвильовім та його пропагаторів!»,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 536

І. Костецький. «Прогулянка книгарнею» (1956), Г. Костюк. «Проблеми українського наукового шевченкознавства англійською мовою» (1963), І. Крип'якевич, М. Марченко, А. Введенський. «Лист до редакції» (1965), Ю. Мельничук. «З націоналістичної каламуті» (1963), Дж. Решетар. Фрагмент передмови до бібліографічного покажчика Ю. Лавріненка (б. д.), Л. Фесенко. «Молодь до молоді. Університет майбутнього» (1965), В. Шахрай «До хвилі» (1919), В.[Косаренко-Косаревич]. «Новоявлений соціолог» (1953), [Г. Костюк]. Заява (1953), В.Є. «Вибір зробити не трудно» (1948), Н.К. «Thomas Mann's Haus in München», фрагмент невідомої статті (1955), короткий зміст двох радіопередач (б.д.).

Художні твори інших авторів: О. Неприцький-Грановський. Вірші 6 (1940–1950), О. Солженіцин. «Один день Івана Денисовича» (фрагмент) (1963), М. Хвильовий. «Вальдшнепи» (1946), М. Хвильовий. «Етюди» (1927), М. Хвильовий. Твори, т. 2 (1928), М. Хвильовий. Твори, т. 3 (1930), [...]. Вірші 14 (1937, 1941, б. д), [...]. Новела «Сльоза на весіллі» (б. д.).

Газети, журнали, витинки з часописів 1915–1980 рр.: «Вільне слово», «Гомін України», «Громадський голос», «Літературна Україна», «Молодь України», «Робітничий прапор», «Свобода», «Сучасна Україна», «Українська газета», «Українська літературна газета», «Українське життя», «Український Прометей», «Український селянин», «Українські вісті», «Голос Родины», «Комсомольская правда», «Новое русское слово», «Советская культура», «New Times», «The Literary Suplement», «The New Leader», «The New York Times Book Review», «The New York Times», аркуш з невстановленого видання (б. д.).

Іконографія: фото К. Гамсуна (1944), Ю. Лавріненка з Г. Журбою, В. Баркою, Й. Гірняком, Б. Рубчаком 2 (1959, 1965).

Різне: анкети «Request for investigation data» 8 (б. д.), «Бюджет на 100 дол.» (б. д.), Візитівки Ф. Брауніка та «Baltic Employement Agency» (б. д.), заклик Українського Народного Фонду до українців у Америці (1951), заклики ЗУАДК 2 (1951,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 537

б. д.), інтерв'ю з Б. Кравцівим (б. д.), календар-нотатник на 1947 рік, картка-замовлення бібліотеки юного читача «Євшанзілля», квитанція [1952], конверти без листів 14 (1950–1980, б. д.), копія родинного альбому Ковалевських [1951], малюнок (б. д.), матеріали про І. Дубинця (1952–1955), матеріали про Норильськ (1945), «Пам'ятка теперішнім і майбутнім співробітникам України» (б. д.), порожні бланки Об'єднання українських письменників «Слово» (б. д.), «Порядок денний З'їзду репресованих і переслідуваних українців з-під Совєтів у США» (б. д.), рекламне оголошення про вихід книги «Розстріляне Відродження. 1917–1933. Антологія» (1959).

Світлана Лущій, Дмитро Єсипенко

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 538

Борис Антоненко-Давидович

Фонд № 247; од. зб. 41; 1899–2000

Антоненко-Давидович Борис Дмитрович (1899–1984) – український письменник.

Машинописи, переклади збірок новел: «Прочитайте после моей смерти» – переклад Я. Голуб (1995); «Сибирские новеллы» – переклад Я. Голуб (поч. 2000-х).

Друковані твори: «Ви сіли за стіл...» – ж. «Дніпро» (1968, № 11); «Завищені оцінки» – повість, ж. «Дніпро», (1971, № 9); «Тюремні вірші» – ксерокоп. друку кн. «Сибірські новели», виданої у Канаді (б. д.); «Шкапа» – оповідання, ксерокоп. друку (ДВУ, 1930); новела «Щастя» та ін. твори – публікації у ж. «Жовтень» та ж. «Україна» (1971, 1989); «Як я дійшов до життя такого» та ін. твори – публікація у ж. «Дніпро» (1989, № 6).

Про Б.Д. Антоненка-Давидовича: Л. Бойко. «Без правди немає справжньої літератури» (До 100-річчя від дня нар. Б. Антоненка-Давидовича), дод. оповід. Б. Антоненка-Давидовича «Так воно показує», надрук. у ж. «Дивослово» – ксерокоп. друку (1999); І. Заярна. «Антоненко-Давидович – майстер художньо-документальної новели» – ж. «Слово і час», ч. 8 – ксерокоп. друку (1995); Д. Нитченко. Дві статті про Антоненка-Давидовича – машинопис, ксерокоп. друку (кінець 1990-х); матеріали до 100-річчя від дня народження – газ. «Українська мова та література» (1999); газетні вирізки, окремі аркуші – друк, ксерокоп. друку (1990-і рр.); афіші літературних вечорів 2 (1989).

Матеріали Я.Б. Голуб (дочки Б.Антоненка-Давидовича).

«Отзыв о книге А. Хахули "Б. Антоненко-Давидович в когтях чекистов" – маш. (1987).

Листування приватне та офіційне: до Д. Нитченка 2 – автограф, маш. (1992, б. д.); до вид. «Советский писатель» – авториз. маш. (1989).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 539

Листи до Я.Б. Голуб: Л. Бойка – автогр. 14 (1989–1992, б. д.); І. Качуровського – автор. маш. 8 (1990–1992); М. Коцюбинської – автогр. 3 (1989); Д. Нитченка – автогр., автор. маш. 23 (1990–1999); М.Є. Потчибія – автогр. (1991); О. Хахулі – автогр., маш. 4 (1990–1991); від різних осіб – автогр. 7 (1989–2004); офіційні 4 (1989-1999).

Матеріали інших авторів: Л. Богуславець. «Моя австралійська кума» – друк (1991); М. Колесников – статті про Український культурний центр у Москві 2 (1999); Д. Чуб (Нитченко). «Як Москва русифікує Україну» – друк англ. м. (1983); Д. Чуб. «Стежками пригод» – друк (1993); Д. Чуб. «Живий Шевченко» – друк (1994).

Фотоматеріали: Б.Д. Антоненко-Давидович на групових фото – оригінали й фотокопії 9 (1900–1970); фото похорону Б. Антоненка-Давидовича (1984); фото похорону Н. Карпенко (дружини) 3 (1967); фото Д. Нитченка 2 (1989–1990); фото виступу Я. Голуб в Українському Вільному університеті (Мюнхен) 3 (1982); групові фото 2 (б. д.).

Михайлина Коцюбинська, Алла Ріпенко

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 540

Володимир Дрозд

Фонд № 223; од. зб. 503; 1889–2004

Дрозд Володимир Григорович (1939–2003) – український письменник

Твори. *Автографи:* «Анти-Процес». Літературний жарт (б. д.); «Благовість». Кн. перша. (Серпень 1969); «Болотяник». Фантазія (1966); «В аптеці, на розі вулиць...» – новела (13 грудня 19[62]); «Виверження» – роман (1962); «Грак». Фантазія (1966); «Дайте руки, люди!» – повість, щоденникові записи (1959); «День, як вік» (б. д.); «Дзвонарка» – оповідання (27.02.1986); «Житіє і пригоди Робінзона Макухи» (б. д.); «Житіє Сластіона» [1980-ті]; «Записки на полях книг» (б. д.); «З глибин» – оповідання (б. д.); «Із щоденника агронома-пенсіонера Настенка С.І.» (1958, 1961); «Казенний дім» (б. д.); «Катастрофа». Книга друга. [1965–1967]; «Катерина Максимівна Нехорошая» [1980]; «Коридори. Вйола Заречная» (б. д.); «Куку, це я» (б. д.); «Ластівка на виноградній лозі» (1976); «Листя землі» – роман, т. 1–2, нові книги роману (1979–2000, б. д.); «Міні-щоденник» (1964); «Музей живого письменника» – роман [поч. 1990-х] та повість-шоу (1990–1991); «Навала» (б. д.); «Острів». Книга друга, продовження (б. д.); оповідання – зошит № 4 (травень 1980), зошит № 5 [1980-ті]; «Оповідання ні про що» (1983); «Пігмаліон» (б. д.); «Посібник для молодих літ, або як мене навчали писати. Рóзказ» (1988, [1989]; «Рóзкази. Повість про повість» (11.09.1988); «Случай на дороге» [1980–1990-ті]; «Спектакль» – дата нерозб. [поч. 1980]; «Сторінки веселої автобіографії» (б. д.); «Та, що із рожі» – за народними переказами [1960-ті]; «Суддя» – роман (1981–1982), (1983–1984); «Трава плаче без голосу» – роман (листопад–грудень 1998); «Туман». Спроба роману [друга пол. 1960-х]; «Убивство на сто

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 541

тисяч американських доларів» – роман [поч. 1990-х]; уривок з твору про війну (б. д.); «Халеп'янські сторінки» (1975–1978); «Хлопчик з книгою верхи на свині» – роман (заверш. 24.07. 1982); «Чашка теплої кави» [друга пол. 1960-х]; «Черепаха» – оповідання (б. д.); «Чорний дім над нечистим озером, або Злий дух, із житієм» (б. д.); «Як матері дітей рятували» (березень 1978).

Авторизовані машинописи: «Алька» (1961, б. д.); «Бабан» – роман у трьох книгах [1967, 1972]; «Веселощі» – роман [серед. 1960-х]; «Віолончель» – оповідання (1954); Вірші (1963, 1975); «Ворон» (22.01.1971); два оповідання (1963), (б. д.); «Дні золотої осені» – уривок з повісті (б. д.); «Душа» (за народними переказами) (1978); «Жертва» (1968–1975); «Житіє преподобного Хтоломея» (1968); «Замглай, або низка небилиць з давньої минувшини, колгоспним ковалем правдиво розказаних» [1970–1971]; «Записка на полях книг» (б. д.); «Земля під копитами». Народна драма на дві дії (1983); «Злодій» – повість (1963, 1985); «Зоря і маків цвіт» – уривок (б. д.); «Катастрофа Івана Загатного» – роман (б. д.); «Кінь Шептало на молочарні» та ін. оповідання (1967); «Михаль» та ін. оповідання (1962); «Мої духовні мандрівки...» (1986–1987); «Одержима». Контури фільму (б. д.); «Острів у вічності» – роман (б. д.); «Пакульські небилиці» (1971–1972); «Подих чудесного» – оповід. (1980); «По малину» – оповід. (1974); «Поминки» (1969); «Пори року» (1972); «Революція триває» – драма [1960–1961]; «Розмова з Онисею Льодовою, шептухою» (осінь 1985); «Смерть пророка» та ін. оповід. (б. д.); «Спогад» – новела [1958–1959]; «Спогади про Ірину для Ірини (1961–1962); «Стіна» (1965); «Сторінка веселої автобіографії» (б. д.); «Страх. Вітер з ирію (з го́рода)» (1964, 1969); «Телевізор» (1965); «Третій», «Метелики» (1962–1975); три оповідання (б. д.); «Фаланги» (оповід. з циклу «Барикади») [1965]; «Хата» («З присвятою власному 35-річчю») (1974); «Червоне і чорне» – повість (початок) (1960-ті); «Човен. Імпровізація» (1965); «Шапка Сластьона» – комедія (б. д.); шість оповідань («Листя», «І то

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 542

було все...» та ін.) [1960-ті рр.]; «Шустик. Коли людини ще не було» (б. д.); «Я оставлю слід на землі» (1970-ті рр.).

Статті. Рецензії. Відповіді на анкету ж. «Україна» про твори В. Тарнавського (травень 1982); «До душі людської» (До 50-річчя Є. Гуцала) (1987); доповідь «Історико-революційна проза останніх років» [друга пол. 1970-х]; «До проблем "сільської прози" (1975); Звернення до українців зарубіжжя [середина 1990-х]; кілька зауважень до нової Програми з української літератури [1970-ті]; «Литература и жизнь» (б. д.); «Литература и изгнанники» [1980-ті]; «Маленькая футбольная команда» (б. д.); матеріали до доповіді «Інтелігенція і час» (б. д.); «Остаться самим собой» – рец. на твори В, Тарнавського [1970-ті]; привітання на ювілеї Ю. Щербака [середина 1990-х]; «Село в украинской литературе» (б. д.); «Снимем ли мы мундир чиновника?» (б. д.); «Становление личности, становление таланта. Молодая проза Украины» [1970-ті]; статті (1990); стаття для газ. «Молодь України» (1975); стенограми бесід В. Дрозда з Ф. Хильком та І. Дяченком 3 [1960-ті] та б. д.; рецензія на твір Ю. Щербака «Маленька футбольна команда» (б. д.); «Три вопроса, на которые ответит жизнь» (б. д.).

Виступи В. Дрозда: на зборах Київської письменницької організації [1970-ті]; на радіо й телебаченні 6 (1975–1982, б. д.); перед хліборобами Київщини 2 (1970-ті); у СПУ 6 (1975–1990); в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР (29.03.1984); на відкритті виставки «Свічки і дзвін» [поч. 1990-х]; на Конгресі української інтелігенції [1992]; на конференції «Соціальна роль книги» [1983]; на ювілейних та літературних вечорах 9 (1970–1980, б. д.).

Друковані твори: «Балада про Сластьона» – ж. «Дніпро» (№ 12, 1981); «Дзвонарка» – верстка (б. д.); «І власної душі не обминати» – ж. «Україна» (№ 40, 1982); «Інтелігенція і час» – газ. «Літературна Україна» (X, 1994); літературно-критичні статті у періодиці 8 (1960–1980); «Листя землі» – ж. «Вітчизна» (№ 4, 1989) та ж. «Березіль» (№ 1–2, 1992); «Леви на воротах» –

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 543

п'єса на 3 дії (1978); «Люблю сині зорі» (1962); «Молохви» – ж. «Дніпро» (№ 1, 1966); «Музей живого письменника» – ж. «Дніпро» (№ 2–3, 1993); нариси – газ. публікації 2 (1960, 1964); «Ніч у вересні» (1980); «Самотній вовк» – ж. «Вітчизна» (№ 3, 1982); «Солодкий цвіт акацій» – ж. «Прапор» (№ 12, 1962); номер ж. «Дніпро», присвячений Й. Сталіну (№ 12, 1949); «У березі» – гранки (б. д.); «Село Пакуль Чернігівської обл. на сторінках періодичних видань 1920–1990 рр.» – ксерокопії друку.

Блокноти, підготовчі матеріали. Автобіографічні нотатки, виписки [кінець 1980-х]; блокноти з різними записами 13 (1975–1997, б. д.); «Боги і люди» – матеріали (1973, 1986); виписки з кн. Я. Яковлева та літератури історичного змісту 2 (1930-ті, б. д.); «Вовкулака» – чернетки 2 [кінець 1960-х]; загальний зошит з конспектами прочитаного (б. д.); «Живе дихання землі. Сторінки сільського щоденника» [1975]; замітки до роману «Філософія оптимізму» (1965); «Кадри. Організаційна робота» – робочий блокнот В. Дрозда – редактора ж. «Київ» (б. д.); конспекти літератури з філософії (б. д.); матеріали до повісті про Ю. Мельникова 4 (друга пол. 1960, б. д.); матеріали до роману «Листя землі» 2 (б. д.); матеріали до творчості 7 (1960–1981, б. д.); «Настільна книга хуторянина» [1990-ті]; «Останній день лотереї» [кін. 1960-х]; «Поганські боги і всіляке чортовиння» (б. д.); «Спогади» 2 – автогр. і друк (2003, б. д.); творчі нотатки 6 (1973–1990, б. д.); фрагменти різних творів (б. д.); «Хроніка останніх подій. Довкола «Ірію» (1973).

Листи В. Дрозда:

до І.В. Жиленко – автогр. 728 (1963–1966, 1969–1970); добірка листів, підготовлених до друку – маш. 116 (1964–1965).

до інших осіб: В.Г. Большака, голови Держкіно (1970-ті); Є. Гуцала (16.11.1964); І. Драча – відкритий лист (1990); Ф.Д. Овчаренка, секретаря ЦК КПУ (22. 09.1968).

до офіційних установ: Посольства Швеції в Москві (1980-ті); доповідна записка першому секретареві Київського міськкому партії Ю. Єльченку (1984); парткому Київської організації СПУ

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 544

(1987); дирекції кінокомпанії «Коламбіа-Пікчерз» (1990-ті); добірка листів різних посадових осіб щодо спорудження пам'ятника В. Хвойці 5 (1994, 2000).

Листи до В. Дрозда: В. Бородія 3 (1990–1991); сестри Валентини 3 (1966): П. Василенка (1988); у видавничих справах 13 (1962–1998); Віри [?] (1961); Гірної Я. 9 (2000); А. Гобової [1960-ті]; Є. Гуцала (б. д.); І. Дзюби 3 (1964); А. Дімарова 3 (1997); діячів української діаспори 7 (1993–2004); І. Жиленко – автогр. в заг. зошиті (1963–1966); М.Г. Жулинського (27.07.1999); М. Ільницького (4.05.1990); В.В. Кияшка (5.11.1988); кінематографістів 3 (1985–1987, б. д.); Клави [?] (1950-ті); Ф. Ковача (1993); Є. Концевича (29.06.1965); Корюкіної 4 (1988); І. Кошелівця та Е. Андієвської 3 (1993); листівки вітальні 8 (1970–2000); Д. Нитченка (6.05.1993); Г. Пагутяк (1999); А. Пестременка 6 (1987–1989); письменниць-землячок 2 (1999); В. Распутіна 3 (1977–1983); М. Романа 3 (1985, 1989); російських письменників 4 (1967–1982); М.Т. Сивобородька 4 (1989); Ю. Суровцева 3 (1979); Ю. Тарнавського (29.10.1994); телеграми вітальні 8 [1970–80-ті]; Точиленка В.Г. (14.11.1989); українських письменників 12 (1968-1999); читачів 57 (1960-2000, б. д.); Шебединих Л. і Т. 3 (1992–1995); В. Шевчука 13 (1965–1967, б. д.); різних осіб 8 (1963–1966) та невідомих адресатів 4 (1960-ті).

Листування третіх осіб: С.М. Васильєв до О.О. Богомольця (15.06.1946); І. Дзюба до І. Жиленко 3 (1964); Держкомітет інформполітики до М.Г. Жулинського (1999); металурги Дніпровського алюмінієвого заводу до свинарки Віри (22.02.1961); Н. Кащук до редакції (б. д.); Є. Концевич до Л. Пирога (15.09.1963);]; Л. Молдован. Лист до ред. г. «Молодь України» – маш. [1960-ті]; різні особи до газ. «Комсомолець Чернігівщини» 4 (1961–1962); В. Собко до Президії СПУ (22.11.1975); В. Терен до СПУ (б. д.); приватне листування З. Р. Тикстон 30 (1944– 1963); А.В. Шевченко до партійних діячів Чернігівщини 10 (1985–1986); приватне листування Є. Ящевської 36 (1909–1913).

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 545

Документи: анкета В. Дрозда (3.09.1976); видавничі договори 9 (1981–1986); грамоти і дипломи 3 (1964–2000); довідка для виїзду на лікування (1974); договір про співробітництво між СПУ та СП Казахстану (б. д.); заява В. Дрозда про вихід з КПРС (15.06.1991); матеріали до судової справи щодо захисту авторських прав (1994–1995); нові архівні документи про Г.І. Дрозда (батька) (б. д.); «Объяснительная записка рядового В. Дрозда» (28.08.1965); пакет юридичних документів (2001); цивільний позов до суду (7.12.1989); читацькі квитки й абонемент В. Дрозда 3 (1964–1969).

Статті й відгуки про творчість В. Дрозда: аркуші словника «Kindlers neues literatur lexikon» – ксерокоп. друку нім. м. (б. д.); С. Барченко Рецензія на роман В. Дрозда «Самотній вовк» рос. м. (1977); Ф. Ваннер. «Сучасна сатира і любовні історії» – рец. на видання нім. м. повісті В. Дрозда «Небесна подорож Йосипа» (1987); видання творів В. Дрозда за кордоном – список видань, відгуки (1979, 1989, б. д.); відгуки, рецензії різних авторів 6 (1970-ті); К. Волинський. Рец. на зб. творів «Крик птаха в сутінках» (б. д.); «Генезис Дрозда-драматурга». Відповіді на запитання мистецтвознавця І.М. Давидової (28.02.1978); Т. Главак. Відгук про творчість В. Дрозда – автогр. (1965); дві рецензії (В. Фащенко, П. Колесник) на зб. «Ніч у вересні» 2 (б. д.); А. Дімаров. Відгук на повість «Спектакль» (1985); А. Дімаров. Видавнича рец. на рукопис В. Дрозда, поданий до вид. «Молодь» (б. д.); М. Дубина. Видавнича рец. на роман В. Дрозда «Хлопчик з книгою верхи на свині» (1980-ті); К. Дянко. «Від Пакуля до Мрина, або вічні кола Володимира Дрозда» – автогр., маш. (б. д.); М. Жулинський. Рецензії на романи-біографії В. Дрозда «Дорога до матері» та «Ритми життя» (1977); М. Жулинський. Видавнича рец. на зб. оповідань В. Дрозда «День як вік» (1979); М. Жулинський. «Коли оживають сни» (рец. на повість «Самотній вовк») (1980); М. Жулинський. Спроба діалогу з В. Дроздом (1986); М. Жулинський. Про рукопис В. Дрозда «Подих чудесного» (1986); інтерв'ю з В. Дроздом і статті про нього у черні-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 546

гівській пресі – вирізки газетні 6 (1997–1998); ж. «The Ukrainian Canadian» – про роман В. Дрозда «Дорога до матері», друк англ. м. (1987, ч. V); Ю.М. Квітницький. Рец. на роман-біографію В. Дрозда «Ритми життя» – дод. лист Олега Богомольця до вид. «Молодь» – автогр., маш. (1975); В. Козаченко. Відгуки про повість «Ірій» та роман «Товариш Ювеналій» – автогр., маш. (1970, 1972); Л. Костенко. Видавнича рец. на роман «Веселощі» (б. д.); М. Ланге. «Смійтеся з Дроздом» (1987); листи-відгуки читачів на статтю В. Дрозда «Так вернется ли их время» 11 («Лит. газета», 30.09.1987); О. Логвиненко. «Маю за душею щось...» – до 50-річчя В. Дрозда – друк, ксерокоп. (1990-ті); Майдаченко П.І. «Как слово наше отзовется. О трех повестях Владимира Дрозда» – автор. маш. копія (1983); Майдаченко П.І. «Поетика умовності у В. Дрозда» – гранки статті автор. (ж. «Рад. літературознавство», № 2, 1987); матеріали про творчість В. Дрозда нім. мовою [1990-ті]; Ю. Мушкетик. «Вол. Дрозд. Суддя. Роман, рукопис» – вид. рецензія (1984); К. Мюрітц. «Невдалий політ у височінь» – нім. м. (1987); М.К. Наєнко. Відгук про рукопис роману «Новосілля» (1985); дипломна робота студентки І.В. Пригари «Концепція митця у повісті "Острів" В. Дрозда» (2000); В. П'янов. Видавнича рец.на зб. творів «Парость» (б. д.); рецензії на німецькомовне вид. повісті «Небесна подорож Йосипа» 2 (1987); М. Рудь. Статті й видавничі рецензії 3 [перша пол. 1970-х], б. д.; І. Рябокляч. Рец. на зб. «Солодкий цвіт акації» – автор. маш. (1964); Л. Санов. «Що таке сучасні позиції?» – друк, ж. «Рад. літературознавство», № 7, 1969; С. Сісте, Б. Ситник. Малюнки до творів В. Дрозда 6 (б. д.); В. Собко. Рец. на повість В. Дрозда «Ірій» і лист до СПУ – автогр., маш. (1973, 1975); Ю. Суровцев. Рец. на повісті Дрозда – автор. маш. (1979); Т. Тадеа. «Діагностика села: В. Дрозд. Небесна подорож Йосипа» – друк, маш. (9.11.1987); О. К. Тубелець. Рец. на рукопис В. Дрозда «Суддя» – автор. маш. [1970-ті]; Ульріх Е. Дві рец. на німецькомовне вид. повісті В. Дрозда «Небесна подорож Йосипа» – друк, маш. (1987); В. Фищенко. «Через збільшувальне

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 547

скло. Про повість В. Дрозда «Вовкулака» (1980); К. Штурм. Дві рец. на німецькомовне вид. повісті В. Дрозда «Небесна подорож Йосипа» – друк, маш. (1987); ж. «Юность» – ред. відгук на повість «День шестой», дод лист від І. Винокурова (31.08.1953); В. Яворівський. Видавнича рец. на зб. «Крик птаха в сутінках» (б. д.).

Матеріали інших авторів.

Твори І. Жиленко. Автографи: «Мій Володя. Спогади» (2004); «Homo feriens». Спогади, кн. І [1990-ті – поч. 2000]; «Спогади» 2(1990–2000); «Homo feriens». Спогади, кн. ІІ [1990-ті – поч. 2000]; сторінки щоденників, нотатки, виписки 4 (1960–2003, б. д.).

Баглей П.Ф. «Дорогой отец. Воспоминания» (1988); С. Бойко. «Щоденник за 1941 р., Кавказ» (1941–1945), «Дневники-воспоминания» (1970–1988); Верейкина П.П. «Дневник» (1985–1987); вірші невідомого автора (б. д.); Гончар Т.К. «Життєпис» (б. д.); Ємець А.В. «Спогади» (1992); П. Жаба. «Спогад про батька» (б. д.); М.Г. Жулинський. Спогади, листи до батька – рукопис В. Дрозда (1998–2003); Журбицький К.К. «Автобиографические сведения участника Великой Отечественной войны» (1985, 1988); [С. Йовенко]. Вірші (б. д.); Камінська Г.М. Спогади (б. д.); Колосов В.А. «Сини та пасинки», ч. 1–2 (1983); Лаврова И.А. «В неволе» (1988); Левчановский А.М. «Детские годы А.А. Богомольца. Мои воспоминания» (1949);. Лиходедова В.І. «Чому не вмію я сміятися?» (1983); Ляшенко О.П. Спогади (б. д.); Мальчин Т.І. Спогади (б. д.); Мшар П.В. «Мои воспоминания с детства и до настоящего времени с дня рождения 1889 г. и до 1977 г. за 87 лет» (1970-ті); К. Пасічна. «Боги плачуть у небесах» – вірш (б. д.); Полствин П.М. «Воспоминания и рассуждения. Родники правды» (1978); Ол. Рилєєв. «Моя довга дорога до ринку» [1990-ті]; С. Седельников. «Моя родословная» (б. д.); Тошленко В.С. Повість (б. д.); Удоденко Н.П. Спогади про війну (б. д.); Усинов М.П. Спогади (б. д.); Хрикін С. «Жертвенный камень» – вірші (б. д.); Худий В.Б. «До победы все в строю» [1969]; Шкварчук В.М. «Голодомор 1932–1933 гг. на Чернигов-

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 548

щине» [друга пол. 1990-х]; Юнов Л. «Сам о себе» (1983); Юревич А.Д. «Спогади. Про своє життя в 1930–1940 рр.» 4 (1985–1988); спогади, автобіографічні матеріали різних авторів, невстановлених осіб 8 (1961–1988, б. д.).

Періодичні видання у фонді В. Дрозда: «АБВ» – інформ. бюлетень болгарською м. (1984); газ. «Вперед» (Львів) (31.10. 1920);); вирізки газетні та журнальні 76 (1962–1980, 1991), «Киевские ведомости» 3 (1997, 2001, б. д.); «Література плюс» (квітень 1998); добірка газ. «Літературна Україна» (1987–2000); газ. «Український голос» (Тернопіль) (12.04.1915); газ. «Чернігівський вісник» (20.08.1999); районні газ. Черкаської і Чернігівської обл. 6 (1960, 1983); газ. «Wochenend» (16.10.1987).

Різне: Дружні шаржі – газ. вирізки (б. д.); жартівлива телеграма до ред. газ. «Комсомолець Чернігівщини» (12.03.1962); карта України (фрагмент); матеріали про перший номер ж. «Київ» (1983); матеріали про Тижні культури України в Італії (1987); програма конференції (Мюнхен, 1997); рекламний проспект благодійного фонду «Дівич-гора» (б. д.); список претендентів на здобуття Шевченківської премії-2000; стенограма розмов – з плівок М. Мельниченка (2000); схема родоводу В. Дрозда [1990-ті]; текст пісні «Ой у лузі червона калина»; титульна стор. книги В. Дрозда; транспарант (1989); шкільні табелі І. Жиленко (1973–1976); CD-диск із записом інтерв'ю В. Дрозда.

Фотоматеріали: фото В. Дрозда у військовій формі (1960-ті); фото колективу Харківського заводу ім. Леніна 4 (1920–1930-ті).

Михайлина Коцюбинська, Алла Ріпенко

Spadsh_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 549

Покажчик імен

Авдикович *148*
Аврахов Г.Г. *94, 95*
Азарх Р.М. *510*
Айзеншток І.Я. *230*
Александрова Г.Ф. *65*
Алексінський Г. *500*
Алешко В.І. *288, 348*
Алчевська Х.Д. *187–213, 346*
Алчевська Х.О. *234, 287, 346, 347*
Алчевський А.О. *347*
Алчевський Г.О. *346*
Алчевський Д.О. *346*
Алчевський І.О. *347*
Алчевський М.О. *347*
Алчевський О.К. *346*
Амаглобелі С.І. *317*
Андієвська Е.І. *470, 544*
Андренко Л.П. *311*
Андрієвська О.Т. *205, 219*
Андрієвський Б. *531*
Андрієвський Д. *516*
Андрущенко І.О. *73*
Анищенко К.Р. *294*
Антоненко-Давидович Б.Д. *407, 425, 482, 488, 538, 539*
Антонович В.Б. *30, 34, 35, 217*
Антонович М.Д. *65, 445, 500, 516*
Антоновичі (Антонович О., Антонович Т.) *391, 396, 441, 446, 454, 463, 468, 469, 480*
Аплаксіна О.І. *219*
Арський П.О. *310*
Артемовичі *531*
Архипенко О. *529, 531*
Арцибашев М.П. *277, 278, 337*
Аспелова Є. *533*
Атомович Бомбослав *див.* Орест М.
Ауербах (Авербах) Б. *109, 110, 114, 126, 128, 161*
Ахматова А.А. *242*
Аш Ш. *250*
Ашер О. *516*
Б'єрнсон (Бйорнсон) Б. *207, 221*
Баглей П.Ф. *547*
Багмут І.А. *338*
Багряний І.П. (Лозов'яга) *352, 366, 417, 448, 451, 485, 497, 500, 531, 535*
Бажан М.П. *268, 288, 293, 308, 328, 513*
Бажанський М. *523*
Байдан М. *див.* Орест М.
Байдебура П.В. *278, 510*
Байрон Д.-Н.-Ґ. *123, 166*
Балабан Т. *516*
Балденко Г. *533*
Балемба Г. *523*
Балинський О. *534*
Бандрівський К. *196, 210, 217*
Бандура О.І. *338, 510*
Барабоха О.Г. *508, 511*
Баран С. *531*
Барвінська А.Г. (у заміж. Левицька) *179*
Барвінська Д.Д. *107, 112, 115, 143*
Барвінська І.Г. (у заміж. Струминська) *179*
Барвінська Ю.Г. (у заміж. Любович) *179*
Барвінський Б.О. *178*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 550

Барвінський В.Г. *100, 106, 109, 114, 120, 121, 126–131, 133, 134, 143–148, 151, 153, 154, 158–160, 163, 169, 174, 178–180*
Барвінський Г.Г. (батько) *107, 133, 143, 149, 150, 153, 156*
Барвінський І.Г. *146, 179*
Барвінський Олександр Г. *30–35, 99–180*
Барвінський Осип Г. (І. Григоренко, М. Нетяга) *99–180*
Барвінські *99, 100, 102, 103, 156, 169, 174, 179*
Барер С. *450*
Барка В. *523, 531, 536*
Бартай-Драгоманова Н.С. *500*
Барченко С. *545*
Батрак Г. *516*
Бауер Бруно *106, 155*
Бачинська (панна) *112*
Бачинський К. *168, 516*
Баш Я.В. *312, 512*
Баштова Н.Г. *352, 500, 501*
Бедзик Д.І. *294, 298*
Бедрило І. *516*
Безбородько Д. *516*
Безпечні, Іван та Марія *516*
Безпокійна Л. *507*
Безрук К.М. *511*
Безуглий М.М. *508–511*
Бейлі Коел Г. *532*
Бекетов О.М. *347*
Беклемішев Г.М. *450*
Белей І.М. *28, 169*
Белкінд А.Т. *219*
Бельський Я. *240, 292*
Беляєва М.М. *83*
Бендер В. *438, 441, 445, 494, 496, 500*
Бендера О. *531*
Березинський А.А. *див.* Біленький-Березинський А.А.
Беренштам В.Л. *216*
Бєлий А. (Бугайов Б.М.) *396, 398, 406, 475*
Биковець М.М. *266, 324*
Биковський Л. *531*
Бігун П. *516*
Біленький-Березинський А.А. *286, 344*
Білецький О.І. *244, 287, 297, 298, 336, 389–391, 430, 435, 437, 470*
Білий В. *73*
Білинська (пані Теофілова) *107, 111, 156*
Білинська Г. *107, 111, 112*
Білинський П. *131, 172*
Білинський Т. *156*
Білінський Я. *417, 439, 485*
Білодід І.К. *434, 436, 493*
Білозерський М.Д. *167*
Білокінь С.І. *510, 511*
Білокопитий М. *див.* Вербицький М.А.
Білокопитий Миколайчик *див.* Вербицький М.А.
Білоус Г. *516*
Блакитний В. *див.* Еллан-Блакитний В.М.
Блакитний Є. *529, 534*
Блакитний Св. *523*
Блер А.Б. (Джордж Оруелл) *498*
Бобровицький Ю. *531*
Боган С.М. *308*
Богданов О.О. *309*
Богомолець О.О. *544, 546, 547*
Богуславець Л. *539*
Бодков Ю. *531*
Бодлер Ш. *516*
Божик В. *530*
Божко С.З. *234, 235, 247, 289, 294, 301, 302, 349*
Божко Ю.С. *301*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 551

Божко-Божинська В.Г. *205*, *219*
Божко-Гаркуша В.С. *301*
Бойко Л. *538*, *539*
Бойко С. *547*
Бойко Ф. *531*, *534*
Бойко Ю. *516*, *523*, *531*
Бойчук Б. *496*
Бойчук І. *516*
Большак В.Г. *543*
Бондар М.П. *69*, *70*, *103*
Бондаренко І. *516*
Бонь В.Л. *218*
Борецький М. *516*
Борзенко С.О. *269*, *270*, *328*, *511*
Борис В. *516*
Борис М.В. *516*
Борис Ю. *516*
Борисевич Л. *див.* Медвідь І.
Бориславський О. *516*
Борисов В.Т. *326*
Борисович Г. *509*
Борковський Альфред *129*, *156*
Борковський Б.М. *129*, *171*
Борковський О.М. *129*, *169*, *171*
Бородій В. *544*
Борський Н. *522*
Борщак І.Л. (Баршак) *367*, *416*, *452*, *516*, *531*
Брама К. *523*
Братунь Р.А. *528*
Браун Н. *86*
Браунік Ф. *536*
Брежнєв Л.І. *434*
Брежньов Г.І. *329*
Бриньовський М. *530*
Брискін В.М. *334*
Броницький А. *534*
Брюкнер А. *38*
Брюховецький В.С. *293*, *299*, *305*, *306*, *339*, *431*, *491*, *500*
Бубнов А.С. *261*, *318*
Бузько Д.І. *234*, *252*, *256*, *258*, *289*, *290*, *307*, *308*, *316*
Булич В. *523*
Бульдин К. *533*
Бунге М.Х. *75*
Бургардт В. *516*
Бургардт Ж. *516*
Бургардт-Клен З. *516*
Бурдій І.Х. *510*, *511*
Буревій К.С. *267*, *325*, *375*, *459*, *460*
Буревій О. *531*
Бурко Д. *516*
Бурлака Г.М. *27*, *31*, *44*, *66*
Бурсук М. *516*
Буряківський Ю. *516*
Бутко Р.О. *див.* Костюк Р.О.
Бучинський Д. *516*
Бучинський М.Й. *124*, *126*, *127*, *129*, *137*, *157*, *168*, *172*, *173*, *175*, *178*
Буш Джордж Герберт Вокер *491*
Бьорнхем М. *531*
В. С. *523*
Вавржінек Владімір *491*, *492*
Важичка О. *535*
Вайлдер С. *516*
Вайнтравб В. *435*
Вакуловський В. *531*
Валденко Т. *510*
Валі В. *531*
Ван-Гог В. *457*
Ваннер Ф. *545*
Варавва О.П. *266*, *324*, *518*
Василевська В.Л. *286*, *345*
Василенко П. *544*
Васильєв С.М. *544*
Ватченко А.Ф. *511*
Вахнянин А.К. *33*, *99*, *102*, *109*, *120–126*, *132*, *137*, *141*, *145*, *157*, *159*, *160*, *164*, *165*, *169*, *170*, *172*, *174*, *178*, *180*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 552

Вахнянин Н. *102, 157, 164, 165, 169, 178*
Вашингтон Д. *499*
Ващенко Н.Ю. *258, 316*
Ващенко О. *517*
Введенський А.О. *536*
Вебер Ґеорґ *106, 155*
Великохатька Ф. *531*
Величко Г. *184*
Венгеров С.П. *71, 74, 75, 77*
Вербицький М.А. (Білокопитий Миколайчик) *67–80*
Вербоватий С. *531*
Верейкина П.П. *547*
Веретенченко О.А. *388, 404, 422, 467, 531*
Вернадський В.І. *186, 491*
Веселовський О.М. *208, 223*
Ветухов (Вєтухів) М.О. *531*
Винар Б. *531*
Винар Л. *31, 59, 65, 531*
Винниченко В.К. *7–26, 234, 242, 295, 367, 374, 376, 380, 388, 391, 393, 401, 405, 412, 422, 426, 431–433, 438–440, 442, 443, 451, 463, 464, 473, 476, 481–483, 489, 491, 530, 531*
Винниченко Р.Я. (Ліфшиць) *473*
Винокуров І. *547*
Витвицький В. *531*
Витвицький С. *535*
Вишневська Н.О. *92, 511*
Вишневський Д.К. *340*
Вишня Остап (Губенко П.М.) *272, 308, 323*
Війон Ф. *373, 457*
Війтенко Б. *517*
Вільде І. (Полотнюк Д.Д., Макогон Д.Д.) *384, 466*
Вільде Кароль *132, 173*
Вільний П. *523*
Вінтоняк О. *517*
Віра Д. *247, 300*
Вірта М.Є. *262, 271, 319*
Владимиров П.В. *40*
Владко В.М. *298*
Влизько О.Ф. *375, 377, 459, 460*
Вовк Ф.К. *55, 56, 204, 218, 219, 221*
Вовчок Марко (Маркович-Лобач-Жученко М.О.) *109, 161, 457*
Возняк М.С. *32, 221*
Войцехівський Ю.О. *293*
Войціцький К.В. *170*
Волинський К.П. *545*
Волиняк П. *517, 522, 531*
Володимир Великий, князь *60, 74, 75, 77, 79, 435*
Волчук Р. *531, 534*
Волянська Л.О. *445, 500*
Волянський Клим *131, 172*
Воробкевич Г.І. (Наум Шрам) *102, 106, 108, 121, 122, 139, 155, 165, 176*
Воробкевич С.І. (Данило Млака, Морозенко) *102, 121, 122, 139, 164, 165, 176, 177*
Воробкевичі *127, 137*
Вороний М.К. *23, 187, 192, 193, 214, 251, 306, 432*
Воронін П.Д. *287, 294, 295, 347*
Воронько П.М. *513*
Воропай О. *517*
Воскобійник М.Г. *497, 517, 531*
Вражливий (Штанько) В.Я. *286, 345*
Врецьона І. *517*
Вулф В. *478*
Вухналь Юрій *див.* Ковтун І.Д.
Габода Ю. *531*
Гаврилюк Н.І. *81, 95*
Гадзінський В.А. *325*
Гаєвська О. *517*
Гаєвський В. *517*
Гаєнко Ф. *497, 500*
Гайвас Й. *531*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 553

Гайдай З.М. *511*
Гайдарівський В. *517*, *531*
Гак А.Я. *229*
Галаган П.Г. *212*
Гальченко С.А. *355*
Гамсун К. *536*
Ганицька М. *517*
Ганів М. *517*
Ганкевич К.М. *103*, *122*, *129–131*, *144*, *165*, *172*
Ганкевич Л. *517*
Ганкевич М. *219*
Ганнич І. *531*
Гарасевич А. *523*
Гарасевич М. *517*
Гарасевичі, родина *517*
Гаращук І. *533*
Гарбер В. *517*
Гаркуша М.Н. *301*
Гаркуша Н.В. *301*
Гасій В. *531*
Гастєв О.К. *309*
Гатталя М. *125*, *168*
Гевеленко І. *533*
Ґедзь Юхим *див.* Савицький О.В.
Гельдерлін Ф. *516*
Генкін А. *245*, *300*
Георге С. *395*, *398–401*, *403*, *474*, *516*
Ґеорґе Штефан *див.* Георге С.
Герасимович В. *517*
Геродот *59*
Герус *534*
Гетьманець *див.* Старицький М.П.
Гирич І.Б. *27*, *65*, *66*
Гікавий М. *517*
Гільов-Іващура М. *531*
Гірна Я. *544*
Гірняк Й. *529*, *531*, *534–536*
Главак Т. *545*
Гладилович Дем'ян *130*, *131*, *172*
Гладун І. *531*
Глинська Ю.Д. *162*
Глинський І. *162*
Глинський К. *162*
Глинські *113*, *162*
Глінін А. *500*
Глобенко М. *517*, *531*
Гловінський Є. *517*, *531*
Гнатев М. *531*
Гнатюк В.М. *45*, *50–54*, *216*
Гнатюк М.І. *184*, *214–216*, *219*, *222–224*
Гнатюк М.М. *7*, *21*, *293*, *299*, *305*, *306*, *315*, *339*
Гнилосиров В.С. *78*
Гніздовський Я.Я. *367*, *451*, *517*, *531*
Гобова А. *544*
Гоголь М.В. *398*, *449*, *476*, *483*, *526*
Гойя Ф. *215*
Голованівський С.О. *284*, *342*, *344*
Головацький Я.Ф. (псевд. Яська Балагур) *106*, *155*
Головенець В. *509*
Головін К.А. *511*
Головко А.В. *263*, *294*, *320*, *513*
Головко О. *517*
Голод Р. *531*
Голота (Мельник) П.І. *257*, *258*, *313*, *314*, *326*, *344*
Голуб Ярослав *517*
Голуб Я.Б. *538*, *539*
Голубничий В.С. *397*, *464*, *475*
Гомуляка *242*, *296*
Гончар О.Т. *362*, *363*, *395*, *397*, *474*, *511*
Гончар Т.К. *547*
Горбаньова Н. *506*, *508*
Горбатов Б.Л. *310*
Горбач Г. *517*
Горбач О. *531*
Горбачов М.С. *392*, *422*, *424*, *434*, *436*, *472*, *487*
Гординська М. *236*, *517*
Гординський В. *517*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 554

Гординський С.Я. (Юрій Буревій) *365, 377, 449, 461, 515, 517, 523, 525, 531*
Гордієнко Д.П. 298, 338, 344
Гордієнко К.О. *252, 306, 307*
Горобцова М.А. *511*
Городецька А.А. *511*
Городської Я.З. *310*
Горький М. *512*
Гофмансталь Г. *516*
Гошовський Б. *517, 535*
Гошовський Р. *531*
Граб Н. *22, 26*
Грабович Г.Ю. *396, 439, 441, 443, 446, 475, 495, 496, 530*
Грайнер Л. *516*
Грановський О.М. *330*
Гречанюк С.С. *491*
Гриневичева К. *184, 215, 346*
Гринько Г.Ф. *341*
Гриньох І.М. *498, 517*
Грицай М.С. *75*
Грицай О. *524*
Гришко В.А. *508*
Гришко В.І. *497, 531, 534*
Грінченко А.Б. *204, 217*
Грінченко Б.Д. *45, 52, 53, 186–188, 190, 194–196, 198, 206–208, 212, 217*
Грінченко М.М. (Гладиліна, Загірня) *181, 186–189, 198, 217, 222*
Громов (Громів) О.Є. *282, 340*
Гроссер Н. *517*
Грушевська М.С. *43*
Грушевський М.С. (Заволока М., Сергієнко М.) *27–66, 204, 217–219, 273, 308, 378, 447, 462, 470, 529, 530*
Грушевський О.С. *412, 483*
Грушевські *43, 45, 49*
Грушецький Д. *517*
Гувер Г. *315*
Гуд Р. *315*
Гудзовський А. *531*
Гудик Яків *126, 168*
Гузь І. *510*
Гуль О. *531*
Гуменна Д.К. *352, 370, 453, 530, 531, 534, 535*
Гумільов М.С. *401, 478*
Гунчак Т. *377, 462*
Гуревич (Черрі) Є. *334, 342*
Гурин І. *517*
Гурський Я.П. *439, 447, 494, 517*
Гусєв В. М. *262, 319*
Гутник В. *517*
Гуцало Є.П. *542, 543, 544*
Гушалевич І.М. *131, 173*
Давид Я. *517*
Давидова І.М. *545*
Давтендай М. *516*
Далін О.Д. *517*
Дамаскін О. *524*
Даник О. *517*
Данилевич М. *див.* Епік Г.Д., Омельченко-Епік В.М.
Данилович С. *35*
Данилюк М. *517*
Данте Аліг'єрі *54*
Дараган Ю. *529*
Дашкевич М. *293*
Дей О.І. *68–70, 186*
Дейч О.Й. *86, 87, 93, 508*
Деменко Л. *235, 341*
Деминський *121, 164*
Демченко З. *517*
Денис з Покуття *див.* Ільницький В.С.
Денисюк І.О. *65*
Денисюк М. *517, 531*
Дер Ністер *236, 330*
Дербуш М. *517*
Державин В.М. *352, 374, 417, 446, 458, 496, 497, 515–517, 522–524, 526*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 555

Деркач М.Д. *83, 84, 87, 517*
Дерковський *213*
Деснянський І. *517*
Джеймс А.А. Джойс *478*
Джиджора І.М. *55*
Джорджевич В. *100, 106, 154, 155*
Дзеверін І.О. *404, 480*
Дзендзелівська Н. *480*
Дзендзелівський Й.О. *480*
Дзюба І.М. *405, 455, 481, 544*
Дзюбан Р. *62*
Дзюбишин Т. *517*
Дивнич Д. *531*
Дивнич Ю. *див.* Лавріненко Ю.
Дикий А.В. *245, 299*
Димет М. *132, 135, 140, 173*
Дідицький Б.А. *121, 131, 144, 161, 164*
Ді-Марко Доменіко А. *379, 381*
Дімаров А.А. *544, 545*
Діннерштейн П. *334*
Дістельбарт П. *524*
Дмитренко М. *366, 451, 517, 531*
Дніпровський (Шевченко) І.Д. *237, 239, 292, 304, 305, 314, 333, 506*
Добровольська О. *530, 534*
Добрянська О. *464*
Добрянський Л. *449*
Добрянський М. *517*
Добрянський-Демкович М. *531*
Довгаль С. *517*
Довженко О.П. *290, 333, 337, 488*
Доленго (Клоков) М.В. *235, 236, 265, 266, 310, 321*
Доленко В. *517*
Доленко М. *531*
Домазар С. *531, 534, 535*
Доманицький В.М. *44, 167, 187, 188, 206, 207, 209, 220, 221, 223*
Домбровський О. *59, 65, 413, 483*
Домінік *149*
Домка *149*
Домонтович В. див. Петров В.П.
Донцов Д.І. *415, 485, 526*
Донченко О.В. *298, 338, 344*
Дорошенко А. *534*
Дорошенко В.В. *55, 57, 58, 65, 220*
Дорошенко Д.І. *204, 205, 219, 220, 222, 224, 225, 526*
Дорошенко П. *527*
Дорошкевич О.К. *457*
Дорошко П.О. *329*
Досвітній (Скрипаль) О.Ф. *313, 509, 511*
Достоєвський Ф.М. *398, 476*
Драбат Г. *517*
Драгоманов М.П. *28, 30, 32, 34, 36, 38, 70, 208, 212, 213, 223, 225, 447*
Драгоманов С. *531*
Драгоманова Л.М. (Кучинська) *187, 191, 193, 210, 213*
Драгоманова-Труш А.М. *225*
Дражевська В.А. *300, 374, 531*
Дражевська Л. *374, 457, 528, 531, 534, 535*
Драй-Хмара М.О. *405, 481, 498*
Драч І.Ф. *415, 484, 543*
Дрогомирецька О. *517*
Дрозд В.Г. *540, 542–548*
Дрозд Г.І. *545*
Дуб К. *511*
Дуб С. *506*
Дубина М.І. *545*
Дубинець І. *531, 535, 537*
Дубинська О. *217*
Дубінін П. *334*
Дубняк В. *531*
Дубровський В. *531*
Дубчек О. *434, 436, 492*
Дудко В.І. *67, 75, 77, 80*
Дудко Ф. *531*
Дукина Н.М. *293*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 556

Думитрашко К.Д. (Копитько) *166*
Дурилін С.М. *512*
Душенко С. *517*
Душник В. *531*
Дянко К. *545*
Дяченко І. *542*
Евентуальний І. *531*
Ейзенштейн С.М. *425, 488*
Еліот Т.С. *413, 415, 484*
Еллан-Блакитний В.М. *256, 258, 265, 269, 273, 280, 289, 293, 309, 312, 321, 331–333, 349, 513*
Елланський К.В. *511*
Епік Г.Д. *304, 338, 488, 505–513*
Епік З.Д. *506*
Епік М.Д. *511*
Епік Р.Г. *506–508, 511, 512*
Еплвайл *533*
Еппель В.Л. *294*
Євенко А. *507*
Євшан М.Й. (Федюшка) *55*
Єзерський (псевд. Сидір Тюрмач, Ісидор з-під Теребовля) *131, 172*
Єльченко Ю.Н. *426, 488, 543*
Ємець А.В. *547*
Ємець Я. *531*
Єндик Р. *531*
Єндик-Черненко О. *517*
Єнсен А. *220*
Єрмилов В.Д. *235, 263, 320, 326*
Єрмілов В.В. *236, 262, 319*
Єрмоленко С.Я. *404, 480*
Єроним *524*
Єсипенко Д.О. *514, 537*
Єфименко П.С. *78*
Єфремов С.О. *44, 53, 206, 207, 306*
Жаба П. *547*
Жаткін В.В. *265*
Жданов А.О. *275, 335*
Жевченко-Яновська Т.Ю. *317*
Желехівський Є.І. *162*
Жиленко І.В. *543, 544, 547, 548*
Житецький Г.П. (І.П.) *77, 77, 78*
Житецький І. *74, 77, 78*
Житецький П.Г. *78*
Жук А. *517*
Жук Н.Й. *75*
Жулинський М.Г. *9, 11, 438, 443, 446, 487, 544, 545, 547*
Журба Г. (Домбровська Г.М.) *352, 536*
Журбицький К.К. *547*
Журливий-Гордієвський І. *517*
Забіла Н.Л. *294, 298, 301*
Забіла Я.П. *221, 275*
Заболотний С.Ф. *252, 256, 290, 307, 308*
Забужко О.С. *360, 363*
Завертайло Д. *530*
Завітневич (Катран) В. *517*
Заволока М. *див.* Грушевський М.С.
Загребельний П.А. *362, 392, 395, 397, 472*
Загул Д.Ю. *401, 478*
Зайцев П. *517*
Залата Л.Д. *510, 511*
Залата Ф.Д. *510, 511*
Залеська-Онишкевич Л. *380, 464*
Заливчий А.І. *331*
Залізняк М.К. *55*
Заньковецька М.К. *75, 512*
Запаранюк В. *531*
Запорожець О. *517*
Застирець Й.Я. *44*
Затонський В.П. *341*
Захаровський *238, 281*
Заходній М. *43, 217*
Зашкільняк Л.О. *31*
Заярна І. *538*
Звичайна О. *529*
Звіржанська К. *531*
Згарський Є.Я. *108, 157, 158, 174*
Здзеховський М. (Урсин) *29*
Зелений П. *517*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 557

Зеленко К. *517*
Зенкевич П.Б. *245*, *299*, *317*
Зеров Мик. К. *68*, *343*, *343*, *422*, *432*, *485*, *488*, *491*, *515*, *524*, *525*, *527*
Зеров Мих.К. (Орест) *417*, *454*, *485*, *515*, *523*, *525*, *527*
Зигмунтовська Ц. (Журовська) *210*, *226*
Зигмунтовська С.-Г. *226*
Зигмунтовський З. *226*
Зінкевич О.С. *388*, *467*
Змій В. *531*
Зозуля Л. *517*
Зозуля О. *531*
Золотаренко В. *517*
Зотовська М. *531*
Зубрицький М.І. *51*
Зуєвська Л. *517*
Зуєвський О. *474*, *517*
Зуєвські, родина *517*
Зускін В.Л. *330*
Ібсен Г. *529*
Іванов Вс. В'яч. *256*, *312*
Іванов П.М. *275*, *334*
Ігнатів Б. *517*
Ігнатович О.Ф. *226*
Ізарський (Мальченко) О.Г. *516*, *517*, *531*
Іларіон *531*
Іллюхов М.К. *511*
Ільницький В.С. (псевд. Денис з Покуття, Василько Мудрагель) *133*, *159*, *174*
Ільницький М.М. *544*
Ільницький Р. *377*, *461*
Іоселіані О. *512*
Іофан Б.М. *318*
Ірчан М. (Баб'юк А.Д.) *253*, *308*, *309*, *479*
Ісаєнко О.І. *76*
Іцковіч М. *458*
Йовенко С. *547*
Йогансен М.Г. *230*, *233*, *234*, *239*, *247*, *248*, *252*, *270*, *284*, *291*, *308*, *323*, *333*, *334*, *343*
Йонін А.І. *175*
Каблак Л. *517*
Каверін Ф.М. *259*, *260*, *262*, *317*
Каганович Л.М. *305*, *330*
Каганович Н.А. *419*, *486*
Каганович П.М. (Дер Ністер) *333*
Кадайський *130*
Каланіш Є. *533*
Калина В. *65*
Калинник О. *517*
Каліна А. *32*
Калінін К.О. *264*, *320*
Кальницький Я.І. *236*, *250*, *305*, *306*
Калюжна Н. *524*
Калюжний Н.М. *236*, *284*, *341*
Калянник (Калянников) І.І. *329*
Камінська Г.М. *547*
Камінь П. *524*
Кандіїв Ю.Я. *516*, *517*
Канцедал Л.Д. *104*
Карабан (Шлейман) П.С. *299*
Караваєва А.О. *311*
Караджич В.С. *110*, *162*
Каразін В.Н. *391*, *430*, *471*, *529*
Карамзін М.М. *127*, *129*, *170*
Карачевич Б. *517*
Карбут М. *517*
Карко Франсіс (Каркопіно-Тюзолі Франсуа) *373*, *457*
Карл V *139*, *176*
Карпенко Н. *539*
Карпенко С. *517*
Карпенко-Карий (Тобілевич) І.К. *192*, *214*, *316*, *331*, *337*, *492*, *514*
Карпов П. *517*
Карпова В. *517*
Карпова Г. *517*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 558

Карузо Е. *372, 455*
Касперук К. *517*
Касяненко Є.І. *236, 269, 328*
Катаєв В.П. *292*
Катаєв П.В. *292*
Кафка Ф. *402, 478*
Кац З.М. *276, 278, 310, 329, 336, 340*
Качеровський М. *324*
Качковський М. *162*
Качуровський І.В. (Хведосій Чичка) *380, 463, 464, 531, 535, 539*
Кащук Н.О. *544*
Квашинські *517*
Квіт С.М. *66*
Квітка-Основ'яненко Г.Ф. *124, 168*
Квітко Л.М. *282, 339*
Квітницький Ю.М. *546*
Кедрин-Рудницький І. *530, 531*
Кекало М. *533*
Кентржинський Б. *518*
Керенський О.Ф. *526*
Кибалюк Н. *518*
Кивелюк В. *531*
Кий, князь *59*
Килимник О.В. *508, 509*
Килимники *511*
Кириленко В.П. *512*
Кириленко І.У. *255, 281, 312, 341, 348*
Кирилюк Є.П. *69, 273, 332*
Кириченко М.І. *510, 511*
Киричинський *238, 265*
Кислиця Д.В. *438, 494, 531*
Китастий Г. *531*
Кияшко В.В. *544*
Кізлик О.Д. *68*
Кіров С.М. (Костріков) *377, 459, 460, 498*
Кішка А. *531*
Клава *544*
Клемертович М. *175*
Клен Юрій (О. Бургардт) *518, 524*
Клоччя А.В. *252, 308*
Ключко-Франко А.І. *63, 64, 66, 185, 214*
Книш З. *531*
Книш І. *185*
Кобець (Вараввa) О. *324, 518*
Кобилецький І. *36, 37*
Кобилецький Ю.С. *230*
Ковалевський М. *531*
Ковалевських родина *537*
Коваленко О.К. *70, 71, 76, 218*
Ковалів І. *518, 524*
Ковалів Л.Б. *246, 249, 278, 300, 308, 334*
Ковалів П. *518, 531*
Коваль В. *535*
Коваль О.С. *511*
Ковалюк М. *518*
Ковач Ф. *544*
Ковінька О.І. *510, 511*
Ковтонюк В. *532*
Ковтонюк М. *532*
Ковтонюк Ф.Д. *518*
Ковтун І.Д. (Вухналь Юрій) *235, 240, 244, 272, 293, 304, 305, 338*
Коган Ф. *512*
Коглос Ф. *534*
Кодний Я. *532*
Кожанчиков Д.Є. *162*
Козаченко В.П. *510, 511, 546*
Козачков С. *509*
Козланюк П.С. *234, 268, 327*
Козуб С. *432*
Кокот С. *518*
Колесник П.Й. *509, 545*
Колесников М. *539*
Колесса О.М. *33, 217*
Колосов В.А. *547*
Колосов М.Б. *311*
Коляда (Гео) Г.П. *325, 326*
Колянківський М. *518*
Комарницький Іван *169*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 559

Кондратенко В.А. *329*
Кониський О.Я. *29–31*, *34*, *35*, *37*, *44*, *71*, *166*, *167*
Кониський П. *516*, *532*
Концевич Є.В. *544*
Копиленко О.І. *250*, *266*, *305*, *324*, *333*, *338*, *348*, *506*
Копиця Д.Д. *279*, *337*
Копштейн А.Й. *234*, *285*, *329*, *344*
Кордюк Б. *518*
Корж О.Ю. *287*, *288*, *347*, *348*
Корнієнко Неллі *489*
Корнійчук В. *66*, *215*
Корнійчук О.Є. *230*, *234*, *262*, *286*, *344*, *345*, *489*
Коровицький І. *496*, *518*, *532*
Корогодський Р.М. *359*, *363*
Коротич В. *529*
Кортасар Х. *400*, *477*
Корчак-Новицький Г.Т. *166*
Корюкіна *544*
Коряк В.Д. *264*, *309*, *321*, *333*, *393*, *473*, *490*
Косаренко-Косаревич В. *535*, *536*
Косач М.П. *532*
Косач П.А. *207*, *216*, *222*, *224*
Косач Ю.М. (Я. Косарич, А. Згорянич, Г. Рославець та ін.) *366*, *368*, *369*, *403–406*, *408*, *414–416*, *450*, *484*, *524*, *532*, *535*
Косач-Борисова І.П. *81*, *83–93*
Косачі *81*, *207*, *224*
Косач-Кривинюк О.П. *83*, *94*, *222*
Косинка Г.М. (Стрілець Г.М.) *375*, *377*, *459*, *460*
Космас П. *532*
Косович П. *532*
Коссак Л. *221*
Коссак М. *108*, *157*, *158*, *169*, *174*
Костенко А.І. *77*, *81*, *82*, *84*, *87*, *89*, *91*
Костенко Л.В. *415*, *424*, *484*, *488*, *546*
Костецький І. (Мерзляков І.В.) *390*, *392*, *395*, *397–400*, *402–405*, *408*, *414*, *416*, *470*, *472*, *474*, *475*, *477*, *484*, *518*, *524*, *525*, *532*, *536*
Костецькі-Коттмайєр, родина *518*
Костирко П.Ф. *302*
Костомаров М.І. *77*, *110*, *162*, *166*, *174*, *224*, *375*, *459*
Костюк Галина *466*
Костюк Г.О. (Подоляк Борис) *13*, *22*, *26*, *229*, *230*, *300*, *340*, *352–363*, *365*, *367–376*, *378–386*, *390*, *392*, *394*, *396*, *399*, *400*, *402*, *404*, *408*, *410*, *412*, *414*, *416*, *417*, *420*, *421*, *423*, *425*, *427*, *429*, *433*, *436*, *439*, *441*, *445–450*, *452–457*, *459–462*, *464–467*, *469–474*, *476*, *481–484*, *487*, *490*, *491*, *494–501*, *508*, *518*, *526*, *532*, *534*, *536*
Костюк І. *384*,*465*, *466*, *518*
Костюк Р.О. (Бутко) *368*, *372*, *374–376*, *379–385*, *394*, *404*, *408*, *410*, *421*, *422*, *427*, *429*, *440*, *441*, *446*, *448*, *453*, *464*
Костюк Т.Г. *355*, *369*, *372*, *375*, *381*, *389*, *396*, *419*, *423*, *433*, *440*, *441*, *446*, *448*, *449*, *464*
Котко Кость (*див.* Любченко М.П.) *268*, *327*
Котляревський І.П. *161*
Котляров Б.І. *329*
Котович П. *532*
Которович Г. *518*
Коттмайєр Е. *475*, *484*, *518*
Кох Г. *516*
Коць М.П. *484*, *532*
Коцюба Г.М. *272*, *273*, *314*, *331*, *333*, *338*
Коцюбинська І.М. *219*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 560

Коцюбинська М.Х. *425, 488, 539, 548*
Коцюбинська-Єфименко З.Х. *511*
Коцюбинський М.М. *219, 251, 273, 302, 425, 426, 432, 488, 489, 491, 512*
Кочерга І.А. *236, 248, 302, 316*
Кочур Г.П. *417, 485*
Кошелівець І. (Ярешко І.М.) *389, 391, 393, 421, 423, 441, 469–471, 476, 487, 497, 518, 532, 534, 535, 544*
Кошельняк Д. *518*
Кравець С. *518*
Кравців Б. *532, 537*
Кравченко Б. *387, 403, 407, 412, 443, 467, 482, 526*
Кравченко В. *535*
Кравчук П. *532*
Крамаренко Є. *532*
Крашенінников С. *518*
Кревецький І.І. *55*
Крех В. *518*
Кречет В. *280, 337*
Кривоший О. *518*
Кривулич В. *518*
Крижанівський С.А. *237, 329, 332, 512*
Кримський А.Ю. *32, 41, 50, 183, 213, 216*
Криницькі, родина *518*
Крип'якевич І.П. *536*
Кричевський В.Г. *302*
Кричевський Ф. *451*
Кропив'янський Т. *518*
Крупницький Б. *532*
Крупська Л. *511, 513*
Крутікова Н.Є. *26, 165*
Крушельницький А.В. *460*
Крушельницький І.А. *375–377, 459, 460*
Крушина Р. (Гр. Казак) *518*
Кубійович В. *518, 532*
Кубрик В. *532, 534*
Кузеля З. *524, 532*
Куземський М. *100, 106, 154, 155*
Кузьмич В.С. *235, 244, 245, 264, 298, 320, 321, 344*
Кузякіна Н.Б. *271, 331, 426, 488, 489*
Кулик І.Ю. *249, 259–262, 264, 283, 284, 303, 309, 318, 348*
Куликова (Буняк) Р.Г. *506, 510, 511*
Куліш А. *438, 445, 454, 494*
Куліш В. *293*
Куліш М.Г. *38, 51, 249, 253, 264, 271, 272, 283, 288, 297, 304, 313, 323, 338, 358, 371, 373, 375, 405, 426, 438, 445, 454, 455, 459, 470, 481, 488, 494, 511, 513, 514*
Куліш О. *168*
Куліш П.О. (Ратай) *38, 51, 72, 99, 101, 102, 108–110, 123, 124, 126, 128, 132, 134, 135, 139, 142–145, 147, 148, 157–161, 163, 167–169, 172, 174, 176–179, 224, 388, 405, 468*
Кундзіч О.Л. *294, 338, 343*
Купчинський Р. *446, 500, 518*
Курбас О.С. *283, 316, 425, 434, 488, 513*
Курилик В. *402, 479*
Курінний П. *518*
Куропась С. *533*
Курпіта Т. *518*
Кутузов М.І. *524*
Кухар С. *524*
Кушнарьов-Пример Р. *235, 283, 340*
Куюнджич-Абердар М. *176*
Лаврівський Ю.Г. *137, 169, 175, 178*
Лавріненко Л. *534, 535, 471*
Лавріненко М. *534, 535*
Лавріненко (Дивнич, Гайдар) Ю.А. *352, 370, 428, 431, 441, 453, 454, 457, 468–471, 487, 490,*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 561

496, 497, 500, 518, 528, 530, 531, 534–536
Лаврова І.А. *547*
Лакиза І. *457, 490*
Ланге М. *546*
Лант Альфред *434, 492*
Лапичак Т. *450, 518*
Ларушкіна О. *518*
Ласовський В. *532*
Лащенко О. *518*
Ле (Мойся) І.Л. *303*
Лебідь А. *432*
Лебідь М.М. *312*
Левада О.С. *326*
Леванісів М. *518*
Левинська С. (Танячкевич) *226*
Левинський І. *225*
Левицький Б. *444*
Левицький Вас. *50*
Левицький Єроним *148, 179*
Левицький І.Е. *29, 169*
Левицький К.А. *225*
Левицький М.П. *210, 224, 529*
Левітіна С.М. *235, 251, 306*
Левко І. *518*
Левчановский А.М. *547*
Левчук *510*
Левчук *див*. Фальківський Д.Н.
Лейтес О.М. *282, 338, 340*
Лемішковська Зоня *113, 116, 119*
Лемішковський *113, 116, 119*
Ленін (Ульянов) В.І. *266, 297, 302, 309, 311, 314, 318, 328, 332, 345, 432, 434, 512, 528, 548*
Леонтович Т. *120, 125, 164*
Лепкий О.Ф. *127, 129, 131, 134, 170*
Лепкий С. (Марко Мурава) *131, 173*
Лесич (Кіршак) В. *518*
Лєвін Б.Д. *457*
Лєжнєв І.Г. *262, 319*
Лиман Л. *302, 518, 524, 532, 534, 535*
Липа Ю.І. *416, 485*
Липинський В.К. *415, 416, 484, 495*
Лисенки *81, 177*
Лисенко А. *511*
Лисенко В.Р. *142, 177*
Лисенко І. *348*
Лисенко М.В. *129, 132, 142, 173, 177, 222, 450, 506*
Лисенко Н.І. *31*
Лисий В. *532*
Лисий І. *532*
Листвич В. *524*
Лисяк-Рудницький І. *532, 534*
Литвиненків родина *532*
Лихачов Д.С. *19*
Лиховий І. *518*
Лиходедова В.І. *547*
Личманенко Є. *518*
Лівшиць *284, 342*
Лінчевський Г. *518*
Ліськевич Т. *518*
Ліфшиць Б. *284, 308, 314, 342*
Ліфшиць Р.Я. *25*
Лобунець В. *518*
Логвин Г.Н. *511*
Логвиненко О.П. *546*
Логуш О. *532*
Лондона І.Д. *532*
Лопатинський Ф. *316*
Лотман Ю.М. *231, 238*
Лубська О. *518*
Лужицька Іоганна *103, 146*
Лук'янович В. *518*
Луначарський А.В. *431*
Лупул Т.Я. *403*
Луців Л. *523*
Луцький Ю.О. *305, 306, 313, 328, 372, 455, 518, 532*
Лучаковський В. *108, 122, 157, 158, 165, 174*
Лучаковський К. *107, 144, 145, 147, 151, 156, 178, 179*
Лушпінський *131, 172*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 562

Лущій С.І. *454, 537*
Льох Є. *518*
Любович Іван *179*
Любовичі *146, 179*
Любченко А.П. *237, 264, 293, 305, 306, 313, 321, 328, 333, 338, 363, 439, 441, 445, 453, 454, 495*
Любченко М.П. *327*
Лютер М. *532*
Лятуринська О. *532*
Ляшенко О.П. *547*
М. (панна) *143*
Мазний В.І. *71*
Мазурик Г. *532*
Мазуркевич А.Р. *165*
Мазуркевич О.Р. *512*
Маївський *406*
Майдаченко П.І. *546*
Майстренко І. *532*
Майський (Булгаков) М.С. *282, 283, 309, 333, 338, 339*
Майсюра П. *532*
Майфет Г.Й. *374, 457, 458*
Макар І.І. *437, 493*
Маковей О.С. *44*
Макогон Д. *466*
Макоєв О. *518*
Максимов М.Д. *275, 333*
Максимович Б. *366, 450*
Максимович М.О. *106, 155*
Маланчук Р. *532, 534*
Маланчуки *532*
Маланюк Є. *374, 524*
Малетич І. *532*
Малишко А.С. *344*
Маловічко І.К. *241, 295*
Мальчин Т.І. *547*
Мамонтів М. *518*
Манило І. *518*
Мар'ямов О.М. *232, 233, 236, 239, 258, 292, 334*
Мар'яненко І.О. *512*
Марко Вовчок (Вілінська М.О.) *109, 161, 457*
Маркович О.В. *161*
Маркович С. *176*
Маркусь В. *518*
Мартич Ю.М. *237, 344*
Маруняк В. *371, 454*
Маруся Б. *204, 205*
Марченко В.П. *516, 518*
Марченко М. *536*
Марчик З. *532*
Маршал *406, 407, 409, 412*
Масенко Л.Т. *363*
Масенко Т.Г. *229, 237, 294, 297, 300, 302, 320, 338, 343, 349, 350*
Маслянчук Т.В. *7–13, 15–26*
Матвєєв-Сибіряк В.В. *236, 243, 296, 310*
Матвіїв-Сибіряк В.В. *див.* Матвєєв-Сибіряк В.В.
Матсон *516*
Мацик З. *518*
Мацкевич М. *518*
Мачтет Г.О. *81, 82, 84, 86–88, 93–95*
Машковська (Гордієвська) Н. *518*
Маяковський В.В. *230, 249, 319, 397, 475, 512*
Медвідь І. (Борисевич Л.) *532*
Медівник Данило (Каховський В.П.) *122, 166*
Медоєв С. *518*
Меженко Ю.О. *69*
Меллер В.Г. *239, 291, 334*
Мельник Я.І. *222, 223*
Мельников Ю. *543*
Мельниченко М. *548*
Мельничук Ю.С. *536*
Мередіс Е. *532*
Мережковський Д.С. *401, 478*
Мєжов В.І. *162*
Мигаль П. *532*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 563

Микита Іван *134*, *174*
Микитенко І.К. *235*, *245*, *249*, *255*, *256*, *262*, *264*, *270*, *283*, *294*, *299*, *329*
Микитин Нестор *476*
Миклосичев *159*
Минко В.П. *229*, *237*, *241*, *294*, *295*
Миня (Мініо) *107*, *156*
Мирга І. *532*
Мирмухсин *512*
Мирний Панас (Рудченко П.Я.) *165*, *167*
Миронок С.Г. *512*
Мисик В.О. *235*, *241*, *293*, *294*, *320*, *338*, *375*, *417*, *460*, *485*
Мисляков В.О. *71*
Михайличенко Г.В. *331*
Михайлович В. *522*
Михалевич М. *518*
Михаляк Максим *169*
Мишуга Л. *532*
Мізерницький О.М. *334*
Мізь Ю. *532*
Міллер О.Ф. *176*
Мілько *146*
Міняйло В. *500*
Мірошниченко Л.П. *103*
Міхоелс С.М. *330*
Міцкевич А. *57*, *165*, *167*, *188*, *208*, *209*, *223*
Міщенко В. *533*
Міщенко Є. *532*, *534*
Міщук Р.С. *75*, *77*, *78*
Міщук Ч. *518*
Міяковський В. *462*, *480*, *518*
Міятович Чадомил *161*
Млака *див.* Воробкевич С.І.
Мовчан Р.В. *68*
Могилин П. *532*
Мозниченко К.К. *511*
Молдован Л. *544*
Момот В. *294*
Момот І.Д. *338*, *343*
Моргун *див.* Полонська-Василенко Н.
Моренець В.П. *496*
Морозенко *див.* Воробкевич С.І.
Мосендз Л. *524*
Москаленко А. *532*
Мотиль О. *22*, *378*, *438*, *442*, *463*
Мочульський М. *36*, *42*, *43*, *55*, *56*, *57*, *62*, *184*, *223*
Мстислав, владика *499*
Мудрий В. *534*
Мурава Марко (Лепкий С.) *131*, *173*
Муратов І.Л. *235*, *254*, *310*, *329*
Муссоліні Б. *413*
Мухин М. *518*, *524–526*
Мушкетик Ю.М. *362*, *395*, *474*, *546*
Мшар П.В. *547*
Мюрітц К. *546*
Навроцький Б.О. *299*
Навроцький В.М. *102*, *108*, *121*, *126*, *131*, *132*, *142*, *144*, *145*, *147*, *157*, *160*, *161*, *172*, *173*, *178*
Нагай С. *518*
Нагнибіда М.Л. *283*, *329*, *341*, *510*
Нагорна Л.П. *464*
Наддністровий І. *518*
Наєнко М.К. *546*
Назаренко В. *532*
Наконечна Г. *532*
Наконечний Є. *532*, *534*
Накоряков М.Н. *260*, *261*, *318*
Нарбут В.І. *299*
Населевець Н.Д. *76*
Науменко В.П. *216*
Наумович І.Г. *112*, *162*
Нахлік Є.К. *72*
Нахлік О.М. *72*
Неділський *162*
Нежива Л.Л. *186*
Неманич *105*
Неманич Душан *154*
Неманичі *154*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 564

Неприцький-Грановський О. *536*
Несін О. *532*
Несіна О.В. *348, 414, 462, 518*
Нечес П.Ф. *290, 291, 350*
Нечуй-Левицький І.С. *23, 28, 54, 71, 122, 124, 126, 135, 138, 165, 166, 176*
Нєвський З. *309*
Низанківський Б. *518*
Никорович С. *461*
Нитченко Д.В. (Чуб Д., Остап Зірчастий) *363, 379, 463, 518, 538, 539, 544*
Ніколаєва Г. *72*
Ніс С.Д. *72–75, 77, 78*
Новакович С. *100, 102, 104, 106, 137, 139, 154, 161, 176*
Новаліс *516*
Новицький В. *532*
Новицький І.О. *216*
Новицький І.П. *70, 78*
Новиченко Л.М. *397, 475*
Новосільський (Марцинковський А.) *129, 171, 174*
Номис М. (Симонов М.Т.) *109, 110, 121, 132, 144, 145, 161*
Нятко П.М. *506*
О. І. *523*
О. Н. *524*
О-аш *210*
Овчаренко Ф.Д. *543*
Овчаров Г.Ф. *270, 273, 321, 329, 332*
Оглоблин О.П. *518, 530, 532*
Огоновський О.М. *32, 169, 174*
Одарченко М.Ф. *516, 518*
Одарченко П.В. *421, 486, 497, 516, 518, 532*
Олександрів Б. *532*
Олесь О. (Кандиба О.І.) *11*
Олійник Б.І. *362, 395, 474*
Ольга *143, 148*
Ольга, княгиня *478*
Ольжич О. (Кандиба О.О.) *216, 524*
Ольховський А.В. (Євген Оленський) *366, 451, 532*
Ольшевська А. *518*
Омельченко В. *403, 406, 413, 414, 439, 480*
Омельченко О.М. *510*
Омельченко-Епік В.М. *506–510, 512, 513*
Омельчук А. *518*
Омельяненко І. *518*
Онуферко Т. *519*
Онуфрієнко В. *519, 524*
Орвел Д. *371, 444, 498*
Орджонікідзе Г.К. (Серго) *479, 508*
Орел А. *532*
Орест М.К. *див.* Зеров Мих. К.
Орлигора Л. *519*
Ортинський Л. *516*
Осадчий Т. *532*
Остапенко І.Ю. *519*
Островський М.О. *255, 256, 311*
Осьмачка Т.С. *420, 433, 491, 522, 524, 532*
Очерет (Єржківський) М. *519, 524*
П'янов В.Я. *546*
Па<у>к *106*
Павлик М.І. *32, 204, 216, 218, 221*
Павло Йосипович *393*
Павлов О. (Білозерський) *370, 453, 519*
Павлович П. (Ап. Трембов) *519*
Павлушкова (А. Стефанів) *519*
Павнд Езра Луміс *413*
Пагутяк Г.В. *544*
Падох Я. (Босняк) *403, 406, 479*
Паїсій, патріарх *60*
Паладійчук Р. *532*
Паладійчук С. *532*
Паненко М. *532*
Пантелеєв Л.Ф. *75*
Панч П.Й. *293, 338, 509, 511*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 565

Панченко В.Є. *26*
Паньків М. *320*, *326*
Паньківський К.Ф. *225*
Папа М. *532*
Папівський Є. *519*
Партицький О.О. *102*, *108*, *126*, *134*, *137*, *141*, *157–159*, *169*, *174*
Парфанович С. *519*, *532*
Пасічна К. *547*
Пасічник Т. *519*
Патела Є. *511*
Патрило І. *519*
Паустовський К.Г. *262*, *319*
Пашник П. *519*
Певзнер Є.С. *345*
Пеленський Є.Ю. *366*, *449*
Пеленський Я. *439*, *495*
Первомайський Л.С. *234*, *284*, *286*, *342*, *343*
Перейма Є. *519*
Пестременко А. *544*
Петлюра С.В. *500*, *520*
Петніков Г.М. *270*, *330*
Петрарка *524*
Петренко О. *509*
Петренко П. *532*
Петров (Домонтович, Бер, Семьонов А.) В.П. *358*, *373–376*, *378*, *383*, *384*, *440*, *442*, *445*, *447*, *456–457*, *459*, *461*, *465*, *466*, *495*, *496*, *499*, *519*, *524*
Петровський Г.І. *255*, *311*, *312*, *341*, *344*
Петрушевич М. *532*
Петрушенко О. *532*
Пидюр Є. *519*
Пизюра Є. *532*
Пилипенко С.В. (Сергій Сліпий, Плугатар, Книгочій, Слухач) *248*, *256*, *258*, *293*, *303*, *309*, *324*, *389*, *468*, *469*
Пиріг Л. *544*
Питель Б. *519*
Півторадні В.І. *510*, *511*
Пігідо Ф. *532*
Пігулович З.О. *259*, *316*
Піддубний І. *532*
Підмогильний В.П. *343*, *405*, *457*, *481*, *488*
Піксанов М.К. *18*, *19*
Пільняк (Вогау) Б.А. *396*, *398*, *406*, *475*
Пілят Р. *32*
Платонов Ю.Г. *235*, *277*, *334*, *336*, *337*
Плахтін І.О. *312*
Плачинда С.П. *407*, *409*, *411*, *482*
Плашнюк *532*
Плетньов В.Ф. *309*
Плужник Є.П. *447*, *500*, *526*
Плюйко (Половецький) П. *519*, *533*
Плющ Л.І. *394*, *396*, *398*, *400*, *401*, *403*, *404*, *406*, *409*, *412*, *413*, *415*, *422*, *425–427*, *473*, *474*, *480*, *482*
По Е. *526*
Повстенко О. *519*
Повстенко Ю. *519*
Погорецький Р. *532*
Погорілий С. *19*, *22*, *532*, *534*
Погребенник Ф.П. *75*
Погрібний А.Г. *74*
Поджіо Б.Г. *464*
Подолинський М.В. *102*, *108*, *145*, *157*, *159*, *168*, *172*, *178*
Подоляк Б. *498*
Подоляк Борис *див*. Костюк Г.О.
Полікарп, митропоит *535*
Поліщук В.Л. *235*, *263*, *267*, *320*, *325*, *326*, *333*
Поліщук К.Л. *267*, *326*
Полонська-Василенко (Моргун) Н. *518*, *532*, *535*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 566

Полствин П.М. *547*
Полтава Л.В. *519*, *525*, *532*
Полторацький О.І. *235*, *241*, *295*, *299*
Полякова Л. *511*
Полянський М. *174*
Попів О. *519*
Попов І. *532*
Поповський А. *513*
Поремба М.Ф. *167*
Постишев П.П. (Єрмак) *245*, *262*, *300*, *381*, *418–420*, *464*, *486*
Поступальський І.С. *299*
Потебня О.О. *447*
Потій І *40*, *41*
Потчибій М.Є. *539*
Пригара І.В. *546*
Прижов І.Г. *122*, *128*, *165*
Прийма В. *519*
Пріцак О.І. *408*, *519*, *525*, *532*
Пріцкер Л.П. *238*, *284*, *342*
Прокоп М. *377*, *445*, *448*, *461*
Прокопець В. *532*
Прокопець М. *532*
Прокопович Е. *519*
Прокопович І. *532*
Прокопович С. *295*, *532*
Пронченко М. *525*
Пронь Г.Я. *374*, *375*, *458*
Проценко Л. *511*
Процюк С.В. *377*, *461*
Пруст М. *478*
Пуле Р. *535*
Пулюй І.П. *102*, *123–125*, *168*
Пустосміхова О. (Сущковська) *219*
Пушкін О.С. *277*, *278*, *288*, *348*, *400*, *483*, *489*, *492*
Пчілка Олена (Косач О.П.) *83*, *123*, *166*
Пюрко Б. *519*
Рабінович І.М. *330*
Рабічев Н.Н. *261*, *318*
Радзикевич В. *519*, *525*
Радишевський Р.П. *404*, *480*
Радиш-Міяковська О. *500*
Радолицький М. *373*
Радугін (Ражба) С.Н. *238*, *254*, *309*, *310*
Райкін А.І. *276*, *336*
Райс Е. *519*, *525*
Райтеровський *115*
Райшпергер *115*
Раковецький І.Б. *106*, *155*
Раковський І. *219*
Распутін В.Г. *544*
Ратай *див.* Куліш П.О.
Рачко Ф. *532*
Рашевський І.Г. *75*, *76*
Ревай Ю.І. *532*
Рейган Р.В. *491*
Рейсер С.А. *75*, *79*
Рекуха Г. *522*
Решетар Д.Ж. *536*
Решетар І. *532*
Решетник В. *519*
Рибак Н.С. *234*, *284*, *286*, *342*
Рибачук М. *532*
Рилєєв О. *547*
Рильський М.Т. *83*, *86*, *244*, *294*, *297*, *331*, *337*, *401*, *464*, *478*, *489*, *528*
Рильський Т.Р. *30*, *77*
Риндик С. *532*
Рис Л. *519*
Рів Ф. *533*
Різай О. *519*
Різниченко О.І. *294*
Рільке Р. *516*
Ріпенко А.В. *527*, *539*, *548*
Ріттенберг С.О. *519*, *522*
Ріхтер *109*, *132*, *161*
Річ В. *525*
Річардс Бішоп М. *531*
Роєнко П. *519*
Рожанський А.І. *510*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 567

Розгін Е. *519*
Розгін І. *533*
Розмай (Іванова) Г. *525*
Роман М. *544*
Романенчук Б. *519, 533*
Романчук Ю.С. *34, 169, 174, 179*
Ромашко А. *500, 533*
Росляк М. *533*
Росоха С. *533*
Ротач П.П. *509–511*
Рошко В. *519*
Рубінович Б. *519*
Рубчак Б.Я. *381, 396, 399, 463, 476, 496, 536*
Рубчук А. *533*
Руденко П. *324*
Рудик Ю. *507*
Рудко В. *533*
Руднєва Є.Є. *512*
Рудницька М. *533*
Рудницький І. *519, 535*
Рудницький Л.І. *412, 414, 416, 483*
Рудницький Я.-Б. *391, 471, 525*
Рудченко І.Я. (Яковенко, І. Білик) *70, 121, 123, 165, 167*
Рудь М.Д. *546*
Рулін П. *89*
Русальський В. (*див.* Геведенко І.) *533*
Русанівський В.М. *404, 407, 411, 480, 482*
Русова С.Ф. (Ліндфорс) *217, 221*
Рущицький *144, 178*
Рябокляч І.П. *546*
Савицький О.В. (Ґедзь Юхим) *272, 331*
Савченко В.І. *511*
Савченко Г.О. *511*
Савченко Я.Г. *401, 478, 490*
Савчук В. *84*
Савчук П. *519*
Сагайдачний Є.П. *519*
Садоф'єв І.І. *296*
Саксаганський П.К. *512*
Саливон Г. *533*
Саливон М. *533*
Салтиков-Щедрін М.Є. (спр. прізв. Салтиков) *166*
Самійленко І. *533*
Самойленко Г.В. *75*
Самчук У.О. *352, 366, 410, 413, 449, 454, 483, 484, 496, 519, 533*
Сандлер Ф. *533*
Санін В.М. *371*
Санов Л.С. *546*
Сапіга І. *519, 533*
Сарана Ф.К. *71*
Сверстюк Є.О. *424, 487, 488*
Свєнціцький І.С. *58, 225*
Свидницький А.П. *67, 68, 72–74, 78, 80*
Свідзінський В. *525*
Світлична Н.О. *402, 478*
Світличний І.О. *424, 487, 488*
Сдобнєв М.В. *303*
Седельников С. *547*
Селегень Г.В. *516, 519, 525*
Селецький О. *171*
Селешко М. *519*
Сем'янчуков І. *534*
Семака Л. *519*
Семененко Г. *519*
Семенко М.В. *241, 267, 295, 325*
Семенченко О. *533*
Семичастний *507*
Семьонов А. *див.* Петров В.П.
Сенченко І.Ю. *9, 11, 18, 237, 266, 267, 293, 298, 299, 305, 306, 314, 315, 322, 323, 333, 338, 339, 431, 490, 509*
Сеньків І. *519*
Сенько Ю. *519*
Серафимович О.С. *311*
Сергієнко Л. *511*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 568

Сергієнко М. *див.* Грушевський М.С.
Сергієнко П. *511*
Середінський *116*, *119*, *138*
Сиваченко М.Є. *68*, *72*, *74*
Сивобородько М.Т. *544*
Симоненко В.А. *490*
Синявська Н.А. *411*, *483*, *533*
Синявський А.С. *483*
Сиротенко (Вербицький-Антіох) В.В. *76*, *77*
Ситник Б. *546*
Сіверський О. *533*
Сіренко П.М. *75*
Сісте С. *546*
Січинський Андрій *108*, *147*, *158*
Січинський В. *533*
Сіяк Д. *519*
Скаба А. *533*
Скипський В. *519*
Скляр Ф.Ф. *71*
Сковорода Г.С. *32*, *347*, *391*, *401*, *403*, *406*, *407*, *409*, *463*, *471*, *477*, *480*, *525*
Скоропадський Д. *533*, *534*, *535*
Скоропис-Йолтуховський О.Ф. *224*
Скорульська Р. *177*
Скрипник Л.Г. *235*, *288*, *289*, *349*
Скрипник М.О. *329*, *485*, *519*, *525*, *529*
Слабошпицький М.Ф. *464*
Славінський М. *525*
Славутич Яр (Жученко Г.М.) *400*, *402*, *477*, *519*, *522*, *526*, *533*
Сліпанський А.М. *324*
Слісаренко О.А. *248*, *284*, *293*, *303*, *308*, *323*, *334*, *343*
Слюсарчук Олексій *139*, *147*, *177*, *179*
Смаль-Стоцький Р. *448*
Сметанка Ф. *533*
Смик М. *500*
Смирнов В. *379*
Смілянський Л.І. *344*, *513*
Смолич О.Г. *329*
Смолич Ю.К. *228–239*, *261*, *262*, *271*, *291*, *292*, *296–301*, *303–305*, *308–310*, *313–315*, *317*, *319*, *320*, *322*, *327–329*, *332*, *334*, *338*, *339*, *342*, *344–346*, *348*, *350*, *351*
Снєгов О.В. *511*
Собко В.М. *234*, *285*, *344*, *544*, *546*
Соболевський Ю. *533*
Совачева Г. *533*
Созонтів С. *533*
Сокіл В.І. *229*
Сокіл Катря *166*
Солженіцин О. *536*
Соловей Д. *533*
Соловей О. *483*
Соловій Ю. *393*, *397*, *472*, *477*, *519*, *530*, *533*
Соловйов В. *406*
Солтес Ю. *533*
Соневицька О. *519*
Сороченко Н. *533*
Сосновий М. *533*
Сосновий Т. *530*
Сосюра В.М. *243*, *282*, *294*, *296*, *309*, *333*
Спека Д. *121*, *164*
Срібницький *509*
Ставицький О.Ф. *92*
Ставничий І. *519*
Ставничук М. *533*
Стадніченко Н. *511*
Сталін Й.В. (Джугашвілі) *13*, *14*, *18*, *24*, *244*, *266*, *305*, *311*, *319*, *328*, *329*, *345*, *350*, *371*, *419*, *420*, *424*, *431*, *434*, *440*, *442*, *486*, *528*, *543*
Станіславський К.С. *492*, *512*
Станіславський П. *533*
Старев С. *533*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 569

Старинкевич Є.І. *374, 458*
Старицька-Черняхівська Л.М. *81, 83, 87–93, 95*
Старицький В. *519*
Старицький М.П. (Гетьманець) *89, 121, 141, 142, 164, 167*
Старицькі *81*
Стахів В.П. *519*
Стахівська Ю. *230*
Стахов Є. *533*
Стедюк М. *519*
Стельмах М.П. *510*
Степаненко М.О. *444, 446, 499, 519, 530, 533*
Степов Ю. *533, 535*
Степовий Ю. *525*
Стефан Урош IV *154*
Стефаник В.С. *32, 33, 165, 549*
Стефаник Ю.В. *413*
Стефанів В. *519*
Стефкова (з Чернохова) *148, 152*
Стех М.Р. *399, 470, 476, 477*
Стєклов Ю.М. *474*
Стожики Л. та Є. *519*
Стороженки, родина *519*
Стороженко А.В. *224*
Стороженко О.П. *79, 123, 166*
Стратієнко А. *533*
Стрельський Г. *66*
Струминський Іларій *179*
Струминські *146, 179*
Студинський К.Й. *33, 100, 157–161, 165, 168, 170, 172–175, 178, 204, 217, 219*
Стус В.С. *11, 402, 404, 405, 407, 424, 478, 481, 488*
Супрун *533*
Суровцев Ю. *544, 546*
Сухомлин П. *533*
Сушкевич К. *102, 103, 108, 120, 126, 137, 157, 158, 160, 164, 169, 173, 174*
Тадеа Т. *546*
Танасевич Й. *529*
Танюк Л.С. *415, 434, 489, 492, 494*
Танячкевич Д. *226*
Тарасенков А. *513*
Тарнавський В.В. *542*
Тарнавський О.Д. *377, 403, 406, 461, 533*
Тарнавський Ю. *497, 544*
Тарсіс В.Я. *332*
Тасін С.Г. *326*
Татусь М. *519*
Тельвак В.В. *66*
Терен В.В. *544*
Терен-Юськів Теодор *499*
Терешкевич *130, 131, 172*
Терещенко М.І. *457*
Терлецький О.С. (псевд. В. Квітка) *130, 131, 172*
Тикстон З.Р. *544*
Тиктор І. *533*
Тимошенки *533*
Тис (Крохмалюк) Ю. *519*
Титаренко П. *519*
Тихойкий І. *519*
Тичина П.Г. *11, 235, 257, 258, 264, 265, 273, 313–315, 323, 333, 338, 391, 401, 425, 430, 437, 471, 478, 493, 528, 529*
Тичина Ю. *314*
Тишлер О.П. *330*
Тімофєєв Л.І. *512*
Ткачук І. *459*
Т-ко *525*
Тобілевич Ю.І. *187, 192, 214, 193*
Тод М. *533*
Тод Ф. *533*
Тодійчук О.В. *65*
Токаренко Я. *509*
Толстов В.О. *491*
Толстой Л.Н. *371*
Томашівський С.Т. *45, 55, 219*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 570

Точиленко В.Г. *544*
Тошленко В.С. *547*
Трегубов Є.К. *44*, *55*, *57*, *183*, *226*
Трегубова А.Ф. *184*, *213*, *214*, *216*, *222*
Трегубови, родина *192*, *215*
Трифонов Ю.В. *318*
Тропінін В.А. *277*
Троянкер Р.Л. *230*, *235*, *242*, *267*, *296*, *326*
Трубайчук А. *66*
Труш І.І. *45*, *200*, *218*, *225*
Тубелець О.К. *546*
Туган-Барановський М.І. *242*, *295*
Туган-Барановський М.М. *242*, *295*
Тулуб З. *321*
Тулуб О.О. *68*, *69*
Тургенєв І.С. *159*
Туркало Кость *372*, *455*
Турчманович М. *533*
Тутолмін М.Т. *74*
Тясий С. *533*
Угрин-Безгрішний М. *525*
Удоденко Н.П. *547*
Украдюга Ф. *533*
Українка Леся (Косач Л.П.) *81*, *83–95*, *222*, *273*, *343*, *450*, *525*
Ульріх Е. *546*
Ульфсон Якоб *449*
Ульяновський В.І. *77*
Унгул В. *519*
Урсин *див.* Здзєховський М.
Усенко А. *519*
Усенко П.М. *343*
Усинов М.П. *547*
Устиянович К.М. *169*
Устиянович М.Л. *106*, *156*
Ушаков Д.М. *511*
Ушакова В.П. *511*
Ушаков М. *342*
Фальк Р.Р. *330*
Фальківський Д.Н. (Левчук) *460*
Фацієвич *148*
Фащенко В. *545*
Фащук Р. *533*
Федак С. *225*
Фединський Ю. *533*
Федишин О.С. *374*, *413*, *416*, *457*
Федорівський С. *519*, *533*
Федорук О.О. *157*, *163*, *167*
Федченко П.М. *432*, *489*, *491*
Федькіна І.І. *511*
Федькович О.-Ю. *122*, *123*, *165*
Фельдман Д.А. *282*, *338*, *339*
Фенченко В. *519*
Фердинанд І *139*, *176*
Фесенко Л. *536*
Фет А.А. (Шеншин) *165*
Филипович О. *519*
Филипович П.П. *405*, *422*, *432*, *481*, *526*
Филипович С. *533*
Фищенко В. *546*
Фомицький В. *324*
Франко А.Д. *66*
Франко А.І. *185*, *222*, *224*
Франко З.Т. *66*
Франко І.Я. *27–67*, *77*, *161*, *168*, *181–227*, *273*, *280*, *292*, *297*, *317*, *318*, *322*, *337*, *340*, *344*, *346*, *409*, *431*, *447*, *462*, *482*, *483*, *512*, *530*
Франко О.Ф. (Хоружинська) *43*, *183–206*, *210–216*, *218*, *227*
Франко П.І. *184*, *214*, *226*
Франко Т.І. *185*, 226
Франко-Ключко А.І. *63*, *64*, *66*, *185*, *214*, *218*, *222*, *226*
Фрейд З. *259*
Фролова К.П. *507*, *509–511*, *513*
Фурер В.Я. *284*, *342*
Фурса С. *533*
Хабленко Д.О. *511*
Хаджич А. *176*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 571

Хазін О.А. *275*, *276*, *278*, *310*, *329*, *335*
Харченко Т. *511*
Хахуля О.А. *538*, *539*
Хвильовий (Фітільов) М.Г. *234*, *249*, *250*, *251*, *257*, *264*, *304–306*, *313*, *314*, *321*, *323*, *328*, *331*, *333*, *338*, *341*, *353*, *361*, *387–389*, *391*, *393–396*, *398*, *400*, *401*, *405*, *406*, *415*, *416*, *421*, *422*, *424–426*, *430*, *432*, *436*, *467*, *470*, *473*, *474*, *481*, *487*, *490*, *491*, *530*, *535*, *536*
Хвиля А.А. (Олінтер) *249*, *257*, *304*, *419*, *420*, *486*
Хвойка В.В. 544
Хилько Ф. *542*
Хінкулов Л.Ф. *69*, *79*
Хінкулов Ф. *519*
Хінкулова Н. *519*
Хлєбніков В.В. *270*, *330*
Хмарка М.М. *235*, *236*, *276*, *336*
Хмельницький Б.-З.М. *39*, *60*, *110*, *114*, *135*, *302*, *416*
Хмільовський М. *525*
Хмурий В.О. *266*, *324*, *529*
Ходченко П.С. *288*, *348*
Хомяков О.С. *106*, *156*
Хоружинська М.Ф. *190*, *213*, *216*
Хоружинська О.Ф. *див.* Франко О.Ф.
Хоружинський І.Ф. *215*
Хорунжий Ю.М. *88*
Хоткевич В.Г. *346*
Хоткевич Г.М. *234*, *235*, *287*, *346*
Хоткевич П.В. *346*
Хоуі Белчес Г. *531*
Храплива Л. *519*
Хрикін С. *547*
Христич Я. *520*
Христовий М.Ф. *236*, *274*, *324*, *332*, *333*
Хропко П.П. *78*
Хрущов М.С. *418*, *486*, *510*
Худий В.Б. *547*
Хуторян А.С. *374*, *458*
Цапок Г.А. *326*
Цар М. *127*, *131*, *170*
Цауне Ю.С. *322*
Цвейг С. *516*
Цві С. *250*
Цегельський М. *225*
Целевич Ю.А. *102*, *108*, *150*, *156*, *157*
Цимбал Я.В. *228*, *351*
Цівчинська А. *520*, *525*
Чабан М. *302*
Чайка О.М. *512*
Чалий Б. *509*
Чалий С. *533*
Чапек К. *380*, *464*
Чапленко В.К. *393*, *473*, *520*, *525*
Чеботарів М. *520*
Черінь Г. *525*, *533*
Черкасенко С.Ф. *513*
Черкащин Р. *511*
Черкащина Ю. *511*
Черниговець Я. *67–70*, *72*, *73*, *79*, *80*
Черніговець Миколайчик Білокопитий *див.* Вербицький М.А.
Чернов (Малошийченко) Л.К. *235*, *258*, *259*, *267*, *315*, *316*, *323*, *326*
Черняк Є. *457*
Чернятинський І. *498*
Чехов А.П. *471*
Чечвянський (Губенко) В.М. *272*, *331*
Чечет П. *533*
Чигринцов М. *533*
Чижевський Д.І. *439*, *494*, *520*, *533*
Чикаленко А. *533*
Чикаленко В.Є. *209*, *224*
Чикаленко Є.Х. *58*, *188*, *208*, *209*, *222*, *224*,

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 572

Чикаленко Л.Є. *482*
Чикаленко О. (Лінтварьова О.) *409, 411, 482, 533*
Чикаленко (Садик) М.В. *222*
Чинченко І. *533*
Чировські *148, 179*
Чирський М. *525*
Чистякова В.М. *316*
Чорний Ю. *525*
Чорнобицька О. *520, 523*
Чорновіл В.М. *424, 433, 487, 488*
Чуб Д. *див.* Нитченко Д.В.
Чубар В.Я. *418, 485*
Чубатий Г. *107, 156*
Чубатий М. *533, 535*
Чубинський П.П. *70, 75–77*
Чумак В.Г. *273, 331, 332*
Шаблій М. *520, 533*
Шагал М.З. *330*
Шайковський В.А. *160*
Шалаєв О. *507*
Шамрай А.П. *79, 430, 435, 437, 490*
Шандрук П. *533*
Шанковський І.Л. *520*
Шанковський Л. *520*
Шараневич І.І. *33, 174*
Шафарик П.Й. *171*
Шахрай В. *536*
Шацька А.О. *99, 104, 160, 169, 172, 180*
Шашкевич А. *50*
Шаян В. *520, 522, 525, 526, 535*
Шведе І. *520*
Швець А.І. *181, 227*
Шебедини, Л. і Т. *544*
Шевельов Ю. *352–363, 365, 367–376, 378–386, 390, 392, 394, 396, 399, 400, 402, 404, 406, 408, 410, 412, 414, 416, 417, 420, 421, 423, 425, 427, 429, 430, 433, 436, 439, 441, 445–454, 456, 457, 462, 464–467, 471, 478–480, 482, 483, 485, 488–493, 495–497, 499, 501, 530, 533, 535*
Шевельов Ю.В. (Шерех Ю., Г. Шевчук) *352, 359, 361, 368–370, 372, 453, 480, 496, 497, 520, 524, 526, 528*
Шевирьов С.П. *129, 172*
Шевченко А.В. *544*
Шевченко І.І. (Чернятинський І.) *444, 498*
Шевченко Т.Г. *7–9, 11, 21, 27, 29, 30, 35, 44, 56, 64, 66, 103, 112, 116, 119, 122, 123, 127, 128, 137, 156, 157, 159, 165, 167, 169, 171, 173, 176, 188, 206, 214–216, 218, 220, 221, 225, 248, 292, 296, 298, 303, 306, 307, 313, 316, 317, 320, 325, 328, 332, 337, 340, 341, 344–346, 353, 355, 356, 403, 404, 406, 409, 412, 413, 422, 431, 454, 458, 464, 470–472, 476, 478, 480–482, 487, 490, 491, 494, 496, 526, 527, 529, 530, 539, 542, 548, 549*
Шевчук В.О. *68, 73, 74, 544*
Шекспір В. *316, 432, 493*
Шепель В. *520*
Шерех Ю. *див.* Шевельов Ю.
Шехович С. *175*
Шийковський В.А. *160*
Шинкар П. *533*
Шкварчук В.М. *547*
Шклярський Й. *520*
Шлемкевич М. (М. Іванейко) *366, 450, 533, 535*
Шмигельський А.І. *294*
Шовкопляс Ю.Ю. *298*
Шолом-Алейхем *250, 510*
Шраг І.Л. *78*
Шрам Наум *див.* Воробкевич Г.І.

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 573

Штайнер Рудольф *396, 398, 406, 409, 425, 475*
Штикало Д. *533*
Штогрин Д. *378, 462, 520*
Штраух Є. *533*
Штраух О. *533*
Штурм К. *547*
Шульга І. *513*
Шульгін О. *520*
Шумпетер Р. *107, 110, 118, 156*
Шумпетер Софія (Зоня) *102, 113–115, 117–119, 133, 144, 153, 163*
Шумпетери *113, 115, 118, 149*
Шумський О.Я. *341*
Щепкін М.С. *512*
Щербак Ю.М. *542*
Щербицький В.В. *499*
Щорс М. *459*
Юдін Т.І. *276, 278, 336*
Юнов Л. *548*
Юревич А.Д. *548*
Юрезанський В.Т. *287, 338, 347*
Юренко О.С. *510, 511*
Юринець В.О. *323*
Юркевич Й. *209, 223*
Юркевич М. *406, 410, 412, 482*
Юрський Ю. *526*
Юхвід Л.А. *274, 333*
Яворівський В.О. *547*
Яворський Ю. *53*
Ягич В. *50*
Якимович Б.З. *223*
Якіб'юк В. *226*
Якобсон Р.О. *435, 436, 449, 492*
Яковенко *див.* Рудченко І.Я.
Яковлев Б. *516, 520*
Яковлев Я. *134, 142, 174, 543*
Якубовський Ф. *374, 458*
Яловий М.О. *258, 313, 316, 338, 341*
Янган В. *533*
Янев С. *533*
Янів Б. *520*
Янов М. *535*
Яновський Ю.І. *249, 286, 294, 304, 317, 338, 348, 479*
Янушевич Л. *520*
Ярина (Писаревський) В.С. *326*
Ярослав Мудрий *30, 302*
Ярославська Д. *520*
Ярош Е. *535*
Ясь *146*
Яців Л. *520*
Яцкевич І. *520*
Яшек М.Ф. *340, 508*
Ящевська Є. *544*
Ящук В.І. *511*

Bauer B. *див.* Бауер Бруно
Burghard S. *520*
Burkhardt M. & F. *520*
Dickenmann E. *520*
Đorđević *див.* Джорджевич В.
Findeisen F. *520*
Gerhardt D. *520*
Gerlaff H. *522*
Kapp Karla *520*
Kirkconnell W. *520*
Koch H. *520, 526*
Kottmeier A. *520*
Kottmeier E. *520, 526*
Kottmeier I. *520*
Kunshmann H. *520*
Mann T. *536*
McKay Matthew *520*
Müller *520*
Neumann F.W. *520, 526*
Oberländer T. *520*
Panchel F. *520*
Piper P. *520*
Protz E. *523*
Rossteuscher P. *520*
Ruf [...] L. *520*
Saschnin D. *520*

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 574

Schenk W. *520*
Scherrer M. *520*
Schön L. *520*
Schön W. *520*
Ulrich M. *520*
Valery P. *526*
Watson K. *520, 526*
Weber G. *див.* Вебер Ґеорґ

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 575

Список скорочень

ІЛ – відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

ЛНБ – Львівська національна наукова бібліотека імені В.Стефаника НАН України

ПД – рукописний відділ Інституту російської літератури (Пушкінський Дім) Російської академії наук

ЦДАМЛМ України – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

ЦДІА СПб – Центральний державний історичний архів м. Санкт-Петербурга

ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України у м. Києві

ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України у м. Львові

УВАН – Українська вільна академія наук у Сполучених штатах Америки

ЧІМ – фонди Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського

Spadsn_5.qxd 04.03.2011 13:52 Page 576

Наукове видання

Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія

Том 5

Відповідальний редактор
Галина Бурлака

Засновник видання:
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка
Національної академії наук України

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 13456–2340Р

Адреса редакції:
01001, Київ, вул. Грушевського, 4, к. 109,
тел. 279-04-88; e-mail: rukopys@ukr.net

Підп. до друку 30.12.2010 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура SchoolBookC. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 33,6. Ум.-вид. арк. 30,3.
Наклад 300. Замовл. № 1230-10.

ТОВ «Видавничий дім «Стилос».
04071, Київ–71, вул. Набережно-Лугова, 5, к. 30. Тел.: (044) 428-72-50.
Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 1465 від 13.08.2003 р.)